॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीभक्ति-
ग्रन्थमाला

ग्रन्थाङ्क २६

श्रीहरिरायजीमहाप्रभुजीविरचित

४१ बृहत् शिक्षापत्र

मूल श्लोक, अने श्रीगोपेश्वरजीकृत व्रजभाषा
टीकानुसार गुजराती अनुवाद साथे

अनुवादक—

सुन्दरलाल मणिलाल
बी. ए एल्.एल्. बी वकील-भरूच.

तृतीयावृत्ति | प्रत ४०००

श्रीकृष्णाब्द ५१५२ | कुल प्रत ७००० | श्रीवल्लभाब्द ४५०

संवत १९८४ | सने १९२८

(सर्व हक्क प्रकाशके स्वाधीन राख्या छे)

प्रकाशकः—लल्लुभाई छगनलाल देसाई
व्यवस्थापकः—"श्रीभक्तिग्रन्थमाला" कार्यालय.
न. ११०, रीचीरोड—अमदावाद

न्योछावर—३-०-०

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ ગ્રંથની પાંચ વરસે બીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો પ્રસંગ આવે છે યુરોપી મહાન્ વિગ્રહ વખતે કાગળોની અસાધારણ મોંઘવારી હતી તેમજ છપામણી વગેરેની પણ સખત મોંઘવારી હતી. એવા કટોકટીના પ્રસંગે બીજા મોટાં છાપખાનાં પુસ્તકો છાપતાં ન હતાં તે વખતે સાંપ્રદાયિક ગ્રન્થો છપાવવાની ભગવત્કૃપાથી મે કમર કસી હતી મારા તરફથી અત્યાર સુધી ૪૬ ગ્રંથો છપાયા છે તેમાંથી ૪૦ ગ્રન્થ તો એવી સખ્ત મોંઘવારીમાંજ છપાયેલા છે જેથી તે પુસ્તકો કીમતમાં મોંઘાં પડે છે હજુ મારી પાસે રૂ ૨૫૦૦૦) ઉપરાંત પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો પડેલો છે. વ્યાજ મકાનભાડું, ઓફીસખર્ચ વગેરે ખરચથી પહોંચી શકાતું નથી તેથી આ ગ્રન્થની બીજી આવૃત્તિ કઢાવવાનો વિચાર નહોતો પરંતુ ઘણા વૈષ્ણવોની સલાહથી તેમજ મારા મિત્રોની ફરમાસથી "આ શિક્ષાપત્ર જેવો ગ્રન્થ તમારે નફાની બીલકુલ આશા સિવાય છપાવી પ્રગટ કરવો" એમ વારંવાર દબાણ થયું તેથી તે ભગવદીયોની ઇચ્છાને આધીન થઇ બીજી આવૃત્તિ છપાવી કીં રૂ ૧|) રાખી છે તેમાં કંઇ પણ નફાની આશા રાખી નથી. (પડતર કરતાં ઓછીજ કીમત રાખી છે) વિનંતિ છે કે જલદી ખપી જશે તો સત્વર ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય એજ વિનંતિ.

શ્રીનાથજીનો પાટોત્સવ, સં ૧૯૮૩ માઘ કૃષ્ણ ૭. લલ્લુભાઇ છગનલાલના જયશ્રીકૃષ્ણ.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ ગ્રન્થ પુષ્ટિમાર્ગના સમગ્ર સિદ્ધાન્તથી ભરેલો છે તેથી તે એટલો બધો લોકપ્રિય થઇ પડ્યો છે કે તેની બે હજાર નકલ એક વરસમાંજ ખપી ગઇ છે ને ત્રીજી આવૃત્તિ તરતમાંજ કાઢવી પડી છે

આ પુસ્તક પડતર કરતાં પણ ઓછી કીમતે વેચવામાં આવે છે એવું ગ્રન્થદર્શનથી સહુ વાંચકો કહી શકશે એ તો નિર્વિવાદ છે અને તેથી અમારી વિનંતિ ધ્યાનમાં લેઇ નીચેના ગૃહસ્થોએ પુસ્તકનો બહોળો ફેલાવો થાય તેટલા માટે કીમતી મદદ કરી છે

૧ અમદાવાદની શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીયવૈષ્ણવમહાસભાના મંત્રીઓ મી. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ એમ. એ. તથા મી. સાંકળચંદ જેઠાલાલ શાહ એમ. એ. એમનો આભારી છું કે જેઓએ મારી વિનંતિ ધ્યાનમાં લેઇ કેટલીક નકલો ઓછી કીમતે વેચાવી નાખી છે

૨ સ્વ. હરજીવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ ટ્રસ્ટ ફંડના ટ્રસ્ટીઓ દિવાનબહાદુર હરિલાલ દેસાઇભાઇ તથા શેઠ મોતીલાલ ગોવિંદલાલે પણ એજ પ્રમાણે ઓછી કીમતે કેટલીક નકલો વૈષ્ણવોમાં વેચાવી છે તેમજ આ વખતે પણ તેમણે અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો છે

૩ મુંબઇના ભગવદીય શેઠ લક્ષ્મીદાસ શ્રીમજી (દાદાભા)એ પણ કમર કસી વૈષ્ણવોને બોધ કર્યો કે "આ એકજ ગ્રન્થ અમૂલ્ય છે તમે વાંચશો તો તમામ શંકાઓ દૂર થઇ જશે અને તમે આદર્શ વૈષ્ણવ બની જશો જરૂર વાંચવા જેવું છે" એમ સમજાવી હજારેક નકલો વૈષ્ણવોમાં ફેલાવી હતી આ વખતે પણ તેમણે અમને સારી રીતે મદદ કરવાનું ઉપરના ગૃહસ્થોએ વચન આપ્યું છે

આ પ્રકારે અમને મદદ કરી ગ્રન્થપ્રકાશનદ્વારા સંપ્રદાયની મહાસેવા બજાવી છે એમાં જરાય શક નથી તેથી તેઓનો ઉપકાર માનું છું

આનું અનુકરણ બીજા વૈષ્ણવો કરે તો આ ગ્રંથની એક લાખ નકલો વૈષ્ણવોમાં વહેંચાઇ જાય આ દિશા તરફ ભાવિકોનું ધ્યાન ખેંચવા મારી નમ્ર અરજ છે

ભાદરવા શુદ ૧૧
(દાન એકાદશી)
સં ૧૯૮૪
અમદાવાદ.

શ્રી દાસાનુદાસ

લલ્લુભાઇ છગનલાલ દેસાઇના

જયશ્રીકૃષ્ણ

પ્રસ્તાવના.

શ્રીહરિરાયજીકૃત બૃહત્ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ બડે શિક્ષાપત્ર નામનો ગ્રન્થ સર્વ વૈષ્ણવોની જાણપર લાંબા સમયથી આવેલો છે એ ગ્રન્થ ભગવદ્વાર્ત્તામાં અતિશય ઉપયોગી છે. કારણ કે એ ગ્રન્થમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તો વેદ, શાસ્ત્ર. પુરાણ, વગેરેનાં પ્રમાણ સહિત દર્શાવવામા આવ્યા છે, એ સિદ્ધાન્ત પણ એવી સરલ ભાષામા તેમજ સચોટ દૃષ્ટાન્તથી સમજાવવામા આવ્યા છે કે તેથી વિદ્વજ્જનો તેમજ સામાન્ય બુદ્ધિના વૈષ્ણવવર્ગને રસ પડયા વિના રહે નહિ શ્રીહરિરાયજી શિક્ષાપત્રમાં સરલ, મૃદુ તથા રસિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત પ્રમેયની દૃષ્ટિથી પ્રકટ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી જાણે પોતાના ઘરમા આવતા અન્તરંગ ભગવદીયોને બોધ ન કરતા હોય એવુ પ્રત્યેક પત્રના શ્લોકો વાચતા માલમ પડી આવે છે આ શિક્ષાપત્રના ૪૧ પત્રમાંથી ગમે તે કોઇ પત્ર વાચો તો પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવાત્મક માર્ગની છાપ વાંચકના મન પર પડયા વિના રહેશે નહિ, અને તેથીજ ગ્રન્થનુ નામ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ 'શિક્ષણ આપે એવા પત્રો' એમ સર્વ પ્રકારે યોગ્યજ છે જો કે શ્રી હરિરાયજીનો ઉદ્દેશ પ્રચલિત દન્તકથા પ્રમાણે પોતાના નાના ભાઇ શ્રીગોપેશ્વરજીના ગૃહભંગના તીવ્ર દુ ખમા શિક્ષાપત્ર મોકલી આપી આશ્વાસન આપવાનો હતો અને ખરેખર, શ્રીગોપેશ્વરજીએ ગૃહભંગના દુ ખમાં જ્યારે એ પત્રોમાના પ્રથમ પત્રનું મનન કર્યું, અર્થાત્ પોતે પ્રપચનું વિસ્મરણ કરી ભગવત્સેવામા આસક્ત થયા. એજ પ્રકારે આધુનિક જીવોપર સાસારિક-પ્રાપંચિક દુ ખો વારવાર આવી પડે છે, એમા આશ્ચર્ય નથી તેવા સમયમા પણ વૈષ્ણવો પણ જો શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રોનું મનન કરે તો નિશ્ચય પોતાનુ દુ ખ ભૂલે અને પ્રભુસેવામાં તત્પર થઇ રહે, એમાં સંશય નથી. શ્રીગોપેશ્વરજીને આ પત્રોથી આશ્વાસન મળ્યુ એટલુંજ નહિ પણ પોતે એ શિક્ષાપત્રોના સંસ્કૃત શ્લોક પર વ્રજભાષામાં વિવેચન કરી સર્વ વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને લાભ આપ્યો છે. લાબા સમયથી શ્રી હરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્તા, ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્ત્તા સાથે ભગવદ્વાર્ત્તા તરીકે, વૈષ્ણવ મંડલીઓમાં વંચાય છે. વૈષ્ણવસમાજમા શિક્ષાપત્રની લિખિત પ્રત માલમ પડયા વિના રહેતી નથી એજ આ ગ્રન્થ એવો અમૂલ્ય અને પ્રિય થઇ પડયો છે તેનો પુરાવો છે. શ્રીહરિરાયજીના ૪૧ શિક્ષાપત્રો છે, તેમાં ૪૧૪ સંસ્કૃત શ્લોક છે પ્રત્યેક શ્લોકના ભાવાર્થ તથા એનાં રહસ્ય ઉપર લંબાણથી વિવેચન શ્રીગોપેશ્વરજીએ વ્રજ ભાષામાં કર્યું છે મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષા ટીકાની આવૃત્તિનુ મુદ્રણ શ્રીમદ્ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજે શ્રીસુબોધિનીપ્રેસદ્વારા કરાવ્યુ છે આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણવવૃન્દનો ઘણો ભાગ સંસ્કૃત તથા વ્રજભાષા સમજી શકતો નથી, એવા વૈષ્ણવો મૂલ સંસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષાનું વિવેચન સમજી શકે એવા ઉદ્દેશથી ગુર્જરી ભાષામા અનુવાદ કરવામા આવ્યો છે પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય સમજવામા શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોનુ નિયમપૂર્વક પર્યાલોચન થવુ જોઇએ એટલુંજ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થથી જિજ્ઞાસુઓએ પ્રારમ્ભ કરવો જોઇએ એ સરલ માર્ગ છે. આવો પ્રચલિત મત મ્હને તો સત્ય લાગે છે

ગ્રન્થના કર્તા શ્રીહરિરાયજીનુ જીવનચરિત્ર તથા વિવેચન કરનાર શ્રીગોપેશ્વરનુ જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના સાધનો પ્રાપ્ત થતા નથી શ્રીહરિરાયજી જેવા પવિત્ર મહાનુભાવી ગોસ્વામિશ્રીનુ સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર લખાય તો આપણને અલભ્ય લાભ થાય આ સ્થિતિમા વે શા સ શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપતરામ એમ એ, ડેક્કન કોલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર સાહેબ તરફથી મ્હને શ્રીહરિરાયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખાના સમ્બન્ધમા જે કંઇ હકીકત પ્રાપ્ત થઇ તે માટે હુ તેમનો સર્વથા આભારી છુ.

આ અનુવાદના ઉત્તેજક રા રા મૂલચન્દ તુલસીદાસ તેલીવાળા બી એ એલ્.એલ્ બી, વકીલ તથા પ્રકાશક રા રા લલ્લુભાઇ દેસાઇને ધન્યવાદ ઘટે છે

નાગયણુ દહેરાની ખડકી
ભરૂચ
ચૈત્ર કૃષ્ણ એકાદશી, સંવત ૧૯૭૮

લી દાસાનુદાસ,
સુન્દરલાલ માણુલાલ.
બી એ એલ્ એલ્. બી. વકીલના

ઉપોદ્ઘાત

(૧) આ શિક્ષાપત્રો કેમ લખાયા ?

એક સમય શ્રીહરિરાયજી પરદેશ પધાર્યા હતા. ત્યારે એમના નાના ભાઇ શ્રીગોપેશ્વરજી ઘરમાં વહુજીસહિત ભગવત્સેવા કરવામાં નિમગ્ન હતા. એવી આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વહુજી થોડાક સમયમાં લીલામાં પધારશે એમ શ્રીહરિરાયજીએ પ્રથમથી જાણ્યું. શ્રીગોપેશ્વરજી ગૃહસ્થ મટી વિરહ વેદનારૂપી લૌકિક દુઃખથી ભગવત્સેવાથી બહિર્મુખ થશે અને તેમ થાય તે યોગ્ય નહિ એમ સમજી શ્રીહરિરાયજીએ એક પછી એક શિક્ષાના પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજી ઉપર પરદેશથી મોકલવા માંડ્યા. શ્રીગોપેશ્વરજી તો એ પત્ર વાંચતાજ નહિ. ભગવત્સેવા કર્યા કરતા. જેવા પત્રો આવે કે તુરતજ ગોખમાં નાખી મૂકતા. આખરે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વહુજી લીલામાં પધાર્યાં અને શ્રીહરિરાયજી ધારતા હતા તેમ શ્રીગોપેશ્વરજીનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં ન રહ્યું ત્યારે એક સેવક વૈષ્ણવ હરજીવનદાસને શ્રીગોપેશ્વરજીએ તુરત પૂછ્યું કે શ્રીહરિરાયજીના પત્રો આવે છે કે કેમ ? ત્યારે હરજીવનદાસે ગોખમાં રાખેલા પત્રો કાઢ્યા તેમાંથી શ્રીગોપેશ્વરજીએ એક પત્ર કાઢ્યો ને પ્રથમ પત્ર નીકળ્યો. એ પ્રથમ શિક્ષાપત્ર વાંચતાં જ શ્રીગોપેશ્વરજીના ચિત્તને આશ્વાસન મળ્યું, લૌકિક દુઃખ ભૂલ્યા અને પ્રભુની સેવામાં તત્પર થયા એમ પોતે ૪૧ પત્રો શ્રીહરિરાયજીના આવ્યા હતા તે વાંચ્યા, તેનું મનન કર્યું વ્રજભાષામાં પ્રત્યેક પત્રના પ્રત્યેક શ્લોક ઉપર વિવેચન કર્યું. શ્રીહરિરાયજી પ્રત્યેક પત્રના પ્રારમ્ભમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સમ્પ્રદાયનું ગૂઢ રહસ્ય સમજાવે છે અને અન્તના શ્લોકમાં ક્વચિત્ પોતાના પર સમ્બન્ધી અંગત બાબતો લખે છે. શ્રીહરિરાયજીએ ૪૧ શિક્ષાપત્રો પરદેશથી શ્રીગોપેશ્વરજીને મોકલ્યા પણ જ્યારે એમને માલમ પડ્યું કે શ્રીગોપેશ્વરજીતો એક પણ પત્ર વાંચતા નથી ત્યારે ૪૧ પત્રો લખી વધુ પત્રો લખવાનું બંધ કર્યું જો વધુ પત્રો લખ્યા હોત તો તેમાંથી આપણને પણ વધુ જાણવાનું મળત. આ આખ્યાયિકા કેટલેક અંશે સત્ય હશે પણ ખરી. છતાં એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીગોસ્વામિ બાલકો પરદેશથી સંસ્કૃત ભાષાના સમકાલના પ્રસંગમાં પત્રો મોકલતા અને તેમાં શિક્ષા-બોધદાયક વચનામૃતો લખતા.

(૨) શિક્ષાપત્રમાંથી પ્રાપ્ત થતો સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ—

આ ગ્રન્થમાં પ્રત્યેક સ્થલે દૈન્યભાવ, નિઃસાધનતા શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય શરણ ભાવના તથા નિવેદનનું અનુસન્ધાન—વારંવાર ઉપદેશેલાં છે શ્રીહરિરાયજી આ શિક્ષાપત્રો લખતાં લખતાં ભગવદ્વિપ્રયોગરૂપી અગ્નિમાં એવા તો નિમગ્ન થઇ જાય છે કે પોતે વિપ્રયોગનાજ ઉદ્ગારો કાઢવા લાગે છે ત્રીજીમાં શિક્ષાપત્ર લખતાં લખતાં પોતે કહે છે કે ક્યાં છે તે વ્રજભૂમિ ! ક્યાં છે તે હરિદાસવર્ય ગોવર્ધન પર્વત ! ક્યાં છે તે શ્રીયમુનાજીના નિકુંજો ! વ્રજભક્તોને આકર્ષતા તે વેણુરવો ક્યાં છે ! ક્યાં છે તે લીલાધર કુંજો ! ક્યાં છે તે વેણુરવનું શ્રવણ કરનારા પક્ષીઓ ! ક્યાં છે તે શ્રીયમુનાજીની રમણરેતી ! ઇત્યાદિ વચનો પ્રભુચિન્તનને અર્થે શ્રીહરિરાયજીની કેવી તીવ્ર આર્તિ હતી તે સિદ્ધ કરે છે શ્રીહરિરાયજી પોતે વિપ્રયોગનો—તાપક્લેશનો અનુભવ કરતા પ્રભુનો વિપ્રયોગ એ પરમ ફલ છે એમ પણ પોતે ઉપદેશ કરે છે કલિકાલમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અનન્ય તદીયો દુર્લભ છે સર્વત્ર દુઃસંગ તથા અન્યાશ્રય બાધક થઇ પડે છે જીવોનો બધો સમય કેવલ ઉદરપોષણ કરવામાંજ ગાળ્યો જાય છે એ જોઇને પોતે ખિન્ન થઇ ઉપદેશ કરે છે કે—અર્થાત્—તદીયો કેવલ ઉદરપોષણમાં જ તત્પર થઇ રહે છે તે યોગ્ય નથી શું કૃપાનિધિ પ્રભુ નિજ સેવકોનું ઉદરપોષણ નહિ કરશે ! આ શ્લોકમાં પોતે ઉપદેશ કરે છે કે હે જીવો તમારા ઉદર પોષણ સમ્બન્ધી ચિન્તા મા કરો પ્રભુ નિજસેવકોનું ઉદરપોષણ તો કરશે જ કરશે ! આમ પ્રભુમાં અતિ વિશ્વાસ રાખવાનું કહે છે વળી પોતે કહે છે કે આ કરાલ કાળ આવી પહોંચ્યો છે કે જેણે સજ્જનોની

સર્વ મતિ પણ હરી લીધી છે, આ સ્થિતિમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રિત જીવોએ કાલના પણ કાલ એવા શ્રીવ્રજાધીશને શરણ જવુ' આ પ્રકારે પોતે કલિકાલમા શક્ય એવા શરણમાર્ગનો ઉપદેશ કરે છે. વળી પોતે કહે છે કે 'ભક્તિમાર્ગમા પ્રભુકૃપા એજ પરમ કારણ છે.' સ્વકીયોનું—સ્વકીય-નિજ ભક્તોનું ઐહિક તેમજ પારલૌકિક પ્રભુજ કરતા આવ્યા છે, કરે છે તથા કરશે એમાં સશય નથી, છતા પણ જીવ નિજદોષથી પ્રયત્ન કરે છે એ અજ્ઞાનની પણ પ્રભુ ક્ષમા આપે છે (જુઓ શિક્ષાપત્ર ૨૬-૧) આમા ભક્તના લૌકિક તથા પારલૌકિક કાર્યો પણ પ્રભુ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પોતે ઉપદેશે છે વિષયાદિકનો અનાદર કરવો ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વનો નિગ્રહ કરવો, સમર્પણનુ અનુસન્ધાન કરવુ, દુ સગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવો, તથા સત્સંગ કરવો એમ સ્થલે સ્થલે પ્રતિપાદન કરે છે. ભગવદ્ભાવરૂપી નિધિનું સરક્ષણ કરવા લૌકિક દુ સગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને લૌકિક દુ:સગરૂપ વા અન્યાશ્રયરૂપ જલનો સમ્બન્ધ થાય તો તે અગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે-અર્થાત્ તે ભગવદીય બહિર્મુખ થાય છે. તેથી દુ સગથી બચવા કેવા પ્રકારના ભગવદીયનો સત્સગ કરવો. તેના ગુણ તથા દોષનું વિવેચન પોતે કરે છે એવા તદીયો જો દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનુ સેવન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. તેમજ શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઇજી તથા શ્રીગોકુલનાથજીના ગ્રન્થોનુ પરિશીલન કરવાનું કહે છે. પ્રભુ રસરૂપ છે, એ રસ દ્વિવિધ છે સયોગરસ તથા વિપ્રયોગરસ સેવાસમય સયોગરસનો અનુભવ કરવો તથા અનોસરમા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરવો. જેમ વ્રજભક્તોને ગોચારણસમય પ્રભુના તીવ્ર વિપ્રયોગનો અનુભવ થતો તેમ વિરહભાવના કરવાનું પોતે ખિન્ન પામે છે લૌકિક કાર્યોમા અતિશય વ્યાવૃત્ત ન થવુ એવી વ્યાવૃત્તિમા પણ ચિત્ત શ્રીહરિને વિષે રાખવાનું કહે છે અર્થાત્ ભગવાનથી બહિર્મુખ ન થવાય કોઈ પણ પ્રકારે ભગવત્સબન્ધ સાચવી રખાય તેને માટે સાવધાન થવાનો ઉપદેશ કરે છે વળી પોતે કહે છે કે પ્રભુની પાસે લૌકિક કાર્યની સિદ્ધિને માટે પ્રાર્થના ન કરવી કારણ કે પ્રભુ તો સસારના વૈરી હોઇ લૌકિકમાં નિજ ભક્તોનું ચિત આસકત થવા દેશે નહિ. નિજભક્તોને સસારમાથી નિવૃત્ત કરવા એમનું લૌકિક કાર્ય તો પ્રભુ સિદ્ધ કરશે નહિ આથી અતિશય લૌકિકાસક્તિ પ્રભુને રુચતી નથી એમ સમજી વૈષ્ણવે લૌકિકમા આસકત થવુ નહિ અશક્ય કાર્યમા વા સુશક્ય કાર્યમા સુખમા વા દુઃખમાં, ભગવદિચ્છાનુંજ અવલમ્બન કરવુ. પ્રભુને વિષે શુદ્ધ ભાવ રાખવો અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરવો વૈષ્ણવોનું સમાધાન કરવુ પ્રભુપ્રાપ્તિ તથા શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ ઉપદેશ આપણને શિક્ષાપત્ર તેમજ એમના અન્ય ગ્રન્થો વાચતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ શ્રીહરિરાયજીનુ જીવનચરિત્ર:—

સંવત્ ૧૬૪૭-૧૭૬૭ શ્રીહરિરાયજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીથી પાંચમી પેઢીએ પ્રકટ થયા. શ્રીવલ્લભાધીશના દ્વિતીયકુમાર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી થયા. તેમના તૃતીય લાલજી શ્રીગોવિન્દરાયજી થયા, તેમને ત્યાં શ્રીકલ્યાણજી થયા અને શ્રીકલ્યાણજીના સૂનુ-પુત્ર શ્રીહરિરાયજી થયા, આ પ્રકારે વશપરપરાથી સેવારસ તથા કથારસનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ શ્રીહરિરાયજીને વિષે સિદ્ધ થયો હતો, એટલુ જ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીને બ્રહ્મસમ્બન્ધ પણ શ્રીગુસાંઇજીના ચતુર્થલાલજી વયોવૃદ્ધ તથા મહાનુભાવી શ્રીગોકુલનાથજીદ્વારા થયુ હતું શ્રીગોવિન્દરાયજીનો વશ અન્ય લાલજીના વંશ કરતાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો હતો અને તેથી શ્રીહરિરાયજીને સમ્પ્રદાયના ધુરન્ધર વિદ્વાન વયોવૃદ્ધ તેમજ ભાવનિમગ્ન એવા ચતુર્થ રાજકુમાર શ્રીગોકુલનાથજી દ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ પામવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો શ્રીગોકુલનાથજી એક વિરલ મહાનુભાવી, ભગવદ્ભાવનિમગ્ન તેમજ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઇજીના ગ્રન્થોનું નિરન્તર પરિશીલન કરતા એવા ગોસ્વામીશ્રી હતા (જુઓ, શ્રીગોકુલેશજીનુ જીવનચરિત્ર) અને એમના સમ્બન્ધમા આવેલા તત્કાલીન શ્રીહરિરાયજીપર એમની છાયા હોય એ સંભવિત છે. શ્રીહરિ-

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતાં કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજનાનન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભક્તો બ્રાહ્મણ વા અન્ય ત્રૈવર્ણિકથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે પોતાના ગ્રન્થની ઇતિશ્રીમા 'इतिश्रीहरिदासविरचितम्' એમ પોતે હરિના દાસ એવુ નામ ધારણ કરે છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઇ શકે એમ છે એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંઇજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ગ્રન્થોનું પર્યાલોચન કર્યું અને એ ગ્રન્થો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતન્ત્ર ગ્રન્થો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમા 'નિદિધ્યાસન' વા શ્રીવ્રજાધીશના વિપ્રયોગમા નિમગ્ન થઇ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

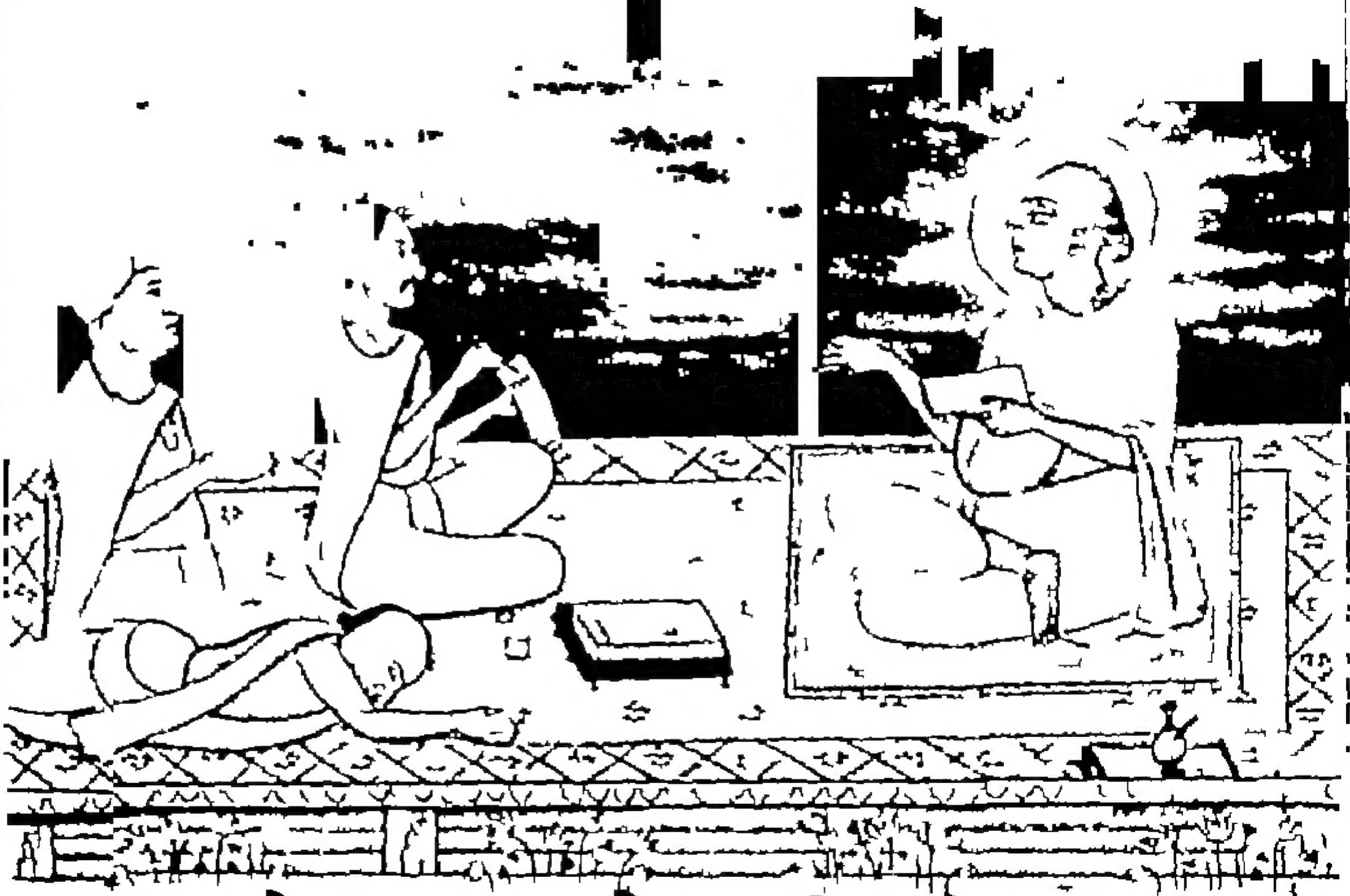
રાયજીના ગ્રન્થમાં જે અતિશય પ્રેમૈકનિષ્ઠા માલમ પડે છે તેનું આ પણ એક કારણ હોઈ શકે. શ્રીહરિરાયજીનો પ્રાદુર્ભાવ સંવત્ ૧૬૪૭ ના ભાદ્રપદ માસના કૃષ્ણપક્ષની પંચમીને દિવસે થયો હતો, એઓશ્રી લગભગ ૧૨૦ વર્ષ ભૂતલપર બિરાજ્યા એવો મત પ્રચલિત છે આ મત માનવા સત્ય હોવો જોઈએ કારણ કે શ્રીહરિરાયજીનું જીવન અતિશય સરલ હતું. ઉચ્ચ ભગવદ્ભાવના, ભગવદ્વિપ્રયોગ-ચિન્તામાં પોતે નિમગ્ન હતા. એમની બેઠકો પણ નગર તથા ગામની બહાર લૌકિક વાતાવરણ જ્યાં ન હોય એવા સ્થાન પર જલાશય પાસે આવેલી છે, હાલ એમની સાત બેઠક પ્રગટ થાય છે (જુઓ "વિવિધ ધોળ તથા પદસંગ્રહ ભાગ ૧ લો.") ૧ શ્રીગોકુલમાં. ૨ શ્રીનાથદ્વારામાં, ૩ જેસલમેરમાં આવેલી છે ૪ ગુજરાતમાં સાવલી ગામમાં ૫ ડાકોરમાં અને ૬ જગ્ગુસરમાં છે ૭ મી મેવાડમાં શ્રીનાથદ્વારથી કોશ દશ ખીમનોર નામના ગામ નજીક આવી છે શ્રીહરિરાયજીના સમયમાંજ શ્રીગોવર્ધનનાથજીને વ્રજમાંથી શ્રીનાથદ્વારમાં–મેવાડમાં યવનોના ઉપદ્રવને લીધે પધરાવેલા જણાય છે પોતે એક ગ્રન્થમાં યવનના ઉપદ્રવનો નિર્દેશ કરે છે, તે ઉપદ્રવ ઔરંગઝેબ બાદશાહનો વ્રજમાં થયો હોય એમ માલુમ પડે છે વળી પોતે વ્રજમાં બિરાજતા શ્રી ગોવર્ધનધર એવા ૬૮ નામનો ઉપયોગ વારંવાર કરે છે તેથી એમની પૂર્વ વયમાં શ્રીગોવર્ધનનાથજી વ્રજમાં બિરાજતા અને એમની ઉત્તરાવસ્થામાં શ્રીનાથદ્વારામાં બિરાજતા

(૪) શ્રીપુરૂષોત્તમજી શ્રીહરિરાયજીના સમકાલીન હતા.

શ્રીહરિરાયજીની ઉત્તરાવસ્થા તે શ્રીપુરુષોત્તમજીની પૂર્વ અવસ્થા હતી શ્રીહરિરાયજીમાં ભગવદ્વિરહની ભાવના એવી તો તીવ્ર થઇ રહેલી હતી કે એમનું દર્શન થતાં જ જીવને સાક્ષાત્ શ્રીગોવર્ધનધરણનાં દર્શનનો અનુભવ થઇ જતો. એમ કહેવાય છે કે શ્રીગોવર્ધનનાથજી–શ્રીનાથજી જો પોતાને સ્વલ્પ પણ શ્રમ થયો હોય તો તે શ્રીહરિરાયજીને જણાવતા (નિવેદિત કરતા) શ્રીહરિરાયજી વૃદ્ધાવસ્થામાં ખિમનોરમાં બિરાજતા. તે(સમય દશદિગન્તવિજયી પણ તેમજ એવા શ્રીગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી શ્રીનાથદ્વાર પધાર્યા ત્યારે ઉષ્ણકાલનો સમય હતો તેથી શ્રીનાથજીને શ્રીષ્મઋતુના નિયમાનુસાર મોજડીઓ ધરી શકાય એમ નહતું. પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમજી જે પ્રથમ જ શ્રીજીને સેવા શિંગાર કરવા પધાર્યા હતા તેમણે નવું આવેલ મોજોડીઓથી બનાવેલી મોજડીઓ શ્રીજીને ધરવા દેવા તે સમયના તિલકાયિતશ્રીને આગ્રહ કર્યો. તિલકાયિતશ્રીએ તમોએ મોજડીઓ રાજભોગપર્યન્ત ધરવા દેવાની આજ્ઞા આપી. પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ મોજડીઓ ઉત્થાપન પર્યન્ત ધરી રાખવા મુખ્ય પરિચારકને સમજાવ્યા તેમ થવું સુકુમાર શ્રીનાથજીને આટલા લાંબા સમય સુધી મોજડી પહેરવાથી પરિશ્રમ પડશે એવો વિચાર આવશ્યકીય શ્રીગોસ્વામીને ન આવ્યો. તેથી શ્રીનાથજીએ કોશ દશ ખિમનોરમાં બિરાજતા અને માનસ સેવાદ્વારા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર-અનુભવ કરતા શ્રીહરિરાયજીને આ વાર્તા જણાવી. શ્રીહરિરાયજી પોતે પ્રભુને પરિશ્રમ ન પડે તેને માટે સ્વારી સદા તૈયાર રાખતા. શ્રીહરિરાયજીએ અશ્વારૂઢ થઇ સત્વર ત્યાં પધારી મોજડીઓ વિજય કરી. શ્રીપુરુષોત્તમજીમાં અગાધ પાંડિત્ય હતું, છતાં શ્રીનાથજી એમને શ્રીહરિરાયજીના જેવી સાનુકૂળતા જણાવતા ન હતા શ્રીજી આખ્યાયિકા એવી છે કે શ્રીહરિરાયજી રહસ્ય સમજતા તેમજ મગ્ન નહતા એક સમય શ્રીપુરુષોત્તમજીને શ્રીસુબોધિનીજી ઉપર પ્રકાશ લખતાં સંદેહ પડ્યો અને તેથી પોતે ખિન્ન થયા. એમને ખિન્ન થયેલા જોઈ એક વૃદ્ધ બાઇએ પૂછ્યું 'આપ આજ ખિન્ન કેમ છો?' શ્રીપુરુષોત્તમજી એનું કારણ જણાવ્યું એટલે તે વૃદ્ધબાઇએ કહ્યું જો આપની મરજી હોય તો શ્રીહરિરાયજી પાસે જઇ ? કારણ કહું છું તે હું આપને નિવેદન કરું.' તે નિવેદનથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો સંદેહ નિરસ્ત થયો અને પોતે એ બાઇને ધન્યવાદ આપ્યો. શ્રીહરિરાયજીએ ૧૨૦ વર્ષ જેવા દીર્ઘાયુષ્ય પર્યન્ત ભૂતલપર બિરાજી શુદ્ધ પુષ્ટિનું દાન સ્વતંત્રપણે જીવોને કર્યું શ્રીહરિરાયજીની કૃપાથી અનેક વૈષ્ણવોને મહાનુભાવનું દાન થયું શ્રીગોકુલનાથજી તથા ?

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતાં કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજનાનન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભક્તો બ્રાહ્મણ વા અન્ય ત્રૈવર્ણિકથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે પોતાના ગ્રન્થની ઇતિશ્રીમા 'इतिश्रीहारिदासविरचितम्' એમ પોતે હરિના દાસ એવુ નામ ધારણ કરે છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઇ શકે એમ છે. એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંઇજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ગ્રન્થોનું પર્યાલોચન કર્યું અને એ ગ્રન્થો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતન્ત્ર ગ્રન્થો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમા 'નિદિધ્યાસન' વા શ્રીવ્રજાધીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઇ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

श्रीमद्वल्लभाचार्यजी
महाप्रभुजी
दिग्विजयको सहित
श्रीकृष्णदासजीना
चित्री नाथद्वार
प्रतिकृति.

[illegible]

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥ श्रीगुसांइजी परमदयालवे नमः ॥

अथ श्रीहरिरायजीविरचित

॥ बृहत् शिक्षापत्र ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ લું.

મૂલમ્ઃ—सदोद्विग्नमना: कृष्णदर्शने क्लिष्टमानसः ।
लौकिकं वैदिकं चापि कार्यं कुर्वन्ननास्थया ॥१॥
निरुद्धवचनो वाक्यमावश्यकमुदाहरन् ।
मनसा भावयेन्नित्यं लीलाः सर्वाः क्रमागताः ॥२॥

શબ્દાર્થ:—જેનું મન નિરન્તર (અહન્તા મમતાના અસદ્ (દુષ્ટ) આગ્રહથી) ઉદ્વેગ યુક્ત-ગ્લાનિ યુકત છે, જેનું મન શ્રીકૃષ્ણના દર્શન નિમિત્ત ક્લેશ યુકત (ક્યારે મને પ્રભુનાં દર્શન થશે એમ આર્ત્તિવાળુ) હોય છે, જે લૌકિક તથા વૈદિક કાર્ય પણ અના-સ્થાથી-કોઇ પણ જાતની આસ્થા રાખ્યા વિના (કેવલ લોકમાં દેખાડવાને માટે જ, લૌકિક અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ)-કરે છે, તથા જે વચનને નિયમમા રાખે છે, અને જે આ-વશ્યક (જરૂર હોય એટલા જ) વાકયોનો ઉચ્ચાર કરે છે એવા વૈષ્ણવે ક્રમપ્રાપ્ત પ્રભુની સર્વ લીલાની નિત્ય ભાવના કરવી. (૧–૨)

अनास्थया —લૌકિક વૈદિક કાર્યો લોકમા દેખાડવાને જ કરવા એમાં ચિત્તની અતિઆસકિત વૈષ્ણવે થવા ન દેવી. શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિભકતોનુ લક્ષણ આપતા કહે છે કે–" वैदिकत्वं लौकिकत्वं कापट्यात्तेषु नान्यथा । वैष्णवत्वं हि सहजं ततोऽन्यत्र विपर्यय " અર્થ – તે પુષ્ટ ભકતોમા લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ (વૈદિકત્વ કાર્યો કરવાપણુ) કપટથી લોકમાં બતાવવાને અર્થેજ હોય છે કેવલ વૈષ્ણવપણુ એમનામાં સહજ (કુદરતી) હોય છે એ વૈષ્ણવત્વ વિના અન્ય સર્વનોવિપર્યય છે ' अनास्थया-લૌકિક વૈદિક કાર્યો ફલાશા ત્યજી કરવા એમઅર્થ ' શબ્દાર્થમાં ' (કવચિત થાય છે પણ ઉપરનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે

વિવેચન.—અહન્તા—હું કંઈક છું એવું અભિમાન—અને મમતા—આ લૌકિક વસ્તુઓ મ્હારી છે એવું અભિમાન—આ બન્ને આગ્રહ, દુષ્ટ છે એ અહન્તા મમતાનો આગ્રહ મનને લૌકિક વૈદિક કાર્યમાં આસક્ત કરી પ્રભુનું વિસ્મરણ કરાવે છે આમ લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તને આસક્ત થવા દઈએ તથા એ કાર્યોની અસિદ્ધિમાં ક્લેશ યુક્ત ચિત્તથી શ્રી કૃષ્ણના દર્શનાર્થે જઈએ તો આપણું (જીવોનું) હ્રિદય સુખ લેઈ, આનન્દરૂપ પ્રભુ ઉદાસીન થઈ જાય છે તેથી સાંસારિક કાર્યો સિદ્ધ ન થાય વા બગડી જાય તો પણ મનમાં ક્લેશ ન કરવો. લૌકિક વૈદિક કર્મોને મનમાં તુચ્છ ગણવા. પ્રભુની સેવા સમ્બન્ધી કાર્યો સિદ્ધ થાય તેમાં જ પ્રસન્ન રહેવું અને કદાપિ સેવા ન થાય તો મનમાં ક્લેશ રાખવો કે હું કેવો દુષ્ટ છું કે મ્હારાથી આજે પ્રભુની સેવા ન થઈ શકી ? પુષ્ટિમાર્ગની એવી રીત છે કે, વ્રજભક્તો જે રીતે શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરતા તે પ્રમાણે પ્રભુની સેવા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે કરવી. વ્રજભક્તો શ્રી ઠાકોરજીના સંયોગમાં સેવા કરતા તથા શ્રી ઠાકોરજીના વિપ્રયોગમાં (જ્યારે શ્રી ઠાકોરજી ગોચારણને અર્થે વનમાં પધારતા ત્યારે) વેણુગીત, યુગલગીતમાં વર્ણવેલી પ્રભુની લીલાનું ગાન કરતા, ચિન્તન કરતા, તથા શ્રી ઠાકોરજી જ્યારે સન્ધ્યાસમય વનમાંથી વ્રજમાં પાછા ફરતા ત્યારે આનન્દથી એમનું (પ્રભુનું) દર્શન કરતા હતા. તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવાના સમયમાં સંયોગરસનો અનુભવ કરવો તથા અનોસરમાં શ્રી ઠાકોરજી સમ્બન્ધી ક્લેશ કરવો—વિપ્રયોગાર્તિ કરવી, શ્રી ઠાકોરજીના મુખારવિન્દનું ધ્યાન કરવું, તથા પ્રભુની લીલાનું ગાન કરવું સેવા સમય ફલાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણનું દર્શન અતિ આતુરતાથી કરવું પછી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો—લૌકિક કાર્યો—લોકમાં અપકીર્તિ દૂર કરવા આચરવા, અને વૈદિક કાર્યો વૈદિક મર્યાદા પાળવા કરવા. પરન્તુ લૌકિક વૈદિકમાં મન આસક્ત ન થવા દેવું મન એક શ્રી કૃષ્ણમાં જ રાખવું સૂતકાદિ કોઈ સમય મન્દિરની સેવા ન થઈ શકે ત્યારે ભાવથી માનસી સેવા કરવી—એમ મર્યાદા છે, કારણ કે સૂતકથી મન્દિર અભડાઈ જાય છે (૧)

સાર એ છે કે જ્યારે જ્યારે સેવા દર્શનાદિક ન બને ત્યારે પ્રભુના વિયોગથી આર્ત રહેઈ પ્રભુનું ચિન્તન, સ્મરણાદિક કરવા ચૂકવું નહિ. લૌકિક વૈદિક કર્મમાં મનને એવું ગાઢ ન થવા દેવું કે જેથી શ્રીકૃષ્ણનું વિસ્મરણ થાય શ્રીકૃષ્ણસેવા સર્વથી પ્રધાન છે અને અન્ય સૂર્ય—સ્ત્રી પુત્ર ગૃહ વિત્ત, આદિ લૌકિક વૈદિક કાર્યાદિક—શ્રીકૃષ્ણસેવાના અંગ છે શ્રીકૃષ્ણસેવા મુખ્ય છે લૌકિક વૈદિક કર્મો ગૌણ છે

આપણા વચનનો નિરોધ કરવો એટલે આવશ્યક વચનનો જ ઉચ્ચાર કરવો. વિના કાર્ય અતિશય બોલવું નહિ મુખ્ય સિદ્ધાન્ત તો એ છે કે ભગવત્સમ્બન્ધ વિના સર્વથા ન બોલવું, પરન્તુ લૌકિક વૈદિક કાર્યાર્થે ગૃહસ્થાશ્રમમાં બોલ્યા વિના ચાલી શકે નહિ તેથી આવશ્યક વચનો જ બોલવાં જો વાણીનો નિગ્રહ હોય તો મુખરતા દોષ ન થાય. બહુ બોલવાથી ભગવદ્ભાવ હૃદયમાં સ્થિર રહેતો નથી, વાણીદ્વારા બહાર જતો રહે છે ભગવદ્ધર્મની આવી સૂક્ષ્મગતિ છે, તેથી ભગવત્પ્રસંગ વિનાના અન્ય સર્વ પ્રસંગોમાં વાણીનો નિરોધ કરવો.

અનેક સ્થળે ભટકવું એ મનનો ધર્મ છે ભગવાન વિના અન્ય સર્વ સ્થાને ભ્રમણ કરતાં મનને શ્રી ઠાકોરજીની અનેક પ્રકારની અપાર લીલામાં ક્રમાનુસાર આસક્ત કરવું, મનનો વેગ વાયુના વેગ કરતાં અધિક છે કોટિ ઉપાયથી પણ રોક્યું રોકાતું નથી.

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:–મહાદેવજીનાં સ્ત્રી સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચન્દ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભકત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભકત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આપ્ત, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જો ભગવત્સેવામાં અનુકૂલતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમા વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ–સ્નેહ રાખવો શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે–" पुत्रे कृष्णप्रिये रति " તેજ પુત્રપર રતિ–પ્રપ્રતિ–સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે " (૪)

मूलम्:–प्रातिकूल्ये यथा त्यागः प्रभ्वसम्बन्धिवस्तुनः ।
धनेषु निःस्पृहः सेवोपयोगित्वेन रक्षणम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જો સેવામા પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમા ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે–એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવુ જોઇએ (૫)

વિવેચન:—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમા ત્યાગ યોગ્ય છે, તેથી ભાર્યાદિક જો, ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ–સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમા નામનિવેદન થયું છે,અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમા આસકિત ન રાખવી. નિ.સ્પૃહ થઇ ધનની રક્ષા કરવી. જો હૃદયમા પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ, પણ જો પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઇએ. જો ધનની રક્ષા આ કરાલ કલિકાલમા થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતુ રહે છે, જીવને દુ.ખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસકત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદુત્સવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવુ લૌકિકમા ધનનો વ્યય ન કરવો ભગવાનના ઉત્સવાદિકમા, ભગવત્સેવામા, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમા જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમા) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિને

આપણા દેહથી બને તેટલી તો અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા જે આપણે આપણી કાયાથી શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીની સન્મુખ થઈ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં અટકે છે તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિયમ સહિત ભગવત્સેવા કરવી 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિયમ રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના ચાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવુ કે 'મ્હારો ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો દાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમ્ભવે?'

બ્રહ્મસમ્બન્ધનો મન્ત્ર લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો સ્ત્રી પુત્ર ગૃહ, આપ્ત. વિત્ત. આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો આત્મા—એ સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જીવ પ્રભુશ્રીકૃષ્ણનો દાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાર્થે વિનિયોજવો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથીજ ભગવત્સેવા કરવી એમ બતાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજવા મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે,

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્થલે ભટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં ભ્રમ થાય તો સેવામાં શ્રદ્ધા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બ ધી કાર્ય વિના બોલવુંજ નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી મુખરતા દોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું તિરોધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ—પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. દૈહિક, લૌકિક, વૈદિક કર્મ બહુ છે જો આ સંસારમાં રહીએ અને એ કર્મો ન આચરીએ તો સંસારમાં અપકીર્ત્તિ થાય છે સંસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી એ ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપકીર્ત્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી ઠાકોરજીની સેવામાં પહોંચીને અનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરવાં. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તલ્લીન થઇને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં બતાવવાને માટેજ અનોસરમાં (સેવા થઈ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે (અનોસરમાં) પ્રભુને અંગીકાર યોગ્ય વસ્ત્ર સામગ્રી તૈયાર કરવી. પાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાર્થે અને શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાને અર્થેજ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૩)

અન્ય અવસરમાં—અનોસરમાં—સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક દૈહિક કર્મ યથાયોગ્ય કરવાં એમ કહ્યા પછી સ્ત્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો? તે બતાવે છે

જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રીની સહાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો સ્ત્રી ભગવત્સેવાર્થે અનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર અનુરાગ—સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિષયાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા સ્ત્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છેઃ–મહાદેવજીનાં શ્રી સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચન્દ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્‌ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આપ્ત, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જો ભગવત્સેવામાં અનુકૂલતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમા વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ–સ્નેહ રાખવો શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે-" पुत्रे कृष्णप्रिये रतिः. " તેજ પુત્રપર રતિ–પ્રપ્રીતિ–સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે " (૪)

मूलम्ः—प्रातिकूल्ये यथा त्यागः प्रभ्वसम्बन्धिवस्तुनः ।

धनेषु निःस्पृहः सेवोपयोगित्वेन रक्षणम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ.—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમા નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જો સેવામા પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમા ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે–એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઇએ (૫)

વિવેચનઃ—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમા ત્યાગ યોગ્ય છે, તેથી ભાર્યાદિક જો, ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ–સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્‌ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમા આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઇ ધનની રક્ષા કરવી જો હૃદયમા પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જો પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઇએ. જો ધનની રક્ષા આ કરાલ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતુ રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદુત્સવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમા ધનનો વ્યય ન કરવો. ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામા, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમા જે રીતે ભગવદ્‌ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્‌ભાવની વૃદ્ધિ

આપણા દેહથી બને તેટલી તો અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા જો આપણે આપણી કાયાથી શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીની સન્મુખ થઇ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં અટકે છે તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિયમ સહિત ભગવત્સેવા કરવી 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિયમ રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના ચાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'મ્હારો ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો દાસ કોઇ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમ્ભવે?'

બ્રહ્મસમ્બન્ધનો મન્ત્ર લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો, સ્ત્રી પુત્ર ગૃહ, આપ્ત વિત્ત આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો આત્મા—એ સર્વે ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે. અને જીવ પ્રભુશ્રીકૃષ્ણનો દાસ થઇ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાર્થે વિનિયોજવો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથીજ ભગવત્સેવા કરવી એમ જણાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજવા મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્થલે ભટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યગ્ર થાય તો સેવામાં શ્રદ્ધા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના બોલવુંજ નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી મુખરતા દોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું તિરોધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. દૈહિક, લૌકિક, વૈદિક કર્મ ઘણુ છે જો આ સંસારમાં રહીએ અને એ કર્મો ન આચરીએ તો સંસારમાં અપકીર્ત્તિ થાય છે સંસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી એ ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપકીર્ત્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી ઠાકોરજીની સેવામાં પહોંચીને અનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરવા. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તલ્લીન થઇને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં બતાવવાને માટેજ અનોસરમાં (સેવા થઇ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે (અનોસરમાં) પ્રભુને અંગીકાર યોગ્ય વસ્ત્ર સામગ્રી તૈયાર કરવા. ધાત્વાદિક સામગ્રીની રક્ષાર્થે અને શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાને અર્થેજ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૩)

અન્ય અવસરમાં—અનોસરમાં—સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક, દૈહિક કર્મ યથાયોગ્ય કરવાં એમ કહ્યા પછી સ્ત્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો? તે જણાવે છે

જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રીની સહાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે તેથી જો સ્ત્રી ભગવત્સેવાર્થે અનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર અનુરાગ—સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિષયાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા સ્ત્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:—મહાદેવજીના શ્રી સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આપ્ત, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જો ભગવત્સેવામાં અનુકૂલતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ–સ્નેહ રાખવો. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:–" पुत्रे कृष्णप्रिये रतिः " તેજ પુત્રપર રતિ–પ્રપ્રીતિ–સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે " (૪)

મૂલમ્ઃ–प्रातिकूल्ये यथा त्यागः प्रभ्वसम्बन्धिवस्तुनः ।
धनेषु निःस्पृहः सेवोपयोगित्वेन रक्षणम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જો સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે.) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે–એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તેનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. (૫)

વિવેચન:—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમા ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ–સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે,અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઇ ધનની રક્ષા કરવી. જો હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જો પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઇએ. જો ધનની રક્ષા આ કરાલ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતુ રહે છે, જીવને દુ:ખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામા આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદુત્સવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમા ધનનો વ્યય ન કરવે ગવાનના ઉત્સવાદિકમા, ભગવત્સેવામાં, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભ

આપણા દેહથી બને તેટલી તો અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા જો આપણે આપણી કાયાથી શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીની સન્મુખ થઇ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં અટકે છે તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિયમ સહિત ભગવત્સેવા કરવી 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિયમ રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના ચાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'મ્હારો ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો દાસ હોઇ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમ્ભવે?'

બ્રહ્મસમ્બન્ધનો મંત્ર લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, આપ્ત વિત્ત. આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો આત્મા—એ સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જીવ પ્રભુશ્રીકૃષ્ણનો દાસ થઇ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાર્થે વિનિયોજવો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથીજ ભગવત્સેવા કરવી એમ બતાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજવા મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્થલે ભટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યગ્ર થાય તો સેવામાં શ્રદ્ધા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના બોલવુંજ નહિ લૌકિક વાણી બોલવાથી મુખરતા દોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું વિરોધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. દૈહિક, લૌકિક, વૈદિક કર્મ બહુ છે જો આ સંસારમાં રહીએ અને એ કર્મો ન આચરીએ તો સંસારમાં અપકીર્ત્તિ થાય છે સંસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી એ ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપકીર્ત્તિ દૂર કરવાને લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી ઠાકોરજીની સેવામાં પહોંચીને અનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરવાં. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તલ્લીન થઇને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં બતાવવાને માટેજ અનોસરમાં (સેવા થઇ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે (અનોસરમાં પ્રભુને અંગીકાર યોગ્ય વસ્ત્ર સામગ્રી તૈયાર કરવાં. પાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાર્થે અને શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાને અર્થેજ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ આવે છે (૩)

અન્ય અવસરમાં—અનોસરમાં—સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કર્મ યથાયોગ્ય કરવાં એમ કહ્યા પછી સ્ત્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો? તે બતાવે છે

જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રીની સહાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે તેથી જો સ્ત્રી ભગવત્સેવાર્થે અનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર અનુરાગ—સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિષયાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા સ્ત્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

કઇ લીલા ભકતોના સંગમાં કરતા હશે ? ' એમ વિચાર કરવો. ' હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી' એમ વિકલ થવુ. શ્રી ગુસાંઇજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કેઃ- "चित्तेन दुष्टो वचसापि दुष्टः कायेन दुष्टः क्रियया च दुष्टः ज्ञानेन दुष्टो भजनेन दुष्टो ममापराधः कतिधा विचार्यः "—અર્થઃ-હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો ! ' એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઇ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અંગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ વ્રજભકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ વ્રજભક્તોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી વ્રજભકતોની કૃપા થઇ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

मूलम्ः--स्पर्शस्तत्रैव भावेन सर्वास्तत्रैव तत्क्रियाः ।

भावात्मनोह्यनुभवः सर्वो भावेन नान्यथा ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સમ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન —પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો જો શુદ્ધ હૃદય હોય તો વ્રજભકતોની ભાવના કરવી. વ્રજભકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઇ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફૂલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જો શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજા સમાન ભય રાખવો. ' શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજાના પણ રાજા છે, તેથી જો મ્હારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે ' એમ ભય સંયુકત થઇ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અંગ અતિ કોમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અંગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે. આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈહિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક જાણવી આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે (૮)

मूलम्ः--हृदयस्यात्यशुद्धत्वान्न तत्रावेशसम्भवः ।

स्वमूर्त्तावतिशुद्धायामाविश्यानुभवं हरिः ॥९॥

અર્થે ધનનો વિનિયોગ ન કરતાં લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય થાય તો મનમાં આસુરાવેશ થાય છે આ પ્રકારે વૈષ્ણવે વિવેક રાખી ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી.

વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે— માર્ગ સેવેત નિર્મમ " પ્રાપ્ત ધનને નિસ્પૃહ થઇ રક્ષવું તેથી સિદ્ધ થયું કે વૈષ્ણવની પાસે જે ધન છે તે એનું પોતાનું નથી પણ ભગવાનનું છે અને તેથી જે પ્રકારે એનો વિશેષ વ્યય ભગવદર્થ થાય તેમ કરવું. જે દ્રવ્ય ભગવાનનું છે તેનો લૌકિકમાં વ્યય થતો અટકાવવો. હવે જો કોઇ એમ શંકા કરે કે લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ ચાલી શકે ? તો તેનું સમાધાન આગ શ્લોકમાં કરે છે

मूलम् –विवाहादिषु कार्येषु बध्वा सेवार्थमानसः।
भगवत्सक्तिसङ्गोऽपि स्वप्राणप्रेष्ठवार्त्तया ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ —બીજા વિવાહાદિક કાર્યમાં સેવાનિમિત્ત ચિત્ત રાખવું આપણા પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રી ઠાકોરજીની વાર્તા (ભગવત્કથા) ને નિમિત્ત ભગવદ્ભક્તનો સંગ કરવો. [૬]

વિવેચન—વિવાહાદિક લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ ચાલે ? એનો ઉત્તર આપે છે વૈષ્ણવે પોતાના વિવાહ તથા પુત્રાદિકના વિવાહના પ્રસંગે ભગવત્સેવાનો જ વિચાર કરવો. ભગવત્સેવામાં જો અધિક સેવકો હોય તો સેવામાર્ગ સારી રીતે સેવી શકાય છે 'સ્ત્રી, પુત્ર, પૌત્રાદિક જો ભગવત્સેવામાં સહાય આપે તો પ્રભુને શ્રમ થતો નથી, પ્રભુનું સુખ વધે છે,' એમ વિવાહાદિક કાર્યો પણ ભગવત્સેવાના પોષક છે તેથી એ કાર્યો કરવાં એ કાર્યોમાં જે કંઇ ધનનો વ્યય કરવો યોગ્ય હોય તે પણ શ્રી ઠાકોરજીની આજ્ઞા પ્રમાણેજ કરવો. શ્રી ઠાકોરજી જેટલું દ્રવ્ય ખર્ચવાની આજ્ઞા કરે એટલું (આવશ્યક) જ દ્રવ્ય વૈષ્ણવે પ્રભુ પ્રતિ દાસભાવ વિચારી ખર્ચવું (લૌકિક પ્રતિષ્ઠાના લોભથી અધિક—અઘટિત દ્રવ્યનો વ્યય વિવાહાદિક કાર્યોમાં જો વૈષ્ણવ કરે તો પોતાના પ્રાણપ્રેષ્ઠ સ્વામી શ્રી ઠાકોરજીનો અપરાધ થાય છે)

ભગવદીયનો સંગ પણ લૌકિક વૈદિક પ્રતિષ્ઠાને લીધે નહિ પણ પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રી ઠાકોરજીની વાર્તા કરવાને માટે જ કરવો. પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપવા કોઇપણ ભગવદ્ધર્મ ન આચરવો. ભગવદ્ધર્મ જ સ્વધર્મ છે એમ વિચારી દૈન્યયુક્ત થઇ ભગવદ્ધર્મ પાળવો (૬)

मूलम् –वियोगानुभवं कुर्वन्सेवाऽनवसरे पुनः ।
मूर्त्तौ भगवतो दृष्टिर्भाव्या तत्तस्य दर्शनम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ —સેવાના અનવસરમાં (અનોસરમાં) વિયોગાનુભવથી નિર્વાહ કરવો. 'આ સાક્ષાત્ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર છે એવી ભાવના શ્રી ઠાકોરજીના સ્વરૂપમાં કરનારને સાક્ષાત્ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમનાં દર્શન થાય છે (જ્યાં સુધી સાનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી જેવા ભાવ અને મર્યાદા શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિમાં રાખીએ તેવા જ ભાવ અને મર્યાદા શ્રી ભગવત્સ્વરૂપની સન્નિધિમાં રાખવા.) (૭)

વિવેચન —ભગવત્સુખ સેવામાં સંયોગાત્મક લીલારસનો અનુભવ કરવો. સામગ્રી તથા વસ્ત્રાદિક શ્રી પ્રભુને ધરી તેનો ભાવ વિચારવો. સેવામાં પહોંચી અનોસરમાં વિયોગાનુભવ કરવો. જેવી રીતે વ્રજભક્તોને વેણુગીત યુગલગીતમાં વિયોગાનુભવ થયો છે, વૈષ્ણવે પણ અનોસરમાં પ્રભુનો વિયોગ વિચારવો. પ્રભુ કયા કુંજમાં પધાર્યા હશે ?

કઇ લીલા ભકતોના સંગમાં કરતા હશે ?' એમ વિચાર કરવો. 'હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી' એમ વિકલ થવુ. શ્રી ગુસાંઇજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કેઃ– "चित्तेन दुष्टो वचसापि दुष्टः कायेन दुष्टः क्रियया च दुष्टः ज्ञानेन दुष्टो भजनेन दुष्टो ममापराधः कतिधा विचार्यः "—અર્થઃ–હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ–એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છુ. મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો !' એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઇ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અંગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ વ્રજભકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ વ્રજભક્તોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી વ્રજભકતોની કૃપા થઇ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

मूलम्ः--स्पर्शस्तत्रैव भावेन सर्वास्तत्रैव तत्क्रियाः ।
भावात्मनोह्यनुभवः सर्वो भावेन नान्यथा ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સમ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો. એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન.—પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો. જો શુદ્ધ હૃદય હોય તો વ્રજભકતોની ભાવના કરવી. વ્રજભકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઇ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શૃંગારાદિક કરે છે, અને ફૂલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જો શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજા સમાન ભય રાખવો. 'શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજાના પણ રાજા છે, તેથી જો મ્હારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે' એમ ભય સંયુકત થઇ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અંગ અતિ કોમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અંગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈહિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી. સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક જાણવી. આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે. (૮)

मूलम्ः--हृदयस्यात्यशुद्धत्वान्न तत्रावेशसम्भवः ।
स्वमूर्त्तावतिशुद्धायामाविश्यानुभवं हरिः ॥९॥

यावत्साधनसम्पत्ति[1] कारयत्यखिलान्निजान् ।

शुद्धं विधाय हृदयं पश्चात्तत्राविशेत्स्वयम् ॥१०॥

શબ્દાર્થ—હૃદય અતિ અશુદ્ધ છે તેથી તેમાં પ્રભુના આવેશનો સમ્ભવ નથી. હરિ પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતાની અતિશુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી, જેટલી સાધન સમ્પત્તિ હોય તેટલો અનુભવ કરાવે છે, એમ ભક્તનું હૃદય શુદ્ધ કરી એમાં (ભક્તના હૃદયમાં) પોતે પ્રવેશ કરે છે. (૧૦)

વિવેચન—ભગવત્સેવામાં આપણાં હૃદય તથા ઇન્દ્રિયોને અતિ શુદ્ધ રાખવાં. લૌકિક આવેશથી વિષયની ભાવના ન કરવી. લૌકિક દેહ સમ્બન્ધિ સુખ દુઃખ મનમાં ન રાખવાં, કારણ કે લૌકિક વૈદિક સુખ દુઃખ આ દેહ સમ્બન્ધિ છે અને ભગવત્સેવા સમ્બન્ધિ સુખ દુઃખ આત્માના સમ્બન્ધિ—જન્મ જન્મના છે, શ્રીઠાકોરજીનું સ્વરૂપ અતિ શુદ્ધ છે તેથી લૌકિક કપાના ગુણ પ્રભુને વિષે ક્યારે પણ ન વિચારવા. પ્રભુનું શ્રી અંગ, કર, પાદ, મુખ, ઉદરાદિ સર્વ *આનન્દરૂપ છે તેથી શુદ્ધ મનથી એનો અનુભવ થવો જોઇએ, પ્રભુ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિથી રહિત છે સર્વ દુઃખહર્તા છે, તથા પરમાનન્દનું દાન કરનાર છે એવા શ્રીઠાકોરજીના અલૌકિક ગુણ સંયુક્ત સ્વરૂપની મનમાં ભાવના કરી, અન્ય સર્વ સ્થલેથી મનને ખેંચી લઇ એક શ્રી ઠાકોરજીના ચરણકમલમાં આસક્ત કરી, ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી ત્યારે પ્રભુ સ્વાનુભવ કરાવે છે

આ સંસારમાં કેટલાક આસુરી પદાર્થ છે અને કેટલાક દૈવી પદાર્થ છે દૈવી પદાર્થના બે પ્રકાર છે—એક મર્યાદા અને એક પુષ્ટિ—એમ દૈવીના બે પ્રકાર સહિત ત્રણ ભિન્ન પદાર્થો

---

1 યાવત્સાધનસમ્પત્તિ કારયતિ અખિલાં નિજાન્ એવો પાઠ પુસ્તકાન્તરમાં માલુમ પડે છે એ પાઠાનુસાર અર્થઃ—હૃદય અતિ અશુદ્ધ છે તેથી એમાં પ્રભુનો આવેશ સમ્ભવતો નથી જ્યાં સુધી પ્રભુ પોતાના ભક્તોને સર્વ સાધનસમ્પત્તિ સિદ્ધ કરાવે છે ત્યાં સુધી પોતાની અતિ શુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી અનુભવ કરાવે છે અને સાધનસમ્પત્તિથી ભક્તોનું હૃદય શુદ્ધ કરી પછી તેમાં પોતે પ્રવેશે છે

* શ્રીઠાકોરજીનું શ્રીઅંગ આનન્દથી પૂર્ણ છે એ શ્રી અંગમાં માંસ, લોહી મજ્જાદિ અંશો નથી. એમનું શ્રીઅંગ લૌકિક જીવના શરીર સમાન પ્રાકૃત જેવા પદાર્થોનું બનેલું નથી પરન્તુ સર્વત્ર કર, પાદ, મુખ ઉદરાદિ સર્વ અંગ આનન્દથી—રસથી પરિપૂર્ણ છે પ્રભુનું શ્રીઅંગ તો અપ્રાકૃત છે. તેથી એમાં પ્રાકૃત કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ મદ મત્સરાદિ દોષ સમ્ભવતા નથી. શ્રી મહાપ્રભુજી નિબન્ધમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ નીચેની કારિકામાં ઉપપાદન કરે છે—

निर्दोषपूर्णगुणविग्रह आत्मतन्त्रो निश्चेतनात्मकशरीरगुणैश्च हीनः ।

आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिः सर्वत्र च त्रिविधभेदविवर्जितात्मा ॥

અર્થ—મહાપુરુષોમાં તપ શાન્તિ, જ્ઞાનાદિ ગુણ દોષરહિત જોવામાં આવે છે પણ પ્રભુના સ્વરૂપમાં તેમ નથી. પ્રભુ તો નિર્દોષ—સર્વ દોષરહિત અને પૂર્ણ ગુણ છે પ્રભુ પ્રકૃતિને આધીન નથી પણ સર્વ તત્ત્વપોતાને આધીન રાખનાર છે જીવોના સમાન પ્રભુનો દેહ તથા ઇન્દ્રિયો નથી. પ્રભુ તો જડ નિશ્ચેતન શરીરના ગુણથી રહિત છે પ્રભુના કર પાદ મુખ ઉદરાદિ કેવલ આનન્દથી પૂર્ણ છે એમ પ્રભુનું શ્રીઅંગ આનન્દમય છે તેથી જ આકારવાળા છે કારણ કે આનન્દ જ આકારવાળો થયો છે પ્રભુ ત્રિવિધ ભેદ સજાતિય, વિજાતીય અને સ્વગત—ભેદથી રહિત છે (૯)

થયા છે. એ ભેદ હૃદયમાં વિચારી અજ્ઞાન જન્ય સુખ દુઃખ દૂર કરવા. જે દેહ ભગવત્સેવામાં તલ્લીન થઈ રહે છે તેને દૈવી જાણવો. જે દેહ ભગવત્સેવામાં આલસ્ય કરે, કદાચિત્ કોઈ વૈષ્ણવના સંગે સેવા કરે, અને જેને રોગાદિ પીડા આપે તેને આસુરી જાણવો. જો મન દૈવી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ લે છે, જો આસુરી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પણ અનેક લૌકિકમાં ભ્રમણ કરે છે. એવા આસુરી મનને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી પુત્રાદિક જો દૈવી હોય તો ભગવત્સેવામા સહાય વા અનુકૂલતા આપે છે, જો આસુરી હોય તો ભગત્સેવામાં વિરોધ-પ્રતિબન્ધ કરે છે. એ જ પ્રકારે દ્રવ્ય પણ જો દૈવી હોય છે તો ભગવત્સેવામાં એનો વિનિયોગ થાય છે, અને જો તે આસુરી હોય છે તો તે લૌકિકમાં વપરાય છે, ચોરાઇ જાય છે, વા દણ્ડમાં જતું રહે છે. જે જીવની રૂચિ કર્મમાર્ગમાં એટલે દાન, હોમ શ્રાદ્ધાદિક પ્રતિ પ્રવર્તે છે તે જીવને મર્યાદા માર્ગીય જાણવો. એ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં વિનિયોજતા સર્વ કોઇ પદાર્થને શુદ્ધ જાણવા, અને એમજ સમજવું કે મ્હારા ખરા ઉપયોગના તો આ જ પદાર્થો છે, અન્ય સકલ વસ્તુ મને બાધક છે. ત્યારેજ સ્વયં ભગવાન્ શુદ્ધ હૃદયમાં પ્રવેશ કરી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, એ પ્રકારે સેવાસમ્બન્ધી પદાર્થનો ત્યાગ ન કરવો તથા અન્ય સર્વ પદાર્થોને આસુરી જાણવા. [૧૦]

પુષ્ટિમાર્ગમા પ્રભુ પોતે જ નિજ ભકતોની પાસે સમગ્ર સાધનસમ્પતિ કરાવે છે, અને તેનું અશુદ્ધ હૃદય શુદ્ધ કરી પોતે તેમાં વિરાજે છે. પુષ્ટિમાર્ગના જીવો ભગવદ્રૂપની સેવાર્થે જ સર્જાયા છે તેમને રોગ પીડા વા ઉપદ્રવાદિ બાધ કરતા નથી તેમના દેહ, ક્રિયા અને સ્વરૂપમાં ભગવાનથી કોઇ પણ પ્રકારનું તારતમ્ય નથી, છતા જે સમયે જેટલી આવશ્યકતા તે પ્રમાણે તેમની પાસે તે તે કાર્યો સ્મરણાર્થે કરાવે છે. તે પુષ્ટિભકતોમા વૈષ્ણવત્વ સહજ છે, અને લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ કાપટયથી (લોકમાં બહારથી દેખાડવાને જ) હોય છે તેઓ પાષણ્ડી થતા નથી (૨) લૌકિક-પ્રવાહી સૃષ્ટિની રૂચિ કોઈ પણ સ્થળે સ્થિર થતી નથી, એ સૃષ્ટિ સદા ભગવદ્વિમુખ રહે છે, લૈકિક કાર્યોમા અષ્ટપ્રહર તલ્લીન થઇ રહે છે. (૩) મર્યાદા માર્ગની સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મકાણ્ડ-યજ્ઞ જપ, શ્રાદ્ધાદિક કાર્યો કરવામાં જ આસકત થઇ રહે છે (જુઓ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા)

मूलम्-दत्त्वा दन्येन सन्तुष्टो नित्यं देहमलौकिकम्।
स्वयं प्रविश्य भावात्माऽनुभवं कारयेत्स्वयम्॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—દીનતાથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ નિત્ય અલૌકિક (સેવોપયોગી) દેહનું દાન કરી ભાવાત્મક આપ [પ્રભુ] એમાં પ્રવેશ કરી પોતાનો અનુભવ કરાવે છે. (૧૧)

વિવેચન—ઉપર કહેલા પ્રકારે સેવા કરે પણ દૈન્ય મનમાં ન હોય તો શ્રીઠાકોરજી સન્તુષ્ટ થતા નથી તેથી દીનતાથી સેવા કરી શ્રીઠાકોરજીને પ્રસન્ન કરવા. ભગવાન ષડ્ગુણ પૂર્ણ, ઇશ્વરના પણ ઇશ્વર છે એમને કશાની અપેક્ષા નથી, એ પ્રભુ તો એક એમનામાં પ્રીતિ રાખવાથી અને દીનતા બતાવવાથી પ્રસન્ન થાય છે એક ભગવદીયે ગાયું છે કે-" प्रीतम प्रीतहीतें पैए । यद्यपि रूप गुण शील सुघरता इन बातन न रीझैये।१। सत्कुल जन्म कर्म, शुभ लक्षण बेद पुराण पढैये। गोविन्दप्रभु बिनस्नेह सुआलों रसना कहा नचैये" એ પ્રકારે ભકત દીનતાથી તથા પ્રીતિથી જે કઇ પ્રભુને સમર્પે છે તેનો પ્રભુ અંગીકાર કરે છે. પદ્મનાભદાસે એક સમય પ્રભુને પ્રીતિથી ...

કાર કર્યો. જીવના અત્યંત દૈન્યથી પ્રભુ સંતુષ્ટ થઈ કૃપા કરે છે ત્યારે પોતે ભક્તને અ-લૌકિક, નિત્ય, સેવાયોગ્ય દેહનું દાન કરે છે, અને એના હૃદયમાં આપ પધારે છે, ત્યારે જે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે, ત્યારે જ સમગ્ર જગત્ લીલામય દેખાય છે. પ્રાણીમાત્રમાં ઇર્ષ્યા ન થાય ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થાય છે [૧૧]

मूलम्–एवं विधं फलं नित्यं चिन्तयन् चेतसा सदा ।

कुर्यादत्यादरं कृष्णसेवायामेव सर्वथा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —ઉપર કહેલા ભગવત્સેવામાં નિત્ય અવિનાશિ ફલનો ચિત્તથી નિરન્તર વિચાર કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જ સર્વથા અત્યાદર કરવો. [૧૨]

વિવેચન —આવા ફલાત્મક પુરૂષોત્તમનું ચિંતન સર્વદા કર્યાથી કદાપિ અન્ય સંબંધ થતો નથી એનું નિત્ય ચિન્તન તથા સ્મરણ ન કરવાથી આસુરી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર અન્ય સમ્બન્ધ થાય છે તેથી ઉપર બતાવેલા પ્રકારે દીનતાથી આતુરતા—સંયુક્ત ચિન્તન કરવું અતિ આદરપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી લૌકિક પ્રતિષ્ઠાર્થે ભગવત્સેવા ન કરતાં, નિત્ય નિયમપૂર્વક દેહને અનિત્ય સમજી દેહ તથા ઇન્દ્રિયોના સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા કરવી. એ જ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, (૧૨)

मूलम्–साक्षात्परोक्षरूपत्वात्सेवा पूर्वविलक्षणा ।

यथा गायन्त्य इत्यत्र भावः शबलितो मतः ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ વ્રજભક્તોને પ્રથમ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ (સંયોગ રસનો અનુભવ) થયો અને (પછીથી શ્રી ઠાકોરજીના અન્તર્ધાન સમય રાસપંચાધ્યાયીના ત્રીસમા અધ્યાયના ચતુર્થ) શ્લોક 'યથા ગાયન્ત્ય' માં કહ્યાવેલા પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો તેમ સેવા સાક્ષાત્ (સંયોગાત્મક) તથા પરોક્ષ રૂપ) વિપ્રયોગાત્મક) હોઇ અપૂર્વ છે (૧૩)

વિવેચન —સેવાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત [સંયોગ] તથા પરોક્ષ (વિપ્રયોગી) થી સંવલિત (મિશ્ર) થવું જોઈએ. પ્રથમ સેવા સમય સાક્ષાત્સ્વરૂપ સેવાથી સંયોગરસનો અનુભવ કરવો, પછી અનોસરમાં [સેવા સમ્પૂર્ણ થયા પછીના અવસરમાં] કુંજની લીલા વિચારી વિયોગરસસ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. રાસ પંચાધ્યાયીમાં વ્રજભક્તો પોતાના ગૃહથી શ્રીઠાકોરજીની નિકટમાં આવી સંયોગરસનો અનુભવ કરે છે—સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે, પછી ગોપીજનને. ગર્વ થવાથી. પ્રભુ અન્તર્ધાન. થઇ ગયા. ત્યારે એ વ્રજભક્તોને અત્યન્ત વિપ્રયોગરસનો અનુભવ થયો. એ તીવ્ર વિપ્રયોગ અવસ્થામાં વ્રજભક્તો પ્રભુના વિયોગરૂપ તાપથી આકુલ વ્યાકુલ થઇ પ્રભુના ગુણ ગાન કરે છે ઉન્મત્તવત્ [બાવરાની માફક] પ્રભુને એક વનથી બીજા વનમા ખોળે છે આમ કર્યો છતાં પણ પ્રભુ પ્રકટ થતા નથી ત્યારે પોતે કૃષ્ણની લીલા કરી બતાવે છે, અને અન્તે શ્રીયમુનાજીના તટ પર એકત્રિત થઇ, નિઃસાધન થઇ રૂદન કરે છે ત્યારે જ પ્રભુ પ્રકટ થઇ જલ—સ્થલ ક્રીડા કરી પુનઃ સ્વરૂપાનન્દનું યથેષ્ટ દાન કરે છે આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા સાક્ષાત્ તથા પરોક્ષ રૂપ છે જેથી ભગવત્સેવા સમય સાક્ષાત્ સંયોગ રસ અનુભવવો અને સંયોગરસનાં કીર્તન કરવા તેમજ વિપ્રયોગમાં (અનોસરમાં) પરોક્ષ કથા તથા વિપ્રયોગનાં કીર્તન કરવાં—વેણુગીત યુગલગીત ગોપિકાગીતનું અતિ આતુર-

તાથી ગાન કરવું [એ ગીતોનો અર્થ શ્રીસુબોધિનીજીના આધારે સમજવો] એમ સંયોગ વિપ્રયોગના વિચારપૂર્વક સેવા કરે તો ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૩)

मूलम्–तदुत्तरं यथा भावः केवलो विरहात्मकः ।

फलं तथैव चात्रापि फलता केवलस्य हि ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વ શ્લોકમા જે ભાવ નિરૂપણુ કર્યો તે પ્રાપ્ત થયા પછી કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થાય છે. આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવ અત્ર (પુષ્ટિમાર્ગમાં) ફલ છે. નિશ્ચય કેવલ વિરહાત્મક ભાવની ફલતા છે (૧૪)

વિવેચનઃ—ઉપર દર્શાવેલા ભગવત્સેવા તથા ગુણુગાનમાં સંયોગ તથા વિપ્રયોગ મિશ્રિત છે ત્યારપછી એક કેવલ વિરહાત્મક ભાવ પ્રકટે છે. જો પ્રભુ આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનુ દાન કરે તો એ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ શુદ્ધ ફલ છે અન્ય કોઈ ફલ નથી જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી આ અન્તિમ [ઉત્તરદલ] વિપ્રયોગાત્મક ભાવનુ દાન કરે છે ત્યાં સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે આ વિપ્રયોગ–ફલરૂપ કેવલ વિરહાત્મક ભાવમાં સર્વ પદાર્થ પ્રભુ રૂપ જ દીસે છે. આ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થયે, ભગવત્સેવા સમયે એટલે સંયોગમાં પણુ વિપ્રયોગ દીસે છે. પ્રભુના દર્શનમાં એક પલક પણુ આડી પડતાં વિકલતા–વિરહતા આવે છે. એમ લહરીમાં પણુ એવું ભાન થાય છે કે “ પ્રભુ મ્હારો ત્યાગ કરી કયા ચાલ્યા ગયા ? અત્યારે પ્રભુ વનમાં ઉઘાડે પગે કેવી રીતે ગાયો ચરાવવા જશે ? કદાચ દ્વારિકાં તો નહિ ચાલ્યા જાય ? હુ પ્રભુ વિના કેવી રીતે કાળ વ્યતીત કરીશ ?” આ પ્રકારે કોટયાન્ કોટિ વિપ્રયોગની લહરીઓ સંયોગ સમય પણુ મનમાં આવે છે. ત્યારે (કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થયે) લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્વભોગ છૂટી જાય છે, ત્યારે જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ મુખ્ય રસની પ્રાપ્તિ થાય છે.

मूलम्–फलाशायां फलं कृष्णवदनं हृदि चिन्त्यताम् ।

फलं कृष्णः सदानन्दो भक्तभावात्मकत्वतः॥१५॥

શબ્દાર્થ;—[કદાચિત્] જો ફળની આશા થાય તો ‘શ્રીકૃષ્ણનુ મુખારવિન્દ ફલરૂપ છે’ એમ ચિન્તન હૃદયમા કરવું સદા આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભકતોના ભાવાત્મક છે તેથી ફલરૂપ છે.

વિવેચન—પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું કે સેવા અને ગુણુગાન શુદ્ધ ભાવથી કરતાં કરતાં એટલે સંયોગ અને વિપ્રયોગ અનુભવતાં અનુભવતાં એક કેવલ સર્વોપરિ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, જે ફલરૂપ છે અત્ર કોઇ એમ શંકા કરે કે ‘ જો સદા વિપ્રયોગરૂપ દુઃખ જ રહે તો તેથી ફલ શુ સિદ્ધ થયું ? કઈ ફલની આશા કરવી કે ન કરવી ?’ તો ત્યાં સમાધાન કરે છે કે ‘ એ વિપ્રયોગજ પરમ ફલ છે કોટયાન્ કોટિ સુખ પણુ એ કેવળ વિપ્રયોગની સમાન નથી એ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનો અનુભવ વ્રજભકતો જ કરે છે. બ્રહ્મા, શિવાદિકને પણુ એ ભાવ અગમ્ય છે ગુણુગાન કરવામાં, તથા સેવા કરવામા, લૌકિક, વૈદિક ફલની આશા રાખનારને તેમજ પોતાનો ઉદ્ધાર ઇચ્છનારને પુષ્ટિમાર્ગીય મુખ્ય ફલ સિદ્ધ થતું નથી. તેથી ‘ શ્રીકૃષ્ણુચન્દ્રના વદનકમલનું દર્શન મને ક્યારે

થશે !' એ જ ફલની ચાહના કરવી. શ્રીઠાકોરજીનું મુખારવિન્દ શ્રીઆચાર્યજી છે તેથી શ્રી આચાર્યજીના દર્શનની અભિલાષા રાખવી. ભગવત્સેવામાં સાક્ષાત્ શ્રીજીના મુખારવિન્દનું દર્શન વારવાર કરવુ અને એને જ સર્વોપરિ ફલ સમજવુ તેમ જ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણના વદનકમલનું ચિન્તન કરવુ ત્યારે કેવલ ફલરૂપ વિપ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણનું વદનકમલ સર્વત્ર દીસે છે તેથી સિદ્ધાન્ત એ નીકળે છે કે વિરહ ફલરૂપ છે અને ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તોના ભાવાત્મક પરમતત્ત્વ છે એમ સમજી સેવા સ્મરણ વૈષ્ણવે કરવાં (૧૫)

મૂલમ્ –ન તત્ર જ્ઞાનસમ્બન્ધો યતોઽત્રાપિ न वै चिति ।

सच्चिदानन्दरूपस्तु प्रसिद्ध पुरुषोत्तम ॥१६॥

શબ્દાર્થ—ત્યાં જ્ઞાનસમ્બન્ધ નથી કારણ કે ત્યાં ચિતિ=ચૈતન્યમ્બ્રહ્મ નથી પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ [શ્રીકૃષ્ણ] શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે (૧૬)

વિવેચન—આવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ અનન્ય ભક્તોના અનુભવ યોગ્ય છે કોઇ એમ શંકા કરે કે 'પુરાણ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનમાર્ગની પણ અધિકતા દર્શાવી છે છતાં તમે ભક્તિથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ કેમ બતાવો છો ?' તો ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે –'શુદ્ધાદ્વૈતીય જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞાની તેજોમય સ્વરૂપની ભાવના કરે છે એ જ્ઞાનીને સ્વરૂપાનન્દનો સમ્બન્ધ [એટલે ભગવત્સ્વરૂપ જે આનન્દથી પ્રચુર છે તે આનન્દનો આસ્વાદ] કોઇ કાલે થતો નથી. જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ તો અક્ષરબ્રહ્મથી અધિક એવા પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ રસાત્મક વ્રજાધીશ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ નથી. અગ્નિની આકૃતિ વ્યાપક એવા અક્ષરબ્રહ્મમાં જ્ઞાનીનો લય થાય છે [એટલે બ્રહ્મમાં એનુ સ્વરૂપ એકમેક થઈ જાય છે, તેથી જેમ પુષ્ટિભગવદીયોને બ્રહ્માનન્દથી પણ અધિક ભજનાનન્દનો આસ્વાદ કરવા અલૌકિક દેહ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ્ઞાનીને અલૌકિક દેહાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી. જો જ્ઞાનીને અલૌકિક દેહ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભક્તિરસનો અનુભવ કરે પણ જ્ઞાની તો બ્રહ્મમાં લય પામે છે એટલે ભજનાનન્દનો અધિકારી એ કદાપિ થતો નથી] એવા શુદ્ધાદ્વૈતીય જ્ઞાનીને કદાપિ આ સ્વરૂપનો ભાવ ન હોવો. શ્રીકૃષ્ણ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ રસાત્મક છે એટલે શ્રીકૃષ્ણનુ સ્વરૂપ સત્, ચિત્ તથા આનન્દથી પૂર્ણ છે રસાત્મક છે–રસપૂર્ણ છે. જીવમાં સત્ તથા ચિત્ [જ્ઞાન] એમ બન્ને ધર્મ છે પણ આનન્દ તિરોહિત (ઢંકાયેલો) છે શ્રીઠાકોરજીમાં આનન્દ પરિપૂર્ણ છે શ્રી ઠાકોરજી પરમાનન્દરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ સદા આનન્દરૂપ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ છે શ્રીભાગવત, ગીતા તથા ઉપનિષદમાં શ્રીકૃષ્ણને સર્વથી પર અધિક વર્ણવેલા છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રુતિસ્મૃત્યાદિમાં જ્ઞાનીઓના બૃહત્ બ્રહ્મથી પણ અધિક છે

બૃહત્ બ્રહ્મમાં સત્ ચિત્=જ્ઞાન પૂર્ણ છે પણ આનન્દ સ્વલ્પ છે, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સાનન્દ છે– આનન્દપ્રચુર છે તેથી જ તૈતિરીય ઉપનિષદમાં બ્રહ્મને પુરૂષોત્તમનુ પુચ્છ વા પ્રતિષ્ઠારૂપે વર્ણવ્યું છે. જ્ઞાનીનું અક્ષરબ્રહ્મ સચ્ચિદાનન્દ છે પુરૂષોત્તમ વ્રજાધીશ શ્રીકૃષ્ણનુ ધામ પ્રતિષ્ઠારૂપ છે

'બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠા અમૃતસ્યાવ્યયસ્ય' 'યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમ્ અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ। અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ' એમ ઉપનિષદ તથા ગીતામાં કહ્યુ છે અર્થ:—બ્રહ્મ પુરૂષોત્તમનુ પુચ્છ–પ્રતિષ્ઠા છે હું અક્ષર [બ્રહ્મથી] પણ ઉત્તમ છું તેથી હું [શ્રીકૃષ્ણ] લોકમાં તથા વેદમાં પુરૂષોત્તમને નામે પ્રસિદ્ધ છું એ પ્રમાણાનુસાર શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે —

प्राकृता सकलादेवा गणितानन्दक बृहत्। पूर्णानन्दो हरिस्तस्मात्कृष्ण एव गतिर्मम ॥
અર્થ:—સકલ દેવો પ્રાકૃત છે. બૃહત્ બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત છે [પણ] શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી કૃષ્ણ જ મ્હારૂં આશ્રયસ્થાન હજો ' એ પ્રકારે રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણને અન્ય સર્વ દેવથી સ્વતન્ત્ર તથા પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ જાણવા (૧૬)

मूलम्ः--पूर्वाऽवस्थाफलं कृष्णः केवलश्चोत्तरो मतः।
तस्यैवाऽऽस्यं कृपापूर्णः प्रभुः श्रीवल्लभाभिधः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂર્વાવસ્થા [સયોગાત્મક પૂર્વદલ] ના ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને વિપ્રયોગાત્મક ઉત્તર દલ કેવલ ફલરૂપ છે, [સાધન અને ફલ બન્ને એક શ્રીકૃષ્ણ છે, તેનુ જ [શ્રીકૃષ્ણનુ જ] મુખારવિન્દ કૃપાપૂર્ણ શ્રીવલ્લભાધીશ શ્રીઆચાર્યજી છે.) (૧૭)

વિવેચન.—હવે એ કોઈ એમ શકા કરે કે ' શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરી કંઈ ફલની પણ વાસના રાખતા નથી એ કેમ સમ્ભવે ? વેદમાં જેટલી ક્રિયા બતાવી છે તે સર્વનું ફલ દર્શાવ્યુ છે. ફલ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. વેદશાસ્ત્રની એવી મર્યાદા છે. ' આમ સન્દેહ થાય તો કહે છે કે ' શ્રી આચાર્યજીદ્વારા જે જીવ બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગની રીત્યનુસાર ભગવત્સેવા કરવામાં લીન થઇ જાય છે તેને સેવા કરવામાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે થઈ જાય છે અને સેવા સિદ્ધ થયા પછી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ થઇ રહે છે. તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનમાં જ ફલની પ્રાપ્તિ આવી જાય છે. વેદ-મર્યાદામાં સાધન રૂપ ક્રિયા ન્યારી છે અને ફલ પણ ન્યારૂ છે, ફલ સિદ્ધ થાય ત્યારે ક્રિયાનો નાશ થાય છે. પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા છે, શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીઠાકોરજીના મુખારવિન્દરૂપ છે. એમની પૂર્ણ કૃપા થાય તો જીવ શરણે આવી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવામાં રૂચિ રાખતો થાય છે શ્રી આચાર્યજીની કૃપા વિના જીવ પુષ્ટિમાર્ગમા પ્રવેશ કરી શકતા નથી એ સિદ્ધાન્ત નિશ્ચય સમજવો. (૧૭)

હવે શ્રી આચાર્યજી શી રીતે કૃપા કરે છે તે દર્શાવે છે

मूलम्—तदाश्रयः सदा कार्यो मनोवाक्कायवृत्तिभिः ।
स्वकीयता तदीयेषु तद्भिन्नेषु भिन्नता मता ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ:—મન, વાણી, અને કાયાની વૃત્તિથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય સદા કર્ત્તવ્ય છે જે તદીય (શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો) છે તેઓમાં સ્વકીયતાનો ભાવ (એટલે એ ભગવદીઓ આપણા છે એવુ મમત્વ) રાખવો; તેમજ જે જીવ એમને શરણ આવતા નથી તેઓમાં ભેદબુદ્ધિ-એ આપણા નથી એવો ભય રાખવો (૧૮)

વિવેચન—મન; વચન, અને કર્મથી જો એક શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય સદા કરીએ તો શ્રીઆચાર્યજી અનન્યસેવકનો ભાવ જોઇ પ્રસન્ન થાય ' છે શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય હૃદયમાં દૃઢ થયા વિના કોટયાન્ કોટિ સાધનથી રંચક પણ ફલ સિદ્ધ થતુ નથી શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમા કહે છે કે —' अन्यसम्बन्धगन्धोऽपिकन्धरामेव बाधते ' ' અન્યસમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મ્હારી ગરદન કાપે છે ' સમ્ભરવાળા શ્રીદામોદરદાસજીની વાર્તામા કહ્યું છે કે-એમની સ્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી પત્ર [illegible]

વાનુ મિલન સિદ્ધ કરાવી આપનાર અનન્ય ભગવદીયોનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. એ ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્કથા, ગુણગાન, ભગવત્સેવાદિક કરવા ત્યારે આપોઆપ ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. ભગવાન ભગવદીયના હૃદયમાં વિરાજે છે તેથી ભગવદીય દ્વારા ભગવાન્ કૃપા કરે છે. તેથી ભગવદીયમાં ભગવત્સમાન ભાવ રાખી, એમનુ સન્માન કરવુ. (૧૯)

मूलम्:—धनं गृहं यथा कृष्णे तथा भक्तिस्थितेऽपि च ।
विनयोक्तव्यमेवं हि प्रभोर्भावो भविष्यति ॥ २० ॥

ભગવદીયમા ભાવ થયો ક્યારે જણાય છે તે સમજાવે છેઃ—

શબ્દાર્થ.—જેમ શ્રીઠાકોરજીને વિષે ધન, ગૃહાદિકનો વિનિયોગ ભાવસહિત કરીએ છીએ તેમ ભક્તિમા સ્થિતિ કરીને રહેલા અનન્ય ભગવદીયને અર્થે ધન તથા ગૃહાદિકનો વિનિયોગ કરવો, એ પ્રકારે નિશ્ચય પ્રભુનો ભાવ (પ્રસન્નતા) સિદ્ધ થાય છે, (અથવા ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિંગત થાય છે) (૨૦)

વિવેચનઃ—જેમ શ્રીકૃષ્ણને ધન, ગૃહાદિક ભાવસહિત સમર્પી ભગવત્સેવા કરીએ છીએ તેમ સ્નેહસંયુક્ત થઇ ધન, ગૃહાદિક, મન, વચન, તથા કર્મથી ભગવદીયને અર્થે વિનિયોજવા અને એમનુ સન્માન કરવું. ત્યારે ભગવાનૂ પ્રસન્ન થાય છે. (૨૦)

मूलम्:--तदीयाश्चेत्त्वतस्तुष्टास्तुष्टः कृष्णो न संशयः ।
तदीयास्तु निजाचार्यचरणैक परायणाः ॥२१॥
अनन्यभजनास्तुष्टाः कामलोभविवर्जिताः ।
निरपेक्षा विरक्ताश्च सर्वभूतहिते रताः ॥२२॥
निर्मत्सराः कृष्णसेवाकथादिविहितादराः ।
एवंविधास्तदीयाश्चेत्सङ्गादपि विशेषतः ॥२३॥

હવે સન્માનને પાત્ર ભગવદીયના લક્ષણ બતાવે છે.

શબ્દાર્થ.—જો ભગવદીયો તેનાથી (વૈષ્ણવથી) પ્રસન્ન થયા તો પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થયા એમાં સંશય નથી જેમને એક **શ્રી આચાર્યજીના ચરણ કમલનો દઢ આશ્રય છે.** જે (શ્રીકૃષ્ણનું અન્ય દેવના આશ્રય રહિત) **અનન્ય ભજન કરતા હોય છે, જે કામ તથા લોભથી મુક્ત** હોય છે **જે કશાની અભિલાષા વિનાના હોય છે, જે વિરક્ત હોય છે** (ભગવચ્ચરણ વિના અન્ય સર્વની આસક્તિરહિત હોય છે), જે **સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિ રાખતા** હોય, **જે** ઇર્ષ્યારહિત હોય, **પ્રભુસેવા-કથામાં આદર** રાખતા હોય—એવા ભગવદીયો જો મલી આવે તો તેના સંગથી જ વિશેષ લાભ છે **વિવેચનઃ**—હવે જો કોઈ શંકા કરે કે " ભગવાનની સેવા આવશ્યક છે તેથી તે કર્ત્તવ્ય છે પણ ભગવદીયની સેવા શું કરવા થવી જોઇએ ? " તો તેનું સમાધાન કરે છે કે " જો આપણે ભગવદીયને સેવા સન્માનાદિકથી સન્તુષ્ટ કરીએ તો શ્રીકૃષ્ણ પણ સન્તુષ્ટ થાય છે જો ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો ભગવાન્ પણ અસન્તુષ્ટ થાય છે"

હવે જો કોઈ બીજી શંકા કરે કે "આપણાથી યથાશક્તિ સન્માનાદિક કર્યા છતાં પણ જો ભગવદીય અશક્ય તથા કઠિન આજ્ઞા કરે અને આપણે તે ન પાળીએ અને તેથી એ ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો શું કરવું ?" ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે-કોઈ લૌકિક રાજાના બાલકની સેવા આપણે કરતા હોઈએ, અને તેની સર્વ શક્ય આજ્ઞા તથા ઈચ્છાનું પાલન કર્યા છતાં પણ જો બાલક અસન્તુષ્ટ થાય તો તેથી રાજા આપણા પર અસન્તુષ્ટ થતા નથી રાજા તો પ્રસન્ન જ રહે છે કે આ સેવકે મ્હારા બાળકને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સન્તોષ આપ્યો, તેજ પ્રકારે જો ભગવદીય આપણી સર્વ શક્ય સેવા (સન્માનાદિ) થી સન્તુષ્ટ ન થાય, અને એમની કઠિન આજ્ઞા આપણાથી પૂર્ણ ન થાય તો ચિન્તા ન કરવી. શ્રીઠાકોરજી તો અવશ્ય પ્રસન્ન થશેજ થશે.

હવે કેવા લક્ષણવાળા વૈષ્ણવની સેવા (સન્માન) કરવી તે કહે છે

(૧) માત્ર શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલની ભક્તિમાં પરાયણ હોય, અહર્નિશ શ્રીઆચાર્યજીના શરણનીજ કામના રાખતો હોય; (૨) શ્રીઠાકોરજીની સેવાથીજ સન્તુષ્ટ રહેતો હોય, અન્ય દેવનું ભજન સ્વપ્નમાં પણ ન જાણતો હોય, (૩) જે અન્ય કશાની અપેક્ષા રાખતો ન હોય, ત્રણ લોક પર્યન્ત બ્રહ્માનન્દ તથા મોક્ષને પણ તુચ્છ જાણતો હોય; (૪) લૌકિક કામ, લોભ, મદ, મત્સરતા, તથા વિષયવાસનાનો ગન્ધ પણ જેનામાં ન હોય; દ્રવ્યથી સકલ લૌકિક કાર્ય થાય છે તે દ્રવ્યને અર્થે પણ ધર્મ વેચતો ન હોય, તે દ્રવ્યનો પણ લોભી ન હોય; (૫) નિરપેક્ષભાવથી જે ભગવત્સેવા કરતો હોય; મનમાં કોઈ પણ લૌકિક વૈદિક કામના ન રાખતો હોય તથા કોઈ પણ રાજદ્રવ્યવાનની મનમાં અપેક્ષા ન રાખતો હોય; (૬) મનથી વિરક્ત રહે, સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુમ્બ, ગૃહાદિ દેહ સમ્બન્ધી સર્વ જગતમાં દૃઢ વૈરાગ્ય રાખતો હોય, કોઈની પાસે પોતાના સ્વાર્થને લીધે કંઈ પણ યાચના કરતો ન હોય, 'શ્રીકૃષ્ણ મ્હારૂં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે; મ્હારો ધર્મ તો ભગવત્સેવા જ છે' એમ જે સમજે છે; (૭) સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં-કોઈના અનિષ્ટમાં નહિ-પ્રસન્ન થતો હોય (૮) મત્સર એટલે અન્યનો ઉત્કર્ષ સહન કરી ન શકવો-તેથી રહિત હોય, બીજો વૈષ્ણવ પોતા કરતાં સ્વલ્પ ધર્મ પાળતો હોય તો તેને પણ ધન્યવાદ આપતો હોય અને પોતે બહુ ધર્માચરણ કરે છતાં એમ સમજે કે 'હું શું ધર્મ પાળું છું ? (૯) જે સર્વ ઇન્દ્રિયોને ભગવત્પરાયણ કરવા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવા આદરપૂર્વક કરતો હોય તથા ભગવત્સેવામાં રુચિ ઉત્પન્ન કરવા જે શ્રીકૃષ્ણની કથા પણ આદરપૂર્વક શ્રવણ કરતો હોય આ પ્રકારના નવ લક્ષણથી જે ભગવદીય પૂર્ણ હોય તેનો સંગ અવશ્ય કરવો, એનું શુદ્ધ મનથી સન્માન કરવું એની સેવાટહેલ કરવી અને એના વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી સ્નેહપૂર્વક સર્વ કાર્ય કરવું આ પ્રકારનું આચરણ જો વૈષ્ણવ કરે તો શ્રીઆચાર્યજી પ્રસન્ન થઈ આનન્દનું દાન કરે (૨૩)

मूलम् -सर्वथा शुद्धभावानां स्वीकृतानां कृपालुना ।

सर्वं श्रीवल्लभाचार्यप्रसादेन भविष्यति ॥२४॥

શબ્દાર્થ —કૃપાલુ શ્રીઠાકોરજી શ્રીમહાપ્રભુજી, અને ભગવદીયોએ જેમને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા છે તેવા શુદ્ધભાવવાળા ભક્તોના સર્વકાર્યો સર્વ પ્રકારે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રસાદથી

સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચનઃ—અત્યાર સુધી જે જે પ્રકાર બતાવ્યા તે શુદ્ધ ભાવથી કરવાના છે, શ્રીકૃષ્ણની કથાનુ શ્રવણુ પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવું; વૈષ્ણવની સેવા પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવી ગુરૂસેવામાં, સર્વ ભગવલ્લીલામાં તથા ભગવત્સામગ્રીમા શુદ્ધ ભાવ રાખવો, ભગવદીય ત્યારે પ્રસન્ન થાય અને કૃપા કરે એટલે પ્રભુ પણ કૃપાકરે છે, અત્ર કોઇ શકા કરે કે 'એટલો ધર્મ મહા કઠિન છે. આ કલિકાલમાં જીવથી એ કેમ બની આવે? જીવથી તો એક પણ ધર્મ મહા કઠિનતાથી સિદ્ધ થાય છે.' ત્યા સિદ્ધાન્ત કહે છે કે 'શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ કલિયુગના જીવોપર કૃપા કરવા પ્રગટ થયા છે. અને એમણે સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી તેવો ધર્મ એક ક્ષણમાં આવશે. જો કે જીવને તો સર્વ કઠિન છે કારણકે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે. 'जीवा स्वभावतो दुष्टाः' પણ શ્રીઆચાર્યજી તો જેને કૃપા કરે તેને સર્વ સુગમ છે. તેથી મનમા એક શ્રીઆચાર્ય-ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય રાખવો, સર્વ કાર્ય આશ્રયથી નિશ્ચય સિદ્ધ થશે, અને શ્રીમહા-પ્રભુજી નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગનુ ફલદાન કરશે. (૨૪)

અત્ર પ્રથમ શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ થાય છે એમાં અગીકૃત જીવોની કર્ત્તવ્યતા નિરૂપણ કરી છે અંગીકૃત જીવોએ કૃષ્ણદર્શનને અર્થે આર્ત્તિ રાખવી, નિરૂદ્ધ ચિત્તથી; તથા વ-ચનથી તનુજા તથા વિત્તજા સેવા કરવી, અનોસરમા ભગવત્કથા, ભગવલ્લીલારૂપ અમૃતનો અનુભવ કરવો, સેવામાં ઉપયુક્ત હોય એવા ધન તથા પદાર્થોની રક્ષા કરવી, સ્ત્રીપુત્રાદિક સેવામાં અનુકૂલ હોય તો એમની સાથે અનુરાગ રાખવો; નિર્મત્સર, કામ, ક્રોધ તથા લોભથી રહિત એવા ભગવત્પરાયણ અને અનન્યપુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનું સન્માન કરવું અને દૈન્યસહિત એક શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢઆશ્રય કરવો.

॥इति श्रीहरिरायजीकृत प्रथम शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨ જું.

ઉદ્દેશ—આ દ્વિતીય શિક્ષાપત્રમાં નિરોધની સિદ્ધિનો પ્રકાર નિરૂપણ છે. ઉપર કહી તે રીતે પ્રથમ શિક્ષાપત્રનો ભાવ હૃદયમાં ધારણ કરે તો તે જીવપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે અને પુષ્ટિમાર્ગમા રસરૂપ ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણનુ દાન કરેજ એવું દાન પ્રાપ્ત થાય તેને શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયલું હોવુંજ જોઇએ. તેથી આ શિક્ષાપત્રમાં એ સ્વરૂ-પના અનુભવનું વર્ણન આપવામા આવ્યું છે

આ પ્રથમ શ્લોકથી આરંભીને અષ્ટાદશ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપનુ જ વર્ણન કર્યું છે શિખાથી આરમ્ભીને તે નખ પર્યન્તની સ્વરૂપ શોભા એમા વર્ણવી છે એ સ્વરૂપ શોભામાં જે જે વસ્તુનુ વર્ણન કર્યું છે તે તે વસ્તુ સમ્બન્ધી હૃદયમાં અનેકાનેક ભાવ ઉપજાવી શકાય છે. આવા ભાવની સમ્પૂર્ણ વૃદ્ધિ થઇ એટલે સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયુજ જાણવુ, પરન્તુ કેવા કેવા ભાવ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરવા યોગ્ય હોવાથી તેવા ભાવનુ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

मूलम्ः--यशोदोत्सङ्गलालितः कचग्रथितवेणिकः ।

मुक्ताफललसद्भाल श्लक्ष्णकुटिलकुन्तलः ॥१॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સગમા (શ્રીઠાકોરજી) શોભી રહ્યા છે. જેમના કેશ વેણીના રૂપમાં ગુથેલા છે જેમનુ કપાલ મોતીથી સુશોભીત થઇ રહ્યુ છે, ફરફર્યાં કરતા (વાકડીઆલા) વક્રકેશ સહિત જે શોભે છે. (૧)

વિવેચન.—શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત–એ કેવલ ભાવાત્મક સ્વરૂપ છે, વસુદેવજીને ત્યાં મથુરામાં જે સ્વરૂપ પ્રકટ્યું છે તે કેવલ રસાત્મક નથી. તે સ્વરૂપ તો ભૂમિભાર હરવાર્થે તથા મોક્ષદાનાદિક અનેક કાર્ય કરવાર્થે પ્રકટ્યું છે પરન્તુ શ્રી યશોદાજીને ત્યાં જે સ્વરૂપ પ્રકટ્યું છે તે તો કેવલ વ્રજભક્તોના આનન્દાર્થેજ પ્રકટ્યું છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં તો એજ શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત (શ્રીયશોદાજીના ઉત્સંગમાં લાલન કરેલું (રસાત્મક સ્વરૂપજ સેવનીય છે અને એ શ્રી યશોદોત્સંગલાલિતમા પણ બે પ્રકાર છે પ્રત્યેક કલ્પમાં દ્વાપરયુગ આવે છે ત્યારે શ્રીનન્દ યશોદા તથા શ્રી ઠાકોરજી પ્રકટે છે એ (પ્રત્યેક કલ્પના) દ્વાપરયુગના શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય નથી; પરન્તુ સારસ્વતકલ્પમાં જે સ્વયં પ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણ પોતે પધાર્યા છે અને જેમણે વેદની ઋચાને વરદાન આપ્યું છે, તે જ (સારસ્વત કલ્પના શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત શ્રીકૃષ્ણ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે; અન્ય કલ્પના સ્વરૂપો અવતાર છે શ્રીગુસાંઇજીનું એવું વચન છે કે ज्ञानीत परमं तत्वं यशोदोत्सङ्गलालितम् । तदन्य दिति ये प्राहुरासुरांस्तानहो बुधा ॥ અર્થઃ—શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત (શ્રીકૃષ્ણને) પરમ તત્વ જાણવા અને પરમ તત્વ અન્ય કોઈ છે એમ કહેનારને અસુર જાણવા, હે બુદ્ધિવન્તો સર્વ લીલા અને સર્વ વસ્તુના કારણરૂપ શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત છે તેમને શ્રીયશોદાજી ઉત્સંગમાં લઈ લાડ કરાવી મગ્ન થાય છે તેમને શ્રીગુસાંઇજી મંગલ ગ્રન્થમાં કહે છે કે " मङ्गलमिदं श्रीनन्द यशोदा नाम सुकीर्तनमेतद्रुचिरोत्सङ्गसुलालितपालितरूपम " આવા મંગલ રૂપને પ્રાપ્ત કરી ગોદમાં લઈ શ્રીયશોદાજી પોતેજ મંગલરૂપ થયા છે અને એવા મંગલ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે શ્રીયશોદાજી એમના સુંદર વાળ ઓળીને વેણી ગુંથે છે અથવા તેમને ગોદમાં લઈ મેવા મીઠાઈ આરોગાવે છે, અથવા અનેક રમકડાંથી રમાડે છે અથવા ઘરમાં જે બાળ કુમારિકા છે તે એમની (શ્રીઠાકોરજીની) વેણી ગુંથે છે, અથવા મૂર્તિરૂપા શ્રીચન્દ્રાવલીજી પધારી ભાવભાવથી વેણી ગુંથે છે, અથવા શ્રીઠાકોરજીની બાલ હઠને લીધે શ્રીયશોદાજી વૃષભાનુકુમારિકાને પોતાની પાસે બેસાડીને શ્રીઠાકોરજીનીવેણી ગુંથે છે

આ પ્રકારના અનેક ભાવનો અનુભવ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે આમ વેણી ગુંથાઇ રહ્યા પછી સુન્દર ભાલપર મોતીની લગો શોભી રહી છે, તે જાણે નીલ (ભુરા) કમલ પર શ્વેત જલ બિંદુઓ આવી રહ્યાં હોય એમ દીપે છે, અથવા શ્યામ આકાશમાં ચન્દ્રમા અને તે ચન્દ્રમાપર તારાગણની પંક્તિઓ આવી રહી હોય એમ શ્રીઠાકોરજીના શ્યામ સુંદર શરીરમાં મુખચન્દ્ર અને મુખચન્દ્ર ઉપર મોતીની લટો શોભી રહી છે શીતલ, મંદ, સુગન્ધ વાયુથી કુન્તલ એટલે નાના વાંકડીઆલા કેશ શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે આ શ્યામ કેશ, જાણે મુખ કમલના મકરન્દ (રસ) નું પાન કરવાને નાના ભ્રમરની પંક્તિઓજ આવીને બેઠી ન હોય એમ શોભે છે ! અથવા મુખરૂપી ચન્દ્રમાપર શ્યામકેશની વેણી ભુજંગનાગના નાના બચ્ચા જેવી શોભી રહી છે આ પ્રકારે શિખાથી નખપર્યંત સર્વાંગના ભાવ હૃદયમાં વિચારવા (૧)

मूलम् —मुक्ताफलायलभिालप्रान्तवर्णाग्रिभूषित ।

कस्तूरिकातिलकयुगभालभूपातिसुन्दर ॥ २ ॥

`),

શબ્દાર્થ:—ભાલના મધ્યભાગથી તે કર્ણ પર્યન્તનો ભાગ મુક્તાફલ (મોતી) ની માલાથી શોભી રહ્યો છે. કસ્તુરિકાના તિલકવાળા ભાલની શોભા તો અતિ સુન્દર છે. (૨)

વિવેચનઃ—ભાલથી બન્ને કર્ણ સુધી મોતીની લટો બાંધી છે, તે જાણે શ્યામ મેઘમાં બગલાની બે પંક્તિઓ આવી શોભા ન આપતી હોય એમ દીપે છે. સુન્દર કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ ઉપર વિરાજી રહ્યુ છે. શૃંગાર રસાત્મક શ્રીઠાકોરજીના.ભાલ ઉપર સર્વકાલ સ્વતઃસિદ્ધ એવુ કસ્તૂરિનું તિલક છે. શ્રીચન્દ્રાવલીજીએ શ્રીઠાકોરજીને પોતે પોતાના સમ્બન્ધથી કસ્તૂરિનું તિલક કર્યું છે મુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીએ શ્રીસ્વરૂપના ભાલ પ્રદેશપર પોતાના ભાવરૂપ સુવર્ણનું ભૂષણ ધારણ કરાવ્યું છે. આમ સર્વ આભૂષણ ભાવાત્મક છે. (૨)

મૂલમ્--काश्मीररागविलसत्कपोलद्वयचित्रितः ।

स्फुरच्छ्रुतियुगप्राप्तकुण्डलद्युतिमण्डितः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ.—બન્ને ગાલ કેસરના વર્ણથી ચિત્રેલા હોઇ શોભે છે. અને બન્ને કર્ણમાં ધારણ કરેલા કુણ્ડલની કાન્તિથી શોભા વધેલી છે. (૩)

વિવેચન.—કાશ્મીર એટલે કુમકુમાદિ કેસરથી બન્ને ગાલપર ચિત્રેલા કમલ પત્રો પરમ શોભાયમાન છે એ કમલપત્રો શ્રીસ્વામિનીજીનો મનોરથ છે, કેમકે જ્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારેજ ગાલ પર એવાં કમલપત્રો ચિતરવામાં આવે છે. શ્રીસ્વામિનીજી આ કમલપત્રો ચિત્રી એમ બતાવે છે કે અમારી સાથેજ એમનો વિવાહ થશે. અથવા જ્યારે શ્રીયશોદાજી શ્રીઠાકોરજીને શ્રીસ્વામિનીજીના ઉત્સંગમાં પધરાવી, પોતે ગૃહકાર્યમાં વ્યગ્ર થાય છે ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજી શ્રીઠાકોરજીને એકાન્તમાં લઇ જઇ એમ પ્રાર્થના કરે છે કે 'તમે અમારો ચિરકાલનો વિરહ દૂર કરો.' ત્યારે શ્રીઠાકોરજી કિશોર વચનો અંગીકાર કરી, શ્રીસ્વામિનીજીના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે અને તે સમય શ્રીસ્વામિનીજી બન્ને ગાલપર સ્વહસ્તથી કમલપત્રો ચિત્રી વિવાહનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. 'નિત્ય આ પ્રકારે મને સુખ આપો' એમ પ્રાર્થના કરે છે, ' दिनदुल्हे मेरो कुवर कन्हैया ' આ પદાનુસાર અનેક ગોપ્ય લીલા કરી શ્રી સ્વામિનીજી શ્રીયશોદાજીની પાસે આવી કહે છે કે 'આ તમારો પુત્ર અતિ ચંચલ છે ! કેમે કર્યો રહેતોજ નથી ! જેમ તેમ કરી અત્યાર સુધી તો એને રાખ્યો છે ! એનું મન એક સ્થળે સ્થિર થતું નથી, તેથી રમાડી આણ્યો છે !' આવા વાક્યોથી શ્રીયશોદાજી પ્રસન્ન થઇને પુત્રને ઉત્સંગમા લઇ ખોળો પાથરી એમ પ્રાર્થના કરે છે કે મ્હારા પુત્રનો વિવાહ વૃષભાનુકુમારિકા સાથે થાઓ.' પછી શ્રી યશોદાજી શ્રીસ્વામિનીજીનો ખોળો મેવા મીઠાઇથી ભરી દે છે, આ ભાવથી શ્રીઠાકોરજીના ગાલ ચિત્રેલા છે શ્રુતિ એટલે કર્ણ ઉપર કુંડલ અતિ ચંચલ હોઇ શોભી રહ્યાં છે, તે કદાચિત્ મકરાકૃતિના એટલે મગરના આકારના અને કવચિત્ મયુરકૃતિના મોરના, આકારના છે. મકરાકૃતિમાં સ્વકીય ભક્તના મનોરથ છે અને મયૂરકૃતિમા પરકીયભકતો ઉભા રહ્યા છે. તેમની કાન્તિ ગણ્ડસ્થલપર ઝલકે છે તે કાન્તિ કોટિ કન્દર્પની છબીને દૂર બેસાડે એવી છે, તેમજ નીલમણીની કાન્તિને પણ લજ્જા પમાડે છે

મૂલમ્:—चिबुकान्तलसद्वज्रभूषः साञ्जनलोचनः ।

અંગુલિના નખથી દાન કરે છે. કટિસ્થલ વિષે રેશમી ગુચ્છામાં પરોવેલી એવી જે ઘુઘરીઓ–રાસાદિક અનેક લીલામાં સુન્દર મધુર શબ્દ કરનારી ઘંટડીઓ–બાંધી છે. ભક્તોને એ કિંકિણીના નાદથી અનેક લીલાનું સ્મરણ થાય છે. (૧૦)

मूलम्ः--सनूपुरपदन्यासध्वनिमोहितगोपिकः ।
दिगम्बरो नखविधुज्ज्योत्स्नाजितनिशापतिः ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—નૂપુરયુક્ત ચરણારવિન્દના ડગલા ભરતાં જે નૂપુરનો ધ્વનિ થાય છે તેથી જેમણે વ્રજભક્તોને મોહિત કર્યા છે. પોતે (શ્રીઠાકોરજી) બાલભાવથી વસ્ત્રરહિત છે જેમણે પોતાના દશ નખરૂપ ચન્દ્રમાના કિરણથી ચન્દ્રમાને જીત્યો છે. (૧૧)

વિવેચનઃ—ચરણકમલમા પરમસુન્દર નૂપુર ધારણ કર્યા છે એ નૂપુરનો ધ્વનિ સાંભળતાજ અનેક ગોપીજનો મોહપામે છે. જે બાલલીલાનુ સ્વરૂપ નિરાવરણ સર્વાંગનું દર્શન કરાવે છે તેનું શ્રીનવનીતપ્રિયજી–શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સ્વરૂપમાં પ્રકટ દર્શન થાય છે.

ચરણારવિન્દમા દશ નખચન્દ્ર ધારણ કર્યા છે તે નખચન્દ્ર પાસે ચન્દ્રમા લજ્જા પામે છે, ચન્દ્રમાને જીતનાર આ નખચન્દ્ર ભક્તના હૃદયનો અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર દૂર કરે છે જો શ્રીઠાકોરજીનો આ એક પણ નખચન્દ્ર કોટયાનકોટિ અન્ધકારનો નાશ કરવા સમર્થ છે તો જે ભક્તના હૃદયમા દશ નખચન્દ્ર વિરાજે છે ત્યા પ્રકાશ હોય એમાં શું કહેવુ ? નખચન્દ્ર સ્વજ્યોતિથી સૂર્ય, ચન્દ્રમા, દર્પણ, મણિ, આદિ સર્વના પ્રકાશને જીતે છે. દશનખચન્દ્રમામાં વામ ચરણારવિન્દના નખ (ચન્દ્ર) પુષ્ટિભક્તોના તિમિર દૂર કરે છે, અને દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નખચન્દ્ર મર્યાદા ભક્તોના તિમિર દૂર કરે છે. આ પ્રકારે શિખાથી નખપર્યન્ત સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે (૧૧)

मूलम्ः—स्वरूपप्रतिबिम्बैकदृष्टिहास्यमुखाम्बुजः ।
पङ्काङ्गरागरुचिरः सदा मुग्धशिरोमणिः ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વરૂપના પ્રતિબિમ્બમાં એક દૃષ્ટિ લાગવાથી જેનુ મુખકમલ હાસ્ય-યુક્ત થઇ રહ્યુ છે જે શ્રીઅંગે કીચડ (પંક) ના રંગથી શોભિત છે. (પ્રતિબિમ્બમાં હાસ્ય તથા શ્રીઅંગમાં પંક (કાદવ) નો રંગ કરવાનો અર્થ એ છે કે પોતે સદા મુગ્ધ શિરોમણિ છે (અર્થાત મુગ્ધબાલકનુ નાટય છે.) (૧૨)

વિવેચન—ઉપર કહેલા સુન્દર બાલસ્વરૂપની લીલા શ્રીઠાકોરજી કરે છે નિજ પ્રતિબિમ્બ કદાચિત્ રત્નજડિત બાજુબન્ધમા પડેલુ જોઇ પકડવા દોડે છે પણ પ્રતિબિમ્બ શ્રીહસ્તમાં આવતુ નથી ત્યારે મુખારવિન્દમાં હાસ્ય આવે છે, કદાચિત્ મણિજડિત સ્તમ્ભમા નિજ પ્રતિબિમ્બ પડેલુ જોઇ વારંવાર કીકીઆરી કરી હાસ્ય કરે છે. સર્વાંગમાં વ્રજની રજ ચોંટી રહી છે તે પરમશોભા આપે છે મુગ્ધ લૌકિક બાલકસમાન લીલા કરે છે, પરન્તુ મુગ્ધ શિરોમણી છે, જાણે કે કશુ જાણતાજ ન હોય,

मूलम्ः--लीलान्यज्ञानरहितः सर्वलीलाविचक्षणः ।
कंदर्पकोटिलावण्यो मानिनीमानदर्पहा ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—લીલા વડે અન્ય જ્ઞાનરહિત દેખાય છે; અને પોતે તો સર્વ લીલામાં વિલક્ષણ છે! કોટિ કન્દર્પ કહેતાં કરોડો કામદેવ—તેથી પણ અધિક શ્રીઅંગનું લાવણ્ય છે માનવતીના માનનો ગર્વ હરી લેનારા છે (૧૩)

વિવેચન:—સર્વ લોકોને એમ દેખાય છે કે આતો કેવલ બાલક છે બાલલીલા વિના અન્ય લીલા સમજતો નથી. પરમ મુગ્ધ છે માતૃચરણ શ્રીયશોદાજી, શ્રીનન્દરાયજી, શ્રીરોહિણીજી આદિ વૃદ્ધ ગોપ ગોપી સર્વ કોઇ કેવલ બાલકજ જાણે છે, અને જે અન્તરંગ સમજનારો છે તે તો એમ જાણે છે કે "એતો સર્વ લીલામાં ચતુર છે, માતૃચરણ આગળ મુગ્ધતા બતાવે તેમાં શું થયું? આવું અન્તરંગ ભક્તો જાણે છે કોટિકોટિ કન્દર્પ જેની શોભાથી લજ્જિત થયા છે, એવું પ્રભુના શ્રીઅંગનું સૌન્દર્ય છે, માનિની એટલે શ્રીસ્વામિનીજી—તેનું માન હરિ લે છે વિલક્ષણ રીત એ છે કે પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન હોવા છતાં, સર્વ કાલની લીલાનો અનુભવ કરાવે છે

શ્રીગુસાંઇજીએ પાલનામાં કહ્યું છે કે 'मानिनीमानहरणम्?" પ્રભુ જ્યારે શ્રીયશોદાજી આગળ પાલણામાં ઝૂલે છે તેજ સમયે માનિની (શ્રીસ્વામિનીજી) નું માન હરે છે એવા એવા વિરૂદ્ધ ધર્મો એક સાથે જેનામાં રહી શકે છે એવા એ અલૌકિક બાલક છે.(૧૩)

विरुद्धधर्माश्रय: પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એટલે કે એક સમયથી અવચ્છિન્ન હોય છતાં અન્ય કાલમાં થતી લીલાઓ યુગપત્ (એક સાથે) બતાવી શકે છે દૃષ્ટાંત તરીકે પ્રભુ પારણામાં ઝૂલતી વખતે બાલલીલા કેટલાક ભક્તોને બતાવે છે તેજ સમયે શ્રી સ્વામિનીજીની સાથે યુગલ—ઉચિત માન લીલા પણ કરે છે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે તેને માટે વેદ, શ્રીમદ્ ભાગવત, ગીતા આદિના અનેક પ્રમાણો છે જુઓ ગીતાનો અધ્યાય ૧૩ મો ભગવાન્ સર્વેન્દ્રિય રહિત છે છતાં સર્વત્ર પાણિ (હસ્ત) તથા પાદવાળા છે સર્વત્ર અક્ષિ શિર તથા મુખ સહિત છે ભગવાન્ આસક્ત છે નિર્ગુણ છે છતાં ગુણભોક્તા છે ભગવાન્ બહિર્ છે છતાં અન્ત છે અચર છે દૂર છે છતાં પાસે છે અવિભક્ત છે છતાં વિભક્ત છે ઇત્યાદિ.

मूलम्—स्वगोपिकागूढ चौर: कृतसकेतगोपन ।
परमानन्दसन्दोह सदा दु ख विवर्जित ॥१४॥

શબ્દાર્થ—જે પોતાની ગોપિકાના ભાવને ગુપ્ત રાખનાર તથા ચોરનાર છે જે કરેલા સંકેતને ગુપ્ત રાખે છે ઉત્તમ આનંદના સમૂહરૂપ છે અને નિરન્તર દુ:ખથી રહિત છે.

વિવેચન—નિજ ગોપિકા (શ્રી સ્વામિનીજી) નો ગુઢ ભાવ છે તેને ચેર ચોરી કરી સંકેત કરે છે પણ અન્ય ગોપીજનોથી શ્રી સ્વામિનીજી સાથે કરેલા સંકેત છુપાવે છે કે એ ન જણાય તો ઠીક! અથવા સમસ્ત ગોપીજનને ઘેર ગુઢ ભાવથી છુપાઇને પધારે છે દૂધ, દહીં, માખણ વગેરે સર્વ સામગ્રીઓ આરોગે છે પછી તે ગોપી આવે છે ત્યારે તેની સાથે એકાન્તમાં સંકેત કરે છે એટલામાં કોઇ ગોપ અથવા માતૃચરણ શ્રીયશોદાજી જો આવે છે તો તેમની પાસે તે સંકેત ગુપ્ત રાખે છે અથવા સમસ્ત ભક્તોની સાથે સંકેત કરે છે પણ એક એક ભક્ત સાથેના સંકેત, એક એકથી ગોપ્ય રાખે છે એટલે તે બધી એમજ સમજે છે કે શ્રી ઠાકોરજી માત્ર અમનેજ મળ્યા છે અન્યને નહિ. આ પ્રમાણે રમણ કરે છે, અથવા સમસ્ત ભક્ત મધ્યે શ્રી સ્વામિનીજી બેઠા છે ત્યાં શ્રી

ઠાકોરજી સેનમાં શ્રી સ્વામિનીજીને ગુઢ ભાવથી અન્ય ન જાણે એવી રીતથી—સાન કરી બતાવે છે કે "ફલાણે સ્થલે આવો!" એટલે શ્રી સ્વામિનીજી કંઈ બ્હાનું કહાડી શ્રીઠાકોરજીની પાસે પધારે છે. ત્યાં અનેક રીતની લીલા કરે છે, અને એ રસલીલા અન્ય સખીઓથી ગુપ્ત રાખે છે—પરમ આનન્દ રૂપ છે તેથી સમસ્ત ભકતોને પરમાનન્દનું દાન કરે છે સર્વકાલ વિષે દુઃખથી રહિત છે. (૧૪)

मूलम्ः—असमक्षो दुःखितानांप्रपंचसुखिनामपि ।
दयानिधिर्मुग्धभावः स्वीयवाक्यैककारकः ॥१५॥

શબ્દાર્થ—દુ:ખ યુકતને તથા પ્રપંચથી જેઓ સુખી છે તેમને એ સમક્ષ થતા નથી. દયાનિધિ છે. મુગ્ધ ભગવાન્ છે અને નિજ ભકતોના વાકય કરવાવાળા છે (૧૫)

વિવેચનઃ—લૌકિક પ્રપંચના અનેક પ્રકારના ક્રોધ, મોહ, મદ, માત્સર્યાદિ માયા સમ્બન્ધી સર્વ દુ:ખનું હરણ કરે છે. અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી શ્રી ઠાકોરજી એ સમસ્ત ભક્તની અવિદ્યા દૂર કરી, કારણ કે ભક્તનું સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું હતું નહિ. તેથી શ્રી ઠાકોરજીએ નિજ ભકતોને અર્થે વ્રજમાં અવતાર ધરી. સર્વની અવિદ્યા દૂર કરી. અનેક લીલા રસનો અનુભવ કરાવ્યો, પરમ સુખનું દાન કર્યું દુઃખનો નાશ કર્યો, કારણકે પ્રભુ દયાનિધિ છે—ભકત દુઃખ પામે—તે એ સહન કરી શકતા નથી. જો મુગ્ધભાવ ધારણ કરે નહિ તો ભકતને ઇશ્વરભાવ પ્રકટ થાય, વાત્સલ્ય સ્નેહભાવ—છુટી જાય. ઇશ્વરભાવ થાય તો ભકત એમ સમજે કે જે સકલ જગતના પોષણ કર્ત્તા છે તેને હું શું ભોગ ધરૂં ? આભુષણ, વસ્ત્ર, રમકડાં શું આપું ? એ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીનું છે. એ પ્રકારે સ્નેહ છુટી જાય તો પુષ્ટિભકિત પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી શ્રી ઠાકોરજી મુગ્ધ, લાકિક બાલકની માફક લીલા કરે છે, ભુખ્યા હોય ત્યારે રૂદન કરે છે, જો પ્રભુ ઇશ્વરતા સહિત માગે તો ભકતોથી માગેલી વસ્તુ અપાઇ શકાયજ નહિ, જેમ બલિરાજાથી પ્રભુએ માગેલી ત્રણ પગલાં ભૂમિ પણ આપી શકાઇ નહિ, તેથી મુગ્ધભાવ ધરી, વ્રજ ભકતોને સુખ અર્પી અંગીકૃત વ્રજભકતોના વાકયો પૂર્ણ કરે છે. શ્રીભાગવતમા કહ્યા પ્રમાણે કોઇ વ્રજભકતો કહે કે "પીઢા ઉઠાવી લાવો " કોઇ કહે છે કે "ઉન્માન (પાલીપ્રભૃતિ) લાવો, " કોઈ કહે છે કે "પાદુકા લાવો" તમને માખણ આપીશ; "કોઇ કહે કે નાચો તો શ્રી ઠાકોરજી આ સર્વ ભક્તોનું કહ્યુ કરે છે. જે પ્રકારે ભક્તો સુખ પામે તે પ્રકારે શ્રી ઠાકોરજી કરે છે, (૧૫)

मूलम्ः-प्रपंचनाशनस्वीयनिरोधकृतितत्परः ।
बालभावग्रहपरः क्षणक्षणविलक्षणः ॥१६॥

શબ્દાર્થ.—નિજ ભકતોના પ્રપચ નાશપૂર્વક નિરોધ કરવામાં તત્પર છે બાલભાવ ગ્રહણ કરે છે ક્ષણે ક્ષણે વિલક્ષણ થાય છે, (૧૬)

વિવેચન—પ્રપંચ—પર—નિજ ભકતોના મન લૌકિક ગૃહાદિમાં આસકત (લીન થયલા) છે. પ્રભુ ત્યાંથી એ મનને છોડાવી, પોતાનામા આસકત કરે છે, આ કારણથી (પ્રપચમાં આસકિત છોડાવી ભગવદાસકિત સિદ્ધ કરવા (શ્રીઠાકોરજી વ્રજભકતોને ઘેર ચોરી કરવા પધારે છે. જ્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ વ્રજભકતોના દૂધ, દહિ અને માખણની

ચોરી કરી ત્યારે વ્રજભક્તોના મનમાં શ્રી ઠાકોરજીનું ધ્યાન થયું કે હવે પ્રભુ ચોરી કરવાને આવતા હશે! વેણુનાદ કરી સર્વ ભક્તોનું મન હરી લે છે તેથી દેહ સમ્બન્ધી પતિ, પુત્ર, ગૃહાદિ–સર્વ કોઇને ભૂલી જાય છે, અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી સર્વ ભક્તોની અવિદ્યા દૂર કરી, નિજ ભક્તોનો નિરોધ સિદ્ધ કરવામાં તત્પર છે ઇન્દ્ર યજ્ઞ વ્રજવાસી કરતા હતા. તે ઇન્દ્ર યજ્ઞ છોડાવી શ્રીગિરિરાજની પૂજા કરાવી આપેજ સર્વ સામગ્રીનો અંગીકાર કર્યો, સંયોગાત્મક સર્વ લીલા કરી બહારની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો અને વનાન્તર, રેથા તર લીલા કરી મન તથા ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો જેમકે રાસપંચાધ્યાયીમાં પ્રથમ મુરલી વગાડી વ્રજભક્તોને ઘેરથી બોલાવ્યા, પછી રમણ કરી સવાંગ વિહાર કરી–સર્વ બહિરિન્દ્રિયોને શુદ્ધ કરી અન્તર્ધાન થયા, પછી તેમના અન્તઃકરણમાં રમણ કરી તેને પણ શુદ્ધ કરી, પ્રભુ તેમના હૃદયમાં બિરાજ્યા. આ પ્રકારે ભક્તોને સંયોગ તથા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરાવી શ્રીઠાકોરજીએ તેમનો નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો.

બાલભાવના મિસથી વ્રજભક્તોને ઘેર પ્રભુ પધારે છે તેનું કારણ એ છે કે જે ગોપાદિક મર્યાદા અને પ્રવાહમાં રહ્યા છે તેમને વ્રજભક્તો સાથે જે રહસ્ય લીલા થાય છે તેનું જ્ઞાન ન થાય પ્રભુને બાલક જોઈ કોઇની વિષમ બુદ્ધિ ન થાય;

શ્રી ઠાકોરજી વ્રજભક્તોની પાસે આવી ક્ષણે ક્ષણે અનેક નવીન લીલા કરે છે, જે ભક્તોનો જેવો મનોરથ તે પ્રમાણે તેવી અનેક ચેષ્ટા–લીલા–કરી, સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરી પ્રભુ પુનઃ બાલભાવનો અંગીકાર કરી ગૃહ પધારે છે (૧૬)

નિરોધ–પ્રપંચ વિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવતાસક્તિ પ્રપંચનું વિસ્મરણ પ્રથમ થવું પછી ભગવાનમાં આસક્તિ થવી–તેને નિરોધ કહે છે

मूलम् –क्षण क्रुद्ध' क्षणं हृष्ट स्वल्पवस्तुषु तोषित ।
स्वकीयहृदयाभिज्ञस्तदन्यज्ञानवर्जित ॥१७॥

શબ્દાર્થઃ—ક્ષણમાં ક્રોધયુક્ત થાય છે, અને ક્ષણમાં હર્ષયુક્ત થાય છે નિજભક્તો સ્વલ્પ વસ્તુઓ અર્પે તો તેથી પણ સંતોષ પામે છે નિજભક્તોના હૃદયના મનોરથ જાણવાવાળા છે, ભક્તોના મનોરથ વિના અન્ય જ્ઞાનરહિત છે

વિવેચનઃ—શ્રીઠાકોરજી બાલલીલા વડે એક ક્ષણમાં ક્રોધી થાય છે, શ્રી યશોદાજી જરા ગૃહકાર્યમાં લાગે એટલામાં દહિનાં માટ ફોડી નાખે છે માખણ વાંદરાઓને લુટાવી દે છે, ભૂમિપર લોટે છે શ્રીયશોદાજી કોટિ કોટિ ઉપાયથી મનાવે છે તોપણ માનતા નથી. ક્વચિત્ મનમાં જોઇ તેને લાવી આપવાની હઠ કરે છે જો માખણ આપવામાં જરા ઢીલ થાય, તો તે સહી શકતા નથી. ક્રોધવન્ત થાય છે કદાચિત્ હાસ્ય કરે છે સ્વલ્પ વસ્તુથી–ફલ, ફૂલ, રમકડાં જે શ્રીનન્દરાયજી લાવી આપે છે તેથી સન્તુષ્ટ થાય છે; જો વ્રજભક્તો કંઇ નૂતન સામગ્રી, કે નવનીત (માખણ) કે કંઇ નવી વસ્તુ, થોડીક પણ લાવી આપે તો શ્રી ઠાકોરજી બહુ પ્રસન્ન થાય છે

સ્વકીય વ્રજભક્તોના હૃદયના મનોરથ પૂર્ણ કરવામાંજ તત્પર છે નિજભક્તના અભિપ્રાય વિના અન્ય કંઇ પણ જ્ઞાન મનમાં રાખતા નથી, કારણ કે વ્રજમાં શ્રીયશોદાજીને ઘેર પ્રભુ પધાર્યા છે તે કેવલ વ્રજભક્તોના સુખદાન અર્થેજ છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ ભક્તાધીન છે ભક્તાધિનતા વિના અન્ય જ્ઞાન રહિત છે (૧૭)

૧

मूलम्:--गूढलीलापरो भक्तगूढभावरसात्मक ।
सेवनीयः सावधानैर्विपरीतगतिक्रियः ॥१८॥

શબ્દાર્થ:—ગુઢ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ભકતોના ગુઢ ભાવના રસાત્મક છે. વિપરીત ગતિ અને વિપરીત ક્રિયાવાળા એવા જે શ્રીઠાકોરજી. તે સાવધાનોએ સેવવા યોગ્ય છે. (૧૮)

(આ અરાઢ શ્લોકમાં જે શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપનુ વર્ણન કર્યું છે તેમની સેવામાં સાવધાન રહેવું જોઈએ).

વિવેચન.—ભક્તના સંગમાં ગુઢ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ગુઢલીલા તે રાસલીલા. તેમાં અનેક પ્રકારના રાસ, જેવા કે ' दो दो गोपी बिच बीच माधो ' બે બે ગોપીઓની મધ્યમાં માધવ' તથા ' સોળ ગોપીઓની મધ્યમાં અષ્ટ કૃષ્ણ, ' તથા 'પ્રતિ ભકત સાથે એક એક શ્રીકૃષ્ણ, એ રીતે અનેક પ્રકારની રાસલીલા, માનલીલા, અનેક વિહાર તથા અનેક પ્રકારની જલક્રીડા કરે છે. વળી શ્રીવૃન્દાવનમાં અનેક નિકુંજ કરે છે. અને (તેજ સમય) તથા ગોદોહન સમય અનેક લીલા કરે છે. શ્રીઠાકોરજીના એવી લીલાનો સમુદ્ર અપાર છે એમની ગુઢ લીલાના ભાવની કોઇને ખબર નથી, રસાત્મક શ્રીઠાકોરજી રસાત્મક ભકતો સાથે અનેક પ્રકારની રાસલીલા કરે છે, આવા રસાત્મક શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત છે. તો એવા પ્રભુની સેવા શ્રીहरिरायजी श्रीगोपेश्वरजी ને પત્રમાં લખે છે કે, અત્યન્ત સાવધાનતાથી કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે પ્રભુની વિપરીત ગતિ છે તેમજ વિપરીત ક્રિયા છે; એક ક્ષણમાં પ્રસન્ન થાય, એક ક્ષણમાં ક્રોધ કરે; તેથી લૌકિકમાં મન ન રાખતાં પ્રભુમાંજ મન રાખવુ "પ્રભુ કદાચ અપ્રસન્ન તો નહિ થાય !' એ પ્રકારથી ભયસયુકત સેવા કરવી. (૧૮)

मूलम्:-श्रीमदाचार्यकृपयातिष्ठति स्वगृहेहरिः ।
एवंविधः सदा हस्ते योगीनः पारदो यथा ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપાથી પૂર્વોકતગુણવિશિષ્ટ હરિ આપણા ગૃહમાં બિરાજે છે. જેમ યોગીજનના હસ્તમાં પારો સાવધાનતાથી રહે (તો કલ્પતરૂ સમાન ફલ આપે, પણ અવસાધનતાથી જો તે હસ્તથી જતો રહે તો નિષ્ફલતાજ રહે છે) તેમ આપણા હસ્તે સદા શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે, તો તેની સેવાસાવધાનતાથી કરવી.

વિવેચન.—આવા વ્રજભકતોનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ આપણા ગૃહમા વિરાજે છે. તે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપાથીજ વિરાજે છે. એવુ ન સમજવું કે આપણા પ્રેમ. સ્નેહ, ભકિત અથવા અન્ય કોઈ સાધન બળથી તે વિરાજે છે

" એવા રસાત્મક, ભાવાત્મક પ્રભુની સેવા કરવાની આપણી શી યોગ્યતા (અધિકાર) છે ? શ્રી આચાર્યજીની કાનીથી પ્રભુ ગૃહમા વિરાજે છે. " એવોજ ભાવ સદા મનમાં રાખવો. જે પ્રભુ યોગીજનના ધ્યાન-ગમ્ય નથી, જે પ્રભુ અનેક જન્મ પર્યંત અનેક સાધન કર્યા છતાં સ્વપ્નમા પણ દર્શન આપતા નથી, એવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. " એમ આપણા મનમાં નિરન્તર વિચારી તેની સેવા એવી સાવધાનતાથી કર્યા જવી કે ।

मूलम् –चिन्तनीयोऽनवसरे सेवाया सर्वथा धिया।
यतो निरोधसंसिद्धिः सेवया हार्दया भवेत् ॥२०॥

શબ્દાર્થ—સેવાના અનોસરમાં શ્રીઠાકોરજી બુદ્ધિપૂર્વક સર્વથા ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે એમની એવી માનસી સેવાથી નિરોધસિદ્ધિ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન:—આવા શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા મન લગાડી કરવા યોગ્ય છે. સેવા પછીના—અનોસરના—સમયે ઉપર કહ્યું તેમ હૃદયમાં તેનું સતત્ ચિન્તન કરવું. સેવા સદા અતિ સ્નેહથી ધર્મ જાણી કરવી; તેજ પ્રકારે અનોસરમાં સતત ચિન્તન કરવું એમ કરે તોજ નિરોધ સિદ્ધ થશે.

શ્રીઆચાર્યજીએ વીસ શ્લોકનો નિરોધલક્ષણ નામનો ગ્રન્થ કર્યો છે તે આને અનુસરીને શ્રીહરિરાયજી જે પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને નિરોધ સિદ્ધ થાય, તે પ્રકાર વિસ શ્લોકમાં આ શિક્ષાપત્રમાં નિરૂપણ કરે છે જેમ શ્રીભાગવત દશમસ્કન્ધમાં વર્ણવેલી નિરોધલીલા સર્વોપરિ છે તેમજ શ્રીહરિરાયજીકથિત નિરોધ–પ્રકાર સર્વોપરિ છે (૨૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वितीयं शिक्षापत्रं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૩ જું

હેતુ—હવે આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં ભગવદ્ભાવમાં સાધક શું છે? અને ભગવદ્ભાવમાં બાધક શું છે? તેનું નિરૂપણ કરે છે ઉપર્યુક્ત રીતિએ સેવા પણ કરે અને અનવસરમાં ચિન્તન પણ કરે; પણ એટલું બધું કરવા છતાં જો દુઃસંગ પ્રાપ્ત થાય તો એક ક્ષણમાં સર્વે ધર્મનો નાશ થઇ જાય. જન્મ જન્મથી વૃદ્ધિ પામેલો ભગવદ્ભાવ દુઃસંગથી એક ક્ષણમાં જતો રહે છે. તેથી આ કરાલ કલિકાલમાં દુઃસંગથી બચવું એ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે સ્થલે સ્થલે અને ક્ષણે ક્ષણે દુઃસંગ ભગવદ્ભાવ દૂર કરવા ઉદ્યત છે તેથી આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં દુઃસંગ, જે ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે, તેનાથી બચવા કથંચિત્ વર્તવાનો માર્ગ બતાવે છે.

मूलम्ः—निधिः प्राप्तः सुसंरक्ष्यो दुःसङ्गादिकतः सदा।
त्यक्त्वाऽपि लोकसङ्कोचं यथा वह्निर्जलादिभिः ॥१॥

શબ્દાર્થઃ—જેમ અગ્નિની જલાદિકથી રક્ષા કરીએ, તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ જે નિધિ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું લોકસંકોચ ત્યજીને પણ દુઃસંગાદિકથી નિરન્તર સારી રીતે રક્ષણ કરવું. (૧)

વિવેચન.—કોઇ કૃપણને જ્યાં નિધિ પ્રાપ્ત થાય અને તે જેમ એ દ્રવ્યની ચોરાદિકથી સાવધાનતાથી રક્ષા કરે તેમ આપણને પણ ભગવદ્ભાવરૂપ નિધિની પ્રાપ્તિ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી થઇ છે, લૌકિક વિષયાદિકનો દુઃસંગ, અન્ય માર્ગીય વગેરેનો દુઃસંગ, સમ્બન્ધી–કૌટુમ્બિક, લૌકિક વૈદિક કાર્યોથી થતો દુઃસંગ—એ સર્વમાંથી મનનો નિગ્રહ કરી—મન ઉઠાવી લઇ—એક શ્રીપ્રભુમાંજ યોજવું જો કોઇ એમ શંકા કરે કે "ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું અને લૌકિક વૈદિક ન કરવા એ કેમ સંભવે?' તો તેનું સમાધાન કરે છે કે, ભગવત્સેવા–પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ તો પોતાના મનથી સ્નેહપૂર્વક કરવાનો છે, અને લૌકિક, વૈદિક કાર્ય તો લોકમાં બહારથી દેખાડવાને કરવાનાં છે; એટલે એ કાર્યો ઇચ્છારહિત થઇ કરવાનાં છે એ કાર્યો સેવા સમય સેવાનો ત્યાગ કરી ન કરવાં. સેવામાં લૌકિક સંકોચને

ગણુકારવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ થવા દેવોજ નહિ, અથવા લૌકિક સંકોચ કરવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ ન કરવો એ દામોદરદાસ સંભરવાલાના દૃષ્ટાન્તથી બહુ સારૂં સમજાય છે, "એક સમય દામોદરદાસ શ્રીદ્વારિકાધીશની સેવા અર્થે પોતાને હાથે જલ ભરી લાવતા ત્યાં તેમના સસરાએ તેમને કહ્યું કે "મને બહુ શરમ લાગે છે કે તમે હાથે જલ ભરો છો. આમ જલ ન લાવતાં નોકર પાસે જલ ભરાવો," આ સાંભળી દામોદરદાસે કહ્યું "સારૂં, કાલથી તેમ કરીશું. " ત્યાર પછી બીજે દિવસે દામોદરદાસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે "ચાલો, આપણે જલ ભરી લાવીએ." સ્ત્રી ભગવદ્દીય હતી. તેથી તે તત્કાલ તેમની સાથે જલ ભરવા નીકળી પડી, બન્ને જણ સસરાના ઘર આગળ થઈ જતા હતા. આ જોઇ સસરો દામોદરદાસને પગે પડયો અને કહ્યું કે " મારી ભૂલ થઇ કે મે તમને કહ્યું પણ હવે તો તમે એકલાજ જલ ભરો, સ્ત્રી જન પાસે જલ ન ભરાવશો, "ત્યારે દામોદરદાસે કહ્યું. "કાલથી સ્ત્રીજન પાસે જલ નહિ ભરાવીશ." આ પ્રકારે ભગવત્સેવામા લોક સંકોચ (લોકલજ્જા-ભગવત્સેવાના કાર્ય કરવામાં લોકો આપણું હાસ્ય કરે છે-નિન્દા કરે છે એવું ભાન) સર્વથા કર્તવ્ય નથી, નાની યા મોટી જેવી સેવા બની આવે તેવી ભાવથી પ્રેમપૂર્વક કરવી. ૧

" ભગવદ્દભાવ અગ્નિરૂપ છે, અને દુઃસંગ જલવત્ એ ભાવનો નાશ કર્તા છે " એમ જાણવું.

મૂલમ્ઃ—વહ્નિવદ્ભગવદ્ભાવઃ સત્સંગવ્યવધાનતઃ ।
નાશયેત્સંસૃતિં યદ્વત્પાત્રવ્યવહિતં જલમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—જેમ અગ્નિ પાત્રરૂપ વ્યવધાનવાલા જલનો નાશ કરે છે, તેમ ભગવદ્દ્ભાવ, (અહન્તામમતાત્મક) સંસાર (રૂપદુઃસંગ)નો નાશ સત્સંગના વ્યવધાનથી કરે છે. (સાર એ છે કે જેમ પાત્રના જલનો નાશ અગ્નિ કરે છે, તેમ સત્સંગના વ્યવધાનનમાં રહેલા સંસારનો નાશ, ભગવદ્દ્ભાવ કરે છે,) (૨)

વિવેચન:—ભગવદ્દભાવ અગ્નિરૂપ છે સત્સંગ કાષ્ઠ રૂપ છે, જેમ અગ્નિમાં કાષ્ઠ પડવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે-તેજઃ પુંજ થાય છે-તેમ જો ભગવદ્દભાવને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભાવ દૃઢ થાય છે. સ્વલ્પ અગ્નિમાં બહુ જલ સિંચવાથી અગ્નિનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રકારે ભગવદ્દભાવમાં દુઃસંગનું મિશ્રણ (સિંચન) થવાથી તે ભગવદ્દભાવ નષ્ટ થાય છે. "લૌકિકમા રહ્યા વિના તો ચાલે નહિ, અને તેથી દુઃસંગ તો સદા ચાલ્યો આવશે,—ત્યારે શું કરવું ?" એમ જો કોઈ શંકા કરે તો તેનુ સમાધાન કરે છે કે "જો એ દુઃસંગરૂપી જલને સત્સંગ રૂપી પાત્રમાં રાખે તો એ દુઃસંગ ભગવદ્દભાવનો નાશ કરી શકશે નહિ; જેમ અગ્નિને જલનો સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થાય તો અગ્નિનો નાશ થાય, પણ જો તે અગ્નિ ઉપર એક પાત્રમા ભરીને જલ મૂકવામાં આવે તો અગ્નિનો નાશ થતો નથી, (પણ જલનોજ નાશ થાય છે) તેમ ભગવદ્દભાવરૂપી અગ્નિને સત્સંગરૂપી કાષ્ઠથી વધારે તેજોમય કરી તેનાથી દુઃસંગરૂપી જલને પાત્રમા ભરી (પોતાના હૃદયમા અષ્ટ પ્રહર વિચાર કરી) બાળી દે તોજ ભગવદ્દભાવ વધેલો રહે, આગળ મોટા મોટા ભગવદીઓનો દુઃસંગથી અધઃ પાત થયો છે તેથી દુઃસંગથી સદા ડરતાજ રહેવુ. (૨)

મૂલમ્ઃ—જલવલ્લૌકિકં પ્રોક્તં સાક્ષાત્તન્મેલનેન તુ ।

मूलतो नाशयेन्माव यथा वैश्वानर जलम् ॥३॥

શબ્દાર્થ —લૌકિકને જલ જેવુ કહ્યું છે. જેમ અગ્નિનો સાક્ષાત્ સમ્બન્ધથી જલ નાશ કરે છે તેમ લૌકિકનો સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે (૩)

વિવેચન.—આ સંસારમાં, લૌકિક દુઃસંગ જલવત્ છે આ લૌકિક દુઃસંગરૂપ જલને વિનાપાત્ર ભગવદ્ભાવરૂપ અગ્નિમાં સાક્ષાત્સમ્બન્ધથી સિંચવુ નહિ. તેમ થવા દેવાથી ભગવદ્ભાવ રૂપ અગ્નિનો નાશ થાય છે દુઃસંગ કેવો બાધક છે તેમાં જડભરતનુ દૃષ્ટાન્ત મનનીય છે સર્વ લૌકિકનો ત્યાગ કરી જડભરત ભગવદ્ભજન કરવા વનમાં ગયા. ત્યાં એક હરણી જલપાન કરવા વનમાં આવી. એટલામાં સિંહનાદ થવાથી તે હરિણી જલમાં કુદી પડી અને ગર્ભમાંથી બચ્ચુ જલમાં તૂટી પડ્યું, ભરતે દયાર્દ્ર થઈ તે હરણની રક્ષા કરી, લાલન પાલન કરી તેની સાથે દિન નિર્ગમન કર્યા. આ દુઃસંગથી ભરતને ત્રણ જન્મનો અન્તરાય થયો દુઃસંગ એવો બાધક છે! શ્રીનન્દરાયજી પોતાના પુત્રની સેવા કરતા હતા, તે એક સમય અંબિકાપૂજન અર્થે ગયા, શ્રીઠાકોરજીથી તે સહન થયુ નહિ. સુદર્શન સર્પે આવીને શ્રીનન્દરાયજીને ગ્રસી લીધા પણ શ્રીઠાકોરજીએ તેમને છોડાવ્યા. આ પ્રમાણે અન્ય સમ્બન્ધ (શ્રીઠાકોરજીનો આશ્રય-સેવાદિક વિસ્મરી, અન્યદેવ-અંબિકાદિનું પૂજન) તથા દુઃસંગ એ સિદ્ધ ભક્તોને પણ વિશેષ બાધકરૂપ થઈ પડે છે તો પછી સાધન દશાના ભક્તોને અવશ્ય બાધક રૂપ થઈ પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ? આ પ્રકારે દુઃસંગ આપણા સર્વ ભાવ નાશ કરશે એમ સમજી સત્સંગ વડે ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી.

દુઃસંગ—ભગવદ્ભજન રૂપ સત્સંગનો ત્યાગ કરી, લૌકિક હરણ હરિણીનું લાલન પાલન કરવું, તેના સંગમાં રહેવું તે.

मूलम्—अत सदेव भेत्तव्य लौकिकासक्तितो जने ।

सत्सगमग्रत कृत्वा नाशनीयो न चान्यथा ॥४॥

શબ્દાર્થ —(ઉપર કહ્યું તે રીતિએ ભગવદ્ભાવનુ રક્ષણ કરવુ કારણ કે દુઃસંગ બાધક છે) તેથી ભગવદીય જનોએ સદા સર્વદા લૌકિક આસક્તિથી ભય રાખવો. પ્રથમ સત્સંગ કરી, લૌકિક આસક્તિનો નાશ કરવો ઉચિત છે સત્સંગ ન કરે તો લૌકિક આસક્તિનો નાશ શક્ય નથી.

વિવેચન —લૌકિક આસક્તિરૂપ દુઃસંગથી ભય રાખવો. એમ ન જાણવું કે લૌકિક આસક્તિ રૂપ દુઃસંગ પ્રથમ થાય ત્યાર પછી હું સત્સંગ કરીશ અને દુઃસંગ નષ્ટ થશે. જે સમયે દુઃસંગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે તત્કાલ તેજ સમયે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થશે, તેથી દુઃસંગ પ્રાપ્ત થાય તે પ્રથમથીજ સત્સંગ કર્યા કરવો, ત્યારેજ દુઃસંગ બાધ ન કરે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે જુઓ કે, કાલ જીવની પાછળ ભમ્યા કરે છે તેથી જે જીવ પ્રથમથીજ સ્મરણ ભજનાદિક કર્યા કરે તો પાછળથી અન્તકાલસમય કાલ બાધ કરતો નથી. પરન્તુ એમ ન કરતાં, જો એ એવો વિચાર કરે કે "હાલતો લૌકિક કરી લઉએ. પછી (વૃદ્ધાવસ્થામાં) ભગવત્સ્મરણ કરી લઈશું ! એવા મનુષ્યને કાલ એક ક્ષણમાં ગ્રસે ત્યારે સ્વરૂપ પણ ભગવદ્ધર્મ બની શક્તો નથી તેથી પ્રથમથીજ સત્સંગ અને ભગવત્સેવા સ્મરણાદિ કર્યા કરવા કે જે સમય લૌકિક દુઃસંગ આવે ત્યારે સત્સંગના પ્રતાપથી તે બચી શકે સત્સંગ વિના અન્ય ઉપાય દુઃસંગથી રક્ષણ કરી શકતો નથી એ નિશ્ચય છે (૪)

मूलम्ः—सता परोक्षे सत्संगजातभावो विभाव्यताम् ।
तद्विरुद्धवचो नैव माननीयं सतां क्वचित् ॥५॥

(દુ:સંગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ છે, તે કેવા પ્રકારનો હોઇ શકે તે બતાવે છે.)

શબ્દાર્થઃ—સત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવનું વિશેષ અવધારણ (ભાવના) સત્પુરૂષોની પરોક્ષમાં કરવું અને સત્પુરૂષના વચનથી જે વિરૂદ્ધ હોય તે સન્તોએ (વૈષ્ણવોએ) કદાપિ માન્ય કરવું નહિ. (૫)

વિવેચનઃ—ઉપર કહ્યું કે સત્સંગથી દુઃસંગ બાધ કરતો નથી ત્યાં કોઈ કહે કે "સત્સંગ તો બે ઘટિકા, ચાર ઘટિકા બની શકે. પછી સેવાસ્મરણ લૌકિક વૈદિકાદિ કાર્ય પણ કર્યા વિના ચાલી શકે નહિ. અને એ લૌકિકાદિ કાર્ય કરીએ એટલે દુઃસંગ તો આવશેજ તેથી ઘટિકા બે ઘટિકાનો સત્સંગ, બહુ સમયના દુઃસંગનું નિવારણ કરી શકે નહિ." આમ જો શંકા કરે તો તેનું સમાધાન આપે છેઃ—

નિત્ય નિયમપૂર્વક જેમ ભગવત્સેવા સ્મરણ કરીએ છીએ, તેમ ઘડી બે ઘડી યાવચ્છક્ય (જેટલો બને એટલો) સત્સંગ કરવો. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં જે જે વાર્તા સત્સંગમાં થઇ હોય તેનું નિરન્તર સ્મરણ કરવું; સ્વધર્મનો વિચાર કરવો, "શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી તો આ પ્રકારે કહે છે અને હું શું કરૂં છું?" એમ વિચારી આપણા આચરણમાં જે જે વિરૂદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરી, તેમનો કહેલો પ્રકાર આચરવો, આ પ્રકારે જે કોઇ ભગવદ્ધર્મમાં મનને લગાડી રાખે છે તે દુઃસંગથી બચે છે. ભગવદીયના મુખથી સાંભળેલી વાર્તામાં દઢ વિશ્વાસ રાખી એ વાર્તાની ભાવના કરવાથી મન ઠેકાણે આવે છે.

જેમ ગાય વનમાં ચારો ચરી પાછી ઘેર આવી ચરેલા ચારાનું પુનઃચર્વણ (વાગોળવું) બેઠા બેઠા કરે છે તેનો સ્વાદ લે છે તેમ વૈષ્ણવના સંગમાં ભગવદ્ધર્મનું શ્રવણ કરવું. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં–શ્રવણ–વસ્તુનું મનન કરવું અને ભાવનાથી રસનો આસ્વાદ કરવો. સત્સંગથી યાવત્ વિરૂદ્ધ વસ્તુનો વિચાર કરી ધર્મ–અધર્મનો ભેદ સમજવો, સત્સંગવિરૂદ્ધ વચન ન કહેવાં, જેમાં સત્સંગ છુટી જાય એવું કાર્ય ન કરવું,

દુઃસંગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ બતાવ્યું, હવે બીજું સાધન મૌન, અને તે મૌન રાખવાનું કારણ બતાવે છે

मूलम्ः—भरतस्यापि दुःसंगे जाता हरिणजातिता ।
केवलं कलिदोषाभिभुक्ता अपि जनाः स्वतः ॥६॥
तत्संगानिरतैर्नैव भवितव्यं विशेषतः ।
अथवा सर्वतो मौनं तदभावे विधीयताम् ॥७॥

શબ્દાર્થ.—જડભરતને પણ દુઃસંગથીઃહરિણજાતિની પ્રાપ્તિ થઈ. સર્વ જનો સ્વતઃજ કલિકાલના દોષથી વશ થઈ જાય છે (૬) તેથી એમના સંગમાં પ્રીતિયુકત થઇને રહેવું અથવા એમ ન બને તો સર્વત મૌન રાખવું. (૭)

વિવેચનઃ—દુઃસંગને મનમાં કાલ જેવો જા[illegible]રણ કે દુઃસંગ દોષથી ભગવાન્

દૂર જતા રહે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી संन्यासनिर्णय નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે 'विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वथा हरेः' "જે દુસ્સંગના દોષથી દેહ વિષયાક્રાન્ત થાય છે તો તે દેહમાં ભગવાન્ સર્વથા આવેશ કરતા નથી" તેથી દુસ્સંગ દોષ મહા બાધક છે, આ જગત્‌માં ભૂત-પ્રાણી માત્ર જન્મથી દોષથી ભરેલા છે; કારણ કે કલિકાલ મહા કઠિન છે, આપણા મનનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો કે "હું બહુ સમજુ છું મ્હને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય દૃઢ થયા છે! મારૂં મન મને વશ છે આમ નજ સમજવું વૈરાગ્ય, વિવેક, ધૈર્ય સર્વ એક ક્ષણમાં દુસ્સંગથી નાશ પામે છે, તેથી આપણા મન, ઇન્દ્રિય, દેહને કલિકાલના દોષથી પૂર્ણ સમજી, એમ વિચારવું કે હું સત્સંગના પ્રતાપથીજ બચું છું જ્યારે દુસ્સંગ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે મારો પાત થશે.' કલિયુગે સર્વ પ્રાણી માત્રની બુદ્ધિ હરી લીધી છે. કલિદોષ સર્વને લાગ્યા છે, (૬) આ પ્રકારનો જે દુસ્સંગ તેનાથી જો જીવ નિત્ય (ન્યારો)-દૂર રહે ત્યારેજ ભગવદ્ભાવ સિદ્ધ થાય, અન્ય ઉપાય નથી, "જો દુસ્સંગ પ્રબલ હોય, આપણાથી નિયન્ત્રિત ન હોય, આપણા ઘરમાં પડોશમાં હોય, જે સ્થલે નિર્વાહને અર્થે-આજીવિકાને અર્થે જવું પડતું હોય અને ત્યાંજ દુસ્સંગ હોય, તો આપણાથી એ દુસ્સંગનું નિવારણ ન સંભવે. જીવને ઘરમાં તો અવશ્ય રહેવુંજ પડે. આમ જો દુસ્સંગ પ્રબલ થાય તો શું કરવું?" આવી શંકા થાય તો સમાધાન શ્રીહરિરાયજી કહે છે "तत्सङ्गं=सर्वतोमौनम्" 'તેમને (દુસ્સંગીઓને) સમજાવીને આપણા ઉપાયથી જો તેમનો દુસ્સંગ છોડવી શકાય તો છોડાવવો નહિ તો તેમનો ત્યાગ કરીને, પોતે અન્ય ઠામે સ્થલે નિર્વાહ કરી લેવો. પરંતુ તેમ કરવાથી પણ પોતાનો નિર્વાહ ન થઈ શકે એમ હોય, સર્વત્ર દુસ્સંગનાજ પ્રસંગો જણાતા હોય, તો મૌન ધારણ કરવું જ્યાં આપણું વચન માન્ય ન હોય, ત્યાં આપણા મનનો ભાવ, ભગવદ્ધર્મ, વાર્તા ઇત્યાદિક કોઈને ન કહેવી તથા જનોથી ન્યારા રહેવું જેને ભગવદ્ધર્મ શ્રવણ કરવાની શ્રદ્ધા ન હોય તેને ભગવદ્ધર્મ સર્વથા ન કહેવો કારણ કે ભગવાન્ અને ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી; બન્ને એકજ પદાર્થ છે; તેથી ભગવદ્ધર્મનો અતિક્રમ તે ભગવાન્‌ના અતિક્રમ સમાન છે. આમ સમજી જ્યાં દુસ્સંગનું પ્રાબલ્ય હોય ત્યાં વાદ ન કરવો, મૌન રાખવું મનમાં હરિશરણની ભાવના કરવી તેથીજ શ્રીમહાપ્રભુજી विवेकधैर्याश्रय નામના નિજ ગ્રન્થમાં કહે છે —

"दुःखहानौ तथा पापे भये कामाद्यपूरणे। भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते। अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ॥"

(દુઃખની હાનિમાં પાપમાં, ભયમાં કામાદિની અપ્રાપ્તિમાં; ભક્તના દ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં જો ભક્તોએ કંઈ અતિક્રમ કર્યો હોય તેમાં, અશક્યમાં તેમજ સુશક્યમાં સર્વથા નિશ્ચય હરિ એજ આપણું શરણ છે,) આ પ્રકારે હરિ શરણની ભાવના પૂર્વક મૌન રાખવું (૬-૭)

मूलम् —यो वदत्यन्यथावाक्यमाचार्यवचनात्मन ।
सद्वृतिप्रेरको वापि तत्सङ्गो दुष्टसङ्गम, ॥८॥

શબ્દાર્થ —જે જન શ્રીઆચાર્યજીના વચનથી અન્યથા વાક્ય કહે અથવા અહન્તા

મમતાત્મક સંસારમાં આસક્તિ કરવાની પ્રેરણા કરે તેનો સગ દુઃસંગ જાણવો (૮)

વિવેચનઃ—'દુ સંગ વા ભગવદ્ધર્મમાં વિરોધ કોને કહેવો? એમ શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે. શ્રીઆચાર્યજીના સિદ્ધાન્તથી અન્યથા વચન કહેનારને અસત્–જૂઠો સમજવો. એવા જનનો ઉપદેશ પણ અન્યથા–વિપરીત સમજવો, શ્રી આચાર્યજીના માર્ગથી વિરૂદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ વા માર્ગનો બોધ કરનારનો સગ સર્વથા ત્યજવો. વિરૂદ્ધમાર્ગીયનો સંગ સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યમાર્ગીયિનો સમ્બન્ધ સર્વથા દૂર કરવો. અન્યમાર્ગીયિધર્મનું શ્રવણ ન કરવું, તથા અન્યમાર્ગીયિ કોઇ પણ ક્રિયા ન કરવી. ગોવિન્દદુબેની વાર્ત્તા પ્રસિદ્ધ છે કે 'એક સમય ગોવિન્દદુબે મિરાંબાઈને ઘેર ગયા. ત્યાં મિરાબાઈએ એમનો સારો સત્કાર કર્યો મિરાંબાઇ ભગવદ્ભકત હતાં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં હતાં નહિ મિરા મર્યાદામાર્ગના ભકત હતા ગોવિન્દદુબેએ મિરાંબાઇનો અન્યમાર્ગીયનો આદર સત્કાર કર્યો એમ શ્રીગુસાઇજીના જાણવામાં આવ્યું કે તરતજ પોતે ગોવિન્દદુબેને એક શ્લોક લખ્યો'—

भगवत्पदपद्मपरागजुषो न हि युक्तितर मरणेऽपितराम्।
इतराश्रयण गजराजधृतो न हि रासभमप्युररीकुरुते॥

અર્થ'—પ્રભુના ચરણારવિન્દની રજનું સેવન કરનારને મરણથી પણ અધિક કષ્ટ આવી પડે તો પણ અન્યાશ્રય કરવો યોગ્ય નથી. હસ્તિપર સવાર થનાર કદાપિ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી' તે પ્રમાણે ગોવિન્દદુબેએ પણ ભગવચ્ચરણારવિન્દનું સેવન કરી અન્યમાર્ગીયિના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ત્યજવો એ પત્ર મલતાજ ગોવિન્દ દુબે મિરાંબાઈને ત્યાથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા! પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે જ્યાં કોઇ પણ અન્યમાર્ગનો આશ્રય વા આશ્રયનો ગન્ધ પણ સહી શકાતો નથી! પછી શ્રીગુસાંઇજીએ ગોવિન્દદુબેને જોઇ કહ્યું કે "મિરાબાઈને ત્યાં ગયા તેથી એમ સૂચવાય છે કે તમે હસ્તિપર સવારી કરી હવે ગધાની સવારી કરવાનું ઇચ્છો છો! તેથી સિદ્ધાન્ત એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય ભાવ રાખવો, પુષ્ટિમાર્ગથી અન્ય માર્ગનો તત્કાલ ત્યાગ કરવો.

मूलम्ः—यश्च कृष्णे रतिं नित्यं बोधयत्यप्रयोजनाम्।
निरपेक्षः सात्विकश्च तत्संगः साधुसंगमः ॥९॥

શબ્દાર્થઃ—જે સદા શ્રીકૃષ્ણમાં નિષ્કામ (નિષ્પ્રયોજન) પ્રીતિનો બોધ કરે છે, અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્વક હોય તેવા પુરૂષનો સગ તે સાધુ–સત્ સગ જાણવો. (૯)

વિવેચન—ઉપર્યુક્ત અન્યમાર્ગીયનો સગ ન કરીએ તો કોનો સગ કરવો? તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે અન્ય અવતારાદિકમાં ભાવ ન રાખતાં એક શ્રીફલાત્મક; ભાવાત્મક; વ્રજપતિ છે, તેનામા નિત્ય નૂતન પ્રીતિ રાખતો હોય, અને એક શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની ભકિતદૃઢ કરવાનો બોધ કરતો હોય, અને સ્વ હૃદયમાં પ્રયોજન વિના એજ ચરણ કમલની પ્રીતિની વાસના રાખતો હોય, જે કશાની અપેક્ષા મનમાં ન રાખે.—એમજ મનમાં જાણે કે એકજ શ્રીકૃષ્ણજ કર્તા છે, અન્ય કોઇ નહિ જે સ્વ પ્રતિષ્ઠાર્થ ભગવદ્ધર્મ ન કરે–અને જે સાત્વિક હોય–છલ, કપટ, ક્રોધ, મત્સરાદિકથી રહિત હોય, એવા ભગવદીયનો સગ કરવો (૯)

मूलम् —एवं निश्चित्य सर्वेषु स्वीयेष्वन्येषु वा पुनः ।
महत्कुलप्रसूतेषु कर्त्तव्यः सगनिर्णयः ॥१०॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રમાણે આપણા (સ્વીય ભક્તજનનો) તથા અન્ય (લૌકિક પુરુષો) નો નિશ્ચય કરી ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા વિષે સંગ નિર્ણય કરવો. (૧૦)

વિવેચન.—અન્ય સર્વથી, લૌકિક વૈદિક અને દેહ સમ્બન્ધી અનેક ઉપાધિથી મનમાં નિશ્ચિન્ત થવું ભગવત્પરાયણ એતન્માર્ગીય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને આપણા-સ્વીય પોતાના ગણવા, આ વૈષ્ણવ છે, પણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ આવેલા છે, અને હું પણ તેમનેજ શરણ ગયો છું, તેથી આ વૈષ્ણવો મારા સમ્બન્ધી છે—આવો સ્નેહ વૈષ્ણવપર રાખવો અને તેમનો સંગ કરવો. જેઓને અન્ય માર્ગીય જીવ સાથે પ્રયોજન નથી, જેઓનો જન્મ મહત્કુળમાં થયો હોય, જેઓ એમ સમજે છે કે સાક્ષાત્ સર્વ ધર્મ એક શ્રી વલ્લભકુળમાં છે, એજ કુળમાં એક શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા, અને એક શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય છે એવા મહત્કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભક્તો સાથે મન, વચન અને ક્રિયાથી અવશ્ય સત્સંગ કરવો અથવા શ્રીઆચાર્યજીથી અંગીકૃત પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો જેમનું નિવેદન, નામ, મર્યાદા સેવા તથા પ્રીતિ શ્રીકૃષ્ણમાં થયાં હોય તેમનો સત્સંગ કર્તવ્ય છે. સત્સંગનો નિર્ણય આ પ્રકારે કરવાનો છે

मूलम् —श्रीमदाचार्यचरणे मतिः स्थाप्या सदा स्वतः ।
तत एव स्वकीयानां सिद्धिः कार्यस्य सर्वथा ॥११॥

શબ્દાર્થઃ—સદાસ્વતઃ (પોતાની મેળેજ) શ્રીમદ્ આચાર્યજીના ચરણારવિંદમાં મતિ સ્થિર કરવી તેથીજ ભગવદીયના કાર્યની નિશ્ચય સિદ્ધિ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલમાં જેની મતિ દૃઢ, એકરસ, થઈ છે, એવા જીવનો સત્સંગ કરવો. શ્રીગોકુલનાથજી શ્રીસર્વોત્તમજી ગ્રન્થપર ટીકા રચતાં કહે છે કે, પદ્મનાભદાસ સરખા ભગવદીય વિરલ છે, એવા ભગવદીયોના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિત્ય બિરાજે છે તેમના સંગથી સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે જેમ લીંડીના કપડાના સંગથી સુકું કપડું ભીંજે છે તેમ ભગવદીયના સંગથી જીવ ભગવદીય થાય છે. આવા સ્વકીય ભગવદીય અતિ દુર્લભ છે. જ્યાં સુધી એવા સ્વકીય ભગવદીયોનો સંગ થાય નહિ ત્યાં સુધી કાર્ય પણ સિદ્ધ થાય નહિ. તેથી એવા ભગવદીયને મળવાની તીવ્ર આકાંક્ષા (તાપ) રાખવી, અને ભગવત્સેવા સ્મરણાદિક કરવા, તો શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરી તેમનો સંગાભાસ કરી આપે તે સમય શ્રદ્ધાપૂર્વક દીનતાથી ચિત્ત લગાડી એમનો સંગ કરવો.

જ્યારે એ ભગવદીય પ્રસન્ન થઇ, કૃપા કરી પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાર, લીલાભાવ જતાવે ત્યારે કાર્ય નિશ્ચય સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી પોતાના નવરત્ન નામના ગ્રન્થમાં નિરૂપણ કરે છે કે "निवेदनं तु स्मर्त्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः" "નિશ્ચય તાદૃશીય (વૈષ્ણવ જનના) સંગમાં નિવેદનનું સ્મરણ કરવું) આમ તાદૃશીય વૈષ્ણવોના સંગમાં નિવેદન સ્મરણ થાય તો હૃદયમાં માર્ગસ્ફૂર્તિ થાય તેથી સત્સંગ એ અવશ્ય કર્તવ્ય છે

હવે નવ્યાર અપેક્ષાનો નિષેધ કહે છે

मूलम्ः–अवैष्णवत्वं मन्तव्यं तद्विरुद्धजनेष्वपि ।
जीवेषु दोषवत्स्वेवं तथा तत्साम्यवस्तुषु ॥१२॥

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિમાર્ગથી વિરૂદ્ધ જનોમાં, તથા ભગવદીયોમાં દોષ બુદ્ધિમાન્ જીવો વિષે, તથા તેવીજ પુષ્ટિમાર્ગ વિરૂદ્ધ વસ્તુઓમાં અવૈષ્ણવત્વ માનવું, (૧૨)

વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે; તેથી તેમનું નામ નામાવલિમાં કહ્યું છે કે पुष्टिप्रवर्तकाय नमः અને શ્રીગુસાંઈજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે. તેથી તેમનું નામ पुष्टिमार्गप्रकाशकाय नमः છે. તેથી જો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિ વિરૂદ્ધ આચરણ કરે તેને અવૈષ્ણવ જાણવો અને જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે આચરણ રાખે તેને વૈષ્ણવ જાણવો, કારણ કે શુદ્ધ જીવોથી શુદ્ધ કાર્યજ બનશે. જીવોના ત્રણ પ્રકાર છે તે શ્રી મહાપ્રભુજીએ पुष्टिप्रवाहमर्यादा નામના ગ્રન્થમાં દર્શાવ્યા છે

“इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान् हरिः । वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिं कायेन निश्चयः ॥

એટલે કે પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીએ (૧) ઇચ્છામાત્રથી **મનથી** સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તેને **પ્રવાહી** સૃષ્ટિ જાણવી. આ સૃષ્ટિનું મન કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં લાગે નહિ. સદા દુષ્ટ આચરણ કરે; (૨) શ્રી ઠાકોરજીએ **વચનથી** સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે વેદમાર્ગીય–**મર્યાદા** સૃષ્ટિ થઈ. આ સૃષ્ટિ વૈદિક કર્માદિમાં વ્યગ્ર રહે છે, અને (૩) શ્રીઠાકોરજીએ **નિજકાયાથી** સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે **પુષ્ટિસૃષ્ટિ** જાણવી. આ પુષ્ટિ સૃષ્ટિના જીવો ભગવાનની સેવાને અર્થેજ પ્રકટ થયા છે. તેથી તેને વૈષ્ણવ જાણવા અને પ્રવાહીજીવો દોષ પૂર્ણ દુષ્ટાચરણ કરે છે તેથી તેને અવૈષ્ણવ જાણવા, (૧૨)

હવે શ્રીહરિરાયજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને બોધ આપે છે કે, આવો ભાવ મનમાં અહર્નિશ રાખજો અલૌકિક પદાર્થમા લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો સર્વ ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગમા અલૌકિક બુદ્ધિ શેમાં રાખવી તે ઉપદેશે છે—

मूलम्ः–श्रीकृष्णः श्रीमदाचार्यस्तथा श्रीविट्ठलेश्वरः ।
तथा लीलास्थसामग्रीनैतत्साम्यं कदाचन ॥१३॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદાચાર્યજી. શ્રીગુસાંઈજી, અને તેમની લીલા સામગ્રી આ સર્વની સમાન કોઈ પણ લૌકિક વસ્તુ કદાપિ થઈ શકતી નથી, (૧૩)

વિવેચનઃ—એક શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીઆચાર્યજી, શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી, લીલાસામગ્રીમાં વ્રજભક્તાદિ અને શ્રીઆચાર્યજીના, પુષ્ટિમાર્ગની સેવાસામગ્રી–એ સર્વમાં અલૌકિક બુદ્ધિ રાખવી શ્રીકૃષ્ણ જે સાક્ષાત્ ફલાત્મક, રસાત્મક, શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત, સર્વાંગસુન્દર તથા વ્રજભક્તનું સર્વસ્વ જીવન–ધનછે–તેજ શ્રીકૃષ્ણનિજ દૈવીજીવોના ઉદ્ધારાર્થે અલૌકિક અગ્નિ રૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી રૂપે પ્રકટ્યા અને અલૌકિક અગ્નિ રૂપ માર્ગ પ્રકટ કર્યો. અને તેજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતે શ્રીગુસાંઈજીરૂપે બીજાં રૂપ ધારણ કરી એ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો.

જેમ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં વ્રજમાં સર્વ લીલાસામગ્રી (શ્રીકૃષ્ણ) શ્રીનન્દરાયજી, શ્રીયશોદાજી આદિ સર્વ અલૌકિક બાલલીલા રસમા મગ્ન છે;–સખા, ગ્વાલ આદિ સર્વ અલૌ-

કિક સખ્ય ભાવમાં મગ્ન છે; ગોપીજનમાં અનેક ભાવ છે—મુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજી—શ્રીવૃષભાનુજા, શ્રુતિરૂપા, કુમારિકા, અને શ્રીયમુનાજી, અને તેમના અનેક યૂથ (સખીગણ) એ સર્વ અલૌકિક છે—શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષી; વ્રજભૂમિ, દ્રુમલતા, ઔષધિ, નિકુંજ આદિ સર્વ લીલા સામગ્રી; તેમજ આભૂષણ, વસ્ત્રાદિક સામગ્રી—એ સર્વ અલૌકિક છે, તેમજ આ શ્રીઆચાર્યજીના, અને શ્રીગુસાંઈજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા પ્રકાર. વર્ષાદિકના ઉત્સવો, નિત્ય સેવા પ્રકાર, સામગ્રી, આભૂષણ, વસ્ત્ર. સિંહાસન, ખટપાટ, પિછવાઈ, નિજ મન્દિર, મણિકોઠા, તિબારી; ડોલતિબારી રસોઈઘર, ફુલઘર, શાકઘર, ભંડાર, ચોક, સેવક, કીર્તનીઆ, પરિચારક આદિ સર્વ સેવા સમ્બન્ધી પદાર્થ અલૌકિક જાણવા એમને ભાવાત્મક જાણવા એમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરે તો મહા અપરાધ થાય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે એવા અલૌકિક ભાવથી સેવા કરવી અને એ ભાવ મનમાં ગુપ્ત રાખવો. તે હવે આગળના શ્લોકમાં કહે છે (૧૩)

मूलम् –यदस्माभि पुरा प्रोक्त तच्चित्ते स्थाप्यताम् सदा ।
न कुत्रापि च वक्तव्यं साम्प्रत विमुखाजना ॥१४॥

શબ્દાર્થ—જે પૂર્વના શ્લોકમાં અમે કહ્યું છે તે ચિત્તમાં સદા સ્થાપન કરીએ અને તે કોઈના આગળ કહેશો નહિ; કેમકે સાંપ્રતકાલમાં લોકો બહિર્મુખ થઈ ગયા છે

વિવેચન.—હવે એ કોઈ પૂર્વપક્ષ કરે કે તમે જે સેવાસામગ્રી અલૌકિક બતાવી તે તમારી બુદ્ધિથી કહો છો કે કોઈ ગ્રન્થમાં છે? કે કોઈ પાસેથી એવુ શ્રવણ કર્યું છે? તો આ શંકાના સમાધાનાર્થે શ્રીહરિરાયજી પોતાના નાનાભાઈ તથા અંગીકૃત સેવકોને કહે છે કે 'એ અમે મહાપુરૂષો પાસેથી શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીકલ્યાણરાયજી આદિ સર્વ ભાવરસના અનુભવ કર્ત્તાઓના શ્રીમુખથી શ્રવણ કર્યું છે તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં સર્વ ભાવ કહ્યા છે; તથા ગુપ્ત ગ્રન્થમાં શ્રીગુસાંઈજીએ સર્વ લીલા સામગ્રી અલૌકિક વર્ણવી છે તેથી અમે તમને અતિસ્નેહથી કહીએ છીએ. આ વાર્તા તમારા ચિત્તમાં સ્થાપન કરશો, અને ભૂલથી લૌકિક ન જાણશો. તેમજ તમારા મનનો એ અલૌકિક ભાવ કોઈને પણ કહેશો નહિ. તમારા જે અંગીકૃત સેવકો હોય; જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, જેને શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના ચરણકમલનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તેની સાથે ચર્ચાનેજ આ અલૌકિક પદાર્થનો વિચાર કર્તવ્ય છે બીજા લૌકિક બુદ્ધિવાન્ વિમુખજનો પાસે અલૌકિક પદાર્થનો ભાવ ન કહેવો;

मूलम्—सांमुख्य बोधन नैव जायते बाह्यधर्मत ॥
एकोऽपिदोष सुदृढ सर्व नाशयति ध्रुवम् ॥१५॥

શબ્દાર્થ—બાહ્યધર્મત સન્મુખમાં બોધન થઈ શકતું નથી જો એક પણ દોષ સુદૃઢ હોય તો તે નક્કી સર્વસ્વનો નાશ કરે છે (૧૫)

વિવેચન—અલૌકિક પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય વિના અન્ય આગળ કહેવાથી પોતાનો ધર્મ જાય છે; અને જો કદાચ કહેવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમને જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો પ્રકાર કહી દેવો, પણ અલૌકિક ભાવપ્રકાર ન કહેવો. આપણા હૃદયના ધર્મનો જો બહાર

પ્રકાશ કરીએ તો ધર્મરસ બહાર જતો રહે–અર્થાત્ પ્રભુ હૃદયમાંથી જતા રહે, તેથી મુખ્ય ધર્મનો બહિઃપ્રકાશ સર્વથા ન કરવો; કારણ કે અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ એક દોષ જીવમાં એવો દૃઢ છે કે તે સર્વ ધર્મનો નિશ્ચય નાશ કરે આ અલૌકિક પ્રકારમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ દોષ પ્રાયશઃસર્વમાં છે. કોટયાનકોટિમાં કદાચ એકજ એવો ભાગ્યવાન્ હોય કે જેની અલૌકિક પદાર્થમાં અલૌકિક બુદ્ધિ થાય છે, અને તેવો જીવ સર્વ વસ્તુ લીલામય દેખે છે એટલે તેનાથી લૌકિક ક્રિયા કદાપિ બનતી નથી. અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિવાનને અલૌકિક વસ્તુનો અનુભવ થતો નથી

આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં રહે તો શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય.

मूलम्–अस्माभिरेवं लिखितं निरपेक्षैः स्वभावतः ।
स्नेहेन सर्वथा चित्ते धीयतां यदि रोचते ॥१६॥

શબ્દાર્થ.—અમે સ્વભાવથી, નિરપેક્ષ થઈ, ઉપર્યુક્ત લખ્યું છે. જો તમને રૂચે તો સર્વથા ચિત્તમાં સ્નેહથી ધારણ કરો. (૧૬)

વિવેચનઃ—હવે શ્રીહરિરાયજી આ તૃતિય શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ કરતાં પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીને લખે છે કે "આ જે તમને લખ્યું છે તે તમે અમારા નાનાભાઇ થાઓ છો તે કારણથી નથી લખ્યું, તેમજ કોઇ લૌકિક સ્વાર્થભાવથી આ પત્ર લખ્યો નથી. પરંતુ નિરપેક્ષભાવથી શ્રીમહાપ્રભુજીની નિધિ ગૃહમાં બિરાજે છે. તે સેવાસામગ્રીમાં જો અલૌકિક ભાવ થાય તો આનન્દનો અનુભવ થાય તે ભાવથી લખ્યું છે, તેથી જો તમારા ચિત્તને રૂચે તો ઉપર્યુક્ત પ્રકાર નિશ્ચય ધારણ કરશો. કોઇની આગળ એ પ્રકાશ્ય નથી.

શ્રીઆચાર્યજીનો આ માર્ગ ભાવાત્મક, ગોપ્ય છે તેથી સ્નેહપૂર્વક ચિત્તમા સર્વ ભાવ ધારણીય છે, (૧૬)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचित तृतीय शिक्षापत्रं सटीक समाप्तम् ॥३॥

શિક્ષાપત્ર ૪ થું

ઉદ્દેશ.—આ ચતુર્થ શિક્ષાપત્રમાં ભાવનાનું નિરૂપણ કરે છે. ઉપર કહ્યું કે જે સત્સંગથી દુઃસંગનો ત્યાગ કરે તેના હૃદયમા ભગવાન્ પધારે, આ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ વિરૂદ્ધધર્માશ્રય છે. તેમના સ્વરૂપના જ્ઞાનનું સિદ્ધાન્તપૂર્વક આ પત્રથી નિરૂપણ કરે છે

मूलम्–प्रभोर्धर्माः श्रुतौ प्रोक्तास्तथा भागवतेऽपि च ।
अप्राकृताःस्वरूपैकनिष्ठां भिन्ना न रूपतः ॥१॥

શબ્દાર્થ—શ્રુતિમા તથા ભાગવતમા પ્રભુના ધર્મો અપ્રાકૃત (માયાના સમ્બન્ધથી રહિત) અને એક સ્વરૂપમાં સ્થિત (સ્વરૂપથી ભિન્નનહિ એવા) કથ્યા છે

વિવેચન—શ્રુતિ તથા શ્રીમદ્ ભાગવત્ બન્નેના વચનને પ્રમાણ જાણવા, જેના હૃદયમાં શ્રુતિ તથા શ્રી ભાગવતના વચન પ્રમાણ તરીકે રૂઢ થતા નથી, તેને આસુરી પ્રકૃતિનો જાણવો, અને હૃદયમા એ વચનો પ્રમાણ રીતે સ્ફુરે છે. તેને શુદ્ધ દૈવી જીવ જાણવો, હવે શ્રુતિમા તથા શ્રી ભાગવતમાં પ્રભુના સર્વધર્મ સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. હવે શ્રુતિઓ તથા શ્રીમદ્ભાગવત પણ ભગવાનના–શ્રીઠાકોરજીના–સ્વરૂપને અપ્રાકૃત કહે છે.

પ્રાકૃત અને અપ્રાકૃતમાં આ ભેદ છે કે " અપ્રાકૃત (વસ્તુ) સદા એકરસ, કેવલ આનન્દમય છે, લૌકિક માયાના ગુણના પ્રવેશરહિત છે; અને પ્રાકૃત (વસ્તુ) માયાજન્ય છે, માયાકૃત ગુણ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, સુખ, દુ:ખ સર્વ તેમાં લાગી રહ્યા છે આ ગુણ કાલાનુસાર પ્રકટ થાય છે એને પ્રાકૃત સમજવું

પ્રભુનું સ્વરૂપ અપ્રાકૃત જાણવું, એ અપ્રાકૃત સ્વરૂપ જણાવવું ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે જીવની નિષ્ઠા પ્રભુના સ્વરૂપ અને નામમાં દૃઢ થાય, જ્યારે જીવ શ્રીઠાકોરજીની લીલાસમ્બન્ધી કીર્તન વિના રહેજ નહિ જ્યારે શ્રીઠાકોરજી સમ્બન્ધી ધર્મમાં સકલ દેહ ઇન્દ્રિય તથા મન લાગી રહે, ત્યારે જાણવું કે પ્રભુએ કૃપા કરી છે (૧)

मूलम्—कर्तृत्वसर्वरूपत्वसर्वाधारत्वमुख्यका ।

व्यापकत्वविरुद्धात्मधर्माद्या श्रुतिरूपिताः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—કર્તૃત્વ (કરવાપણું), સર્વરૂપપણું, સર્વાધારપણું આ મુખ્ય ધર્મો છે અને વ્યાપકત્વ અને વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ આદિ સર્વ ધર્મો શ્રુતિમાં નિરૂપણ કર્યા છે

વિવેચન—શ્રુતિ અને શ્રીભાગવત પ્રભુને અપ્રાકૃત ક્રિયારૂપ કહે છે પોતાના ભક્તોના સુખદાનાર્થે પ્રભુ ઈચ્છિત રૂપ ધરી લે છે એવું વર્ણન શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે જ્યારે હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદજીને બહુ દુઃખ આપ્યું ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહરૂપ ધરી હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને પ્રહ્લાદજીની રક્ષા કરી શ્રીયશોદાજીને મુખ્ય બાલભાવ પ્રભુ વિષે છે તો પ્રભુ તેમના બાલક થઈ પારણામાં ઝુલે છે

વ્રજભક્તોને પ્રભુ વિષે પ્રપત્તિભાવ છે, તેથી તેમને રતિદાન, માનમોચનાદિકથી સન્તોષ આપે છે પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળથી અવચ્છિન્ન નિયોજિત થઈને પણ) સર્વ લીલા (સર્વ કાળની લીલા) કરે છે કારણકે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જે સર્વના આધારરૂપ છે તે સર્વ સામર્થ્યયુક્ત છે એમનું સામર્થ્ય कर्तुम् (કરવાનું), अकर्तुम् [ન કરવાનું], अन्यथा कर्तुम् કરેલાને બીજી રીતે કરવાનું—આવું વિચિત્ર સામર્થ્ય પ્રભુનું છે. પ્રભુ સર્વવ્યાપક પણ છે સર્વ સ્થલે શ્રીકૃષ્ણની સત્તા (અસ્તિત્વ) છે—અને સર્વથી ન્યારા ભિન્ન પણ છે આનું નામજ " સર્વમાં હોવું અને સર્વથી ભિન્ન હોવું એજ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયત્વ—વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય હોવાપણું કહેવાય છે આ પ્રકારે વેદ, પુરાણ અને શ્રીભાગવત ભગવાનનું અલૌકિકરૂપ નિરૂપે છે (વર્ણવે છે.)

मूलम्—ऐश्वर्याद्या अन्तरङ्गधर्मा भागवते तथा ।

तेऽपि स्वरूपभेदेन मर्यादापुष्टिभेदतः ॥ ३ ॥

सर्वेऽपिच विभिद्यन्त इति श्रीमत्प्रभोर्वचः ।

अतोऽत्रपुष्टिमार्गीयमन्तरगं विशेषतः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—તથા ભાગવતમાં ઐશ્વર્ય વગેરે અન્તરંગ ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને તે પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપ ભેદાનુસારજ કર્યું છે સર્વ ધર્મો મર્યાદા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપના ભેદને લીધે ભિન્ન થયા છે તેથી અત્ર પુષ્ટિમાર્ગીય (ધર્મો) વિશેષત અન્તરંગ (નિકટના) છે. (૩–૪)

દ્વિતીય શ્લોકમાં શ્રુતિનિરૂપિત ધર્મો દર્શાવ્યા. હવે ભાગવતનિરૂપિત ધર્મો બતાવે છે અને તે ધર્મોમા પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્માચાર એજ વિશેષ અન્તરંગ ધર્મ છે એમ દર્શાવે છે

વિવેચન:—શ્રુતિ અને ભાગવત (મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ) બન્ને ભાવનુ સ્વરૂપ કહે છે સર્વાધારરૂપ, સર્વ વ્યાપક, ઐશ્વર્યવાન્ પ્રભુ છે એમ સમજી એમનું ભજન કરવું એ મર્યાદા ભકિત કહેવાય છે. શ્રુતિ પ્રભુને નેતિ નેતિ કહે છે; બ્રહ્મા, શિવ, શેષાદિક ઐશ્વર્ય ભાવથી ભગવાનનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ મર્યાદા ભક્ત કહેવાય છે. પ્રભુના અન્તરગ ભકતો નન્દ, યશોદા, વ્રજભકતાદિક સ્નેહભાવથી પ્રભુનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ પુષ્ટિભકત કહેવાય છે શ્રીઠાકોરજી એક છતાં ભકતોના ભાવાનુસાર ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ભાસે છે જ્યારે અક્રુરજી શ્રીઠાકોરજીને મથુરા પધરાવી ગયા ત્યારે જેને જેવો ભાવ, ત પ્રમાણે તને તેવા દર્શન થયાં. કસને પ્રભુ વિષે વેરભાવ હતો તેથી તને પ્રભુનુ કાલરૂપે દર્શન થયું યોગિજનને પ્રભુનુ પરમતત્ત્વરૂપે દર્શન થયું, મથુરાવાસી ભકતસ્ત્રીજનોને પ્રભુ પરમકોમલ સુકુમાર રૂપે દેખાયા, એમ શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે. સાર એ છે કે, જ્યાં ભકતોને જેવો ભાવ ત્યા પ્રભુ તેને તેવાં દર્શન આપે છે. મર્યાદા ભકતો ઐશ્વર્યભાવથી પ્રભુનુ આરાધન કરે છે તેઓ એમ સમજે છે કે પ્રભુ કોટિ બ્રહ્માણ્ડના કર્ત્તા છે પાલન કરનારા છે, સંહાર કરનારા છે તેથી એમને ભૂખ પ્યાસ ન હોય. એવા ઐશ્વર્યયુકત પ્રભુને અમે શું આપવાના હતા ? પ્રભુ તો અમારી રક્ષા કરે છે. એવા ભકતો પાસે પ્રભુ કઇ માગતા નથી. પરન્તુ જે પુષ્ટિભકતો નન્દ, યશોદા, વ્રજભકતાદિક છે તેઓ તો સ્નેહભાવયુકત છે, તેઓ સ્નેહભાવથી એક ક્ષણમા એમ ભાવના કરે છે કે; " પ્રભુ ભુખ્યા તો નહિ હશે ?" વલી બીજી ક્ષણમાં એમ ધારે છે કે "પ્રભુને શીત અથવા ઉષ્ણતા તો નહિ લાગે !" એવા પુષ્ટિભકતો પાસે શ્રીઠાકોરજી ઇચ્છા દરશાવીને પણ સામગ્રીનો અંગીકાર કરે છે. શ્રીભાગવતમાં એવું પ્રસિદ્ધ નિરૂપણ છે. ઐશ્વર્યભાવમાં મર્યાદા રીતિ છે, સ્નેહભાવમાં પુષ્ટિ રીતિ છે. આ બે માર્ગના સ્વરૂપ ભેદાનુસાર રસાનુભવ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. (૩)

શાસ્ત્ર, પુરાણ, અને શ્રીભાગવતાદિ ગ્રન્થોમા પ્રભુને સર્વવ્યાપી કહ્યા છે, શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીએ પણ પ્રભુને સર્વવ્યાપક કહ્યા છે, પરન્તુ અન્તરગ પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતોનો ભાવ સર્વોપરિ છે, કારણ કે જ્ઞાની, તથા મર્યાદા ભકત ભગવાનને સર્વવ્યાપક સમજી ભજન કરે છે, તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી, તેઓ કેવલ મોક્ષના અધિકારી છે, અને જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતો છે તઓ શ્રીઠાકોરજીના અન્તરગ છે તેઓ સદા સેવા, શૃગાર, ભોગાદિ કરી સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે. એટલે શ્રીઠાકોરજી એમનાથી એક ક્ષણ ન્યારા રહેતા નથી. આ પ્રકારે પુષ્ટિભકિત વિશેષે કરીને સર્વોપરિ છે

मूलम्:--विरुद्धधर्माश्रयत्वं स्वसुखाय विचारयेत् ।
प्रभुः कुमार एवास्ति व्रजे मातृपदाङ्कगः ॥ ५ ॥
श्रीभागवतवाक्येन कौमारं जहतुर्व्रजे ।
व्याख्यातं च तथैवाऽस्मदाचार्यैर्विवृतावपि ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ —આપણા સુખાર્થે પ્રભુમાં વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો (પ્રભુ વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એમ) વિચાર કરવો, શ્રીભાગવતનું વાક્ય છે કે "कौमार। जहतुर्व्रजे" બન્ને ભાઈઓએ પોતાની કુમારાવસ્થા વ્રજમાં પસાર કરી." એ વાક્ય પ્રમાણે જે પ્રભુ છે તેજ વ્રજમાં આનુપદાદિક ક્રમ—શ્રીયશોદા માતાના ખોળામાં વિરાજેલા બાળક કુમાર છે; અને આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ એમજ નિરૂપણ કર્યું છે

વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ=વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય હોવું તે. પ્રભુ એવા અલૌકિક છે કે વિરુદ્ધ ધર્મો જે અન્ય (જીવોમાં) યુગપત્—એકી વખતે રહી શકતા નથી તે પ્રભુમાં એકી વખતે રહી શકે છે જેમ "अपाणिपादो जवनो ग्रहीता" અર્થ—જેને હાથ નથી પગ નથી (છતાં) વેગથી દોડે છે અને જે વેગથી વસ્તુનું ગ્રહણ કરે છે પ્રભુ અન્તર પણ છે અને બહાર પણ છે પ્રભુ અણુમાં અણુ છે અને મહાનમાં મહાન્ છે પ્રભુ છે છતાં કુમાર છે પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ ત્રણ લોકના—સર્વ બ્રહ્માંડના પ્રભુ છે છતાં વ્રજમાં એક નાના સરખા કુમાર છે એમ એકી વખતે પ્રભુ કુમાર—અનાથ પણ છે અને ત્રણ ભુવનના નાથ પણ છે પ્રભુમાં વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખતે રહી શકે છે એજ એમનું અલૌકિકપણું સિદ્ધ કરી આપે છે આ વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનું હવે વિશેષ નિરૂપણ આગ શ્લોકમાં કરશે.

વિવેચન.—વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ એજ છે કે પોતાના હૃદયમાં 'પ્રભુનું સ્વરૂપ વિરુદ્ધધર્મોના આશ્રય યુક્ત છે' એમ વિચાર કરવો. જ્યાં સુધી ભક્તને પ્રભુના વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયત્વનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી પ્રભુની લીલામાં ભક્તિબીજનો નાશ કરનારી અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવના થાય છે પ્રભુનું વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયત્વ (પ્રભુ વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એ વાત) ન સમજવાથી 'પ્રભુમાં આ તો ન સમ્ભવે' એવી બુદ્ધિ ઉપજાવે છે દૃષ્ટાન્તમાં પ્રભુની દામોદરલીલાના પ્રસંગમાં શ્રીયશોદાજીએ પ્રભુને બાંધવા દામણાં (દોરડાં) ને દોરડાથી સાંધ્યા તો પણ તે દોરડા પ્રભુને બાંધવા પૂરતાં થયા નહિ. પ્રત્યેક સમય દોરડું બે અંગુલિ સમાન ઘટતું ને ઘટતુંજ ગયું; ત્યાં કોઇને એમ શંકા થાય કે પ્રભુની કટિ (કેડ) તો નાની સરખી છે છતાં એમ દોરડાથી ન બન્ધાય એ કેમ સમ્ભવે ?' એ પ્રકારની શંકાને અસમ્ભાવના દોષ કહે છે વળી 'પ્રભુ તે માખણ અર્થે કેમ રુદન કરે ? માનાદિક લીલામાં પ્રભુ એવું દૈન્ય કેમ દર્શાવે છે ? આ પ્રકારની દોષ બુદ્ધિને વિપરીત ભાવના કહે છે આ રીતની દોષબુદ્ધિ ત્યારેજ જાય કે જ્યારે વૈષ્ણવ શ્રીઠાકોરજી વિરુદ્ધ ધર્મના આશ્રય છે એમ સમજે ત્યારે. [શ્રીઠાકોરજી કુમારરૂપે વ્રજમાં નાના બાળક સમાન પરિચ્છિન્ન છે છતાં તેજ સમયે પોતે ત્રણ ભુવનમાં વ્યાપી રહ્યા છે] શ્રીઠાકોરજી પાંચ વર્ષના પરમ સુન્દર બાળક થઇ શ્રીયશોદાજીના અંગમાં વિરાજે છે છતાં ભક્તોને સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે, જે બાળક હોય તે તો કેવળ બાળલીલાજ કરી શકે છે તેનાથી પૌગણ્ડ તથા ઉચ્ચ વયના પુરુષને યોગ્ય લીલા થઇ શકતી નથી છતાં પ્રભુ એવા અલૌકિક છે કે વ્રજમાં પોતે બાળક છે છતાં બાળલીલા કરવા ઉપરાંત અન્ય સર્વ લીલા—રાસાદિક લીલા, ગોવર્ધનોદ્ધારણ લીલા ઇત્યાદિક ઉચ્ચ વયને યોગ્ય લીલા કરે છે,) પ્રભુની સર્વ લીલા નિત્ય છે; આનન્દરૂપ છે જેમ પ્રભુ આનન્દરૂપ છે નિત્ય છે તેમ એમની લીલા પણ આનન્દરૂપ તથા નિત્ય છે એમ જો વૈષ્ણવ સમજે તોજ એની દોષબુદ્ધિનો નાશ થાય છે (૫)

એ નિત્યલીલા શ્રીભાગવતમાં 'कौमारं जहतुर्व्रजे' એ વાક્યમાં સિદ્ધ કરી છે,

'कौमारं जहतुर्व्रजे' એ વાક્યનો અર્થ 'કુમાર અવસ્થાને રાખી રહેતા હતા એવા' એવો થાય છે.' મનુષ્યનું બાલપણુ એક વખત ગયા પછી પાછું આવતું નથી, (પણ શ્રીઠાકોરજીને સર્વ સિદ્ધ છે. એમની સર્વ અવસ્થાની સર્વ લીલા સિદ્ધ છે, નિત્ય છે,) શ્રીઠાકોરજી બાલ્યાવસ્થામાં પણ કિશોરાવસ્થાની લીલા કરી બતાવે છે, અને કિશોરાવસ્થામાં પણ બાલ્યાવસ્થાની ક્રીડા કરી શકે છે (અન્ય પ્રાકૃત જીવ તે તે અવસ્થાનાંજ કાર્યો કરી શકે છે. અન્યાવસ્થામાં અન્ય કોઇ અવસ્થાના કાર્યો કરી શકતો નથી. પણ પ્રભુ એવા અલૌકિક છે, એવા અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાન છે કે ગમે તે અવસ્થાના કાર્યો કરી શકે છે.)

શ્રીભાગવતમાં 'कौमारं जहतुर्व्रजे' 'કુમારાવસ્થા વ્રજમાં રાખી રહેતા એવા' એમ શુકે કહેલા શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિબન્ધ તથા શ્રીસુબોધિનીજી નામના ગ્રન્થમાં સમાર્થ[1] વિવેચન કરી, સ્થલે સ્થલે નિત્ય લીલા પ્રતિપાદિત કરે છે. વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે સેવા પ્રકટ કરી છે તેમાં પણ વર્ષોવર્ષ જન્માષ્ટમી, દાન, રાસ, હોલી, ફુલમણ્ડલી, હિંડોળાદિમાં સર્વ નિત્યલીલાનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. તેથી વૈષ્ણવે નિત્યલીલાનો અભિપ્રાય સમજી સદા સ્મરણ ભજન કરવું. (પ. ૬.)

૧ શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીભાગવતના અર્થની એકતા સાત રીતિએ કરી છે શ્રીસુબોધિનીજીમાં વાક્યાર્થ, પદાર્થ અને અક્ષરાર્થ કર્યો છે, અને નિબન્ધમાં શાસ્ત્રાર્થ, સ્કન્દાર્થ, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થ કર્યો છે એમ સાત પ્રકારે અર્થની એકતાને સમર્થ વિવેચન કહે છે. "शास्त्रे स्कन्धे प्रकरणेध्याये वाक्ये पदेऽक्षरे । एकार्थं सप्तधा जानन्" શાસ્ત્ર, સ્કન્ધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ, અને અક્ષરમાં એમ સાત પ્રકારે એકાર્થતા શ્રીભાગવતની શ્રીઆચાર્યજીએ કરી છે

मूलम्--व्रज एव कुमारश्च कुमारीभावविद्धरिः ।
एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सबलोऽवसत् ॥७॥
एतद्वाक्यं मिश्ररूपं कुमारःकेवलोहरिः ।
सामग्र्यपि तथैवास्ति यतो गोप्यः कुमारिकाः ॥८॥

શબ્દાર્થ.—કુમારિકાઓના ભાવને જાણવાવાળા હરિ વ્રજમાંજ કુમાર છે. અને (શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કન્ધના દ્વિતીય અધ્યાયના છત્રીસમા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે 'एकादशसमास्तत्र गूढार्चिं सबलोऽवसत्' અર્થ 'ત્યાં એટલે વ્રજમાં શ્રીબલદેવજી સહિત ગુઢ પ્રતાપવાન્ શ્રીહરિ અગીયાર વર્ષ રહ્યા,' (૭) એ વાક્ય મિશ્રરૂપ છે. હરિ તો કેવળ કુમાર રૂપજ છે. સામગ્રી પણ તેવીજ છે. તેથી ગોપીઓ પણ કુમારિકાઓ છે.

પ્રભુ ભાવાત્મક અથવા રસાત્મક છે અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવનારૂપ દોષથી રહિત—એવા હૃદયથીજ ભગવદ્દભાવ સ્થિતિ કરી શકે તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. નહિ તો ભગવદ્વિમુખ થઇ જવાય છે—એમ પ્રતિપાદન હવે કરે છે

વિવેચનઃ—વાક્ય મિશ્રરૂપ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે. શ્રુતિમાં વ્યાપકરૂપ તથા ઐશ્વર્ય જ્ઞાનાદિ ધર્મસહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે. દશમ સ્કન્ધમાં 'कुमारं जहतुर्व्रजे' એવાક્ય પ્રમાણે કુમારાવસ્થા વ્રજમા રાખી એમ નિરૂપણ કર્યું છે. તેમજ તૃતીય સ્કન્ધના एकादशसमास्तत्रगूढार्चिं सबलोऽवसत् વાક્યાનુસાર 'અગિઆર વર્ષ

શુદ્ધ પ્રતાપવાન પ્રભુ બળદેવજી સહિત વ્રજમાં વસ્યા. આ રીતે એક વાક્યમાં વ્યાપક તથા બીજા વાક્યમાં કૌમાર તથા ત્રીજામાં પૌગણ્ડ વા કિશોર અવસ્થારૂપ ભિન્ન પ્રતિપાદન છે પણ વસ્તુત હરિ કેવલ કુમાર રૂપજ છે કારણકે વ્રજભક્તો (ઋષિરૂપા) કુમારિકા છે અને સામગ્રી પણ તેવીજ છે, વ્રજમાં પ્રભુ કુમાર છે કારણ કે કુમારી સોળ હજાર અગ્નિ કુમારિકાઓ પાંચ પાંચ વર્ષની છે અને એમની ભાવનીય ભાવનામાં પ્રભુ પાંચ વર્ષના છે કારણ કે રસશાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે ‘જેવો ભાવ સ્ત્રીનો હોય તેવોજ પતિ થાય, તો રસ વિશેષ થાય’ તેથી પ્રભુ કુમારરૂપ ધારણ કરી કુમારિકાના ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. વ્રજમાં નિરન્તર અગિયાર વર્ષની લીલા છે, તેમાં બાલલીલાથીજ પૌગણ્ડ કિશોરાદિ સર્વ અવસ્થાની લીલાઓ બાલલીલાથીજ કરે છે શુદ્ધભાવ પ્રકટ થાય તો રસ જતો રહે ‘ તેથી કુમારિકાઓએ, વ્રજમાં શ્રીનન્દ યશોદાજી આદિ કોઇ ન જાણે એમ શુદ્ધ ભાવથી કાત્યાયની દેવીનું અર્ચન કર્યું છે, એ પ્રમાણે એમણે શ્રીઠાકોરજીને વશ કર્યા, કુમારિકાનો શુદ્ધ ભાવ જાણી, પ્રભુએ એમના ચીરહરણથી સર્વાંગ દર્શન કરી, એમને અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપી, એમના વસ્ત્રો પણ અલૌકિક કરી આપ્યાં અને વરદાન આપ્યું કે, “તમારો મનોરથ શરદ ઋતુમાં રાસ કરી પૂર્ણ કરીશું !” તે રાસમાં પ્રભુએ કુમારની અગીઆર વર્ષની કિશોર વય ધારણ કરી કુમારિકાઓના જેવા જેવા મનોરથ હતા તેવા તેવા સર્વ પરિપૂર્ણ કર્યા. કુમારિકાઓએ આ પ્રકારે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુને વશ કર્યા (૭) આ પ્રકારે બે વાક્યથી બે પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય છે શ્રુતિ વાક્યથી ઐશ્વર્યભાવ તથા શ્રીભાગવતના વાક્યથી કુમારભાવ—એ બન્ને ભાવ મિશ્રિત રૂપે પ્રભુમાં છે કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુ કેવલ કુમારરૂપ છે યદ્યપિ પ્રભુની સ્થિતિ સર્વત્ર છે–પ્રભુના વ્યાપક ધર્મ ઐશ્વર્ય જ્ઞાનાદિક વિચારતાં મર્યાદા માર્ગોક્ત પ્રભુ સર્વત્ર છે–તથાપિ રસરૂપ પ્રભુ તો કુમારિકાની પાસેજ છે કુમારિકાના ભાવ વિના રસરૂપ પ્રભુ ત્યાં (મર્યાદામાર્ગમાં) નથી કારણ કે ભાવાત્મક રસરૂપ પ્રભુ પાત્ર વિના અન્ય સ્થળે સ્થિતિ કરતા નથી, ભાવરૂપ પાત્ર કુમારિકાજ છે તેથી કુમારિકાની પાસેજ ભાવાત્મક પ્રભુ-સ્થિતિ કરે છે (૮)

ક્વચિત્ “કુમારિકા મધ્યહરિ ” એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યાં અર્થ કુમારીરૂપ અને કુમારરૂપ બન્ને હરિજ થયા છે સર્વ કંઈ ભગવદ્રૂપ છે એવા ભાવથી થાય છે

मूलम् —एव सतीदृशोरूपे रासलीलादिरूपणम् ।

विरुद्धधर्माश्रयत्वयोधायैव हि युज्यते ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ —જ્યારે એવા મિશ્રરૂપમાં–એટલે વ્યાપક, કુમાર, કિશોર, પૌગણ્ડાદિ રૂપમાં–રાસલીલાદિકનું વર્ણન કર્યું છે તે વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો બોધ કરવાને અર્થેજ યોજેલું છે,

પ્રભુમાં વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ જે સિદ્ધ કર્યું છે તે યથાર્થ જ છે એમ હવે બતાવે છે

કુમારાવસ્થામાં રાસલીલા કેવું પ્રશ્ન મન ગાયથી થઇ શકે નહિ છતાં પ્રભુએ તેમ કર્યું એમ કહેવામાંજ એવો સાર નીકળે છે કે પ્રભુની લીલા અગાધ છે–વિરુદ્ધધર્માશ્રય પ્રભુ છે પ્રભુ કુમાર છે ત્યાં પુરુષ યોગ લીલા કરે છે

વિવેચન —રાસલીલામાં એવું વર્ણન છે કે ‘રસાત્મક પ્રભુ કુમારિકાઓની પાસેજ

છે. પ્રભુએ વેણુ બજાવી, સર્વ વ્રજભકતોને બોલાવ્યા, પછી શ્રીઠાકોરજીએ સર્વ વ્રજભક્તો સહિત રમણ કર્યું તેથી તે સર્વને સૌભાગ્યમદ ઉત્પન્ન થયો, પણ એક ગુણાતીત અગ્નિ કુમારિકાને એ મદ ન થયો. તો શ્રીઠાકોરજી અન્ય સર્વથી અન્તર્હિત થઇ એ ગુણાતીત કુમારિકાને લઇ પધાર્યા, પછી જ્યારે એ કુમારિકાને પણ સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ ત્યાંથી પણ અન્તર્ધાન થઇ એ ગુણાતીત ભક્તના હૃદયમાં પધાર્યા, કેમકે જો પ્રભુ એ ભક્તના હૃદયમાં પણ ન પધારે તો એક ક્ષણમાં ભક્તને દશમી અવસ્થા (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય. જ્યારે એ ગુણાતીત કુમારિકાને પ્રભુનું બહિર્ પ્રકટ દર્શન ન થયું તેજ ક્ષણે તે મૂર્છિત થઇ પડી પ્રભુએ બન્ને ભુજાથી તેને પડતી ઉઠાવી લીધી ત્યારે તે ગોપીજને ઉચ્ચાર કર્યો કેઃ—

'हा नाथ! रमणप्रेष्ठ क्वाऽसि क्वाऽसि महाभुज।
दास्यास्ते कृपणाया मे सखेदर्शय सन्निधिम् ॥

હે નાથ! હે રમણ! હે પ્રિય! તમે ક્યાં છો! ક્યાં છો! હે મહાભુજાવાળા! હે સખા! આ તમારી દીનદાસીને–મને આપની સન્નિધિ બતાવો! આમ ઉચ્ચાર કરી જેવી તે ભૂમિ ઉપર પડતી હતી કે તરતજ પ્રભુએ તેને પોતાની મહાભુજાથી ઉઠાવીને રક્ષા કરી આમ પ્રભુ ભક્તોને દશમી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરતાં–કરત મૃત્યુ શરણ થતાં–અટકાવે છે. અને તેથીજ ભગવાન્ સદા ભક્તની પાસેજ રહે છે. જ્યારે પ્રભુ પાસેજ છે તો ભકતો એમ ઇચ્છે છે કે 'તમે દર્શન શા માટે આપતા નથી?' આમ પ્રત્યેક વ્રજભક્તને અનુભવ થવાથી–પ્રભુ દર્શન આપતા નથી એવું ભાન થવાથી–તેઓએ એકત્ર થઇ પુનઃ શ્રી યમુનાજીના પુલિનપર જઇ પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું, ત્યાર પછી પોતાના સર્વ પ્રયાસો પ્રભુ દર્શનાર્થ નિષ્ફલ થયા એમ વિચારી નિઃસાધન થઇ તેઓએ રૂદન કર્યું ત્યારેજ પ્રભુ ભીતરમાંથી–તેમના હૃદયમાંથી બહિર્ પ્રકટ્યા. આ પ્રકારનું જે વર્ણન રાસલીલામાં છે તેનો સાર એવો છે કે, રસાત્મક પ્રભુ વ્રજ કુમારિકાની પાસે છે છતા તેજ સમયે પોતાના ઐશ્વર્ય ધર્મથી સર્વત્ર વ્યાપક પણ છેજ પ્રભુમાં વિરૂદ્ધ સર્વધર્માશ્રયત્વનું સ્થાપન કરવાને આ પ્રકારનું વર્ણન કરેલું છે તેથી વૈષ્ણવે પ્રભુ વિરૂદ્ધ સર્વધર્મના આશ્રય છે એવું જ્ઞાન સદા પ્રાપ્ત કરવુ (૯)

मूलम्—इदं हि पुष्टिमार्गीयं तदेव ज्ञायते बुधैः ॥
गीतगोविन्दाऽऽद्यपद्येऽप्येतदेव निरूप्यते ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય છે એ તત્ત્વજ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે અને પણ્ડિતો એનુજ જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. આ તત્ત્વનુંજ ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યના **પ્રથમપદ્યમાં** નિરૂપણ કર્યું છે (૧૦)

વિવેચન.— 'કુમારિકાની પાસેજ પ્રભુ શા માટે વિરાજે છે?' એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તો ત્યાં કહે છે કે 'કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય છે, જ્યારે કુમારિકાના સમાન ધર્મો આપણામાં આવે ત્યારે સમજવુ કે 'પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ આપણામા આવ્યો.' આ ધર્મો અતિ દુર્લભ છે તેથી અહર્નિશ કુમારિકાના ભાવથી સેવા કરવાની છે શ્રીઆચાર્યજી અને શ્રીગુસાંઇજીના ચરણ કમલનો આશ્રય કરી એમનો અને પોતાનો સમ્બન્ધ પિતા પુત્ર ભાવે સમજી.

એમના દર્શાવેલા કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યમાં જયદેવ કવિએ માનાદિક વિહારાદિ સર્વ લીલા કુમારિકાના ભાવથી વર્ણવી છે એ કાવ્યની અષ્ટપદીઓમાં પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન પ્રભુની કુમારાવસ્થા સૂચવે છે અને તેજ શ્લોકમાં શ્રીસ્વામિનીજીના સંગમાં પ્રભુએ કરેલી ક્રીડા પણ સૂચવાય છે આ પ્રકારે જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે—તેજ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્ત કુમારિકાઓને પરવશ છે રસશાસ્ત્રના અનેક ગ્રન્થોમાં—ગીતગોવિન્દાદિમાં આ પ્રકાર સૂચવ્યો છે

मेघैर्मेदुरमम्बरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्तं भीरुरयं त्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय ।
इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुञ्जद्रुमं राधामाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रहःकेलयः ॥

(ગીતગોવિન્દ પ્રથમ શ્લોક)

અર્થઃ—હે રાધે ! આકાશ મેઘથી વ્યાપ્ત છે તમાલ વૃક્ષોથી વનભૂમિઓ શ્યામ જણાય છે, રાત્રે આ કૃષ્ણ (બાલક હોઈ) ભય પામે છે. તેથી તુંજ એને ઘરે પાછો મૂકીજજે ! આ પ્રકારે શ્રીનન્દરાયજી વચનાનુસાર બન્ને શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીસ્વામિનીજી માર્ગની પ્રત્યેક નિકુંજ તરફ ચાલ્યા. શ્રીયમુનાજીના તીરપર શ્રીરાધા માધવની ગુપ્ત લીલાઓ સર્વોત્કૃષ્ટ છે !

આ શ્લોકમાં જે શ્રીકૃષ્ણ બાલક છે, રાત્રે ભય પામે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરાધા સાથે શ્રીસ્વામિનીજી સાથે ગુપ્ત રસક્રીડા નિકુંજમાં કરે છે એમ વિરૂદ્ધ ધર્મો—બાલક હોવા છતાં ગુપ્ત રસલીલા કરવી—શ્રીકૃષ્ણમાં વર્ણવ્યા છે

मूलम् -अन्यथा नन्दवचनं तादृशं युज्यते कथम् ।
अतस्तु पुष्टिमार्गीयविरुद्धगुणसंश्रय ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ —જો આમ ન હોત તો [એટલે જો પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રયયુક્ત ન હોય તો—મર્યાદા માર્ગ પ્રમાણે પ્રભુ ઐશ્વર્યાદિ ધર્મયુક્ત છે અને પુષ્ટિમાર્ગ પ્રમાણે પ્રભુ કુમારરૂપ છે—આવા વિરૂદ્ધધર્માશ્રય યુક્ત પ્રભુ ન હોય તો] [ગીતગોવિન્દમાં] શ્રીનન્દરાયજીનું જે વચન છે તે ઘટી શકે ક્યાંથી ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્માશ્રયયુક્ત છે

વિવેચન—શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન સત્ય સમજવા. તેમણે કંસને ભેટ આપવા આકરેશથી સોળહજાર કુમારિકાઓ આણી હતી આ કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય હતા તેથી પ્રભુની સેવામાં તત્પર રહેતા. શ્રીનન્દરાયજીએ તેમને કંસને ભેટ ન આપતાં પોતાના પુત્રની સેવાર્થે તેમને ઘરમાં રાખી, તેમની બહુ સરાહના કરી. તેથી પ્રભુ પ્રતિ શ્રીનન્દરાયજીના સ્નેહથી પણ અધિક સ્નેહ આ કુમારિકાઓ રાખતા હતા. આ પ્રકારે જે પ્રભુ સર્વવશી—સૌને વશ કરનારા—છે, તે કુમારિકાઓને વશ છે પ્રભુ સ્વતન્ત્ર છે છતાં ભક્તાધીન છે [મર્યાદામાર્ગમાં] જે પ્રભુ ઐશ્વર્યાદિધર્મયુક્ત છે—તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં બાલકભાવથી કુમારાવસ્થા યુક્ત બિરાજે છે પ્રભુ ભગવાન છે, ઐશ્વર્યાદિ ધર્મયુક્ત છે છતાં કુમારરૂપ છે આમ પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય થઈ પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજે છે

मूलम् -रसमार्गीयधर्मास्तु ते याऽऽदृत्या विचक्षणे ।
यतो रसिक मुकुन्दे व्यवणोऽन्यवशा मता ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થઃ—વિચક્ષણ પુરુષોએ રસમાર્ગના ધર્મો જાણવા જોઈએ શ્રીઠાકોરજી બાલક છે છતાં રસિક શિરોમણિ છે ભક્ત સ્વતન્ત્ર છે તેમ પરવશ પણ છે અર્થાત્ વિરૂદ્ધધર્માશ્રયી છે

હવે પચદશ શ્લોક પર્યન્ત પ્રભુમાં જે વિરૂદ્ધ ધર્મો એકી વખત રહી શકે છે તે બતાવે છે. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રભુ ભગવાન્ છે છતા કુમાર છે, બાલ્યાવસ્થામાં પણ (અન્ય અવસ્થાની) કીશાર અવસ્થાની લીલા કરી બતાવે છે પ્રભુ (મુગ્ધ) બાલક છે છતા રસિક શિરોમણી યુવક છે, સ્વવશ છે છતાં પરવશ—ભક્તાધીન છે ભયરહિત છે છતા ભયયુક્ત છે; સાપેક્ષ છે છતાં નિરપેક્ષ છે, ચતુર છે છતા મહામુગ્ધ છે, સર્વજ્ઞ છે છતા અજ્ઞ છે, આત્મારામ છે છતા ગોપીરતિવર્દ્ધન છે, પૂર્ણકામ છે છતાં કામાર્ત્ત છે, અદીન છે છતાં દીનભાષણ કરનારા છે, સ્વપ્રકાશ છે છતાં અપ્રકાશ છે, બહિષ્ઠ છે છતા અન્ત:સ્થિત છે, અસ્વતન્ત્ર છે, છતા સ્વતંત્ર છે સમર્થ છે છતાં અસમર્થ છે આવા અનેક વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખતે લૌકિક પદાર્થમા હોઇ શકતા નથી; પરન્તુ પ્રભુ એવા અલૌકિક સામર્થ્યવાન્ છે કે આવા અનેક વિરૂદ્ધધર્મો એમનામાં યુગપત્ (એક સમયે) સ્થિતિ કરી રહ્યા છે. **વિવેચન.**—રસમાર્ગની રીતિ મર્યાદામાર્ગીય પ્રકારથી વિરૂદ્ધ છે. પણ રસમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ સાથે વિરોધ ધરાવતો નથી હવે પુષ્ટિમાર્ગની વિલક્ષણ રીતિ બતાવે છે

શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારમાં ધર્મ સ્થાપનની રીતિ છે. તેથી પોતે એક પત્નીવ્રત છે. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં સમસ્ત વ્રજભક્ત-ગોપભાર્યા સહિત રમણ એજ ધર્મ સ્થાપન છે લોક વેદમાં જ્યાં રસમાર્ગ તથા રસ શાસ્ત્રનું વર્ણન છે ત્યાં ધર્મમાર્ગ સાથે વિરોધ આવે છે. રસશાસ્ત્રમાં 'પરકીયારમણ—અધિક રસ પ્રકટ કરે છે અને સ્વકીયારમણ ન્યૂનરસ પ્રકટ કરે છે.' એમ વર્ણન કર્યું છે. તેથી જ્યાં પરકીયારમણ થયું ત્યાં ધર્મસ્થાપન નથી. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં ધર્મ સ્થાપન વર્ણન હોય છે ત્યાં ત્યાં પરકિયારમણની માનસિક કલ્પના પણ—દોષપૂર્ણ—પાપમય છે આવી મર્યાદા માર્ગની રીતિ છે ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી સર્વ ધર્મનું સ્થાપન કરવા વિરાજે છે, અને સમસ્ત વ્રજ ભક્તો સહિત રસશાસ્ત્રોક્ત રમણ પણ કરે છે આ વિલક્ષણતા છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી બાલકરૂપે પારણામાં પણ ઝુલે છે અને (એક કાલાવચ્છિન્ન)—તેજક્ષણે—અગીઆરવર્ષ વા સોળવર્ષના પરમ રસિક શિરોમણિ થઇ રાસક્રીડામાં પણ મગ્ન છે !

પ્રભુ સ્વવશ-પોતાને વશ છે, સ્વતંત્ર છે—સ્વેચ્છાવિહારી છે કોટયાનકોટિ પ્રકારના સાધન કરનાર બ્રહ્મા શિવાદિકને કોટયાનકોટિ વર્ષે કદાચિત્ દર્શન આપે છે. વેદ જેના સ્વરૂપને અગમ્ય—અનિર્વચનીય—નેતિનેતિ—વર્ણવે છે. એવા સ્વતન્ત્ર સ્વવશ—સ્વચ્છન્દ વિહારી પ્રભુ ભકતને વશ છે. શ્રીયશોદાજી ભક્તિથી પ્રભુનું બન્ધન કરે છે. ભક્તાધીન પ્રભુ ભક્તના વચનો સિદ્ધ કરવા ઉપરાન્ત અન્ય કંઇ જાણતા નથી- કેવો રમણીય વિરૂદ્ધધર્માશ્રય ! ભક્તહિત, ભક્તાધીનતા, ધર્મ સ્થાપન, અધર્મોચ્છેદરસાનુભવદાતૃત્વ અને 'लोकवत्तुलीलाकैवल्यं' એ સૂત્રાનુસાર નિર્દોષભાવ ઇત્યાદિકને સ્પષ્ટ કરતું શ્રીપ્રભુનું સ્વરૂપ તેવુંજ રમણીય, આલ્હાદક, રસમય અને કલ્યાણદાતા છે

लोकवत्तुलीलाकैवल्यम्—(પ્રભુની લીલા લોકવત્ છે—પ્રયોજન રહિત છે, અને એ લીલા સ્વતંત્ર (પોતેજ પ્રયોજન છે અથવા મોક્ષરૂપ છે) કેવલ છે.

मूलम्ः—अभीतः सर्वथा भीतः सापेक्षो निरपेक्षकः ।

चतुरोऽपि महामुग्धः सर्वज्ञोऽप्यज्ञ एवच ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—સર્વ પ્રકારે (પ્રભુ) ભયરહિત છે છતાં ભયયુક્ત છે; સાપેક્ષ (ઇચ્છાયુક્ત) છતા નિરપેક્ષ (ઇચ્છા રહિત) છે, ચતુર છે છતાં મહામુગ્ધ(નિર્દોષ)છે સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞપણે

વિવેચન.—પ્રભુ ભયરહિત છે–કાલના પણ કાલ છે પ્રભુ પોતાના અલ્પ ભ્રૂકુટિ વિલાસ માત્રથી કોટયાનકોટિ બ્રહ્માંડ રચે છે અને તેનો નાશ પણ કરે છે, તેથી દેવતાઓને ભય ઉદ્ભવે છે એ ભયનો લેશ પણ ભય પ્રભુને હોતો નથી. પ્રભુ આમ નિર્ભય છે છતાં પણ એક પ્રકારે ભયયુક્ત છે જ્યારે શ્રીઠાકોરજીએ માટી ખાધી ત્યારે શ્રીયશોદાજીએ લાકડી લઇ પ્રભુને ધમકાવવા માંડયા ત્યારે નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રભુ ભયયુક્ત થઇ કહે છે "હે માતા મ્હેં માટી નથી ખાધી ! આ પ્રકારે પ્રભુને ભક્તથી ભય રહે છે કે 'રખેને ભક્ત અપ્રસન્ન થાય' અને તેથી માન કરતા નથી,

પ્રભુને કિંચિત્ વસ્તુની અપેક્ષા નથી અક્ષર બ્રહ્મસમાન જેનું ધામ—ગૃહ—છે, જેની લક્ષ્મિ જેવી રાણી છે, જેને કૌસ્તુભમણિનું આભૂષણ છે; એક ક્ષણમાં સર્વ સિદ્ધ કરનાર માયા જેવી જેની દાસી છે, તેવા પ્રભુને શું અપેક્ષા હોઇ શકે ? પ્રભુ આવા નિરપેક્ષ છે છતાં ભક્તની સ્વલ્પ વસ્તુ પણ અંગીકાર કરવાની અપેક્ષાવાળા છે વ્રજમાં શ્રીયશોદાજી તથા અન્ય વ્રજભક્તો પાસે માખણ, રમકડાં, ઇત્યાદિ નિમિત્તે આગ્રહયુક્ત—સાપેક્ષ—છે પ્રભુ ચતુર શિરોમણી છે, કોટિ બ્રહ્માણ્ડમાં જે કોઇ પણ અમર્યાદ આચરણ કરે તો તેને દંડ આપે છે ક્ષણક્ષણની ક્રિયા અને સર્વના મનનો ભાવ જાણનારા છે—છતાં ભક્તો પાસે મહામુગ્ધ બાલક જેવા છે, ભક્તો જે વસ્તુ સમર્પિત કરે છે તે આરોગે છે પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે સર્વ વ્યાપક છે સર્વ શક્તિમાન છે, ત્રણ લોકમાં તેમનાથી કશું દૂર નથી. છતાં ભક્તો પાસે અજ્ઞાની જેવા છે રમતમાં હારી જાય છે, રમવાને ચન્દ્રમાની ઇચ્છા કરે છે, તે ઇચ્છા પાર નથી પડતી તો રૂદન કરે છે, આવા વિરૂદ્ધધર્માશ્રયી પ્રભુ છે. ! (૧૩)

मूलम्—आत्मारामोऽपि गोपीनां सर्वदा रतिवर्द्धनः ।
पूर्णकामोऽपि कामार्त्तो ह्यदीनो दीनमाषण ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—આત્મામા રમણ કરવાવાળા છે છતાં સર્વદા શ્રીગોપીજનની રતિવર્ધન કરનારા છે પૂર્ણકામ છે છતાં કામથી આર્ત છે, દીન નથી છતાં દીન જેવું ભાષણ કરે છે

વિવેચન.—પ્રભુ સદા આત્મારામ છે, પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરી રહ્યા છે; છતાં નિરંતર ગોપીજનના સંગમાં રમણ કરી નિત્ય નૂતન પ્રેમની વૃદ્ધિ કરે છે પ્રભુ પૂર્ણકામ છે સાક્ષાત્ મ ન્મથ (કામદેવ)ના મ ન્મથ છે તો એમને કામ વસ્તુ શું જગતમાં હોઇ શકે ? છતાં પોતે કામથી આર્ત્ત છે, સ્વલ્પ ન્યૂનતરસ હોય તો પણ તેની નિવૃત્તિના પદાર્થ માગે છે ગોપીજન માનાદિક ધારણ કરશે, એવા ભયથી વિરહ વ્યાકુલ થઇ સખીનો વેશ ધારણ કરી પોતે તેમને મનાવે છે પ્રભુ દીનતારહિત છે જે ઇશ્વરના ઇશ્વર છે અને જેમને ત્રિલોક નમન કરે છે તે પ્રભુ દીનતા શા અર્થે ધારણ કરે છે ? છતાં પ્રભુ ભક્તો સાથે દીનતા રાખે છે કે "હું તમારોજ છું, તમારા વિના અન્યને જાણતો નથી" આવા અનેક પ્રકારના દૈન્યયુક્ત વચન કહે છે આ પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય હોવાપણું છે

मूलम्ः—स्वप्रकाशोऽप्यप्रकाशो वहिष्ठोन्तः स्थितः सदा ।
अस्वतन्त्रः स्वतन्त्रोऽपि समर्थो न तथाऽपिच ॥१५॥

શબ્દાર્થઃ—પોતાના તેજથી પ્રકાશયુક્ત છે તોપણ (ભક્તોની પાસે) પ્રકાશરહિત છે. બહિર્ વિરાજે છે, તો પણ સદા (ભક્તોના) અંતઃકરણમાં સ્થિતિ (વિરાજે છે) કરે છે. સ્વતંત્ર છે છતાં ભક્તો પાસે પરતંત્ર છે, સર્વ સામર્થ્યયુક્ત (પ્રભુ) છે તો પણ (ભક્તોની પાસે) અસમર્થ છે. **વિવેચન**—પ્રભુ સમસ્ત ત્રિલોકમા નિજ પ્રકાશ કરી રહ્યા છે એમનું તેજ અભિમાનનો તત્કાલ નાશ કરે છે, અને પોતાના પ્રકાશનો વિજય કરે છે, તો પણ ભક્તો પાસે પોતાના આવા વિજયી પ્રકાશને જાણુતા પણ નથી. જે ભકત કહે છે તે થાય છે જે ભકત કહે છે તેજ પોતે કરે છે. પ્રભુ બહિઃસ્થિતિ કરે છે. સદા સર્વ વ્રજભક્ત સહિત અનેક લીલા કરે છે છતાં સર્વ પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં સદા સ્થિતિ કરે છે. પ્રભુ સદા સ્વતંત્ર લીલા કરે છે. સ્વેચ્છાથી એક ક્ષણુમાં બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા તેનો નાશ પણ કરે છે છતાં ભક્તોને વશ પોતે થઈ રહ્યા છે. વ્રજભક્તો કહે છે કે "અહીં બેસો"તો ત્યાજ બેસે છે, ભક્તો પાસે સ્વસ્વાતંત્ર્યની વાત કરતા નથી ભકતોના મનોરથ અનુસાર કાર્ય કરે છે. પ્રભુ "कर्तुम् अकर्तुम् अन्यथा कर्तुम् "કરવાનું, ન કરવાનું અને કરેલું અન્યથા કરવાનું" આમ સર્વ પ્રકારનું **સામર્થ્ય** ધરાવે છે છતાં ભકતો પાસે આપ અસમર્થ છે, વ્રજભકતો એમને ધ્યાનમાં આવે ત્યાં ગોદમાં લેઈ જાય છે, ને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ત્યા પ્રભુ **સામર્થ્ય-રહિત** થઈ રહ્યા છે. આ પ્રકારે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયી છે. (૧૫)

मूलम्ः—एवं हि पुष्टिमार्गीयं विरुद्धस्वगुणालयम् ।
कृष्णं कृपालुं सततं शरणं भावयेद्धृदि ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રકારે સ્વગુણ (આપના ગુણ) અને તદ્ વિરૂદ્ધના ગુણના ઘર—આશ્રય, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ કૃપાલુ શ્રીકૃષ્ણના શરણુની ભાવના હૃદયમાં સતત્ રાખવી.

' આ શ્લોક પર્યંત પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વ સ્થાપન કર્યું હવે એવા ફલરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણુના શરણુની નિરંતર ભાવના કરવી એમ કહે છે

વિવેચનઃ—આ પ્રકાર વિરૂદ્ધ ગુણુના ઘર—(આશ્રયસ્થાન) જે અન્યથી અગમ્ય છે—એવા રસાત્મક પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરાજે છે ઉપર્યુક્ત ભકતોપર કૃપા કરે છે. એવા પરમ કૃપાલુ, ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણુને શરણે, નિરન્તર મન, કર્મ અને વચનથી રહેવું જો વૈષ્ણવ પોતાના હૃદયમા "શ્રીકૃષ્ણઃ શરણ મમ" એવી ભાવના નિરંતર રાખે તો શ્રી કૃષ્ણુ જે પરમ કૃપાળુ છે, ત કૃપા કરશેજ શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છેઃ— "तस्मात्सर्वात्मना नित्य श्रीकृष्ण शरण मम" અર્થાત્ "તેથી મારૂ શરણુ—મારૂં આશ્રયસ્થાન—સર્વાત્મભાવે શ્રીકૃષ્ણુ છે" તેમજ પોતે વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમા કહે છે.— "अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरण हरि ।

અર્થાત્—અશકયમાં—ના બની શકે એવા કાર્યમાં—અથવા સુશકયમાં—સહેજમાં બની શકે તેવા કાર્યમા—સર્વ પ્રકારે હરિ શરણુનોજ નિશ્ચય—એજ આશ્રય સ્થાન !" આમ શ્રીમુખથી શ્રીઆચાર્યજીએ શરણુ ભાવનાનો મહિમા ગાયો છે. અષ્ટાક્ષરમંત્ર "શ્રીકૃષ્ણઃ

શરણં મમ" નું અષ્ટપ્રહર સ્મરણ કરવું, એ મહામન્ત્ર સર્વસિદ્ધિઓને આપનારો છે શ્રીગુસાંઈજી એજ વાત "વિજ્ઞપ્તિ" માં કહે છે—

यदुक्तं तात चरणैः श्रीकृष्णः शरणं मम। तत एवाऽस्ति नैश्चिन्त्यमैहिके पारलौकिके

અર્થાત્—'તાત ચરણે-શ્રીઆચાર્યજીએ-'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ, એમ જે વચ કહ્યું છે તેનાથીજ આલોક તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે" તેથી પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ શરણે મન, વચન અને કર્મથી જવું એજ નિશ્ચિત સિદ્ધાન્ત છે

मूलम्—असाधन साधनवानसाधु साधुरेववा।
शरणादेव निखिल फल प्राप्नोत्यसशयम् ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ—સાધન રહિત હોય અથવા સાધનવાન્ હોય, સાધુ હોય કે અસાધુ હો પણ જે શરણે જાય છે તે નિઃસંશય-જરૂર સમસ્ત ફલ પ્રાપ્ત કરે છે

વિવેચન.—કોઈ જીવે એક પણ સાધન કર્યું ન હોય, અને કોઈ જીવે અનેક પ્રકા સાધન કર્યા હોય, કોઈ જીવ સાધુ હોય-પરમ સુશીલ હોય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, ત્સરથી રહિત હોય-અને કોઈ જીવ અસાધુ હોય, કામ, ક્રોધાદિક દોષથી ભરેલા હોય તોપણ આ જીવો જો હરિ શરણ જાય તો ફલ પ્રાપ્ત કરે છે- દેવતા, મનુષ્ય, બ્રાહ્મ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, બાલ્યકાલ, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિક ગમે તે યોની ઉચ્ચ વા ની માં જ મેલો હોય પણ જીવ જો શ્રીઠાકોરજીને શરણે જાય છે તો તેને નિશ્ચય ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે આમાં સંદેહ નથી. પ્રભુનું શરણ એ સર્વોપરિ સાધન છે જે જીવને પ્રભુનું શ સ્ણ થયું છે, તે જીવ સર્વ સાધન કરી ચુક્યો છે પરંતુ જે જીવ અનેક સાધન કર છતાં પ્રભુ શરણ ગયો નથી તેને ફલપ્રાપ્તિ થતી નથી આમ પ્રભુ શરણથી સર્વ ફ સિદ્ધ થાય છે, એમ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત છે

मूलम्—भक्तिमार्गे साधनं स्व फल शरण मेव हि।
सर्वधर्मपरित्याग स्वतन्त्र चेत्फल हि तत् ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભક્તિમાર્ગમાં સાધનપણ શરણછે અને ફલપણ શરણ છે તેથી સર્વધર્મ પરિત્યાગ (મન વ ભક્તિ હોય)હોય તો આ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ શરણ પ્રાપ્ત થાય છે

વિવેચન.—ભક્તિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ શરણ છે, તેમ ફલ પણ શ્રી કૃ શરણ છે સાધન અને ફલ ભિન્ન નથી. સાધન પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી શરણજ મુ ફલ છે આ વાત શ્રીભગવાન્ સ્વમુખે શ્રી ગીતાજીમાં કહે છે

"सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणंव्रज। अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुचः"

"સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરી તું મને એકલાનેજ શરણે આવ. હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ। શોક મા કર. આ શ્લોકપર શ્રીગુસાંઈજીની બિન્નટીકા છે. ત શરણભાવનાનું મુખ્ય નિરૂપણ કર્યું છે તેથી જે જીવને એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણ થાય તે જીવમાં સર્વ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે તેથી સર્વમાં મુખ્ય ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય એવો ભાવ રાખી શરણ અવશ્ય કર્તવ્ય છે

સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ સર્વ ધર્મ એ બહુવચન છે તે એ બતાવે છે કે એ સર્વ ધર્મો આયાસસાધ્ય છે એટલે કષ્ટસાધ્ય છે તેમજ તે ધર્મો જો સાંગાનુષ્ઠેય-સર્વ અંગ સહિત જો તેમનુ અનુષ્ઠાન થાય તોજ તેઓ ફલ આપે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના શરણમાં તેમ નથી. મામ્-એમ એક શ્રીકૃષ્ણના આશ્રય-શરણ કરવામાં અતિશય આયાસ અને સાંગાનુષ્ઠાન આવતા નથી. મામ્-એમ એકવચનથી એમ બતાવાય છે કે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સુખસેવ્ય છે-આયાસ સાધ્ય નથી તેમજ એ આશ્રય એકલોજ સર્વ ફલનું દાન કરવામાં સમર્થ છે. (અમૃત તરંગીણી ટીકા)

મૂલમ્:--परोक्षे शरणं तादृङ् महापुरुषयोगतः ।

कृपाचेत्तादृशानां हि तदा तद्द्वारकं भवेत् ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—અનવતાર દશામાં તાદશ મહા પુરૂષના યોગથી શરણ થાય છે, અને જો તેવા મહાપુરૂષોની કૃપા થાય તો તે દ્વાર રૂપ બને છે. (૧૯)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની અવતાર દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણ સિદ્ધ થાય છે. અને શ્રીકૃષ્ણની પરોક્ષમાં-અનવતાર દશામા શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષમાં શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થ વચનામૃતદ્વારા શરણ સિદ્ધ થઇ શકે છે. પુષ્ટિમાર્ગની એવી રીતિ છે કે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાકટય દશામા પ્રસિદ્ધ શરણ થાય અને પરોક્ષ દશામાં મહાપુરૂષ ભગવદીયોએ મલીને શરણનો વિચાર કરવો. સેવા સમય સાક્ષાત્ શરણ થાય છે અને અનોસરમાં ભગવદીયોએ એકત્ર થઇ શરણ ભાવના કરવી. તેવા ભગવદીયોની કૃપાથી ભગવદીયદ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે. આમ સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનું શરણ સિદ્ધ થઇ શકે છે સેવામાં ચરણસ્પર્શ કરીએ છીએ અને નિત્ય તુલસી સમર્પીએ છીએ આ પ્રકારે સેવામાં સાક્ષાત્ શરણ થાય છે, ભગવદીય ભક્તોદ્વારા અન્તઃકરણમાં શરણ થાય એ વિપ્રયોગ શરણ. (૧૯)

મૂલમ્:—तेषामपितु पारोक्ष्ये तदुक्तैर्वचनैः स्वतः ।

तत्प्रकाशतमार्गैकस्थितौ भवति सर्वथाः ॥२०॥

શબ્દાર્થ.—ઉપરના શ્લોકમા જે તાદશ પુરૂષો કહ્યા તેમની પણ પરોક્ષ દશામાં જ્યારે તેઓ આપણાથી બહુ દૂર હોય ત્યારે-તેમના પોતાના કહેલા વચનથી તેમણે પ્રકાશિત કરેલા માર્ગમાજ એક સ્થિતિ કરવી તો તેથી સર્વથા શરણ સિદ્ધ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન:—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે સંયોગમાં સાક્ષાત્ શરણ અને પરોક્ષમાં ભગવદીયોને એકત્ર થઇ શરણ ભાવના કરવી એમાં ભગવદીય મહાપુરૂય શ્રીઆચાર્યજી છે એમના દ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષ (અનવતાર) દશામાં ભગવદીયોને શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત ગ્રન્થદ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્યજી પ્રકટિત પુષ્ટિમાર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઇજી અને શ્રીવલ્લભકુલની પરોક્ષ દશામાં એમના વચનની ભાવના કરવી, એમના સર્વ ગ્રન્થનું શ્રવણ કરવું અને ભાવપૂર્વક મનન કરવુ, પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. આ સમગ્ર પ્રકારથી શરણ સિદ્ધ થાય છે. [૨૦]

મૂલમ્:--संसारिणां सदा दुष्टसंगिनामन्नदोषतः ।

वहिर्मुखानां मत्तानां कुतो मार्गस्थितिर्भवेत् ॥२१॥

શબ્દાર્થ —સદા દુષ્ટ સંગ કરનાર, અન્ય હોવથી બહિર્મુખ, તથા ઉન્મત્ત એવા સંસારી મનુષ્યોની પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ ક્યાંથી હોઈ શકે? (૨૧)

વિવેચન —ઉપર ક્રમ બતાવ્યો કે પ્રથમ સાક્ષાત્ શરણ, પરોક્ષ ક્યાંમાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણ, એમની પરોક્ષમાં એમના ગ્રન્થ,[1] વચનામૃત દ્વારા એકત્રિત ભગવદીયોને શરણ સિદ્ધ થાય છે પરન્તુ દુઃસંગ થાય તો ક્ષણ માત્રમાં બધું કર્યું કરાવ્યું એક ક્ષણમાં વ્યર્થ થઈ જાય છે દુષ્ટના સંગથી નિશ્ચય દુષ્ટતાજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સંસારાસક્ત દુષ્ટ જીવનો કદાપિ સંગ કરવો નહિ હવે સંસારી બહિર્મુખ જીવના શું લક્ષણ હોય શકે તે બતાવે છે, એ જીવ લૌકિક વિષયાદિકમાં તન, મન અને ધનથી ઉન્મત્ત રહે છે. અષ્ટપ્રહર લૌકિકાવેશથી પૂર્ણ હોય છે, ભગવદ્ધર્મમાં એનું ચિત્ત આસક્ત થતું નથી, અભિમાન, અહંકારાદિ મનમાં બહુ રાખે છે આવા સંસારી જીવના હૃદયમાં પુષ્ટિમાર્ગ કદાપિ સ્થિર થતો નથી, આવા બહિર્મુખના સંગથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી અધઃપાત થાય છે, તેથી સંસારી બહિર્મુખ જીવનો ત્યાગ કરી, ભગવદીયના સંગમાં શરણ ભાવના કરવી. (૨૧)

मूलम् —तदर्थं श्रीमदाचार्यचरणाम्बुरुहाश्रय ।

सदा विधेय स्तेनैव सकल सिद्धिमेष्यति ॥२२॥

શબ્દાર્થઃ—દુઃસંગી સંસારીઓના સંગથી માર્ગસ્થિતિ થતી નથી, તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમળનો આશ્રય સદા કરવો કેમકે તેથી સકલ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે વિવેચન.—એ શ્રીવલ્લભ કુલનો કે તાદશીય વૈષ્ણવોનો સંગ કદાચિત્ ન થઈ શકે તેમજ અન્ય વાર્તાદિમાં પણ કંઈ અભિનિવેશન ન હોય તો શું કરવું? આનું સમાધાન કરે છે બહિર્મુખનો સંગ ત્યજી આપણે યાવચ્છક્ય સેવા કરવી અને આપણા હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દૃઢ આશ્રય રાખવો. શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમળની ભાવના અષ્ટપ્રહર ચિત્ત લગાડી કર્યાથી સકલ મનોરથ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજી અલૌકિક અગ્નિરૂપ છે તેથી સ્વચરણકમળાશ્રિત વૈષ્ણવોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશેજ (૨૨)

मूलम्ः—तदाश्रयोपि मनस सगाभावेन चेत्सताम् ।

तोषाभावेन शिथिलोयदि दैवाद्भविष्यति ॥ २३ ॥

तदास्माक गति का चेत्येष चिन्ताऽस्ति मद्धृदि ।

लौकिकक्लेशसम्बधो ह्यंगीकृतलक्षणम् ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ —"સત્પુરુષના સંગના અભાવે ચિત્ત સંતોષ (પ્રસન્નતા) ન રહેવાથી જો કદાપિ દૈવયોગે એમનો (શ્રીમદાચાર્યચરણકમળનો) આશ્રય શિથિલ થાય તો અમારી શું ગતિ થશે?" એ ચિન્તા મારા હૃદયમાં છે લૌકિક ક્લેશનો સંબંધ એજ હરિ (પ્રભુ)ની અંગીકૃતિનું લક્ષણ છે (લૌકિકમાં ક્લેશ થાય ત્યારે વૈરાગ્ય થાય દૃષ્ટાન્ત તરીકે અજ્ઞ (પિત્રોત્) પિંગળા, કલ્યાદિને લૌકિકમાં ક્લેશ થવાથીજ લૌકિકમાંથી આસક્તિ છુટી).(૨૩–૨૪)

વિવેચન.—સત્સંગનો અભાવ હોય ભગવદીયનો સંગ ન થાય, તો પણ મનમાં શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમળનો આશ્રય ન ત્યજવો. અન્ય સર્વ સ્નેહથી ભ્રમિત ચિત્તને

ખેંચી લઇ એક શ્રી આચાર્ય ચરણકમલમા આસક્ત કરવું. મનમાં એવું ન વિચારવું કે "ભગવદીયના સંગથી આશ્રય સત્વર સિદ્ધ થાય છે તેથી જ્યાં સુધી ભગવદીયનો સંગ ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી શું બનશે? જે થવાનું હશે તે થશે, મને દૈવ સત્સંગહીન રાખ્યો તો હું શું કરૂં? જ્યારે ભગવદીયોનો સંગ થશે ત્યારેજ આશ્રય કરીશ!" આવા વિચારથી મનમાં સિથિલ ભાવ ન કરવો. મનથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય દૃઢ રાખવો. આશ્રય કર્યા વિના દુર્બુદ્ધિ થઇ જાય છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રય નામના સ્વગ્રન્થમાં કહેછે.

अशूरेणापि कर्तव्यं स्वस्यासामर्थ्यभावनात्।

"જે શૂરવીર નથી તેણે પણ પોતાના અસામર્થ્યની ભાવનાથી ધૈર્ય રાખવું" ઇન્દ્રિયદેહાદિ, લૌકિક સુખની વાંચ્છના કર્યા કરે છે ભગવત્ સંબન્ધમાં તો તેઓ પ્રથમથી શિથિલ છે. આપણી ઇન્દ્રિયો અને દેહ આપણા મનને ભગવદ્ધર્મથી શિથિલ કરવા ઇચ્છે છે આપણા ઇન્દ્રિય અને દેહ અસુર છે તેથી તેમના આસુરત્વનો લેપ મનમાં ન થવા દેવો, ઇન્દ્રિય અને દેહને લૌકિક કાર્યાદિમાંથી ખેંચી લઇ એમને ભગવત્સેવામાં યોજવા, એમજ સમજવું કે નેત્રનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુના દર્શન કરવા એજ છે; હસ્તનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુની સેવા કરવી એજ છે, શ્રવણ (કર્ણ)નો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરવું એજ છે, મુખનો મુખ્ય ધર્મ ભગવન્નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો છે, અને દેહનો ધર્મ આલસ્ય કરવાનો નથી, પણ તત્કાલ ઊઠી પ્રભુની સેવા કરવાનો છે. ભગવદ્ધર્મને માટે એમ સમજવું કે 'જે આજે શકય હોય તે કરી લેવું, કાલે શું થશે? માટે ભગવદ્ધર્મ, પ્રભુશરણ તથા શ્રી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય એજ પરમ કર્ત્તવ્ય છે. (૨૩)

હવે વૈષ્ણવના લક્ષણ કહે છે.

"એક શ્રીકૃષ્ણજ પરમ ગતિ છે." એમ સમજી અન્યાશ્રય ન કરે. આજ વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ છે. તે સિદ્ધ થયો ત્યારેજ જાણવો કે જ્યારે લૌકિક ક્લેશના સમ્બન્ધમાં મન ચિન્તાથી પીડીત ન થાય (ત્યારે) શ્રીહરિ પોતાના ભકતોને અનેક પ્રકારના લૌકિક ક્લેશ આપે છે, તો પણ જીવે નિજ ધર્મ ન છોડવો, હરિ શરણની ભાવના કરી, મનમાં ચિન્તા ન રાખવી એજ અંગીકૃત વૈષ્ણવનું લક્ષણ છે. શ્રી ગુસાંઇજીના સેવક વિઠ્ઠલદાસ, નારાયણદાસના પાસે આજીવિકાને અર્થે ગયા હતા નારાયણદાસે તમને પરગણે મોકલ્યા. ત્યાં કેટલાક પૈસાની ખોટ આવી. ત્યારે નારાયણદાસે તેમને બંદિખાને રોજ માર મારવાનો આરંભ કર્યો. વિઠ્ઠલદાસની પીઠની છોલ ઉતરી ગઇ, તો પણ વિઠ્ઠલદાસે એમ ન કહ્યું કે "હું વૈષ્ણવ છું એટલો તો વિચાર કરો!" ત્યાર પછી શ્રીગુસાંઇજી ત્યાં પધાર્યા. વિઠ્ઠલદાસ એમના દર્શનાર્થે ગયા ત્યારે શ્રીગુસાંઇજીએ એમની દુર્દશા જોઇ પ્રશ્ન કર્યો "તારી આવી દશા કયમ થઇ!" વિઠ્ઠલદાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે "દેહના દણ્ડ તો ભોગવ્યેજ છુટકો." શ્રીગુસાંઇજીએ નારાયણદાસને કહ્યું કે 'આ પ્રકારે માર મારે છે તો તને જીવ પર દયા પણ નથી?' આ દૃષ્ટાન્તથી સાર એ નીકળે છે કે, વૈષ્ણવની પરીક્ષા કરવા હરિ ક્લેશ આપે છે. એ ક્લેશ ધૈર્યથી સહન કરવા શ્રીઆચાર્યજી વિવેક ધૈર્યાશ્રય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં આશ્રયનું લક્ષણ આપતાં કહે છે કે આટલા દુઃખમા હરિ શરણ રાખવુંજ.

"ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः। दुःखहानौ तथा पापे भये कामाद्यपूरणे॥
भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते। अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः."

આ લોક અને પરલોકની બાબતોમાં સર્વથા હરિશરણ કરવું, દુઃખની હાનિમાં તથા પાપમાં, ભયમાં, કામાદિની અપૂર્તિમાં, ભક્તકૃતદ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં, ભક્ત અતિક્રમણ કરે તેમાં, અશક્યમાં, સુશક્યમાં સર્વ અર્થમાં હરિશરણજ કર્તવ્ય છે" આવા વચનનો વિચાર કરી યાવત્ લૌકિક વૈદિક દેહ સંબંધી દુઃખોમાં ચિન્તાતુર ન થતાં એક આપણા પ્રભુનેજ શરણે રહેવું આ અંગીકૃત વૈષ્ણવનું લક્ષણ છે (૨૪)

मूलम्—लोके स्वास्थ्यमिति श्रीमदाचार्यवचनामृतात्

तदीये स्वामिहार्दज्ञै स्तोष कार्यस्तु तेन हि ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રી આચાર્યજીનું નવરત્ન નામના પોતાના ગ્રન્થમાં વચનામૃત છે કે "લોકમાં તથા વેદમાં હરિ સ્વસ્થતા કરશે નહિ" તેથી સ્વામિનું હાર્દ સમજનાર તદીયોએ સંતોષ નિશ્ચય કરવો. વિવેચન—શ્રી નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે "लोके स्वास्थ्य तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति" "હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિરતા (ભક્તોની) નહિ કરે. આ વચન પ્રમાણે પ્રભુ ભક્તોની આસક્તિ લોકમાં અને વૈદિક વસ્તુઓમાં કરાવતા નથી જો લૌકિક વૈદિક કાર્યની સિદ્ધિજ થયા કરે તો લૌકિક કાર્ય તેમજ વૈદિક કાર્યના આવેશમાં પ્રભુનું વિસ્મરણ થાય, તેથીજ પ્રભુ લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાં સ્થિતિ કરાવતા નથી પરન્તુ એ લૌકિક વૈદિક કાર્યમાંથી તદીયોને છોડાવી પોતાનોજ (પ્રભુનોજ) આશ્રય સિદ્ધ કરાવે છે, ત્યારેજ ભગવદીયો સ્વામિના હૃદયના અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરે છે કે "અમારૂં કલ્યાણ થયું કે પ્રભુએ અમને લૌકિક વૈદિકથી મુક્ત કર્યા! હવે લૌકિક વૈદિકમાં આવેશ થશે નહિ અને પ્રભુનું વિસ્મરણ થતું અટકશે!" આમ સ્વામીના હૃદયાભિપ્રાયનું ચિન્તન કરી મનને સન્તુષ્ટ રાખવું.

मूलम्ः—अतोहि लौकिकः क्लेशो नान्तर क्रियतां क्वचित् ।

बाह्यतस्तु प्रकर्त्तव्यो ह्योदासीन्यप्रसाधनात् ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેથી અન્તઃકરણમાં લૌકિક ક્લેશ ક્યાપિ ન કરવો, પણ તેવો ક્લેશ બહારથી કરવો, કારણ કે તેથી ઉદાસીનતા સિદ્ધ થાય છે (૨૬)

લૌકિક વૈદિક કાર્ય પ્રભુ સિદ્ધ ન કરે તોપણ ભગવદીએ સંતોષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા રાખવી; ક્લેશ કરવો નહિ. પણ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કર્યા વિના ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી રીતે ચાલે? આ શંકાનું સમાધાન કહે છે "જો લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો ભગવદીએ એમજ સમજવું કે મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા, સ્મરણ અને ભગવદાશ્રયજ છે. છતાં મેં લૌકિક વૈદિક કાર્યમાં ચિત્ત લગાડયું તેથી પ્રભુએ કાર્ય સિદ્ધ ન કર્યું એ પણ મારા કલ્યાણ અર્થેજ છે હવે લૌકિક વૈદિકમાં મન નહિ રાખીશ!"

પરન્તુ બહાર લોકને દેખાડવાને અર્થે તો કંઈક (લૌકિક વૈદિક આદિ) કાર્યો કરવા તેમાં હૃદયની ઉદાસીનતા (તટસ્થપણું) રાખવી. ચિત્ત તો ભગવત્સેવામાંજ રાખવું. લૌકિક વૈદિક કાર્યમાંથી પોતાના મનને ખેંચી લેવું પોતાનો ધર્મ લોકને બતાવવો નહિ લોકોને તો લૌકિક વૈદિક ક્રિયા બતાવવી.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય બહારથી લોકોને બતાવવા માટેજ કરવાં. તેમાં ચિત્તની આસક્તિ ન થાય, શ્રી આચાર્યજી પુ પ્ર મ ગ્રન્થમાં પુષ્ટિ ભક્તોના વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે.—

वैदिकत्व लौकिकत्व कापट्यात्तेषु नान्यथा । वैष्णवत्व हि सहजं ततोऽन्यत्र विपर्ययः ।

તે ભક્તોમાં લૌકિકત્વ અને વૈદિકત્વ હોય પણ તે સહજ નથી, પરન્તુ કપટને (લોક સંગ્રહને) લીધે છે, તેઓમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે. તે વિના અન્ય સર્વ ઉલટી રીતે (કપટથી લોકને બતાવવા માટે) છે.

मूलम्ः--दुःखं दुःसङ्गजं चान्यल्लौकिकाभिनिवेशनम् ।
सत्सङ्गभावजं चापि तथा मार्गस्थितेरपि ॥ २७ ॥
तत्तुमत्प्रभुपादाब्जकृपया सर्वथा मम ।
तदीयानां च सङ्गेन क्षणाद्दूरीभविष्यति ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ.—એક તો દુઃસંગજન્ય દુઃખ, બીજું લૌકિકાવેશજન્ય દુ.ખ, સત્સંગના અભાવથી થતું દુ.ખ, તથા માર્ગસ્થિતિનું પણ દુઃખ છે (પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્થિતિ કરવી તેનું પણ દુઃખ છે) આ સર્વ દુઃખો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી અને તદીયજનના સંગથી એક ક્ષણમાં દૂર થઇ જશે. **વિવેચન**—દુઃસંગથી લૌકિકાવેશ થાય છે તેથી એને દુઃખ રૂપ સમજી એનું કહ્યું કરવું નહિ. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રલ્હાદજી ભગવદ્ભક્ત હતા. એમના પિતાએ એમને બહુ પ્રતિબન્ધ કર્યો. પિતાએ પ્રલ્હાદજીને ભગવત્સ્મરણ તથા ભજનાદિકનો ત્યાગ કરવા બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા પણ મૃત્યુસમાન દુઃખ સહન કર્યું અને ભગવત્ સ્મરણાદિકનો ત્યાગ પોતે કર્યો નહિ. ત્યારે પ્રભુએ કૃપા કરી પ્રલ્હાદજીની રક્ષા કરી અને હિરણ્યકશ્યપુને માર્યો. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે લૌકિકાવેશકારક દુ.સંગનો ત્યાગ કરવો અને ભગવદ્ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવનાર સત્સંગનું સેવન કરવું. સત્સંગના અભાવમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા, સ્મરણનો ત્યાગ ન કરવો, દુઃસંગથી દૂર થઇ શ્રીઆચાર્યજી, તથા શ્રીગુસાંઇજીના દૃઢ આશ્રય સહિત નિત્ય નિયમથી સેવા સ્મરણ કરવા. શરણે આવેલા જીવ માત્રના પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજી છે, તેમના ચરણકમલની કૃપાથી તદીય જનોના સંગ, ભગવત્સેવા તથા સ્મરણાદિ સર્વ સિદ્ધ થાય છે; અને પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત હૃદયારૂઢ થાય છે. તાદૃશીય ભગવદીયોનો સંગ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે. (એવા તાદૃશીય વૈષ્ણવથી શ્રીમહાપ્રભુજી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી.) ચોરાશી વૈષ્ણવની એક વાર્ત્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીએ કાશીમાં આસુર-વ્યામોહલીલા દેખાડી ત્યારે તેના સમાચાર કાશીમાંથી એક વૈષ્ણવે ભગવાનદાસને કહ્યા તે શ્રવણ થતાજ ભગવાનદાસે કહ્યું કે 'તમને ભ્રમ થયો છે! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એમ કરે જ નહિ!' પેલા વૈષ્ણવે કહ્યું કે 'હું પ્રત્યક્ષ જોઈને આવુ છુ, છતાં તમે માનતા નથી!' ત્યારે ભગવાનદાસે મન્દિરના દ્વાર ઉઘાડયા કે તરતજ સમસ્ત વૈષ્ણવને શ્રી આ-ચાર્યજી મહાપ્રભુજી આસન પર બિરાજી પોથી વાંચતા હોય એવાં દર્શન થયા. આ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોના હૃદયમાં સદા વિરાજે છે તેવા વૈષ્ણવો કવચિત્ શ્રીઆચાર્યજીનાં દર્શન કરાવી શકે છે, અને સર્વ સન્દેહ દૂર કરે છે એ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજી તાદૃશીય વૈષ્ણવથી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી, તેથી તેવાઓનો સંગ કરવો. (૨૭-૨૮)

આ વિવેચન મૂળ શ્લોકને અનુસરતું નથી છતાં બહુ પ્રતોમાં માલમ પડે છે તેથી અમે લખ્યું।

मूलम् —ते दुर्लभा इति मन खिन्नं भवति नित्यदा ।
यदा प्रभु कृपापूर्ण कृपयिष्यति दैन्यतः ॥ २९ ॥
सदाचार्यपदासक्तांस्तानुपस्थापयिष्यति ।
असमाकं तु गतिर्नान्या श्रीकृष्ण शरणं मम ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ —એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે, તેથી મન નિરન્તર ખેદયુક્ત રહે જ્યારે દૈન્યથી કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારે પોતે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલમાં આ સક્ત એવા ભગવદીયનો મેલાપ કરાવી આપશે, તેથી અમારી ગતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી શરણ છે, અન્ય કોઈ ગતિ અમારી નથી

કેટલીક પ્રતોમાં દ્વિતીય શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં નીચેનો પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે—सदाचार्यपदासक्तांस्तानुपस्थापयिष्यति । ત્યારે અર્થ —શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલમાં આસક્તિ વાળા અને એ આજ એવા ભગવદીયોનો મેલાપ કરાવશે,

વિવેચન—એવા ભગવદીયોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે- હું સર્વ સ્થલે એમને (શોધું) ખોળુ છુ, પણ મને મળતા નથી! તેથી મનમાં અતિ દુઃખ થાય છે; છતાં જ્યારે દૈન્ય આવે તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃપા કરે. મારું દુઃખ તો એ છે કે મને ભગવદીયોનો સંગ થતો નથી તેમજ દૈન્યપણ ઉદ્ભવતું નથી. શરણ ભાવના, ભગવદીયનો સંગ અને કૃપણવત્ અત્યન્ત દૈન્ય આ ત્રણથી પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયારૂઢ થાય છે. એ વાત શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં કહી છે કે 'પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું દૈન્યરૂપ એકજ પરમ સાધન છે; ત્રિવિધનામાવલિમાં રાસપંચાધ્યાયીના પ્રસંગ વિષે 'दीनकृपाप्रकटितस्वरूपाय नमः' એવું નામ આપ્યું છે એ નામનો અર્થ—દીન પર કૃપા કરી જેમણે પોતાનું રૂપ પ્રકટ કર્યું છે તેમને નમસ્કાર હજો! થાય છે વ્રજભક્તોએ સર્વ સાધન કર્યાં, શ્રીઠાકોરજી લીલા કરી, ગુણગાન કર્યું પરન્તુ પ્રભુ પ્રકટ થયા નહિ. અન્તે કશું ન ચાલ્યું ત્યારેજ ઠાકોરજી પ્રકટ થયા. આ પ્રકારે દૈન્ય એ મહા પદાર્થ છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ પૂર્ણ કૃપા થાય ત્યારેજ દૈન્ય આવે છે (૨૯)

હવે હૃદયમાં દીનતા વિગેરે સર્વ ધર્મ શી રીતે સ્થાપન થઈ શકે તે બતાવે છે

જીવ જ્યારે શ્રી આચાર્યજીના ચરણકમલમાં મન, કર્મ અને વચનથી શરણે ત્યારે દીનતાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સ્થાપિત થાય છે આજ સર્વોપરિ ઉપાય છે કોઈ નહિ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તો કૃપાનિધિ હોવી જીવપર કૃપા કરી તે ઉદ્ધાર અર્થે પ્રકટયા છે તે ભક્તોની સર્વ આર્તિ દૂર કરશેજ આ પ્રમાણે શ્રીસર્વોત્તમ સ્તોત્રમાં શ્રીગુસાંઈજી શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ આપે છે —"कृपानिधये नमः स्मृति मात्रार्तिनाशनाय नमः" શ્રીઆચાર્યજી કૃપાનિધિ છે, એમનું સ્મરણ થાય એટલામાંજ પોતે ભક્તોની સર્વ આર્તિ દૂર કરે છે આવા શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી દૈન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં આવશેજ મ્હારી ગતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણનું શરણજ છે શ્રીગુસાંઈજીએ વિજ્ઞપ્તિમાં કહ્યું

यदुक्तं तातचरणैः श्रीकृष्णः शरणं मम । तत एवास्ति मैमिस्त्वमीहिके पारलौकिके।

અર્થ:—અમારા તાતચરણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે 'શ્રીકૃષ્ણઃશરણ મમ' એમ કહ્યું છે તેથી જ અમને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે. આમ શ્રી ગુસાંઈજીના વચનને અનુસરી શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રજ અમારી ગતિ છે અને એનીજ ભાવના અષ્ટ પ્રહર કરીએ છીએ' આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલના દૃઢ આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો (૩૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्थं शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥ ४ ॥

શિક્ષાપત્ર ૫ મું.

ઉદ્દેશ.—આ પંચમ શિક્ષાપત્રમાં વિરહ ભાવથી ભગવદ્ભાવના દર્શાવી છે તેનું સાધન દૈન્યનું સાધન તાપભાવ છે. ઉપર કહ્યું કે તન, મન, અને ધનથી શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલના આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મંત્રની શરણ ભાવના એજ પરમગતિ છે, એમ સમજનારપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે છે. એ કૃપાથી દૈન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સિદ્ધ થાય છે. એ વાત પંચમ શિક્ષાપત્રમાં સવિસ્તર વર્ણવે છે.

मूलम्ः—सदा विरहभावेन भावात्मा भाव्यतां हरिः।
कृष्णो हृदयदेशस्थः स्वामिनीनां कृपानिधिः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—સદા વિરહભાવથી ભાવાત્મા હરિ, શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં વિરાજેલા, કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભાવનીય **વિવેચન.**—સદા ભાવાત્મા હરિની વિરહભાવના કરવી. અત્ર સન્દેહ એ થાય છે કે "વ્રજમા જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટયા છે તેને તો સર્વ કોઇ જાણે છે. પણ તમે તો ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની ભાવના કરવી એમ કહો છો. તો એ ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ ન્યારા ભિન્ન છે, તે કયા સ્થિતિ કરે છે? કયા પ્રકારથી એમની ભાવના કરવી?") આ સન્દેહનું નિરાકરણ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણના બે સ્વરૂપ છે, એક ક્રિયાત્મક અને બીજું ભાવાત્મક–મથુરાથી વસુદેવજી જે સ્વરૂપ લાવ્યા તે ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ છે. યશોદાજીને ત્યાં પ્રકટ થયું તે સ્વરૂપ ભાવાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણની બે લીલા છે–એક બાલલીલા. અને બીજી કિશોરલીલા બાલલીલા શ્રીગોકુલમાં કરી, અને કિશોરલીલા શ્રી વૃંદાવનમા કરી તેથી બાલલીલાના ભાવથી સેવા કરવી અને કિશોરલીલાના ભાવથી સ્મરણ કરવુ તેજ પ્રકારે શ્રી ગુસાંઈજી કહે છે.

सदा सर्वात्मना सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वरः। स्मर्त्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन्वृन्दावने स्थितः॥१॥

સદા સર્વાત્મભાવથી શ્રી ગોકુલના ઈશ્વર ભગવાન્ સેવ્ય છે અને વૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરનારા, ગોપિકાયૂથસહિત ક્રીડા કરતા ભગવાન્ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. ઈત્યાદિક વચનાનુસાર–બાલલીલા શ્રીનવનીત પ્રિયાજીના સ્વરૂપમાં તથા રાસાદિલીલા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના સ્વરૂપમાં છે. એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં રહે છે, શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુને કયા પ્રકારે લાડ લડાવે છે? કયા પ્રકારે એમનું ગુણગાન કરે છે? પ્રભુની સંગ કયા પ્રકારે લીલા કરે છે?–એ ભાવ વિચારે તો શ્રીસ્વામિનીજીના કૃપાનિધિ પ્રસન્ન થઈ ભાવનું દાન કરે ત્યારે ભાવાત્મક પ્રભુનો અનુભવ થાય છે પ્રભુનો અનુભવ કરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણના હૃદયમા શ્રીસ્વામિનીજીજ રહ્યા છે, શ્રીકૃષ્ણ શ્રીસ્વામિનીજી વિના અન્ય કઇ જાણતા પણ નથી તેથી શ્રીસ્વામિનીજીનો આશ્રય કરી, જે

ભાવાત્મક હરિની શ્રીસ્વામિનીજી વિરહભાવના કરે છે તેની ભાવના કરવી. ત્યારેજ શ્રીસ્વામિનીજી કૃપા કરી પ્રભુનો અનુભવ કરાવે. (૧)

मूलम् –अस्माकमतिभाग्येन तदास्य वह्निरुद्गत ।
अत शीतलभावो ऽस्मिन्मार्गे नैवोपयुज्यते ॥ २ ॥

શબ્દાર્થઃ—પુષ્ટિમાર્ગીય જીવના અતિ ભાગ્યથી ભાવાત્મક પ્રભુના મુખારવિન્દરૂપ અગ્નિ (શ્રીઆચાર્યજી) પ્રગટયા છે તેથી આ માર્ગમાં શીતલ ભાવ ઉપયોગમાં આવતો નથી (વિરહાત્મક તાપથીજ (ઉષ્ણ તાપથી) પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૨)

વિવેચન.—આ વિપ્રયોગ ભાવાગ્નિ મ્હારા ભાગ્યમાં તો નથીજ કારણ કે એ ભાવાત્મક અગ્નિ તો દાસ્યધર્મયુક્ત હૃદયમાં ઉદ્‌ભવે છે; અને દાસ્ય ધર્મ તો મહા કઠિન છે અને દૈન્ય પણ મહા દુર્લભ છે, સ્વામિનું સુખ ઇચ્છે, પોતાનું નહિ—તે દાસ. શ્રીઆચાર્યજી એક સમય ભોજન કરતા હતા, તે સમય વેપારી જેનું દ્રવ્ય ગયું હતું તે આવ્યો તે વેપારી રખેને શ્રી આચાર્યજીને ભોજનમાં શ્રમ આપે એ ભયથી પદ્મનાભદાસજીએ તે વેપારીને શ્રીઆચાર્યજી પાસે પશ્ચાતાપ કરતાં અટકાવીને, પોતે ઋણ કર્યું અને વેપારીને દ્રવ્ય આપી શાંત પાડયો. આવો દાસ્ય ધર્મ પણ મ્હારામાં નથી; તેથી ભાવાગ્નિ અતિ દુર્લભ છે; શ્રીઆચાર્યજીના આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શીતલભાવ કદી ન કરવો. પરન્તુ જેમ કુંભનદાસ એક દર્શનના વિરહમાં ગાય છે "कितै दीन बित गये बिनु देखे" હે પ્રભુ! તમારા દર્શન વિના કેટલા બધા દિવસો વીતી ગયા છે! એ પ્રકારે પ્રભુના દર્શનની, સમાગમની આતુરતા રાખે તોજ પુષ્ટિમાર્ગના ભાવનો અનુભવ થાય. પુષ્ટિમાર્ગમાં શીતલ ભક્તિ કરવી પણ કેટલા જન્મથી આપણે પ્રભુથી વિખુટા પડયા છીએ! એ એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું! ક્યારે એમનું દર્શન થશે! એ પ્રકારના ઉષ્ણ વિપ્રયોગ તાપની જરૂર છે

૧ દાસ્ય ધર્મ વિસ્તારથી બતાવ્યો છે તે મૂળ અનુસાર નથી પરન્તુ મૂળ પુસ્તકોમાં લખ્યો છે તેથી અહિં લખ્યો છે

मूलम्–तापभाव पर दैन्य प्रकाशयति सर्वथा ।
दैन्येन दयया दीनबन्धु प्रादुर्भवत्यसौ ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—તાપભાવ એ ઉત્તમ દૈન્યનો પ્રકાશ સર્વ રીતે કરે છે દૈન્યથી દીનબન્ધુ મા દયા કરી પ્રકટ થાય છે વિવેચન—હવે જે પ્રકારે દૈન્ય થાય તે બતાવે છે પ્રથમ તે હૃદયમાં તાપ ઉપજે છે કે "આટલા આટલા જન્મો મારા વીતી ગયા! આ જન્મારે પણ આખો આવરો જાય છે! તો પણ મને કંઇ પ્રભુનો અનુભવ ન થયો! પુષ્ટિમાર્ગમાં આ દૈવ પુરુષોત્તમ બિરાજે છે તેનો અનુભવ જરાપણ થયો નહિ! મ્હારામાં કંઇ ધર્મ નથી" આ પ્રકારે પ્રભુવિરહ તાપ જો હૃદયમાં ઉદ્‌ભવે તો તે સર્વ દોષને દૂર કરે છે અનેક જન્મના કાયિક વાચિક અને માનસિક પાપ હૃદયમાં રહ્યા છે તેમજ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સરાદિથી જીવનું હૃદય મલિન થયું છે જ્યારે એ પ્રભુવિરહ તાપાગ્નિ પ્રગટે છે ત્યારે હૃદયના સર્વ મલીનતા અને દોષાદિનો નાશ થાય છે—હૃદયની મલીનતા ભસ્મીભૂત થઇ રહે ત્યારપછી દૈન્યતા આવે છે એ દીનતાથી દેહની કંઇ શુદ્ધિજ દયા થઇ જાય છે કે

સમ્બન્ધી સર્વ ખાન, પાન, સુખ, દુઃખાદિ છુટી જાય છે, ત્યારેજ પ્રભુનો પ્રકાશ હ્રુદયમાં થાય છે. શ્રીઠાકોરજીનું નામ દીનબન્ધુ છે તેથી દીનતાયુકતજીવપર દયા કરે છે. દ્રૌપદીને દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પ્રભુએ લજ્જાનું રક્ષણ કર્યું. ગજેન્દ્રને દીનતા પ્રાપ્ત થઇ ત્યારે પ્રભુ પધાર્યા. રાસપંચાધ્યાયીમાં વ્રજભકતોને જ્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થઇ ત્યારે. इति गोप्य. प्रगायन्त्य प्रलपन्त्यश्च चित्रधा । रुरुदु सुस्वर राजन् कृष्णदर्शनलालसा ॥

એમણે પ્રભુનુ ગુણગાન કર્યું. છતા પ્રભુ પ્રકટ ન થયા ત્યારે દીનતાયુકત થઈ તેઓએ રૂદન કર્યુ-નિઃસાધન થયા-ત્યારે પીતામ્બર ધારી, સાક્ષાત્ કામના પણ કામ, માલાયુકત, અને હાસ્યયુકત મુખારવિન્દ વાલા પ્રભુ પ્રકટ થયા तासामाविरभूच्छौरि स्मयमानमुखाम्बुजं । पीताम्बरधर स्त्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथ ॥

આ પ્રકારે અહંકારથી પ્રભુ દૂર રહે છે. પણ દૈન્યથી પ્રભુ પ્રકટે છે. દૈન્યયુકત હ્રુદયને પ્રભુ નિજ આનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, પ્રથમ તાપ થાય પછી દૈન્ય થાય. એ દૈન્યના ઉપાયો અગ્ર શ્લોકમા દર્શાવે છે

मूलम्ः—तद्दैन्यं स्यात्स्वामिनीनां तापभावविभावनात् ।
तद्भावनं भवेदेव तापात्मचरणाश्रयात् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીસ્વામિનીજીના તાપરૂપ ભાવના અનુસન્ધાનથી દૈન્ય થાય છે અને એ તાપભાવની ભાવના વિરહાત્મક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી થાય છે. (૪)

વિવેચન—વિપ્રયોગ ભાવનુ દાન કરનાર શ્રીસ્વામિનીજી છે, જ્યારે શ્રી સ્વામિનીજી કૃપા કરે ત્યારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય, ત્યારે તાપભાવ સિદ્ધ થાય એ ભાવના વ્રજભકતની રીતિથી કરવી સેવા સમય ન કરવી. સેવાથી પહોંચીને અનોસરમાં કરવી. આપણા મન કલ્પિત ન કરવી શ્રીસ્વામિનીજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરી જે પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી વિપ્રયોગની ભાવના કરે છે તે પ્રકારે વિરહભાવના કરવી. એ ભાવનુ વર્ણન વેણુગીત યુગલગીત આદિમાં કર્યુ છે. શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપો તાપાત્મક જાણી એમના પદકમલનો આશ્રય થાય તો એ તાપભાવ સિદ્ધ થાય એમના આશ્રયની સિદ્ધિનો પ્રકાર અગ્રશ્લોકમા બતાવે છે.

मूलम्ः—तदाश्रयस्य सिद्धिस्तु तद्वाक्यपरिनिष्ठया ।
तन्निष्ठा सततं तादृक तदीयजनसेवया ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થઃ—તાપાત્મક શ્રી આચાર્યજીના પદકમલનો આશ્રય તો તેમના વાકયમાં શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોમાં-શ્રદ્ધા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે, એમના વચનામૃતમા નિષ્ઠા તો નિરન્તર તાદ્દશીયજનોની સેવાથી થાય છે

વિવેચનઃ—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલને શ્રીસ્વામિનીજીના ભાવરૂપ જાણવું, એમના ચરણકમલના આશ્રયથી વિપ્રયોગ ભાવનુ દાન થાય છે, એ શ્રીઆચાર્ય ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ કરવાને શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થો-નાના તેમજ મોટાના ભાવમાં નિષ્ઠા રાખવી. એ નિષ્ઠા શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનુ પરિશીલન કરનાર તદીય ભગવદીયોની સેવા (સન્માનાદિક) કરવાથી, તેમનો સમાગમ કરવાથી તેમજ તેમની સાથે કથા શ્રવણાદિક કરવાથી. દ્દઢ થાય છે ભગવદીયોની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

'વ્યભિચારિણી સ્ત્રીથી ચિત્ત ચોરાયલું છે જેનું એવા જીવને, આત્મામા રમણ કરનાર, ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનથી અગમ્ય એવા ઇશ્વર–ભગવાન્ વિના અન્ય કોણ મુક્ત કરવાને સમર્થ છે?' આ પ્રકારે જ્યારે પુરુરવાને પોતાનો દોષ સ્ફૂર્યો ત્યારે પ્રભુએ તેના પર કૃપા કરી. આ રીતે આ માર્ગ તો દૈન્યનોજ છે. જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ઉત્તમ માને છે ત્યા સુધી દૈન્ય આવતુ નથી. તેથી પોતાને તુચ્છ સમજી પ્રભુ મિલનાર્થ યત્ન કરે તો દુ:ખ હર્ત્તા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરશે (૮)

मूलम्ः–भवद्भिर्नैव कर्त्तव्यः क्षोभो मनसि सर्वथा ।
अस्मिन्मार्गे यथार्त्तिस्तथैव फलसन्निधिः ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ.—તમારે મનમા ક્ષોભ સર્વથા નજ કરવો; કારણ કે આ માર્ગમાં જેવી આર્તિ હોય તેવુ જ ફલ નજીક હોય છે **વિવેચન**—શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—

"त्वद्दर्शनविहीनस्य त्वदीयस्य तु जीवनम् । व्यर्थमेव यथा नाथ दुर्भगाया नव वय" ॥

હે નાથ! તમારા દર્શનહીનત્વદીય (આપને શરણ આવેલા જીવ)નુ જીવન દુર્ભાગ્ય સ્ત્રીના યૌવન સમાન છે" શ્રીગુસાંઇજી કહે છે કે 'હે નાથ! પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ તમારો કહેવાય તેથી જો કોઇ પણ ત્વદીય (તમારો શરણાશ્રિત) તમારા દર્શન વિના જીવે તો તેનુ જીવન વ્યર્થ છે તે મહા ભાગ્યહીન છે આ પ્રકારે પોતાને મહા અભાગી, મહા દુષ્ટ સમજી મનમાં આર્તિ કરવી કે 'હે નાથ! હવે મ્હારી શી દશા થશે! શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા હું તમારે શરણે આવ્યો! છતાં મ્હારામા એક પણ ધર્મ નથી! આ પ્રકારે નિત્ય દૈન્યયુક્ત થઇ વારવાર વિરહજનિત ઉચ્છ્વાસ નિકળ્યાથી સત્વર ફલ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે પુષ્ટિમાર્ગમા જેટલી આર્તિ (આતુરતા) હોય છે તેટલી ફલસિદ્ધિ થાય છે. જેટલી આર્તિમા (વિપ્રયોગ તાપમા) ન્યૂનતા, તેટલોજ ફલસિદ્ધિમા વિલમ્બ થાય છે જેનો વિરહતાપ ઓછો તેને ફલસિદ્ધિ પણ ઓછી થાય છે દ્દષ્ટાન્તમાં રાસલીલામા જેનો જેવો ભાવ તેને તેવુ જ રસદાન થયું વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષિ, વ્રજભક્તાદિક સર્વને સ્વભાવાનુસાર અનુભવ થયો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોમાં જેવી જેની આર્તિ (આતુરતા, વિપ્રયોગ તાપ) તદનુસાર ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તેને તેવો રસસમ્બન્ધ કરાવે છે

मूलम्ः–यथा कश्चित् कर्त्तव्यो व्यवहारोहि लौकिकः ।
अपकीर्तिभयात्तेन बुद्धिशैथिल्यसम्भवात् ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ.—અપકીર્ત્તિ થવાના ભયને લીધે લૌકિક વ્યવહાર થોડો ઘણો જેમ તેમ કરી કરવો, કારણ કે અપકીર્ત્તિથી બુદ્ધિમાં શિથિલતા થવાનો સમ્ભવ હોય છે. (૧૦)

વિવેચન—વિપ્રયોગ આર્તિનુ સ્મરણ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે લૌકિક વૈદિક કાર્યનો ત્યાગ કરવાથી લોકમા અપકીર્ત્તિ થાય છે એ અપકીર્ત્તિથી મનમાં ક્ષોભ થઇ આવે છે તેથી ક્રોધ પણ સમ્ભવે છે અને તેમ થવાથી નિજમાર્ગમાંથી બુદ્ધિ સિથિલ(મંદ)થઇ જાય છે લૌકિક અપકીર્ત્તિનું આવુ અનિષ્ટ પરિણામ લાવે છે તેથીજ લોકોને બતાવવા બહારથીજ સ્વલ્પ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરવા એ કાર્યોમા આપણો ધર્મ ગુપ્ત રાખવો લૌકિક વ્યવહારમાં મન આસક્ત ન કરી દેવું બે ચાર ઘડી વ્યવહારમા વ્યતીત કરી નિજમાર્ગમા તત્પર રહેવું (૧૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चम शिक्षापत्रं सम्पूर्णम् ॥ ५ ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ ૬

ઉદ્દેશ.—હવે આ ષષ્ઠ (છઠ્ઠા) શિક્ષાપત્રમાં એમ દર્શાવે છે કે ' ભક્તોના અનિષ્ટનુ નિવારણ અને તેમના ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ પ્રભુજ સિદ્ધ કરી આપે છે ' ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિપ્રયોગની મુખ્ય ભાવના અને તજ્જન્ય આતુરતા જે પ્રમાણમાં હોય તે પ્રમાણમાંજ ફલસિદ્ધિ થાય છે એ ફલાનુભવમાં લૌકિક દુઃખાદિકથી ધૈર્ય ન ત્યજતાં મનને શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીઆચાર્યજીના શરણે રાખવુ તેથી દુઃખ માત્રનો નાશ થશે અને ભગવદ્ધર્મ રહેશે. (ઉપોદ્‌ઘાતમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના વહુજી લીલામાં પધાર્યા તે પહેલા બે માસ અગાઉ શ્રીહરિરાયજીએ શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો મોકલ્યા. શ્રીહરિરાયજીને પ્રથમથીજ ખબર હતી કે ગોપેશ્વરજીને અતિ ક્લેશ થશે. આમ જ્યારે ૪૧ પત્રો વહુજીના લીલામાં પધાર્યા પહેલાંજ જે મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે આ છઠ્ઠા પત્રમાં ગૃહભંગ સમાચારાઃ શ્રુતા શ્રુતિવિષાયિતા " " કર્ણમાં વિષના જેવી અસર કરે એવા ગૃહભંગના સમાચાર સાંભળ્યા છે—એ વાક્ય સાથે વિરોધ આવે છે આ વિરોધનો પરિહાર છે— શ્રી કન્હૈયાલાલજી મહારાજ તથા શ્રીવિઠ્ઠલરાયજી મહારાજને પૂછતાં એક રીતે થઇ શકે છે શ્રીહરિરાયજીએ શ્રીવહુજી મહારાજના વિસ્તારનો પ્રસંગ અગાઉથી જાણીને પત્રો મોકલવાનું શરૂ કર્યું પાંચ પત્રો મોકલ્યા પછી શ્રીવહુજીના લીલા વિસ્તારના સમાચાર શ્રી હરિરાયજીએ જાણ્યા તેથી છઠ્ઠા પત્રમાં એ સમાચારને વિષે આરમ્ભ કરે છે શ્રીગોપેશ્વરજી શ્રીહરિરાયજીના પત્રો વાંચતા નહિ અને ગોખલામાં રાખી મુક્તા લીલા વિસ્તાર પછી ત્રણ દિવસ પર્યંત શ્રીગોપેશ્વરજી શોક નિમગ્ન રહ્યા. પછી હરજીવનદાસની વિનંતિથી આ તાજો આવેલો છઠ્ઠો પત્ર તેમજ પહેલાંના પાંચ પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજીએ વાંચ્યા અને પછી બીજા દિવસથી તે પત્રોની ટીકા કરવાનો આરમ્ભ કર્યો. નિત્ય એક પત્રની ટીકા કરવા માંડી એ પ્રમાણે જ્યારે નવ પત્રની ટીકા પૂરી થઇ ત્યારે એ નવમા પત્રમાં કરેલું પ્રેમ વ્યસન તથા આસક્તિનું સ્વરૂપનિરૂપણ વાંચીને તેમનો ગૃહભંગજન્ય ક્લેશ નિવૃત્ત થયો. આજ સમય શ્રીહરિરાયજીનો ૨૦ મો પત્ર આવવાનો હતો. (જુઓ પત્ર ૨૦ ની ફુટનોટ) આ સમાધાન ઉચિત છે કારણ કે શ્રીહરિરાયજીના ૨૦ મા પત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં લખે છે કે समाचारश्रवणेन सन्तोषो जनितो महान् તમારો ગૃહભંગનો ક્લેશ નિવૃત્ત થયો એ સમાચાર જાણીને મને અતિ સંતોષ થયો છે શ્રીગોપેશ્વરજી પણ આજ અર્થ ટીકામાં કરે છે આ પ્રમાણે ૪૧ પત્રોના મૂલ શ્લોકના પુરાવા તપાસીએ તો એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિરાયજીએ ૪૧ પત્રો શ્રીવહુજીના લીલા વિસ્તાર પહેલા લખ્યા હતા અને શ્રીગોપેશ્વરજીએ ૪૧ પત્રો આવ્યા ત્યાં સુધી એકપણ પત્ર વાંચ્યુ નહતુ—એ ઉપોદ્‌ઘાતમાં દર્શાવેલી વાત તદ્દન સત્યરૂપ છે.

मूलम् —गृहभङ्गसमाचारा श्रुता श्रुतिविषायिता ।

तदर्थं लिख्यते किञ्चित्समाधानाय चेतस ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ —કર્ણમાં વિષરૂપ ગૃહભંગના સમાચાર સાંભળ્યા છે તેથી તમારા ચિત્તના સમાધાનઅર્થે કંઇક લખુ છુ (૧) વિવેચના—(સેવા કાર્યમાં અતિઅનુકૂલ એવા શ્રીગોપેશ્વરજીનાવહુજીએ લીલા કરી તેથી નાનાભાઇ ને અતિ દુઃખ થશે એમ સમજી મોટાભાઇએ આ પત્ર લખ્યો છે) અમારા કર્ણને વિષે વિષસમાન અસરકારક તમારા ગૃહભંગ સમાચારનુ શ્રવણ થયું છે તમારા મનમાં તો અતિ દુઃખ થયું હશે. મનને દૃઢ રાખજો મનને સ્થિર રાખવા કંઇક શાસ્ત્રોક્ત સમાધાન હું આ પત્રમાં લખુ છુ, આવા દુઃખમાં પણ આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનુ સ્મરણ થાય તો એમ સમજવુ કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની આપણાપર પૂર્ણ કૃપા છે આવા દુઃખમાં પણ ભગવદિચ્છાજ ગ્રહણ કરવી. આ

પ્રકાર હૃદયમાંથી પ્રભુનું સ્મરણ, પ્રભુનો આવેશ બહિર્ ન જાય તે પ્રકારનું કર્તવ્ય રાખવું. આ પત્રમા લૌકિકકાર્ય ભગવદ્ધર્મ એ સર્વ વર્ણવેલા છે તેથી ચિત્ત લગાડી, આ પત્ર વાંચી તમારા મનનુ સમાધાન કરશો. આ સમય હુ જો તમારી નિકટ હોતતો ઠીક થાત પણ ભગવદિચ્છાથી દૂર છુ તેથી પત્ર લખુ છું. (૨)

मूलम्:--सदा यशोदातनुजो द्विभुज सुद्विजद्वयः ।
सरोजास्यस्रवल्लालः स्मर्यतामार्यवंशजः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—સદા શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, દ્વિભુજ. બે સુન્દર દાંતવાલા, જેમના મુખકમળમાથી લાળ સ્રવે છે એવા, અને જે આર્યવ શમા–યદુવ શમાં જન્મ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સર્વદા સ્મરણ કરો. (૨)

વિવેચન.—સંસારના દુઃખથી મન કલેશયુક્ત થાય તો શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, જેમને બે ભુજા છે, જેમના (અગ્ર) બે દન્ત સુન્દર છે, જેમના મુખારવિન્દમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનુ સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ આર્યવંશમા એટલે સર્વોત્તમ જે યદુવ શ ચન્દ્રવંશ તથા વલ્લભકુલમાં પ્રકટયા છે. પૃથ્વીપર અનેક અવતાર થયા છે તેમાં ત્રણ કુલ શ્રેષ્ઠ છે એક તો ત્રેતામા દશરથ રાજાને ત્યા શ્રી રામચન્દ્રનો અવતાર–રઘુકુલ, બીજુ દ્વાપરમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો અવતાર–યદુકુલ, અને ત્રીજુ કલિયુગમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનુ પ્રાકટય શ્રીવલ્લભકુલ. આ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ભક્તોદ્ધારાર્થ પ્રકટિત શ્રીવલ્લભકુલ છે. એવા શ્રીઆચાર્યજીનાં કુલમાં વલ્લભકુલમાં–શ્રીકૃષ્ણ બાલભાવથી સેવનીય છે. તેથી મનમાં જો લૌકિક કલેશ થાય તો શ્રીઠાકોરજી અપ્રસન્ન થઇ જાય તેથી શ્રીઠાકોરજી પ્રસન્ન રહે એજ પ્રકાર આદરવો. (૨)

मूलम्:--सर्वेश्वरश्च सर्वज्ञः कृष्णः सकरुणः सदा ।
असमर्थो ज्ञानशून्यो जीव इत्येव निश्चयः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ સદા સર્વેશ્વર, સર્વજ્ઞ, અને સકરૂણ છે, જ્યારે જીવ અસમર્થ અને જ્ઞાનરહિત છે, એ નિશ્ચય છે

વિવેચનઃ—હવે ભગવાનનુ અને જીવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના ઉપરી છે સર્વેશ્વર હોઈ સ્વેચ્છાપ્રમાણે ગમે તે કરે છે બ્રહ્મા,, શિવ, ઇન્દ્રાદિક કોઈ પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા દૂર કરવા સમર્થ નથી શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરણ સમર્થ છે અજામિલ જેવાને કે જેણે પુત્ર ભાવથી નારાયણ નામનો ઉચ્ચાર કર્યો તેવા દુષ્ટને પણ અભયદાન કર્યું એમ સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્રિલોકના સર્વ પ્રાણીઓના સર્વ હૃદયની વાત જાણે છે. કોટયાનકોટિ બ્રહ્માંડમા સર્વત્ર એક શ્રીકૃષ્ણજ વ્યાપક છે, કર્તા છે, સર્વજ્ઞ છે, શ્રીકૃષ્ણ પરમ કરૂણાવાન્ છે. એવા પરમ દયાનિધિ કોઇનું દુઃખ કેમ સહન કરી શકે ? એ કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તોનુ તો રચક પણ દુઃખ સહન કરી શકે નહિ આથી વિરૂદ્ધ જીવ અસમર્થ છે જીવનું કર્યું કંઈ થતું નથી જીવ "હુ આ કરુ છુ. મ્હારા કર્યાથી આ કાર્ય સિદ્ધ થયું " એમ માને છે તે સર્વ અજ્ઞાન છે એ જીવ પ્રભુને ભૂલ્યો છે માયાથી મોહિત થયો છે–હૃદયમા અજ્ઞાન રહિત છે તેથી જીવ પોતાનુ સામર્થ્ય માને છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી બાલબોધ નામના નિજ ગ્રન્થમા કહે છે કે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે–દોષનિધિ છે, પણ પ્રભુ નિર્દોષ અને પૂર્ણ ગુણ છે. એ જીવ પ્રભુની ઇચ્છા કેવી રીતે સમજી શકે ?

मूलम् –तस्येच्छा त्रिविधा प्रोक्ता मूलवेदस्वभेदत ।
मुलेच्छया गृहीतानांनाऽन्यथा कुरुते फलम् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ —મૂલેચ્છા, વેદેચ્છા અને સ્વેચ્છા એમ પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે તેમાં મૂલેચ્છાથી ગ્રહણ કરેલાઓનું ફળ [1]અન્યથા કરતી નથી.

વિવેચના—પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની છે પ્રવાહીસૃષ્ટિને લૌકિક ક્રિયામા, પુષ્ટિ સૃષ્ટિને ભગવત્સેવામાં અને મર્યાદાસૃષ્ટિને કર્મમાર્ગમા પ્રવૃત્ત કરાવવી. આવી ત્રિવિધ ઇચ્છા શ્રીઠાકોરજીની છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સમ્મ થી સૃષ્ટિ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ છે તેને તો ભગવાનની મૂલેચ્છાજ ગ્રહણ કર્તવ્ય છે, આ સૃષ્ટિએ તો 'સર્વ કાર્ય એક પ્રભુનુંજ કરાવ્યું થઇ જાય છે " એવું જ્ઞાન મનમાં દૃઢ રાખવું કર્મમાર્ગીઓ એમ કહે છે કે જેના જેના કર્મ તે પ્રમાણે તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓ એક કર્મનું ફલ માને છે પ્રવાહી સૃષ્ટિ માયાથી એમ સમજે છે કે માયાજ સર્વ કાર્ય કરે છે, આ પ્રકારે પ્રભુને બીજુ કોઇ યથાર્થ જાણતું નથી માટે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે તો એમ સમજવું કે " મૂલ એક પ્રભુનીજ ઇચ્છા છે તે પ્રભુજ સર્વ કર્તા છે'' અન્ય રીતિથી ફલને ન સમજવુ એટલે કે એમ ન ધારવુ કે કર્મવડે અથવા અન્ય કોઇ સાધનવડે (પ્રભુ ઇચ્છા વિના) ફલસિદ્ધિ થશે. એમ સર્વથા અન્ય પ્રકારે ફલસિદ્ધિ તન ન કરવુ

मूलम्–प्रवाह एव नियतस्तेषु कृष्णविचारित ।
मर्यादया गृहितास्तु प्रवर्त्तयति कर्मणि ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ —જે મૂલેચ્છાના જીવો છે તેઓને વિષે તો શ્રીકૃષ્ણ વિચારિત પ્રવાહજ નિયત છે (અર્થાત્ મૂલેચ્છાના જીવોને પ્રવાહમાંજ રાખવાની પ્રભુની ઇચ્છા છે) જે જીવોનુ ગ્રહણ મર્યાદાથી કરેલુ છે તેમને તો પ્રભુકર્મમા પ્રવર્ત્તાવે છે, (૫)

વિવેચનઃ—પ્રવાહી સૃષ્ટિ લૌકિક ઇચ્છા માને છે, શ્રીકૃષ્ણે તેમને માટે લૌકિકજ વિચારી રાખ્યું છે કારણકે પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવ પણ ન્યારા છે ક્રિયા (મર્યાદા કર્મયોગ) માર્ગના જીવ ન્યારા છે પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદા ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વચન છે

"जीवदेहकृतीनां च भिन्नत्वं नित्यताश्रुते । "

નિત્યતા શ્રુતિથી જીવ દેહ અને કૃતિનુ ભિન્નત્વ છે આ વચન પ્રમાણે પ્રવાહી જીવો સદા ભ્રમમાંજ છે તે કદાપિ ભક્તિમાર્ગમાં આવતા નથી. મર્યાદામાં ગ્રહણ થયું છે જેમનુ એવા જીવો સદા કર્મ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત છે આ કર્મમાર્ગીય જીવો વેદમાં બતાવેલા કર્મો જેવા કે શ્રાદ્ધ, હોમ, જપ વ્રત તપ, દાન, નિયમ ઇત્યાદિમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે કર્મના વેદવર્ણિત ફલ ભોગવે છે પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગાદિ લોકમાં ફલ ભોગવે છે જ્યારે એમના પુણ્યો ક્ષીણ થાય છે ત્યારે પુન સંસારમાં પડે છે એમને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થતી નથી કેવલ કર્મમાર્ગીય સ્વર્ગાદિ લોકનુ ફલ આપે છે પ્રભુએ વેદમાર્ગ–કર્મ માર્ગ–મર્યાદામાર્ગ વચનથી ઉત્પન્ન કર્યા છે

तस्येच्छा त्रिविधा मूलवेदस्वरूपत । એવો પાઠ પણ ક્વચિત ઉપલબ્ધ છે

[1] અન્યથા ફલની વાત શ્રુતને અનુસરતી નથી

वचसा वेदमार्ग हि पुष्टि कायेन निश्चय । इच्छामात्रेण मनसा प्रवाह सृष्टवान हरि ॥

પ્રભુએ પ્રવાહમાર્ગ મનથી-ઇચ્છામાત્રથી-સર્જ્યો છે, વેદમાર્ગ વચનથી, અને પુષ્ટિમાર્ગ સ્વકાયાથી સર્જ્યો છે.

પ્રભુએ ત્રિવિધ પ્રવાહી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી છે. (૧) આ સૃષ્ટિ પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી-મનથી સર્જી છે. આ પ્રવાહી સૃષ્ટિ સદા આસુરવૃત્તિયુક્ત છે શ્રીમદ્‌ભગદ્‌વગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમા ભગવાન્ એ સૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ અસુર જનો જાણતા નથી " એ શ્લોકથી વર્ણવાનો આરભ કરે છે સારાશમા આસુરી-પ્રવાહી સૃષ્ટિમા શૌચ, આચાર સત્ય ઇત્યાદિ નથી એ સૃષ્ટિ જગતને અપ્રતિષ્ઠ, અસત્ય, અનીશ્વર અને કામહેતુક (કામથી ઉત્પન્ન થયેલુ) માને છે, એ આસુરી જનો દમ્ભ, માન, મદ, લોભ, દુષ્પૂર કામ, ચિન્તા, કામોપભોગની ઇચ્છા, ક્રોધ ઇત્યાદિ દુર્ગુણથી પૂર્ણ હોય છે. એ સૃષ્ટિના જનો દ્રવ્ય-ધનના અર્જન અર્થે સતત વ્યગ્ર હોય છે. અન્યાયથી દ્રવ્યસચય કરે છે પોતાની જાતને ઇશ્વર માને છે સિદ્ધ, બલવાન્ અનન્ય, આઢય, અભિજનવાન્ પણ પોતાની જાતનેજ સમજે છે દમ્ભથી, અવિધિપૂર્વક યજ્ઞો કરે છે અને પોતાનામા તેમજ અન્તમા સ્થિતિ કરીને રહેલા ભગવાનને તિરસ્કારે છે એવા ભગવત્સેવાથી બહિર્મુખ જનોને ભગવાન્ આસુર યોનિમાં ફેંકે છે (૨) મર્યાદા સૃષ્ટિ-વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ નિજ વચનથી ઉત્પન્ન કરી છે આ સૃષ્ટિ નિરન્તર વૈદિક કર્મોમા આસક્ત રહે છે, અને એ કર્મોના ફળ ભોગવે છે અને ક્ષીણ પુણ્ય થઇ મૃત્યુલોકમા પાછા જન્મ લે છે (૩) પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રભુએ નિજ અગમાંથી પ્રકટ કરી છે આ સૃષ્ટિના જીવ દેહ અને કૃતિ એ ત્રણે અલૌકિક છે એ સૃષ્ટિના જીવ દૈવી છે જેમ ભગવાન્ આનદરૂપ, અમૃત, સચ્ચિદાનદ -ઘનરૂપ છે તેમ નિજ અગમાંથી પ્રકટિત પુષ્ટિ જીવો પણ આનદરૂપ-અતિરોહિત સચ્ચિદાનદ સ્વરૂપ છે એટલે એમના સત, ચિત્ અને આનંદ અતિરોહિત પ્રકટજ છે એમનામાં ભગવત્સ્વરૂપથી દેહ, ક્રિયા તથા સ્વરૂપમા તારતમ્ય નથી એ પુષ્ટજીવના દેહને રોગાદિ ઉપદ્રવો પીડા કરી શકતા નથી તેઓ પાષણ્ડતાને પ્રાપ્ત થતા નથી એ પુષ્ટજીવોનું મુખ્ય કાર્ય ભગવત્સ્વરૂપની સેવા, સ્મરણ ભજનાદિ છે આ પ્રકારની ત્રિવિધ સૃષ્ટિ શ્રી મહાપ્રભુજી પુ પ્ર મ નામના ગ્રન્થમા વર્ણવે છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહી અને મર્યાદા જીવના દેહ, કર્મનો ભેદ નીચે પ્રમાણે છે

માર્ગ	જીવ	દેહ	કૃતિ
પુષ્ટિ	દૈવી	રોગાદિ ઉપદ્રવ રહિત આનદી ભગવત્સેવાનુકૂળ	ભગવદ્રૂપ સેવા, સ્મરણ,ભજનાદિક
મર્યાદા	દૈવી	વૈદિક ધર્માનુકૂલ	વૈદિક કાર્ય-અગ્નિહોત્રાદિક, શ્રાદ્ધ, હોમ,જપ, વ્રત, નિયમાદિ
પ્રવાહ	આસુરી	લૌકિકાનુકૂલ દમ્ભ, માન, મદ, અશૌચ, કામ, ક્રોધ, લોભથી પૂર્ણ	લૌકિક કાર્ય, લોભથી દ્રવ્યોપાર્જન, લાભ, પૂજાર્થ યત્નો,ભગવત્સેવા-સ્મરણ-ભજન પ્રતિ અરુચિ-તિરસ્કાર સર્વત્ર અસ્થિરતા

मूलम्:--स्वरूपेण वृतानां तु स्वतः सर्वं करोति हि।

तच्चिन्तयैव हि व्याप्तः कृपालुः सर्वतो विभुः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રભુએ જેનું નિજ સ્વરૂપથી વરણ કર્યું છે, એવા જીવનુ તો સર્વ કાર્ય પ્રભુ પોતેજ કરે છે, કૃપાલુ પ્રભુ સર્વત્ર તેની ચિન્તાથી વ્યાપ્ત છે. પ્રભુ વિભુ છે (૬)

વિવેચન—પુષ્ટિસૃષ્ટિ તો કેવળ ભગવત્સ્વરૂપનો આશ્રય કરે છે, કારણ કે ભગવત્સેવાર્થ પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રકટાવેલી છે, भगवद्रूपसेवार्थं तत्सृष्टिर्नान्यथा भवेत् । (ભગવત્સ્વરૂપની સેવા અર્થેજ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ થઈ છે જો એ પ્રયોજન ન હોત તો એ સૃષ્ટિ કરતજ નહિ,) આ વાક્યથી પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવોએ મનમાં એમ વિચારવું કે ' પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપબળથી સ્વત જ આપણા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને કરશેજ પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે સર્વસમર્થ છે તો આપણે શા માટે ચિન્તા કરવી ? શ્રી કૃષ્ણ કૃપાળુ છે નિજ ભક્તો પર સદા કૃપા કરતા આવ્યા છે, અને કરશેજ,' આ પ્રકારે પ્રભુનું ચિન્તન કરવું શ્રી કૃષ્ણ વિભુ છે સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે એમનુ ઐશ્વર્ય કોઈએ એમને આપેલું નથી, બ્રહ્મા, શિવ, ઇન્દ્રાદિક દેવતાને ભગવાને ઐશ્વર્ય આપેલું છે એમનુ સામર્થ્ય સ્વત નથી પણ પરત છે તેથી એ દેવતાઓને ફળ આપતી વખતે પ્રભુની આજ્ઞા લેવી પડે છે શ્રીકૃષ્ણ એવા નથી એ તો પોતે જ સ્વતઃ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમા કહે છે કે,

" कर्तुं पुनरकर्तुं च यन्यथाकर्तुमीश्वरे[1] । सामर्थ्यं यन्मथा हरे त्वय्येवास्तो न संशयः ॥

એટલે કે કરવાને માટે, પુન ન કરવાને માટે, અને કરેલું અન્યથા કરવાનું જે ઇશ્વરનુ સામર્થ્ય તે મે તમારામાં (શ્રીઠાકોરજીમાં) જ જોયું છે એમાં સંશય નથી. " આ વાક્યાનુસાર કરવાને, પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી લૌકિક, વૈદિક કામમા કંઇ પણ ચિન્તા ન કરતાં પ્રભુ સર્વ સારૂ જ કરશે એવો વિચાર રાખવો.

પ્રવાહી સૃષ્ટિ મૂલચ્છ વા લૌકિકેચ્છ માને છે મર્યાદાસૃષ્ટિ વેદેચ્છ માને છે એમ પાંચમા શ્લોકમાં બતાવ્યા પછી આ ૬ઠ્ઠા શ્લોકમાં એમ સિદ્ધ કર્યું કે પુષ્ટિ સૃષ્ટિ પ્રભુની સ્વેચ્છ માને છે

मूलम् –निवर्त्तयत्यनिष्टेभ्य स्वकीयान् करुणानिधि ।

यदि जीवा स्वभावेन निवर्तेरन्न ते स्वत ॥७॥

શબ્દાર્થ—જો સ્વકીય જીવો પોતાના સ્વભાવથી સ્વત અનિષ્ટથી દૂર ન થાય તો કૃપાનિધિ પ્રભુ (પોતે) તેમને અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે (અથવા બીજી રીતે અર્થ—જો જીવ પોતાના સ્વભાવને લીધે ભગવાનથી નિવૃત્ત ન થાય તો એ સ્વકીય જીવોને કરુણાના ભણ્ડારરૂપ ભગવાનજ અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે) (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કરુણાનિધિ હોવાથી નિજ સ્વકીય (જનોનું) અનિષ્ટ નિશ્ચય દૂર કરશે જ "ભગવાન તો સમદર્શી છે સર્વ પ્રાણી પર એક દૃષ્ટિ રાખે છે વિશ્વંભર સર્વના પોષણ કર્તા—છે છતાં તમે તો એમ કહો છો કે ભગવાન સ્વકીય ભક્તો પર જ કરુણા કરશે અન્ય પર નહિ કરે !' એમ જો કોઇ પૂર્વપક્ષી શંકા કરે તો એનુ સમાધાન બતાવે છે પ્રભુ સર્વ જગતના આનન્દદાતા છે તો પણ ભક્તોને અધિક આનન્દ આપે છે નિરોધલક્ષણ નામના ગ્રન્થમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે 'सर्वानन्दमयस्यापि

[1] ઇશ્વર એવો પાઠ હોય તો હે ઇશ્વર જે સામર્થ્ય મે તમારામાંજ જોયું છે એમ અર્થ થાય છે એ ત્રણે સામર્થ્યના ઉદાહરણ —(૧) કર્તું સુદામાને વૈભવ કરી આપવાની ઇચ્છા તો સત્વર વૈભવનું દાન કર્યું (૨) અકર્તું સામર્થ્ય —દુર્વાસાનું આડું અન્ન નિવૃત્ત કરવું એમ ઇચ્છા થઇ તો પોતે તેમજ કર્યું (૩) अन्यथाकर्तुम् સામર્થ્ય : અજામિલને પોતાની પાપકૃતિથી ફળ હોવા છતાં અન્ય પ્રકારે ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા થઇ તો એવા પાપિષ્ઠનો પણ ઉદ્ધાર પોતે કર્યો પ્રભુ એવા વિવિધ સામર્થ્યયુક્ત છે

कृपानन्दः सुदुर्लभः' સર્વાનન્દમયનો પણ કૃપાનન્દ અતિદુર્લભ છે!' શ્રીમદ્‌ભાગવતના નવમસ્કધને વિષે ભગવાને સ્વતઃ દુર્વાસા પ્રત્યે કહ્યું છે કેઃ—

'अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज!। साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ॥

અર્થાત્ "હું ભક્તને પરાધીન છુ—અસ્વતન્ત્ર જેવો છુ, હે દ્વિજ! સાધુ—ભકતજનોએ મ્હારૂં હૃદય ગ્રસ્યું છે. મને ભક્તજનો પ્રિય છે." આ વાકય પ્રમાણે ભગવાન્ ભક્તોને વશ છે, જગત્‌ને વશ નથી. ભક્તોના અર્થે પ્રભુ અવતાર લે છે, તેથી નિજ સ્વકીય જનનાં અનિષ્ટ એ કરુણાનિધિ દૂર કરશેજ, આમ છે છતાં સ્વભાવતઃ જ જીવ એવો છે કે સ્વલ્પ દુઃખમાં ધૈર્ય ત્યજી ચિન્તાતુર થઇ જાય છે. એવા જીવસ્વભાવની નિવૃત્તિ કરવામા પણ માત્ર પ્રભુજ સમર્થ છે, અન્ય કોઇ નથી. (૭)

मूलम्—अनिष्टमेव सर्वज्ञो बलाद्दूरीकरोति हि ।
इष्टानिष्टाविवेको हि जीवबुद्ध्या न जायते ॥८॥

શબ્દાર્થ:—આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એવો વિવેક જીવબુદ્ધિથી થતો નથી તેથી (જીવની ઇચ્છા ન હોય તો પણ) સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજ પ્રમેયબલથી બલપૂર્વક વા બલાત્કારે અનિષ્ટનુ નિવારણ કરે છે જ (૮)

વિવેચનઃ—સર્વજ્ઞ અને સમર્થ પ્રભુ ભકતોનું અનિષ્ટ જાણે છે અને તેનું નિવારણ કરે છે દ્દષ્ટાન્તમાં—પ્રલ્હાદજીને હિરણ્યકશિપુએ અતિદુઃખ આપ્યુ. શું પ્રભુ તે જાણતા ન હતા? પ્રભુ સર્વજ્ઞ હોઇ, જાણતા હતા જ. પણ તેમણે પ્રલ્હાદજીની પરીક્ષા કરવા દુ ખ થવા દીધુ અતિશય દુઃખ પડયા છતાં જ્યારે પ્રલ્હાદજીએ ભગવદાશ્રયનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે ભગવાન્ શ્રીનૃસિંહજી રૂપે પ્રકટ થયા, અને પ્રલ્હાદજીનુ દુ ખ નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ હિરણ્યશિપુને માર્યો. આ પ્રકારે દુ ખ કલેશમાં ભકતોએ ભગવદાશ્રયનો ત્યાગ ન જ કરવો પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુ ખ દૂર કરશે જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો, પરન્તુ જીવબુદ્ધિથી ઈષ્ટ તથા અનિષ્ટનો વિવેક જણાતો નથી. જીવે ભગવદ્‌ભકત—ભગવાનનો દાસ હોઈ દુઃખમા અન્યાશ્રય કરવો નહિ જ, તેમજ લૌકિક વૈદિક ચિન્તા કરવી નહિ જ. "ભગવાન જે કંઈ કરે છે તે આપણા કલ્યાણ અર્થે જ કરે છે મ્હારા (જીવના) ભોગ (ભોગવવાના દુઃખો) તો ઘણા છે પરન્તુ પ્રભુ મને થોડામાં જ નિવૃત્ત કરે છે અને આ દુ ખરૂપ દણ્ડ આપી શિક્ષા કરી પ્રભુએ મ્હારાપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો." આ પ્રકારની ધીરજ જીવબુદ્ધિથી રહેતી નથી, તેથી જીવ દુઃખ પામે છે એ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે, દાસ જીવે ભગવાનનાં સર્વજ્ઞતા અને સર્વકરણસામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખી ભગવદાશ્રય ન ત્યજવો.

मूलमः—अविद्यया गृहीतानामणूनां भ्रमसम्भवात् ।
अत एव हि संसारं मन्यन्ते सुखरूपिणम् ॥९॥
बाला इव करप्राप्तं सर्पमक्रीडनोचितम् ।
पितेव सहजास्निग्धस्तान्निवर्त्तयते बलात् ॥१०॥

શબ્દાર્થ—અવિદ્યાથી ગૃહીત અને સ્વરૂપથી અણુ એવા જીવોને ભ્રમ થવાનો

સમ્ભવ છે, અને તેથી જ તે જીવ સંસારને સુખરૂપ માને છે ભ્રમિત જીવો બાલકસમાન છે જેમ બાલક ક્રીડા કરવાને અયોગ્ય એવા સર્પને, હાથમાં આવેલો જોઇ (અથવા હસ્તની પાસે આવેલો જોઇ) તેની સાથે રમત કરવામાં સુખ માને છે તેમ જીવ પણ દુ:ખકર સંસારને સુખરૂપ માને છે, જેમ એ બાલકને જન્મથી સ્નિગ્ધ પિતા, એ દુ:ખકર સર્પથી બળાત્કારે નિવૃત્ત કરે છે તેમ પિતાના જેવા સ્નિગ્ધ અથવા, તેથી પણ અધિક સ્નેહવાન્ પ્રભુ એ જીવને બળાત્કારે સંસારરૂપ દુ:ખમાંથી નિવૃત્ત કરે છે. (૯—૧૦)

વિવેચન.—જીવ અવિદ્યાથી ગ્રસિત (પકડાયેલો) હોઇ પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ નથી. તેથી એના મનનો ભ્રમ દૂર થતો નથી. જો કે ભ્રમ લઘુ છે—હું અને મ્હારૂં—એટલોજ સ્વલ્પ ભ્રમ છે તો પણ એટલા ભ્રમને દૂર કરવા જીવ સમર્થ નથી. સર્વ કોઇ જાણે છે કે 'દેહ ક્ષણભંગુર છે, કાલ કોઇને છોડતો નથી.' તથાપિ જીવની અહન્તા, મમતા અર્થાત્ 'હું અને મ્હારૂં' એવો ભ્રમ છૂટતો નથી. જીવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિ તેમજ લૌકિક સુખ દુ:ખાદિ અભિલાષાથી ગ્રસિત છે; તેથી એ જીવ દેહસમ્બન્ધી સંસારને—દુ:ખનેજ સુખ માની રહ્યો છે આમ છે તો પણ પ્રભુ એને સંસારથી મુક્ત કરશે જ એ પ્રકાર આ શ્લોકમાં બતાવે છે (૯)

જો કે જીવ સંસારનેજ સુખરૂપ માની રહ્યો છે તો પણ પ્રભુ નિજભક્તોને સંસારથી નીચે પ્રમાણે મુક્ત કરે છે જો ભક્તનું મન દ્રવ્યમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તે દ્રવ્યનો નાશ કરી પોતાની (ભગવાનની તરફ)જીવને આકર્ષે છે જો ભક્તનું મન સ્ત્રીપુત્રાદિકમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તેમનો નાશ કરે છે આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ભક્તનું મન આસક્ત હોય ત્યાંથી તે લૌકિક પદાર્થનું હરણ કરી ભક્તના મનની આસક્તિ લૌકિક પદાર્થો પરથી દૂર કરે છે આમ જ્યારે લૌકિક પદાર્થનું પ્રભુ હરણ કરી લે છે ત્યારે જીવ નિજ સ્વભાવથીજ દુ:ખ પામે છે પરન્તુ પ્રભુ તેને લૌકિક અર્થ આપતા નથી, પ્રભુ લૌકિક સુખ હરી લઇ ભક્તને એમ બતાવે છે કે "આ લૌકિક પદાર્થોમાં ત્હારૂં મન આસક્ત હતું ત્યાંથી તેને નિવૃત્ત કર્યું છે, હવે એ મનનો મ્હારી સેવામાં વિનિયોગ કર. જો મ્હારી સેવામાં જ એનો વિનિયોગ થશે—એનો નિરોધ થશે તો ત્હારૂં કલ્યાણ થશે." આજ વાત દૃષ્ટાન્તથી સમજાવે છે, કોઇ અજ્ઞાની બાલક સર્પને જોઇ તેને પકડવાને—તેની સાથે રમવાને દોડે છે એ બાલક જાણતો નથી કે જે સુખપદાર્થ એને ભાસે છે તે દુ:ખદાયક છે એ સર્પ કાળ છે એને મુઠ્ઠીમાં કરશે તો નાશ કરશે છતાં સ્નિગ્ધ પિતા એ બાલકને ભાસતા સુખરૂપ પદાર્થ પાસે ન જવા દેતાં એને ત્યાંથી દૂર રાખે છે તેમ ભક્તો જેને પ્રિય છે એવા પ્રભુ, નિજ ભક્તોને સંસારરૂપ સર્પ પાછળ સુખના ભ્રમથી દોડતાં અટકાવે છે લૌકિકથીઓથી—સંસારમાંથી એમની મુક્તિ કરે છે આમ પ્રભુ નિજ ભક્તના ચિત્તનો નિરોધ (નિજ) પ્રભુસેવામાં કરાવે તો તેમાં ભક્તનું સુભાગ્યજ છે ! (૧૦)

મૂલમ્—यथा रुदन्ति ते बाला भ्रान्ता संसारिणस्तथा ।
अत एव हि सर्वज्ञः कृष्णः संसारमोचकः ॥११॥

શબ્દાર્થ—જેમ તે બાલકો (સર્પ ન મળવાથી) રૂદન કરે છે તેમ સંસારી જનો ભ્રાંત થઇ (લૌકિક વસ્તુ જતી રહેવાથી) ખેદ કરે છે અને તેથીજ સર્વજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણ એ

(અહન્તામમતાત્મક) સંસારથી મુક્તિ કરી આપે છે, એટલે કે પ્રભુ પોતેજ લૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી પણ એથી વિરુદ્ધ તેમાંથી મુક્ત કરે છે. (૧૧)

વિવેચનઃ—જ્યારે પિતા બાલકને સર્પ તરફ જતાં અટકાવે છે ત્યારે બાલક રૂદન કરે છે કે 'મ્હારા પિતા મને મ્હારૂં રમકડું લેવા દેતા નથી !' તેજ પ્રમાણે સ્નિગ્ધ પ્રભુ પરમ કૃપા કરી સંસારી જીવને સંસારમાં આસક્ત થવા દેતા નથી. એ જીવને સંસારમાં આસક્ત થતો અટકાવવા તે સંસારી વસ્તુને હરી લે છે. ત્યારે સંસારી જીવ અજ્ઞાનથી ખેદ કરે છે ! પ્રભુનો આભાર માનતો નથી કે "પ્રભુએ સંસારી વસ્તુનું હરણ કરી મ્હારા ચિત્તનો નિરોધ કર્યો, મ્હારી આસક્તિ લૌકિક પદાર્થમાંથી છોડાવી—એ મ્હારાપર અતિશય ભગવદનુગ્રહ છે." સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજભક્તને પુત્રતુલ્ય ગણી ભક્તોનું સંસારમાંથી મોચન (છુટકારો) કરે છે. પુરાણાન્તરમાં નારદજી વિષે એક કથા છે. "એક સમય એક રાજપુત્રીનો સ્વયંવર થતો હતો. ત્યાં દેશદેશના રાજા મનોહર રૂપ ધારણ કરી જતા હતા. નારદજીને પણ મન થયું કે હું પણ સુન્દર રૂપ ધરૂં અને સ્વયંવરમાં જાઉં તો મ્હારી સાથે રાજપુત્રીનો વિવાહ થાય ! પ્રભુનું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પની સુન્દરતાથી શ્રેષ્ઠ છે, તો પ્રભુનું સુન્દર રૂપ લઈ આ સ્વયંવરમાં આવું !' નારદજી પ્રભુ પાસે આવ્યા, પ્રભુએ એમનું બહુ રીતે સમાધાન કરી પૂછયું કે, 'કહો નારદજી કંઈ આજ્ઞા છે ?' નારદજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે જેમાં મારૂં કલ્યાણ હોય તે કરો. મ્હને તમારૂં સુન્દર રૂપ આપો તો હું રાજપુત્રીને વરી લાવું ?' ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે ઠીક ! તમારૂ ભલું થશે તેજ કરીશ. તમને મારૂં રૂપ આપુ છું જાઓ !' નારદજી માયાને લીધે વ્યંગ વચન સમજ્યા નહિ. સ્વયંવરમાં આવ્યા ત્યાં તો એમનું સ્વરૂપ શ્રીઠાકોરજીએ બહુજ હાસ્યજનક કર્યું હતું કારણકે પ્રભુએ નારદજીનું મુખ મર્કટવત્ ઉપહાસજનક બનાવ્યું નારદજી કામવશ થઈ જ્યાં જ્યાં રાજપુત્રી જતી ત્યાં તેની સન્મુખ જઇ ઉભા રહેતા ! સર્વ લોક હસતા કે કેવું સુન્દર વાંદરાનું મુખ લઇ દોડે છે ! પછી રાજકન્યા નારદજીને તો વરી નહિ. પણ પ્રભુ કે જે રાજાનું રૂપ લઇ આવ્યા હતા તેમને વરી. નારદજી નિરાશ થયા. એક જણે તો નારદજીને મ્હોઢે કહ્યુ કે દર્પણમા તમારૂં મુખ તો જુઓ ! નારદજી દર્પણમાં જુએ છે તો મર્કટવત્ ઉપહાસજનક પોતાનું મુખ છે ! ત્યારે એમને પ્રભુપર ક્રોધ થઇ આવ્યો કે 'શું તમે લોકોમા મ્હારી હાંસી કરાવી ?' પ્રભુએ એમને સમજાવ્યા કે તમે જ્યારે એક સમય તપશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યારે કામદેવ પણ વસન્ત, મલયાનિલ, અપ્સરાઓ સહિત હોવા છતા તમારી તપશ્ચર્યાનો ભંગ કરી શકયો ન હતો ! કામદેવની હાર થઇ હતી. તેથી (તમને)નારદજીને અભિમાન થયું હતું કે 'મ્હેં કામદેવને પણ જીત્યો છે !' એ તમારા દોષરૂપ અભિમાનને ઉતારવાને મ્હેં આ રીતે તમારી હાસી કરાવી !" આ પ્રકારે પ્રભુએ નારદજીનું અભિમાન દૂર કર્યું. આમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તોને સંસારમુક્ત કરે છે.(૧૧)

मूलम्:--इत्येव रूप्यते नाम तथा विधर्मतः प्रभोः।

संसारवैरी धरणीं प्रति शेषो न्यरूपयत् ॥१२॥

શબ્દાર્થ—પૃથિવી આગળ શેષજીએ એવી જ રીતનું 'સંસારવૈરી' એવું નિરૂપણ કર્યું છે. તેથી પ્રભુનું નામ 'સંસારવૈરી' એમજ પડયું છે. (૧૨)

વિવેચન —પ્રભુનું રૂપ જેમ સંસારમાંથી મુક્તિ આપે છે તેમ પ્રભુનું નામ પણ સંસારમોચક છે વ્રજભક્તોએ શ્રીકૃષ્ણના લલિતત્રિભંગિ સ્વરૂપનું દર્શન કરી લોક વેદ, પતિ, પુત્ર તથા ગૃહાદિકમાંથી પોતાના મનને ખેંચી લઈ પોતાના ચિત્તને પ્રભુના ભજન કરવામાં વિનિયોજ્યું આ પ્રકારે વ્રજભક્તોની પ્રભુના સ્વરૂપપ્રતાપબલવડે સંસારમાંથી મુક્તિ થઈ તેમજ અજામિલાદિ અનેક ભક્તોનો સંસાર પ્રભુના નામમાત્રથી જ છૂટ્યો. પ્રભુની અનેક પ્રકારની લીલાનું સ્મરણ પણ જે કોઈ કરે તો તેનું સકલ સંસારદુઃખ દૂર થઈ જાય છે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો એમજ વિચાર કરે છે કે 'ભક્તોનો સંસાર ક્યારે દૂર થાય કે ભક્તો મ્હારી પાસે આવે! ત્યારેજ ઠીક થાય!" ધરણીપોષસંવાદમાં શેષજી ધરણિ-પૃથિવીને કહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણ સંસારના વેરી છે તેથી નામ અને લીલાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ પોતેજ સંસાર દૂર કરી કલ્યાણ હોય તેજ કરે છે (૧૨)

मूलम् —मन्यामहे वयं भ्रान्ता कृष्णविस्मृतिकारणम्।
संसारमुत्तमं कृष्णस्तं कथं स्थापयेद्धरि ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રીકૃષ્ણની વિસ્મૃતિનું કારણ જે સંસાર તેને આપણે ભ્રાન્ત થઈ ઉત્તમ માનીએ છીએ. તો હરિ શ્રીકૃષ્ણ તે સંસારને કેવી રીતે સ્થાપન કરી રાખે? અર્થાત શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું વિસ્મરણ કરાવનાર સંસારને દૂર કર્યા વિના રહેશે નહિ (૧૩)

વિવેચન.—આ જીવના હૃદયમાં અનેક જન્મનો ભ્રમ છે ભક્તના સમર્પણના શ્લોકમાં કહ્યું છે કે, અનાદિકાલનો ભ્રમ આ જીવના હૃદયમાં છવાઈ રહ્યો છે! જીવ અનેક જન્મની અવિદ્યાથી શ્રીકૃષ્ણને ભૂલી ગયો છે! તેથીજ આ સંસારને ઉત્તમ સમજી એમાંજ ચિત્ત પરોવી રહ્યો છે! સંસારમાં દેહસમ્બન્ધી સુખદુઃખને સુખ સમજે છે! પરન્તુ શ્રીકૃષ્ણ એના સંસારને કેમ ટકાવી રાખશે? દુઃખરૂપ અન્ધકાર દૂર કરનારા શ્રીહરિરૂપ સૂર્ય જ્યાં પોતાના કિરણો પાથરે છે ત્યાં જીવનનો અવિદ્યારૂપ સંસાર કેવી રીતે ટકી રહેશે? જીવ એમ વિચાર કરે છે કે 'હું સંસારસમ્બન્ધી સુખ પ્રાપ્ત કરું! અમુક કાર્ય હમણાં કરૂં કે, જેથી મારા દેહસમ્બન્ધી કુટુમ્બીજનો સાથે હું સુખ ભોગવું! પરન્તુ પ્રભુ નિજ ભક્તોને સુખદાયક વિચાર અન્ય પ્રકારેજ કહે છે કે, આમાં (સંસારમાં) જીવ આસક્ત છે તેથી એ મ્હારો (પ્રભુનો) આશ્રય કરી શકતો નથી તેથી એ સંસાર હું હરી લઉં કે જેથી એમાંથી એનું મન છુટે અને એ (ભક્ત) મ્હારો (ભગવાનનો) આશ્રય કરે! આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના સંસારવેરી છે (૧૩)

मूलम् —एवं तदीयैर्मनसि निधेयः स्वप्रभोर्गुणः।
स्वास्मिन्नपि विनिश्चेया प्रभोरङ्गीकृतिर्मुदा ॥१४॥

શબ્દાર્થ —આ રીતે તદીયજનોએ પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણનો ગુણ મનમાં ધારણ કરવો, અને પ્રભુએ મ્હારો નિશ્ચય અંગીકાર કર્યો છે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખવો. (૧૪)

૧ તત્વાર્થદીપમાંથી ક્યા એનો પાઠ પણ કાચિત્ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યાં એમ સમજવું કે જેમ પ્રભુને સંસારવૈરી કહેવામાં આવ્યા છે તેમ તેમની પ્રતિ પણ તેવીજ છે એટલે કે એમની પ્રભુની ભક્તિ ભક્તોને સંસારમાંથી મુક્ત કરવાની ટેવ છે

વિવેચન—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પોતપોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ અંગીકૃત ભકતોનું રક્ષણ કરશે જ.' દુઃખ આવ્યુ તો શું થયું? પોતાના ભકતોને પણ કવચિત્ સ્વામી દણ્ડ આપે છે! જેમ પતિ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનાર સ્વ-પત્નીને શિક્ષા કરે તેમ પ્રભુ પણ નિજ ભકતોનો દોષ દૂર કરવા દુઃખરૂપ શિક્ષા કરે છે, એજ ઉદ્દેશથી શ્રી ગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે-

दण्डःस्वकीयतां मत्वेत्येवं चेदिष्टमेव नः । अस्मासु स्वीयतां मत्वा यत्रकुत्र यदा तदा ॥

અર્થઃ—કે અમે આપના (ભગવાનના) છીએ એમ માની જો આપ દણ્ડ આપતા હો તો તે અમને ઇષ્ટજ છે. અમને આપના ગણી જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે દણ્ડ આપશો,' આ વચનાનુસાર સ્વકીયજનોને (ભકતોને) પ્રભુ દણ્ડ પણ આપે-શિક્ષા કરે-તો તે પણ અનુગ્રહ જાણી મનને પ્રસન્નતામાં રાખવું તેથી જ્યાં જ્યાં અપરાધ થાય ત્યાં ત્યાં તત્કાલ દણ્ડ પ્રભુ ભલેને આપે। એ પ્રભુપ્રેષિત દુઃખને પણ અનુગ્રહ ગણી પ્રભુનો આભાર હૃદયમાં ધારણ કરવો જે પ્રભુપર દોષનો આરોપ કરે છે તેને બહિર્મુખ સમજવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં એનો અંગીકાર નથી. તેથી મન, વચન, અને કાયાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અંગીકૃત નિજભકતોના રક્ષક છે. [૧૪]

मूलम्--अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं वरणलक्षणम् ।
" लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति" ॥१५॥

શબ્દાર્થઃ—તેથી જ આપણા શ્રીમદાચાર્યજીએ 'લોકમા તથા વેદમાં સ્વાસ્થ્ય હરિ તો કરશે નહિ 'એવું વરણનું લક્ષણ કહ્યું' છે, (૧૫)

વિવેચનઃ—રક્ષક એવા પ્રભુ ભક્તને કેમ દુઃખ આપે છે? જે પ્રકારે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં ભક્તજન સુખ પામે એવું કેમ કરતા નથી? આમ જો કોઇ શંકા કરે તો સમાધાન કરે છે, જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, જો એ લૌકિક કાર્યમાં સુખ પામે તો ત્યાંજ આસક્ત થઇ જાય જો વૈદિક કાર્યમાં સુખ પામે તો તેમાંજ આસક્ત થઇ જાય. આમ જો લોકમાં અને વેદમાં જીવ આસક્તિ ધરાવતો થાય તો એના હૃદયમાંથી પ્રભુનો આશ્રય જતો રહે, પ્રભુ શરણુ જતું રહેવાથી ભક્તનો નાશ થાય છે, તેથી શ્રીઠાકોરજી લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા નથી, કે જેથી એ કાર્યોમાં દુઃખ જોઇ ત્યાંથી મન ખેંચી લઇ પ્રભુનો આશ્રય કરે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજી અને નિબન્ધાદિમાં ચારે વર્ણોના લક્ષણ કહ્યાં છે તેમાં આપ કહે છે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય,' શૂદ્ર, સ્ત્રી આદિ ગમે તે જીવ જો પ્રભુને શરણે આવે તો પ્રભુ તેની લૌકિક વૈદિકમાંથી મુક્તિ કરી, તેનો અંગીકાર કરે છે [પોતાનો કરી રાખે છે]' શ્રીનવરત્ન ગ્રન્થમાં પણ પોતે વચન કહે છે કે, ભક્તને લૌકિક વૈદિકથી મુક્ત કરી પોતાનો કરી રાખે છે, આમ વિચારી શ્રીહરિનો આશ્રય કરવો એજ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, [૧૫]

इति श्रीहरिरायजीविरचित षष्ठ शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितसम्पूर्णम् ॥६॥

શિક્ષાપત્ર ૭ મું.

ઉદ્દેશ—છઠ્ઠા શિક્ષાપત્રમા એમ કહ્યુ કે પ્રભુ જો લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ ન કરે તો

પણ પ્રભુનો ગુણ જ મનમાં ધારણ કરવો કે પ્રભુ જે કંઈ કરે છે તે આપણા ભલાને અર્થે જ કરે છે, આવું ધૈર્ય ત્યારેજ આવે કે જ્યારે ભગવત્સંગસહિત ભગવત્સ્મરણ ભજન કરે. હવે આ પ્રથમ પત્રમાં લૌકિકમાં આસક્તિ કર્તવ્ય નથી પણ ભગવત્સેવામાં આસક્તિ કર્તવ્ય છે એમ નિરૂપણ કરે છે

मूलम्—सदा श्रीगोकुलाधीशः स्मर्त्तव्यः सर्वथा जनैः ।
तदीयैर्मिलितः सर्वदोषचिन्ताविवर्जितैः ॥१॥

શબ્દાર્થ—સર્વદોષ અને ચિન્તારહિત તદીય (ભગવદીય) જનો સહિત મળીને સદા શ્રીગોકુલના અધીશ પ્રભુનું સર્વથા સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તજનને સર્વથા આ જ સ્મરણ કરવાનું કેમ કહ્યું ? પ્રભુ ગાયોના કુલના રક્ષક (ગોકુલ+અધીશ) છે એ શબ્દથી એમ બતાવ્યું કે ગાયો નિઃસાધન છે તેના રક્ષક પ્રભુ છે, તે જ પ્રમાણે જીવ એ નિઃસાધન થાય, શ્રીગોકુલાધીશનું સ્મરણ કરે તો દયાળુ પ્રભુ નિશ્ચય અનુગ્રહ કરશેજ આમ જ્યારે નિઃસાધન ભાવથી ભજન સ્મરણ અને ત્યારે તદીય જનનો સંગ થાય, અને એ સંગથી અનેક પ્રકારના દોષ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, લૌકિક ચિન્તા આદિ સર્વ હૃદયમાંથી દૂર થઈ જાય. ભગવદીયના સંગ વિના, ગમે એટલો ભગવદ્ધર્મ કરે તો પણ મનમાંથી દોષ, ચિન્તા નિવૃત્ત થતા નથી. રાસપંચાધ્યાયીમાં સર્વ ભક્તોને મદ થયો, એક મુખ્ય ભક્તને ન થયો, ત્યારે શ્રીઠાકોરજી એ મદરહિત એક જ ભક્તને લઈ પધાર્યા. અન્ય મત્ત ભક્તોને પોતાના દોષની ખબર પણ પડી નહિ, પરન્તુ વધારામાં પ્રભુમાં દોષબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ કે પ્રભુ અમારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા ! એ પ્રકારે પ્રભુને ખોળવા નિકળ્યા. પછી પેલા એક વ્રજભક્તને પણ મદ થયો તો તેનો પણ ત્યાગ કરી પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા, પછી એ સર્વ અન્ય ભક્તો પ્રભુને ઢુંઢતા ઢુંઢતા પેલા એક ભક્તની પાસે આવી ચઢ્યા અને કહ્યું કે 'અરે ! તમને પણ ત્યજી પ્રભુ જતા રહ્યા ! ત્યારે એ ભાગ્યવાન ભક્તને નિજ દોષનું જ્ઞાન થયું અને સમજાવ્યું કહ્યું કે, 'મને મદ થયો તેથી પ્રભુ મ્હને પણ ત્યજીને ચાલ્યા ગયા ! આ શબ્દોનું શ્રવણ થતાં જ પેલા અન્ય વ્રજભક્તોને નિજ દોષનું (મદનું) જ્ઞાન થયું કે "અમને મદ થયો તેથી પ્રભુએ અમારો ત્યાગ કર્યો !" આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં નિરૂપિત કર્યું છે, તેથી ભગવદીયના સંગ વિના દોષ અને ચિન્તાનો નાશ થતો નથી. તેથી ભગવદીયોના સંગમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું શ્રીનવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી નિરૂપણ કરે છે કે કે "निवेदनं तु स्मर्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः" નિવેદન તો સદા તાદૃશીય જનની સહિત સ્મરણીય છે (૧)

मूलम्—न लौकिके मतिः कार्या भगवद्भावबाधिका ।
लौकिकं वैदिकं चापि स्वयं साधयिता प्रभुः ॥२॥

શબ્દાર્થ—ભગવદ્ભાવમાં બાધક એવી લૌકિકમાં મતિ કરવી નહિ. (કારણ કે એવી મતિ ન કરનાર ટેકવાળા ભક્તજનના)સર્વ લૌકિક અને વૈદિકના સાધનાર પ્રભુ પોતે જ છે.

વિવેચન:—અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક બુદ્ધિ ન કરવી, કારણ કે ભગવદ્‌ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ બાધક છે, પ્રભુની લીલા, શ્રીવલ્લભકુલ, ભગવદીયો, સેવા, સામગ્રી, વ્રજ, શ્રી યમુનાજી, શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષ, લતા, ભગવદ્વાર્ત્તા, ગ્રન્થ, કીર્તન, શ્રીભાગવતાદિમાં લૌકિક મતિ નજ કરવી. સર્વ વસ્તુ પ્રભુસમ્બન્ધી જાણી, ભાવસયુક્ત સેવાસ્મરણ કરવાં અલૌકિક ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો બાધ આવે, તેથી લૌકિક વૈદિક કાર્યની ચિન્તા ન રાખતાં ભગવત્કાર્ય ચિત્ત લગાડી કરવું. પ્રભુ પોતેજ લૌકિક સિદ્ધ કરી આપશે શ્રીવલ્લભકુલ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરી નિજ ભગવદીયોને એમ બતાવે છે કે 'તમે લૌકિક વૈદિકની ચિન્તા મા કરો ! હવે તમારે અર્થ એ કાર્યો કરીએ છીએ ! તમે સુખથી પ્રભુની સેવા, સ્મરણ આદિ કરો ' પ્રભુ પોતેજ તમારૂં લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ કરશે '

૧ 'न लौकिकी मतिः कार्या એવો પાઠ હોય તો પ્રભુભાવમા બાધ કરે એવી લૌકિક મતિ ન કરવી ' એ અર્થ છે

मूलम्—इदानीमीदृशः कालः प्रतिकूलः समागतः ।
यथाकथंचित्स्वमनः स्थापनीयं पदाब्जयोः ॥३॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો વિપરીત કાલ આવ્યો છે કે જેમ તેમ કરીને (અતિશય વિટમ્બણામાં-યથાકથચિત્) આપણા ચિત્તને શ્રી ઠાકોરજીના ચરણાવિન્દમાં સ્થાપન કરવું.

વિવેચન:—હવે મહાકઠિન કલિકાલ આવ્યો છે. આ કાલમાં ભગવદીયનો સંગ અતિદુર્લભ છે. જે કંઇ મલે છે તે પ્રતિકૂલ જ હોય છે. ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ થઇ પડતું નથી લૌકિક કામનાવાળા પુરુષોના સ્વાર્થને અર્થ સર્વ કંઇ મળે છે બહારથી પરીક્ષા કરતાં ભલા ભગવદીયનો ભલો સત્સંગ અને ભલી ક્રિયા દેખાય છે; પણ અન્તઃ (અન્દરથી) તપાસતાં અનેક પ્રકારની લૌકિક–વાસના–પૂર્ણ ભગવદીયો દેખાય છે. એવા ભગવદીયના સગથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી એ છતાં એવો સગ કલિકાલમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે તો યથાકથચિત્ જેટલું બને એટલું ચિત્તને શ્રીઠાકોરજીના ચરણકમલમાં યોજવું. પ્રભુમાં પ્રીતિ વધારવા બહુ લોકમાં મલવુ ખરૂં પરન્તુ તેમાં એટલો વિવેક રાખવો કે જેથી ભગવદ્ધર્મ ઘટે એવું કોઈ કાર્ય ન થાય. જે (સ્વલ્પ પણ) ભગવદ્ભાવ હોય તેની રક્ષા કરી ચિત્તને ભગવાનના ચરણકમલમા સ્થાપવુ

मूलम्:-सेवायां च मनः स्थाप्यं तत्साधकतयैव हि ।
गार्हस्थ्यार्थं विवाहेपि प्रयत्नः क्रियतां द्रुतम् ॥४॥

શબ્દાર્થ:—સેવામાં મન સ્થાપવુ ભગવત્સેવાની સાધકતાને અર્થે ભગવત્સેવા સારી રીતે કરવામાં સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે–ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો જોઇએ અને એ ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાને વિવાહ પ્રતિ શીઘ્ર પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન—શ્રીઠાકોરજીની સેવાદિક ભગવદ્ધર્મમાં મન સ્થાપવુ. ભગવત્સેવાર્થ સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો જો વસ્તુ ભગવત્સેવામા સાધક હોય તો તેનું ગ્રહણ કરવું, જો તે (સેવા)માં બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો આ ગૃહસ્થાશ્રમ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ એનું આચરણ કરવુ. વિવાહાદિક ભગવત્સેવામા સહાય આપે છે તેથીજ વિવાહ

માટે પ્રયત્ન કરવો–વિવાદ ખાતર જ નહિ. શ્રીભાગવતમાં પ્રભુ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે,
मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयम् । नेच्छन्ति सेवया पूर्णा कुतोऽन्यत्कालविप्लुतम् ॥

"જે ભગવદીયો સેવામાં પૂર્ણ છે તેઓ મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થવી સાલોક્યાદિ ચતુષ્ટય–સાલોક્ય, સામીપ્ય, સાર્ષ્ટિ અને સારૂપ્ય–મુક્તિની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. તો તેઓ કાળથી જેનો નાશ થાય છે, એવી અન્ય વસ્તુઓ–રાજ્યાદિક, તેની ઇચ્છા તો કેમ કરી શકે ?" આ પ્રમાણે સેવાપૂર્ણ ભક્તો પ્રતીયમાન ચતુષ્ટય મુક્તિની વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલવિપ્લુત અન્ય વસ્તુની ચાહના તો કેમ જ કરી શકે ?

मूलम्–न भवेत् प्रायशो भोगे तदीयानां क्वचिन्मनः ।
तथापि चेद् भवेद्भोगो निवार्यः सर्वथैव हि ॥५॥

શબ્દાર્થ—ભગવદીયોનું પ્રાયશ (ઘણું કરીને) ભોગમાં મન કદાપિ પ્રવર્ત્તતું નથી. તથાપિ કદાચિત્ ભોગાસક્ત મન હોય તો નિશ્ચય તેનું સર્વ પ્રકારે નિવારણ કરવું (૫)
संसारावेशदुष्टानां इन्द्रियाणां हिताय वै । कृष्णस्य सर्ववस्तूनि भूम्न ईशस्य योजयेत् ॥

વિવેચન.—સંસારમાં આવેશથી દુષ્ટ થયલી ઇન્દ્રિયોના કલ્યાણ અર્થે સર્વ વસ્તુઓને, મહાન્ સર્વના ઇશ એવા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં યોજવી. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે પોતાની ઇન્દ્રિયોને તેમના વિષયભોગમા યોજવાની નથી, પરન્તુ ભગવત્સેવામાં યોજવાની છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે, તદીય જનોએ સ્ત્રી રાખવી પણ તે ભોગવિલાસને અર્થે નહિ પરન્તુ સ્ત્રી ભગવત્સેવામાં સહાયભૂત થાય માટેજ સ્ત્રી સાથેનો ગૃહસંસાર કામવિલાસને અર્થે નહિ પણ કામનિવૃત્તિને અર્થેજ છે ભગવદ્ભક્ત પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એવી કામનાથીજ સ્ત્રી સાથે વિષય કરવો. શ્રીમાચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિરોધલક્ષણ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે "पुत्रे कृष्णप्रिये रतिः" શ્રીકૃષ્ણમા પ્રીતિ રાખે એવા પુત્રને અર્થે વિષય કરવો. ભગવત્સેવામાં કામ બાધક થાય તો તેની નિવૃત્તિને અર્થે વિષય કરવો. વિષયને અર્થેજ વિષય ભોગ કરવો નહિ કામની નિવૃત્તિને અર્થે ઇન્દ્રિયોને તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયભોગ્ય પદાર્થોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવામાં વિનિયોજવા. (૫)

मूलम्–भावोऽत्र साधनं मार्गे प्रमेयं भगवान् हि सः ।
प्रमाणं कृष्णसेवाऽऽद्यौ स एव च फलं पुनः ॥६॥

શબ્દાર્થ।—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ સાધન છે અને પ્રમેય ભગવાન છે પ્રથમ તો કૃષ્ણસેવા એ પ્રમાણરૂપ છે અને વળી તેજ ફળરૂપ છે (૬)

વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાની સર્વ રીતો સાધનરૂપ દેખાય છે પરંતુ એ સર્વ ભાવરૂપ છે જે સાધન રૂપ દેખાય તે જ ફળરૂપ છે એનું કારણ શું ? એમાં જો કોઇ પ્રશ્ન કરે તો કહે છે કે "ફળ તો પ્રભુ સ્વપ્રમેય બળથી હાથમાં રાખે છે જ્યારે પ્રભુની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનું (ફળનું) દાન કરે છે જ એવો નિશ્ચય નથીજ કે અમુક દિવસમાં ફળ પ્રાપ્તિ થવીજ જોઇએ. આમ છે પણ જીવ જીવસ્વભાવથી ફળની ઇચ્છા મનમાં રાખે છે તો તેથી તેને સેવા સાધનરૂપ દેખાય છે જે જીવ સેવાનેજ ફળરૂપ સમજે છે તેને એ સેવા ફળરૂપજ છે આમ શ્રીકૃષ્ણની સેવા–પ્રમાણરૂપ તથા ફળરૂપ બને છે અર્થાત્ જે કોઇ

પ્રમાણરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા સાધનરૂપ છે. જે કોઇ પ્રમેયરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા ફળરૂપ છે. જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ હોય છે તેવી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સિદ્ધાન્ત છે, તેથી ભગવદ્‌ભાવની વૃદ્ધિ કરવી, તેનું સંરક્ષણ કરવુ.

मूलम्ः—तस्मात् स एव संरक्ष्यो निधिरूपस्तु सर्वथा ।
एतद्विरुद्धं तत्सर्वं ज्ञात्वा ज्ञात्वा निवर्त्तयेत् ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી તેનુ (ભગવદ્‌ભાવનુ) સદા સારી રીતે રક્ષણ કરવું કારણકે તે નિધિરૂપ—દ્રવ્યના ભણ્ડારરૂપ—છે અને જે જે કઇ એનુ વિરોધી હોય તે સમજી સમજીને તેમાથી નિવૃત્ત થવું (૭) **વિવેચન**—આ પ્રકારે અન્ય સર્વથી આપણા ભગવદ્‌ભાવનું તેમજ પ્રભુના સ્વરૂપનું સંરક્ષણ કરવું, ઉપર કહ્યુ તેમ કાલ મહાકઠિન આવ્યો છે. સ્વલ્પ દુઃસંગથી પણ પ્રભુમાંથી વાત્સલ્ય જતું રહે છે. ભગવત્સેવાથી અન્ય સાધનમા મન લાગે તો સેવામાં શિથિલતા થઇ જાય છે. તેથી આપણા ભગવદ્‌ભાવને નિધિરૂપ સમજી અનેક દુઃસંગથી એનું રક્ષણ કરી લેવું, એ રક્ષાનો પ્રકાર બતાવે છે. જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી પ્રતિબન્ધ કરે તો તેનો (સ્રીનો) પણ ત્યાગ કરવો. તે સમય સ્ત્રીનું વાત્સલ્ય ગણવુ નહિ. તેમજ જો માતા, પિતા, પુત્ર આદિ પ્રતિબન્ધ કરે તો તેમનો પણ ત્યાગ કરવો. જો દેશમા રાજાદિકનો પ્રતિબન્ધ થાય તો વિચાર કરી તે દેશનો ત્યાગ કરવો. એકી સમય ત્યાગ ન થઈ શકે તો ક્રમે ક્રમે એ સર્વ ત્યજવા, પણ ભાવની રક્ષા કરવા ચૂકવું નહિ. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા સર્વોપરિ સમજી, સેવાનાભાવને નિધિરૂપ ગણી એને ગુપ્ત રાખવી. એમ કરનારને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી સત્વર અનુભવ થશે. (૭)

इतिश्रीहरिरायजीविरचित सप्तमं शिक्षापत्रम् श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित स मासम्॥७॥

શિક્ષાપત્ર ૮ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ અષ્ટમ શિક્ષાપત્રમાં ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનજ ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે, પરન્તુ અન્યાશ્રય તો કર્તવ્ય નથીજ. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી અને મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તેથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે એ હવે જણાવે છે.

मूलम्ः--ऐहिके परलोके च सर्वसामर्थ्यसंयुतः ।
स एव गोकुलाधीशश्चिन्तनीयः सदा हृदि ॥१॥

શબ્દાર્થ.—આ લોક તથા પરલોક (ના સર્વ વિષયો)મા સર્વસામર્થ્યયુક્ત શ્રી ગોકુલાધીશ છે, તેનુંજ સદા હૃદયમાં ચિન્તવન કરવું યોગ્ય છે, (૧) **વિવેચનઃ**—શ્રી ગોકુલાધીશનું સદા ચિન્તન કરીએ તથા એમની સેવા કરીએ તેમા ચિન્તા બાધક છે. એક ચિન્તા તો એજ કે 'હું ભગવત્સેવા કરૂં છુ પણ મારા લૌકિકનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ?' અને બીજી ચિન્તા એ છે કે 'મ્હારૂ અલૌકિક કેવી રીતે સુધરશે ?' આ બન્ને પ્રકારની ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો પ્રભુ સર્વ સિદ્ધ કરવા સામર્થ્યવાન્ છે. સર્વસમર્થ

શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુ લૌકિક પણ સિદ્ધ કરશેજ આમ દૃઢ વિશ્વાસ સહિત નિયમપૂર્વક શ્રીગોકુલાધીશનું સ્મરણ કરવું

मूलम् —विश्वासस्तत्र कर्त्तव्यो भद्रमेव विधास्यति ।
स्वदोषादेव तत्रापि दोषस्फूर्त्तिर्यतो भवेत् ॥२॥

શબ્દાર્થ —ભગવાનમાં વિશ્વાસ કરવો. ભગવાન કલ્યાણ જ કરશે. અને ભગવાનમાં પણ જો દોષની સ્ફૂર્ત્તિ થાય તો તે આપણા દોષને લીધે જ છે વિવેચન.—દૃઢ વિશ્વાસ મનમાં રાખવો. જો વિશ્વાસ મનમાં દૃઢ હોય તો સ્વલ્પ ભગવદ્ધર્માચરણથી પણ એનું કલ્યાણ થાય છે લોકને બતાવવાને થોડાંએ ભગવદ્ધર્મ આચરે પણ મનમાં પ્રભુપર વિશ્વાસ ન રાખે તો ધર્મ ફલસિદ્ધ કરતો નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય નામના નિજ ગ્રન્થમાં કહે છે કે ‘ प्रभासचातकौ भाव्यौ प्राप्त सेवत निर्ममः ’ એટલે ‘ બ્રહ્માસ્ત્ર અને ચાતકની ભાવના કરવી. પ્રાપ્ત ધનનું મમત્વ વિના સેવન કરવું ’ અવિશ્વાસથી બ્રહ્માસ્ત્ર નિષ્ફલ જાય છે ચાતકને દૃઢ વિશ્વાસ છે તેથી મેઘ એને જલદાન કરે છે એક સમય હનુમાનજી સીતાને ખોળવા લંકા સુધી ગયા. હનુમાનજીએ ઉપવન, વાટિકાદિને ઉજ્જડ કરી અનેક રાક્ષસને માર્યા. અનેક પ્રયાસથી હનુમાનજી પકડાયા નહિ. અન્તે ઇન્દ્રજીતે બ્રહ્માસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યો, ત્યારે હનુમાનજી બ્રહ્માસ્ત્ર માહાત્મ્યને સત્ય કરવા બ્રહ્માસ્ત્રથી બંધાયા. હનુમાનજીને રાવણ પાસે લાવવામાં આવ્યા રાવણે કહ્યું કે “ આવા બલવાન્ વાનરને સૂત્રતારથી કેમ બાંધ્યો છે એને લોહમયી સાંકલથી બાંધો !” આમ જ્યારે બ્રહ્માસ્ત્રનું માહાત્મ્ય ન સમજી, બ્રહ્માસ્ત્રસામર્થ્ય વિષે અવિશ્વાસ કરી, ‘ લોહમયી સાંકલથી બાંધો એમ કહ્યું તેની સાથેજ બ્રહ્માસ્ત્ર છુટી ગયું ! હનુમાનજીએ પોતાનું બલ દર્શાવ્યું ! સર્વે સાંકળો તુટી ગઇ ! અને સર્વ લંકાનું દહન કર્યું ! આમ અવિશ્વાસથી બ્રહ્માસ્ત્ર નષ્ટ થઇ જાય છે, એમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી તે ઉપયોગી થઇ પડે છે ! તેમજ ચાતક એક સ્વાતિનક્ષત્રના મેઘજલ બિન્દુની તીવ્ર આકાંક્ષા રાખે છે. સ્વાતિમેઘજલવિના અન્ય પૃથ્વીપરના જળબિન્દુનું ગ્રહણ ચાતક પક્ષી કરતું નથી. આમ જો ચાતકને એ મેઘજલનો દૃઢ વિશ્વાસ છે તો જડ મેઘ પણ એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે આ બે દૃષ્ટાન્તમાં બતાવ્યું તે પ્રમાણે વૈષ્ણવોએ પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો ‘ अविश्वासो न कर्त्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः ’ પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરવો કારણકે તે સર્વથા બાધક છે જેના હૃદયમાં દૃઢ વિશ્વાસ છે તેને સર્વફલની પ્રાપ્તિ થાય છે ભક્તોએ વારવાર પોતાનો દોષ વિચારવો. પોતને દોષપૂર્ણ સમજે તો મનમાં દીનતા ઉદ્ભવે કે “ હું કેવો દોષપૂર્ણ છુ મ્હારાપર તે પ્રભુ ક્યાંથી કૃપા કરે !” એક ભગવદીયે ગાયું છે કે, ‘ माधौ हौं पतितनको राजा, हौं पतितनको नायक,हौं पतितनको ईश ’ આ પ્રકારે પોતાની જાતને અન્ય સર્વથી દોષપૂર્ણ સમજે તો જ દોષો સ્ફુરે, દીનતા ઉદ્ભવે અને પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરાય.

मूलम् —आर्त्ति फल साधन च प्रजाधिपतिसगम ।
अत सदा सदार्त्त्यैव स्थीयतां तत्कृपायुते ॥३॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણના સમાગમ વિષે જે આર્ત્તિ—આતુરતા—છે તે જ ફલ છે, અને તે જ સાધન છે; માટે તેના કૃપાયુકતો (વૈષ્ણવજનોએ) એ તે આર્ત્ત ભાવથી નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. (૩) **વિવેચન**.—કેટલા સમય—જન્મ, વર્ષો—થી આપણે પ્રભુથી [વિછર્યા] વ્યુચ્ચરણ પામ્યા છીએ! એ પ્રભુને આપણે કયારે મળીશું!—આ પ્રકારની આતુરતા જ સાધન છે આવી પ્રભુ સમાગમની અતિ આકાંક્ષા સમાન અન્ય સાધન નથી. આ આતુરતા જ ફલ પણ છે. એ પ્રકારની પ્રભુમિલનની આતુરતા જયારે હ્રદયમાં ઉદ્ભવે ત્યારે જ સર્વ ભગવત્સેવા સ્મરણ ભજનાદિ થઇ શકે, અને પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. જેમ જેમ પ્રભુસંગમાર્ગે આર્ત્તિ વધે તેમ તેમ પ્રભુ અધિક આનન્દાનુભવ કરાવે તેથી આર્ત્તિ—પ્રભુમિલનાર્થ આતુરતા—એ જ વ્રજાધિપ સંગમ કરાવવામાં કારણરૂપ છે. જયારે ભકિત વિપ્રયોગ—આર્ત્તિ કરતો કરતો આર્ત્તિરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે છે. જેમ અગ્નિસમ્બન્ધથી નવનીત (માખણ) દ્રવીભૂત થઈ જાય છે, તેમ ભક્તની વિપ્રયોગ આર્ત્તિથી—'આપણે કેવા ભાગ્યહીન કે આપણે પ્રભુથી વિછુટા છીએ! પ્રભુને આપણે કયારે મળીશું!'—એ પ્રકારની આતુરતાથી—પ્રભુનું હ્રદય દ્રવીભૂત થાય છે. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

"क्लिश्यमानान् जनान् दृष्ट्वा कृपायुक्तो यदा भवेत्। तदा सर्वं सदानन्द हृदिस्थ निर्गत बहिः"।

એટલે 'નિજ ભકતોને આર્ત્તિયુકત—કલેશ યુક્ત—જોઇ પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુકત થાય ત્યારે એ સદાનન્દ ભગવાન્ હ્રદયમાંથી બહાર નીકળે છે' આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમા આર્ત્તિ જ સાધન છે અને ફલ પણ છે. ભક્ત જયારે વિપ્રયોગમાં તદ્રૂપ થઇ જાય ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે (૩)

मूलम्--अन्याश्रयो महानेव बाधको भयितां ततः।
तत्क्षणेनैव सच्चेतो विमुखं वै विधास्यति ॥४॥

શબ્દાર્થ.—અન્યાશ્રય એ મહાન્ બાધક છે. અન્યાશ્રયથી ભય રાખો. (જે ક્ષણે અન્યાશ્રય થાય) તે ક્ષણે જ સત્પુરુષના ચિત્તને તે (અન્યાશ્રય) નિશ્ચય બહિર્મુખ કરશેજ.

વિવેચન:—ઉપર કહ્યુ કે વિપ્રયોગ—આર્ત્તિ સાધન અને ફલ બન્ને છે, ત્યા અન્યાશ્રય બાધક છે, અન્યાશ્રય સર્વ આર્ત્તિને દૂર કરે છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યાશ્રયથી (શ્રીગોકુલાધીશ—શ્રીકૃષ્ણનું શરણ ત્યજી અન્ય દેવનું ભજન, સ્મરણ, શરણ કરવું) સદા બ્હીતા રહેશો હારિતસ્મૃતિમા કહ્યુ છે કે—

"અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનાં દર્શન ન કરવાં, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન ખાવો, અને અન્યદેવના મન્દિરમા ન જવુ" આ રીતે અન્યદેવનો આશ્રય કરે તેને બહિર્મુખ સમજવો આપણા ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે અન્યાશ્રયનો મનમાંથી સત્વર ત્યાગ કરવો એક ક્ષણ પણ અન્યાશ્રયના સમ્બન્ધથી દુર્બુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—

"अहं कुरंगीदृग्भङ्गीसंगिनाङ्गीकृतोऽस्मि यत्। अन्यसम्बन्धगन्धोऽपि कन्धरामेव बाधते॥

"હુ મૃગની દષ્ટિ જેવા ચપલ નેત્રવાળા વ્રજભકતોના સંગી શ્રીકૃષ્ણનો અંગીકૃત (સેવક) છુ, તેથી અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ (અથવા અન્યાશ્રયનો છાયો) પણ મારી કન્ધરાનો બાધ કરે છે" આ વાકયાનુસાર અન્ય સમ્બન્ધ ભગવદ્ભકતોને બાધ કરે છે." તેથી બહિર્મુખજનનો સંગ ત્યજી આપણા ભાવની રક્ષા કરવી (૪)

मूलम्—तदीयेषु सदा स्थेयं सद्भावेनैव सर्वथा।
त एव भक्तिमार्गस्य सहायत्वे निरूपिताः ॥५॥

શબ્દાર્થઃ—(ભગવદીયો) તદીયોના સંગમાં સત્ય ભાવથી સર્વથા સ્થિતિ કરવી, (કારણકે) તદીયો જ ભક્તિમાર્ગની સહાયતામાં નિરૂપિત છે (૫) વિવેચન—ભગવદીયના સંગથી બહિર્મુખતા અને અન્યાશ્રય થતાં નથી, પ્રભુમાં સુંદર ભાવ વધે છે. સર્વથા તદીયોનો સંગ શુદ્ધભાવથી પ્રભુમિલનાર્થે કરવો, લૌકિક વૈદિક વાંછના એ સંગમાં કરવી નહિ, તદીયના સંગથી ભક્તિમાર્ગમાં સહાય મળે છે શ્રીભાગવત પ્રથમ સ્કન્ધમાં શૌનકનું વાક્ય છે કે—

"तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम्। भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः" ॥

ભગવાનના સંગી ભક્તના સંગની એક ક્ષણ સમાન પણ અમે સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરતા નથી તો પછી (એ ભગવદીયના સંગ સમાન) મરણ ધર્મયુક્ત રાજ્યાદિકના મનોરથની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ?' ભગવદીયોનો સંગ રાજ્યાદિક મનોરથથી, સ્વર્ગથી અને મોક્ષથી પણ અતિ ઉત્તમ છે. એકાદશસ્કંધમાં શ્રી ભગવાન ઉદ્ધવજી પ્રતિ કહે છે કે—

न रोधयति मां योगो न सांख्यं धर्म उद्धव। न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्तं न दक्षिणा ॥१॥
व्रतानि यज्ञश्छन्दांसि तीर्थानि नियमा यमाः। यथावरुन्धे सत्संगः सर्वसङ्गापहो हि माम् ॥२॥
सत्सङ्गेन हि दैतेया यातुधाना खगाः मृगाः। गन्धर्वाप्सरसो नागाः सिद्धाश्चारणगुह्यकाः ॥
बहवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः। (અધ્યાય ૧૨)

અર્થાત્ હે ઉદ્ધવ! યોગ, કે સાંખ્ય, કે ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય (વેદાભ્યાસ), કે તપ; કે ત્યાગ (દાન), કે ઇષ્ટાપૂર્ત (યજ્ઞો, કૂપ, ઉપવન, આશ્રમ સ્થાપનાદિક), કે દક્ષિણા, કે વ્રતો કે યજ્ઞો, કે છન્દો, કે તીર્થો, કે યમ, કે નિયમો—એમાંનું કોઈ પણ મને વશ કરતું નથી; પણ સર્વ પ્રકારના સંગ (આસક્તિઓ)નો નાશ કરનાર સત્સંગ (ભગવદીયોનો સંગ) નિશ્ચય મને વશ કરે છે. સત્સંગથીજ દૈત્યો, યાતુધાનો (રાક્ષસો), પક્ષીઓ, મૃગો, ગન્ધર્વો, અપ્સરાઓ, નાગો, સિદ્ધો, ચારણો, ગુહ્યકો, બહુ જીવો વૃત્રાસુર-પ્રહ્લાદ આદિ મારા ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે. આમ સર્વ કોઈ યોનિના જીવ-ઉચ્ચ વા નીચ-યોનિના જીવો સત્સંગથી ભગવાનને પ્રાપ્ત થયા છે. તેથી શુદ્ધ ભાવથી પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીયના સંગની સહાય લેવી. દૃષ્ટાન્તમાં ગદાધરદાસના આશીર્વાદથી તથા સંગથી માધોદાસને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ.

मूलम्—अस्माकं तु तदीयानां प्रसङ्गोऽपि सुदुर्लभः।
चेतोऽपि साधनाभावाद्विमुखं तिष्ठति स्वतः ॥६॥

શબ્દાર્થઃ—પણ આપણને તો તદીયો (ભગવદીયો)નો પ્રસંગ પણ અતિદુર્લભ છે; અને ચિત્ત પણ સાધનના અભાવે સ્વતઃ જ વિમુખ રહે છે (૬) વિવેચન—અમને તો તદીયોનો સંગજ મહાદુર્લભ છે. એકતો પણ ભગવદીયો મળતા નથી એક તો એ દુઃખ છે અને બીજું ચિત્તથી સાધન; સ્મરણ ભાવના આદિ કોઈ પણ ભગવદ્ધર્મ બનતો નથી. આમ ભગવદીયના સંગાભાવથી એવું (એવું પણ રહ્યું) ચિત્ત ભગવદ્ધર્મમાં ચોંટતું નથી, તેથી હૃદયમાં બહિર્મુખતા ઉદ્ભવે છે. પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાના બે ઉપાય છે એક તો

ભગવદીયના સંગે ચિત્ત પ્રભુમાં લીન થાય તે અને બીજો તદીય-સંગાભાવમાં અષ્ટપ્રહર ભગવલ્લીલામાં ચિત્તનું લીન થવું તે આ બન્ને ઉપાય-રહિત અમે છીએ તો હવે શું કરવું ? આ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી જીવનાર્થ દૈન્ય કરે છે ! (૬)

मूलम्ः--गतो हि भगवद्दासः स्वकार्याय विदेशके ।

व्रजपालोऽपि चलितस्तेन मे दुःखितं मनः ॥७॥

શબ્દાર્થ:—ભગવાનદાસ પોતાના કામને અર્થે વિદેશ ગયો છે. અને વ્રજપાલ નામનો સેવક પણ પરદેશ ગયો છે તેથી મારૂં મન દુઃખિત છે (૭) **વિવેચનઃ**—એક ભગવદીય ભગવાનદાસનો મને સંગ હતો તે પણ પોતાના કાર્યને અર્થ વિદેશ ગયો. અને વ્રજપાલ પણ પરદેશ ગયો. આમ બન્ને ભગવદીયોમાથી કોઇ પણ પાસે રહ્યુ નહિ તેથી સત્સંગ વિના અતિ દુઃખ થાય છે. (૭)

मूलम्--मयि यद्यपि नास्त्यैव किञ्चित्तत्कृपयो पुनः ।

यदस्ति तदपि स्वीयसाधनाभावतो गतम् ॥८॥

શબ્દાર્થ:—યદ્યપિ મ્હારામાં તો કોઈ પણ ધર્મ નથી જ, તથાપિ તેની કૃપાથી જે કિંચિત્ છે તે પણ પુનઃ અમારા સાધનના અભાવથી જતું રહ્યું છે. (૮)

વિવેચનઃ—ભગવદીયજનો મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા ! મારામાં સ્નેહ નથી તેથી જ આમ થયું છે ! જો સ્નેહ મારા હૃદયમા હોત તો મારો સંગ અને ભગવત્સેવા શું કરવા છૂટત ! એક તમારી કૃપાનુ બલ છે કે તમે મ્હારા પર પ્રસન્ન રહો છો ! મ્હારાથી લૌકિક વૈદિક કાર્ય કશું પણ બનતું નથી ! આમ ગૃહસ્થાશ્રમનું કાર્ય નથી થતું તેમજ પ્રભુ પ્રસન્ન કરાવનાર પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાદિ ધર્મ પણ બનતો નથી ! આ પ્રકારે હું સર્વથા નિઃસાધન (સાધન વિનાનો) થઈ પડયો છુ ! ૧

मूलम्ः—एतादृशेऽर्थे सम्प्राप्ते स हरिः शरणं मम ।

ऐहिके पारलोके च नैश्चिन्त्यं तत एव हि ॥९॥

શબ્દાર્થ:—આવો અર્થ સમ્પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં તે હરિજ મારૂં શરણ છે અને તેથી જ ઐહિક અને પારલૌકિકમા નિશ્ચિન્તપણુ છે. (૯) **વિવેચન.**—હુ આવો નિઃસાધન છુ ! હરિશરણુ એ જ મારી એકગતિ છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે-**ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः**’ ‘આ લોકની તેમજ પરલોકની સર્વ (વસ્તુઓમાં) સર્વથા હરિનું શરણ કરવું’ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થશે. હરિ શરણ કરી અન્ય સર્વથી નિશ્ચિન્ત રહેવું. હવે પ્રભુ મને પોતાનો કરી લેશે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય નામના ગ્રન્થમા કહે છે કે-**शरणस्थसमुद्धार कृष्णं विज्ञापयाम्यहम्** ” એટલે “શરણુમાં રહે એવા ભકતોના ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હુ વિજ્ઞપ્તિ કરૂ છુ ” આ વાક્ય પ્રમાણે શરણસ્થ ભકતોનો ઉદ્ધાર પ્રભુ કરશેજ. પછી એ ભકતોથી ભલે સાધન બને અથવા

૧ त्वत्कृपया એવો પાઠ હોય તો ‘તમારી કૃપાથી” એમ અર્થ કરવો “ તે ભગવદીયોની કૃપાથી” એ ‘तत्कृपया’ પાઠનો અર્થ છે

ન પણ બને, તો એ શું ? ભગવાન્ શ્રીમુખે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પર ગુહ્યતમ વચન કહે છે કે-

"સર્વધર્મનો ત્યાગ કરી એક મારૂં (ભગવાનનું) શરણ કર. હું તને સર્વ પા પોથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !" આ વાક્યાનુસાર હરિશરણે ગયા પછી આ લોક તેમજ પરલોક સમ્બન્ધી સર્વ કાર્યોમાં નિશ્ચિન્તતા છે (૯)

मूलम् –कदाचिन्मिलन चेत्स्यात् सत्साम्येन भवादृशाम् ।
तदा को वेद चित्तस्य परावृत्ति पुनर्भवेत् ॥१०॥

શબ્દાર્થ —સાક્ષાત્ જો કદાચિત્ આપ સરખાનું મિલન થાય તો પણ પુન મ્હારા ચિત્તની પરાવૃત્તિ (ચિત્તમાં જે કંઈક ધર્મ હતો તે પણ ગયો એવી અષ્ટમ શ્લોકમાંની ચિત્તપરાવૃત્તિ) થઈ જાય એ કોણ જાણે છે ? (૧૦) વિવેચન.—અમે તો ભગવદીયના સ આભાવમાં અતિશય દુઃખ પામીએ છીએ. અન્ય જીવને તો કદાચિત્ ભગવદીય મળે છે તો પણ એના ભાગ્યમાં ભગવદ્લીલા, ભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગનો રસાનુભવ લખ્યો નથી. તેથીએ જીવોનું મન સત્સંગમાં લાગતું નથી, કારણકે સંસારમાં એમનું પુનરાગમન[1] થવાનું છે હજુ પણ એમને બહુ જન્મો લેવાના છે તેથી ભગવત્પ્રાપ્તિમાં એમને બહુ જ મનો અન્તરાય થવાનો છે. એવા જીવો સંસારમાં બહુ ભ્રમણ કરશે. શ્રીહરિરાયજી આમ કહી એમ બતાવે છે કે, પ્રથમ તો ભગવદીયનો સત્સંગજ દુર્લભ છે, પણ કદાચિત્ જો એ સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તો પણ જીવ એનો લાભ લેતો નથી ! (૧૦)

मूलम् –कियद्वास्य महाचिन्तासमुद्रो हृदि वर्त्तते ।
स्थितेऽपि शिरसि प्राणनाथे चित्तविभेदतः ॥११॥

શબ્દાર્થ —હું કેટલું લખું ! મારા શિરપર પ્રાણનાથ (શ્રીઠાકોરજી) વિરાજે છે તો પણ મારા ચિત્તવિક્ષેપથી હૃદયમાં મહાચિન્તાનો સમુદ્ર કરે છે ! (૧૧) વિવેચન—જીવનો સ્વભાવ તથા જીવની ક્રિયા જોઈ મારા મનમાં અતિશય ચિન્તા થાય છે એ ચિન્તાને હું પત્રમાં તો કેટલે કરજો લખું ! ચિન્તાનો મહાસમુદ્ર હૃદયમાં ભર્યો છે ! (એમ કહી એ બતાવ્યું કે હૃદયમાં ચિન્તા સમુદ્રવત્ ભરી છે) એ ચિન્તા દૂર કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નથી ! જો હું એમ કરવા સમર્થ હોત તો ઉપાયો યોજત ! મને તો એક દૃઢ વિશ્વાસ છે કે મારા શિરપર પ્રાણનાથ પ્રભુ બિરાજે છે તો શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી મારૂં ચિત્ત શાન્ત કરશે ! આજ બલ મારૂં છે

ચિત્ત શાન્ત કરવાનો અર્થ મૂળશ્લોકને અનુસરતો નથી. મૂળ શ્લોકમાં તો શ્રીહરિરાયજી એમ કહે છે કે મ્હારે શિર પ્રાણનાથ શ્રીઠાકોરજી બિરાજે છે તો પણ ચિન્તાસમુદ્ર મારા હૃદયમાં રહે છે એ કેવું દુર્ભાગ્ય !

વળી બીજી રીતે અર્થ વિચારી વિવેચન કરીએ તો એમ અર્થ નીકળી શકે કે-

---

[1] પુનરાગમનનું વિવેચન મૂળાનુસાર નથી. ચિત્તની પરાવૃત્તિ સ્વીય સાધનાના અભાવે ? કહા ભગવદ્ધર્મ મારામાં છે તે જતો રહે તે એવો અર્થ અષ્ટમ શ્લોકમાંથી કહાડી શકાય છે (૧) ચિત્તની પરાવૃત્તિ એટલે હું આપ સરખાના મેળાપથી પુનઃ ભગવદ્ધર્મમાં જોડાઉં એમ હોવું જોઈએ.

ચિન્તાથી મારા પ્રાણ માથે આવી રહ્યા છે. એવી મારા હૃદયમાં ચિન્તા ભરી છે ! ત્યાં શ્રીઠાકોરજી મારા પ્રાણનાથ છે, મારા પ્રાણની રક્ષા કરવા તે પ્રભુજ મારૂં દુઃખ ચિન્તાનો સમુદ્ર–શાન્ત કરશેજ !" આ પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ કરતાં પોતાના હૃદયમાં તન્મયતા થાય, કેવલ નિ.સાધનતા થાય તો પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય એમ નિરૂપણ કર્યું. હવે કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ કયા પ્રકારથી થાય તે અગ્ર શિક્ષાપત્રમા વર્ણવે છે.

इति श्रीहरिरायजीविरचितं अष्टम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुसहित समाप्तम् ॥८॥

શિક્ષાપત્ર ૯ મું.

હવે નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રેમ. આસક્તિ અને વ્યસનના સ્વરૂપનું પૃથક્ (જુદું જુદું) નિરૂપણ શ્રીહરિરાયજી કરે છે. ઉપરના પત્રમા હીનતાથી નિઃસાધન થનારને અનુભવ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, હવે એ અનુભવ કયે પ્રકારે થાય તે દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ આ પત્રમા છે. તેથી પત્રના આરમ્ભમા સ્વરૂપાનન્દના અનુભવાર્થ કેવી આતુરતા જોઈએ તે બતાવે છે. પ્રથમ અરાઢ શ્લોકમા સ્વરૂપવર્ણન કરે છે. એવા સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે આપશે એવી આર્ત્ત બતાવે છે.

मूलम्ः--कदा निजपतिः कृष्णः स्वबिम्बं दर्शयिष्यति ।
बद्धबर्हशिखं नीलकुन्तलावरणाननम् ॥१॥

શબ્દાર્થઃ—મયૂરપિચ્છથી જેની શિખા બદ્ધ છે, જેનું મુખ શ્યામ કેશથી આવરણયુક્ત (ઢંકાયલું) છે એવાં નિજસ્વરૂપનું દર્શન અમારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ અમને ક્યારે કરાવશે!

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે, તેમનું દર્શન ક્યારે થશે ? શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે "મ્હારા પતિ" એમ કહેવામા ઉદ્દેશ એ છે કે, વ્રજભક્તોની ભાવનામા હૃદય રસમય થઇ ગયું છે. પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન વિસ્મરાયું છે. અત્યન્ત વિરહ અનુભવાય છે એ સ્થિતિમા અન્તર (ભીતર)નો ભાવ બહિર્ ઉભરાઇ જાય તે. તેથી અત્ર શ્રીકૃષ્ણને નિજપતિ મ્હારા પતિ એવુ વિશેષણ આપ્યું છે. શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયો છે, તુલસી શ્રીઠાકોરજીના ચરણારવિન્દમાં સમર્પ્યા છે, એ બ્રહ્મસમ્બન્ધનું સ્મરણ ઉદ્દેશીને પણ શ્રીઠાકોરજીને નિજપતિ–મ્હારા પતિ–એવું વિશેષણ આપ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે આપશે ? એ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, મયૂરના સ્વચ્છ પિચ્છાના ગુચ્છાયુક્ત મુકુટ મસ્તકે ધર્યો છે એ મોરમુકુટના શૃંગારનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીસ્વામિનીજીને રસદાન કરવું છે, તેથી એ મોરમુકુટ પોતે ધર્યો છે એટલે સત્વર રસદાન કરશેજ શ્યામ અલકાવલિ મુખારવિન્દપર આવી રહી છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૧)

मूलम्ः--भ्रूधनुःसन्धितशरं कस्तूरीचित्रकांकितम् ।
इन्दीवरदलादैर्घ्यविशालनयनद्वयम् ॥२॥

શબ્દાર્થ—જેની ભ્રમર બાણ ચઢાવેલા ધનુષ સમાન છે જેનું મુખ કસ્તુરીથી ચિત્રિત છે તથા જેના બન્ને નયનો કમલદલથી દીર્ઘ અને વિશાલ છે, (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે થશે ! **વિવેચનઃ**—<u>ભ્રુકુટી</u> ધનુષ જેવી છે. ત્યા રસરૂપ કસ્તુરીનું

તિલક છે તથા કપોલપર કમલપત્ર છે શ્રીઠાકોરજી ભ્રમરરૂપ ધનુષ બાણથી હમારા મનને ક્યારે વીંધશે ! કમલના પત્ર જેવાં વિશાળ નયનોનું દર્શન આપી હમારો તાપ ક્યારે હરી લેશે !

આ નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રથમ શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી, તે બરાબર શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપવર્ણન આવે છે એ પ્રત્યેક શ્લોકમાં બતાવેલા શ્રીજી યુક્ત શ્રીકૃષ્ણ મ્હારા નિત્યતિનું દર્શન ક્યારે થશે!' એમ સમ્બન્ધયોજવો.

मूलम्'—मौक्तिकाभरणालम्बिसुनास सरसाधरम् ।
त्रिरेखकण्ठविलसत्कण्ठाभरणभूषितम् ॥३॥

શબ્દાર્થઃ—જેની સુન્દર નાસિકાપર મૌક્તિકાભરણ આવી રહ્યું છે, જેના અધરોષ્ઠ સરસ છે, જેના કંઠમાં ત્રણ રેખાઓ છે અને એવો કંઠ કંઠાભરણથી ભૂષિત છે, એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! (૩) વિવેચના—જેમની નાસિકા નાકની વેસર એટલે નાકની વાળીથી પરમ શોભાયમાન છે એ નાકની વેસરનું ઉજ્જવલ અને લાંબુ મોતી રાતા અધરોષ્ઠ પર આવી રહ્યું છે જાણે શ્રીસ્વામિનીજીનો નિર્વિકાસ્વાદ અધરસુધાનું પાન ન કરતો હોય ! એવું તે મોતી રાતા અધરોષ્ઠ પર શોભે છે, કંઠમાં ત્રણ રેખા છે તેથી સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના ભક્તોની સ્થિતિ બતાવાય છે અથવા શ્રીઠાકોરજીથી ત્રણ લોક મોહ પામ્યા છે એમ એ ત્રણ રેખાઓનો ભાવ છે શ્રીકંઠમાં કંઠાભરણ (કંઠી) શોભે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન અમને ક્યારે થશે.

मूलम्—प्रफुल्लनेत्रयुगल चिबुकाभरणान्वितम् ।
सुवर्णसूक्ष्ममणियुग्वनमालाविराजितम् ॥४॥

શબ્દાર્થ—જેના બન્ને આંખ પ્રફુલ્લિત છે, જેની ચિબુક આભરણયુક્ત છે અને જે સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિકાયુક્ત વનમાળાથી વિરાજી રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે !! (૪) વિવેચનઃ—'યુગલગીત' માં પણ નયનકમળ પ્રફુલ્લિત છે એમ વર્ણવેલું છે 'बदरपाण्डुवदनो मृदुगण्डः (પક્વ બોરના જેવું શ્વેત મુખારવિન્દ છે જેમનું અને કોમલ ગણ્ડસ્થળ છે જેમના") એવા વિશેષણો શ્રીઠાકોરજીને લગાડવામાં આવ્યા છે જેમ પક્વ બોર ઉપર શુક (પોપટ) વગેરે ચાંચ મારે છે તેમ અહીં શ્રીસ્વામિનીજીનો દન્તસ્પર્શ શ્રીઠાકોરજીના પ્રફુલ્લિત ગાલ ઉપર થયો છે શ્રીસ્વામિનીજી અધરસુધારસનો અનુભવ કરે છે ત્યાં રસાધિક્યથી અધરથી રસ સ્રવે છે એ અધરસ સ્રવીને ચિબુક ઉપર એટલે નીચેના હોઠ અને દાઢીના વચલા ખાડા જેવા ભાગ ઉપર આવી સ્થિતિ કરે છે શ્રીચન્દ્રાવલીજી એ રસનું પાન કરે છે એવો ભાવ ચિબુક ભૂષણ દર્શાવે છે, આવું વર્ણન શ્રીમથુરાનાથજીની ટીકામાં છે. સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિકાની માળા કંઠમાં વિરાજે છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે થશે ! (૪)

मूलम्ः—उर स्थललसत्स्वच्छवक्षवैयाघ्रयाहुजम् ।
रत्नव्यवहितस्थूलमुक्तामालाञ्चितोदरम् ॥५॥

શબ્દાર્થ—જેમના ઉર સ્થલમાં સ્વચ્છ, વાઘના નખ શોભી રહ્યા છે, અને જેમનું ઉદર વચ્ચે વચ્ચે રત્નવાળી મોટા મોતીની માળાથી શોભિત છે એવા શ્રીકૃષ્ણના

સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? ! (૫) વિવેચનઃ—ઉરઃસ્થલ ઉપર ઉજ્વલ અને વક્ર વાઘનખું વિલસે છે. એ વાઘનખું શ્રીયશોદાજીએ બાલકની રક્ષાર્થ ધારણ કરાવ્યું છે. બીજો એ પણ ભાવ હોઇ શકે કે શ્રીસ્વામિનીજીનો નખક્ષત ઉરઃસ્થલ ઉપર ભાવસહિત ધારણ કર્યો છે. મોટા મોટા મોતીની માલા જેમાં વચ્ચે વચ્ચે રત્નો પણ ગુંથેલા હોય છે, અને જેને "વૈજયન્તીમાલા" એવું નામ પણ અપાય છે તે સમસ્ત ભકતોના ભાવથી વિરાજી રહી છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૫)

मूलम्ः--सुवर्णकृत्रिममणिस्थूलमालातिसुन्दरम् ।

गुञ्जाफलमहन्मालालसदूरुयुगान्तरम् ॥६॥

શબ્દાર્થઃ—જેમની બન્ને જંઘાઓનો મધ્ય ભાગ સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાની સ્થુલ માલાથી અને બીજી ગુંજાની (ચણોઠી) મોટી માલાથી અતિશય શોભી રહ્યો છે (એવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ! (૬) વિવેચન.—સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાથી ગુંથેલી પરમ સુન્દર માલા ધારણ કરી છે. શ્વેત ગુંજામાલા સફાઇથી ગુંથેલી છે. આ ગુંજામાલા ચતુર્થ સ્વામિનીજીના યુથપતિના ભાવથી પહેરેલી છે મોહનમાલા ઘુંટણ પર્યન્ત પહોંચે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૬)

मूलम्ः--अनेक रत्नजटितकरकंकणभूषणम् ।

वाहुमध्यलसत्स्वर्ण निर्मित प्रथिताङ्गदम् ॥७॥

શબ્દાર્થ—જેમના શ્રીહસ્ત ઉપર અનેક રત્ન જડિત કંકણનું આભૂષણ છે; અને જેમના બાહુના મધ્યભાગ ઉપર સુશોભિત સુવર્ણનું વિસ્તૃત બાજુબન્ધ ચળકી રહ્યું છે. વિવેચનઃ—અનેક રત્નથી જડિત કંકણો બન્ને હસ્તમાં ધારણ કર્યા છે, અને જેમના બન્ને ભુજાના મધ્યભાગપર સુવર્ણના રત્નજડિત બાજુબન્ધ વિરાજી રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે. (૭)

मूलम्ः--अनेकपुष्पतुलसी वनमालातिलालितम् ।

विचित्रवर्णविलसत्कटिवासोविराजितम् ॥८॥

શબ્દાર્થ.—અનેક પુષ્પો અને તુલસીની (સુગન્ધી) વનમાલાથી જે અતિ શોભી રહ્યા છે, અને જે વિચિત્ર વર્ણથી સુશોભિત કટિવસ્ત્ર કેડપર ધરી વિરાજી રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ! ! (૮) વિવેચનઃ—અનેક પ્રકારના પુષ્પો તુલસી સહિત પરોવ્યા છે જેમાં એવી લલિત વનમાલા જેમણે ધારણ કરેલી છે, અને સર્વ વ્રજભકતોના ભાવથી પચરંગી કટિવસ્ત્ર કેડ પર જેમણે ધારણ કર્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૮)

मूलम्ः—कटिभावज्ञापिकातिकिंकिणीरवशोभितम् ।

पदद्वयगतस्वर्णमणिनूपुरमण्डितम् ॥९॥

શબ્દાર્થઃ—કટિના ભાવને બતાવનારી કિંકિણીના અતિશય ...

રહ્યા છે, અને જેમના બન્ને ચરણારવિન્દમાં સુવર્ણના મણિજડિત નૂપુર બિરાજી રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! ! (૯) વિવેચન.—કેડમાં કિંકિણી (ઘીઘરી ઘુઘરીઓ)નો રણકાર મધુર લાગે છે આ મધુર રણકાર વ્રજભક્તો સહિત અનેક રમણાદિક લીલાનું સૂચન કરે છે બન્ને ચરણકમલની ચાલ અતિ સુન્દર છે તેમાં મણિજડિત નૂપુર શોભી રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે ! (૯)

मूलम्:—नखचन्द्रप्रकाशैकप्रकाशितजगत्त्रयम् ।

पीताम्बरोत्तरीयेचञ्चलद्ञ्चलसुन्दरम् ॥१०॥

શબ્દાર્થ:—જેમણે પોતાના નખરૂપ ચન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ ત્રણે જગત્ પ્રકાશિત કર્યાં છે; અને જેમનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર એટલે કે પીતામ્બર—તેના છેડાના ચાંચલ્ય ઉડવાથી જે રમણીય દેખાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! ! (૧૦)

વિવેચન.—નખચન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ જે આકાશ, પાતાલ, અને ભૂલોક એ ત્રણે જગતના ભક્તોના હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે, અન્યના હૃદયમાં જે નખચન્દ્રનો પ્રકાશ કરતા નથી. જે ભક્તો એક શ્રીઠાકોરજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય કરે છે તેમના હૃદયમાં નખચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે આ લલિતત્રિભંગી સ્વરૂપ શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેનો અનુભવ એક શ્રીવ્રજભક્તોનેજ થાય છે રાજસી, તામસી અને સાત્વિક એવા ત્રણ પ્રકારના વ્રજભક્તો—છે તેમના હૃદયમાં એ નખચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે. શ્રીઠાકોરજીએ વ્રજભક્ત સ્વામિનીજીના ઉત્તરીય ભાવથી પીતામ્બર ધારણ કર્યું છે, એ પીતામ્બરના બન્ને છેડા મન્દ અને સુગન્ધ વાયુથી ચલાયમાન થઈ રહ્યા છે (૧૦)

मूलम्—प्रदर्शितशिरोभेद चलन्मकरकुण्डलम् ।

नृत्यन्तं नयनानन्द नितान्तरतिसम्प्रदम् ॥११॥

શબ્દાર્થ—જે નૃત્ય કરે છે, જે નયનને આનન્દ આપે છે, જે નિરન્તર રતિનું સમ્પ્રદાન કરે છે (નૃત્યથી) જેમનું શિર ચલાયમાન થઈ રહ્યું છે અને તેથી કરીને જેમના મકરાકૃતિના કુંડલો પણ નાચી રહ્યા છે વિવેચન.—સુંદર શ્રવણપર મકરાકૃતિના કુંડલો ધારણ કર્યાં છે આ બે કુંડલોથી સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સુચવાય છે. એવા શ્રી કૃષ્ણ નૃત્ય કરી વ્રજભક્તોના નયનને આનન્દ અર્પે છે અને રતિરસનો અનુભવ કરાવે છે (૧૧)

શ્રી ઠાકોરજીના શ્રી અંગ વિવિધ શાસ્ત્રની એકતા સૂચવે છે શ્રી કૃષ્ણનો શિરોભાગ ઉપનિષદ્‌ના જ્ઞાનકાંડનું સૂચન કરે છે શ્રીજીના હસ્તદ્વય, પાદદ્વય અને કટિથી વેદના ક્રિયાકાંડનું સૂચન થાય છે શ્રીજીના કુંડલદ્વય ભગવચ્છાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સૂચવે છે શ્રીજીનું મુખારવિન્દ ભક્તિનું સ્વરૂપ સૂચવે છે. પૂર્વકાંડમાં બે શ્રી હસ્તકમલ, બે શ્રી ચરણારવિન્દ અને શ્રી કટિ એમ પંચ અંગનું નિરૂપણ છે ઉત્તરકાંડમાં શિરોભાગનું અથવા શ્રી મસ્તકનું નિરૂપણ છે અર્થાત્ ઉભયકાંડાત્મક સમગ્ર વેદમાં યાગાદિયુક્ત આનન્દાકાર શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ છે અગ્નિહોત્ર અને દર્શપૂર્ણ માસ એ બે યજ્ઞ યજ્ઞપુરૂષ શ્રી કૃષ્ણના હસ્ત છે પશુ અને ચાતુર્માસ્ય એ બે યજ્ઞ શ્રી કૃષ્ણના ચરણારવિન્દ છે અને સોમયજ્ઞ શ્રી કૃષ્ણની કટિ છે આ પ્રકારે પૂર્વકાંડનું સ્વારસ્ય કેવલ ક્રિયા—વિધિનિષેધમાં આવતું નથી પરન્તુ સર્વપ્રવર્તક સર્વનિવર્તક સર્વફલદાતા શ્રી કૃષ્ણમાંજ આવે છે તેમજ જ્ઞાનકાંડનું પણ

વસાન કેવલ જ્ઞાનમા થતું નથી પણ જ્ઞાનશક્તિ અને જ્ઞાન ધર્મ વિશિષ્ટ આનન્દાકાર શ્રીકૃષ્ણમા થાય છે. આ ક્રિયા અને જ્ઞાન વિશિષ્ટ શ્રી કૃષ્ણનું સમાસત· પ્રતિપાદન ભગવદ્ગીતામા અને વિસ્તરત. પ્રતિપાદન શ્રીમદ્‌ભાગવતમા કર્યું છે. (પુ ભ સુ)

मूलम्–नितम्बिनीवृन्दवर्त्तिरसानुभवलोलुपम् ।

विहरन्तविशेषेण रासलीलापरायणम् ॥१२॥

શબ્દાર્થ:—રસાનુભવથી લુબ્ધ થઇ જે નિતમ્બિની વ્રજસીમન્તિનીના વૃન્દમાં વિરાજે છે, અને વિશેષે કરીને રાસલીલા પરાયણ હોઇ જે વિહાર કરી રહ્યા છે. (૧૨)

વિવેચન:—વ્રજભક્તોના વૃન્દમા પ્રભુ વિરાજમાન છે. પ્રભુ ભક્તોને રસાનુભવ કરાવવામાં પરમ ચ ચલ છે. પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળમાં—જે કાલે એક વ્રજભક્ત સાથે હોય તેજ સમયે પણ) હોઇને પણ સમસ્ત વ્રજભક્તોને રસદાન દે છે. જે ક્ષણે એક વ્રજભક્ત સાથે રમણ કરતા હોય તે ક્ષણે પણ અન્ય સર્વ વ્રજભક્તોને રસદાન આપે છે. પ્રભુ રાસાદિક લીલા કરવામાં પરમ ચતુર છે.

मूलम्ः–त्रिभङ्गललितं वेणुकलितं भुजयोरपि ।

वृन्दावनैकफलितं वलितं स्वजनैः सह ॥२३॥

શબ્દાર્થ.—ત્રિભંગી સ્વરૂપ પ્રભુ મનોહર છે, જે ભુજદ્વયમાં વેણુ ધારણ કરી વેણુનાદ કરે છે, જે વૃન્દાવનના એક મુખ્ય ફળરૂપ છે; જે સ્વભક્તજન સહિત વેષ્ટિત છે–ઘેરાયલા છે. (૧૩) **વિવેચન**·—પ્રભુ ત્રિભગ સ્વરૂપ ધરી ઉભય ભુજાથી વેણુનાદ કરે છે શ્રી વૃન્દાવનના ફલાત્મક પ્રભુ શ્રી વૃન્દાવનમાં સદા વિરાજીત છે. પોતાના વ્રજભક્તોથી વિંટાયલા છે. આ પ્રકારે લીલાસહિત સ્વરૂપનુ દર્શન મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ! ! (૧૩)

मूलम्ः–वादयन्तं मुरलिकां मोहयन्तं मनः सताम् ।

जगज्जडं प्रकुर्वन्तं रोधयन्तं च भक्षणम् ॥१४॥

શબ્દાર્થ:—મુરલિનો નાદ કરે છે, જે સત્પુરૂષના મનને મોહ કરે છે, જગતને જડ કરે છે, અને જે (પશુ આદીના) ભક્ષણનો રોધ છે ૧૪ **વિવેચન:**—સુન્દર સસ્સુરની મુરલિકા બજાવી સમસ્ત ભક્તના મનને મોહ પમાડે છે, શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પશુપક્ષિ, વૃક્ષાદિકને મોહ ઉપજાવે છે. એમની વેણુનો નાદ એવો રસિક છે—મધુર છે—આનન્દયુક્ત છે કે, જડ પદાર્થો એ વેણુનાદથી ચેતન થઇ જાય છે. અને ચેતન પદાર્થો જડ થઇ જાય છે પશુ પક્ષિ જે ચૈતન્યયુક્ત છે તે વેણુનાદથી જડ (સ્તબ્ધ) થઇ વેણુનાદ રૂપ અમૃત રસનુ પાન કરે છે વૃક્ષ પર્વતાદિ જે જડ છે તે વેણુનાદથી ચૈતન્યયુક્ત થઇ મધુધારા સ્રવે છે (૧૪)

मूलम्ः–पशूना पक्षिणां चैव मौनसम्पादकं तदा ।

तरूणामन्तरानन्दमधुधारैक वार्षुकम् ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે પશુ પક્ષિઓને મૌન સમ્પાદન કરી આપે છે, તથા વૃક્ષોની મધ્યમા એક આનન્દ માત્રની મધુધારાનુ વર્ષણ કરાવી રહ્યા છે. (૧૫)

વિવેચન.—પશુ પક્ષી વેણુનાદનું શ્રવણ કરતાં જ પોતાનો ચપળ સ્વભાવ તજી, મૌન ધારણ કરી, વેણુનાદ રૂપી અમૃતનું રસપાન કરે છે આ પક્ષીઓ આધિદૈવિક વૃન્દાવનના મુનિ છે પુષ્ટિલીલા સમ્બન્ધી વૃક્ષાદિક મધુધારાનું વર્ષણ કરે છે ભગવદીયોને અન્તઃકરણમાં જ્યારે ભગવત્સ્વરૂપના અનુભવ થાય છે ત્યારે તેમના દેહમાં આનન્દથી પુલકાવલિ થાય છે—આનન્દથી શરીર રોમાંચિત થઇ આનન્દવૃષ્ટિનો ભાવ અનુભવે છે—આનન્દ વૃષ્ટિ કરે છે તેમજ શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો પરમ ભગવદીયો છે. તેથી તેઓ વેણુનાદ રૂપી અમૃત રસનો હૃદયમાં અનુભવ કરી અન્તઃકરણમાં આનન્દ પ્રાપ્ત કરી, મધુધારાઓ વર્ષાવે છે (૧૫) [ભગવાનનો વેણુનાદ એવો રસમય—અમૃતમય છે કે, એ વેણુનાદનું શ્રવણ થતાં વ્રજભક્તોના, ચિત્ત આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયા છે એટલુંજ નહિ પણ વૃન્દાવનના વૃક્ષ, લતા પક્ષી, પશુ, નદી, નદીમાં નિવાસ કરતા સારસ, મૃગ, હંસ, મેઘ, ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો—સ્થાવર, ચેતન, જડ પણ પોતાનો અન્તઃસ્થિત આનન્દ બહાર પ્રકટ કરે છે નદીઓની ગતિ ભગ્ન થઇ તેમના જલ સ્તબ્ધ—અટકેલા—રહે છે જેમની શાખાઓ પુષ્પ ફલથી નમેલી છે એવી વનલતાઓ પણ પોતાને વિષે રહેલા વિષ્ણુને સૂચન કરતી હોય એમ મધુધારાઓનું વર્ષણ કરી પોતાનો અન્તઃસ્થિત આનન્દ બહાર પ્રકટ કરે છે જેમ ભગવદીય સ્ત્રી પુરૂષો પોતાની સમીપ ભગવાનનું વા ભગવદીયનું આગમન થતાં આનન્દયુક્ત થાય છે અને પોતાનું સર્વસ્વ તેમના સેવાર્થે અર્પણ કરે છે, તેમ આ વનલતાઓ પણ 'ભગવાન પોતે અમારી નિકટમાં આવે છે અને પોતાના પરિવારને પધરાવે છે' એમ જાણી પોતાને વિષે સ્થિત આનન્દ પ્રકટ કરે છે—મધુધારાઓનું વર્ષણ કરે છે સારસ, હંસ વિહંગ આદિ પક્ષીઓ અતિ રસિક મુનિપુરૂષો છે પણ પોતાના પુરૂષત્વને લીધે ભગવલ્લીલામાં પોતાનો ઉપયોગ થશે નહિ એમ સમજી એમણે પક્ષીઓનું રૂપ ધારણ કર્યું છે, એ પક્ષીરૂપે વિવિધ પૂજા પૂજન કરી ભક્તોને તેમજ ભગવાનને રસોદ્દીપન કરે છે. એ રસિક મુનિઓ —પક્ષીઓ—નાદરસમાં મગ્ન થઇ મૌન ધારણ કરે છે અને પોતાના નેત્રો બન્ધ કરે છે નેત્ર અને વાણી ભગવદ્ભજનરસાર્થે નિયમિત થવા જોઇએ. તેથી નેત્રો બંધ કરે છે. અને વાણીનો નિરોધ કરવા મૌન ધારણ કરે છે આ પ્રકારે સર્વ પદાર્થો વેણુનાદ રસપર થઇ, જડ ચેતન થાય છે અને ચેતન જડ થાય છે (વધુ વિવેચન માટે જુઓ શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રી સુબોધિનીજી દશમ સ્કંધ યુગલગીત)

मूलम्ः—हरन्त व्रजभूताप पदस्थापनतस्तथा।

यमुनातीरमात्रैकजलक्रीडाकृतिप्रियम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ—જે ચરણારવિંદના સ્થાપનથી વ્રજભૂમિના તાપ હરી લે છે અને જેને યમુનાનદીના તીર માત્ર પર જલ ક્રીડાની કૃતિ પ્રિય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬) **વિવેચન.**—આ પ્રકારે રાસાદિક લીલા વ્રજભૂમિ પર કરી વ્રજભૂમિના તાપનું હરણ કરે છે, વ્રજ ભૂમિમાં જ રહેલા સર્વ પ્રાણિમાત્રનો તાપ હરે છે વ્રજમાં આપનું ચરણારવિન્દ સ્થાપન કરી સર્વ ગુલ્મલતા, ઔષધિ, વનસ્પતિ, આદિનો તાપ હરે છે વ્રજમાં સર્વસ્થલે નિજ ચરણારવિન્દ સ્થાપી એમ બતાવે છે કે જે કોઇ વ્રજનો આશ્રય કરશે તેનો પણ તાપ દૂર થશે. અનેક ભક્ત સહિત રાસક્રીડા કર્યા પછી શ્રમજલની ઉત્પત્તિ

થઇ, ત્યારે શ્રીઠાકોરજી વિચારે છે કે 'આ શ્રમજલરસ ક્યાં અર્પણ કરવો ! શ્રીયમુનાજી આ રસના પાત્ર છે અન્ય કોઇ નથી !' એમ સમજી પોતે ભક્તો સહિત શ્રીયમુનાજીમાં પધાર્યા ત્યાં પોતાની પ્રિયા શ્રીસ્વામિનીજી સહિત જલક્રીડા કરી શ્રમ-નિવારણ કર્યું આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજીને પાત્ર સ્વીકારી રસદાન કર્યું એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬)

શ્રી યમુનાજી ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવી આપે છે તેથી શ્રી યમુનાજી પણ સેવ્ય છે, આનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી મહાપ્રભુજી યમુનાષ્ટક સ્તોત્રમા કરે છે શ્રી ગુસાંઇજી તેનો વિસ્તાર કરે છે અને શ્રી હરિરાયજી તેમજ શ્રી પુરૂષોત્તમજી શ્રી ગુસાંઇજીની વિવૃત્તિની ટીકા કરે છે. શ્રી યમુનાજીજ શ્રમજલના પાત્ર છે, અને શ્રી યમુનાજીના સમ્બન્ધથી ભગવત્સમ્બન્ધ થાય છે એ પ્રસગમા શ્રી આચાર્યજી તેમજ શ્રી ગુસાંઇજીના વચનામૃત આ સ્થળે વિચારણીય છે.

"इय तवकथाऽधिका सकलगोपिकासङ्गम-स्मरश्रमजलाणुभि सकलगात्रजै सङ्गम:" ॥४॥

હે યમુનાજી ! તમારો ઉત્કર્ષ અધિક છે ! તમે મુક્તિથી પણ અધિ ફલદાયક છો, કારણકે સકલ ગોપિકા સગમથી ઉત્પન્ન થયેલો જે સ્મર-અને તેના જે શ્રમબિન્દુઓ પ્રત્યેક ગાત્રમાથી બહાર આવ્યા તે જલબિન્દુઓ તમારા જલ સાથે જલક્રીડાથી મિશ્રિત થયા છે અહિ જે શ્રમબિન્દુ કહ્યાં તે કેવળ શ્રમસ્વેદરૂપ નથી પણ જે વિવિધ સગમરસ સર્વ અવયવોમા ઉચ્છલિત થઇ રહ્યો હતો તે અલૌકિક રસ સર્વ ગાત્રોમાથી બહાર નીકળી આવ્યો તેના બિન્દુઓ છે. એ રસબિન્દુઓના પાત્ર શ્રી યમુનાજી થયા તેથી શ્રી યમુનાજી પરમકાષ્ઠાપન્ન પુષ્ટિ પુષ્ટિ અન્તરગ ભક્ત છે, સર્વદા આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે. અને અન્તરગ ભક્તાનુકૂળ છે આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજી આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે તેથી જે એમના અનન્ય ભક્તો છે તેમને એ રસનું દાન કરે છે, આ કારણથી શ્રીયમુનાજી શ્રી લક્ષ્મીજીથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણકે શ્રી યમુનાજી ભક્તિ-પ્રતિબન્ધક સમસ્ત પાપનો ક્ષય કરે છે અને મુકુન્દ ભગવાનમા ગતિ ઉપજાવી આપે છે, અત્રે જો કોઇ શકા કરે કે, "શ્રમજલ સમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજીમા લીલા સમયે થયો હવે કાંઇ નથી તેથી શ્રીયમુનાજીનો ઉત્કર્ષ સામ્પ્રત સમયમા ન હોઇ શકે," તો શ્રીપુરૂષોત્તમજી મહારાજ એનું સમાધાન કરે છે કે, શ્રીયમુનાજીનો પ્રવાહ જેવો પ્રથમ હતો તેવોને તેવોજ (કોઇ પણ જાતના ફેરફાર વગર સપ્તસાગરને ભેદી સૂર્યમણ્ડલમાં જાય છે અને ત્યાંથી પાછો અહિ આવે છે એટલે હમણાં પણ એ અલૌકિક રસસમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજી સાથે છે એટલે કોઇ પણ જાતનો બાધ આવતો નથી.

मूलम्ः—रसात्मकरसात्मस्वभक्तवृन्दसमन्वितम् ।

निजानुभवसंवेद्यं प्रकटन्तं क्षणे क्षणे ॥१७॥

શબ્દાર્થઃ—જે સ્વત રસાત્મક હોઇ પોતાના રસાત્મક ભક્તવૃન્દ સહિત છે. નિજ (ભક્તોના) અનુભવથી સ વેદ્ય (જણાય) છે અને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ થયા કરે છે [જે પોતાના ભક્તોના અનુભવાર્થ સેવાજ્ઞાનને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ કરે છે.] (૧૭)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે તેથી પોતાના રસિક ભક્તોને તેવોજ (રસમય) અનુભવ કરાવે છે ક્ષણક્ષણમા અધિક રસદાન કરે છે તેથી ભક્તનો ભાવ પણ ક્ષણે ક્ષણે અધિક પ્રકટે છે એવા રસદાન કર્ત્તા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૧૭)

मूलम्ः--विरहे युगपत्सर्वनिजलीलानुभावकम् ।

साकारानन्दरूपेण व्रजभक्तहृदि स्थितम् ॥१८॥

શબ્દાર્થ—જે સર્વભક્તોને એકી વખતે નિજ-સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે; અને જે સાકાર આનન્દરૂપે વ્રજભક્તોના હૃદયમાં વિરાજી રહ્યા છે. (૧૮)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા ભાવાત્મક રસાત્મક છે કે જે કોઇ એમને વિષે કેવલ શુદ્ધ વિરહ કરે તેને નિજ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે જે જીવ અહોરાત્ર કેવળ વિપ્રયોગ સ્થિતિથી શુદ્ધ હૃદયવાળો થાય છે તેને આ લીલાનો અનુભવ થાય છે આવા ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ–રસાત્મક, સાકાર, આનન્દરૂપ, સર્વ લીલા સયુક્ત–વ્રજભક્તોના હૃદયમા બિરાજમાન છે રસનો સ્વભાવ છે કે પાત્ર વિના રહેજ નહિ પ્રભુ રસાત્મકરસઘન–છે તેથી એ સાકાર રસાત્મક પ્રભુ નિજ રસના પાત્ર વ્રજભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે. (૧૮)

मूलम्—एव दिदृक्षा सतत स्थापनीया निज हृदि ।
सैवास्माकं प्रेमाभावोऽन्यरागविनिवर्त्तक ॥१९॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રકારે ઉપર કહેલાં સ્વરૂપની દર્શનેચ્છા પોતાના હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપવી. આ પ્રેમભાવ જ આપણા પ્રભુવિના બીજામાં થતા પ્રેમને નિવૃત્ત કરનાર છે. (૧૯)

વિવેચન.—ઉપર અગાઉ શ્લોકમાં વર્ણવેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની દર્શનેચ્છા જેને હોય તેણે એ સ્વરૂપનું નિરન્તર પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન કરવું 'જો કોઇ એમ શકા કરે કે મ્હારા હૃદયમાં તો પ્રભુ પ્રેમનો અભાવ છે અને એ સ્વરૂપ તો પ્રેમથી ધારણ કરી શકાય છે મ્હારામાં તો અન્યરાગની નિવૃત્તિ જ દુર્લભ છે'—તેનું સમાધાન કરે છે કે 'તમારામાં પ્રેમ આર્ત્તિ, આસક્તિ, છે, પુષ્ટિમાર્ગની રીત પ્રમાણે વર્તો છો તો તમને કંઇ પણ બાધકર્તા નથી.'

मूलम्—तत स्यादार्त्तिरधिका गेहदैहिकघाधिका ।
आसक्ति सैवमार्गेऽस्मिन् गृहस्थास्वास्थ्यकारिका ॥२०॥

શબ્દાર્થ—પ્રેમભાવ થયાથી ગૃહકાર્ય તથા દેહકાર્યનો બાધ કરનારી આસક્તિ થાય છે, આ અન્યરાગને નિવૃત્ત કરનાર ભગવદાસક્તિ ગૃહસ્થને અસ્વસ્થ કરે છે.

વિવેચન—ગૃહદેહસમ્બન્ધી લૌકિકવૈદિકકાર્યો સમ્બન્ધી આર્ત્તિ (આસક્તિ) ભગવદ્ભાવમા બાધક છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદાસક્તિ જ પરમધર્મ છે જેની આર્તિ (આતુરતા) પ્રભુમાં છે એવો ગૃહસ્થ (ભગવદીય) ઘરમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ રહી શકે? એથી ઉલટુ જે જીવનુ ચિત્ત ગૃહકાર્યમાં સ્વસ્થ છે તે જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ હોય શકે? આ પ્રકારે એમ સિદ્ધ થયું કે જેની આસક્તિ પ્રભુમાં છે તેનાથી દેહ સમ્બન્ધી લૌકિક વૈદિક ક્રિયા સતોષકારક રીતે સિદ્ધ નહિજ થાય. (૨૦)

मूलम्—परितापोदयस्तस्मात् सर्वविस्मृतिकारक ।
स एव व्यसनं यत्र प्रपञ्चस्फूर्तिनाशनम् ॥२१॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રભુમાં આસક્તિ થયાથી સર્વ પ્રપચનુ વિસ્મરણ કરાવે એવો પરિતાપ પ્રકટ થાય છે એ પરિતાપ જ વ્યસન છે કે જ્યાં પ્રપચસ્ફૂર્તિનો નાશ થાય છે (૨૧)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું તેમ પ્રભુમાં આસક્તિ થાય તો પ્રભુ દયા કરી આર્તિનું દાન કરે. ત્યારે વિપ્રયોગ થાય. પ્રભુથી આપણે વિખુટા પડયા છીએ. પણ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું " એવો તીવ્રતાપ જીવને થાય છે. આ પરિતાપ–દશામાં પ્રભુસમ્બન્ધ વિના દૈહિક સર્વકાર્યની વિસ્મૃતિ થાય છે, સર્વ પ્રપચને ભુલી જવાય છે લૌકિક, વૈદિક સર્વ

વસ્તુઓથી પૂર્ણ જગત્-પ્રપંચનું વિસ્મરણ થાય છે. પ્રભુમાં એવી આસક્તિ વ્યસન દશા-પ્રાપ્ત થાય છે કે જે દશામાં પ્રભુ વિના રહી શકાતું નથી! જે દશામાં પ્રભુવિનાની એક ક્ષણ પણ એક યુગસમાન વીતે છે! પ્રભુની વાત, પ્રભુનું દર્શન, પ્રભુની લીલા ઇત્યાદિ પ્રભુસમ્બન્ધ વિના સ્થિતિ કરી શકાતી નથી! એ વ્યસન-અવસ્થામાં પ્રપંચસ્ફૂર્ત્તિનો નાશ થઇ કેવળ સ્વરૂપ દર્શન જ થયાં કરે છે.

પ્રપંચ—જગત્-સાધારણ દશામા જગત્ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ છે એવું ભાન થતુ નથી. વસ્તુ. જગત્ ભગવન્મય ભગવદ્રૂપ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ વિરલ ભક્તોનેજ થાય છે પ્રાકૃત દશાના જનો ભગવદ્રહિત જગત્ જુએ છે, તેમ વ્યસનાવસ્થામાં ભગવદીય સર્વ પ્રપંચ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ અનુભવે છે

મૂલમ્ઃ—एवंविधस्तु त्रिविधो भावो निःसाधनो मतः ।
अतस्तु दुर्लभा लोके तत्प्राप्तिर्भजतां नृणाम् ॥२२॥

શબ્દાર્થ.—એ પ્રકારે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એમ ત્રણ પ્રકારનો ભાવ નિઃસાધન કહ્યો છે. માટે ભગવદ્ભજન કરનાર જનોને એ ભાવની પ્રાપ્તિ લોકમા દુર્લભ છે. (૨૨)

વિવેચનઃ—આ પ્રકારે મન, વચન, અને ક્રિયાથી ત્રણ પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે નિઃસાધન થવાય છે નિઃસાધન થવુ એ આ લોકમાં દુર્લભ છે

આ શ્લોકનો શબ્દાર્થ રત્નભટ્ટજીની ટીકા અનુસાર છે વિવેચન અને શ્લોકમા ઘણોજ ભેદ દીસે છે. વિવેચનમાં બતાવેલો મન, વચન, અને ક્રિયાનો ભાવ, મૂળ શ્લોકને અનુસરતો નથી.

"ભક્તિ કરનારા જીવોને પણ નિઃસાધન ભાવની પ્રાપ્તિ આ લોકમા દુર્લભ છે નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જ સ્થિતિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ એ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિઃસાધન ભાવનો ઉદય થયો—પ્રેમભાવ, આસક્તિ, અને વ્યસન કેવલ પ્રભુપર જ થઈ રહ્યું—એટલે પ્રસાદ, દર્શન, અને અનુભવ સર્વ નિત્ય પ્રાપ્ત જ સમજી લેવું, નિઃસાધન ભાવની સિદ્ધિ થઇ એટલે કાર્ય માત્ર શ્રીકૃષ્ણાર્પણ જ થઈ જાય છે, અને વ્યવસાય માત્રમા પ્રભુનું સાન્નિધ્ય, પ્રભુનો પ્રસાદ, પ્રભુની ઇચ્છા, પ્રભુનો હાથ, અને પ્રભુનું સ્વરૂપ અનુભવાય છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ રસાનુભવની સિદ્ધિ થાય છે, માટે સાર એજ આવે છે કે, નિઃસાધનભાવે ભક્તિપૂર્ણ હ્રુદયથી જીવન આમરણાન્ત સફલ કરવું. જીવન સર્વસ્વ ભગવદિચ્છાનુસાર ભગવત્સેવામાં જ વિનિયોજવું (૨૨)

મૂલમ્ઃ—चक्रे करुणया कृष्णो भावात्माऽऽस्यं तथाविधम् ।
मूर्त्तिमद्भावसम्बन्धात्तत्प्राप्तिरिति वेद यः॥ २३ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીકૃષ્ણે કરુણા કરી ભાવાત્મકના મુખારવિન્દરૂપ એવા શ્રીમદાચાર્યજીને પ્રકટ કર્યા. એ મૂર્ત્તિમદ્ ભાવરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથી તે ત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જે જાણે છે (તેને એ ત્રણ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે) (૨૩)

વિવેચનઃ—ભાવાત્મક મુખારવિન્દરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપા હોય ત્યારે

૧ ક્વચિત્ भावात्माख्य એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે "શ્રીકૃષ્ણે, ભાવાત્મા છે નામ જેમનું એવા શ્રીમદાચાર્યને પ્રગટ કર્યા"-એવો અર્થ થાય છે

એ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, 'શ્રીકૃષ્ણ ભાવાત્મક મ્હારા પતિ છે'–મનસા વાચા અને કર્મણા આજ ભાવ સ્થિર રહે ત્યારે નિઃસાધન થવાય છે (૨૩)

मूलम्:—प्रमेयबलतो नान्यत्साधन तत्र भाव्यताम् ।
अत सैवं प्रकर्त्तव्यो निजाचार्यपदाश्रयः ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ —આ ત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિમાં પ્રમેયબલ વિના અન્યસાધન નથી એમ સમજવું. તેથી સર્વે (ભગવદીયોએ) નિજાચાર્યના ચરણારવિન્દનો આશ્રય વિશેષે કરી કરવો જોઈએ.

વિવેચન —જીવકૃત સાધનથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં એવો ભાવ સિદ્ધ થતો નથી. શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયબલથી જ્યારે એ ભાવનું દાન કરે છે ત્યારેજ એ ભાવ સિદ્ધ થાય છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતથી તન, મન અને ધનથી પ્રીતિસહિત સેવા કરવી. શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરીયે તો, શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રમેયબલથી એ ભાવનું દાન કરે. આમ જીવકૃત સાધનથી ભાવ સિદ્ધ થતો નથી તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતે શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને શ્રીમહાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય મન લગાડી કરવો એજ સિદ્ધાન્ત સર્વોપરિ છે.

मूलम् —तदभावे न वै भावि फलमेतन्न संशय ।
अतएवास्मदीशैस्तु ग्रन्थे श्रीवल्लभाष्टके ॥ २५ ॥
स्वामिन् ! श्रीवल्लभेत्येतत्पद्येऽखिलमुदीरितम् ।
सदाश्रयो न वचने किन्तु तन्मार्गनिष्ठया ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય–ન હોય તો ભાવરૂપ ફલ નિઃસંશય થતું નથી. આજ ઉદ્દેશથી શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીવલ્લભાષ્ટક ગ્રન્થમાં "स्वामिन् श्रीवल्लभाग्ने" એ શ્લોકમાં સર્વ નિરૂપણ કર્યું છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કેવલ વચનથી નહિ પરન્તુ પોતે પ્રકટાવેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે; (૨૫–૨૬)

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયપૂર્વક ભગવત્સેવા કરે તો શ્રીઆચાર્યજી ભાવનું દાન કરે. ત્યારે ભાવાત્મક રસમાં તદ્રૂપ થાય, ત્યારેજ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલની નિઃસંશય પ્રાપ્તિ થાય હમારા શ્રીગુસાંઈજી વલ્લભાષ્ટકમાં કહે છે કે–"હે સ્વામિન્ ! શ્રીવલ્લભરૂપ અગ્નિ ! ક્ષણમાત્રના પણ આપના સાન્નિધ્યથી–ક્ષણમાત્ર પણ આપની સમીપમાં રહેવાથી–આપની કૃપાના બલે જે જે આર્તિનો તાપ નષ્ટ થાય–આપની કૃપાના બલે પ્રાણપ્રિય શ્રીવ્રજાધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણના વદનના દર્શનની ઈચ્છારૂપ આર્તિનો જે તાપ ભક્ત જનોમાં અનુભવાય છે તે તો અત્યન્ત સુંદર છે પરંતુ પાછળથી પણ–શ્રી આપના મુખારવિન્દ રૂપ ચંદ્રનું દર્શન થવા પછી–એ પણ વ્રજાધીશ–શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની આર્તિરૂપ તાપ જે અત્યન્ત ઉદય પામે છે–તે અતિ વિચિત્ર છે–એજ આપના દર્શનની નવાઈ છે" પરંતુ આવા વચનોના ઉચ્ચારમાત્રથી કંઈ સિદ્ધ થતું નથી એ વચનાનુસાર આશ્રય અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સુદૃઢ નિષ્ઠા રાખવાથી સર્વ લીલાનો અનુભવ થાય છે (૬)

અહિં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને અગ્નિની ઉપમા આપી છે તે પ્રયોજનવાળી છે અગ્નિની સન્નિધિમાં તાપ લાગે છે તેમ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની સાનીધ્યમાં એક ક્ષણ માત્ર પણ રહેવાથી આર્તિ રૂપ તાપ

અનુભવાય છે. શ્રીમદાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગાગ્નિતાપથી પૂર્ણ છે તેથી જે કોઇ એમની સમીપમા આવે છે તેને શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગાગ્નિ તાપનો અનુભવ થાય છે. એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ-પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીવ્રજાધીશથી આપણ વ્યુચ્ચરણ થયુ-આપણે વિખુટા પડયા-તે પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણને આપણે ક્યારે મળીશું ! એવો તાપ-એવી ઉષ્ણ ભક્તિ-આપણામા પ્રગટ થાય છે. શ્રીમદાચાર્યજીની નિકટમા એક ક્ષણ માત્ર પણ રહેવાથી પ્રાણપ્રેષ્ઠ વ્રજાધીશના સ્વરૂપ દર્શનની તીવ્રેચ્છા ઉદ્ભવે છે અત્ર લૌકિક ચન્દ્રથી પ્રભુના મુખચન્દ્રની વિલક્ષણતા છે. લૌકિક ચન્દ્રથી શીતલતા-શાન્તિ ઉપજે છે જ્યારે પ્રભુના મુખચન્દ્રનું એક ક્ષણ પણ દર્શન થયુ તો પ્રભુમિલન-દર્શનની આર્તિરૂપ ઉષ્ણ તાપ ઉદ્ભવે છે.

मूलम्—मार्गनिष्ठा न स्वबोधै किन्तु तादृग्गुरूदितैः ।
गुरूदितानि वाक्यानि स्वतो ह्यनुवादतः ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ:—માર્ગમાં નિષ્ઠા પોતાના જ્ઞાનથી થતી નથી પણ તેવા ગુરૂના [1]વચનામૃતથી માર્ગમાં નિષ્ઠા સ્થિર થાય છે. એ વચનામૃત પણ પોતાની બુદ્ધિ પરિકલ્પિત ન હોય પણ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તના અનુવાદ રૂપ હોય તોજ માર્ગમાં નિષ્ઠા વધે છે.

વિવેચન:—ગુરુના બોધ વિના પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા સિદ્ધ થતી નથી. ગુરુ પ્રસન્ન થઇ કૃપા કરી બોધ કરે ત્યારેજ માર્ગમા નિષ્ઠા આવે છે. ગુરુના વચનોમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિશ્વાસથી એમના અર્થની ભાવના વારવાર કરવી. તાદૃશીય વૈષ્ણવોએ એકત્રિત થઈ ગુરુના અર્થનો અનુવાદ કરવો, ભાવના કરવી એનો અર્થ આપણી બુદ્ધિથી ન બેસાડવા.

मूलम्--अनुवादो स्वबुद्ध्या किन्तु मूलक्रमागतः ।
अथापि तत्र चापेक्ष्या दृढः स्वाचार्यसंश्रयः ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ:—અનુવાદ સ્વબુદ્ધિએ ન કરવો. પણ મૂલક્રમાનુસાર કરવો જોઇએ અને પછી આપણા શ્રીઆચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય અપેક્ષિત છે. (૨૮) **વિવેચન:**—ગુરુના વચનનો અનુવાદ સ્વબુદ્ધિની કલ્પનાથી કરવો નહિ. પણ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીએ મૂલક્રમથી જે ગ્રન્થો શ્રીસુબોધિનીજી નિબન્ધાદિ રચ્યા છે તેનો ભાવ વિચારી અર્થ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય કરવો. કારણ કે એમની કૃપાથી શ્રીસુબોધનીજી નિબન્ધાદિ ગ્રન્થોનો ભાવ હૃદયગત થાય છે,

मूलम्--एतादृशेन गुरुणाऽवगत्य निखिलं जनः ।
आश्रित्य च निजाचार्यान् सदानन्दं सदा भजेत् ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ:--ભક્તજનોએ એવા [માર્ગનિષ્ઠ, પારમ્પર્ય વિચારયુક્ત] ગુરૂના મુખથી સર્વ અર્થ જાણીને, શ્રીમદાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવુ [૨૯] **વિવેચન.**—માટે ભક્ત એવા વૈષ્ણવે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ અર્થ જાણી આચરણ કરવુ. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતાનો આશ્રય નિશ્ચય અર્પણ કરે. 'શ્રીઆચાર્યજી સદા આનન્દરૂપ છે' એવા ભાવથી ભજન કરવું. લૌકિક વૈદિકનો આનન્દ

---

૧ 'વચનામૃત' શબ્દનો અર્થ "પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થો" એવો થાય છે તેથી ગુરૂની આજ્ઞા પણ શ્રીમદાચાર્યજી પ્રકટિત ગ્રન્થાનુસાર હોવી જોઇએ ગ્રન્થનો અર્થ પોતાની બુદ્ધિકલ્પિત ન કરે પણ તે ગ્રન્થોના મહાનુભાવી ટીકાકારના વચનનીસહાયથી કરવો.

તુચ્છ છે નિરન્તર ચાલી શકે એવો નથી લૌકિકમાં વિષયાદિ સુખ ભોગવવાથી નરકાદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગાદિ સુખ પણ નિત્ય નથી પુણ્ય જ્યારે ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સ્વર્ગમાં જનાર માણસને પણ પુન સંસારમાં—મર્ત્યલોકમાં જન્મ લેવો પડે છે અને દુઃખી થવું પડે છે પણ શ્રીઆચાર્યજીનો આનન્દ એવો ક્ષણિક નથી શ્રીઆચાર્યજી સદા એકરસ આનન્દરૂપ છે તેજ પ્રકારે શ્રી ગુસાંઇજી શ્રીસર્વોત્તમજી સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું "आनन्दाय नमः परमानन्दाय नमः" " આનન્દને નમું છું, પરમાનન્દને નમું છું," એવું નામ આપે છે શ્રી આચાર્યજીની નામાવલિમાં "आनन्दमूर्तये नमः" એવું "આનન્દમૂર્તિ રૂપ" શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેથી શ્રી આચાર્યજીનું સ્વરૂપ સદા મૂર્તિમાન આનન્દમય, એકરસ છે તેથી એમનું ભજન પ્રેમથી કરવું

મૂલમાં श्रीमदाचार्याणां सदानन्दं એવો પાઠ છે છતાં श्रीमदाचार्येण सदानन्दं सदा भवेत् એવો પાઠ હોય એમજ અર્થ વિવેચનમાં લીધો છે રત્નાકરજીની ટીકા અનુસાર सदानन्द શબ્દનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણ પરત્વે લેવો યોગ્ય છે સદાનન્દ શબ્દનો યૌગિક અર્થ શ્રીકૃષ્ણજ થાય છે વસ્તુતઃ શ્રીકૃષ્ણ સદાનન્દજ છે પ્રાકૃત જીવો લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓમાં રસ, આનન્દ જોઇ રહ્યા છે તેમને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ' નિરન્તર અનન્ત રસ—આનન્દ લૌકિક વૈદિકમાં નથી પણ સદાનન્દ, રસેશ, પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં છે લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓનો કામોનો આનન્દ રસ તુચ્છ છે એ આનન્દ કે રસ નથી પણ આનન્દાભાસ છે રસાભાસ છે ખરો આનન્દ રસ રસેશ પ્રભુમાં છે 'रसो वै सः' 'પરેશ્વર પ્રભુ રસ છે (૨૯)

મૂલમ્—ભજન ભાવરૂપસ્ય ભાવેનૈવોપપદ્યતે
ચેતસ્તત્પ્રવણં સેવા ઇતિ एव निरूपिता ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ—ભાવરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણનું ભજન ભાવથીજ પ્રાપ્ત થાય છે માટેજ શ્રી મહાપ્રભુજીએ—પ્રભુમાં ચિત્ત પરોવવું, તે સેવા એમ નિરૂપણ કર્યું છે [૩૦]

વિવેચન—ભજન સેવા ભાવથી કરવાં, કારણ કે ભાવવિના અભિમતસ્વરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે, કે સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે પ્રભુમાં ચિત્તનું પરોવાવું—એકાગ્ર થવું તે સેવા. તે [માનસી] સેવાની સિદ્ધને અર્થે તનુજા એટલે શારીરિક સેવા અને વિત્તજા એટલે આર્થિક—દ્રવ્યની સેવા કરવી. જેમ નદીનો પ્રવાહ રાત્રિ દિવસ એકરસ વહ્યો જાય છે તેમ ચિત્તમાં અષ્ટ પ્રહર માનસી સેવાનો પ્રવાહ નિરન્તર અસ્ખલિત વહ્યા જવો જોઇએ. પણ તેમ થવાને માનસી સેવા સાધનારી તનુજા અને વિત્તજા સેવા મન લગાડી ભાવપૂર્વક કરવી જોઇએ.

તનુજા એટલે શરીરથી પ્રભુની સેવા કરવી, સેવકનું શરીર પોતાના સુખને અર્થે નથી પણ પ્રભુના સુખને અર્થે છે શરીર સેવકનું નથી પણ પ્રભુનું છે સેવક "એ એટલે પોતાના દેહપરથી" અહંભાવ અને મમત્વ દૂર કરે તે માટે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તનુજા સેવા કરવાની આજ્ઞા કરે છે દેહની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ પ્રભુના સુખાર્થે કરવો. સંસારાવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના હિતને માટે ઇન્દ્રિયો તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોને સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર ઇશ્વર સર્વ આધાર શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમને વિષે નિયમથી જોડવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહે છે કે ઇન્દ્રિયવન્ત જીવોનું ફલ આ ભગવાનજ છે " વિત્તજા સેવાથી દ્રવ્યનો વિનિયોગ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં કરવાનો છે આપણા દ્રવ્યથી આપણા

પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીઠાકોરજીને સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી અભિલાષા ઉદ્ભવે છે દ્રવ્યનો વિનિયોગ જો શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં થાય છે તો "આ દ્રવ્ય મ્હારૂં છે." એવી બાધક બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે, પણ જો કેવલ સ્વસુખાર્થે વા લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાજ સમસ્ત દ્રવ્યનો વ્યય થાય તો એ દ્રવ્યથી આસુરત્વ, મમત્વ, લોલુપતા અને અન્તે સંસારજ ફલ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. માનસી સેવા ભક્તિ શબ્દનો અર્થ માનસી સેવામાજ પરિણામે છે ભક્તિમા भज् ધાતુ છે એ भज सेवायाम् ભજ ધાતુ સેવાના અર્થમા છે. આથર્વણમા શ્રુતિ છે કે, भक्तिरस्य भजनं तदिहामुत्रोपाधि नैराश्येन मनःकल्पनम् " આ લોક અને પરલોકની ઉપાધિની નિરાશાપૂર્વક એનું (પરમાત્માનું) ભજન મન કલ્પના સતેજ ભક્તિ. આ વાક્યમા પણ ચિત્તનું પ્રભુમા લીન થવું એને જ ભક્તિ કહી છે ભક્તિ મીમાંસા સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે "सापरानुरक्तिरीश्वरे " આ સૂત્રમા 'ઇશ્વરને વિષે ચિત્તમા અત્યન્ત અનુરાગવૃત્તિ' તેજ ભક્તિ એમ કહ્યુ છે. માટે ભક્તિમા માનસી સેવાજ પ્રધાન છે. એ માનસી સેવા તનુજા અને વિત્તજા સેવાથી સિદ્ધ થાય છે ઉપરના પ્રમાણોથી શ્રીમહાપ્રભુજીનું સેવાનું લક્ષણ " चेतस्तत्प्रवणंसेवा " પ્રભુમા ' ચિત્તનું પરોવાવું તે સેવા ' એ સબલ છે. (૩૦)

मूलम्ः—तस्यां तु विस्मृतिभाव्या जगतः सर्वथा ध्रुवम् ।
तदभावे मानसी तु सेवनान्नैव सिद्धयति ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ:—આ માનસી સેવામાં તો સર્વથા જગત્‌ની વિસ્મૃતિ નિશ્ચલ થવી જોઇએ. એ જગત્‌ની વિસ્મૃતિના અભાવમાં. માત્ર સેવનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી(૩૧)

વિવેચન:—તનજા વિત્તજા સેવા મન લગાડી કરે તો સર્વ જગત્—દેહસમ્બન્ધી પદાર્થની વિસ્મૃતિ થાય. માનસી સેવાનો એજ ભાવ છે કે સર્વ જગત્‌ને ભૂલાવે; મનમાંથી અહન્તા મમતા ટાળી, જગતના સમ્બન્ધ માત્ર દૂર કરાવી, કેવળ ભગવદિચ્છાનુજ અનુવર્તન કરાવે છે, અને એમ સર્વ જગતને ભૂલાવી હરિપરાયણ સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણતત્પર રાખે એજ ખરી માનસી સેવા છે, ખાનપાન નિદ્રાદિ સર્વ ભૂલીને ભગવદ્ભાવાવિષ્ટ થઇ, સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય ત્યારેજ જાણવું કે ભાવરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થઇ. (૩૧)

તનુજા અને વિત્તજા સેવા જ દુર્લભ છે તો પછી માનસી સેવા તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી ? પણ એજ વૈષ્ણવોનો પરમ પુરુષાર્થ છે, તેથી એ માનસી સેવામાં બાધક પદાર્થોનું નિરૂપણ અગ્રિમ શ્લોકમાં કરે છે.

मूलम्—तद्बाधकानीन्द्रियाणि विषया लौकिकी मतिः ।
प्रतिबन्धस्तथोद्वेगो भोगोऽप्यत्रैव लौकिकः ॥ ३२ ॥
दुष्टान्नभक्षणं चापि ह्यसमर्पितभक्षणम् ।
असत्सङ्गः सर्वथा हि भावबाधक इष्यते ॥ ३३ ॥

શબ્દાર્થ:—ઇન્દ્રિયો, વિષયો, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબન્ધ, ઉદ્વેગ, લૌકિકભોગ એ માનસી સેવાને બાધ કરનારાં છે દુષ્ટાન્નભક્ષણ, અસમર્પિત ભક્ષણ, અને અસત્સઙ્ગ એ પણ સર્વથા ભાવબાધક અથવા ભગવદ્ભાવને પ્રતિબંધ કરનારા છે. (૩૨–૩૩)

વિવેચન—તનુજા વિત્તજા સેવા મન લગાડી કરવામાં દશ ઇન્દ્રિયો બાધક છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોના દેવતાને વિષય પ્રિય છે તેથી તે દેવતાઓ ઇન્દ્રિયોને વિષય તરફ ખેંચે છે, અને ભગવત્સેવામાં પ્રવર્તતી ઇન્દ્રિયોનો બાધ કરે છે. કયે પ્રકારે સેવામાં લૌ-

કિક બુદ્ધિ થાય એવો રસ્તો બતાવે છે. સેવા કરવામાં પણ એવા વિચાર ઉદ્ભવે કે "મારે હજુ લૌકિક કાર્ય કરવાનું પુષ્કળ કામ બાકી રહ્યું છે! ભૂખ અત્યન્ત લાગી છે!" એવી લૌકિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ સેવામાં મનને ઉદ્વેગ ઉપજાવે છે. એ મનના ઉદ્વેગથી જેમ બને તેમ સત્વર અનોસર કરાવે છે, શ્રીઠાકોરજી તો મનની લૌકિક બુદ્ધિ તરતજ જાણી જાય છે, તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરે એવા લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં તેમજ વિષયાદિકમાં મનને પ્રેરે છે. આ પ્રકારે મનના ઉદ્વેગરૂપ પ્રતિબંધથી ભગવત્સેવા—તનુજા વિત્તજા—બનતી નથી, મન ખાનપાનાદિ વિષયભોગમાં આસક્ત રહે છે. વિષયાદિકના સંગથી મન કેવળ લૌકિક થઈ જાય છે. સેવાફલમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે "ઉદ્વેગ, પ્રતિબંધ અથવા ભોગ સેવામાં બાધક થાય છે." આ વચનો એમ જણાવે છે કે ઇન્દ્રિયો તથા મન વિષયમાં મગ્ન થઈ પ્રથમ ઉદ્વેગ કરાવે છે પછીથી પ્રતિબન્ધ કરે છે અને અન્તે ભોગ જીવને કેવળ લૌકિક બનાવી દે છે. હવે કોઈ એમ શંકા કરે કે 'ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં પ્રેરનાર બુદ્ધિ કેમ થાય છે?' તો તેનું સમાધાન કરે છે. દુષ્ટાન્નભક્ષણ, અસમર્પિતભક્ષણ અને અસત્સંગ—એ આ લૌકિક મતિના મુખ્ય કારણો છે. દુષ્ટ પ્રાણીની સત્તાનું અન્નભક્ષણ કરવું અથવા દુષ્ટ ક્રિયા કરી અન્ન લાવી તેનું ભક્ષણ કરવું તે દુષ્ટાન્નભક્ષણ છે, અસમર્પિત ભક્ષણ એટલે પ્રભુના શ્રીમુખ સમીપ ધરાવેલા ભોગ વિના અન્ય વસ્તુનું ભક્ષણ તે અપ્રસાદિત—અસમર્પિત ભક્ષણ કહેવાય છે. એ અપ્રસાદિત વસ્તુનું ભક્ષણ જીવની દુર્મતિને પોષણ આપનારું છે, ભગવદ્ભાવનું બાધક છે, દુષ્ટ અન્ન બહુ બાધક છે તે પદ્મપુરાણમાં છે—

"अवैष्णवानामन्नं च पतितानां तथैव च। अनर्पितं तथा विष्णोः श्वमांससदृशं भवेत्॥
अनिवेद्य तु यो भुङ्क्ते हरये परमात्मने। पतन्ति पितरस्तस्य नरके शाश्वतीः समाः॥"

'અવૈષ્ણવનું અન્ન, પતિતનું અન્ન અને પ્રભુને અર્પિત ન કરેલું એવું અન્ન શ્વમાંસ—કૂતરાના માંસ—સમાન છે. જે હરિ—પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિના પોતે ભોજન કરે છે તેના પિતૃ, પિતામહાદિ બહુ વર્ષ પર્યન્ત નરકમાં પડે છે.' આ વચનાનુસાર અવૈષ્ણવનું અન્ન, તથા પતિત—ચાંડાલાદિ નીચ યોનિમાં જન્મેલાનું અન્ન, તથા અસમર્પિત અન્નનું ભોજન કરવાથી ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ, સર્વ નષ્ટ થાય છે—અસુરવત્ થઈ જાય છે. આચમન પણ પ્રસાદી જલથી કરવું. કૂર્મપુરાણમાં કહે છે કે—

"अनर्पयित्वा गोविन्दे यो भुङ्क्ते धर्मवर्जितः। शुनो विष्ठासमं चान्नं नीरं तत्सुरया समम्॥"

'ગોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મરહિત જે અન્ન ખવાય છે તે અન્ન કૂતરાની વિષ્ઠા સમાન છે, અને અનુ અસમર્પિત જળ સુરા—મદિરા—સમાન છે.' આ પ્રકારે અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ અસુરત્વ ઉપજાવે છે. દુઃસંગથી અન્ય સંબંધ થાય છે. તેથી દેહ ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ બહિર્મુખ થઈ જાય છે. ભગવદ્વિમુખ થાય છે. વિષયના ધ્યાનમાં તત્પર થાય છે. તેથી વૈષ્ણવે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી દુષ્ટ અન્ન, અસમર્પિત અન્ન અને દુઃસંગ એ ત્રણેનો સંબંધ કદાપિ ન કરવો. (૩૩)

સર્વ વસ્તુ ભગવાનની છે તથા એ વસ્તુઓનો પ્રથમ ભોગ ભગવાનથી થાય એમ ભક્તોને ઇષ્ટ છે. ભગવાનની વસ્તુઓ—ખાન પાન, આદિ સર્વ વિષયો—ભગવાન આરોગે તે પહેલાં જો જીવ તેનો ઉપયોગ કરે તો જીવ અપરાધી થાય છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીમુખે કહે છે—

"यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः। भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात्॥"

વૃષ્ટ્યાદિથી અન્નાદિ રસોત્પત્તિ પ્રથમ ભગવાનના ભોગાર્થે જ છે ભગવાન્ અન્નાદિમનો ઉપભોગ કરે તે પહેલાં જીવ પોતે તેનો ભોગ કરે એ પાપરૂપ છે અન્નાદિની ઉત્પત્તિનુ પ્રયોજન જાણુનાર સન્તો ભક્તો-પ્રથમ ભગવાનને માટે અન્નપાક કરે છે, તે સર્વ અન્નપાક ભગવાનને સમર્પિત કરી, ભગવાનના ઉપભોગ પછી અવશિષ્ટ જે પ્રસાદ રહે છે તેનુ ભોજન કરે છે આમ ભગવદુચ્છિષ્ટ વસ્તુનુ ભક્ષણુ કરવાથી અન્ન દોષરહિત થાય છે. તેથી સેવામા પ્રતિબન્ધ કરનાર પાપ દૂર થાય છે. પણુ જે પાપી જીવો ભગવદુચ્છિષ્ટ ભોજન ન કરતા, પોતાને અર્થેજ પાકાદિક્રિયા કરે છે તેઓ તો પોતાનું જ ભક્ષણુ કરે છે-અન્નનુ નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજી ખાનપાનાદિ વસ્તુઓના સર્વ દોષ દૂર કરવાને સુકર માર્ગ એજ બતાવે છે કે જે કંઇ વસ્તુનો ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિનો-જીવ ઉપભોગ કરે તેનો પ્રથમ શ્રીપ્રભુને અગીકાર કરાવવો. અને પછી જ તે ઉપભોગમાં લેવી એમ થવાથી તે વસ્તુના દોષ ભગવદ્અંગિકારથી દૂર થાય છે. સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના ગ્રન્થમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે "તે તે વસ્તુ ગત દોષ દૂર કરવા સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી જે અસમર્પિત વસ્તુઓ છે તેનો ત્યાગ કરવો." પુષ્ટિમાર્ગમા પ્રસાદિ અન્ન લેવુ, પ્રસાદિ જલનુ જ પાન કરવુ, ભગવદર્થે ભોગ, સામગ્રી તૈયાર કરવા, અને તે મહાપ્રસાદ ભગવદીયોએ લેવા કે જેથી સર્વ અન્ન જલ ગતદોષ દૂર થાય અને મતિ શુદ્ધ રહે પ્રસાદિ વસ્તુ લેનાર ભગવદીયો સામુ આક્ષેપ કરનારાઓનુ ગાઢ અજ્ઞાન આ કેટલેક અંશે દૂર થશે! (૩૩)

મૂલમ્ઃ-तस्मात्यक्त्वा दुष्टसंगं कृत्वा स्वाचार्यसंश्रयम् ।
तदीयजनसंसर्गे स्थित्वा मार्गे तथा गुरौ ॥ ३४ ॥
कृत्वा विषयवैराग्यं परितोषं विधाय च ।
सदानन्दं सदानन्दं फलप्राप्त्यै सदा भजेत् ॥ ३५ ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી દુઃસગનો ત્યાગ કરી, આપણા શ્રીઆચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરી, તદીયજનના સસર્ગ (સમ્બન્ધ)થી માર્ગમાં તથા ગુરુમાં સ્થિતિ કરી, વિષયોમાં વૈરાગ્ય રાખવો. સર્વદા સન્તોષ આચરવો, અને ફલપ્રાપ્તિને અર્થ નિરન્તર આનન્દમય એવા સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનુ સદા ભજન કરવુ. (૩૪-૩૫).

વિવેચનઃ—દુષ્ટના સગથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે, અસમર્પિત વસ્તુનુ ભોજન કરવાનું મન થાય છે, અન્યાશ્રય પણુ થાય છે. તેથી સર્વ દોષના મુલરૂપ દુસંગનો ત્યાગ કરવો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પાંચ પ્રકારે કર્તવ્ય છે (૧) દુઃસગનો ત્યાગ, (૨) શ્રી આચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય (૩) ભગવદીયનો સગ (૪) પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે માર્ગમાં સ્થિતિ (૫) ગુરુ કહે તે પ્રમાણે સેવા, (૩૪)

વિષયમા વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ સર્વ ધર્મ બની આવે છે શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે વિષયોથી પૂર્ણ છે દેહ (ઇન્દ્રિયાદિ) જેમના એવા જીવોના હૃદયમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી આ વાકયાનુસાર જે જીવના હૃદયમા વિષયોનું જ્ઞાન હોય, દેહમાં વિષય કામના હોય, તેમના હૃદયમાં હરિ-ભગવાનનો આવેશ સર્વથા ન થાય. તેથી વિષયાદિકમા વૈરાગ્ય રાખવો ત્યારેજ મનમા સન્તોષ રહે છે-જે ભગવદિચ્છાથી મળી આવે થાય તેનાથી સન્તોષ માનવો. લૌકિકવૈદિક, દેહસમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તાનો ત્યાગ કરી સદા આનન્દમાં રહેવું, હૃદયમાં સન્તોષ હોય તોજ આનન્દ પ્રકટે છે. ચિન્તા ન હોય તોજ ભગવદ્ધર્મમાં મન એકાગ્ર થાય છે. શ્રીઆચાર્યજી

નવરત્ન ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે, જે વૈષ્ણવોએ પોતાનો આત્મા ભગવાનને નિવેદિત કર્યો છે—તેઓએ કદાપિ કોઇપણ ચિન્તા કરવી નહિ. ત્યારેજ સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ એઓનો સ્વીકાર કરશે. શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને વ્રજભક્તોને જેવું ફલ આપ્યું હતું તેવું ફલ એવા ભક્તને આપશે સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણ ફલરૂપે રસદાનપૂર્વક અનુભવ કરાવશે.

इति श्रीहरिरायजीविरचितं नवमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं सम्पूर्णम्।

શિક્ષાપત્ર ૧૦ મું

ઉદ્દેશ—લૌકિક ક્લેશનો સમ્બન્ધ થાય તો પણ પ્રભુમાં દોષારોપ ન કરવો. પ્રભુનું આશ્રય ન છોડવો, લૌકિક વિપત્તિનો સમ્બન્ધ કરાવીને પણ ભગવાન્ ભક્તનું હિત કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો. જેમ ચાતક પક્ષી મેઘજલની આકાંક્ષા રાખી વિશ્વાસ રાખે છે તેમ ભક્તોએ પણ ભગવાન્ હિતજ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિષયમાં વૈરાગ્ય રાખી યથાલાભ સન્તોષ માની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધ હૃદયથી ભજન કરીએ ત્યારેજ ફલપ્રાપ્તિ થાય. ફલદાતા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે ફલદાન કરવાની ઇચ્છા કરે ત્યારે જ ફલ પ્રાપ્ત થઇ શકે, ક્યારે અને કેટલું અને કેવું ફલ શ્રીકૃષ્ણ આપશે. એ જાણવા જીવ સમર્થ નથી. ફલપ્રાપ્તિ વિચારવાનું જીવનું કર્તવ્ય નથી. જીવે તો સેવામાં ધર્મ ભગવદિચ્છાને અધીન થઇ, પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી એજ મહાફલ છે શ્રીકૃષ્ણ કે પ્રકારે કેવું ફલ આપશે ઇત્યાદિક સમજાવવાને આ દશમ શિક્ષાપત્ર છે

मूलम्—को वेद कीदृशं कृष्णाभिप्रायं स्वजने मम ।

स्वानन्दसिद्धये राति निजार्तिं दर्शनादिषु ॥१॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણનો સ્વજનવિષયક અભિપ્રાય કેવા પ્રકારનો છે તે કોણ જાણે છે? તો પણ પોતાના આનન્દની સિદ્ધિને અર્થે દર્શનાદિકમાં નિજાર્તિનું (પોતા વિષે પ્રભુ દર્શનાદિકમાં આર્ત્તિ—આતુરતાનું) દાન કરે છે [૧] વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણનું અભિપ્રાય જાણવા વેદ પણ અસમર્થ છે તેથી નેતિ નેતિ એમ વેદ પોકાર કરે છે. વેદ ભગવત્સ્વરૂપ છે, એવા વેદ પણ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણનો અભિપ્રાય જાણવા સમર્થ નથી તો મ્હારી બુદ્ધિથી એ અભિપ્રાયનું જ્ઞાન શી રીતે થશે? છતાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપાથી હું કંઇક મ્હારી મતિઅનુસાર કહું છું વેદ તો શ્રીપ્રભુના બન્દીજન છે સદા પ્રભુના ગુણગાન કરે છે બહાર ઇશ્વરનું માહાત્મ્ય ગાય છે, હું તો શ્રીકૃષ્ણનો દાસ છું તેથી પ્રભુની કૃપા મ્હારા પર છે, શ્રીકૃષ્ણ આનન્દરૂપ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે એ ઇચ્છા કરે કે "અમુક પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને મ્હારો આનન્દાનુભવ થાય, ત્યારે એ ભક્તને શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની આર્ત્તિ—આતુરતા થાય છે એ દર્શનની આતુરતા થાય એટલે સેવકના હૃદયમાં હું શ્રીકૃષ્ણના દર્શન ક્યારે કરું! કેટલા જ મેં અને વર્ષો થયા હું શ્રીકૃષ્ણથી વિયોગ પામ્યો છું" એવો પ્રભુમિલનસમ્બન્ધી તાપ પ્રકટે છે એ કૃષ્ણ વિયોગાત્મક તાપમાંજ સ્મરણ સેવા કીર્તનાદિ સર્વ સિદ્ધવત્ જાણી લેવું, કેમકે એ જીવને પ્રભુના દર્શન વિના સ્થિત થઇ શકશે નહિ અને તેથી એની પ્રીતિ ભગવદ્ધર્મમાં, સેવા સ્મરણાદિકમાં, ભગવદ્ભાવમાં, આપોઆપ થાકી આવશે. (૨)

मूलम्--संसाररागाभावाय लौकिकार्ति तथा पुनः ।
मदाभावाय च स्वार्ति शरीराति प्रयच्छति ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ.—સંસારમાં સ્નેહ હોય તો તેની નિવૃત્તિ સિદ્ધ કરવા ભગવાન લૌકિક દુઃખ આપે છે મદનિવારણ કરવા જ્ઞાતિસમ્બન્ધી દુઃખ તેમજ શરીરસમ્બન્ધી દુઃખ આપે છે વિવેચનઃ—આ સંસાર તથા દેહસમ્બન્ધી જેટલા પદાર્થ છે તે સર્વમાથી જ્યારે ભક્તોનો સ્નેહ છુટી જાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે. ભક્તની સંસારમાંથી આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ લૌકિક-ક્લેશ આપે છે. હું સર્વ કરૂં છુ, મ્હારા વિના કશુ થાત નહિ, એવું સ્વાભિમાન દૂર કરાવવા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાયુક્ત થઇ, જીવોને શરીરસમ્બન્ધી દુઃખો તેમજ ધનસમ્બન્ધી દુઃખ મોકલે છે. જ્યારે જીવ લૌકિક કાર્યોમાં દુઃખ અનુભવે છે ત્યારે એની બુદ્ધિ પ્રભુ પ્રતિ વળે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે કઇ લૌકિક ક્લેશ આવી પડે તો ભક્તોએ તેથી ખિન્ન થઇ ભગવાનમાં દોષારોપણ ન કરવું. પણ એ દુઃખ જે આરમ્ભમા કડવા લાગે છે તે પરિણામમા અત્યન્ત હિતદાયક છે એમ સમજી પ્રભુ આપણું હિત જ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણ સંસારમા આસક્તિ સિદ્ધ નહિજ કરે. કારણકે પોતે સંસારવૈરી છે. તેથીજ શ્રીકૃષ્ણ દેહ સમ્બન્ધી, શરીર સમ્બન્ધી પીડા મોકલે છે કે જેથી ભક્તનું ચિત્ત ભગવાન્માં નિરૂદ્ધ થાય, શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કેઃ—સંસારી જો શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો તેનો લોક (સંસાર) સર્વથા નાશ પામે છે" આ પ્રકારે લૌકિક-ક્લેશ પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.]

मूलम्--संगाभावाय बन्ध्वार्ति देशार्ति दैन्यसिद्धये ।
मोहाभावाय भगवान् साधनार्ति ददाति हि ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થઃ—બહિર્મુખ સગાસમ્બન્ધીઓનો સંગ દૂર કરવા પ્રભુ તેમના તરફના દુઃખાદિક આપે છે દીનતા સિદ્ધ કરવા દેશાર્ત્તિ—વિદેશગમનનું દુઃખ આપે છે. તેમજ મ્હારા સાધનથી ફલપ્રાપ્તિ થઇ એવો મોહ દૂર કરાવવા પ્રભુ સાધન—આર્ત્તિ મોકલે છે.

વિવેચન.—સગાસમ્બન્ધી દુઃસંગ આપતા હોય અને ભગવદીયોનો સંગ થતો ન હોયતો બન્ધુસમ્બન્ધી—દેહસમ્બન્ધી કુટુમ્બ વિષેનું દુઃખ મોકલે છે જો કુટુમ્બીઓથી વિયોગ થાય તો એવો વિચાર કરવો કે "એમની સાથે મ્હારે શું સમ્બન્ધ છે ? મ્હારા આત્માના સમ્બન્ધી તો શ્રીભગવાન છે. મ્હારે તો શ્રીપ્રભુનુંજ કામ છે." આ પ્રકારે વિચારી બન્ધ્વાર્ત્તિ સમયે પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ માનવી. આપણા દેશમાં આફત આવી પડે—આપણે જ્યા નિવાસ કરતા હોય ત્યા આકસ્મિક દુઃખ આવી પડે તો પણ એવું આશ્વાસન લેવુ કે "પ્રભુએ આપણામાં દીનતા સિદ્ધ કરવા આવી વિપદ્ મોકલી છે" પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનુ એક સાધન દીનતા જ છે શ્રીગુસાંઇજીએ વિજ્ઞપ્તિમાં કહ્યું છે કેઃ— "આપને પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન શ્રીઆચાર્યોક્ત દૈન્યજ છે" આ વચનાનુસાર પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનુ કારણ દીનતા તે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય પદાર્થોમાં—સ્ત્રી, પુત્ર; પતિ, મિત્ર, પુત્ર, ગૃહ, દ્રવ્ય, દેહ, આ લોક, અને પરલોક—આ

હિમા મોહ ન થાય તે સારૂ પ્રભુ જીવકૃત પ્રયત્નોમાં નિષ્ફળતા આપે છે સાધનાદિ આપે છે, મોહ એક શ્રીકૃષ્ણમાંજ રહે–અન્ય સ્થળેથી આપણો મોહ દૂર થાય તે શ્રી ભગવાન્ સ્વત કૃપા કરી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, જપ, પાઠ વહાર્તાદિક કરાવી આપે છે (૩)

લમ્ –प्रारब्धभोजनार्थं वा परीक्षार्थं विलम्बनात् ।
निर्वाहार्थं तथा वेदसाध्यार्थार्त्तिं प्रयच्छति ॥ ४ ॥
एवमार्त्तिप्रदानेऽपि परमानन्ददायिन ।
समाश्रयो न मोक्तव्यो दृढ स्वाचार्यसंश्रयै ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રારબ્ધ ભોગ કરાવવા, પરીક્ષા કરવા પ્રભુ વિલમ્બ કરી નિર્વાહ સમ્બન્ધી તેમજ વેદસાધ્ય સ્વર્ગાદિક સમ્બન્ધી આર્તિ–પીડા આપે છે, [૪] આ પ્રકારે પ્રભુ આર્તિ–પીડા આપે છે તો પણ પરમ આનંદ આપનાર શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ આશ્રય શ્રી આચાર્યજીનો સુન્દર આશ્રયે રહેનાર વૈષ્ણવોએ ત્યજવો નહિ. (૫)

વિવેચન —ઉપર કહેલા પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે કૃપા કરે ત્યારે લૌકિક–પીડા થાય છે અને ભગવત્સમ્બન્ધી–આતુરતાનું દાન થાય છે ઉપર્યુક્ત–પીડાઓ આવી પડે ત્યારે પણ જો શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ આશ્રય રાખી શકાતો નથી તો પરમાનન્દનું દાન થતું નથી સર્વ સાધનોમાંથી એક પણ સાધન હાથમાં નથી. શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃજ સર્વ સાધનો સિદ્ધ કરી આપે પુષ્ટિમાર્ગીય પરમફલરૂપ પરમાનન્દનું દાન કરે છે આ આશય હું મ્હારી બુદ્ધિથી કહેતો નથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરી હું કહું છું કે "શ્રીકૃષ્ણજ સર્વ કર્તા છે" શ્રીઆચાર્યજી નવરત્નગ્રન્થમાં કહે છે કે "(પ્રભુ સર્વના ઈશ્વર છે, સર્વના આત્મા છે તે નિજેચ્છાથી સર્વ કરશેજ") આ પ્રકારે લૌકિક પીડામાં જે મન સાધારણ રીતે ચલાયમાન થઈ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજે છે તેને સમજાવી શ્રીકૃષ્ણમાં દૃઢ આશ્રય રાખવો

मूलम् —स्वत कृष्ण सदानन्दो निजानन्द प्रदास्यति ।
तदाशयैव स्थातव्य सर्वैश्चातकपक्षिवत् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ —સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાનો આનન્દ નિજ ભક્તોને દાન કરશે ભગવદીયોએ તે આશાથી ચાતક પક્ષી પેઠે સ્થિતિ કરવી. (૬) વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ આનંદરૂપ છે પરમ કૃપાળુ છે સર્વ પ્રાણી માત્રને આનન્દનું દાન કરે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ નિજ દાસને તો અધિકાધિક આનન્દદાન કરે એ તો ઉચિત છે. નિજ દાસ પર અતિશય કૃપા કરે એ નિશ્ચય છે, શ્રીકૃષ્ણના નામથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે શ્રીભાગવત દ્વાદશ સ્કન્ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે "कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान्गुण कीर्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसङ्ग पर व्रजेत् [અ ૩, ૫૧]" એટલે કે 'હે પરીક્ષત્ રાજા ! દોષના નિધિ જેવા કલિયુગને વિષે એક મહાન્ ગુણ છે, તે એ કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન માત્રથી સઙ્ગરહિત થઈ પરને પ્રાપ્ત થવાય છે

યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો ભણ્ડાર છે તો પણ શ્રીકૃષ્ણના નામથી સંસાર મટી જાય છે, ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એક ભગવદીય ગાય છે કેઃ—राग विहागडो.

करि हे कृष्ण नाम सहाय। अधमता उर आनि अपनी मरत अकुलाय, करि हे० ॥१॥ अधम अग्निते उद्धार सो कहा तेरो भार। कोन उद्यम अपने निज करी सक्यो निस्तार ॥२॥ नेक उधो कारि भरोसो वसत जाके गाम। सो क्यों ममता छांडि हे ले नीवन जाको नाम ॥ ३ ॥ वरद विविध भुलायवों करि हारि न धरिहे लाज। तोपें गदाधर निगम आगम वक्षत कितवे काज" ॥४॥

આવી રીતે પ્રભુ જો કે દયાલ આનંદરૂપ છે તો પણ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘના ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે તેમ ભક્તોએ પણ પ્રભુના ઉપર દઢ વિશ્વાસ રાખવો. ચાતક જો વિશ્વાસ રાખે છે તો જડ એવો જે મેઘ તે પણ એનો—ચાતકનો—તાપ શાન્ત કરે છે, મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તો પછી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણનું અહર્નિશ સ્મરણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને વિષે આતુરતા રાખનાર ભક્તને પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દનું દાન કેમ ન કરે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી સર્વ ભક્ત—મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેથી દઢ વિશ્વાસથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું.

मूलम्:—लौकिकार्त्तेरगणनं परमानन्दचिन्तनात् ।

यथा न गणयेद्रोगी तिक्तभेषजभक्षणम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થઃ—પરમાનન્દના ચિન્તનથી લૌકિક—ક્લેશ ગણકારવો નહિ જેમ રોગી માણસ કડવી ઔષધિનું ભક્ષણ ગણકારતો નથી તેમ જીવે લૌકિક—ક્લેશ ગણવો નહિ.

વિવેચનઃ—જો જીવ લૌકિક દેહસમ્બન્ધી સંસારના ક્લેશથી ખેદ પામે તો પ્રભુને ચિન્તા રહેતી નથી. જ્યારે જીવને પ્રભુને વિષે આતુરતા—આર્તિ ઉદ્ભવે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય તેથી જીવે લૌકિક—આર્ત્તિ ન કરવી. પણ પ્રભુની વિપ્રયોગાર્ત્તિ કરવી પરમાનન્દરૂપ ભગવાનના ગુણ વિચારી, જીવે પોતાના દોષનું ચિન્તન કરવું. ત્યારેજ પ્રભુના હૃદયમાં દયા આવે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.—(ભક્તોને આર્તિયુક્ત જોઇને પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલો સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રગટે છે.)

નિજજનનો પ્રભુ વિષયક વિપ્રયોગ—ક્લેશ જોઇને પ્રભુ દર્શન આપે છે, શ્રી ભાગવત રાસપંચાધ્યાયીમાં વર્ણન કર્યું છે કે "જ્યારે વ્રજભક્તોને મદ થયો ત્યારે પ્રભુ અંતર્ધાન થયા પછી તેજ ભક્તોને પ્રભુ—વિરહથી આર્ત્તિક્લેશ થયો ત્યારે શ્રીઠાકોરજી કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમા વ્રજભક્તોના ભાવયુક્ત જ્યારે મનમાં ક્લેશ થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થાય. લૌકિક આર્ત્તિ છોડી પ્રભુની વિપ્રયોગાર્ત્તિયુક્ત પરમાનન્દનુ ચિન્તન કરવુ. આમા દૃષ્ટાંત રોગીજનનુ આપે છે તેજ પ્રકારે જેને પોતાના સંસાર રૂપ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સરનુ રોગસદશ જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું છે તેવા ભગવદીયે તો સંસારરૂપ રોગ—નિવૃત્ત કરવા લૌકિકાર્ત્તિ સહન કરી પરમાનન્દના ચિન્તનરૂપ ઔષધિ ખાવી. ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત કરે.

मूलम्:—अहितं निजभक्तानां विदधाति हरिर्न हि ।

समस्तानां सखा स्वीयभक्तानां न कथं भवेत् ॥ ८ ॥

કૃતાર્થતા છે. આ સિદ્ધાન્તમાં કોઇ વાદિને વિશ્વાસ ન હોય અને જો તે વિવાદ કરે તો તેને નિશ્ચય આસુરી જાણવો, કારણકે શ્રીમહાચાર્યજીનો સિદ્ધાન્ત વેદ, શાસ્ત્ર, ગીતા, અને શ્રીમદ્‌ભાગવતના પ્રમાણથી સિદ્ધ છે અને એવા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ ન રાખનાર નિશ્ચય આસુરી હોવો જોઈએ. (૨)

मूलम्:–श्रीकृष्णः सर्वदा स्मर्यः सर्वलीलासमान्वितः ।
भक्तैकहृदयस्थायी सकलः पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વલીલા (વેણુગીત, યુગલગીતાદિક) યુક્ત, ભક્તના હૃદયમાં સ્થિત કરનાર, અંશકલા સહિત, શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સર્વદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ ફલાત્મક, રસાત્મક, ભાવાત્મક, સ્વરૂપાત્મક છે. તેમનુ લીલા સહિત-ભક્તો સહિત સ્મરણ કરવુ, કારણકે રસાત્મક, શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તોના સંગમાં અષ્ટપ્રહર લીલા કરે છે. એવા લીલાયુક્ત વ્રજભક્તોના હૃદયમા વિરાજી રહેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી આપણા હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સદા સ્થિતિ કરે છે. જેનુ ધ્યાન કરે તે હૃદયમાં સ્થિત થાય, સંસારનું ધ્યાન કરે તો સંસાર, અને જો પ્રભુનુ સ્મરણ કરે તો **સર્વ વ્યાપક પ્રભુ ભક્તના હૃદયમાં લીલાસહિત સ્થિતિ કરે છે.**

मूलम्:–गुणगानं तथा दुःखभावनं दैन्यमेव च ।
तथा त्यागः सिद्धदृशः कृत्यमेतच्चतुष्टयम् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ —ગુણગાન, દુ ખની ભાવના (વિપ્રયોગાર્ત્તિ) દૈન્ય અને ત્યાગ (લૌકિક વૈદિક આસક્તિ છોડવી તે) આ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ દૃષ્ટિવાળાઓના છે.

વિવેચન.—શ્રીઠાકોરજીની લીલાનું ગુણગાન, વિપ્રયોગ દુ:ખની ભાવના, દૈન્ય, અને સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ-આ ચારે કૃત્ય અવશ્ય કરવા પ્રથમ ગુણગાન કરવાથી આપણા દોષ માત્ર ભસ્મ થાય, હૃદય શુદ્ધ થાય. ત્યારે આપણને આપણા દોષ સ્ફૂરે છે, આપણી જાતને તુચ્છ ગણીએ છીએ, પ્રભુને સર્વોપરિ જાણીએ છીએ, આપણે એવી ભાવના કરવી કે મે તો કંઈ સાધન કર્યા નથી તો પ્રભુ મ્હારો અંગીકાર કેવી રીતે કરશે? આ પ્રકારે વિચારવાથી નિ:સાધનતાની ભાવના મનમાં થાય છે, ત્યારે દીનતા આવે છે ત્યારે પ્રભુ વિના અન્ય કશુ ચેન પડતું નથી. લૌકિક વૈદિક સર્વનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રકાર ચતુષ્ટય પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન તેમજ ફલરૂપ જાણીને કર્તવ્ય છે (૪)

मूलम्:–गुणगानं भागवतात् सेवया दुःखभावनम् ।
तद्दैन्यभाववद्दैन्यं त्यागो विरहभावतः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રી ભાગવતથી ગુણગાન, સેવાથી દુ ખ ભાવના [૧]જે દૈન્ય પ્રભુની કૃપાનું કારણ છે તે દૈન્ય [૨]ભાવથી દૈન્ય, અને વિરહભાવથી ત્યાગ[૩] સિદ્ધ થાય છે- (૫)

---

૧ દુ ખભાવના -પ્રથમ ગોપીઓ અને ખસોઆત્મન વૈષ્ણવોની પાસેથી પ્રભુ માગી માગીને આરોગતા હતા એવુ સુખ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે એ દુ ખની ભાવના કરવી,

૨–૩ દૈન્ય અને ત્યાગ અને દુ ખ ભાવનાનો અર્થ રત્નભટ્ટજીની ટીકાનુસાર લખ્યો છે,

વિવેચન —જે ઉપરના શ્લોકમાં ચાર કાર્ય બતાવ્યાં તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે બતાવે છે સાધનરૂપ ગુણગાનથી સર્વ દોષ દૂર થાય છે અને ફલરૂપ ગુણગાનથી ભગવાનનું દર્શન સિદ્ધ થાય છે શ્રીઠાકોરજી જ્યારે વનમાં પધારે, ત્યારે તેમના વિરહમાં વ્રજભક્તો વેણુગીત, યુગલગીતાદિકનું ગુણગાન કરી નિર્વાહ કરે, તે પ્રકારે વૈષ્ણવોએ સેવાના અનોસરમાં ગુણગાન કરવું, અને પ્રભુની સેવાનો સમય ક્યારે આવશે-પ્રભુનો સંયોગ ક્યારે થશે-એમ આર્ત્તિ કરવી દુ:ખ ભાવના કરવી આ ગુણગાન દ્વારા સેવાની આર્ત્તિ સિદ્ધ થાય છે એ આર્ત્તિદ્વારા નિ:સાધનતા સિદ્ધ થાય છે. ગમે તેટલી સેવા કરે તો પણ મનમાં એવી ઉદ્વેગયુક્ત આર્ત્તિ રાખવી કે 'મ્હારો સર્વ જન્મારો વૃથા જ ગયો! કોઇ પણ પ્રકારની ભગવત્સેવા મ્હારાથી થઇ શકી નહિ!' એ પ્રકારે દૈન્યની ભાવના કરતાં કરતાં સર્વ દેહસમ્બન્ધી પદાર્થમાં ત્યાગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વિપ્રયોગની ભાવના થાય એ સર્વોપરિ મુખ્ય ફળ છે ત્યાર પછી સર્વલીલાનુભવ થાય છે

मूलम्ः—एतच्चतुष्टय सिद्ध यदि नान्यदपेक्षितम् ।
सर्वस्य मूल सत्सगस्तदभावे न सिद्धयति ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ —ગુણગાન. દુ:ખભાવના, દૈન્યભાવ, અને ત્યાગ એ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ થાય તો પછી બીજા કશાની અપેક્ષા નથી. સર્વનું મૂલ સત્સંગના અભાવે તો એમાંનું કશું સિદ્ધ થતું નથી

વિવેચન.—ઉપર કહ્યું કે આ ચાર પ્રકાર જેને સિદ્ધ થાય તેને અન્ય સાધનની કશી જરૂર પડતી નથી તેથી પ્રથમ ગુણગાન કરવું, ભગવત્સેવા કરી દુ:ખ ભાવના આર્ત્તિ કરવી, દૈન્ય યુક્ત થઇ સર્વ ત્યાગપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના કરવી. જો આ ફલરૂપ સાધન વિપ્રયોગ ભાવના-સિદ્ધ થાય-ગુણગાનાદિક કૃત્ય ચતુષ્ટયપૂર્વક વિપ્રયોગાર્ત્તિ પ્રભુથી આપણને વિરહ થયો છે! જો પ્રભુનું મિલન આપણને કેમ થતું નથી ક્યારે થશે!—એવો શ્રીકૃષ્ણ વિયોગ જનિત ક્લેશાનન્દ સિદ્ધ થાય તો અન્ય સાધનની અપેક્ષા નથી, આ ફલરૂપ થતું કંઇ પદાર્થ સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે કારણ કે સર્વનું મૂલ સત્સંગ છે શ્રીભાગવતના પ્રથમ સ્કંધ અ૦ ૧૮-૧૩ માં શૌનકનું વાક્ય છે કે —

"ભગવદ્ભક્તના સંગની એક ક્ષણની તુલના સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ પણ કરી શકતા નથી તો પછી મનુષ્યના મનોરથરૂપ રાજ્યાદિક એ સંગની ક્ષણુમાત્ર તુલના ન કરી શકે એમાં તો શું કહેવું ? એકાદશ સ્કંધમાં ઉદ્ધવજી પ્રતિ ભગવાન્ કહે છે કે —

"હે ઉદ્ધવ ! યોગ, સાંખ્ય, સ્વાધ્યાય (વેદનો પાઠ) તપ, ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્ત, દક્ષિણા, વ્રતો, યજ્ઞો, છંદો (રહસ્ય મન્ત્રો) તીર્થ, નિયમ, યમ, એમાંનું કંઇપણ મને વશ કરી શકતું નથી પણ મને વશ કરનાર તો એક સત્સંગજ છે કે જે સત્સંગ અન્ય સર્વમાંથી આ સક્તિ ઉઠાવી મ્હારામાંજ આસક્તિ ઉપજાવે છે [ઇષ્ટાપૂર્ત, ઇષ્ટ-યજ્ઞાદિ આપૂર્ત-કૂપ, વાવ બગીચા] (૧-૨) એવા સત્સંગથીજ દૈત્ય, રાક્ષસ, પશુ ગન્ધર્વ અપ્સરા, નાગ, સિદ્ધ ચારણ, ગુહ્યક વિદ્યાધર, અને મનુષ્ય જાતિમાં પણ હીન એવા વૈશ્ય, સ્ત્રી શુદ્ર અને તેથી પણ હીન—નીચમાં નીચ એવા અન્ત્યજ—ચાણ્ડાલાદિ પણ મારા (શ્રીકૃષ્ણના) પદને પામ થયા છે તે તે યુગમાં રજોગુણ અને તમોગુણ પ્રકૃતિવાળા પણ ઘણા જીવો સત્સંગ

દ્વારા મ્હારા ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે, હે પાપરહિત ! (૪) વૃત્રાસુર, પ્રલ્હાદાદિક, વૃષપર્વા, બાણાસુર, મયદાનવ, વિભીષણ, સુગ્રીવ, હનુમાન, જામ્બુવાન, ગજેન્દ્ર, જટાયુ, તુલાધાર, ધર્મવ્યાધ, કુબ્જા, વ્રજમાં ગોપીજન, યજ્ઞ પત્નીઓ તથા અન્ય બહુ નીચ યોનિમાં જન્મેલા જીવો-દાનવો, મનુષ્યો-પણ મને પ્રાપ્ત થયા છે (૫-૬) એઓએ નહોતું કર્યું વેદાધ્યન, કે નહોતી કરી મહત્તમની (મોટાઓની-વૃદ્ધોની) સેવા, કે નહોતી કરી ઉપાસના, કે નહોતાં કર્યાં વ્રતો, નહોતાં આચર્યાં તપ-તે છતાં, આ સર્વ સાધનાદિનું આચરણ એમણે કર્યું નહતું, તોપણ તેઓ મ્હારા પદને કેવળ સત્સંગથીજ પ્રાપ્ત થયા છે. (૭) આ પ્રકારે ભગવાને શ્રીમુખથી ઉદ્ધવજીને ઉપદેશ કર્યો છે. તાત્પર્ય એટલુંજ કે સત્સંગ સર્વ સાધનનુ મૂલ છે. સત્સંગથી તદ્રૂપભાવ હ્રુદયારૂઢ થાય છે. સત્સંગથી-ભગવત્ પરાયણ જનોના સમાગમથી ભગવદ્ભાવ, ભગવદ્ધર્મ, ભગવદ્દર્શન, ભજનાનન્દ; રસાનુભવાદિ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે તેથી ભગવદીયનો સત્સંગ અવશ્ય કરવો, (૬)

इति श्रीहरिरायजीकृत एकादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृते टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૨ મું.

ઉદ્દેશઃ—આ દ્વાદશ શિક્ષાપત્રમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વાક્યની અહર્નિશ ભાવના તેમજ ઉપર કહેલા ચાર પ્રકાર સિદ્ધ થયા પછી કયે પ્રકારે અનુભવ થાય એ દર્શાવે છે.

मूलम्ः--भावनीयं सदा चित्ते स्वामिनीजल्पितं मुहुः।
तापक्लेशस्य मार्गः श्रीमदाचार्यरूपितः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ —વારંવાર ચિત્તમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વિપ્રયોગદશાના વચન (હા નાથ ! હા પ્રિય ! રમણ ! ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજ ! મને આપની દીનદાસીને દર્શન આપો !) ભાવનીય છે. શ્રીમદાચાર્યજીએ આ માર્ગ વિરહતાપના ક્લેશ વાળો કહ્યો છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગમાં શ્રીસ્વામીનીજી જે પ્રકારે વારવાર જલ્પના કરે છે તેની પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીએ ચિત્તમાં ભાવના કરવી પ્રેમામૃતમાં કહે છે કેઃ—

एकदा कृष्णविरहाद्धयायन्ती प्रियसङ्गमम्। मनोवाष्पनिरासाय जल्पतीदं मुहुर्मुहुः ॥

એટલે (એક દીન શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી પ્રિય-સંગમનુ ધ્યાન કરતાં શ્રીસ્વામિનીજી હ્રુદયના અશ્રુ બહાર કહાડવા વારંવાર આવું જલ્પન કર્યા કરે છે,શ્રીસ્વામિનીજી રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણના મિલનાર્થ તીવ્ર વિરહ ભાવયુક્ત વચનો ઉચ્ચારે છે, આવા તીવ્ર વિપ્રયોગ ભાવના ઉદ્ગાર સર્વોપરિ જાણવા. એ શબ્દોદ્વારા કૃષ્ણમિલનાર્થ જે ભાવ દર્શાવ્યો છે તે તે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ ફલરૂપ છે આ પુષ્ટમાર્ગ તાપ ક્લેશરૂપ છે ' જે શ્રીકૃષ્ણથી અગણિત વર્ષો થયા જીવ વ્યુચ્ચરણ પામ્યો છે તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો પુન સંગમ ક્યારે થશે એવી વિરહ દશાની ભાવના સહિત તાપ-ક્લેશનો અનુભવ થાય' એ પુષ્ટિમાર્ગમા સર્વોપરિ ફલ છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને વિષે વારવાર આવો તાપ ક્લેશ-વિપ્રયોગ દુઃખનો અનુભવ થાય એ પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આવો તાપ ક્લેશનો અનુભવ શ્રીસ્વામિનીજી વારંવાર કરે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસ્વામિનીજીના તાપ ક્લેશ-ભાવાત્મક છે[એટલે શ્રીમહાપ્રભુજી ઉપર્યુક્ત તાપક્લેશ-ભાવથી પૂર્ણ છે] તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ પણ તાપ-ક્લેશરૂપ છે. તાપક્લેશથી આ માર્ગમાં ફલ સિદ્ધ થાય છે. તેથી જે પ્રકારે શ્રીસ્વા-

મિનીજી વિરહ ભાવ અનુભવે છે તે તીવ્ર વિરહભાવની ભાવના કરવી, (૧)

શ્રીસ્વામિનીજીની ભાવનાનું સ્વરૂપ અગ્રિમ શ્લોકમાં બતાવે છે

मूलम् —दर्शन देहि गोपीश ! गोकुलानन्ददायक ! ।
गोविन्द ! गोपवनिताप्राणाधिप ! कृपानिधे ॥

શ્રી સ્વામિનીજીમાં ચાર યૂથમાં છે પ્રત્યેક સોળ કુમારાત્મક શ્રીસ્વામિનીજી છે તેના ભાવથી શ્રીઠાકોરજીના ચોસઠ નામ આ શિક્ષાપત્રના અન્ત પર્યન્ત આવે છે

શબ્દાર્થ —હે ગોપીજનના ઈશ ! હે ગોકુલ (ધેનુકુલ અથવા ભક્તના કુલ)ને આનંદ આપનાર ! હે ગોવિંદ ! હે વ્રજભક્તના પ્રાણપતિ ! હે કૃપાના ભણ્ડાર ! દર્શન આપો.

વિવેચન.—શ્રીસ્વામિનીજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, હે ગોપીજનના ઈશ ! તમે અમને દર્શન દ્યો, કારણ કે તમે ગોપીજનના પાલ—ઈશ—રાજા છો ! રાજા પોતાની પ્રજાને દુઃખ ન દે, સુખ આપે એવી મર્યાદા છે ! તે જ પ્રકારે હે શ્રીકૃષ્ણ ! અમો તમારી પ્રજા છીએ, તેથી તમે અમને દર્શન દ્યો ! તમે ગાયોના કુલને આનન્દ દાન કરો છો એ ગાયો પણ તમારા દર્શન વિના આકુલ વ્યાકુલ થાય છે તેથી એ ગાયોને દર્શન દ્યો. જેમ ગાયોને ચરાવી દર્શન આપો છો તેમ વેગથી પધારી હવે અમને દર્શન આપો. તમે ગોવિંદ છો એટલે ગાયના ઈન્દ્ર છો ! જેમ ગાયોને સુખ આપવા એમનો રક્ષક દોડી આવે છે તેમ તમે અમને—તમારા ભક્તોને—સુખ આપવા વેગથી દર્શન આપો ! તમે ગોપવનિતાના પ્રાણાધિપ છો એટલે આપના દર્શન વિના અમારૂં વધૂઓનું જીવન વ્યર્થ છે ! તમારા સ્વરૂપ દર્શનથી જ અમારૂં જીવન ટકી શકે છે ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કૃપાનિધિ છો તેથી વેગથી દર્શન કરાવો. આ પ્રકારે શ્રીસ્વામીનીજી પ્રભુનાં નામ લઈ વિલાપ કરે છે.

ગોવિન્દ—ગાયોના ઇન્દ્ર ઇન્દ્રિયોના નાથ, પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરનારા ગોવિન્દ શબ્દથી સર્વજ્ઞતા, સર્વવ્યાપકતા અને સર્વનિયન્તૃત્વ પ્રભુમાં સૂચવાય છે કૃપાનિધિ—કૃપાના ભણ્ડાર—એથી ભગવત્કૃપાનો દૃઢ આશ્રય સૂચવાય છે

मूलम् —गोपाल ! पालितव्रज ! निजव्रजसुखाम्बुधे ! ।
परमानन्द ! नन्दादिरुचिरोत्सङ्गलालित ! ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ —હે ગોપાલ ! હે વ્રજપાલ ! હે નિજવ્રજના સુખામ્બુધિ ! હે પરમાનન્દ ! હે નન્દાદિકના રુચિર ઉત્સંગમાં લાડ પામેલા પ્રભુ ! અમને દર્શન દ્યો !

વિવેચન —હે ગોપાલ ! તમે ગાયોના પાલન કર્તા છો ! આ વ્રજ તમારૂં છે, તે સર્વનું પાલન કરી સર્વ વ્રજના સુખદાતા છો. તમે સુખના સમુદ્ર છો, આ તમારા વ્રજમાં તમારા વ્રજભક્તો, પશુ, પક્ષી, ગાય, ગોપાલ, જડ, ચેતનાદિ સર્વને સુખ આપનારા છો ! હે પરમાનન્દરૂપ ! નન્દયશોદાના ઉત્સંગમાં ખેલતા શ્રીકૃષ્ણ ! તમે અમને દર્શન આપો. (૩)

मूलम् —सदानन्द ! निजानन्दसमुदायप्रदायक ! ।
दामोदर ! दयाद्रार्द्र ! दीनानाथ ! दयापर ! ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ —હે સદા આનન્દરૂપ ! હે નિજભક્તોને આનન્દ સમુદાયનું દાન કરનારા !

હે દામોદર હે દયાર્દ્રના પણ દયાર્દ્ર પરમકૃપાલુ! હે દીનાનાથ! હે દયાપર પ્રભુ! દર્શન દ્યો (૪)

વિવેચન:—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે તો સદા આનન્દરૂપ છો. વ્રજમાં સમુદિત જીવમાત્રના આનન્દ-દાતા છો એવા ભક્તાધીન છો કે શ્રીયશોદાજી પર કૃપા કરી એમના દામથી (દોરડાથી) તમારા ઉદરને બન્ધાવા દીધુ હતું દયાથી તમારૂં હૃદય આર્દ્ર-ભીંજી રહ્યું-છે (૪)

આ શ્લોકમા પ્રભુ દયાપર-દયાલુ છે દીનાનાથ છે, જે દીનનું ગરીબનુ કોઇ કલ્યાણ કરતુ નથી તેના પણ નાથ-ધણી શ્રીકૃષ્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ ભકતાધીન છે,પ્રાણી માત્રના આનન્દ દાતા છે'એવો ભાવ દર્શાવ્યોછે.

मूलम्ः—पुरुषोत्तम ! सर्वाङ्गरुचिर ! प्रेमपूरित ! ।

अनङ्गरूपपरम ! प्रिय ! गोपवधूपते ! ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—હે પુરુષોત્તમ ! હે સર્વ અંગમા સુન્દરતા વાળા ! હે પ્રેમથી પૂરિત ! હે કામદેવથી પણ અધિક રૂપવાળા ! હે પ્રિય ! હે ગોપવધુના પતિ ! તમે અમને દર્શન દ્યો

વિવેચન—હે પુરુષોત્તમ ! તમારા સર્વ અંગ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે સર્વ અંગ રૂચિર-મનોહર છે અંગનું દર્શન થાય છે ત્યાંજ નયન સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક ભગવદીય ગાય છે કે—॥ राग नट. ॥ "रूप देखि नयनां पलक लगे नहि । श्रीगोवर्धनधरके अङ्ग अङ्ग पर निरखि नेन मन रहत तांहि ॥" આ પ્રકારે સર્વાંગે રૂચિર છો ! પ્રેમથી પૂરિત છો ! તમારા સર્વ અંગમા પ્રેમરસ ભરેલો છે ! તમારૂં લાવણ્ય કોટિકન્દર્પ કામદેવથી પણ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે ! તમે આધિદૈવિક અનંગરૂપ પરમસુન્દર છો ! ગોપીજનને તમે પરમ પ્રિય, તમને ગોપીજન પરમપ્રિય છો ! ગોપવધૂઓના તમે પતિ છો ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે દર્શન દ્યો.

પુરૂષોત્તમ—એ નામથી શ્રીકૃષ્ણ જડ અને ચેતન નામરૂપાત્માક જગતથી અધિક છે એમ સૂચવે છે.

પ્રેમપૂરિત— પ્રભુના સર્વ અંગો આનન્દપ્રચુર છે. આનન્દથી પૂર્ણ છે. રસથી ભરેલા છે, પ્રાકૃત માંસ, મજ્જાદિથી ભરેલા નથી. " आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादि " એમના સર્વ અંગ કર, પાદ, મુખ, ઉદારાદિ આનન્દ માત્ર છે આથી એમ સૂચન થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ કોઇ પ્રાકૃત પદાર્થ નથી, પણ સર્વને આનન્દનુ દાન કરનાર રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે

અનંગરૂપપરમ—શ્રીકૃષ્ણમા લાૈકિક કામની શંકા આ શબ્દ દૂર કરે છે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો साक्षात्कोटिमन्मथमन्मथ કોટિ કન્દર્પનું લાવણ્ય પણ દૂર કરે એવી સુન્દરતા વાળા છે શ્રીકૃષ્ણ આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક એવા કન્દર્પથી પણ અધિક છે, પોતે આધિદૈવિક અનંગરૂપ છે.

मूलम्ः--व्रजावलम्ब सुकटे ! लम्बकेश ! कलानिधे ! ।

विरहार्त्तिहर ! स्वीयमनोहरणतत्पर ! ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ— હે વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) ! હે સુન્દર કટિવાળા ! હે લમ્બકેશ-વાળા ! હે કલાનિધિ ! હે વિરહની આર્તિને હરનારા ! હે સ્વીયજનોનું મન હરણ કરવામાં તત્પર એવા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દ્યો ! ! (૬)

વિવેચનઃ—વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) તમે જ છો અખિલ વ્રજ તમારે આશ્રયે જ છે. તમારા કેશ લાંબા અને વાંકડીઆળા છે તે ભ્રમરપંકતિની સમાન શોભા આપી રહ્યા છે તમે કલાનિધિ છો "કલાનિધિ" એવું નામ આપવામા તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્યમાં માત્ર ષોડશ કલાઓ છે પરન્તુ તમે તો કલાના ભંડાર છો, એટલે એટલી સોળ કળાઓને

વાપ તમારા પ્રતાપના શુભ આગળ આ લેખામાં છે ! અહીં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના પ્રતાપને કશાની ઉપમા આપી શકાય એમ નથી એમનો પ્રતાપ એટલો બધો છે કે કોઈ જીવ એનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી ! નિજભક્તોની આર્ત્તિનું-દુઃખનું હરણ કરવામાં તેમજ પોતાનું સુન્દર મુખનું શ્રીઅંગનું દર્શન આપી, અનેક લીલા કરી, સમસ્ત વ્રજ ભક્તોના મનને હરી લેવામાં તત્પર છો ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે અમને વેગથી દર્શન આપો.

મનોહરણતત્પર—એ કહેવાનું તાત્પર્ય એ દીસે છે કે સ્વરૂપ દર્શન આપનાર તથા પ્રેમમાં આર્પનાર વા મહાત્મરે પણ પ્રભુ પ્રેમમાં પ્રેરનાર, પ્રભુમાં આસક્તિ વ્યસનાદિ ઉત્કૃષ્ટ દશાએ લઈ જનાર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ છે પ્રેમાઽપિ હરિણાઽઽત્મ્ નિજભક્તોને પ્રભુમાં પ્રેમ પણ હરિ પોતેજ કરી આપે છે (૬)

मूलम् —मनोविनोद ! भावाब्धे ! भावबन्धृदयस्थित ! ।
चञ्चलीकृतचित्त ! स्वभावांदोलितरूपधृक् ! ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ —હે મનને વિનોદ રૂપ ! હે ભાવના સમુદ્ર ! હે ભાવવાનોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરનારા ! હે ભક્તોના ચિત્તને ચંચળ કરનારા ! નિજ ભક્તોના ભાવવડે (હિંડોળોત્સવાદિમાં) આન્દોલિત રૂપને ધારણ કરનારા હે પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દ્યો. (૭)

વિવેચન.—વ્રજભક્તોના મનને વિનોદ વા આનન્દનું દાન કરનારા આપ છો ! તમારાથીજ સમગ્ર વ્રજભક્તો આનન્દ પામે છે ! તમે ભાવના સમુદ્ર છો ! જે ભાવથી તમારું ભજન થાય તે તેને સિદ્ધ થાય છે કોઈ પણ જીવ તમારા ભાવનો પાર પામી શકે નહિ એવા આપ ભાવના સમુદ્ર રૂપ છો ! સમસ્ત જગતમાં જે સર્વ ભાવ છે તે તમારી કણકારૂપ છે—તમારા ભાવરૂપ સમુદ્રના જલકણ સમાન છે ! તમે ભાવથીજ ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો ! જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ તે તે ભાવાનુસાર તમે તેના હૃદયમાં વિરાજી તે ભક્તના ચિત્તને ચલાયમાન કરો છો ! આપ પણ આ દોલિત—ચલાયમાન રૂપ ધારણ કરો છો ! આપ ચંચલ છો ! જે કોઈ ભક્તોના ચિત્ત ગૃહ વ્યવહારના કાર્યમાં—લૌકિક વૈદિક કાર્યમાં—આસક્ત થયેલા હોય છે તે તે ભક્તોના ચિત્તને ત્યાંથી ખસેડી આપનામાં—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચિંતનમાં—મગ્ન થાય એવું આપ કરો છો ! આપ એવા પ્રસંગો એ સંસારમાં મગ્ન થયેલા ભક્તોને બતાવો છો કે જેથી એ ભક્તોના ચિત્ત બળાત્કારે પણ આપનામાં—પ્રભુમાં—પરોવાય ! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના સર્વ અંગ ભક્તોના ભાવરસથી ભરપૂર છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને દર્શન દ્યો ! !

मूलम् —महामुग्ध ! सदादुग्धपानतत्परमानस ! ।
नवनीतालिप्तमुख ! पयोबिन्दुयुताधर ! ॥८॥

શબ્દાર્થ —હે મહામુગ્ધ ! હે સદા દુગ્ધપાનમાં તત્પર માનસવાળા ! હે નવનીત (માખણથી)લપટાયેલા મુખવાળા ! હે પયોબિંદુયુક્ત અધરોષ્ટવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન આપો ! ! (૮) વિવેચન —નિજભક્તોમાં મહામુગ્ધ છો ! આપ કંઈ જાણતા નથી જે ભક્ત કહે છે તેજ કરો છો ! નિરન્તર દુગ્ધ (દૂધ)નું પાન કરવામાં તત્પર છો ! બાલ્યરૂપમાં શ્રીયશોદાજીના સ્તનનું પાન કરો છો ! તેમજ વ્રજભક્તો જે દૂધ આપે છે તે

પીવામાં તત્પર છો ! તમારૂં મનજ તેમાં છે ! તમારા મુખમાં નવનીત (માખણ) લપટાઈ રહ્યું છે ! દુધના કેટલાક બિન્દુઓ તમારા અધરોષ્ઠપર લાગી રહ્યા છે તે પરમ શોભા આપે છે.

मूलम्ः–अलकावृतवदन मदनाधिकसुन्दर ।
कपोलविलसद्राग कस्तूरीतिलकाञ्चित ॥९॥

શબ્દાર્થ:—હે અલકથી આવૃત વદનવાળા ! હે કામદેવથી અધિક સૌન્દર્યવાળા ! હે કપોલમા શોભિત રંગવાળા ! હે કસ્તૂરીના તિલકથી પૂજિત ! તમે મને દર્શન દ્યો.

વિવેચન:—તમારૂં વદનકમલ સુન્દર અલક (વાળથી)થી ઢકાયલું હોઈ અતિશોભાયમાન છે. સર્વ શ્રીઅંગ કામથી પણ અધિક સુન્દર છે. આજ ભાવ ભગવદીય જનો ગાય છે **कोटि काम वारनें यह सुन्दरता पर करिये॥** કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ પર વિરાજી રહ્યું છે.

मूलम्ः–सिञ्जन्नूपुरशोभाढय नखभूषणभूषित ।
सघोषसूक्ष्मसुकटिविलसत्क्षुद्रघण्टिका ॥१०॥

શબ્દાર્થ:—હે શબ્દાયમાન નૂપુરની શોભાથી યુક્ત ! હે નખના ભૂષણથી શોભિત હે સુન્દર સૂક્ષ્મ કટિભાગને વિષે વિલાસ પામતી મધુર ધ્વનિવાળી ક્ષુદ્ર (ઝીણી) (ઘણ્ટિકા) ઘુઘરીઓવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દ્યો ! ! (૧૦) **વિવેચન:**—બન્ને ચરણ કમલમાં સ્વર્ણ નૂપુરથી ત્રિલોકમાં અપ્રાપ્ય એવી શોભા રહી છે દશે નખ પર નખભૂષણયુક્ત નખાવલિ વિરાજે છે તે કોટિ સૂર્ય ચન્દ્રની કાન્તિને લજ્જા પમાડે છે. સૂક્ષ્મ કટિ પર ઝીણી ઘુઘરીઓ મધુર શબ્દ કરે છે.

मूलम्ः–राजद्धृदयवैयाघ्रनखभूषणभूषित ।
कञ्जलोजनलोलाक्ष विशालाक्षविलक्षण ॥ ११ ॥

શદાર્થ:—હે હૃદય ઉપર શોભાયમાન વાઘનખારૂપ ભૂષણથી ભૂષિત ! હે કમલ સમાન ચંચળ નયનવાળા ! હે વિશાલ નેત્રથી વિલક્ષણ ! (૧૧) **વિવેચન:**—મારા પુત્રને કોઈની નજર લાગે નહિ એવા ભાવથી શ્રીયશોદાજીએ વક્ષઃસ્થલ પર, વાઘનખું પહેરાવેલુ છે એ વાઘનખું અતિ શોભા આપે છે. નયનકમલસમાન અતિચંચળ છે. જેમ કમલ શીતલ હોઇ તાપહારક છે તેમ શ્રીઠાકોરજીના નેત્રરૂપ કમલ સમસ્ત ભકતોના હૃદયના તાપહારક છે અને એ શીતળ નેત્રથી ભકતોને રસદાન કરે છે–સંકેત સૂચન કરે છે નેત્રકમલવત્ વિશાલ છે; ઘૂર્ણાયમાન છે, સ્વલ્પ આરક્ત પણ છે તેથી પ્રભુ વિલક્ષણ દીસે છે.

मूलम्ः–दीनैकशरण स्वीयसर्वसामर्थ्यसंयुत ।
व्रजराजसुत स्वीयजननीकण्ठभूषण ॥ १२ ॥

---

૧ कस्तूरीतिलकार्चितः—એવો પાઠ હોય તો પણ અર્થ એવોજ રહે છે,

શબ્દાર્થ—હે દીનજનોના મુખ્ય આશ્રયસ્થાન ! હે નિજસર્વસામર્થ્યથી સયુક્ત હે શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર ! હે નિજમાતા શ્રીયશોદાજીના કણ્ઠનાં આભૂષણરૂપ !

વિવેચનઃ—જે નિજભક્તો દીન થઇ તમારે શરણે રહે છે તેની સર્વ પ્રકારે પ્રભુ રક્ષા કરે છે કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સામર્થ્ય–સંયુક્ત છે શ્રીમદ્ભાગવત નવમ સ્કંધે ભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે—" જે ભક્તો સ્ત્રી, ઘર, પુત્ર, પ્રાણ) વિત્ત, આ લોક અને પરલોક એ સર્વનો ત્યાગ કરી મારે શરણે આવેલા છે તેઓને ત્યજી દેવાનો હું કેમ ઉત્સાહ કરૂં ? હું એવા ભક્તોની તો અષ્ટપ્રહર રક્ષા કરૂં છું !" શ્રીકૃષ્ણ શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર, નિજમાતા શ્રીયશોદાજીના કણ્ઠે વીંટાઇ તેમના કંઠના આભૂષણરૂપ બન્યા છે

આટલા શ્લોકપર્યંત શૃંગારસ્વરૂપે સયોગરસની ભાવના કરી નિરૂપણ કર્યું છે હવે ખેદાત્મક સમ્બોધનથી વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું નિરૂપણ કરે છે એ ખેદાત્મક ભાવ વ્યક્ત કરવા હાહાકારયુક્ત સમ્બોધન વાપરે છે. હા કૃષ્ણ, હા સદાનન્દ, વિલાપના ઉદ્ગારરૂપે બોલાય છે હવે પ્રત્યેક સ્થળે " હા હા " એવો વિપ્રયોગજન્ય શોકોદ્ગાર આવશે.

मूलम्—हा कृष्ण हा सदानन्द हा वृन्दावनभूषण ।
हा नन्दराजतनय हा यशोदाङ्कखेलन ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થઃ—હા કૃષ્ણ ! હા સદા આનન્દરૂપ ! હા વૃન્દાવનના ભૂષણ ! હા નન્દરાયજીના પુત્ર ! હા શ્રીયશોદાજીના અંકમાં ખેલનાર ! મને દર્શન આપો !

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણનું નામ ફલાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણનામ સર્વ વેદસ્મૃતિનો સાર છે વ્રજભક્તો શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ અને જપ તેથી કરે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ તેથીજ અષ્ટાક્ષરમન્ત્રમાં તેમજ પંચાક્ષરમન્ત્રમાં એજ સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણનુંજ શરણ બતાવ્યું છે (વ્યવહારમાત્રમા ભ્રમ થયા હોઇએ તોપણ પ્રભુનું ભાન થાય ભગવલ્લીલા રહે, સર્વ વ્યવહારમાં સર્વત્ર અને સર્વદા ભગવદ્ધર્મની, ભગવદ્દર્શનની ભગવજ્જીવની, સ્વરૂપદર્શનની પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિએ વર્તન કરી દર્શન પામવાની, તીવ્ર આતુરતા રહ્યા કરે તે અર્થે હવે વિપ્રયોગની કેટલીક ભાવનાઓ વિસ્તારે છે પ્રભુને મળવાની તીવ્રેચ્છા પ્રદર્શિત કરવા " હા કૃષ્ણ ! હા સદાનન્દ " એવા ઉદ્ગાર એ ભક્તો કરે છે) હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો સદા આનન્દરૂપ એકરસ છો ! તમે અમને આનન્દ આપો ! હે વૃન્દાવનના ભૂષણ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો શ્રીવૃન્દાવનમાંથી એક ક્ષણ પણ બહાર જતા નથી કારણકે તમે એનું ભૂષણ છો ! હે શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર, શ્રીયશોદાજીના ખોળામાં ખેલનાર !

मूलम्—हा गोपिकेश हा नाथ हा गोकुलपुरन्दर ।
हा हा व्रजजनार्तिघ्न हा हा निस्साधनाधिप ॥१४॥

શબ્દાર્થ—હા ગોપિકાના ઇશ ! હા નાથ ! હા ગોકુલના ઇન્દ્ર ! હે વ્રજજનની આર્તિનું હરણ કરનારા ! હે નિઃસાધન જનનું અધિક રક્ષણ કરનારા ! તમે ક્યાં છો !

વિવેચન—હા ગોપીજનના પ્રેષ્ઠ લાલ ! હે નાથ ! તમે અમારી રક્ષા સત્વર કરો રાસપંચાધ્યાયીમા વિરહથી આર્ત્ત એવા ભક્તો કહે છે કે—" હા નાથ ! હા રમણ !

હા પ્રિય ! હે મહાબાહુ ! તમે કયા છો ! તમે કયાં છો ! હું આપની દીન દાસી છું. મને તમારી સન્નિધિ (નિકટતા) માં લાવો ! સામીપ્યદર્શન આપો ! ” એમ કહ્યુ છે. તેવોજ ભાવ આ શ્લોકનો છે, હે ગોકુલના ઈન્દ્ર ! જેમ ઈન્દ્ર એક ક્ષણ પણ ભોગ ત્યજતો નથી, પણ ભોગ ભોગવવામાં તત્પર છે તેમ તમે પણ ગોકુલના ઇન્દ્ર થઇ કયાં બેસી રહ્યા છો ! આપ પ્રકટ થઇ આપની ભોગ્ય વસ્તુઓનો ભોગ કરો ! અમને પ્રકટ થઇ આનન્દ આપો ! વ્રજજનોનું દુઃખ તમે કદાપિ સહી શક્તા નથી ! જ્યારે વ્રજજનોએ ઇન્દ્રયાગનો ત્યાગ કરી ગિરિરાજપૂજનરૂપ યજ્ઞ કર્યો, ત્યાગ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્ર રાજાએ કોપ કરી સર્વ વ્રજદેશને જલના પૂરથી ડુબાડી દેવોનો વિચાર કર્યો ! સમસ્ત મેઘમણ્ડલને આજ્ઞા કરી અત્યન્ત વૃષ્ટિ કરવા માંડી ! ત્યારે આપેજ ગોવર્ધનપર્વતને એક અંગુલીથી ઉઠાવી સમસ્ત (વ્રજના નિવાસીઓને, તેમના ઢોર ઢાંખર સહિત) એ પર્વત રૂપ છત્ર નીચે રાખી રક્ષા કરી ! તે જ પ્રમાણે અમે પણ આપના વિરહ સમુદ્રમાં ડુબીએ છીએ ! ! આપ જ એ સમુદ્રમાંથી અમારૂં રક્ષણ કરવા સમર્થ છો ! આપ નિઃસાધન ભક્તોના અધિપતિ છો ! અમે વિરહથી વ્યાકુલ છીએ ! અમારૂં સર્વસ્વ દેહ, ઈન્દ્રિયાદિ શિથિલ થઇ ગયું છે ! અમે કોઈ પણ પ્રકારના જીવકૃત સાધન કરવા અસમર્થ છીએ ! તેથી અમને આપ સ્વરૂપદર્શન કરાવી અમારી આર્ત્તિનું હરણ કરો ! (૧૪)

मूलम्ः—हा हा नन्दादिसर्वस्व हा हाऽनङ्ग नवाङ्कुर ।

हा निरालम्बनालम्ब हा हान्धलकुटिप्रिय ॥१५॥

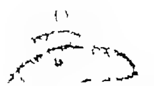
શબ્દાર્થઃ—હે નન્દરાયજી આદિના સર્વસ્વ ! હે કામદેવના નવીન અંકુરરૂપ ! હે આલમ્બન (આશ્રય) રહિતના આલમ્બન (આશ્રય) રૂપ ! હે અન્ધને લાકડી જેવા પ્રિય પ્રભુ ! આપ અમારો ત્યાગ કરી કયાં ગયા છો ? અમને દર્શન આપો !(૧૫)

વિવેચનઃ—નન્દાદિક એટલે ગોપ, ગોપી, સખા, ગાયો એ સર્વના સર્વસ્વરૂપ એક આપજ છો ! આપ વિના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ છે ! આપજ એક સર્વના જીવનના પ્રાણરૂપ છો ! આપ અનંગ એટલે કામદેવ તેના પણ નવીન અંકુરરૂપ છો ! અનંગરૂપ વૃક્ષમાં નૂતન અંકુરરૂપ છો ! આપ સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવ છો ! આપનું સૌન્દર્ય જોઈ જો કામદેવ પણ મોહિત થાય છે તો અમે સર્વ મોહિત થઇએ એમા શું આશ્ચર્ય ! જેને કોઈ પણ જાતનો આધાર નથી તેના તમેજ આધાર છો નિરાલમ્બના-નિરાધારના આધાર પ્રભુ છે-એમ કહેવામા ભાવાર્થ એ સમાયલો છે કે ‘જે કોઇ જીવ અન્ય સર્વ સ્થલેથી આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરે છે તેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય આપે છે જ. જેમ અન્ધજનોનો લકુટિ પ્રિય હોય છે—લકુટિ (લાકડી)જ આધાર છે તેમ આપ અમને પ્રિય છો, અમારા આધાર રૂપ છો ! અમે તમારે અર્થેજ સર્વ ક્રિયાઓ કરીએ છીએ ! આ પ્રકારે સમસ્ત શ્રીસ્વામિનીજીનો વિપ્રયોગ-ભાવ દર્શાવે છે ! (૧૫)

मूलम्ः—एवंविधानि सततं जल्पितानि मुहुर्मुहुः ।

अवगत्य च भावेन भावनीयान्यहर्निशम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ—શ્રીસ્વામિનીજીના નિરંતર આવા જલ્પ-વિલાપ-વિપ્રયોગ દશાના મર્મ છે એ વિલાપનું-નિરન્તર મર્મ-રહસ્ય જાણીને એની ભાવના અહર્નિશ કરવી. (૧૬)

વિવેચન—આ પ્રકારે નિરન્તર શ્રીસ્વામિનીજી જલ્પના કરે છે ત્યારે શ્રીપ્રભુ પધારી સર્વ શ્રીસ્વામિનીજીને દર્શન આપે છે એમના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તેથી સર્વ વૈષ્ણવોએ એવી ભાવના રાત્રિદિવસ કર્યા કરવી. (૧૬)

આ પત્રમાં પ્રભુનાં ચોસઠ નામ કહ્યાં છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે શ્રીસ્વામિનીજીના ચાર યૂથ છે પ્રત્યેક યૂથ સોળ સોળનું બનેલું છે શ્રીઠાકોરજી એ ચાર યૂથના પતિ છે પ્રત્યેક યૂથના શ્રીસ્વામિનીજી ષોડશ [સોળ સોળ] નામ પ્રભુના આપે છે તે પ્રત્યેક સોળ શૃંગારાત્મક રસનો અનુભવ વીક સહિત શ્રીસ્વામિનીજી કરે છે આ પ્રકારે ચારે યૂથના ચોસઠ નામ થયાં છે અન્તે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે જો તમે આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજીના વિરહભાવની ભાવના અહર્નિશ કરો તો શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી હૃદયમાં ભાવ સ્થિત થશે. ત્યારે પ્રભુ તમને નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવશે

इति श्रीहरिरायजीविरचितं प्राकट्यं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरकृतटीकासहितं समाप्तम् ॥१२॥

શિક્ષાપત્ર ૧૩ મું

ઉદ્દેશ—‘સર્વ સ્થળથી ચિત્તને નિવૃત્ત કરી એક પ્રભુસ્વરૂપમાં ચિત્તનો નિરોધ કરવો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભાવના કરવી વિપ્રયોગ અનુભવવો. ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી ભાવ સિદ્ધ થાય છે પરન્તુ આ કાલ મહાકઠિન આવ્યો છે આ સમયમાં સત્સંગ દુર્લભ છે દુઃસંગ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે સર્વની બુદ્ધિ નાશ કરે છે, વિપ્રયોગની ભાવનામાં આ દુઃસંગરૂપ બાધક દોષને વિચારી દીનતા વિના અન્ય ઉપાય નથી એ દૈન્ય પ્રદર્શિત કર્યાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે’ એમ આ શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ દૈન્ય દર્શાવવાનો છે

मूलम्:—कालः करालः समुपागतोऽयं मतिं सतां ग्रासहरस्समस्ताम् ।
श्रीवल्लभाचार्यसमाश्रितानां यः कालकालः शरणं स एव ॥१॥

શબ્દાર્થ—આ કાલ મહાકરાળ આવ્યો છે, જે સમસ્ત સત્પુરુષોની બુદ્ધિ હરી લે છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના આશ્રિતોનું શરણ તો કાલના પણ કાલરૂપ પ્રભુજ છે.

વિવેચન—આવા મહાકરાલ કાલમાં જ્યારે સત્પુરુષોની બુદ્ધિ પણ ભ્રષ્ટ થાય છે તો અન્ય જીવોની શી ગતિ? આ કલિયુગે સર્વની બુદ્ધિ હરી લીધી! કોઈને પણ કલિએ છોડ્યા? આમ શંકા કરનારનું સમાધાન શ્રીહરિરાયજી કરે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે તન મન અને ધનથી જનારને કાલ કદાપિ કરતો નથી. પરન્તુ એ કાલ એવા આશ્રિત જીવને સાધક થઈ પડે છે શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશસ્કન્ધમાં એવું વાક્ય છે કે—

“कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् ।
करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥” (अ २ ३६)

એટલે કે શરીરથી વાણીથી, મનથી ઇન્દ્રિયથી, બુદ્ધિથી આત્માથી અથવા નિજ સ્વભાવથી જે કાર્ય થાય તે સર્વ પરને-નારાયણને-શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કરવું।” એ પ્રકારે

સર્વ કર્મો પ્રભુને–આચાર્યજીદ્વારા સમર્પણ કરી નિશ્ચિન્ત થવું. દ્વાદશસ્કન્ધમાં કહે છે કેઃ—

"कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान्गुणः । कीर्त्तनादेव कृष्णस्य मुक्तबन्धः परं व्रजेत् ॥"

અર્થ:—"હે પરીક્ષિત્! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ છે કે ફક્ત શ્રીકૃષ્ણના કીર્ત્તનમાત્રથી જીવ બન્ધનોથી મુક્ત થઈ પરને–પ્રભુને–શ્રીકૃષ્ણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીપ્રકટિત ભાવ જે વૈષ્ણવને થાય તેને આ કલિકાલ સાધક છે.

मूलम्ः--न सेवा न कथा नैव भावनं नाऽपि संश्रयः ।
नित्यमुद्विग्नमनसा कथं कालः प्रयास्यति ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ.—જેને સેવા નથી કથા નથી ભાવના પણ નથી; અને સારા પ્રકારનો આશ્રય પણ નથી—જે જીવનું મન સદા ઉદ્વિગ્ન હોય, એનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત થશે ? (૨)

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગની રીતિએ ભગવત્સેવા, શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થાદિકનું શ્રવણ, ભગવદ્ધર્મ હૃદયમાં સ્થિર થાય એવી કથા, હૃદયમા ભાવના અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય–આમાંથી કશું પણ જે જીવથી બનતું નથી તેનું મન સદા ઉદ્વેગયુક્ત હોય છે, તેનો સમય કેમે કરતા વ્યતીત થતો નથી. એટલે તેને જ આ કલિકાલ મહાકરાલરૂપ થઈ ભક્ષે છે. અન્ય અશક્ત જીવો, જેઓ દૃઢ ભગવદાશ્રયનું અવલમ્બન કરે છે અને અન્ય કઇ પણ કરી શકતા નથી તેઓ યથાકથન્ચિત્ સંસાર તરી શકે છે જે કોઇ એકલો હોય, દ્રવ્યાદિકની સહાય વિનાનો હોય શરીરે રોગયુક્ત હોય તો તેનાથી ભગવત્સેવા ન બની શકે એ સ્વાભાવિક છે પણ એવા જીવોએ અષ્ટાક્ષરશરણમન્ત્રની ભાવના કરવી. એ પણ ન બને તો લૌકિક, વૈદિક સર્વ ત્યજી એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ પ્રકારે કોઇ પણ સમયે ભગવદ્ધર્મમાં મન ન લગાડતાં દેહસમ્બન્ધી સંસારાગ્નિમાં સુખદુઃખથી પીડાય–અષ્ટપ્રહર સુખદુઃખમા હાય હાય કરે તેને આ કાલ નિશ્ચય બાધ કરે જ કલિયુગના દોષ બહુ છે તો સેવા, કથાથી શું થાય ? એમ શંકા કરનારને પ્રત્યુત્તર આપે છે કે, નવમસ્કન્ધમાં દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન પોતે કહે છે કેઃ—અર્થ—"મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થયલી સાક્ષાત્ ચાર પ્રકારની સાલોક્યાદિ મુક્તિ પણ મારી સેવાથી પૂર્ણ થયલા ભગવદીયો ઇચ્છતા નથી ! તો પછી કાલાદિકથી નષ્ટ થાય એવા સ્વર્ગ, અને રાજ્યાદિકની ઇચ્છા એ ભગવદીયો કેવી રીતે કરી શકે ?" ચાર પ્રકારની મુક્તિ (૧) સાલોક્ય (૨) સામીપ્ય, (૩) સારૂપ્ય. (૪) સાયુજ્ય એવી મુક્તિની પણ ઇચ્છા જે કરતા નથી, પણ ફક્ત સેવા કરવામાં પૂર્ણ થઇ રહ્યા છે એવા ભકતોને ભગવાન આધીન થઈ રહે છે. એવા સેવાપૂર્ણ ભગવદીયોને કાલ કેવી રીતે બાધ કરી શકે? ભગવાનની કથા માહાત્મ્યયુક્ત છે આનન્દરસથી સુન્દર છે એ ગોવિન્દના માહાત્મ્યનું જે કોઇ નિત્ય શ્રવણ કરે કીર્ત્તન કરે તે નિઃસંશય કૃતાર્થ છે (तस्माद्गोविन्दमाहात्म्यमानन्दरससुन्दरं । शृणुयात् कीर्त्तयेन्नित्यं स कृतार्थो न संशयः ॥) વળી દ્વિતીય સ્કન્ધ રાજાપરીક્ષિતનું વાક્ય છે કે —

"प्रविष्ट कर्णरन्ध्रेण स्वाना भावसरोरुहम् । धुनोति शमल कृष्णः सलिलस्य यथा शरत ॥

અર્થ.—"જેમ શરદ્ ઋતુ જલનો મલને દૂર કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ (નિજ કથામાં)

કર્ણરૂપ રન્ધ્ર (કાણું) દ્વારા ભક્તોના ભાવાત્મક હૃદયમાં પ્રવેશ કરી હૃદયના મલને દૂર કરે છે આ વાક્યાનુસાર શ્રીઠાકોરજીની કથારૂપ સુંદર અમૃતનું જે જીવ નિત્ય કર્ણદ્વારા પાન કરે છે તે કૃતાર્થ છે તેના કર્ણદ્વારા શ્રીઠાકોરજીની કથારૂપ અમૃત હૃદયમાં જઈ તેના સર્વ દોષ દૂર કરે છે કથા કહેનાર, શ્રવણ કરનાર, તથા સાંભળેલી કથાનો અનુવાદ એ ત્રણે જીવ કૃતાર્થ છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે ગંગાજલ લાવનાર, પાન કરનાર, તથા આસપાસનાં સર્વ જનો પવિત્ર થાય છે આ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં મન આસક્ત કરનારને આ કાલ બાધક થતો નથી, અન્ય સર્વને બાધક છે (૨)

मूलम्—सत्सङ्गो दुर्लभो दुष्टसङ्गः सचिन्तनादृते ।
अनायासेन संसिद्धः का गतिर्मे भविष्यति ॥३॥

શબ્દાર્થ—સત્સંગ દુર્લભ છે અને દુઃસંગ વિનાવિચારે, વિનાશ્રમે આપણી મેળે આવ્યો જાય છે તો પછી મારી શી ગતિ થશે? (૩) વિવેચન.—સત્સંગ મહાદુર્લભ છે આ જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી દુષ્ટ જીવની પાસે દુઃસંગ અણચિન્ત્યો દશે દિશાઓમાંથી આવી પડે છે, જીવને ભગવદ્ધર્મમાં આસક્ત થવા દેતો નથી જ્યારે દુઃસંગનો ગંધ પણ બાધક છે તો પછી દશદિશાઓમાંથી આવતો દુઃસંગ મહાબાધક હોય એમાં શું કહેવું? શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—હરિણીના સમાન ચપલનેત્રવાળા વ્રજભક્તોના સખી એવા જે શ્રીકૃષ્ણ છે—તેમણે જ્યારથી મ્હારો અંગીકાર કર્યો છે—અને પોતાનો કરી રાખ્યો છે—ત્યારથી અન્યસમ્બન્ધનો ગંધ પણ મને શિરચ્છેદસમાન દુઃખમય લાગે છે."

આ પ્રકારે કૃષ્ણ વિના અન્ય કોઈના સમ્બન્ધનો ગંધ પણ શિરચ્છેદ કરે છે એમ એ પ્રભુની આજ્ઞા છે પણ મને દુઃસંગ દશે દિશાથી બાધ કરે છે તો મારી શી ગતિ થશે!

मूलम्—समाहयितुमखिलं ते क्रीडयितुमेव च ।
शकलीकर्त्तुमधुना प्रभोर्बालचिकीर्षितम् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—સમસ્ત ચર અને અચર (જંગમ અને સ્થાવર) વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાની તેમજ તેમની સાથે ક્રીડા કરાવવાની તથા સર્વને ભિન્ન કરવાની પ્રભુની બાલ ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા છે (તે કોણ જાણે છે?) (૪)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે દુઃસંગથી સંસારી લોક અહન્તામમતામાં આસક્ત થઈ ગયા છે તેમને સાથે રાખી આઠ પ્રહર ખિલોનાની માફક તેમની સંગતમાં હું રમી રહ્યો છું, હું (જીવ) શું કરું? જગત્‌માં એવા જ (સંસારી) જનો મને પ્રાપ્ત થાય છે! તેથી હે પ્રભુ! આધુનિક જીવોને આપજ નચાવો છો! કાષ્ઠની પુતળીની સમાન સર્વ વસ્તુઓની દોરી તમારા હાથમાં છે! આ સર્વ જગત યન્ત્રસમાન છે! આપ એના યન્ત્રી (યન્ત્ર ચલાવનારા છો! જેમ આપ વગાડો તેવો સૂર આ સર્વ કરી રહ્યું છે!) આપ તો બાળકની સમાન ક્રીડા કરી રહ્યા છો! સહજમાં અમે તથા સર્વ જગત (આપની) માયારૂપ શક્તિથી ભ્રમણ કરી રહ્યાં છીએ! આમ છે તેથી અમારે (જીવોને) તમારે શરણેજ આવવાનું છે!

આ પ્રકારે સર્વ જગત્ [illegible] ક્રીડા છે જગત્‌ના સર્વ જીવો પ્રભુની ક્રીડામાં રમકડા સમાન છે જેમ પ્રભુ તેમને દોરે તેમ એમને (જીવોને) દોરવાનું છે [illegible] પ્રભુને શરણે જવાનું છે

मूलम्ः—हा नाथ ! हा कृपानाथ ! गोपीनाथ ! दयानिधे ।।
व्रजनाथ ! रमानाथ ! निजनाथ ! जगत्पते ! ॥५॥

શબ્દાર્થ:—હે નાથ ! હે કૃપાનાથ ! હે ગોપીજનના નાથ ? હે દયાના નિધિ ! હે વ્રજના નાથ ! હે લક્ષ્મીનાથ ! હે જગત્‌ના પતિ ! અમારાપર દયા કરો ! (૫)

વિવેચન.—હે નાથ ! અમારા તમે સ્વામી છો ! તેથી તમારા વિના અન્ય કોને અમારા સુખ દુઃખ કહી શકીએ ? હવે આ સંસારદુઃખ સહી શકાતું નથી ! તેથી તમે અમને તમારા ગણી દયા કરો ! હે કૃપાનાથ ! તમે પ્રથમથી કૃપા કરતા આવ્યા છો. અમારાપર કૃપા કરો ! તમે ગોપીજનના નાથ થઇ નિઃસાધન ગોપીજનપર નિરન્તર કૃપા કરી તેમનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કર્યાં ! તેમજ અમે પણ નિઃસાધન (જીવકૃત સાધન વિનાના) છીએ તો અમારા પર કૃપા કરો ! તમે વ્રજના નાથ હોઇ કંસસમ્બન્ધી સર્વ દૈત્યોને માર્યા ! વ્રજની અગ્નિથી, ઇન્દ્રના કોપથી ઉપજેલા જલના પૂરથી, કાલીય નાગથી, વિષથી—એમ સર્વ પ્રકારની આપદ્‌માથી આપે રક્ષા કરી ! તેમજ તમે અમારી પણ સર્વ આપદોમાં રક્ષા કરો ! તમે લક્ષ્મીનાથ અમારા પર પ્રસન્ન રહો ! તમે ભક્તોના નાથ હોઇ ભક્ત પ્રસન્ન રહે, ભક્ત સુખી થાય એવુજ કરો છો ! શ્રીભાગવત નવમ સ્કન્ધ દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન્ કહે છે કે—**અર્થ.**—હે વિપ્ર ! હું ભક્તોને આધીન છું ? હું ભકતો આગળ અસ્વતન્ત્ર જેવો છુ ? હે વિપ્ર ? ભકતોને મને અતિપ્રિય લાગે છે. સાધુ ભકતોએ મ્હારૂં હૃદય ગ્રહણ કરી લીધુ છે ?" તમે જગત્‌ના નાથ છો ! તમારૂં કર્યુંજ થયું જાય છે ! તેથી તમે જ્યારે કૃપા કરશો ત્યારે આ કલિ નિઃસંશય અમને દુઃખ દેતો અટકશે ! (૫)

मूलम्ः—गोकुलाधीश ! गोपीश ! व्रजाधीश ! व्रजप्रिय ! ।
व्रजानन्द ! निजानन्द ! गोकुलानन्द ! गोप्रिय ! ॥६॥

શબ્દાર્થ:—હે ગોકુલના અધીશ ! હે ગોપિકાના ઇશ ! હે વ્રજના અધીશ ! હે વ્રજના પ્રિય ! હે વ્રજના આનન્દરૂપ અથવા વ્રજમાં છે આનન્દ જેનો એવા પ્રભુ ! હે નિજ ભક્તોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયના કુલોના આનન્દરૂપ ! અથવા હે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયો પર પ્રીતિ રાખનારા ! તમે અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

વિવેચનઃ—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે ગોકુલના રાજા છો ? સર્વ ગોકુલવાસીઓ તમારાથીજ શોભે છે ! ગાયોના રક્ષક તમે જ છો ! ગોપીજનના ઇશ પણ તમેજ છો ! વ્રજદેશ તમને પ્રિય છે ! દશમ સ્કન્ધમા બ્રહ્માજી કહે છે કેઃ—

"अहो भाग्यमहो भाग्यं नन्दगोपव्रजौकसाम् । यन्मित्र परमानन्द पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ॥"

"શ્રીનન્દરાયજીના વ્રજમા વસનાર સર્વના અહોભાગ્ય છે કે તેમના મિત્રપૂર્ણ બ્રહ્મ પરમ આનન્દરૂપ સનાતન શ્રીકૃષ્ણ છે ! આપ નિજ ભકતોને આનન્દનું દાન કરો છો ! આપ ગાયોના કુલને આનન્દ અર્પો છો ! ગાય આપને અતિપ્રિય છે ! એક ભગવદીય ગાય છે કે—"आगें गाय पाछें गाय इतगाय उतगाय । गोविन्दकु गायनमें रहिवोहि भावेरी" એમ, ગાય છે પ્રિય જેને એવા શ્રીકૃષ્ણ અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

मूलम् –हा कृष्ण । हा दयासिन्धो । हा राधावर । सुन्दर ! ।
दीनेषु सततं श्रीमद्विजाचार्याश्रितेषु च ॥७॥
दुष्टेषु दोषपुष्टेषु भाग्यमुष्टेषु मत्प्रभो ! ।
निःसाधनेषून्मतिषु दयां कुरु दयां कुरु ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ —હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મ્હારા પ્રભુ ! તમે મ્હારા પર દયા કરો ! દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર ભાગ્યહીન ઉપર, નિસાધન જનો પર અને ઉંધી મતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો ! (૭)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિઃસાધન ફલાત્મક છો ! તમે અમારા પર કૃપા કરશોજ પરન્તુ અમને ધીરજ નથી શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—

"अम्बुदस्य स्वभावोऽयं समये वारि मुञ्चति । तथापि चातकः खिन्नो रटत्येव न संशयः ॥"

એટલે કે "મેઘનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં ચાતક પક્ષી ખેદયુક્ત થઇ રટન કર્યા કરે છે એમાં સંશય નથી" તેજ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિશ્ચય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતાયુક્ત થઇ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે. ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે. જ્યાં સુધી તમે દયા કરવામાં ઢીલ કરશો ત્યાં સુધી માયા અમને દુઃખ દેશે ! શ્રી ગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—

"नाथेऽनुकूलतां याते सर्वं यात्यनुकूलताम् । तस्मिंस्तद्विपरीते तु सर्वमेव भवेत्तथा ॥"

અર્થ—"સ્વામી અનુકૂળ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને જો સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે,' હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીજીના નાથ હોઇ પરમ સુન્દર છો ! અમે બહુ દુઃખી છીએ ! તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય ! અમારા દોષ વિચારી કૃપામાં ઢીલ ન કરો ! શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજીના આશ્રિતની ખાતર કૃપા કરો ! આ પ્રકારે દીનતાથી પોતાના દોષ વિચારવા. (૭)

હું અતિદુષ્ટ છું અનેક પ્રકારની કાયિક, માનસિક, અને વાચિક દુષ્ટતાથી દૂષિત છું મ્હારા ભાગ્યમાં ભજનધર્મ લખ્યો નથી મ્હારી બુદ્ધિ ઉન્ધી રહી છે ! હું શૂન્ય જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મ્હારા પ્રભુ છો, નાથ છો તેથી હવે રાખશોજ હું તો નિઃસાધન છું મ્હારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી. આવો જે હું તેના પર કૃપા કરો ! મ્હારા દોષ ના વિચારો ! જો કોઇ એમ શંકા કરે કે "શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી જીવના ગુણદોષ વિચાર કરે–કેમ ગુણદોષ ન વિચારે? ગુણદોષ હોય તો વિચારેજ તો શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં એનું સમાધાન કરે છે કે—

"बलिष्ठा अपि मद्दोषास्त्वत्कृपायामतिदुर्बलाः । तस्या ईश्वरधर्मत्वाद्दोषाणां जीवधर्मतः ॥
अपराधेऽपि गणना नैव कार्या व्रजाधिप ! । माहात्म्यैश्वर्यभावेन स्वस्य शुभतया च न ॥"

અર્થ—"જો કે મ્હારા દોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આગળ એ દોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઇશ્વરધર્મ છે એ ઇશ્વર ધર્મ પાસે જીવધર્મરૂપ દોષ ક્યાં સુધી ટકી રહેશે હે વ્રજાધિપ ! તમે નિઃસાધન ફલાત્મક

છે તેથી અમારા અપરાધની ગણના તમારે કરવી યોગ્ય નથી કારણ કે તમારૂં ઐશ્વર્ય સહજ છે તમારૂં એવું સહજ ઐશ્વર્ય છે કે તેની પાસે અમારા દોષો મહાક્ષુદ્ર છે! અજામિલે પુત્રના ભાવથી 'નારાયણ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો એટલાથી જ કાળના બન્ધનથી મુક્ત થયો, ત્યારે તમે તો શ્રીકૃષ્ણ છો—દોષ જોતા પણ નથી, તેથી અમારા પર કૃપા કરો!

मूलम्:—निवर्त्य सर्वतश्चेतो निरुध्य चरिते हरेः ।
हृदिकृत्य कृपावश्यं स्थीयतां सज्जनैः सह ॥९॥

શબ્દાર્થ:—ચિત્તને સર્વ લૌકિકથી નિવૃત્ત કરી હરિના ચરિત્રમાં નિરુદ્ધ કરવું (રોકવું) પ્રભુની કૃપાને વશ્ય—આધીન એવો જે નિરોધ[1]—તેને હૃદયમાં ધારણ કરી સદા સજ્જન (પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો) ના સગમાં સ્થિતિ કરવી. (૯)

કૃપાવશ્ય પ્રભુની કૃપાથી-વશ્ય—પ્રભુકૃપાને આધીન એવો નિરોધ આ અર્થ રત્નભટ્ટજીની ટીકાનુસાર છે.

વિવેચન:—હે શ્રીકૃષ્ણ! આ સસારમાં મ્હારૂં ચિત્ત અહન્તા (હું-ભાવ) અને મમતા (આ મારૂ અને આ બીજાનું એવી બુદ્ધિ) થી ફસાઈ ગયું છે! આ સસાર મ્હારા દેહસમ્બન્ધી છે! એમાં મ્હારૂં ચિત્ત નિરન્તર વ્યગ્ર થઈ રહ્યુ છે! તેથી હું તમારૂં સ્મરણ કરી શકતો નથી! આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતાત્મક સંસારમાંથી મ્હારૂં ચિત્ત નિવૃત્ત કરો—દૂર કરો, અને તમારામા (શ્રીકૃષ્ણમા) મ્હારૂ ચિત્ત રોકો (નિરુદ્ધ કરો) વ્રજભકતોનું ચિત્ત દહી, દૂધ, માખણ ઈત્યાદિકમા વ્યગ્ર હતું તેથી શ્રીઠાકોરજીએ એ ભકતો પર કૃપા કરી એમની આસક્તિના પદાર્થો—દહી, દૂધ, માખણ—ની ચોરી કરી, કે જેથી એમનું ચિત્ત શ્રીઠાકોરજીમાં આસક્ત થાય ભગવાન્ વિના અન્ય પદાર્થોમા—અન્ય બાબતોમા—વ્રજભકતોનુ ચિત્ત આસક્ત હતું. તે સર્વમાંથી એમનું ચિત્ત દૂર કરી પોતાનામાં (ભગવાનમાં) એમનું ચિત્ત રોકાય એ ઉદ્દેશથી શ્રીઠાકોરજીએ અનેક લીલા કરી, અને પોતાનામાં અને (ભગવાનમા) વ્રજભકતોના ચિત્તને આકર્ષ્યું આ પ્રકારે ભગવાને જ વ્રજભકતોનો નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો. તેવે પ્રકારે તમે અમારા ઉપર કૃપા કરી અમારા ચિત્તનો નિરોધ આપનામાં સિદ્ધ કરો! અમને "તમારા" ગણી લ્યો! આપ સજ્જન ભકતોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો તો અમારા પર કૃપા કરો!

ઉપર કહ્યુ તે પ્રકારે ચિત્તને નિરુદ્ધ કરી, ભકતસગમાં રહી, શરણભાવના કરવાનુ દર્શાવે છે:—

---

૧ નિરોધ—પ્રપચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસકિત પ્રપચને—જગતને ભૂલી જઇ, ભગવાન્મા ચિત્તનું આસકત થવું (રોકવુ). જગતના સર્વ પદાર્થો ભગવદ્રૂપ છે, ભગવાનના છે તે ભૂલી જઇ એ પદાર્થોપર અહન્તામમતા કરી જીવ એમને 'મ્હારા છે' એવો દુષ્ટ આગ્રહ કરે છે આ પ્રકારે ભગવાનથી એવુ ચિત્ત દૂર થાય છે અને અહન્તા—મમતાત્મક સસારમા ફસાય છે આમ ભગવાન્ વિના અન્ય સાસારિક પદાર્થોમાં આસક્ત થયલા ચિત્તને ભગવાનૂજ દૂર કરે છે અને પોતાનામા રોકે છે આનુ નામ નિરોધ, એવો નિરોધ ભગવાનને વ્રજભકતોને સિદ્ધ કરી આપ્યો હતો વ્રજભકતોનુ ચિત્ત ઇન્દ્રાદિક દેવતામા આસકત હતું-તો તે અન્યાસક્તિ દૂર કરવા ભગવાનને ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું ઇન્દ્રાદિકનો મદ ઉતાર્યો, રાક્ષસોનો વધ કર્યો કાલિયદમન કર્યું—દૂધ દહિ માખણની ચોરી કરી, આમ વ્રજભકતોનુ ચિત્ત ભગવાને અન્ય પદાર્થોમાંથી દૂર કરી પોતામાં રોકયુ આવો નિરોધ ભગવાનની અતિકૃપાને આધીન છે [૯]

मूलम् –हा कृष्ण ! हा दयासिन्धो ! हा राधावर ! सुन्दर ! ।
दीनेषु सततं श्रीमन्निजाचार्याश्रितेषु च ॥७॥
दुष्टेषु दोषपुष्टेषु भाग्यमुष्टेषु मत्प्रभो ! ।
निःसाधनेषून्मतिषु दयां कुरु दयां कुरु ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ —હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુંદર ! હે મ્હારા પ્રભુ ! તમે મ્હારા પર દયા કરો ! દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થએલા ઉપર ભાગ્યહીન ઉપર, નિઃસાધન જનો પર અને ઉમ્મી મતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો ! (૭)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિઃસાધન કૃપાત્મક છો ! તમે અમારા પર કૃપા કરશોજ પરન્તુ અમને ધીરજ નથી શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—

अम्बुदस्य स्वभावोऽयं समये वारि मुञ्चति । तथापि चातकः खिन्नो रटत्येव न संशयः ॥

એટલે કે "મેઘનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં ચાતક પક્ષી ખેદયુક્ત થઈ રટન કર્યા કરે છે એમાં સંશય નથી" તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિશ્ચય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતાયુક્ત થઈ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે. ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે. જ્યાં સુધી તમેં દયા કરવામાં ઢીલ કરશો ત્યાં સુધી માયા અમને દુઃખ દેશે ! શ્રી ગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે —

"नाथेऽनुकूलतां याते सर्वं यात्यनुकूलताम् । तस्मिंस्तद्विपरीते तु सर्वमेव भवेत्तथा ॥"

અર્થઃ—"સ્વામી અનુકૂલ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને જો સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે," હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીજીના નાથ હોઈ પરમ સુન્દર છો ! અમે બહુ દુઃખી છીએ ! તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય ! અમારા દોષ વિચારી કૃપામાં ઢીલ ન કરો ! શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજીના આશ્રિતની ખાતર કૃપા કરો ! આ પ્રકારે દીનતાથી પોતાના દોષ વિચારતા (૭)

હું અતિદુષ્ટ છું અનેક પ્રકારની કાયિક, માનસિક, અને વાચિક દુષ્ટતાથી દૂષિત છું મ્હારા ભાગ્યમાં ભગવદ્ધર્મ લખ્યો નથી મ્હારી બુદ્ધિ ઉન્મત્ત થઈ રહી છે ! હું શૂન્ય જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મ્હારા પ્રભુ છો, નાથ છો તેથી શરણે રાખશોજ હું તો નિઃસાધન છું મ્હારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી. આવો જે હું તેના પર કૃપા કરો ! મ્હારો દોષ ના વિચારો ! જો કોઈ એમ શંકા કરે કે "શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી જીવના ગુણદોષ વિચાર કરે—કેમ ગુણદોષ ન વિચારે? ગુણદોષ હોય તો વિચારેજ" તો શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં એનું સમાધાન કરે છે કે—

"यद्यपि मम दोषास्त्वत्कृपायामतिदुर्बलाः । तस्या ईश्वरधर्मत्वाद्दोषाणां जीवधर्मतः ॥
अपराधेऽपि सततं मयि कार्या कृपाधिप ! । मद्बुद्धिमपमार्जन स्वस्य प्रभुतया च न ॥"

અર્થ — જો કે મ્હારા દોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આગળ એ દોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે એ ઈશ્વર ધર્મ પાસે જીવધર્મરૂપ દોષ ક્યાં સુધી ટકી રહેશે હે કૃપાધિપ ! તમે નિઃસાધન કૃપાત્મક

मूलम् —अदृष्टदुःखितमुखोऽननुभूतसुखेतरः ।
स्वदुःखितातिकरुणः स कृष्णः शरणं मम ॥१०॥

શબ્દાર્થ —જે દુઃખયુક્ત (ભક્તનું) મુખ જોઈ શકતા નથી, જેમણે સુખ વિના અન્ય કયાનો–દુઃખનો–અનુભવ કર્યો નથી, જે પોતાના દુઃખિત ભક્તોપર અતિકરુણ છે–એવા શ્રીકૃષ્ણ મ્હારૂં શરણ (આશ્રય સ્થાન) છે ૧૦ વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ! તમે નિજ ભક્તો દુઃખક્લેશથી પીડિત થાય એ 'સહી શકો' એમ નથી તમને તો જે પ્રકારે ભક્ત પ્રસન્ન રહે એ જ રુચે છે, ભક્તો દુઃખ પામે–ભક્તોના સુખ સ્વાનિયુક્ત હોય એ તમે સહી શકતા નથી. તમે સર્વ પ્રાણિમાત્રના સુખદાતા છો, તો પછી ભક્તોના દુઃખ કેવી રીતે દેખી શકો. શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે —

"जानामि मन्दभाग्योऽहं यतस्ते गोकुलेश्वरः । भक्तक्लेशासहिष्णुत्वस्वभावं कुरुतेऽन्यथा ॥"

અર્થ —" હું મંદ ભાગ્યવાન્ છુ એમ જાણું છું કારણ કે મ્હારા મંદ ભાગ્યને લીધે શ્રીગોકુલના ઈશ્વર–શ્રીકૃષ્ણ 'ભક્તનો ક્લેશ સહન ન કરવો ' એવો જે પોતાનો સ્વભાવ છે તેને પણ અન્યથા [દૂર] કરે છે ભગવાનનો સ્વભાવ એવો છે કે ' ભક્તનો ક્લેશ સહન ન કરવો આવો જે પોતાનો સ્વભાવ તે પણ જો ભગવાન અન્યથા (દૂર) કરે તો એમાં દોષ બીજા કોઈનો નથી પણ મ્હારા મંદ ભાગ્યનો છે! એમાં હું શું કરું!

હે શ્રીકૃષ્ણ! આપ સર્વ પ્રાણિમાત્રના સુખદાતા છો. નિજભક્તોને દુઃખિત જોઈ અત્યન્ત કરુણા કરો છો ! એવા ભક્તના કરુણાસિંધુ શ્રીકૃષ્ણ મ્હારૂં શરણ છે એ જ શ્રીકૃષ્ણ–દયાસિંધુ–મ્હારૂં આશ્રયસ્થાન છે એવી ભાવના વિના અન્ય [સાધન] હું શું કરી શકું!

मूलम् —अमन्दपरमानन्दो निजानन्दाश्रयस्थितः ।
स्वरूपानन्ददाता च स कृष्णः शरणं मम ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થઃ—અધિક ઉત્તમ આનન્દરૂપ, નિજ આનન્દના આશ્રયમાં સ્થિતિ કરનાર અને રસાત્મક સ્વરૂપના આનન્દનું દાન કરનારા શ્રીકૃષ્ણ મ્હારૂ શરણ–આશ્રયસ્થાન છે.

વિવેચન —હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે અતિશય આનન્દથી પૂર્ણ છો. પરમાનન્દરૂપ છો. તમે નિજ ભક્તોને આનન્દનું દાન કરો છો. જે કોઈ તમારો આશ્રય કરે તેના આશ્રય છો, તેને સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરો છો દશમ સ્કન્ધમાં શ્રી નન્દરાયજી ઉદ્ધવજી પ્રતિ કહે છે કે–

मनसो वृत्तयो नः स्युः कृष्णपादाम्बुजाश्रयाः । वाचोऽभिधायिनीर्नाम्नां कायस्तत्प्रह्वणादिषु ॥

અર્થ — અમારા મનની વૃત્તિઓ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દના આશ્રયવાળી થાઓ! અમારી વાણી કૃષ્ણના નામનો ઉચ્ચાર કરે એવી થાઓ! તથા કાયા દંડવત્ કરે એવી થાઓ!

મન વચન અને કાયાથી શ્રીકૃષ્ણના પદામ્બુજનો આશ્રય કરનાર ભક્તને કશું કર્તવ્ય રહેતું નથી, તેને સર્વ સિદ્ધ જ છે જે ભક્ત તમારો આશ્રય કરે છે તેને સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરો છો ! એવા શ્રીકૃષ્ણ મ્હારું આશ્રયસ્થાન હજો ! નવરત્નગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે " तस्मात्सर्वात्मना नित्यं श्रीकृष्णः शरणं मम " " તેથી નિરન્તર સર્વાત્મભાવથી શ્રીકૃષ્ણ મ્હારૂ શરણ છે " એમ નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની શરણભાવના કર્તવ્ય છે

ભગવદ્‌ગીતાના અન્તિમ અધ્યાય ૧૮-૬૬ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અતિગોપ્ય બોધ કરી કહે છે કે–" સર્વધર્મોનો પરિત્યાગ કરી મ્હારે શરણ આવ ! "

"શરણવિરોધી સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરી એકધર્મી શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવું" એવી આજ્ઞા ભગવાન્ અર્જુનને કરે છે. સર્વ પદથી એમ દર્શાવાય છે કે ધર્મો ઘણા છે જ્યારે તેનું સાંગોપાંગ અનુષ્ઠાન થાય ત્યારેજ તેઓ ફળદાયક છે બીજું એ ધર્મોનું અનુષ્ઠાન દુષ્કર છે. એથી વિરુદ્ધ મને એકલાને શરણ આવ એમ આજ્ઞા શ્રીકૃષ્ણ કરે છે તેથી એમ સૂચન થાય છે કે મારા શરણરૂપ ધર્મ સુકર છે કલિકાલમાં સર્વનું કલ્યાણ કરે એવો શરણમાર્ગ છે અલ્પ પ્રયાસે મહાફલદાયક શરણ માર્ગ છે. અન્ય સર્વ દેવોનો આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો એજ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અન્તે ઉપદેશે છે,

સ્વરૂપાનન્દઃ—સ્વરૂપનો આનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ આનન્દથી પૂર્ણ છે, અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે શ્રી કૃષ્ણ રસાત્મક છે–રસઘન છે–આનન્દઘન છે. એવા નિજ રસનુ દાન–આનન્દનું દાન–તે સ્વરૂપાનન્દ દાન કહેવાય છે અતિનિકટના ભક્તોને રસાત્મક પ્રભુ પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ કરાવે છે.

इति श्रीहरिरायजीविरचित त्रयोदश शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१३॥

શિક્ષાપત્ર ૧૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ચૌદમા શિક્ષાપત્રમા વૈષ્ણવનાં લક્ષણો બતાવે છે, વૈષ્ણવનાં મુખ્ય લક્ષણ (૧) પ્રભુના ચરણારવિન્દમાં ચિત્ત સ્થાપન કરવુ. (૨) અન્યાશ્રય અને દુઃસંગનો ત્યાગ. (૩) નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન. (૪) આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય. આ ચારે લક્ષણોનું નિરૂપણ હવે થશે. ઉપર કહ્યુ કે શરણભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે તો તે શરણભાવના સિદ્ધ કરવાના ઉપાય હવે દર્શાવે છેઃ–

मूलम्ः–श्रीमत्प्रभुपदयुगले स्थाप्यं चेतश्चमत्कारि।
तदनुग्रहणादेव हि भवति तदीयस्य सर्वतः सकलम् ॥१॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીઠાકોરજીના ચરણકમલમાં ચમત્કારયુક્ત ચિત્તને સ્થાપવું કારણ કે એમના અનુગ્રહથી–કૃપાથી–તદીય (એમનાઆશ્રિત) જનના સર્વપ્રકાર સિદ્ધ થાય છે. (૧)

વિવેચનઃ—શ્રીમત્પ્રભુ એટલે શ્રીસહિત પ્રભુ અથવા એવા જે શ્રીગુસાંઈજી તેમના બન્ને ચરણકમલમાં ચિત્ત ચોટાડવુ એ પાદયુગલ ચિત્તને ચમત્કારી ભક્તિરસનો અનુભવ કરાવે છે. ડાબા ચરણકમલના આશ્રયથી પુષ્ટિરસનો અનુભવ થાય છે, અને જમણા ચરણકમલના આશ્રયથી મર્યાદાભક્તિરસનો અનુભવ થાય છે. શ્રીગુસાંઇજી આજ્ઞા કરે છે કે–

" पुष्टिभक्तिं स्थिरीकृत्य मर्यादां च तदाश्रिताम्। कृत्वा वृन्दावनक्षोणीमयथापूर्वसंस्थित ॥"

અર્થ.—" પુષ્ટિભક્તિને સ્થિર કરીને અને મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશ્રિત કરીને એવા તો શ્રીવૃન્દાવનની ભૂમિને વિષે સ્થિત છે કે જેવા પૂર્વે નહિ હતા !! " આવા વચનાનુસાર વૃન્દાવનમાં પ્રભુ લલિતત્રિભંગી થઇ વેણુનાદ કરે છે તેમાં એવો ભાવ છે કે પુષ્ટિરૂપ વામચરણ સ્થિત કરી રહ્યો છે, અને મર્યાદાભક્તિરૂપ દક્ષિણ ચરણ ટેડો (વક્ર, વાંકો) થઇ (પુષ્ટિભક્તિરૂપ) વામચરણનો આશ્રય કરી રહ્યો છે*

* પ્રભુ વેણુનાદ કરતા હોય તે સમયનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખવુ પ્રભુ જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે જમીન ઉપર પોતાનો ડાબો પગ જ રાખે છે અને જમણા પગને વાંકો કરી ડાબા પગના ઘુંટણપર

એ બન્ને ચરણમાં—બન્ને પ્રકારની ભક્તિમાં—ચિત્ત સ્થિર કરવું મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશ્રિત કરી દેવી ચિત્તને પુષ્ટિભક્તિમાં એવું તો લીન કરી દેવું—પુષ્ટિભક્તિ એવી તો સ્થિર થાય—કે જેથી મન ઐહિક પારલૌકિક સર્વપદાર્થોમાં વિરક્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જાય. પ્રભુના અનુગ્રહથી તદીય ભક્તના સર્વ કલ્યાણ સર્વત્ર સિદ્ધ થાય છે નવમસ્કન્ધમાં અ. ૪–૬૫ માં ભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે,

અર્થ —" જે ભક્તો સ્ત્રી, ઘર, પુત્ર, લૌકિકહિતૈષી, પ્રાણ, ધન, આ લોક અને પરલોકનો ત્યાગ કરી મારે શરણે આવ્યા તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ હું કેમ કરી શકું ! અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણાર્થ ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રાણ, દેહ, વિત્તાદિ સર્વ સમર્પણ કરી શ્રીકૃષ્ણને શરણે જે ભક્તો રહે છે તેને પ્રભુ કદાપિ ત્યજતા નથી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે શરણે આવનારનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરે એવા શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞપ્તિ કરું છું" આ વાક્યથી શરણમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર જીવનો નિશ્ચય ઉદ્ધાર સિદ્ધ છે [૧]

मूलम् —अन्याश्रयस्तदीयैकपदाश्रयविरोधकृत् ।
प्रभोरुदासीनताया कारण त्यज्यतां द्रुतम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ —અન્યાશ્રય એવો છે કે તદીયો [અનન્ય ભક્તો] જે એક [શ્રીકૃષ્ણના] પદામ્બુજનો આશ્રય કરે છે તેમાં વિરોધ કરે છે શ્રીકૃષ્ણની ઉદાસીનતાનું કારણ અન્યાશ્રય છે તેથી એ અન્યાશ્રયનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો [૨]

વિવેચન.—ઉપર કહ્યું કે શરણભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે પરન્તુ એ શ્રીકૃષ્ણની શરણભાવનામાં અન્યાશ્રય મહાબાધક છે અન્યાશ્રય એવો તો બાધક છે કે મહાત્મ તદીયોને પણ વિરોધ કરે તો પછી પ્રાકૃતજીવોની તો શી ગતિ ! શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય ત્યજી અન્યાશ્રય કરનાર તો નિશ્ચય અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે અન્યાશ્રય વિષે કહ્યું છે કે—

' भगवत्पदपद्मपरागजुषो न हि युक्ततरं मरणेऽपितराम् ।
इतराश्रयणं गजराजधुतो न हि रासभमप्युररीकुरुते ॥"

અર્થ —ભગવાનના ચરણકમળની રજ સેવનાર ભક્તને મરણ કરતાં પણ અધિક આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યનો આશ્રય સર્વથા અનુચિત છે જે ગજરાજ પર સ્વારી કરનાર કોઈ પણ દિવસ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી તે જ પ્રમાણે પરમકાષ્ઠાપન્ન કોટિકન્દર્પલાવણ્યયુક્ત શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરનાર ભક્ત કદાપિ મરણ કરતાં પણ અધિક આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણવિના અન્યદેવાદિકનો આશ્રય કરતો નથી. હારિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે "नान्यं स्तुयान्नमस्कुर्यान्नान्यं देवं निरीक्षयेत् । नान्यं प्रसादमश्नीयान्नान्यदायतनं व्रजेत् ॥ अनन्यशरणा ये तु तदेकान्तिकमानसाः । अनन्ययोगनिरताः ये ते तु सर्वेऽधिकारिणः ॥"

રાખી શકે છે અને માત્ર એક પાદ પર ભીષ્મ સ્થિર કરી સેવના કરે છે આનું સ્વરૂપ (શ્રીમદન મોહનજી શ્રીનટવર આદિ સ્વરૂપોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે) એ સ્વરૂપનો ભાવ એમ દર્શાવે છે કે એક પગ પુષ્ટિભક્તિરૂપથી પૂર્ણ છે તે જમીનપર સ્થિતિ કરી રહ્યો છે અને બીજો પગ મર્યાદાભક્તિરૂપથી પૂર્ણ છે તે વાંકો રાખી એક પગ પર આશ્રય કરી રહે છે કેમકે મર્યાદાભક્તિ પુષ્ટિભક્તિને આશ્રિત છે આથી મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિથી આશ્રિત કરી દેવી એમ સૂચન થાય છે

સાધનજ આપણા શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં ઉત્તમ સાધન છે (૫-૬)

શબ્દાર્થ—આ પ્રકારે અસત્સંગથી મહાભય રાખવો. જીવે તો એક શ્રીકૃષ્ણનો અનન્યાશ્રય કર્તવ્ય છે એમ સમજી યથાશક્ય ભગવદ્ધર્મ આચરવો પરન્તુ અસત્સંગ ન કરવો, સત્સંગ (ભગવદીયોનો સંગ) રાખવો. જે ભગવદીયની પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા હોય તેનો સંગ કરવો, કારણ કે એતન્માર્ગીય ભગવદીયના સંગથી પુષ્ટિમાર્ગની સર્વ રીતિઓ પ્રકારો જણાય છે, માર્ગમાં પૂર્ણ નિષ્ઠા ઉદ્ભવે છે, અને ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે.(૫) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીદ્વારા શ્રીઠાકોરજીને સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ કર્યું હોય એવા ભગવદીયો સહિત વિચાર કરવો કે 'મ્હેં' શું સમર્પણ કર્યું છે? હવે હું કેવી ક્રિયાઓનું આચરણ કરૂં છું? મ્હારી કેટલી વસ્તુ પ્રભુ અંગીકાર કરે છે? મ્હારી કઈ ઇન્દ્રિય બહિર્મુખ છે? મ્હારી સર્વ ઇન્દ્રિયો ભગવત્સેવામાં વિનિયોગવાળી છે? કઈ ઇન્દ્રિય ભગવદ્વિમુખ છે? હું કેટલા સમયથી પ્રભુના અલૌકિક ધામમાંથી વિછર્યો છું [ભૂમ્યવતરણ પામ્યો છું], ભગવાનથી વિખુટો પડયો છું? હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કૃપા કરી મ્હારો અંગીકાર કર્યો અને ભગવત્સંબંધ કરાવી આપ્યો!" આવી ભાવનાઓ ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ કરવી ભગવદીયની સાથે દીનતા રાખવી કે જેથી એમની કૃપા સમ્પાદન થાય અને કંઈ નવીન રસાનુભવ થાય. ભગવદીયોના સંગમાં નિવેદનમન્ત્રનું સ્મરણ કરવું તે જ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે કે "સદા તાદૃશીયજનના સંગમાં નિવેદનમન્ત્રનું સ્મરણ કરવું" આ પ્રકારે ભગવદીયો પાસેથી નિવેદનનો પ્રકાર જાણી લઈ મનમાં ભાવ રાખવો પુષ્ટિમાર્ગમાં આજ ઉત્તમોત્તમ સાધન છે (૬)

मूलम् —स्वाचार्यचरणद्वन्द्वदृढाश्रयणमादृते ।

विधेय तेन सकलमस्मिन्मार्गे भविष्यति ॥७॥

શબ્દાર્થ—આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીના બન્ને ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય આદરયુક્ત થઈ કરવો. તેથીજ આપણું સકલકાર્ય આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધ થશે.

વિવેચન—આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ કરે તેને આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત હૃદયારૂઢ થાય છે તેથી દૈવી જીવોએ તો અવશ્ય શ્રીઆચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય કરવો તેથી સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે.(૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं चतुर्दशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्॥

શિક્ષાપત્ર ૧૫ મું

ઉદ્દેશ—હવે આ પન્દરમા શિક્ષાપત્રમાં ભગવાનની લીલાના અનુસંધાનપૂર્વક ભગવત્સ્મરણ કરવું એમ નિરૂપણ છે ઉપર કહ્યું કે ભગવદીયનો સંગ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના બન્ને ચરણારવિન્દનો આશ્રય કરવો. ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે બતાવે છે

मूलम् —यदङ्घ्रिनिर्यातानां न दुःखं लेशतोऽपि हि ।

सदानन्दं सदानन्दास्तत्स्मृति क्रियतां सदा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—જેમના અગીકૃત જીવોને એક લેશ પણ દુ:ખ નથી, જે સદા આનન્દ રૂપ છે એમનું સ્મરણ સદા આનન્દપૂર્વક કર્યા કરો. **વિવેચન**:—પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવનાર જીવને આનન્દનું દાન કરે છે તેવા શરણે આવેલા જીવોને લેશ પણ દુઃખ થાય તે પોતે સહી શકતા નથી. (૧)

मूलम्--यो निजार्तिसन्तप्तान्स्वकृते वीक्ष्य विस्मितः।
प्रादुर्भवत्यचिरतस्तत्स्मृतिः क्रियतां सदा ॥२॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રભુ પોતાને માટે પોતાના ભક્તોને વિરહાગ્નિથી અતિ તપેલાં જોઈને વિસ્મિત થાય છે અને શીઘ્ર પ્રકટ થાય છે તેની સ્મૃતિ સદા કરવી (૨)

વિવેચન:—જે દિવસથી આ જીવ ભગવાનથી વ્યુચ્ચરણ પામ્યો (વિછર્યો–વિખુટો પડયો) તે દિવસથી ચોરાશી લક્ષ યોનિમા એ ભ્રમણ કરે છે, જન્મમરણના અનેક પ્રકારના દુ:ખ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારાગ્નિમાં મહાસન્તપ્ત છે યદ્યપિ પોતે દૈવી જીવ છે તો પણ પોતાનું ભગવત્પ્રતિ દાસત્વ તથા ભગવાનનુ સ્વરૂપ એ જીવ ભૂલી ગયો છે તેથી સંસારમાં મહાદુઃખ પામે છે પોતાની કૃતિયોથી દુઃખી થાય છે શ્રીઠાકોરજી આ જોઇને વિસ્મય પામ્યા અને મનમા ખિન્ન થયા કે "મ્હારા દૈવી જીવ અતિદુઃખિત છે" તેથી કરુણા કરી શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીરૂપે અગ્નિમાંથી પ્રકટ થયા. એ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ નિજ દૈવીજીવના ચિરકાલના સકલ દુઃખ દૂર કર્યા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એવા પરમ દયાલુ અને ભક્તવત્સલ છે તેથી તેમનું સ્મરણ સદા કર્ત્તવ્ય છે. (૨)

मूलम्:--यः स्वतः सेवकाना हि पराश्रयनिवारकः।
कृपासरित्पतिः कृष्णस्तत्स्मृतिः क्रियतां सदा ॥३॥

શબ્દાર્થ:—જે શ્રીકૃષ્ણ (પોતે જ) નિજ સેવકોના અન્યાશ્રયનુ નિવારણ કરે છે, જે શ્રીકૃષ્ણ દયાના સાગર છે તેમની સ્મૃતિ સદા કરવી. [૩]

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણે સર્વ વ્રજભક્તોનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો વ્રજના ગોપો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના માહાત્મ્યથી અજ્ઞાત હોઇ ઇંદ્રયજ્ઞ કરતા હતા. આ રીત તેઓ એક પ્રકારનો અન્યાશ્રય દોષ આચરતા, શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી એમનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો પોતે જ ઇન્દ્રયજ્ઞ બન્ધ કરાવ્યો, ઇંદ્રને કોપાવ્યો, સાત દિવસ સુધી ઘનઘોર વર્ષાદ ઇન્દ્રે વર્ષાવ્યો. આ આપત્તિમા પણ પ્રભુએ પોતે જ ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું, પોતે જ ગિરિરાજનુ સ્વરૂપ ધારણ કરી ઇંદ્રયજ્ઞને અર્થે તૈયાર કરેલી સર્વ સામગ્રીનો ભોગ કર્યો આ પ્રકારે ભગવાન પોતે જ નિજ ભક્તોની અન્યાસક્તિ દૂર કરાવે છે શ્રીનદરાયજી અમ્બિકાપૂજનાર્થે ગોપસહિત ગયા હતા સ્વગૃહમાં પ્રકટ, લીલાવિશિષ્ટ રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમનો આશ્રય ત્યજી અન્ય પ્રાકૃત દેવીની ઉપાસનાર્થ નદરાયજી ગોપસહિત વનમા પધાર્યા. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના પિતાની આ અન્યાસકિતનો ત્યાગ કરાવવા સુદર્શનસર્પનો દશ કરાવ્યો અતિ ઉપાય કર્યા છતા જ્યારે સર્પ નદરાયજીનો ગ્રાસ કરતા અટકયો નહિ, ત્યારે નંદરાયજીએ પોતે સ્વપુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર્યું કે તરતજ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના કોમલ ચરણસ્પર્શથી સર્પદંશ નિવૃત્ત કર્યો, અને સુદર્શનસર્પને પણ પોતાનુ મૂલ દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું, સ્વપુત્રનુ આવા

અલૌકિક માહાત્મ્યનું જ્ઞાન આ પ્રકારે નન્દરાયજી તથા ગોપોને થયું કે તરતજ એમને અન્યદેવનો આશ્રય છૂટયો અને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણમાં એમના ચિત્તનો નિરોધ થવા માંડયો.

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પણ નિજ સેવકોનો પરાશ્રય [અન્ય દેવનું ભજન] છોડાવી એક શ્રીકૃષ્ણનું શરણ ઉપદેશે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી દ્વારા શરણે આવેલા જીવોને શ્રીકૃષ્ણ સ્વીય તરીકે અંગીકાર કરે છે શ્રીકૃષ્ણ એવા કૃપાના સમુદ્ર છે કે, જેનો અંગીકાર કરે છે તેનો પુનઃ ત્યાગ કરતા નથી. ભક્તો પર કૃપા જ કરે છે

मूलम् —हृदयस्थ समस्तानां धुनोति विषयादरम् ।
दयादामोदर श्रीमांस्तत्स्मृति क्रियतां सदा ॥४॥

શબ્દાર્થ —જે સમસ્ત ભક્તોના હૃદયોમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેમની વિષય પ્રતિ પ્રીતિ દૂર કરે છે જે દયાથી શ્રીમાન્ દામોદર થાય છે તેનું સ્મરણ સદા કરો. ૪

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તો પછી ભક્તોના હૃદયમા સ્થિતિ કરે એમાં શું કહેવું ? પરન્તુ જીવ વિષયાદિક ખાનપાન, દેહસમ્બન્ધી સંસારસુખમાં આદર કરી મન વિષયોમાં આસક્ત કરી દે છે તેથી હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પ્રભુને ભૂલી જાય છે અનેક વિષયમાં લુબ્ધ થઈ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે પ્રભુ કૃપા કરી નિજભક્તોનો વિષય પ્રતિ આદર દૂર કરે છે પ્રભુ દામોદર છે પ્રભુએ શ્રીયશોદાજી ઉપર એવી કૃપા કરી. પોતેજ તેના દોરડાથી પોતાનું ઉદર બન્ધાવા દીધું આવા ભક્તવત્સલ પ્રભુ તથા શ્રીઆચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગમાં એકરૂપ છે- તેથી તેમનું સ્મરણ કરવું. (૪)

मूलम् —य प्राणप्रेष्ठगोपीनां सङ्ग गोपयति स्वत ।
निलायनादिलीलाभिस्तत्स्मृति क्रियतां सदा ॥५॥

શબ્દાર્થઃ—જે પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાણપ્રેષ્ઠ ગોપીજનનો સંગમ નિલાયનાદિક લીલાએ (છુપાઈને ક્રીડા કરી સન્તાઈને ખેલન કરી)ગુપ્ત રાખે છે તેનું સ્મરણ સદા કરવું (૫)

ભગવાન્ ભક્તોને રસદાન કરે છે તે અતિગોપ્ય છે પ્રકટ કરે રસ જાય એ વાક્ય પણ રસમાર્ગના સિદ્ધાન્તનું પોષક છે સ્વામિસંગની રસાત્મકતાનો અનુભવ અતિગુપ્ત છે જે કોઈ ભક્તને ભગવદ્ભાવનું ભગવદ્દર્શનનું અથવા ભગવત્સમાગમનું અલૌકિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ તે ભક્તજ જાણે છે તે સુખનો સાક્ષાત્કાર અન્ય વ્યક્તિને થતો નથી. જે રીત ભગવત્પરાયણ છે પરમ [illegible] પોતે રસરૂપ છે જે રસદાન પોતે કરે છે તે અતિગુપ્ત રાખે છે ભગવાનમાં જે અલૌકિક રસ પરિપૂર્ણ છે તે પ્રકટ ન થાય તે પ્રકટ થઈ રસાભાસ થઈ ન જાય તેથીજ પોતે અગ્નિના જેવું પીતામ્બર ધારણ કરે છે ભગવાનનું પીતામ્બર રસાચ્છાદન કરવામાં ઉપયોગી છે તેથી પોતે એનો અંગીકાર કરે છે ભગવદ્દર્શન ભગવત્સમાગમ ભગવદ્રસાસ્વાદ અનુભવૈકગમ્ય છે (સૌ સૌના અનુભવથીજ જાણી શકાય એમ છે) પ્રત્યેક ભક્તને ભિન્નભિન્ન રસનો આસ્વાદ થાય છે એ રસાસ્વાદ ભક્ત તેમજ ભગવાન્ અન્ય સર્વથી ગુપ્ત રાખે છે એ વાત આ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કરે છે કે ભગવાન્ પ્રાણપ્રેષ્ઠ એવા જે ગોપીજન ભક્તો છે તેમની સાથેના સમાગમથી ઉદ્ભવેલા રસને ગુપ્ત રાખે છે ”

વિવેચન —શ્રીનન્દરાયજી, શ્રી યશોદાજી તેમજ અન્ય ગોપાદિક જાણે નહિ એવી રીતે ભગવાન્ વ્રજભક્તો (ગોપીજનાદિક) ને રસદાન છુપાઈ છુપાઈને કરે છે આ ગોપીજન

(ભક્તો) શ્રીઠાકોરજીને પ્રાણ પ્રિય છે. એ વાત ઉદ્ધવજીને ભગવાન્ દશમસ્કન્ધમાં કહે છે કે:–

"ता मन्मनस्का मत्प्राणा मदर्थे त्यक्तदैहिका । ये त्यक्तलोकधर्माश्च मदर्थे तान्बिभर्म्यहम् ॥"

અર્થ:—એ ગોપીજનો મારામા મન રાખવાવાળા છે, મારામાજ એમનો પ્રાણ છે. મારે અર્થે એમણે સર્વ દેહના ધર્મો ત્યજ્યા છે મારે અર્થેજ એમણે સર્વ લૌકિક ધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે તેથી હુ તેમનુ પોષણ કરૂ છુ." એ ગોપીજનોએ પોતાના તન, મન, ધન, પ્રાણ અને દેહ સર્વ પ્રભુને અર્પણ કર્યા છે. પ્રભુને મેવા, મીઠાઇ, દૂધ, દહી. માખણ ભાવપૂર્વક આરોગાવે છે, પ્રભુનાં ચિન્તનમાં પોતાના મનનો વિનિયોગ કરે છે. પ્રભુના ગુણગાન કરવામાં વાણીનો ઉપયોગ કર્યો છે. ટુંકામાં પોતાની એકાદશ-ઇન્દ્રિયો ભગવદર્થે વિનિયોજે છે. પ્રભુનુંજ શ્રવણ, કીર્તન, દર્શન આદિમાં પોતાની કર્મેન્દ્રિય, વાગિન્દ્રિય, અને નેત્રેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરે છે. જે ગોપીજનોએ ભગવાનને અર્થે નથી કરી લોકનિન્દાની ફીકર, કે નથી કરી વેદનિન્દાની ફીકર, જેમણે ભગવત્સમાગમને અર્થે પોતાના દેહસમ્બન્ધી પતિ, પુત્ર, બાન્ધવ, આપ્ત અને સ્નેહીઓનો પણ ત્યાગ કર્યો અને માત્ર ભગવાનમાજ તલ્લીન થઇ ગયા તો એવા અનન્ય ગોપીજનો ભગવાનને પ્રાણપ્રેષ્ઠ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ! ! તૃતીય સ્કન્ધમા ઉદ્ધવજી કહે છે કે:–

" अहो बकी यं स्तनकालकूटं जिघांसयापाययदप्यसाध्वी ।
लेभे गतिं धात्र्युचितां ततोऽन्यं कं वा दयालुं शरणं व्रजेम ॥ " (अ. २. २३)

અર્થ:—"અહો દુષ્ટ પૂતનાએ શ્રીકૃષ્ણનો વધ કરવા સ્તન વિષેનું કાલકૂટ–વિષનુ પાન કરાવ્યું ! એવી રાક્ષસી (જેણે ભગવાન પર આટલું બધુ વેર આચર્યું) પણ ભગવાનની માતાને યોગ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ! શ્રીકૃષ્ણ એવા તો દયાળુ છે કે પોતાનો વધ કરનારી રાક્ષસીને પણ ઉત્તમ ગતિ આપે છે તો એમનાથી અન્ય કોણ વધારે કૃપાલુ હોઇ શકે કે જેને શરણે આપણે જઇ શકીએ ?" ભગવાન્ જ્યારે આવી વિષપાન કરાવનાર રાક્ષસીને પણ વશ થઇ તેને ઉત્તમ ગતિ આપે છે, છો જે ભક્તો ભગવાન્ને દૂધ આદિ અનેક પ્રકારની સામગ્રી આરોગાવે છે તેમને વશ થઇ ઉત્તમ ગતિ આપે એમા શું આશ્ચર્ય ! એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાણપ્રેષ્ઠ ગોપીજનને સર્વથી છુપાઇને રસદાન કરે છે, એમની સાથે નિત્ય રાસાદિક લીલા કરે છે એવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે, (૫)

मूलम्:—य उद्धवेन भक्तेन स्वस्वरूपमबोधयत् ।
गोपिकानां हृदन्तःस्थस्तत्स्मृतिः क्रियतां सदा ॥६॥

શબ્દાર્થ:—આ શ્લોકમાં શબ્દાર્થ બે રીતે થાય છે (૧) ગોપિકાના હૃદયની અન્દર વિરાજેલા જે ભગવાનને ઉદ્ધવજી ભક્તને પોતાના સ્વરૂપનો બોધ કર્યો છે તે ભગવાનની સ્મૃતિ નિરન્તર કરવી જોઇએ (૨) ગોપિકાના હૃદયમાં રહેલા સ્વરૂપનો બોધ જે ભગવાને ગોપીજનોને ઉદ્ધવજી ભક્તદ્વારા કર્યો તે ભગવાનની નિરન્તર સ્મૃતિ કરવી, (૬)

આ શ્લોકમાં ઉદ્ધવજી અને ગોપીજન વિષે કઇક સમ્બન્ધ બતાવ્યો છે. ઉદ્ધવજી જ્ઞાની છે ગોપીજન ભગવાનના પ્રાણપ્રેષ્ઠ ભક્તો છે ગોપીજન ભગવાનના તીવ્ર વિપ્રયોગાગ્નિથી સન્તપ્ત છે ઉદ્ધવજી આવ્યા છે યોગનો ઉપદેશ કરવા, પરન્તુ ગોપીજનનો ભગવત્પ્રતિ તીવ્ર પ્રેમ, તેમજ ઉત્કટ અને ઉષ્ણ

વિરહમાં જોઈ ઉદ્ધવજી ઉપદેશ થઈ શકતા નથી પણ ખિન્ન થાય છે । ગોપીજનની ઉત્કટ પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ જોઈ ચકિત થાય છે અને ગોપીજન જેવા અપ્રતિમ ભગવદ્વિરહી ભક્તોની ચરણરજ પ્રાપ્ત કરવા વૃન્દાવનમાં કોઈક સાત્વિક રાજસ વા તામસ વનસ્પતિ થવાની અભિલાષા કરે છે । ઉદ્ધવજી અને ગોપીજનના સંવાદથી જ્ઞાન કરતાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવજીને નિજ ભક્ત જાણી વિચાર કરે છે કે ઉદ્ધવજીએ મ્હારી બહુ સેવા કરી અને એ સેવાફલમાં વ્રજલીલાનો અનુભવ થાય તો સારૂં । પરન્તુ એ અનુભવ તો શ્રીસ્વામિનીજીને હોય છે । ભગવાનનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ તો શ્રીસ્વામિનીજીના અને વ્રજભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહે છે । એટલે યોગનું મિષ કરી ઉદ્ધવજીને પોતાના નિજસ્વરૂપના શોધાર્થે ભગવાને વ્રજમાં જવાની આજ્ઞા કરી. ભગવદાજ્ઞાનુસાર ઉદ્ધવજી વ્રજમાં ગયા તો ત્યાં ગોપીજનોએ ઉદ્ધવજીને ભગવાનના સખા જાણી પોતાની સર્વ લીલા ઉદ્ધવજીને બતાવી ત્યારે ઉદ્ધવજીને વ્રજલીલાનો અનુભવ થયો. ઉદ્ધવજી પોતાના યોગને ભૂલી ગયા અને ગોપીજનને વન્દન કરી કહેવા લાગ્યા કે—

"नायं श्रियोऽङ्ग उ नितान्तरतेः प्रसादः स्वर्योषितां नलिनगन्धरुचां कुतोऽन्याः ।
रासोत्सवेऽस्य भुजदण्डगृहीतकण्ठलब्धाशिषां य उदगाद् व्रजसुन्दरीणाम् ॥ ६० ॥
आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां वृन्दावने किमपि गुल्मलतौषधीनाम् ।
या दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुन्दपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्याम् ॥ ६१ ॥
वन्दे नन्दव्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः । यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवनत्रयम् ॥६३॥

શ્રીગોપીજનોને જે પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે—રાસોત્સવસમયે ભગવાનના શ્રીહસ્તથી જ્યારે એમનું કણ્ઠગ્રહણ થયું ત્યારે જે પ્રસાદ—અલૌકિક રસ, એમણે અનુભવ્યો—તે પ્રસાદ નથી અનુભવ્યો નિરન્તર પ્રીતિવાળી લક્ષ્મીજીએ, કે નથી પ્રાપ્ત થયો કમલસમાન કાન્તિ અને ગન્ધવાળી અપ્સરાઓને તો પછી અન્ય સ્ત્રીઓને તો એ રસની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય ! જે વ્રજભક્તો—ગોપીજનો પતિ, પુત્રસમ્બન્ધી સર્વ કુટુમ્બ તેમજ વેદની મર્યાદાનો પણ ત્યાગ કરીને શ્રુતિથી શોધવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણની પદવીને પ્રાપ્ત થયા તે ગોપીજનની ચરણરેણુઓની સેવા કરનાર વૃન્દાવનના (ચેતન) પ્રાણી થવાની તો મ્હારી યોગ્યતા નથીજ ! તેથી વૃન્દાવનમાં એમની ચરણરેણુ સેવનાર વનસ્પતિયો, જેવી કે ગુલ્મ લતા વા ઔષધિયો આમાંથી કોઈક હું થાઉં તો કેવું સારૂં ! ! અર્થાત્ સાત્વિક, રાજસ વા તામસ જે સ્થાવર છે તેમાંથી કોઈ પણ હું (ઉદ્ધવજી) થાઉં તો કેવું સારૂં, કે જેથી મને (ઉદ્ધવજીને) પણ કોઈક સમય આવા ભગવદ્વિરહી ભક્તોની ચરણરેણુનો સમ્બન્ધ થાય ! ! હું વ્રજસ્ત્રીઓની ચરણકમલની રજને વારંવાર વન્દન કરૂં છું, કે જેમની હરિકથાનું સ્વતન્ત્ર રટન (સ્વતન્ત્ર ગાન) ત્રણે ભુવનને પાવન કરે એવું છે ! ! "

ઉપદેશ કરવા આવેલા યોગી જ્ઞાની ઉદ્ધવજીની ગોપીજન પાસે આવી દશા થઈ ! એવા ઉદ્ધવજીને પણ વ્રજમાં ગુલ્મ, લતા વા કોઈ પણ ઔષધિ થવાની અભિલાષ થઈ ! ! આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભાવાત્મા ભગવાન વ્રજભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી એવા ભાવાત્મક ભગવાનનું તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનું સ્મરણ સદા કર્ત

मूलम्—यः स्वमाहात्म्यबोधाय प्रादुर्भावितवान्स्वयम् ।
प्रभु श्रीवल्लभाचार्यास्तत्स्मृति ध्रियतां सदा ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ.—જે પ્રભુ નિજભકતોને પોતાના માહાત્મ્યનો બોધ કરવાને પોતે જ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી રૂપે પ્રકટ થયા તેમની સ્મૃતિ સદા કર્ત્તવ્ય છે. (૭)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવજીને નિજ ભક્ત જાણી પોતે નિજ સ્વરૂપ બતાવ્યું પણ અન્તરંગ ભગવદીય શ્રીગોપીજનદ્વારા નિજ ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. ભગવાને ઉદ્ધવજીને ગોપીજનની પાસે મોકલ્યા અને ગોપીજનોને ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન કૃપા કરે તેથી પણ ભગવદીયો દ્વારા ભગવાનના સ્વરૂપનો બોધ થાય એ સર્વોપરિ છે. તેજ પ્રકારે દૈવી જીવો સંસારમાં વ્યગ્ર થઈ ભગવત્સ્વરૂપને ભૂલી ગયા હતા તેથી તેમને સ્વમાહાત્મ્યને–ભગવત્સ્વરૂપનો–બોધ કરવા શ્રીમદાચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશને ભૂતલ પર મોકલ્યા. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પૃથ્વી પર પ્રકટ થઇ દૈવી જીવને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો, રસાત્મક ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની શુદ્ધ નિર્ગુણ ભક્તિ પ્રતિપાદન કરી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એવા સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. તેમનું સદા સ્મરણ કર્ત્તવ્ય છે. (૭)

मूलम्ः—यस्य स्मरणमात्रेण सकलार्त्तिविनाशनम् ।
तत्क्षणादेव भवति तत्स्मृतिः क्रियतां सदा ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ.—જેના સ્મરણમાત્રથી સકલ દુ:ખનો સંપૂર્ણ નાશ તે ક્ષણે થઇ જાય છે તે પ્રભુની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૮)

હવે શ્રીમદાચાર્યજી મહાપ્રભુજી " स्मृतिमात्रार्त्तिनाशन " જેમની કેવલ સ્મૃતિથી સર્વ દુ:ખનો નાશ થાય છે " એ નામનું પ્રતિપાદન કરે છે શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું આ એક નામ છે

વિવેચન:—એવા શ્રીકૃષ્ણરૂપ ભાવાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિન્દના સ્મરણથી માત્ર સકલ આર્ત્તિનો–સંસારના સર્વ દુ:ખનો, દોષનો નાશ થઇ જાય છે, અને તત્ક્ષણ શ્રીકૃષ્ણ એ જીવ ઉપર પ્રસન્ન થઇ જાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે વ્રજભકતોની માફક અહર્નિશ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણ કમલનું સ્મરણ કરવું (૮)

इतिश्रीहरिरायजीविरचित पञ्चदशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१६॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મું.

ઉદ્દેશ —આ શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ ભગવત્સેવન, સ્મરણ, કીર્તન કરનાર ભક્તનો ભગવાન્ નિરોધ સિદ્ધ કરે છે તેમ જ ઐહિક, પારલૌકિક ભગવાન્ પોતે જ ભક્તને સિદ્ધ કરી આપે છે તેથી ભકતોએ ચિન્તા કરવી નહિ તેમ મહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરે ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય, આપણા દોષ સ્ફુરે એ નિરૂપણ કરે છે.

मूलम्ः—सदा स्वभक्तहृदयावासः स्वाचार्यभावितः ।
यशोदाऽतिप्रियः श्रीमान् नन्दसुनुर्व्रजेश्वरः ॥ १ ॥

स्मरणीयो यथाशक्ति सेवनीयस्तथा पुनः ।
तादृशैः सह सङ्गेन कथनीयश्च सर्वथा ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—સદા સ્વભક્તોના હૃદયમાં વિરાજમાન, સ્વાચાર્યના ભાવથી ભાવિત, શ્રીયશોદાજીને અતિપ્રિય, શ્રીમાન્, શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર, વ્રજના ઈશ્વર યથાશક્તિ સેવા કરવા યોગ્ય, તાદૃશીય (ભક્તોના) ના સંગમાં જેમની લીલાનું કથન કરવા યોગ્ય છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું ઉચિત છે, (૧ ૨) વિવેચન—સદા શ્રીઠાકોરજી નિજ ભક્તના હૃદયમાં વાસ કરે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ભાવથી શ્રીઠાકોરજીને ભજે એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોના હૃદયમાં પ્રભુ સદા વિરાજે છે પ્રભુ કેવા છે ? પ્રભુ શ્રીયશોદાના ઉત્સંગમાં લાડ પામી રહ્યા છે, શ્રીયશોદાજીને અતિપ્રાણપ્રિય છે, શ્રીમાન નન્દસુત છે, જેનું વર્ણન દશમ સ્કન્ધ (ભાગવત) માં નન્દમહોત્સવમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે " नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने जाताह्लादो महामनाः "

અર્થ—" શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આત્મજ (પોતાના દેહમાંથી પુત્ર) ઉત્પન્ન થયો ત્યારે અતિ આનન્દથી ઉદાર જઈ બહુ ઉદાર થયા." નન્દરાયજીના આત્મા-દેહથી ઉત્પન્ન થયા એવા શ્રીકૃષ્ણ વ્રજના ઈશ્વર છે સદા વ્રજમાં જ ભક્તોના સંગમાં વિહાર કરે છે, એવા જ (નન્દસુત જ) પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, એવા શ્રીઠાકોરજી નિજ માર્ગીય ભગવદીયોના હૃદયમાં વસે છે નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે " साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहम् । मदन्यत्ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि "

સાધુ પુરુષો મ્હારું હૃદય છે—ભક્તો મ્હારું હૃદય છે અને સાધુપુરુષોનું હૃદય હું છુ—ભક્તોના હૃદયોમાં હું છુ ભક્તો મ્હારાથી અન્ય પદાર્થ જાણતા નથી અને હું એવા ભક્તોથી બીજુ કંઈ જાણતો નથી ' એવા ભાવાત્મક, નન્દસુત, શ્રીઠાકોરજી વિહાર કરી વ્રજભક્તોને વશ છે તેથી એમનું સ્મરણ વ્રજભક્તોસહિત કરવું, અને એમની સેવા પણ વ્રજભક્તોના ભાવથી કરવી એમની કથા પણ ભગવદીયના સંગમાં શ્રવણ કરવી

मूलम्—अहर्निशं व्रजाधीशः प्रपञ्चास्मृतिसाधकः ।
स्वकीयपक्षपाती च निजसक्त्या निरोधकृत् ॥ ३ ॥
स्मरणीयः कृपापारावारो विदितरूपवान् ।
स एवास्मत्सर्वकर्त्ता चिन्ताणुरपि नो हृदि ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—અહર્નિશ પ્રપંચની વિસ્મૃતિના સાધક નિજભક્ત તરફ પક્ષપાતી, પોતાનામાં આસક્તિ કરાવીને નિરોધ કરવાવાળા, કૃપાના સમુદ્ર જેમનુ સ્વરૂપ જણાય છે એવા પ્રભુનુ સ્મરણ કરવું એજ પ્રભુ અમારું સર્વ સિદ્ધ કરનારા છે તેથી અમને અણુમાત્ર પણ ચિન્તા નથી. (૩—૪)

વિવેચન—સ્મરણ, સેવા, કથા અહર્નિશ જો એક વ્રજાધીશની કરે તો આ પ્રાપંચિક, દેહસંબંધી તેમજ લૌકિક વૈદિક સર્વ બાધક પદાર્થોની વિસ્મૃતિ થાય છે.

આજે પ્રપંચની વિસ્મૃતિનુ સાધન છે તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મ છે, અન્ય કંઈ એવું સાધક નથી. વ્રજાધીશ પ્રભુ નિજભક્તનો પક્ષપાત કરે છે. નિજ સામર્થ્યથી ભકતોને અન્ય સર્વ સ્થલેથી નિવૃત્ત કરી પોતાનામાં નિરુદ્ધ કરે છે આ નિરોધ જ્યારે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ભગવદ્ધર્મ,ભગવત્સેવાકથા, ભગવલ્લીલાગુણગાનાદિ અને છે એકાદશ ઇન્દ્રિયો સંસારમાં ન યોજાતાં પ્રભુમાં વિનિયોજાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કેઃ—

" हारिणा ये विनिर्मुक्तास्ते मग्ना भवसागरे। ये निरुद्धास्त एवात्र मोदमायान्त्यहर्निशम ॥ ससारावेशदुष्टानामिन्द्रियाणां हिताय वै । कृष्णस्य सर्ववस्तूनि भूम्न ईशस्य योजयेत् ॥ गुणेष्वाविष्टचित्तानां सर्वदा मुरवैरिण । ससारविरहक्लेशौ न स्यातां हरिवत्सुखम् ॥

અર્થ:—" જે જીવોનો ત્યાગ કરે છે તે જીવો ભવસાગરમાં ડુબે છે—સંસારસાગરમાં નિમગ્ન થાય છે. પરન્તુ જેનો પ્રભુ નિરોધ કરે છે તેઓ જ અહિં અહોરાત્ર આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થયલી ઇન્દ્રિયોના હિતાર્થે સર્વ પદાર્થોના વ્યાપક ઈશ, શ્રીકૃષ્ણમા વિનિયોજવા, (એકાદશ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ સંસારમાં નહિ પણ ભગવાનમા કરવો। જેમ કે નેત્રથી પ્રભુનાં દર્શન કર્ણથી પ્રભુની કથા શ્રવણ કરવી ઇત્યાદિ) જેઓનુ ચિત્ત મુરારિ શ્રીકૃષ્ણના ગુણગાન કરવામા આવિષ્ટ છે તેમને સંસારનો વિરહ તેમજ કલેશ પીડતા નથી પણ ભગવત્સુખ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે " જપ, હોમ, તપ, તીર્થ વ્રતાદિક જે મર્યાદામાર્ગના સાધન છે તેમાં અનેક કાલાદિ દોષ બાધ કરે છે. તેમાં પ્રભુ રક્ષા કરતા નથી પરન્તુ ભગવદ્ધર્મના આચરણમાં રક્ષા કરે છે. જેમ કે પ્રલ્હાદની રક્ષા પ્રભુએ સ્તમ્ભમાંથી નૃસિંહરૂપે પ્રકટ થઇ કરી. કારણકે પ્રલ્હાદ ભકત હતો અને ભકતના ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રતિબન્ધ આવે તો તે ભગવાન દૂર કરે જ. શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ, એમની સેવાદિક મન લગાડી કરતા કાલાદિક કોઇ પણ પ્રતિબંધ કરતાં નથી ભગવાન્ નિજભકતોના પક્ષપાતી હોઇ ભકતમાં પોતાની ભગવદાસક્તિનું સામર્થ્ય ઉપજાવી અન્ય સર્વ સ્થાનમાથી ભક્તનો નિરોધ કરે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ પરમદયાલુ છે એ વાત વેદ, શાસ્ત્ર તથા શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ષષ્ઠ સ્કન્ધમાં અ૦ ૨ માં શ્રી વિષ્ણુદૂતો —મહાપતિત અજામેલના અંત સમયે યમદૂતો અને વિષ્ણુદૂતોના સંવાદમાં કહે છે કે—

" सांकेत्य पारिहास्य च स्तोम हेलनमेव वा । वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरं विदु ॥१४॥ अज्ञानादथवा ज्ञानादुत्तमश्लोकनाम यत् । सकीर्त्तितमघं पुंसो दहेदेधो यथाऽनल ॥१८॥

અર્થ —" સંકેતમા, હાસ્યમાં મશ્કરીમા યા અપરાધમા લીધેલુ વૈકુણ્ઠભગવાનનું નામ અશેષપાપનું હરણ કરનાર છે એમ ઋષિ લોકો જાણે છે. અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી ઉત્તમ યશવાન ભગવાનના નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ઠને ભસ્મ કરે છે તેમ જીવોનાં પાપને દહન કરે છે" આ વચનાનુસાર શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે,

અર્થ:—"પ્રભુને આધીન પ્રાણવાલા જે ભક્તોએ અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી આત્મનિવેદન કર્યું છે તેવા ભકતોને લૌકિક વૈદિકની શું ચિન્તા છે ? કંઇ પણ નહિ. " આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી સેવાસ્મરણાદિક જે કોઇ કરે છે તેના પર પ્રભુ કૃપા કરે છે. જ. ચોરાશી વૈષ્ણવોમાં ગદાધરદાસે માધવદાસને શાક લાવી આપવાનું કહ્યુ અને માધવદાસ તે લઇ આવ્યા, તો તેથી પણ માધવદાસની સેવા પ્રભુએ સ્વીકારી અને માધવદાસને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઇ. આ પ્રકારે પ્રભુ જ્ઞાનયુકત યા અજ્ઞાનયુકત સેવા

પણ સ્વીકારી લે છે એવા પરમકૃપાળુ છે તેથી ભગવદીયોએ લૌકિક વૈદિકની ચિન્તા, તેમજ પોતાના ઉદ્ધારની અણુમાત્ર પણ ચિન્તા કર્તવ્ય નથી (૪)

मूलम्ः—सतामप्यसतां वाऽपि स्वकीयानां कृपानिधिः ।
करिष्यति स्वतः सर्वमतश्चिन्ता न कोऽपि हि ॥५॥

શબ્દાર્થ —સત અને અસત એ બન્ને સ્વકીય ભક્તના સર્વ મનોરથ કૃપાના નિધિરૂપ પ્રભુ પોતેજ સિદ્ધ કરે છે તેથી કોઇ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી એ નિશ્ચય છે.

વિવેચન.—પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા છે કે 'જે જે મ્હારા ભક્તો છે તેના ઉપર નિશ્ચય કૃપા કરીશ એ પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ સદા સત્યથી પાળે છે, મન, વચન, અને ક્રિયાથી પ્રભુ ભક્તો પર કૃપા કરે છે પ્રભુનું નામ 'કૃપાનિધિ' છે. ત્રિવિધનામાવલિમાં પ્રભુનાં નામ "भक्तजनकल्पतरवे नमः" भक्ताधीनाय नमः છે આ નામાનુસાર પ્રભુ સ્વતઃ સર્વ સિદ્ધ કરશે. તેથી આપણે કાર્ય ચિન્તા કરવાનું નથી પણ ભગવત્પરાયણ થવાનું છે. (૫)

શ્રીહરિરાયજી હવે દીનતાભાવ શિખવવા પાંચ શ્લોકમાં પોતાની દશા વર્ણવે છે

मूलम्—सत्सङ्गाभावतो नित्यमसत्सङ्गस्वभावतः ।
वर्त्तते विषयाऽवेशोऽश्वकारूढेव मन्मतिः ॥६॥

શબ્દાર્થ —સત્સંગના અભાવથી અને હંમેશાં દુઃસંગના સ્વભાવથી વિષયના આવેશથી મ્હારી મતિ ચક્ર પર આરૂઢ થઇ હોય એમ ભ્રમિત થાય છે (૬)

વિવેચન.—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી,પ્રભુ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે તો પણ ભગવદીયોનો સંગ અપ્રાપ્ય છે, સત્સંગ હોય તો દુઃસંગ બાધ ન કરે, સત્સંગ કલિકાલમાં દુર્લભ છે અને અસત્સંગ વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ય છે આ કારણથી હૃદયમાં વિષયનો આવેશ થાય છે જો કે ભગવદ્ધર્માદિક કરાય છે તો પણ વિષયનો આવેશ હૃદયમાં રહે છે એ વિષયાવેશ જ્યાં સુધી હૃદયમાં રહે છે ત્યાં સુધી પ્રભુ એ હૃદયમાં વિરાજમાન થતા નથી શ્રીમહાપ્રભુજી સંન્યાસનિર્ણય નામના નિજ ગ્રન્થમાં કહે છે કે "विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वथा हरेः" "જેઓનાં શરીર વિષયથી ભરપૂર હોય છે તેઓમાં પ્રભુનો આવેશ સર્વથા થતો નથી" આમ અસત્સંગથી વિષયાવેશને લીધે મ્હારી મતિ ચક્રારૂઢ વસ્તુની સમાન, દશે દિશામાં ભ્રમણ કરે છે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રહેતો નથી

मूलम्—नैतस्मिन्समये कोऽपि सहायो मम वर्त्तते ।
विना श्रीवल्लभाचार्यचरणाम्बुरुहाश्रयात् ॥७॥

શબ્દાર્થઃ—આ સમયમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયવિના મને કોઇ સહાયક પ્રાપ્ત થતો નથી. (૭) વિવેચન.—દુઃસંગથી વિષયાવેશમાં મન ભ્રમિત થાય છે ભગવદીય કોઇ મળતા નથી, અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે આ કરાલ કલિકાલમાં મ્હારી સહાય કોણ કરવા સમર્થ છે ? શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનો મેં આશ્રય કર્યો છે એ આશ્રયજ મ્હારો સહાયક છે શ્રીહરિરાયજી એમ બતાવે છે કે, આ કરાલ કલિ-

। શ્રીમદાચાર્યજીનાં ચરણકમલનો આશ્રય કરનારને સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે એથી

વિરુદ્ધ આશ્રય કરનાર, કોટાનૂ કોટિ સાધન કરે પણ દુઃસગના દોષો હૃદયમાં પ્રવેશ કરેછે, તેથી કશું ફલ થતું નથી. તેથી વૈષ્ણવે શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો,(૭)

સર્વ ફલપ્રાપ્તિમા કાલદોષ, તથા અન્નદોષ બાધક છે. શ્રીમદાચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય કરનારને વિવેક ધૈર્ય અને આશ્રયને અનુસરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે, તેથી ઉપર બતાવેલા દોષો નડતા નથી.

मूलम्:--ततश्च्युता मतिः कालबलात्केवललौकिके ।

नित्यं स्थिता ततो भीतिर्भूयसी जायते हृदि ॥८॥

શબ્દાર્થ—કાલબલથી મતિ કેવલ લૌકિક બાબતોમા પડી ગઇ છે. તેમાંજ નિત્ય વ્યગ્ર થઇ રહે છે અને તેથી હૃદયમા મહાભય ઉપજે છે (૮)

વિવેચન—મે આપની વાત સાંભળના કાલનું દુ.ખ કેટલુ બધુ છે તેનો અનુભવ કર્યો છે. જન્મમૃત્યુ સમાન અન્ય કોઇ અધિક દુઃખ હોતું નથી એ વાત મ્હે અનેક વડીલો પાસેથી શ્રવણ કરી છે. આ કાળ એટલો કઠિણ છે કે સર્વજ્ઞાન બાજુએ રહે છે અને કેવલ લૌકિક કાર્યજ બની આવે છે! નિત્ય લૌકિક કાર્યોમાંજ મ્હારૂં મન સ્થિતિ કરી રહ્યુ છે! જેમ પરીક્ષિત રાજાને કાલનો ભય પ્રાપ્ત થતા પ્રભુકૃપાથી શુકદેવજી જેવા [જ્ઞાની ભક્ત] પ્રાપ્ત થયા અને રાજાનો કાલનો ભય નિવૃત્ત કર્યો તેમ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી કોઇ ભગવદીય મને પ્રાપ્ત થાય તો મ્હારો કાલભય નિવૃત્ત થાય. પરન્તુ એવા ભગવદીય દુર્લભ છે તેથી મ્હારૂ હૃદય કમ્પાયમાન થાય છે!! [૮]

मूलम्:--किंवा को वेद भगवान् करुणात्मा चिकीर्षति ।

न जाने तेन मे चेतः खिन्नं भवति सर्वथा ॥९॥

શબ્દાર્થ:—કરુણાત્મા ભગવાન્ શું કરવા ઇચ્છા રાખે છે તે કોણ જાણે છે! હું જાણતો નથી તેથી મ્હારૂ ચિત્ત સર્વથા ખિન્ન થાય છે [૯] **વિવેચન**—કોઇ પણ કરુણાત્મા ભગવાનનો અભિપ્રાય શું છે તે કોટાનકોટિ સાધન કર્યાથી પણ જાણી શકે એમ નથી ભગવાન કૃપા કરે તોજ જાણી શકાય છે. ભગવદ્ધર્મ, સેવા, સ્મરણાદિમાં પ્રભુકૃપા વિના દૃઢ વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી મનમાં બહુ ખેદ ઉદ્ભવે છે જ્યાંસુધી પ્રભુકૃપા નથી ત્યાંસુધી સર્વથા સર્વકાર્યમાં દુઃખજ છે (૯)

मूलम्:--विशेषः प्रेमजित्पत्राद् बोद्धव्यः सकलोऽपि हि ।

अनेनैव वयं किञ्चित्स्वास्थ्यं मन्यामहे हृदः ॥१०॥

શબ્દાર્થ:—વિશેષ સર્વ સમાચાર પ્રેમજી નામના વૈષ્ણપર પત્રથી જાણશો આ પ્રેમજીથી હૃદયમાં કિંચિત્સ્વાસ્થ્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ. **વિવેચન**—વિશેષ સમાચાર પ્રેમજી વૈષ્ણવના પત્રમા લખ્યા છે. જો વૈષ્ણવનો પત્ર વાંચશો પ્રભુ કરુણાત્મા છે એ વિચારથી હૃદયમા કિંચિત સ્વાસ્થ્ય [ધીરજ] આવે છે (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित षोडश शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्॥

શિક્ષાપત્ર ૧૭ મું.

ઉદ્દેશ—આ સપ્તદશ શિક્ષાપત્રમાં ત્યાગનું દ્વૈવિધ્ય નિરૂપેલું છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે કેટલીક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો છે, અને કેટલીકનો અત્યાગ કરવાનો છે. અત્યા-

ભગવાનુ પણ જીવ સ્વરૂપ હોય છે સર્વ ફલની સિદ્ધિને અર્થે તો શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિંદના આશ્રય વિના અન્ય માર્ગ શક્ય નથી દુઃસંગ તથા અવિશ્વાસ–ના અભાવે સર્વફલ પ્રાપ્ત થાય છે–ઇત્યાદિક વાર્તાઓનુ નિરૂપણ કરવું એ આ પત્રનો ઉદ્દેશ છે.

मूलम्–यदुक्तमस्मदाचार्यैर्गौणमुख्यविभेदतः ।

त्यागो गृहधनादीनामथवा कृष्णयोजनम् ॥१॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ ગૌણ અને મુખ્ય એમ બે પ્રકારના ત્યાગ કહ્યા છે તેમાં ગૃહધનાદિનો ત્યાગ એ ગૌણ છે પણ ગૃહ ધનાદિનો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોગ કરવો એ મુખ્ય ત્યાગ છે, (૧) વિવેચના—શ્રીમહાપ્રભુજીએ ભક્તિવર્દ્ધિની–આદિ ગ્રન્થમાં ઉત્તમ મધ્યમ પ્રકાર કહ્યા છે,

"अव्यावृत्तो भजेत्कृष्णं पूजया श्रवणादिभिः । व्यावृत्तोऽपि हरौ चित्तं श्रवणादौ यतेत्सदा।"

અર્થઃ—"કોઇ પણ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ–વ્યગ્રતા (ધંધા રોજગારની ખટપટ રાખ્યા) વિના શ્રીકૃષ્ણનુ ભજન સેવા તથા શ્રવણાદિથી કરવું જે કોઇ વ્યાવૃત્ત હોય ધંધા રોજગારમાં વ્યગ્ર હોય–તેણે પણ ચિત્તને નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણમાં તેમજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રવણાદિકમાં પરોવવા યત્ન કરવો."આ વચનાનુસાર અવ્યાવૃત્તિથી શ્રીકૃષ્ણની કથા,સેવા,સ્મરણાદિ કરવાં એ મુખ્ય છે, વ્યાવૃત્ત હોય–તે પણ હરિમાં ચિત્તને પરોવે એ ગૌણ છે ગૃહ, ધન, લૌકિક વૈદિક, સર્વનો ત્યાગ કરી પ્રભુ ભજન કરવું–એ એક પક્ષ. દૃષ્ટાન્તમાં ગદાધરદાસ,અવ્યાવૃત્ત થઇ જલની લોટી ભરતા અને પદ્મનાભદાસ ઝોળી ધરી ફરતા હતા. આ બે ન બને તો શ્રીકૃષ્ણસેવામાં સર્વ ગૃહ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિને વિનિયોગ રાજસેવા કરવી–આ બીજો પક્ષ છે.(૧)

मूलम्–वैराग्यपरितोषादेरत्यागोऽपि निरूपितः ।

तथा विषयभोगस्य त्यागोऽपि विनिबोधितः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થઃ—વૈરાગ્ય, પરિતોષાદિનો અત્યાગ પણ વર્ણવ્યો છે,–તેમજ વિષયભોગનો ત્યાગ પણ વિશેષ કરીને બતાવ્યો છે (૨)

વિવેચના—વૈરાગ્ય અને સન્તોષનો ત્યાગ ન કરવો. વૈરાગ્ય હોય તોજ આ સંસારના લૌકિક અને દેહ સમ્બન્ધી સર્વ સુખ દુઃખ, હૃદયમાં, લાગ ન, કરે, અને ભગવદ્ધર્મ જન્મ થાય. સન્તોષ હોય તો ભગવદિચ્છાથી જે કંઇ પ્રાપ્ત થાય તેથી આનન્દ રહે છે અને ચિત્તની શાન્તિ રહે છે એવા વિરક્ત અને સન્તોષી ભક્તોને લોભથી પાપ કરવાનુ મન થતું નથી શ્રીસુબોધિનીજીમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે –अचौर्याणामपापानां" "જે દ્રવ્ય ચોરી કરીને આણેલું ન હોય અને જે દ્રવ્ય પાપીઓનુ ન હોય તેજ દ્રવ્યનો અંગીકાર પ્રભુ કરે છે" જે દ્રવ્ય ચોર્યથી તેમજ પાપથી આવ્યું હોય તે દ્રવ્યનો સ્વીકાર પ્રભુ કેમ કરે ? તેથી વૈરાગ્ય તથા સન્તોષાદિ ધર્મનો ત્યાગ નજ કરવો. પરન્તુ વિષયભોગનો ત્યાગ તો કરવોજ વિષય હૃદયમાં પ્રવેશ કરે તો પ્રભુનો આવેશ હૃદયમાં ન થાય સન્યાસનિર્ણય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે વિષયથી આક્રાન્ત હૃદયમાં પ્રભુનો આવેશ સર્વદા થતો નથી. તેથી વિષયભોગનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. [૨]

मूलम्:–तथा सत्सङ्गमात्यागः सर्वत्रैव विशेषतः ।
अन्याश्रयपरित्याग उक्तो बाधकरूपतः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ પ્રકારે સત્સંગનો વિશેષ કરીને ત્યાગ ન કરવો; પરન્તુ અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો કારણ કે એ બાધકરૂપ છે. (૩) **વિવેચન**—ભગવદીયનો સગ ન ત્યજવો કારણ કે સત્સગ સર્વોપરિ છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં શૌનકનું વાકય છે કે– "અમે, ભગવદ્ભકતના સંગની એક લેશ સમાન પણ તુલના નથી કરતા સ્વર્ગની, કે નથી કરતા મોક્ષની! તો પછી એવા ભગવદીયના સગની સાથે મનુષ્યની આશિષની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ?" આ પ્રકારે સત્સંગની સમાન નથી સ્વર્ગલોકનું સુખ, કે નથી મોક્ષનું સુખ તેથી ભગવદીયનો સગ સર્વથી સ્પૃહણીય છે. અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યદેવનો આશ્રય ભગવદ્ભાવમાં સર્વથા બાધ કરે છે. શ્રીનન્દરાયજીએ અમ્બિકાપૂજનાર્થ અરણ્યમાં જઈ અન્યાશ્રય કર્યો નિજગૃહ પ્રકટિત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ અનાદર કર્યો. તેથીજ નન્દરાયજીને સર્પદંશ થયો. શ્રીગુસાંઈજીના સેવકની ડોસીએ ગામના હાકેમને કહ્યું કે "તમે મને જીવાડી છે" એટલા વચનની સાથેજ પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા શ્રીદામોદરદાસજીની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી મ્લેચ્છ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી મહાબાધક એવા અન્યાશ્રયનો સર્વથા વૈષ્ણવોએ ત્યાગ કરવો. (૩)

मूलम्:–एवं निरूपितौ त्यागात्यागौ सर्वत्र सर्वशः ।
न जीवाः स्वबलात्किञ्चित्कर्तुं शक्नुवते स्वतः ॥४॥

શબ્દાર્થ.—આ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ રીતના ત્યાગ અને અત્યાગનું નિરૂપણ કર્યું જીવ સ્વતઃ નિજબલથી કઇપણ કરવાને સમર્થ નથી (૪)

વિવેચનઃ—શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થમાં નિરૂપિત ત્યાગાત્યાગનું કથન કર્યું. જે ભગવદ્ધર્મમા સાધક હોય તેનો અત્યાગ કરવો, બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પરન્તુ જીવનું બલ એવું ન્યૂન છે કે એ ત્યજી શકે કે નહિ. જ્યારે શિવ બ્રહ્માદિક, નારદાદિ મોટા ત્યાગી કોઈને પણ પોતાનો ત્યાગ વશમા ન રાખી શકયા, તો માયાને વશ તુચ્છ જીવ જે સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, તે તો ત્યાગાત્યાગ આચરવા કેમ સમર્થ બને? (૪)

मूलम्:–अतः कथं भवेन्मार्गस्थितिर्जीवेषु सर्वथा ।
फलाशापि कथं काया जनैस्तत्रास्थितौ पुनः ॥५॥

શબ્દાર્થ—તેથી જીવોને વિષે માર્ગમાં સ્થિતિ સર્વથા કેવી રીતે થઈ શકે? અને માર્ગમાં સ્થિતિ વિના મનુષ્ય ફલાશા પણ કેવી રીતે કરી શકે? [૫]

વિવેચન.—આમ દુષ્ટ ક્રિયા કરનારો જીવ સદા દુષ્ટ રહે. એ દુષ્ટ જીવ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કરી ન શકે. જો એ જીવ અષ્ટપ્રહર લૌકિક વિષયાદિકમાં પડી રહે તો ,પુષ્ટિમાર્ગમા એની સ્થિતિ કેમ થઈ શકે? સર્વથા માર્ગસ્થિતિ વિના પુષ્ટિમાર્ગીગ ફલની આશા પણ કેમ રાખી શકાય? જીવ તો તુચ્છ અને દુષ્ટ છે, તેથી જે રીતે એ લૌકિકથી મુકત થાય તે ઉપાય બતાવે છે. (૫)

मूलम्—तथाऽपि श्रीमदाचार्यचरणाश्रयणादपि ।
अशक्यमपि यच्छक्यं तन्नवेत्सर्वथैव हि ॥६॥

શબ્દાર્થ:—તોપણ શ્રીમહાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી જે અશક્ય છે તે પણ સર્વથા શક્ય થઈ જાય છે. [૬] વિવેચન.—જો કે જીવ અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તો પણ એ જીવ સ્વબલથી દોષમુક્ત થતો નથી. આવો દુષ્ટ જીવ પણ જો શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિંદનો દૃઢ આશ્રય કરે તો જે દોષનો ત્યાગ અશક્ય છે તે શક્ય થાય. શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે—"संसारसागरे मग्नजीवोद्धारपरायणम् । आश्रये त्वत्पदाम्भोजं पुरुषोत्तम ! मद्गुरो !"

હું ચિત્તથી દુષ્ટ, વચનથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ, આમ મ્હારા અપરાધ, હે પ્રભુ, તમે કેટલા પ્રકારના વિચારશો !! હે શ્રી પુરુષોત્તમ ! હે મદ્ગુરો ! સંસારસાગરમાં મગ્ન એવા જીવનો ઉદ્ધાર કરવામાં તત્પર રહેલા આપના ચરણારવિંદનો આશ્રય હું કરું છું !! શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે "शरणस्थसमुद्धारम्" "શરણે રહેનારનો ઉદ્ધાર કરનાર છે" "अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः" અશક્યમાં તથા સુશક્યમાં નિશ્ચય સર્વથા હરિ શરણ છે આ પ્રકારે નિઃસાધન થઈ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરનારને પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય થશે જ (૬)

मूलम्—यदि दुःसङ्गदोषेण न भवेच्छिथिलं मनः ।
यदि वा कालदोषेणाविश्वासोऽपि भवेन्न हि ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—જો દુઃસંગના દોષથી મન શિથિલ ન થાય અને જો કાલદોષથી અવિશ્વાસ પણ ન થાય ત્યારે અશક્ય પણ સુશક્ય થાય છે (૭) વિવેચન—ઉપલા શ્લોકમાં કહ્યું કે શ્રીમહાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી અશક્ય પણ સુશક્ય થાય છે અને બાધક પણ સાધક થાય છે આશ્રયથી નિશ્ચય ફલસિદ્ધિ થાય છે, પણ તેમાં દુઃસંગ દોષ મહાબાધક છે દુઃસંગથી મન શિથિલ થાય છે જેને પરિણામે આશ્રય જતો રહે છે. જડભરતને મૃગના દુઃસંગથી ત્રણ જન્મનો અન્તરાય પડયો. રામભક્ત દ્વિવિદવાનર પણ નરકાસુરના દુઃસંગથી બલદેવજી સાથે લડયો. તેમજ કાલદોષથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ કરવો એ પણ આશ્રયમાર્ગમાં મહાબાધક છે જે સમય પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થયો તે સમયથી આશ્રિત જીવનું નિશ્ચય અધઃપતન થાય છે (૭)

मूलम्—"अविश्वासो न कर्त्तव्य" इत्युक्तेः स तु बाधकः ।
अयमेवाऽस्य मार्गस्य मूलमाश्रयसाधकः ॥८॥

શબ્દાર્થ—'અવિશ્વાસ કરવો નહિ' એમ શ્રીમહાચાર્યજીએ કહ્યું છે કારણ કે તે બાધક છે આ (પ્રભુમાં ઉત્તમોત્તમ) વિશ્વાસ જ આ પુષ્ટિમાર્ગનું મૂલ છે અને આશ્રયનો સાધક છે (આમ વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કહ્યું છે)

વિવેચન.—શ્રીમહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે- અવિશ્વાસ સર્વથા ન કરવો કારણ કે તે નિશ્ચય બાધક છે પ્રભાઆમાં જો અવિશ્વાસ થાય તો તે અરજની શક્તિ વ્યર્થ થાય છે, તેમજ જો પ્રભુના સામર્થ્યમાં અવિશ્વાસ થાય તો પ્રભુનો આશ્રય છુટી

જાય છે. ચાતક પક્ષીને વિશ્વાસ છે કે મેઘ જલ આપશેજ. તો મેઘ એ પક્ષીને જલ આપે છે. તેજ પ્રકારે 'પ્રભુ સર્વદા લૌકિક આપત્તિ યા સમૃદ્ધિ દેખાડીને પણ ભક્તનું કલ્યાણ કરશેજ કરશે' એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. રાવણે જ્યાં સુધી બ્રહ્માસ્ત્રની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખ્યો ત્યાં સુધી હનૂમાનજી સૂત્રના તન્તુથી બન્ધાયા પણ જ્યારે રાવણે અવિશ્વાસ કર્યો કે "આવા સૂત્રના તન્તુથી હનુમાન ક્યાં સુધી બન્ધાઈ રહેશે? એને તો લોહશૃંખલાથી બાંધો!" આમ કહ્યું કે તરત જ બ્રહ્માસ્ત્ર છૂટી ગયું. તેથી અવિશ્વાસ તો આસુર ધર્મ છે. એનો વૈષ્ણવે સર્વથા ત્યાગ કરવો જે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તે પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી થઇ પડે તેથી મમત્વ વિના તેની રક્ષા કરવી." (૮)

मूलम्ः—आश्रयेणैव सकलं सिद्धिमेति न संशयः ।
पृथक्शरणमार्गोक्तिरत एव प्रभोरपि ॥९॥
शरणस्थसमुद्धारकृतिविज्ञापनादपि ।
विवेकधैर्यभक्त्यादिसाधनाभाववादतः ॥१०॥

શબ્દાર્થ:—આશ્રય કરવાથી જ નિઃસંશય સર્વ સિદ્ધ થશે. તેથી જ શ્રીગુસાંઇજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીનું "પૃથક્ શરણમાર્ગના ઉપદેષ્ટા" એવું નામ કહ્યું છે. વિવેક ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિ સાધનના અભાવાદિથી શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞપ્તિ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરી છે.

વિવેચન:—જે જીવનો પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ થયો તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમાં સન્દેહ નથી. આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલાત્મક, પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનું છે. નિજ દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ન્યારો પુષ્ટિમાર્ગ—શરણમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞપ્તિ કરૂં છું આમ શ્રીમહાપ્રભુએ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ કરી પુષ્ટિમાર્ગીય સેવકનું શરણ સિદ્ધ કર્યું વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી પોતે કહે છે કે "જીવમાં સાધન કરવાનું સામર્થ્ય નથી. જીવ વિવેક, ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિથી રહિત છે. એ જીવને શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા વિના અન્ય માર્ગ રહ્યો નથી. પોતે વિવેકાદિનું નિરૂપણ કર્યા પછી અન્તે કહે છે કે.—
"एवमाश्रयण प्रोक्त सर्वेषां सर्वदा हितम् । कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दु साध्या इति मे मति"

"આ પ્રકારે મ્હે આશ્રયમાર્ગ કહ્યો એ **શ્રીકૃષ્ણને શરણ જવાનો માર્ગ સર્વ જીવોનું સર્વ સમયે હિત કરે છે; કારણ કે આ કલિકાલમાં ભક્તિ અને અન્યમાર્ગો પણ દુસાધ્ય છે એમ મ્હારી મતિ છે** આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજી **સર્વ જીવોને સદાને માટે** શ્રીકૃષ્ણને શરણે **જવાનો માર્ગ**, કલિકાલમાં ઉપદેશે છે એજ ગ્રન્થમાં પોતે કહે છે કે—અશક્ય બાબતોમા તેમજ સુશક્ય બાબતોમાં શ્રીહરિનું શરણ સ્વીકારવું." પુષ્ટિમાર્ગીય શરણ, સાધન વિનાના જીવોને કલ્યાણદાયક છે, ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અન્તે અતિગૂઢ શરણમાર્ગ જ ઉપદેશ્યો છે—"સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને એક મ્હારે (શ્રીકૃષ્ણને શરણે આવ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ! શોક મા કર!" પાપ દૂર કરીને ફલદાન કરવું એ મર્યાદામાર્ગની રીતિ છે.

પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીએ તો જીવ ભલેને દોષસહિત હોય, ભલેને નિઃસાધન હોય–વિવેક, ધૈર્ય ભક્ત્યાદિરહિત હોય–તો પણ તેવા જીવોનું શરણ પોતે સિદ્ધ કર્યું છે।।

" सर्वथा सर्वदा हितम् आचरण मोक्षम् " એ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃતથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે એમનો આશ્રય ભાગ્ય વળે તેવા અધમ જીવો શ્રી કરાદિ યોનિમાં જ મેલા હોય તે પોતા પણ એ ગ્રહણ કરી શકે અને યથાકથંચિત્ ભક્તિમાર્ગમાં સંસાર તરી કૃતાર્થ થાય એવો સુગમ છે।

मूलम् –सन्मार्गविज्ञि सतत कृतप्रभुपदाश्रये ।
तदुक्तवाक्यभावार्थविभावनपरायणे ॥११॥
यथाशक्तिस्वमार्गीयप्रभुसेवापरैरपि ।
विरुद्धकृतिसन्देहदाहनोद्योगतत्परैः ॥१२॥
निरन्तर स्वमार्गीयसतां सङ्गसमन्विते ।
स्थेय ससारविमुखे स्वगुरु प्रणतैरपि ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —સ માર્ગને જાણનાર તથા નિરન્તર પ્રભુનાં ચરણકમલને આશ્રય કરનાર, એમણે ઉચ્ચારેલા વાક્યો (ગીતા વિગેરે)ના ભાવાર્થના વિચારમાં પરાયણ રહે એવા, તેમજ જેઓ યથાશક્તિ નિજમાર્ગીય પ્રભુસેવામાં તત્પર રહે તેવા ભગવદીયો જેઓ વિરુદ્ધ કૃતિ તથા સન્દેહનો દાહ (નાશ) કરવાના ઉદ્યોગમાં તત્પર છે, જેઓ નિરન્તર સ્વમાર્ગીય સત્પુરુષોના સંગથી યુક્ત છે, જેઓ સંસારથી વિમુખ છે જેઓ આપણા શ્રીમદાચાર્યજીને અત્યન્ત નમ્રતાથી નમન કરે છે–એવા ભગવદીયો સાથે સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન.—પુષ્ટિમાર્ગમાં જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણ આવે છે તેને પ્રભુના પદકમલનો આશ્રય શ્રીઆચાર્યજી નિશ્ચય સિદ્ધ કરશે પોતે નિજ જીવોને અર્થે શરણ માર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના વાક્યની ભાવના અષ્ટપ્રહર કરવી. શ્રીઆચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણસન્મુખ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થનો પાઠ કરવો આ પ્રકારે સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે (૧૧) યથાશક્તિ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા જેટલી બની આવે તેટલી કરવી. શ્રીઆચાર્યજીનું એવું વચન છે કે –'अफलाय वा सुफलाय वा विफलाय वा' એટલે કે " નકારો સકામ હોય, સારો (અનુકૂલ) સકામ હોય, કે વિપરીત સકામ હોય " તો પણ ભગવત્સેવા સ્મરણાદિકમાં તત્પર રહેવું શ્રીમદ્ભાગવતમાં બ્રહ્માજી કહે છે કે —

"यथा हि स्कन्धशाखानां तरोर्मूलावसेचनम् । एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च हि ॥"

એટલે કે "જેમ વૃક્ષના મૂલને જલનું સિંચન કર્યું હોય તો તે જલ સિંચન તેની બૃહત્ બધુ શાખાને પહોંચે છે તેમની વિષ્ણુની આરાધના (સેવા), સર્વ દેવોને તેમજ આત્માને પણ સન્તોષ આપે છે. પરન્તુ જો જલ મૂલમાં ન સિંચાતાં, કેવળ શાખાઓમાં સિંચાય તો તે અમુક શાખાઓને તૃપ્ત કરે પણ તેથી વૃક્ષના સમસ્ત ભાગ પ્રફુલ્લિત થતા નથી તેજ પ્રકારે મૂલદેવ શ્રીકૃષ્ણ [શ્રીવિષ્ણુ]ની આરાધના [સેવા] ન થતાં અન્ય દેવોની સેવા થાય તો તેથી અમુક જ દેવ સન્તુષ્ટ રહે છે તેથી કંઈ મૂલ દેવને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી અન્ય અન્ય દેવો શાખાસમાન છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ

મુખ્ય ધર્મ છે કે આદિ પુરુષ–મૂલ પુરુષોત્તમ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ યાવન્માત્ર કૃતિયોને અગ્નિવત્ ગણી એમનો ત્યાગ કરવો. જેમ અગ્નિ દાહ કરે છે, તેમ સ્વમાર્ગ વિરુદ્ધ કાર્યો દાહ કરે છે. તેથી એમનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો (૧૨).

પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનો સંગ કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—

"सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत् । यावज्जीवं तस्य नाशो न क्वापीति मतिर्मम॥"

"સેવામાં અથવા કથામાં જેની દઢ આસક્તિ થઇ છે તેનો નાશ (યાવજ્જીવ) જ્યાં સુધી એ જીવે ત્યાં સુધી કદાપિ થતો નથી એવું હું માનું છું !" આમ સેવાથી પહોંચી ભગવદીયના મુખથી કથાનું શ્રવણ કરવું. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—

महतां कृपया यद्वत्कीर्त्तनं सुखदं स्मृतम् । न तथा लौकिकानां तु स्निग्धभोजनरूक्षवत् ॥

"મહાપુરુષોની કૃપાથી જેટલું કીર્તન સુખ આપનારૂં કહેવાય છે તેટલું લૌકિકના સંગથી સુખદ થઇ શકતું નથી. મહાપુરુષોનો સંગ સ્નિગ્ધ (ઘૃતયુક્ત) ભોજન સમાન છે અને લૌકિક સંગ ઘૃત વિનાના લુખા ભોજન સમાન છે, તેથી મહાભગવદીયોના સંગમાં જે કથાશ્રવણ થાય છે તે સુન્દર સ્નિગ્ધ, મહાપ્રસાદના ભોજન સમાન છે. તેથી સર્વ દોષ જતા રહે છે. એથી વિરુદ્ધ લૌકિક જનના મુખની વાર્ત્તા આ લુખા આસુરી ભોજન સમાન છે તેથી સ્વમાર્ગીય વૈષ્ણવોના સંગમાં ભગવત્કથા શ્રવણ કરવી. તેમજ લૌકિક સંસારથી વિમુખ રહેવું નિજગુરુને શરણ રહી, દીન થઈ, દણ્ડવત્ કરવા. એવાં વચનો છે કે:—

त्रायस्व भो जगन्नाथ ! गुरो ! संसारवह्निना । दग्धं मां कालदष्टं च त्वदीयशरणागतम् ॥

(હે જગતના નાથ ! હે ગુરો ! હું કે જે સંસારરૂપ અગ્નિથી દાઝી રહ્યો છું, કાલથી દંશ પામેલો છું, અને તમારે શરણે આવ્યો છું, તેનું રક્ષણ કરો !) આ પ્રકારે ગુરુને શરણ રહેવું, ગુરુને પ્રસન્ન રાખવા. કહ્યું છે કે, પ્રભુ અપ્રસન્ન થાય તો ગુરુ રક્ષા કરે, પણ ગુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરે નહિ, તેથી વૈષ્ણવે ગુરુને પ્રણિપાતયુક્ત થઇ રહેવું. એવા વૈષ્ણવને પુષ્ટિમાર્ગીય ફલાનુભવ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી થાય છે. (૧૩)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितं सप्तदश शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૮ મું.

ઉદ્દેશ.—અષ્ટાદશ શિક્ષાપત્રમાં એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે "ભગવદીયોએ કેવલ ઉદરભરણાર્થ કાર્ય કરવું ઉચિત નથી, કેવલ ઉદરભરણાર્થ આખા દિવસનો બધો સમય વ્યતીત કરવાનો નથી પરન્તુ એવી રીતની વૃત્તિ રાખવી કે જેથી ભગવત્સેવાસ્મરણાદિક માટે કંઇક પણ સમય રહે. ભગવદીયોએ ભગવદ્વિરહભાવના અનુભવવી જોઇએ જ્યારે સર્વત્ર ભગવત્સ્ફૂર્તિ થાય છે ત્યારે લીલાતિરિક્ત સૃષ્ટિ આનન્દરહિત દીસે છે. કોઇ પણ ઉપાયથી પ્રપંચને—જગતને, સંસારને ભૂલી જઇ શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવા. શ્રીમહાચાર્યજી, શ્રીગુસાંઇજી અને શ્રીસ્વામિનીજી આદિથી અન્ય કશામાં ભગવત્ તુલ્ય બુદ્ધિ ન રાખવી." ઉપર શરણનો અને સેવાનો પ્રકાર કહ્યો તેમાં કાલ બાધક છે, જીવ એ જાણતો નથી. જે પ્રકારે જીવને એ જ્ઞાન થાય તે નિરૂપણ કરે છે:—

मूलम्:—कालः स्वकार्यं कुरुते न जानाति जनो यतः ।
प्रमाद्यति हरेः कार्ये स्वात्मकार्येऽतिविह्वलः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—કાલ સર્વનું આયુષ્ય હરવા રૂપ સ્વકાર્ય કરે છે તે જીવ જાણતો નથી, અને તેથી પ્રભુના કાર્ય—સેવાદિકમાં—પ્રમાદ કરે છે અને પોતાના કાર્યમાં અતિવિહ્વલ છે. (૧)
વિવેચન.—કાલ પોતાનું કાર્ય કર્યો જાય છે ક્ષણ ક્ષણમાં જીવનું આયુષ્ય હરી લે છે જીવ જાણતો નથી કે મ્હારૂં આયુષ્ય દિન પ્રતિદિન ઘટતું જાય છે કાલ નિત્ય એ આયુષ્ય એમ હરી લે છે, જીવને આનું ભાન નથી તેથી પોતાના કાર્ય—ભગવત્સેવાદિકમાં પ્રમાદી રહે છે લૌકિક,વૈદિક, સંસારના કામ, વિષયાદિક દેહ, ઇન્દ્રિયનું પોષણ, કામ તેમજ અનેક પ્રકારની ચિન્તાથી જીવ ગભરાયલો રહે છે આમ સંસારિક કાર્યોમાં વ્યગ્ર હોવાથી તથા નિજ ધર્મ ભગવત્સેવા—સ્મરણાદિમાં પ્રમાદી હોય, એ જીવને ભાન થતું નથી કે 'મ્હારૂં આયુષ્ય તો કાલ ભક્ષી લે છે અને મ્હારી પછી શી ગતિ થશે ? દેહસમ્બન્ધી સંસારના કાર્યોમાં વર્તે છે પરન્તુ ભગવદ્ધર્મ, સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, કથા ઇત્યાદિમાં વિહ્વલ—તત્પર થતો નથી.

मूलम्—केवलौदरिकत्वं तु तदीयानां न चोचितम् ।
न पूरयेत् किमुदरं सेवकानां कृपानिधिः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—જે ભગવાનના ભક્તો છે તેમને કેવલ પેટભરાપણું યોગ્ય નથી. જે પ્રભુ કૃપાના નિધિ છે તે શું નિજ સેવકોનું ઉદર પોષણ નહિ કરે ?
વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે જીવ લૌકિક કાર્યોમાં તત્પર છે. કેવલ ઉદરભરણના કાર્યમાં મગ્ન છે પરન્તુ આ પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને યોગ્ય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ તો કૃપાનિધિ કે સકલ જગત્‌ના ભરણપોષણકર્તા છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ શું પોતાનાજ સેવકોનું ઉદરપાલન—પોષણ નહિ કરશે ? સેવકના ઉપર તો સદા કૃપાજ કરશે પ્રભુએ સ્વસેવકો પર કૃપા કરી છે, કરે છે અને કરશેજ એમ દૃઢ વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો, અને ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરવું જો વ્યવહાર વિના ન ચાલે તો અનવસરમાં પ્રહર એક તથા ઘડી ચાર વ્યવહાર પણ કરે અને એમ વિશ્વાસ રાખે કે જે વૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાની હશે છે એટલા સમયમાં મળી જશે. આ એક પ્રહર અને ચાર ઘડીના વ્યવહારમાં જે કંઇ લાભ થાય તેનાથી સન્તોષ માની વૈષ્ણવે ભગવાનનું માહાત્મ્ય વિચારવું કે પ્રભુ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે તે સર્વ સિદ્ધ કરશે.(૨)

मूलम्—चिन्ता काऽपि न कार्येति प्रभुवाक्यं विचिन्त्यताम् ।
अज्ञानिनो ज्ञानिनश्च यदि स्यात् समता कृतौ ॥ ३ ॥
तदा तु साधनाभावात् किं वृत्तं ज्ञानतः फलम् ।

શબ્દાર્થ— કોઇ પણ ચિન્તા ન કરવી એ શ્રીમદાચાર્યજીનું વાક્ય વિચારો જો જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની કૃતિમાં સમતા—સમાનતા હોય તો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને સાધનનો અભાવ થયો—જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને કંઇ સાધન કરવાનું રહ્યું નહિ—ત્યારે તો પછી જાણવાથી શું ફલ પ્રાપ્ત થાય ? વિવેચન—આત્મા અને આત્મા સમ્બન્ધી સર્વ નિવેદન કરેલા ભગવદીયોએ કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી કારણ કે ભગવાન પુષ્ટિસ્થ હોઇને લૌકિકી ગતિ કરશે નહિ." આ વચનનું ચિન્તન ભક્તે અહર્નિશ કરવું હું તો કંઇ જાણતો નથી તેથી પ્રભુ કેમ કૃપા કરશે ? એવો વિચાર ન કરવો. કારણ કે પ્રભુને જ્ઞાની ભક્ત તેમજ અજ્ઞાની ભક્ત બન્ને સમાન છે એજ નહિ

ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે, 'અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી જેણે પોતાના આત્માનું નિવેદન ભગવાનને કર્યું છે તેને શું ચિન્તા હોઇ શકે?' એટલે કે એ આત્મનિવેદન શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જ્ઞાનથી થાય અથવા અજ્ઞાનથી કોઇની દેખાદેખીથી થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી. અગ્નિનો એવો સ્વભાવ છે કે જે કોઇ એના ઉપર હસ્ત ધરે તેને પોતાનો તાપ આપી ભસ્મ કરે, પછી એ હાથ જાણી જોઇને ધરાયો હોય કે અજાણે ધરાયો હોય. જ્યારે લૌકિક અગ્નિનું 'જે કોઇ પાસે આવે તેને પોતાનો તાપરૂપ ધર્મ આપવો' એવું સામર્થ્ય છે તો પછી શ્રીઆચાર્યદ્વારા જે કોઇ જ્ઞાનીનું કે અજ્ઞાનીનું આત્મનિવેદન થયું છે તેની લૌકિકી ગતિ કદાપિ ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? શ્રીમદ્‌ભાગવત-ષષ્ઠ સ્કન્ધ અ૦ ૨-૧૮ માં કહ્યુ છે કે—"અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી ઉત્તમ યશવાન્ ભગવાનના નામનું જો કીર્ત્તન થાય તો તેથી જેમ અગ્નિ કાષ્ઠને ભસ્મ કરે છે તેમ મનુષ્યના સકલ પાપ ભસ્મીભૂત થાય છે" આ પ્રકારે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી પ્રભુનામનું કીર્ત્તન, પ્રભુને આત્મનિવેદન થાય તો તેથી સકલ દોષ ભસ્મ થાય એમા સંશય નથી જીવબુદ્ધિથી એમ શંકા થાય કે 'હું તો કંઇ સાધન કરતો નથી તો મને શું ફલ પ્રાપ્ત થશે' તો સમાધાન કરે છે કે, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જેમનો અંગીકાર થયો છે. તેમને કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા કર્ત્તવ્ય નથી.

અત્ર વિવેચન મૂલ શ્લોકને બરોબર અનુસરતુ નથી યથા તથા શ્લોકને સમજવાનો પ્રયત્ન થયો છે એમ લાગે છે નીચેનુ ટિપ્પણ કંઇક ઉપયુક્ત થઇ પડશે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પ્રભુની પાસે સમાન છે તે નીચેના અર્થમા સમજાવે છે—અજ્ઞાનીએ એમ ન માનવુ કે પ્રભુ મ્હારી સદ્‌ગતિ નહિ કરે જો અજ્ઞાની જીવ પણ આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે તો એની સદ્‌ગતિ થાયજ. જ્ઞાની જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે નહિ, ભગવદ્ધર્મ, તથા ભગવત્સેવાદિક કરે નહિ, તેમજ પોતાનુ જ્ઞાન ભગવાનનુ માહાત્મ્ય સમજવામા ઉપયોજે નહિ તો એનુ જ્ઞાન વ્યર્થ છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તત્ત્વદીપનિબન્ધમા કહે છે કે—अयमेव महामोहो हीदमेव प्रतारणम् । यत्कृष्णं न भजेत्प्राज्ञः शास्त्राभ्यासपरः कृती । तेषां कर्मवशानां हि भव एव फलिष्यति ॥ ज्ञानी चेद्भजते कृष्णं तस्मान्नास्त्यधिकः परः

અર્થ—નિશ્ચય આજ એક મહામોહ છે, અને પ્રતારણા (છેતરવાપણુ) છે કે જે શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તત્પર છે એવો પણ્ડિત-જ્ઞાની શ્રીકૃષ્ણનુ ભજન-સેવા કરતો નથી? એવા કર્મવશ જીવોને ભવસાગર (જન્મ મૃત્યુના આવર્ત્તનો) ફલરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે।

જ્ઞાની થઇને પણ જો તે શ્રીકૃષ્ણનુ ભજન વા સેવાદિક કરે તો તેનાથી અધિક કોઇ નથી।'

આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તો જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ ઉભયને શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથીજ થાય છે ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગથી અધિક છે. કારણ કે શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગમા સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ પ્રભુમા થતો નથી. એ જ્ઞાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનુ દમન કરે છે અને ભગવત્સેવામા તેનો ઉપયોગ થતો અટકાવ છે,તેથી એનો અક્ષરબ્રહ્મમા લય થાય એજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે પરન્તુ જે ભગવદીય પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં કરે છે તેને તો એવા લયરૂપ ફલ કરતા પણ અધિક ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ ફલ ચતુર બ્રહ્મની સાથે વિવિધ કામોપભોગ વા સાયુજ્ય, વા સેવામા ઉપયુક્ત થાય એવા અલૌકિક દેહની પ્રાપ્તિ, વા અલૌકિક સામર્થ્ય ઇત્યાદિક ભગવદીયો પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપર્યુક્ત અક્ષરબ્રહ્મમાં લયરૂપ ફલ પણ શુદ્ધાદ્વૈતીય જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત થાય છે માયાવાદી જ્ઞાની જે સર્વ જગતને મિથ્યા કહે છે તેને તો અસત્ય ફળ થાય છે તેને તો સંસારમા પુનરાવૃત્તિ થાય છે.

અર્થ—'જે (માયાવાદિ પ્રભૃતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ જાણતા નથી તેઓ અસત્‌મિથ્યા છે.' આ પ્રકારે શ્રુતિ જ એવા મિથ્યાવાદી જ્ઞાનીનુ મિથ્યાત્વ પ્રતિપાદન કરેછે આ પ્રકારે જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ સર્વ જીવે આત્મનિવેદન ભગવત્સેવા, કથા ઇત્યાદિક અવશ્ય કરવા જોઇએ આત્મનિવેદન એટલે હું પ્રભુનો જ દાસ, પુત્ર, કે પુત્રી છુ, અને પ્રભુ જ મ્હારૂ સર્વસ્વ છે તેથી મ્હારે એમની આજ્ઞાનુ-

સાર વર્તન રાખવું જોઈએ. આમ પ્રભુનું દાસત્વ સ્વીકારી મનમાંથી અહંકાર નિવૃત્ત કરવો. આચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ નિજદાસ સેવકોને અર્થે અશેષ સાધનો કર્યાં છે તેથી એમના સેવકોએ કોઈ પણ પ્રકારના સાધનો કરવાનાં નથી એ સેવકોએ તો એક એમનું જ શરણ સ્વીકારવું.

જ્ઞાન—મિથ્યાવાદીનું જ્ઞાન નહિ પરન્તુ શુદ્ધ બ્રહ્મવાદનું જ્ઞાન અર્થ નથી. એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ ભક્તિમાર્ગમાં છે શુદ્ધ બ્રહ્મવાદના જ્ઞાનથી (લીલાથી ભિન્ન સૃષ્ટિમાં આનન્દ નથી એમ દૃઢ નિશ્ચય થવાથી સર્વત્ર તાપક્લેશની ભાવના થાય છે ભગવાનનો વિરહરૂપ તાપ-ક્લેશ અનુભવાય છે તેથી સર્વત્ર ભગવાનની સ્ફૂર્તિ થાય છે આ પ્રકારે ધીમે ધીમે પ્રપંચનું વિસ્મરણ થાય છે શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન થાય છે આ પ્રકારે શુદ્ધ બ્રહ્મવાદનું જ્ઞાન સાર્થક છે

मूलम्‌-विरहेण हरिस्फूर्त्यां सर्वत्र क्लेशभावनात् ॥४॥

लीलातिरिक्तसृष्टौ हि निरानन्दत्वनिश्चयात् ।

यथाकथञ्चिद्विस्मृत्य प्रपञ्चं हृदये न्यसेत् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનવાન મનુષ્યને લીલાથી ભિન્ન પદાર્થોમાં આનન્દનો અભાવ છે એવો નિશ્ચય થાય છે. અને તેથી સર્વત્ર ક્લેશની ભાવના થાય છે (જેને પરિણામે) ભગવદ્વિરહ થવાથી સર્વત્ર હરિની—ભગવાનની—સ્ફૂર્તિ થાય છે આમ જેમ તેમ કરીને તે પ્રપંચની વિસ્મૃતિ કરી શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરે છે (૪-૫)

વિવેચન—જ્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને વિપ્રયોગદાન કરે ત્યારે હૃદયમાં વિરહ થાય છે ક્લેશ—તાપ-ક્લેશની ભાવના થાય છે, ભગવાનથી આપણે વિયુક્ત પામ્યા છીએ, વિયોગી થયા છીએ તેથી તાપ-ક્લેશ અનુભવાય છે શ્રીમહાપ્રભુજી જ્યારે વિપ્રયોગનું દાન કરે ત્યારે જ સર્વત્ર સર્વદુઃખહર્તા એવા જે હરિ-શ્રીકૃષ્ણ તેનો વિરહ સર્વ સ્થળે અનુભવાય છે; ત્યારે જ શ્રીઠાકોરજીના સમ્બન્ધ વિના અન્ય કશા પર રુચિ ઉત્પન્ન થતી નથી; ત્યારે જ ક્ષણ ક્ષણમાં વિપ્રયોગની ભાવના થાય છે આ પ્રકારે જે વિપ્રયોગરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રકટે છે તેને પુષ્ટિમાર્ગીય ફલનો અનુભવ થાય છે. સમ્બન્ધથી રહિત જે પ્રવાહી સૃષ્ટિ છે, તે આનન્દ વિનાની છે એ પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવોને પ્રભુ કદાપિ નિજ-અલૌકિક-આનન્દનું દાન કરતા નથી. પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવો સંસારમાં ચર્મકીની માફક ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે એમને કોઈપણ કાર્યમાં સ્થિરતા હોતી નથી એક કાર્યથી બીજા કાર્યમાં પ્રતિક્ષણ એમની મતિ ભ્રમણ કરતી હોય છે એમને કોઈ સ્થળે તૃપ્તિ નથી—આશ્રયસ્થાન-આનન્દ રૂપી નિવૃત્તિસ્થાન હોતું નથી. આ પ્રકારની આસુરી સૃષ્ટિ છે ? ભગવલ્લીલાસમ્બન્ધી દૈવ સૃષ્ટિ છે તે તો શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા શરણે આવી સત્સંગથી પ્રપંચને વિસ્મરે છે એકી વખતે પ્રપંચ-વિસ્મૃતિ ન થાય તો ધીમે ધીમે પ્રપંચને વિસ્મરે છે અહર્નિશ વિચારી વિચારી પ્રભુનું સ્મરણ કરે છે આ દૈવી સૃષ્ટિને હૃદયમાં એવું જ્ઞાન થાય છે કે "આપણે તો પ્રભુના દાસ છીએ અજ્ઞાનથી પ્રભુને ભૂલી ગયા છીએ અમારો ધર્મ તો એજ છે કે પ્રભુની સેવા કરવી, પ્રભુનું સ્મરણ કરવું, પ્રભુના ગુણગાન કરવા. ઇત્યાદિ." આસુરી સૃષ્ટિને આવું જ્ઞાન થતું નથી. (૪-૫)

मूलम्—कृष्णं शुद्धं सदानन्दं तथा लीलायुतं सदा ।

रसं स्वसमनामानं भक्तभावात्मकं पुनः ॥ ६ ॥

પૂર્વ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાના કહ્યા તે કેવા પ્રકારના છે તે હવે નિરૂપણ કરે છે.

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ગૂઢ, સદા આનંદરૂપ તથા લીલાયુક્ત, સદા રસરૂપ, પોતાના જેવા નામવાળા, અને વળી ભક્તભાવાત્મક એવા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા (૬).

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે? તો કહે મહાગૂઢ છે-સર્વોપરિ છે, વેદાદિ પણ એમનો પાર પામી શકે એમ નથી, અને અતે '**नेति नेति**' એમ એમને કહે છે, કારણ કે પોતે બુદ્ધિ અને વાણીથી અગમ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સદા આનંદરૂપ છે અને એક રસરૂપ છે **શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ અગણિત છે.** એમના આનંદની એક કણિકામાં સકલ જગત્‌નો આનંદ સમાઇ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે-સર્વ દેવો પ્રકૃતિના ત્યાજ્ય ગુણોથી પૂર્ણ છે, તેથી નિકૃષ્ટ છે, એમના આનન્દની ગણના થઇ શકે છે. બૃહત્ (અક્ષર) બ્રહ્મનો આનંદ પણ ગણ્ય છે (તૈત્તિરીયોપનિષદ્‌ની આનંદવલ્લીમાં વિવિધ પ્રકારના આનંદની ગણના કરી છે) તેમાં મનુષ્યના શત-આનંદથી તે અક્ષર બ્રહ્મપર્યન્ત આનંદ ગણાવ્યા છે અક્ષરબ્રહ્મના આનંદની ગણના એમ કરાવી છે કે "**ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः स एको ब्रह्मण आनन्दः**" "પ્રજાપતિના એવા સો આનંદ તેના બરોબર બ્રહ્મનો એક આનંદ' એમ બ્રહ્મના આનંદની ગણત્રી કરી પણ અત્રે પુરુષોત્તમના આનંદની ગણના કરી નથી. શ્રીકૃષ્ણ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો આનંદ અગણિત છે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રાકૃત-હેય-સર્વ ધર્મથી રહિત છે પણ અપ્રાકૃત નિખિલ ધર્મરૂપ છે, અન્યદેવ તેમજ અક્ષરબ્રહ્મ એવા નથી તેથી પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણજ મ્હારી ગતિ હજો!" શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તો સહિત સદા રસલીલામાં નિમગ્ન છે. ભક્તના સંગમાં માનાદિક લીલા કરી રસવૃદ્ધિ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણ પોતે રસરૂપ છે, "**रसो वै सः**" "પરમાત્મા નિશ્ચય રસ છે," તેથી નિજ ભક્તોના માન છોડાવે છે. દીન થઇ તેમને મનાવે છે આ પ્રકારે રસ ઉદ્દીપન કરે છે ગીતગોવિન્દમાં કહ્યુ છે કે '**स्मरगर्वखण्डनं मम शिरसि मण्डनम् धेहि पदपल्लवमुदारम्**' સ્મરના ગર્વનું ખણ્ડન કરનાર મારા મસ્તકનો શૃંગાર આપનુ ઉદાર પદ (ચરણ) રૂપ પલ્લવ મ્હારા શિર પર મૂકો. આ પ્રકારે શ્રીઠાકુરજી ભક્તો પાસે દૈન્ય કરે છે શ્રીકૃષ્ણના રસનો અનુભવ વ્રજભક્તો ભાવ સહિત કરે છે. ૬)

मूलम्:—यशोदोत्सङ्गलालितं मुग्धभावसमावृतम् ।
प्रपञ्चवैरिणं बाधहेतुलौकिकनाशनम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સંગમા શોભતા મુગ્ધભાવથી પૂર્ણ, પ્રપંચના વૈરી અને બાધરૂપ લૌકિક હેતુના નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન કરવું. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે? તો કે એમને શ્રીયશોદાજી નિજ ઉત્સંગમા લઈ ખેલાવે છે, ત્યારે પરમ શોભા આપે છે. મુગ્ધબાલકની માફક શ્રીયશોદાજીના કણ્ઠમાં વીંટળાઇ વળે છે પ્રપંચ-આ દેહસમ્બધી સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ગૃહ, લૌકિક, વૈદિક કાર્ય-એની સાથે વૈર રાખે છે કારણ કે પોતે સંસારવૈરી છે-સંસારમાથી મુક્તિ આપે એમ છે. તેથી સાંસારિક કાર્યમા મનને આસક્ત થવા દેતા નથી જે જે સંસારના પદાર્થો, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, વિત્તાદિમા ભક્તનું ચિત્ત આસક્ત છે તેને પ્રભુ હરિ લઇ ભક્તનું ચિત્ત

પોતામાં રોકે છે શ્રીયશોદાજી એક સમય દૂધ ઉભરાઈ જતું હતું તેને ઉતારવા પ્રભુને ત્વરાથી ભૂમિપર જરાક મૂકી દોડયા, પ્રભુને એમ લાગ્યું કે "શ્રીયશોદાજી મ્હારા કરતા દૂધને વધારે પ્રિય માને છે!" એ પોતે સહન કરી શક્યા નહિ, તેથી દહીં, માખણનાં જેટલાં માટલાં હતા તે ફોડી નાંખી તેમાનું દહીં તથા માખણ વાંદરાઓને લુટાવી દીધું. આમ દહીં દૂધની માટલીઓ ફોડવાની, તથા અન્ય વ્રજભક્તોનાં દહીં, માખણ, દૂધ વાની ક્રીડા પ્રભુએ કરીને એમ બતાવ્યું કે "મ્હારો (પ્રભુનો) ત્યાગ કરીને ગૃહકાર્ય કરશે તો તે ગૃહકાર્ય લૌકિક વા વૈદિક કશું સિદ્ધ થશે નહિ! ગોપીજનોની આસક્તિ પ્રભુ કરતાં દહિં, દૂધ, માખણમા વિશેષ હતી તે આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ એમના દહિં, દૂધ માખણની ચોરી કરતા અને લુટાવી દેતા, એમની પાસેથી દાન લેવામાં પણ આસક્તિનો નિરોધ સિદ્ધ કરવાનોજ હેતુ હતો. ભક્તોનું મન પ્રપંચમાં–દહીં, દૂધ, માખણાદિ લૌકિક–સંસારમાં અત્યાસક્ત થાય તો પ્રભુની વિસ્મૃતિ થાય, તેથી પ્રભુ પોતેજ એમની લૌકિક આસક્તિઓ–દહિં દૂધ, માખણાદિ–હરી લે છે–એમની પાસે પ્રપંચ ભૂલાવે છે અને એમના ચિત્તને પોતાનામાં રોકે છે જે જે ભક્ત પ્રભુનો આશ્રય કરે છે તે સર્વનો પ્રપંચ–સંસાર નષ્ટ થાય છે. કારણ કે પ્રપંચ–સંસારમાં આસક્તિ ભગવત્સેવામાં બાધક છે પ્રભુ, ભગવત્સેવામાં બાધક એવાં સર્વ પદાર્થો–લૌકિક કાર્યો, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર અહંતા, મમતા, માયાકૃત લૌકિકાદિ–સર્વના નાશ કર્તા છે, અને ભક્તોને પોતાનો આશ્રય કરે છે (૭)

मूलम् —स्वप्रवेशाय कामादिसर्वदोषनिवारकम् ।

स्वार्थत्यक्ताखिलस्वीयपरमार्त्तिमहोत्सवम् ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—પોતાના પ્રવેશ માટે કામાદિક સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરનાર અને પ્રભુને લીધે જેઓએ સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે એવા ભગવદીયોની પરમ વિપ્રયોગાર્ત્તિનેજ મહોત્સવરૂપ માનનારા પ્રભુ છે

ક્વચિત્ સ્વાર્થત્યક્ત–ને બદલે સ્વાર્થે ત્યક્તસ્વા એવો પણ પાઠ ઉપલબ્ધ છે એ પાઠનો અર્થ – 'ભગવાન સ્વાર્થને ત્યજીને અખિલ સ્વીય ભક્તોને પરમાર્તિનો મહોત્સવ કરાવનારા છે એટલે કે ભગવાનનો સ્વાર્થ રમણ કરવામાં છે પરંતુ એવા રમણરૂપ સ્વાર્થને ત્યજી અંતર્ધાન થઈ જઈ વિરહની–વિપ્રયોગની આર્તિદ્વારાએ મહોત્સવરૂપ બનાવે છે અથવા પ્રભાવ મહોત્સવ કરાવનારા છે."

વિવેચન—એવા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે ભક્તોના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યારે એ ભક્તોના હૃદયના કામ, ક્રોધ મદ, મત્સરાદિ સકલ દોષ દૂર કરે છે આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં સુધી ભક્તનાં હૃદય કામાદિ દોષથી પૂર્ણ હોય છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણ એ હૃદયમાં પધારતા નથી જ્યારે હૃદય દોષરહિત થાય ત્યારેજ પ્રભુ નિશ્ચય પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના હૃદયમાં પધારીને ભક્તને સ્વદર્શનાર્ત્તિરૂપ પ્રભુના દર્શન કરવાની તીવ્ર આતુરતા રૂપ પરમાર્તિનું (તાપ–ક્લેશનું) દાન કરે છે "પ્રભુને ક્યારે મળું! ક્યારે એમના દર્શન કરૂં!" એમ તીવ્ર વિરહતાપનું ભક્તને દાન કરે છે, આ વિરહતાપનેજ–પરમાર્તિનેજ–પ્રભુ મહોત્સવરૂપ માને છે આ વિરહતાપ–વિપ્રયોગાર્તિ વ્રજભક્તોને સિદ્ધ થઈ છે એમના હૃદયમાં ભાવાત્મા શ્રીકૃષ્ણ બિરાજે છે તેથી એ ભક્તો

मूलम् –बर्हिपिच्छशिरोभूष शृङ्गाररसरूपिणम् ।
एवंविधानन्तगुण विधाय हृदये सदा ॥ ११ ॥
तस्य सेवां प्रकुर्वीत यावज्जीव स्वधर्मतः ।
न फलार्थे न भोगार्थे न प्रतिष्ठाप्रसिद्धये ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—મયૂરના પિચ્છનો મુકુટ છે જેમને, જે શૃંગારરસરૂપ છે, અને એવા એવા અનન્ત ગુણવાળા ભગવાનને હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપીને સ્વધર્મથી જીવન પર્યન્ત એમની સેવા સારી રીતે કરવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કોઇ ફલ પ્રાપ્તિ–અર્થે, કે કોઇ ભોગ સિદ્ધિ–અર્થે, કોઇ પ્રતિષ્ઠાસ્થાપનાર્થે કરવાની નથી. (૧૧–૧૨)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ મોરપિચ્છનો મુકુટ મસ્તકપર ધારણ કરે છે. છે શૃંગારરસરૂપ છે મોર જ્યારે રસદાન કરે છે ત્યારેજ નૃત્ય કરે છે તેજ પ્રકારે શ્રીઠાકોરજી મોર–મુકુટનો શૃંગાર ધરી ભક્તોને રસદાન કરે છે મોરમુકુટનો શૃંગાર આ પ્રમાણે રસરૂપ છે રાસાદિક લીલામાં અનેક જલસ્થલ–લીલાસયુક્ત શ્રીકૃષ્ણને નિજ હૃદયમાં સ્થાપી, એમનું સ્મરણ તથા દર્શન નિરન્તર કરવું ઉપર કહ્યું તેમ એવા શૃંગાર રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા માનસી સેવાથી ધ્યાન કરવું, આ માનસી સેવા સિદ્ધ કરવા પ્રથમ તનુજા (શારીરિક) અને વિત્તજા [ધનની સેવા] મન લગાડી કરવી. સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—'કૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. તે માનસી સેવા ઉત્તમ છે સદા શ્રીકૃષ્ણની (તનુજા વિત્તજા) સેવા કરનારને માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ બ્રાહ્મણ ગાયત્રીનો જપ ન કરે તો એનું બ્રાહ્મણપણું જતું રહે તેમ જો વૈષ્ણવ થઇ શ્રીકૃષ્ણની સેવા ન કરે તો એની વૈષ્ણવતા જતી રહે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પણ સ્વધર્મ જાણી કરવી કોઇ લૌકિક, વૈદિક મોક્ષાદિ ફલની આશાથી કૃષ્ણસેવા ન કરવી હું જો સેવા કરીશ તો લોકો મને વૈષ્ણવ જાણી માન આપશે, દ્રવ્યાદિ આપશે એવો લોભ મનમાં રાખવો તેમજ પ્રતિષ્ઠા–મોટાઇ પ્રાપ્ત કરવા પણ સેવા ન કરવી. પૂર્ણ નિષ્કામતાથી સ્વધર્મ સમજી કૃષ્ણસેવા નિરન્તર કરવી શ્રીમદ્ભાગવતમાં ભગવાન દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે—" મ્હારી સેવાથી પ્રાપ્ત થાય એવા સાલોક્યાદિ ચારે પ્રકારના મોક્ષને પણ મ્હારા ભક્તો ઇચ્છતા નથી, મ્હારી સેવાથી મ્હારા ભક્તો એવા પૂર્ણ છે–સન્તુષ્ટ છે (સેવાજ એમને પૂર્ણ ફલરૂપ છે) જ્યારે એ સેવાથી પૂર્ણ એવા ભગવદીયો આવા મોક્ષની પણ વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલથી નાશ પામે એવા રાજ્યાદિક પદાર્થો તો એઓ કેમ ઇચ્છે ?" આમ મનઃપૂર્વક સ્વધર્મ સમજી નિષ્કામ થઇ વૈષ્ણવે કૃષ્ણસેવા કરવી.

मूलम् –श्रीमदाचार्यमार्गेण नान्येनापि कदाचन ।
न कल्पितप्रकारेण न दुर्भावसमन्वयात् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમદાચાર્યજીએ જે પ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે, તે પ્રકારે સેવા કરવી કદાપિ (પણ) અન્ય માર્ગની રીતિથી, તેમજ સ્વકલ્પિત પ્રકારથી તેમજ અભક્તાથી–અભાવપૂર્વક ન કરવી (૧૩) વિવેચન—વૈષ્ણવે સેવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના પુષ્ટિ

માર્ગની રીતિથી કરવી. કદાચિત ભૂલે ચુકે અન્યમાર્ગની રીતિથી કદાપિ ન કરવી. તેમજ પોતાના મનથી કલ્પિત પ્રકારે પણ સેવા ન કરવી. જો સેવામાર્ગની રીતથી અજ્ઞાત હોય તો વૈષ્ણવે રૂઢ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને પૂછી લઇ સેવા કરવી. સર્વથા દુર્ભાવથી ન કરવી. સ્વલ્પ સમૃદ્ધિ હોય અને તેથી જો ઉત્તમ વસ્ત્ર આભરણાદિ પ્રાપ્ત ન થાય તો દુર્ભાવ–મનમાં સંકોચ ન થવા દેવો. આપણી સમ્પત્તિના પ્રમાણમા યથાશક્તિ શ્રીઠાકોરજીની સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ કાર્યને અન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન ન ગણવું. અન્ય લૌકિક કાર્યો શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ પરમફલ આગળ તુચ્છ છે. જો સામાન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન શ્રીકૃષ્ણસેવાને ગણીએ તો સેવામાં અશ્રદ્ધા, દુર્ભાવ, અને અભાવ આવે અને સેવા નિકૃષ્ટ થઇ જાય, તેથી વૈષ્ણવોએ " શ્રીકૃષ્ણસેવા એ ઉત્તમોત્તમ ફલરૂપ છે, અને સ્વધર્મ છે, " એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીય રીત્યનુસાર સેવા કરવી.

સૂલમ્:--तत्त्वं विदित्वा परमं यशोदोत्सङ्गलालितम् ।

श्रीमदाचार्यतत्पुत्रान् हित्वास्मत्स्वामिनीरपि ॥ १४ ॥

तत्तुल्यबुद्ध्या नाशः स्यात्सर्वथेति विनिश्चयः ॥

एतावती सती शिक्षा संक्षिप्ता ध्रियतां हृदि ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સંગમાં લલિત શ્રીકૃષ્ણને પરમતત્ત્વ જાણીને શ્રીમદાચાર્યજી, એમના પુત્ર, અને શ્રીવ્રજભક્તો વિના અન્ય કશા પર એમના તુલ્ય બુદ્ધિ (ભાવ) રાખવાથી સર્વથા નાશ થાય છે એવો દઢ નિશ્ચય રાખવો, આટલી સક્ષિપ્ત સત્યશિક્ષા સર્વથા હૃદયમાં ધારણ કરવી. **વિવેચન:**—વૈષ્ણવ ભગવત્સેવા કરે અને નીચેના ચાર પદાર્થોને પરમ તત્ત્વ જાણે. (૧) શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત શ્રીકૃષ્ણ, (૨) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી, (૩) એમના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી–શ્રીગુસાંઇજી, (૪) આપણા સ્વામિનીજી–વ્રજભક્તો. આ ચાર પરમતત્ત્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ચાર પરમ તત્ત્વને વિષે જેવો અલૌકિક ભાવ, જેવું સન્માન, જેવું દૈન્ય રાખીએ તેવુ અન્ય લૌકિક પદાર્થો વિષે કદાપિ ન કરવુ. એ ચાર પરમતત્ત્વ વિષે ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખવો, એમને ત્યજી લૌકિકમાં ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખનારને અસુર જાણવો. એનો શીઘ્ર નાશ થાય છે. કોઈ એવો લૌકિક પદાર્થ નથી કે જે એ ચારમાંથી કોઇ પણ તત્ત્વની સાથે તુલ્યતા ધરાવી શકે. આના દૃષ્ટાન્તમા એક વાર્તા છે. મીરાંબાઈને ગૃહે રામદાસજીએ શ્રીઆચાર્યજીનું પદ ગાયું. ત્યારે મીરાબાઈએ કહ્યું કે ' કોઇ શ્રીઠાકોરજીનું પદ ગાઓ '! રામદાસજીએ આ સાંભલતાં જ ખિન્ન થઈને કહ્યુ કે **"दारी रांड यह पद कहा तेरे खसमको हे, आज पीछें तेरो मुख न देखुगो !"** એમ કહીને ત્યાથી ચાલવા માંડ્યુ પછી મીરાંબાઈએ બહુ વિનતિ કરી પરન્તુ ત્યાં રામદાસજી ઉભા ન રહ્યા આ એક દૃષ્ટાન્ત. બીજુ દૃષ્ટાન્ત.–છીતસ્વામી બીરબલને ત્યા વરસોત લેવા ગયા હતા ત્યાં બિરબલે કહ્યું કે કોઇ પદ ગાઓ છીતસ્વામીએ ગાયું કે **'छीतस्वामी गिरिधरन श्रीविठ्ठल येहि तेहि, तेहि येहि कछु न सन्देह'** આ સાંભળી બીરબલે કહ્યુ કે " જો દેશાધિપતિ (અકબરશાહ) પૂછશે તો શું જવાબ

દેશો !" એટલું બોલતાંજ છીતસ્વામીએ કહ્યું કે 'मेरे माथे तो सुहि म्लेच्छ है, आज पीछे तेरो मुख न देखुंगो' આમ કહી વસ્રોતનો ત્યાગ કરી જતા રહ્યા. વૈષ્ણવો એવા ટેકીલા અનન્ય હતા કે કોઈપણ પ્રકારનો આક્ષેપ વા સન્દેહ ઉપજે એવાં તત્ત્વોમાં સહી શકતા ન હતા ! શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે એ સર્વ શિક્ષા સંક્ષિપ્તમાં લખી છે તેના પર વિચાર કરી હૃદયમાં અવશ્ય ધારણ કરશો. (૧૫)

मूलम् –अन्येऽपि चोपदेष्टव्या यदि स्युरधिकारिणः ।
मिलन्ति स्वेच्छया श्रद्धायुता पृच्छन्ति चेत्तदा ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ—અન્ય પણ જો કોઈ એના અધિકારી જનો હોય, અને જો તેઓ પોતાની ઇચ્છાથી મળે, અને જો શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ તમને પૂછે તો તમારે એમનો ઉપદેશ કરવો. (૧૬) વિવેચન.—ઉપર જે શિક્ષા લખી તે અન્યજનોને કહેજો પણ. જે કોઈ ભગવદીય હોય, ભગવદિચ્છાથી આપની પાસે આવે અને પ્રાર્થના કરી પૂછે, ચિત્તપૂર્વક શ્રવણ કરે, તેજ અધિકારીઓને આ શિક્ષાનો બોધ કરવો. તમારી ઇચ્છાથી કોઈ અનધિકારીને આ શિક્ષાનો ઉપદેશ ન કરશો. અધિકારી-પાત્રવિના રસ સ્થિર થાય નહિ એમ સમજી અન્યમાર્ગીઓને, તેમજ અનધિકારીને આનો ઉપદેશ ન કરશો. (૧૬)

मूलम् –जीवतत्परतासिद्धौ कृपालुस्तेषु तुष्यति ।
यथा विषयिणा तोषो दूतिकासु तथा हरे ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ—જ્યારે જીવની ભગવત્પરતા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે જીવો પર કૃપાળુ પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે જેમ દૂતિકાઓ ઉપર વિષયી જનો સન્તુષ્ટ હોય છે (૧૭)

વિવેચન—જે જીવ ભગવત્પરાયણ હોય તેને પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થાય. પ્રહ્લાદજીને હિરણ્યકશિપુએ અતિશય દુઃખ આપ્યું તો પણ પ્રહ્લાદજીએ પોતાની ભગવત્પરાયણતા, ભગવદ્ધર્મ, ભગવન્નામનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહાવતાર લઈ એનો પ્રતિબંધ દૂર કર્યો. તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગમાં તત્પર થાય ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય. જેમ વિષયી જનો દૂતીની અનન્યતા જોઈ એના પર પ્રસન્ન રહે છે તેમ શ્રીભગવાન્ નિજ ભક્તોની અનન્યતા જોઈ તેમના પર કૃપા કરે છે

ઉપરના ૧૬ મા શ્લોક અને આ ૧૭ મા શ્લોક સાથે કંઈક વિશેષ સમ્બન્ધ ભાસે છે શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજીને લખે છે કે જો તમે આ શિક્ષા અન્ય અધિકારી ભગવદીયોને આપશો તો તમે પ્રભુને સન્દેશ અધિકારી ભક્તોને પહોંચાડવાની સેવા બજાવશો. જેમ દૂતી પ્રેમના પાત્રોના સન્દેશ પરસ્પર પહોંચાડે છે અને વિષયી જનોનો સન્તોષ લે છે તેમ તમે પણ જો પ્રભુનો સંદેશો અધિકારી ભગવદીયોને પહોંચાડી ભગવદ્ધર્મની વૃદ્ધિ કરશો તો પ્રભુ તમારા પર સન્તુષ્ટ રહેશે બીજે પણ શિક્ષા દેવાની છે કે જેમના હૃદયમાં ભગવદ્ભાવનું સ્થાપન થાય તો એ કાર્ય ભગવાનનું કરેલું સર્વ થયા બરાબર છે

इति श्रीहरिरायचरणविरचितं अष्टादशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ।

શિક્ષાપત્ર ૧૯ મું

ઉદ્દેશ—આ કરાલ કલિકાલમાં દુઃસંગથી સત્પુરુષોની પણ બુદ્ધિ નાશ પામે છે,

સત્સંગ તો અતિદુર્લભ છે, તેથી નિરન્તર અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કરી મન એક શ્રીમદાચાર્યજીમાં સ્થાપવું એમ નિરૂપણ કર્યું છે. ઉપર બતાવેલા દોષોથી વૈષ્ણવ પોતાના ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ કરે અને ભગવત્સેવાકથાદિકમાં તત્પર રહી, શ્રીમદાચાર્યજીનો અનન્ય આશ્રય રાખે તો ફલ સિદ્ધ થાય. આ મહાબાધક કલિકાલથી જરૂર બચવું એ હવે કહે છે:—

मूलम्ः--इदानीं वर्त्तते कालः करालः कलिरीदृशः ।

यस्मिन् विनश्यति मतिः संतामपि कुसङ्गतः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો કરાલ (ભયકર) કલિકાલ આવ્યો છે કે એ સમયમાં સત્પુરુષોની મતિ પણ કુસંગથી નષ્ટ થાય છે **વિવેચન.**—વર્ત્તમાન કલિકાલ મહાવિકરાલ છે! એનો પ્રસિદ્ધ પ્રવાહ જોઇએ છીએ તો કમ્પ ઉદ્ભવે છે! કારણકે સત્પુરુષની મતિ કુસગથી ભ્રષ્ટ થાય તો અજ્ઞાનીની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય એમા શુ આશ્ચર્ય!

मूलम्ः--सत्सङ्गो दुर्लभो यत्र सततं सत्प्रसंगतः ।

कथाः कृष्णचरित्रैकयुता नित्यं भवन्ति हि ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—જે સમયમાં સત્સંગજ દુર્લભ છે! અને સત્સગથીજ નિરન્તર એક શ્રીકૃષ્ણચરિત્રયુકત કથા થાય છે. (૨) **વિવેચન.**—સત્સંગ તો દુર્લભ છે. નિરન્તર દુઃસગથી સતપ્રાણીની બુદ્ધિ નાશ પામી છે. જો એક ક્ષણ પણ ભગવદીયોનો સગ દુર્લભ છે તો પછી નિરન્તર સત્સગપ્રાપ્તિ તો કયાથીજ થાય? નિરન્તર ભગવદીયનો સગ થાય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું શ્રવણ પ્રીતિથી કરે, શ્રીકૃષ્ણ સેવા કરે તો કંઇક ચિત્તને શાન્તિ મળે. જે ભગવદીયો પોતે સેવા કરતા હોય અને કૃષ્ણલીલાનું શ્રવણ કરતા હોય તે પોતાના સગમાં રહેતા અન્ય વૈષ્ણવોને પણ ભગવદ્ધર્મમાં તત્પર કરી શકે. દૃષ્ટાન્તમાં એક ભીનું કપડું પોતાના સમ્બન્ધથી અન્ય સૂકા કપડાને ભીનુ કરી શકે છે. પરન્તુ એવા ભગવદ્રસથી આર્દ્ર ભકતો હમણાં દુર્લભ છે! (૨)

मूलम्ः--निजाचार्यपदाम्भोजसेविनस्तु सुदुर्लभाः ।

अदम्भिनः कृष्णसेवाकथाचिन्तनतत्पराः ॥३॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનું સેવન કરનારા, દમ્ભરહિત અને શ્રીકૃષ્ણસેવા તથા કથાનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર—એવા ભગવદીઓ અતિદુર્લભ છે (૩)

"ભગવદીયોના લક્ષણ" આપે છે કે જેથી વૈષ્ણવો સાવધાન રહે, જેઓમા એ લક્ષણો હોય તેનોજ સગ કરવો અન્યના સગથી ફસાવાનો સમય આવે છે.

વિવેચનઃ—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમલની સેવામાં અહર્નિશ મન રાખતા હોય એવા અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય અતિદુર્લભ છે જેઓ દમ્ભરહિત હોય, પાખણ્ડી ન હોય, શ્રીકૃષ્ણની સેવામા તત્પર હોય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર હોય, એવા બાહ્યાચારથીજ ન કરતા હોય, પણ શુદ્ધ મનથી કરતા હોય એવા ભગવદીય તો આ કાલમાં બહુ દુર્લભ છે, (૩)

હવે શ્રી હરિરાયજી પોતાને સત્સંગનો અભાવ છે એ નિરૂપણ કરે છે

मूलम् —अहं तु सर्वथा नित्यं तथा सत्सङ्गवर्जितः ।
क्लिश्यामि मनसा नूनं निरानन्देन नित्यशः ॥४॥

શબ્દાર્થ —હું તો સર્વથા નિત્ય સત્સંગથી રહિત છું નિત્ય આનંદરહિત મનથી ક્લેશ પામું છું (૪) વિવેચન—મને સત્સંગ પ્રાપ્ત થતો નથી ભગવદીયનો સંગ થાય તો એના હૃદયમાં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણના આનન્દનો પણ અનુભવ થાય. પરન્તુ ભગવદીય દુર્લભ છે, તેથી મ્હારૂં મન આનન્દરહિત થઈ ક્લેશ પામે છે (૪)

मूलम् —ह्यस्यनिःसरणोपायं न पश्यामि महीतले ।
को वा मदीयहृदयस्थं दूरीकरिष्यति ॥५॥

શબ્દાર્થ —હું આ પૃથ્વી ઉપર આમાંથી બહાર નીકળવાનો ઉપાય જોતો નથી, અથવા મ્હારા હૃદયનું દુઃખ કોણ દૂર કરશે? વિવેચન—મ્હેં આ પૃથ્વીપર વાસ કર્યો તે શું કરવા કર્યો? જો પૃથ્વી ઉપર જન્મ લઈને પણ હરિશરણ ન સાધી શકાય તો જન્મ વૃથા છે પ્રહ્લાદજી કહે છે કે,—"કુમારાવસ્થામાં બુદ્ધિમાન્ આ સંસારમાં ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરે કારણકે માનુષ જન્મ દુર્લભ છે જો કે માનુષ જન્મ (અધ્રુવ) નિશ્ચલતારહિત છે તોપણ અર્થ આપનારો છે" શ્રીએકાદશ સ્કન્ધમાં જનકવિદેહી કહે છે—અર્થ—દેહી જીવને મનુષ્યદેહ દુર્લભ છે એ દેહ ક્ષણભંગુર છે તેમાં પણ ભગવાનના ભક્તજનોના દર્શન દુર્લભ છે" આ વાક્યાનુસાર માનુષ દેહ ઉત્તમ છે ને કે ક્ષણભંગુર છે તો પણ મહાન અર્થ સાધી આપે એવો છે કૌમાર અવસ્થામાંજ પ્રભુ શરણ લઈ ભગવદ્ધર્મ કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે આવો ઉત્તમ માનુષ દેહ ક્ષણમાં નાશ પામે એમ છે અને જો ભગવદ્ધર્મ, ભગવત્સેવા, સ્મરણાદિક જો વૃદ્ધાવસ્થાને માટે મુલતવી રાખવામાં આવે તો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે ક્યારે કાલ ભક્ષણ કરશે તે કહી શકાય નથી. અન્તકાળે કશું ન બની આવે તેથી સાવધાન રહી યથાશક્તિ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કૌમારાવસ્થાથીજ કરવા જેવું નહિ આવો ઉત્તમ દુર્લભ માનુષ દેહ પ્રાપ્ત કરીને પણ જો ચિત્તને લૌકિકમાં આસક્ત કરી હરિશરણ ન જાય, તો એનો માનુષ દેહ વૃથા છે, એ પોતાના પારસમણિને—ચિન્તામણિને કોડીના સમાન ધૂળમાં પટકે છે, અને અન્તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે હરિશરણના ઉપાય દુર્લભ છે તેથી શ્રીહરિરાયજી અતિખેદ કરે છે।

શ્રીગોપેશ્વરજીના ચિત્તનું સાન્ત્વન કરવા શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજીને કંઈ કંઈ અનુકૂલતા છે તે જણાવી આપે છે શ્રીહરિરાયજી વ્રજ તથા શ્રીયમુનાજી આદિથી દૂર પધારેલા છે.

मूलम् —व्रजवासस्तथा श्रीमद्यमुनादर्शनं मतम् ।
दूरे गोवर्धनदर्शिर्दूरं तन्नाथदर्शनम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ —વ્રજમાં વાસ તથા શ્રીમદ્યમુનાજીના દર્શન, તથા શ્રીયમુનાજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા શ્રીગોવર્ધન—શ્રીગિરિરાજજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, તથા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના

દર્શન-એ સર્વ દૂર થયા છે ! ! (૬) **વિવેચનઃ**—હરિશરણનું કોઇ પણ સાધન મ્હારાથી થયું નહિ ! વ્રજમા વાસ પણ થયો નહિ ! વ્રજદેશ મહાઉત્તમ છે ! વ્રજદેશ પ્રભુશરણ જવાનું ઉત્તમ સ્થલ છે ! જો ત્યાં સ્થિતિ થાય તો પ્રભુ આપણને પોતાના કરી લે અને કૃપા કરે ! એવો ઉત્તમ વ્રજવાસ પણ મ્હારાથી તો ન થયો ! શ્રી યમુનાજીનો એવો પ્રતાપ છે કે ગમે તેવો દુષ્ટ જીવ પણ જો જાણે અજાણે એનું એકવાર જલપાન કરે તો એ જીવને [1]યમયાતના ન થાય. જે જીવ શ્રીયમુનાજીનો આશ્રય કરે તેને શ્રીયમુનાજી શ્રીઠાકોરજીની લીલાનો અનુભવ કરાવે અને તેના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી ભગવલ્લીલાનુભવ યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે. એવું શ્રી યમુનાજીનું અલૌકિક માહાત્મ્ય છે ! મ્હને તો એવા શ્રીયમુનાજીનાં દર્શન પણ દૂર છે ! [2]શ્રીગિરિરાજ એવા ભગવદીય છે કે પોતાના સંગથી નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી (ભીલડી) ને પણ ભક્તિ આપે છે ! એવા શ્રીગિરિરાજજી પણ મ્હારાથી દૂર છે ! અરે ! શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીના પણ દર્શન મને દુર્લભ થયા છે ! આ પ્રકારે પરદેશમાં સ્થિતિ કરવાથી હુ ભાગ્યહીન છું ! હવે હુ શું કરૂં ?

હવે જો કોઈ એમ શંકા કરે કે શુ કરવા આવા ખેદ કરો છો ? મનમાં ભાવપૂર્વક એ વસ્તુઓનું સ્મરણ કરશો તો એ વસ્તુઓ પાસે જ છે મનમા વ્રજ આદિની ભાવના કરો તો પ્રત્યુત્તર આપે છે –

मूलम्ः--विषयक्रान्तितो दूरे भगद्भावसन्ततिः ।
देशान्तरास्थितस्याद्य दूरे सङ्गः सतामपि ॥७॥

શબ્દાર્થઃ—વિષયક્રાન્તિથી ભગવદ્ભાવનો વિસ્તાર દૂર રહ્યો છે અને હું કે જે પ્રદેશ–દેશાન્તરમા સ્થિતિ કરી રહ્યો છુ તેને સત્પુરુષનો સ ગ પણ દૂર થાય છે (૭) **વિવેચનઃ**- દેહ વિષયથી આક્રાન્ત–પૂર્ણ થઇ રહ્યો છે. તેથી ભગવદ્ભાવ અતિ દૂર છે જેનું હ્રદય શુદ્ધ હોય, અષ્ટપ્રહર લૌકિક વાતો મનમાં ન સ્ફુરતાં ભગવત્સ્મરણ ચાલી રહે તેવા ભગવદી-

---

૧ શ્રીયમુનાજી અને યમ સૂર્યની સતતિ છે. બીજુ શ્રીઠાકોરજીએ શ્રીયમુનાજીના તીરપર, શ્રીયમુનાજીના જલમા ક્રીડા કરી છે. આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીને ભગવત્સબધ છે જેને પરિણામે જે કોઇ જીવ શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરે તેને ભગવત્સમ્બંધ પ્રાપ્ત થાય એમા સંશય નથી શ્રીયમુનાજીમા શ્રીઠાકોરજીએ વ્રજભક્તો સહિત ગસલીલાને અંતે જલક્રીડા કરી હતી જેને લીધે શ્રીયમુનાજીના પાનથી વ્રજભક્તોની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીયમુનાજી ચાર પ્રકારના ભક્તોનું એક યૂથ ગણાય છે કે જે યુથ ભગવાનને નવીન સામગ્રી અગીકાર કરાવે છે, ભગવત્સબધ કરાવે છે, અપૂ ભગવાનની સાથે રમણ કરવા યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે છે આવા શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરનારને યમરાજા પણ કેવી રીતે દુ ખ આપી શકે ? વધુ વિગત માટે જુઓ અમારો "શ્રીયમુનાસ્તોત્રરત્નાકર"

૨ મથુરાજીની પાસે ૮૪ કોશનો એક વ્રજદેશ નામનો પ્રદેશ છે ત્યા શ્રીગિરિરાજ નામના એક પર્વત છે પર્વતની કન્દરામાં શ્રીઠાકોરજી ગાયો ચરાવતા ચરાવતા પધારે છે શ્રીગિરિરાજ શ્રીઠાકોરજીનું સન્માન મધ્યાહ્નસમયે શીતલ સ્થાન આપી કરે છે, તેથી એમને પણ પુષ્ટિમાર્ગમા ભગવદીય કહ્યા છે એમના સબધી જે ભીલડીઓ–પુલિદીજીઓ- નિકટ પ્રદેશમાં રહેતા હતા તેમને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઇ અને નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિદીજી—ભગવદીયોનો ભોગ (વનના ફલફુલાદિ, શ્રીઠાકોરજી અંગીકાર કરતા હાલમા પણ પુષ્ટિમાર્ગના મ દિરોમા ઉત્થાપનભોગ શ્રીપુલિદીજીના ભાવથી ધરાવાય છે.
[શ્રીગિરિરાજજીના સ્વરૂપ વર્ણન માહાત્મ્ય માટે જુઓ અમારો " શ્રીગિરિરાજભૂષણગ્રન્થ "

અને સર્વ વસ્તુ ભાવનાથી સિદ્ધ થાય પરન્તુ હું તો વિષયથી પૂર્ણ છું દૂર દેશમાં સ્થિતિ કરું છું અને સંગ પણ અત્ર લૌકિક પ્રવાહી મનુષ્યોનો થાય છે, ભગવદીયના સંગમાં થતી ભગવદ્ભાવનો વિચાર કરવો એ મ્હને સુલભ નથી (૭)

मूलम्ः—तद्भावात् कथा दूरे ततो विमुखता हृदः ।
एवंविधस्य सततं श्रीकृष्णः शरणं मम ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થઃ—સત્સંગના અભાવથી ભગવત્કથા દૂર છે તેથી હૃદયની વિમુખતા (બહિર્મુખતા) થાય છે આવી સ્થિતિમાં રહેલો જે હું તેના નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય હોજો। (૮)

વિવેચનઃ—જો ભગવદીયો હોય તો શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ભાવાત્મક કથા અને એમની કથાનું શ્રવણ થાય ત્યારે વિવિધ ભગવદ્ભાવ હૃદયમાં સ્ફુરે. પરંતુ એવા ભગવદીયો મ્હારાથી દૂર છે, તેથી ભાવાત્મક કથા–શ્રવણ પણ દૂર છે અને હૃદયમાં બહિર્મુખતા છવાઇ રહી છે આમ સર્વસાધનાથી રહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણના જ શરણની ભાવના વિના અન્ય હું શું કરું ? શ્રીમહાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે—અર્થ—વિવેક, ધૈર્ય અને ભક્તિ આદિથી રહિત. વિશેષે કરીને પાપમાં આસક્ત, દીન, એવો જે હું તેની કૃષ્ણજ ગતિ હોજો। આ પ્રકારે હું સાધનથી રહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ જ મ્હારે સદા આશ્રયસ્થાન છે (૮)

मूलम्—को वेद कृष्णः किं कर्त्ता न जानेऽहं कृपानिधिः ।
तथापि श्रीमदाचार्यशरणं करवे मनः ॥९॥

શબ્દાર્થ—કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે તે કોણ જાણે છે ? હું તો જાણતો નથી તથાપિ મ્હારા મનને એક શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ કરું છું (૯)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ શું કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે હું જાણતો નથી મ્હારી શું ગતિ કરશે તે મ્હારાથી જણાય એમ નથી, હું એટલું જાણું છું કે "શ્રીકૃષ્ણ દયાનિધિ છે, નિજ ભક્તોપર નિશ્ચય કૃપા કરે છે" હું એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરી શકો છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરશે જ મ્હારું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે.

આમ અહીં શ્રીહરિરાયજી એમ બતાવે છે કે શ્રીઆચાર્યજીનું શરણ અને શ્રીકૃષ્ણશરણ એક છે. જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવે છે તેને જ શ્રીયમુનાજી શ્રીગિરિરાજજી, અને શ્રીજીની સાક્ષાત્ લીલાનો અનુભવ તેને થાય છે શ્રીઆચાર્યજીના શરણ વિના કદી ફલસિદ્ધિ થતી નથી.

मूलम्—विशेषः प्रेमजित्पत्राद् बोद्धव्यः सर्ववृत्तयुक् ।
अनेन केवलेनैव किञ्चित्स्वस्थं मनो मम ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ—વિશેષ વાર્તા સર્વ વૃત્તાન્ત સહિત પ્રેમજીના પત્રમાંથી જાણી લેજો એમ છે મ્હારું મન જે કંઇક સ્વસ્થ છે તે કેવલ આનાથીજ (આ બોધ દર્શાવ્યો તેનાથીજ) છે

इतिश्रीहरिरायजीविरचितस्वकीयविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ १९ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૦ મું.

ઉદ્દેશ:—શરણાગતિ પહેલાનાં દોષોની ચિન્તા ન કરવી, શરણાગતિ થયા પછીથી સાવધાન રહેવું. નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું, ભગવત્સેવાગુણગાનાદિક કરવા. [1]અલ્પજ્ઞ જીવોના વચનથી મોહ પામવો નહિં, પુષ્ટિમાર્ગથી બુદ્ધિ ચલિત ન થવા દેવી. સર્વદા સત્સગમાં રહેવું, શ્રીઆચાર્યજીના વાક્યમાં નિષ્ઠા રાખવી, અને પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરનારનો સગ ત્યજવો, એવુ નિરૂપણ આ વિશમા શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે.

मूलम्ः—समाचारावगत्यैव सन्तोषो जनितो महान् ।
सदोषेऽपि हरिर्जीवेऽनुग्रहं कुरुते स्वतः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ.—સમાચાર જાણીને મને મહાન્ સન્તોષ થયો છે. હરિ શ્રીકૃષ્ણ દોષ-સહિત જીવપર પણ પોતેજ અનુગ્રહ કરે છે. [૧] **વિવેચન**—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'તમારો પત્ર આવ્યો તે વાચી મહાન્ સતોષ થયો છે તમને જે [2]ગૃહભંગરૂપ આપત્તિ આવી પડી તે દુ:ખમાંથી હવે તમારૂં મન શાન્ત થયુ, તમારૂં હૃદય એ દુઃખથી નિવૃત્ત થયુ, તમને હવે સન્તોષ થાય છે એ જાણીને અમને પણ સન્તોષ થયો, હવે જે શિક્ષાનો અગ્રભાગમાં ઉપદેશ થાય તે મનમાં ધારણ કરશે હરિ જાણે છે કે જીવ દોષ-પૂર્ણ છે છતાં પણ એવા સદોષ-દુષ્ટ જીવને પોતાના બળથી ઉદ્ધારે છે પ્રભુ જીવના સામર્થ્ય તેમજ દોષ વિચારતા નથી એનાપર અનુગ્રહ કરે છે શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણની નિન્દા કરતો હતો, દુષ્ટ હતો, તો પણ એને ઉત્તમ ગતિ પ્રભુએ દાન કરી, ઇન્દ્ર પોતાનો ઈંદ્રયાગ બંધ થવાથી, કોપ કરી વ્રજદેશ ઉપર મૂસળધાર જલવૃષ્ટિ કરી તોપણ પ્રભુએ એના ઉપર કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણ સ્વપ્રેમબળથી દોષયુક્ત જીવો ઉપર કૃપાજ કરે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, ભજન, શરણ નિરન્તર કર્ત્તવ્ય છે.

मूलम्ः—प्रमेयबलमासाद्य किमसाध्यं तदा भवेत् ।
अतः प्रथमदोषाणां चिन्ता नैव विधीयताम् ॥२॥

શબ્દાર્થ—પ્રમેયબલની પ્રાપ્તિ કરી તો પછી શું અસાધ્ય હોઈ શકે ? તેથી પ્રથમ દોષોની ચિન્તા કર્ત્તવ્ય નથી. (૨) **વિવેચન.**—પુષ્ટિમાર્ગમાં-પ્રભુના અનુગ્રહ માર્ગમાં-કૃપામાર્ગમાં સર્વ કાર્ય પ્રમેયબલથીજ સિદ્ધ થાય છે જીવના સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ

૧ અલ્પજ્ઞ એટલે થોડું જ્ઞાન ધરાવનાર, યદ્યપિ બહુ વિદ્વાન્ પણ્ડિત હોય પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થમા ગભીર પ્રવેશ ન કર્યો હોય તો તેને અલ્પજ્ઞ અથવા સ્વલ્પજ્ઞાનવાન સમજવો

૨ વિવેચનમાં ગૃહભગનું સ્મરણ કર્યુ છે મુલમાં ફક્ત (સમાચાર જાણીને) એટલાજ શબ્દો છે. સ્પષ્ટ 'ગૃહભગ' દર્શાવ્યો નથી તો પણ શ્રીગોપેશ્વરજી વિવેચનમાં ગૃહભંગનો પ્રસગ જણાવે છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે 'નવમ શિક્ષાપત્રનુ પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનનુ નિરૂપણ વાચીને, તથા દશમ શિક્ષાપત્રમા આર્તિના કારણોનુ મનન કરીને એમના ચિત્તનુ સમાધાન થયુ છે એમણે ગૃહભગનો શોક દૂર કર્યો છે એ સમાચાર એમણે શ્રીહરિરાયજીને ઓગણીશમા પત્રના જવાબમાં લખ્યા હશે. તે જવાબ સ્વીકારીને શ્રીહરિરાયજીએ વિશમા પત્રનો આરભ કર્યો છે:-'સમાચાર જાણીને ઇત્યાદિ'

થતું નથી. જીવ ક્યાં સુધી સાધન કરી શકશે ? એના સાધનના દોષ પણ દૂર થવાના નથી. તેથી વૃથા ચિન્તા ન કરવી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે 'जीवाः स्वभावतो दुष्टाः' "જીવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે" તોપણ દુષ્ટ જીવ અજ્ઞાનથી પોતાની શ્રેષ્ઠતા માની રહ્યો છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી પ્રભુની કૃપાથી જ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે પ્રભુ સ્વધર્મબળથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખી કોઈપણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી.

मूलम् –सजातभगवद्भावमपथ्यमिव सद्गुणम् ।
लोकनिन्दाभवं दुःखं न धर्तव्यं हि मानसे ॥३॥

શબ્દાર્થ —જેમ સારા ગુણવાળી ઔષધિને અપથ્ય (ખારું, ખાટું વગેરે ન ખાવાની વસ્તુ ખાવી તે) નાશ કરે છે, તેમ લોકનિન્દાથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ મનમાં લાવવાથી, જે (શ્રેષ્ઠ) ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલો છે તેનો નાશ થાય છે તેથી લોકનિન્દાનું દુઃખ મનમાં ન લાવવું. (૩) વિવેચન.—લૌકિક ચિન્તાથી ભગવદ્ભાવનો નાશ થાય છે તેનો દૃષ્ટાન્ત કહે છે જેમ કોઈ સુન્દર ઔષધિનું સેવન કરે અને પછી એ ઔષધિને અનુકૂળ (ખારું ખાટું ન ખાવું તે) કરી–નિયમ ન પાળે તો તે ઔષધિની અસર નાશ પામે છે, રોગ વૃદ્ધિ પામે છે રોગ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વધ્યો હોય ત્યારે એ ભગવદ્ભાવના રક્ષણાર્થે લૌકિક નિન્દા મનમાં ન લાવવી. તોપણ જો લૌકિક નિન્દાનું દુઃખ જીવ મનમાં લાવે તો ભગવદ્ભાવને પોષણ મળતું નથી ભગવદ્ભાવની કરી–ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિનો નિયમ–સાચવાતો નથી ભગવદ્ભાવને સમ્બન્ધ થાય છે. આમ ભગવદ્ભાવ લૌકિકાદિ દુઃખની કોઈ પણ ચિન્તા કરવાથી નાશ પામે તે સારૂ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં ચિન્તાનિવૃત્તિને અર્થે કહે છે–"જેણે આત્મા સમેત સર્વ પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે તેણે કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી." તેથી લૌકિક નિન્દારૂપ મહાદુઃખને કદાપિ મનમાં લાવવું નહિ લૌકિક જીવો અનેક પ્રકારના છે તે અનેક જીવોનું અનેક પ્રકારનું કહેલું કરી શકતું અશક્ય છે એટલે એ લૌકિક નિન્દા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ! શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે 'શ્રીગોપીજનોએ ભગવત્પ્રાપ્તિને અર્થે લોક અને વેદનો ત્યાગ કર્યો, અને પ્રભુનું ભજન કર્યું તે સમય એ તેમજ તેમના માતાપિતાઓએ બહુ નિન્દા કરી તોપણ ગોપીજનોએ તેની ચિન્તા ન કરી ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈ રાસલીલામાં કૃપાદાન કર્યું" તેથી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી એજ યોગ્ય છે. (૩)

मूलम् –अग्रे तु सावधानत्वं विधेयं सर्वथा पुनः ।
दुःसङ्गादिमहादोषा नाशयन्त्येव तत्क्षणात् ॥४॥

શબ્દાર્થ —તે પછી તો સર્વદા નિશ્ચય સાવધાનપણું રાખવું, દુઃસઙ્ગાદિ મહાદોષ તત્ક્ષણ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે વિવેચન.—હવે પછી સાવધાન રહેવું કારણ કે દુઃસઙ્ગ રૂપ દોષ મહાબાધક છે જે મહત્ત્વથી એકત્રિત કરેલા ભગવદ્ભાવને એક ક્ષણમાંજ દુઃસઙ્ગ સર્વતઃ નાશ કરે છે શ્રીભાગવતાદિ પુરાણમાં કહ્યું છે કે, 'મહાન્ ભગવદીય પણ દુઃસ

ગથી પડયા છે, માટે તમે દુઃસંગથી ક્ષણે ક્ષણે સાવધાન રહેજો.' (૪)

मूलम्ः–असज्जनकृता निन्दा तुष्ट्यै सत्त्वविनिश्चयात् ।
यतस्तेषां न रोचन्ते सन्त एव हि सर्वथा ॥५॥

શબ્દાર્થઃ—અસત્ પુરુષો જે નિન્દા કરે છે તે નિન્દા ભક્તના સન્તોષને અર્થે છે કારણ કે એ નિન્દા ધૈર્યરૂપ સત્ત્વનો વિશેષ નિશ્ચય કરી આપે છે. અસત્પુરુષો સર્વથા પ્રિય લાગતાજ નથી. **વિવેચનઃ**—અસજ્જન [અવૈષ્ણવ] તથા અન્યમાર્ગીય બહિર્મુખ જે જે નિન્દા કરે તે શ્રવણ કરીને મનમા દુઃખ ન પામશો મનમાં પ્રસન્ન રહેજો. 'હુ જીવ છુ જીવ હોઇ દોષપૂર્ણ છુ તેથી દોષવાન્ જીવની લોકો નિન્દા કરે એ સત્યજ છે.' એવો નિશ્ચય કરી લોકનિન્દા સહન કરજો. જે સન્ત છે–સાધુ પુરુષો છે તે કદાપિ દુષ્ટોની વાણીમાં રુચિ રાખતા નથી. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રહ્લાદજીએ દુષ્ટ પિતાના કટુ વચનોની ગણુના કરી ન હતી. જે નિન્દા વા દુ.ખ–પ્રતિબન્ધાદિક પિતાએ મૂક્યા તે સહન કર્યાં ત્યારે પ્રભુએ ભક્તની રક્ષા કરી. તેથી ધૈર્ય રાખી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી. (૫)

मूलम्ः–मार्गविश्वासरहिताः पूर्वदोषैकदृष्टयः ।
यतो नामैव हि हरेः सर्वदोषनिवर्त्तकम् ॥६॥

શબ્દાર્થ.—(જે) અસજ્જન પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તેમજ પૂર્વથી જ દોષદૃષ્ટિયુક્ત છે (તેમની વાણીમાં વિશ્વાસ ન રાખવો) તેથી હરિનું નામ જ સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરે એમ છે. [૬] **વિવેચનઃ**—દુષ્ટ કેવા છે? પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે. પૂર્વજન્મથી દોષ જ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એ લોકો જોઈ રહ્યા છે પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ સર્વ જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે તે જોઈ શકતા નથી. તેથી શરણુ આવે તો પણુ પ્રથમની દુષ્ટતાને લીધે દોષજ જોઇ રહ્યા છે. પોતાની કુટિલતા ત્યજતા નથી. આસુરી પ્રકૃતિના એ લોકો છે, તેથી એમનો વિશ્વાસ માર્ગમા નથી. ભગવાનનું નામ એવુ છે કે કેવલ નામસંકીર્ત્તનથી સર્વદોષ નિવૃત્ત થાય છે ષષ્ઠસ્કન્ધ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અજામેલ આખ્યાનમાં વિષ્ણુદૂતે કહ્યુ છે કેઃ–**અર્થ.**—'અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી ઉત્તમશ્લોક (ભગવાન)નાં નામનું કીર્ત્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ઠને ભસ્મ કરે, તેમ સર્વ પાપને ભસ્મ કરે છે. વૈકુણ્ઠ (ભગવાનના)ના નામનું ગ્રહણ, ભલે સંકેતથી થયું હોય, વા પરિહાસમાં થયું હોય, વા ગીતાલાપપૂરણાર્થે થયું હોય–ગાયનના પૂરવાને અર્થે પણ જો પ્રભુનું નામ લેવાયું હોય–અથવા અવજ્ઞાનથી લેવાયું હોય તોપણ તે [ભગવન્નામગ્રહણ] સમગ્ર પાપનું હરણ કરે છે. એમ ઋષિ લોકો જાણે છે હે પુત્રો! હરિના નામના ઉચ્ચારણનું પણ માહાત્મ્ય તો જુઓ! અજામિલ જેવા ચાણ્ડાલે કેવલ પુત્રબુદ્ધિથી ભગવાનના નામનુ ગ્રહણ કર્યું તો તેથી તે મૃત્યુના પાશમાથી મુક્ત થયો" તેમજ અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યુ છે કેઃ–

मन्त्रतस्तंत्रतश्छिद्र देशकालार्हवस्तुत । सर्वं करोति निश्छिद्रं नामसंकीर्त्तनं तव ॥

અર્થ.—શુક્રાચાર્ય શ્રીવામનજીને કહે છે કે—"હે પ્રભો! મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશકાલ યોગ્ય વસ્તુઓમા જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય તે સર્વ આપનુ નામ કીર્ત્તન, પૂર્ણ (નિશ્છિદ્ર) કરે છે.' તેમજ વળી કહ્યુ છે કેઃ–

ते सुभाग्या मनुष्येषु कृतार्थो नृप निश्चितम्। स्मरन्ति स्मारयन्तीह हरेर्नाम कलौ युगे।

તેમજ ષષ્ઠસ્કંધમાં વિષ્ણુદૂતનું વાક્ય છે કે —

ब्रह्महा पितृहा गोघ्नो मातृहाचार्यहाघवान्। श्वादः पुल्कसको वापि शुद्ध्येरन् यस्य कीर्तनात्।

અર્થ — હે નૃપ! નિશ્ચય મનુષ્યોમાં તેઓજ કૃતાર્થ છે તેમજ સુભાગ્ય છે કે જેઓ કલિયુગમાં શ્રીહરિનું નામ સ્મરણ કરે છે અને તેનું સ્મરણ અન્યજનોને કરાવે છે।

હે રાજન્! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો એક મહાન્ સદ્ગુણ છે તે એ છે કે શ્રીપ્રભુના કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઇ જીવ પરગતિ પ્રાપ્ત કરે છે]

બ્રહ્મહત્યા કરનાર, પિતૃહત્યા કરનાર, ગોહત્યા કરનાર, માતૃહત્યા કરનાર, આચાર્ય (વિદ્યાગુરુ કરાવનાર) અથવા આચાર્ય (પોતાના વડિલ)ની હત્યા કરનાર, પાપી, વા ચણ્ડાલ જેવો તેવો દુષ્ટ અને હીન હોય તેપણ જેના (ભગવાનના) કીર્તનથી શુદ્ધ થાય છે." આ પ્રકારે જ્યાં ત્યાં શાસ્ત્રમાં ભગવાનના નામનું માહાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ છે (૬)

मूलम् – तदपि श्रीमदाचार्यवदनाम्बुजनिःसृतम्।
तत्प्रकाशितमार्गस्य सर्वसम्पादनक्षमम् ॥७॥

શબ્દાર્થ — એ ભગવન્નામ પણ જ્યારે શ્રીમદાચાર્યજીના મુખારવિન્દમાંથી નિકળે ત્યારે એ એમના (આચાર્યજીના) પ્રકાશ કરેલા માર્ગના સર્વ [પ્રકાર] સમ્પન્ન કરવા શક્તિમાન છે. વિવેચન — યદ્યપિ સર્વ ભગવાનના નામો સર્વસુખદાતા છે, સંસાર દુઃખથી મુક્ત કરે છે, તોપણ આ અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર (श्रीकृष्णः शरणं मम) રૂપી નામ જ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના શ્રીમુખથી નીકળીને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે. જે જીવને શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા નામ પ્રાપ્ત થયું છે, તેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવાનના સર્વ નામમાં અષ્ટાક્ષરમન્ત્રરૂપી નામ ઉત્કૃષ્ટ છે. એ અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર જ્યારે જીવને શ્રીઆચાર્યજીના મુખકમલ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જીવનો પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર થાય છે. શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે — અર્થ — "તાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર (श्रीकृष्ण शरणं मम) અમને કહ્યો છે તેનાથી જ આ લોક અને પરલોક સુખ થી સર્વમાં નિશ્ચિન્તતા છે." આ પ્રકારે ભાવથી વૈષ્ણવે સર્વ સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ એવા શ્રીઅષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરવો. (૭)

मूलम् – ततोऽपि ब्रह्मसम्बन्धः सर्वदोषनिवर्त्तकः।
निर्दोषानन्दसेवापि दोषाभावप्रसाधिका ॥८॥

શબ્દાર્થ — તેથી જ બ્રહ્મસમ્બન્ધ સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરે એમ છે. નિર્દોષ, આનન્દરૂપ ભગવાનની સેવા પણ દોષનો અભાવ સાધી આપે એવી છે [૮]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે નામથી સર્વદોષનો નાશ થાય છે તો પછી જે જીવને બ્રહ્મસમ્બન્ધ થાય તેના સર્વ દોષનો નાશ થાય એ તો ઉચિત છે એમાં શું આશ્ચર્ય! સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરવાને પ્રભુએ બ્રહ્મસમ્બન્ધની આજ્ઞા આપી છે. સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે — અર્થ — [બ્રહ્મસમ્બન્ધ કરવાથી સર્વના દેહ અને જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક થાય છે. એ નિવૃત્ત કરવાના દોષ પાંચ પ્રકારના

છે.] જે જીવને શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ થાય તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ભગવાન નિર્દોષ છે તેથી એમની સેવામાં નિર્દોષ જીવનો જ અંગીકાર થઇ શકે. તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને બ્રહ્મસમ્બન્ધ કરાવી તે દ્વારા નિર્દોષ કરીનેજ તે જીવને સેવામાં લગાડે છે ભગવત્સેવા પણ નિર્દોષ અને આનન્દરૂપ છે, સર્વ દોષનો નાશ કરે એવી છે, "બ્રહ્મસમ્બન્ધથીજ જો સર્વદોષની નિવૃત્તિ થાય છે તો પછી ભગવત્સેવાથી કયા દોષનો નાશ થાય ?' એ શંકા કરનારનું સમાધાન કરે છે કેઃ—દેહ, અને જીવના જે સર્વ દોષ હતા તે તો બ્રહ્મસમ્બન્ધથી દૂર કર્યા. પરન્તુ પુનઃ પ્રભુની લીલાપ્રાપ્તિમા જે પ્રતિબન્ધરૂપ દોષ હોય છે તે સેવાથી દૂર થાય છે, ત્યારેજ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય. એ ભાવ વિચારી વૈષ્ણવે બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઇ ભગવત્સેવા કરવી. (૮)

मूलम्ः–गुणगानं तु सर्वेषा दोषाणां विनिवारकम्।
गुणगाने ज्ञानमार्गादुत्कर्षः प्रभुणोदितः ॥९॥

શબ્દાર્થઃ—ગુણગાન તો સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરનાર છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ગુણગાન ઉત્કૃષ્ટ છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. (૯) **વિવેચનઃ**—સર્વ દોષ નિવૃત્ત કરનાર ગુણગાન બે પ્રકારનું છે એક પુષ્ટિમાર્ગીય તથા બીજુ . મર્યાદામાર્ગીય ગુણગાન. જેમ વ્રજભક્તો શ્રીઠાકોરજીના સંયોગમા સેવા, દર્શનાદિ કરે છે અને જ્યારે શ્રીઠાકોરજી ગોચારણાર્થ વનમા પધારે છે ત્યારે ભગવાનના વિયોગમાં વેણુગીત, યુગલગીતાદિ ગાઇ ગાઇ સન્ધ્યાપર્યન્તનો સમય વીતાવે છે; તેમ શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટમાર્ગમાં વિરહથી વિયોગની ભાવના કરવી, સંયોગમાં સેવાદર્શન કરવાં, અને વિયોગમાં ભગવલ્લીલા વેણુગીત, યુગલગીતાદિનું ગાન કરવું, આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ગુણગાનમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બન્ને રસનો અનુભવ થાય છે મર્યાદામાર્ગમા કેવળ ગુણગાન જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની માફક સેવાદિસંયોગરસનો અનુભવ થતો નથી (૯)

मूलम्ः--ज्ञानं सकलदोषाणां दाहकं परिकीर्त्तितम् ।
तथापि न प्रभोः प्रादुर्भावे यत्प्रतिबन्धकम् ॥१०॥
तन्निवर्त्तयितुं शक्तमतो न्यूनं निरूपितम्।
ततः स्वाचार्यसान्निध्यं क्षणाद्भावप्रदायकम् ॥११॥

શબ્દાર્થઃ--જ્ઞાન સકલ દોષને ભસ્મ કરે છે એમ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તો પણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રાકટ્યમાં જે પ્રતિબન્ધક હોય છે, તેને નિવૃત્ત કરવા સમર્થ નથી, તેથી જ્ઞાન (શ્રીઆચાર્યજીના સાન્નિધ્ય કરતા) ન્યૂન કહેવાયલું છે શ્રીઆચાર્યજીનું સાન્નિધ્ય (સામીપ્ય) છે તે જ ક્ષણમા ભગવદ્ભાવનું દાન કરે છે (૧૦–૧૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન એવું છે કે તેથી સંસારના સકલ દોષ નિવૃત્તિ પામે–ભસ્મ થાય, પછીથી જો જીવ નિર્વિઘ્ન થાય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. પરન્તુ જ્ઞાનમાર્ગમા પ્રભુ પ્રકટ થઇને દર્શન દેતા નથી જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન ભક્તિમાર્ગમા પ્રતિબન્ધરૂપ છે કારણ કે એ ગુણગાનથી પ્રભુનું દર્શન થતું નથી, લીલારસનો અનુભવ થતો

નથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી તેથી જ્ઞાનને ભક્તિમાર્ગમાં પ્રતિબંધરૂપ સમજવું આમ છે તેથી તમે જ્ઞાન સાધશો નહિ ભગવત્સેવાજ મુખ્ય છે એમ સમજજો. ભક્તિમાર્ગથી જ્ઞાનમાર્ગ ન્યૂન છે એમ શ્રીઆચાર્યજી પોતે સંન્યાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રંથમાં કહે છે કે–'ज्ञानार्थमुत्तराङ्गं च सिद्धिर्जन्मशतैः परम्' અર્થાત્–'સો જન્મ પર્યન્ત જ્ઞાનમાર્ગનું સાધન સિદ્ધ થાય અને તેમાં પ્રતિબન્ધ ન થાય ત્યારે બ્રહ્મના લોકમાં જવાય. પછી જ્યારે બ્રહ્માનો લય થાય ત્યારે જ્ઞાનીનો લય મોક્ષ[1] થાય છે' આ પ્રકારે જ્ઞાનમાર્ગીય જીવ ભક્તિમાર્ગીય જીવથી ભિન્ન પ્રકારનો છે તેથી તમે પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં તત્પર રહેજો. [2]શ્રીઆચાર્યજીનું સાન્નિધ્ય થાય તો પોતે ભગવદ્ભાવનું દાન કરે છે સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીનો સેવામાર્ગ ગ્રહણ કરજો.

मूलम् –तद्दिदृक्षार्तितापानां क्रमादेवेह सम्भवात् ।
तत उत्तरभावस्य भावना वह्निरूपतः ॥१२॥

શબ્દાર્થ —શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઈચ્છા, આર્ત્તિ અને તાપના ક્રમથીજ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સમ્ભવ (ઉત્પત્તિ) છે, તેથી વિરહાત્મક ભાવની ભાવના વિપ્રયોગાગ્નિથી થાય છે ૧૨

વિવેચન —પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્યાં જ્યાં ચિત્ત લગાડી ભગવત્સેવા કરે ત્યાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના દર્શનનો તાપ ક્રમથી વધે છે આ પ્રકારે જ્યારે અધિક તાપ થાય ત્યારે સવ દોષ દૂર થાય છે, ત્યારે જ દૈન્ય સિદ્ધ થાય. ત્યાર પછી વિપ્રયોગાત્મક ભાવ હૃદયમાં સિદ્ધ થાય ત્યારે વ્રજભક્તોના ભાવની ભાવના કરવી, માનસી સેવા એજ સર્વોપરિ ફલ છે જ્યારે વ્રજભક્તોનો અગ્નિરૂપ ભાવ (તાપ–ક્લેશ, પ્રભુમિલનાર્થ તીવ્ર આકાંક્ષા વૃદ્ધિ પામે ત્યારે સમજવું કે ભાવાગ્નિરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી હૃદયમાં પધાર્યા છે (૧૨)

मूलम् –क्षणेन दोषसङ्घस्य नाशक सर्वथा मतम् ।
एवम्भूते स्थिते मार्गे नून येषामभाग्यत ॥ १३॥
अविश्वासस्ततस्तेषा न गति क्वापि विद्यते।

૧ જ્ઞાનીનો મોક્ષ થાય છે એટલે જ્ઞાનીનો બ્રહ્મમાં લય થાય છે જેમ સાકર જલમાં લીન થાય છે તેમ જ્ઞાની બ્રહ્મમાં એકરસ થઇ જાય છે બ્રહ્મમાં લય પ્રાપ્ત કરવો એજ જ્ઞાનીનું પરમ ફલ છે પરન્તુ ભક્તનું–તેમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તનું–ઉત્તમોત્તમ ફલ જ્ઞાનીના ફલ કરતાં અધિક છે ભક્તજનોનો લય ભગવાનમાં થતો નથી પરન્તુ તેમને અલૌકિક દેહ પ્રાપ્ત થાય છે આ અપ્રાકૃત દેહ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ ભગવાનની લીલાના રસનો આસ્વાદ કરે છે શ્રીકૃષ્ણ પણ પુરુષોત્તમના અધરામૃતનો આસ્વાદ અનુભવ કરાવ્યા કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાનમાર્ગનું ફલ ભક્તિમાર્ગીય ફલ કરતાં અતિ નિકૃષ્ટ છે । જ્ઞાનીને મોક્ષદશામાં દેહ રહેતો નથી કે જેથી તે રસાત્મક પુરુષોત્તમના લીલારસનો અનુભવ કરી શકે ।

૨ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું સામીપ્ય-દર્શન એવું ફલરૂપ છે કે શ્રીકૃષ્ણ પણ જો એમની નિકટ હોય તો એમની કૃપાથી પ્રાણપ્રિય શ્રીકમલપતિ શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા થાય છે આથી શ્રીકૃષ્ણ એમની સમક્ષમાં હોય ત્યારે થાય એ તો સામાન્ય છે પરન્તુ એમના દર્શન કર્યા પછી પણ એ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા ઉદ્ભવ્યા કરે પ્રભુના દર્શન કરવાનો આર્ત્તિ તાપ પ્રકટ થાય એ અનિર્વચનીય છે । આજ ભાવ શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં શ્રીગુસાંઈજી પ્રકટ કરે છે

अतः स्वयं श्रुतं यद्वा भाग्याद् हृदि समागतम् ॥ १४ ॥
तदेव हि दृढं स्थाप्यं सर्वथा जीवनाऽवधि ।
नाल्पज्ञवचनाच्चाल्या बुद्धिरापातसुन्दरात् ॥१५॥

શબ્દાર્થઃ—ઉપરના શ્લોકમા કહેલા વિપ્રયોગાગ્નિ ભાવના દોષના સમૂહનો નિશ્ચય નાશ કરનાર છે એવો આ પુષ્ટિમાર્ગ છે છતાં એ માર્ગમા જેના અભાગ્ય હોય તેમને જ અવિશ્વાસ થાય છે. એવા લોકોની કોઈ પણ ગતિ નથી તેથી આપણા પોતાના શ્રવણથી–કે આપણા ભાગ્યથી જે કંઈ વિપ્રયોગાગ્નિનો ભાવ હૃદયમાં આવ્યો હોય તેને જીવનપર્યન્ત દૃઢ સ્થાપવો, અલ્પજ્ઞાન ધરાવનારના ઉપર ઉપરના સુન્દર વચનોથી બુદ્ધિ ચલિત ન કરવી. (૧૩–૧૪–૧૫) **વિવેચનઃ**—રંચક પણ ભાવરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં આવે તો એક ક્ષણમા તે સર્વ દોષનો નાશ કરે છે આ પુષ્ટિમાર્ગમા વ્રજભકતોનો ભાવ મુખ્ય છે–વ્રજભકતોનો ભાવાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ છે. આવા સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાગ્યહીન જીવો નોજ વિશ્વાસ હોતો નથી. (૧૩) જે જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ છે તેની કોઈ પણ સ્થલે ગતિ નથી. અવિશ્વાસ સર્વનો બાધ કરે છે. એ અવિશ્વાસ આપણા હૃદયમા સ્વકલ્પિત વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે કે 'આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મને કંઇ સિદ્ધિ દેખાતી નથી' આપણા પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ રાખવાથી બીજુ પરિણામ એ આવે છે કે 'જ્ઞાનમાર્ગીય કર્મમાર્ગીય અન્ય જીવો જે કઈ આપણા ભાવવિરુદ્ધ કહે ને શ્રવણ કરવાનું મન થાય છે તેથી અન્યમાર્ગીય જીવો, જે આપણા પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્કર્ષ સહી શકતા નથી, તેમનો સંગ પણ બાધક છે એમના મુખથી આ માર્ગની નિન્દા શ્રવણ થયા પછી અવિશ્વાસ આવે છે અવિશ્વાસ થવાનુ ત્રીજું કારણ એ પણ છે કે. જો જીવ અન્દરથી પ્રવાહી સૃષ્ટિનોજ હોય વા મર્યાદામાર્ગીય હોય, અને પુષ્ટિમાર્ગીય નજ હોય તો એને પુષ્ટિમાર્ગનુ સર્વોપરિ ફલ પ્રાપ્ત થતુ નથી તેથી એવા જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં અવિશ્વાસ થવાનું ચોથું કારણ અનેક પ્રકારના લૌકિક વૈદિક વિષયના તરંગો મનમા લાવવા એ છે લૌકિકાદિ વિષયની ભાવનાથી અન્ય ક્રિયા કરવાનુ મન થાય છે અને વિશ્વાસ જતો રહે છે અવિશ્વાસનુ પાંચમું કારણ બહિર્મુખ જનોનો દુઃસંગ છે. આ પાચ કારણથી અવિશ્વાસ થાય છે અને તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સર્વથા દુર્લભ થાય છે (૧૪) આ પ્રકારે જો અવિશ્વાસ હૃદયમાં દૃઢ સ્થાપિત થાય તો જેમ જલ અગ્નિનો નાશ કરે છે તેમ અવિશ્વાસ અને દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે. અલ્પજ્ઞાન ધરાવનાર જીવોના વચનચાતુર્યથી બુદ્ધિ ચલાયમાન ન કરવી તે જીવ નિન્દાના દુર્વચનો મર્યાદા ત્યજીને બોલે છે. તેથી તેમની સાથે સર્વથા વાદ ન કરવો (૧૫)

मूलम्:--सत्वानिश्चयतः सङ्गः साधको नहि संशयात् ।
यत्र वै विपरीतैव कृतिस्तत्र भ्रमः कथम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ.—વિવેક ધૈર્યાદિકના નિશ્ચયથી સંગ સર્વ સાધક છે એમા સંશય નથી, જ્યા વિપરીતજ કૃતિ છે ત્યાં ભ્રમ કેમ હોઈ શકે? **વિવેચનઃ**—જીવે એટલો દૃઢ નિશ્ચય

રાખવો કે સત્સંગ જ ભગવદ્ધર્મનો સાધક છે એમાં સંશય સ્વલ્પ પણ નથી શ્રીભાગવત પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે—"ભગવદ્ભક્તના સંગની એક ક્ષણ સમાન નથી અમે સ્વર્ગની તુલના કરતા, કે નથી મોક્ષની તુલના કરતા ? તો પછી મનુષ્ય દેવ આશીર્વાદ રૂપ રાજ્ય, ધનાદિની તો શી ગણના ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહે છે કે—હે ઉદ્ધવ ! નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે નથી મને સાંખ્ય વશ કરી શકતો, નથી ધર્મ વશ કરી શકતો, કે નથી તપ. ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્ત (કૂપ, આરામ, મઠાદિક બન્ધાવવા), દક્ષિણા, વ્રત યજ્ઞ, વેદ, તીર્થ, નિયમ, યમાદિ વશ નથી કરી શકતાં જેમ સર્વ સંગને દૂર કરનાર સત્સંગ મને વશ કરી શકે છે તેમ ઉપર કહ્યા તેમાંનું કોઇ પણ મને વશ કરી શકતું નથી !"

આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે સત્સંગ જ જીવને મહા સાધક થઇ પડે છે પુષ્ટિમાર્ગથી વિપરીત કૃતિવાળાનો સંગ જો વૈષ્ણવ ન કરે તો પછી વૈષ્ણવને શ્રમ કેવી રીતે થઇ શકે ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિશ્ચય સત્સંગ કરવો. (૧૬)

मूलम्—तत्र भ्रान्ता परं मूढास्तत्सङ्ग खलु बाधक ।
अत सत्सङ्गसहितस्तिष्ठेत्सर्वत्र सर्वदा ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ—તેમાં જે ભ્રાન્ત છે તે પરમ મૂઢ છે, તેઓનો સંગ નિશ્ચય બાધક છે તેથી સત્સંગ સહિત સર્વસ્થળે નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. [૧૭] વિવેચના—જે જીવ ભ્રાન્ત છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તે મહામૂઢ અજ્ઞાની છે તેમાં પણ ખલનો સંગ મહાબાધક છે આમ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયે સર્વ સ્થળે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સંગમાંજ સ્થિતિ કરવી. ત્યારેજ તે દુઃસંગથી બચી શકે શ્રીઆચાર્યજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—"નિશ્ચય તાદૃશ વૈષ્ણવજનના સંગમાં નિવેદનનું સ્મરણ કરવું જ" આ પ્રકારે સત્સંગ સર્વદા ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે તેથી ભગવદીયોએ એ અવશ્ય નિત્ય કરવો. (૧૭)

मूलम्—सेवां कुर्वन्सदाचारो धर्ममार्गस्थितोऽपि च ।
अविरुद्धवचोवक्ता ह्यविरुद्धकृतिप्रियः ॥१८॥
स्वाचार्यमात्रवाक्यैकनिष्ठ सततभावुक ।
तदीयजनसंसक्त सर्वसङ्गविवर्जित ॥१९॥

શબ્દાર્થ—ભગવત્સેવા કરવી, સદાચારનું પાલન કરવું તેમજ વળી ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી, અવિરુદ્ધ વચન કહેવાં, અવિરુદ્ધ કૃતિમાં પ્રીતિ રાખવી, આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીના વાક્યોમાં એક દૃઢ નિષ્ઠા રાખવી, નિરન્તર ભાવુક થવું તદીયજનના સંસર્ગમાં રહેવું. અને સર્વ આસક્તિથી વિરક્ત થવું [૧૮–૧૯] વિવેચનઃ—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદનમન્ત્ર પ્રાપ્ત કરીને પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિથી આચારસહિત ભગવત્સેવા કરવી એ વૈષ્ણવનો પ્રથમ ધર્મ છે આચાર વિચારપૂર્વક ખાસા, સેવકી, સખડી, અનસખડી, પ્રસાદી, જૂઠન, વગેરે સર્વનું ભાન રાખવું પાપાચરણ ન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગથી અવિરુદ્ધ વચન તેમજ સુન્દર શિક્ષા જો કોઇ ઉપદેશે તો તે માનવી, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રમાણાનુસાર ભગવત્સેવાનેજ પ્રિય ગણવી, અન્યમાર્ગાનુસાર પૂજા ઉપાસનાદિનો ત્યાગ કરવો. (૧૮)

એક શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીસુબોધિનીજી તેમજ નિબન્ધાદિક એતન્માર્ગીય ગ્રન્થનું શ્રવણ મનન કરવું. તેમા કહ્યું હોય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, જે ભગવદીય શ્રીવલ્લભાધીશના વચનાનુસાર વર્તે છે, એમના વચનમાં જ પૂર્ણ નિષ્ઠા રાખે છે, તેવા ભગવદીયના સંગમાં રહેવુ. જો એવા ભગવદીય પ્રાપ્ત ન થાય તો સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા, અને સ્મરણ માર્ગ રીતિ પ્રમાણે કરવા, પરન્તુ અન્ય માર્ગીયોનો સંગ સર્વથા વૈષ્ણવે ત્યજવો. આ પ્રકારે વૈષ્ણવે સર્વ પ્રકારની અન્યાસક્તિઓ-અન્યાશ્રય ત્યજી એક શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે રહેવુ ત્યારે એમની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૯)

इति श्रीहरिरायजीविरचित विंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૧ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ એકવીશમા શિક્ષાપત્રમા એવુ નિરૂપણ કર્યું છે કે "લૌકિક વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ કરી સેવા કરીએ તો બુદ્ધિ દૃઢ થાય ભગવદીયના સંગમાં નિરન્તર નિવેદનના ચિન્તનથી બુદ્ધિ દૃઢ થાય છે. લૌકિક વાર્તાનુ શ્રવણ કરનાર, લૌકિકમાં પ્રતિષ્ઠાનો લોભ કરનાર અને અન્ય લૌકિક વૈદિક કાર્યોમા આસક્ત થતાં મૂઢ જનોની પ્રભુ ઉપેક્ષા (અવગણના) કરે છે, લૌકિક પ્રતિષ્ઠા ભગવદ્ધર્મનો વિરોધ કરે છે એમ સમજી વૈષ્ણવે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સંગમા રહેવું, સંસારના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે અર્થેજ ભગવત્સેવા કર્તવ્ય નથી, લૌકિક વાસના ત્યજી પરમ ફલરૂપ ભગવાનની સેવા કરવી,"

मूलम्ः—भक्तिमार्गस्तिरोभूतस्तथा सङ्ग सतामपि ।
ततो भावस्य शैथिल्यं तदभावेऽखिलं वृथा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થઇ ગયો છે તેજ પ્રકારે સત્પુરુષનો સંગ પણ તિરોભૂત થઇ ગયો છે. તેથી ભાવ શિથિલ થાય છે અને ભગવદ્ભાવ ભાવના અભાવમાં સકલ વૃથા છે (૧) **વિવેચન:**—આ મહાકઠિન કાલને લીધે ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થયો છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનો સંગ પણ તિરોભૂત છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ પણ શિથિલ થયો છે. એ ભાવ વિના સર્વ વૃથા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વ ભાવથીજ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગ ભાવાત્મક છે. ક્રિયા માત્ર સર્વ ભાવાત્મક છે, એવો ભાવ તો પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને ભગવદીયોનો સંગ રાખીએ, ત્યારેજ જણાય. નહિ તો એ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) કદાપિ ન જણાય ભક્તિમાર્ગમાં અષ્ટ પ્રહર કેવળ પ્રભુનુંજ સુખ વિચારાય છે સેવકે (જીવે) પોતાના દેહ સમ્બન્ધી સુખ સ્વલ્પ પણ ન વિચારવુ. જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં સમર્પી દેવો. અને પોતાના દેહથી ભગવાનને કેમ સુખ આપી શકાય તે વિચારી તે પ્રમાણે સેવા કરવી આમ સેવા કરનાર ભગવદીયોનો સંગ ન થતાં ભાવ શિથિલ થાય. અને તેના વિના સર્વ વૃથા છે. (૧)

मूलम्ः—भक्तिमार्गीयताभावे क्रियामात्रं हि कर्मवत् ।
तत्रापि न मनःस्थैर्यं विक्षेपाद्व्यवहारतः ॥२॥

શબ્દાર્થ.—ભક્તિમાર્ગીયપણાનો અભાવ થાય ત્યારે આ ભગવત્સેવા પણ કર્મની માફક ક્રિયા માત્ર થઇ જાય છે તેમા પણ વ્યવહારના વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા નથી. **વિવેચન**—ભક્તિમાર્ગની રીતિ એવી છે કે અષ્ટ પ્રહર (ભગવદ્) ભાવથી પૂર્ણ રહેવું.

તે તો બનતું નથીજ પણ તેથી વિરુદ્ધ ભગવત્સેવા એ સેવારૂપે થતી નથી, પણ કર્મની માફક કેવલ ક્રિયા થઇ રહી છે જેમ કોઇ કર્મમાર્ગીય કર્મ કરે ત્યાંસુધી પોતાનું પ્રયોજન (વા સમ્બન્ધ) ન રાખે તેમ ભક્તિમાર્ગમાં સેવાનો સમય હોય ત્યાંસુધી કંઇક પ્રયોજન ભગવદીયને હોય છે સેવા પૂરી થઇ એટલે સેવાનું કાર્ય સેવામાં અને વ્યવહાર અગ્રુત થઇ રહે છે! સેવાસમયે નથી થતો સંયોગરસનો અનુભવ, અનોસરમાં નથી થતો વિપ્રયોગ રસનો અનુભવ! તેથી આ સમયમાં તો ભગવત્સેવા પણ કેવલ કર્મવત્ થઇ રહી છે! અરે! સેવામાં કર્મમાર્ગની ક્રિયા સમાન પણ ચિત્ત રોકાતું નથી! સેવામાં પણ મન એકાગ્ર થતું નથી! સેવાસમયે પણ અનેક પ્રકારના વિક્ષેપ મનમાં આવી જાય છે! નાના પ્રકારના વ્યવહારના તરંગો મનમાં આવે છે મનની સ્થિરતા એક રહેતી નથી પરન્તુ વિક્ષેપ પામે છે! (૨)

मूलम्—व्यवहारोऽप्यसिद्धश्चेद्विशेषक्षोभको मत ।
सद्भावे तु गार्हस्थ्यप्रकारैः सेवन कुत ॥३॥

શબ્દાર્થ—વ્યવહાર પણ જો સિદ્ધ ન થાય તો તે વિશેષ ક્ષોભ કરે છે કારણ કે વ્યવહારના અભાવમાં ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રકારથી સેવન કેવી રીતે થઇ શકે?

વિવેચન—ભગવત્સેવામાં વ્યવહારના તરંગો ઉઠે છે એટલુંજ નહિ પણ જો વ્યવહારના કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી ત્યારે મનમાં અતિ ક્ષોભ ઉદ્ભવે છે, અને ધૈર્ય જતું રહે છે! આવી સ્થિતિમાં ગૃહસ્થનો ભાવ પણ કેમ રહી શકે તેમજ ભગવત્સેવા પણ કેમ થઇ શકે? આ પુષ્ટિમાર્ગ ભાવાત્મક છે, જીવ તુચ્છ છે, આ કાલ મહાકઠિન છે, સેવા કરતાં કરતાં પણ વ્યવહારનું સ્મરણ સ્વતઃ કાલદોષથી થઇ જાય છે! વ્યવહાર ન ચાલે તો ધીરજ રહેતી નથી મનમાં લૌકિક ચિન્તા થવાથી ભગવદ્ભાવ કેમ રહી શકે? આમ લૌકિક વ્યવહાર પણ કરવો અને ભગવત્સેવા કર્તવ્ય છે, એ બન્ને સિદ્ધ કેમ થાય? આ શંકાના સમાધાનમાં જો કોઇ કહે કે "પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્યવાન્ છે, લૌકિક, વૈદિક સર્વ સિદ્ધ કરશે! તમે ભગવત્સેવા મન લગાડી કર્યા કરો," તો તેનો ઉત્તર નીચે આપે છે (૩)

मूलम्—व्यावृत्त्यभावपक्षस्तु बुद्ध्यदार्ढ्यात्सुदुर्लभ ।
बुद्धिदार्ढ्यं तु सततं निवेदनविचिन्तनै ॥४॥

શબ્દાર્થઃ—બુદ્ધિની દૃઢતા નથી તેથી વ્યાવૃત્તિનો અભાવ રાખવો એ પક્ષ તો અતિ દુર્લભ છે બુદ્ધિની દૃઢતા તો નિરન્તર નિવેદનના વિશેષ ચિન્તનથી થાય છે (૪)

વિવેચન—જો કે અવ્યાવૃત્ત થઇ ભગવત્સેવા કરવી એ સર્વોપરિ છે તો પણ એવી ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ જીવને નથી, આ કાલમાં પૂર્ણ વિશ્વાસજ દુર્લભ છે પ્રભુમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ વિના લૌકિક વ્યવહારનો ત્યાગ કરવો એ અત્યન્ત દુષ્કર છે એમ કરવાથી શ્રીઠાકોરજીમાં દોષબુદ્ધિ આવી જાય કે હું પ્રભુની સેવા કરૂં છું તો પણ પ્રભુ મારૂં લૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા નથી! આ પ્રકારે દોષબુદ્ધિ થાય તો દાસભાવ જતો રહે! તેથી અવ્યાવૃત્ત કેમ થવાય? એવી દૃઢ બુદ્ધિજ નથી—તીવ્ર, ઉત્તમ, બુદ્ધિ નથી—પૂર્ણ વિશ્વાસ તો દુર્લભ છે હવે કોઇ કહે કે પૂર્ણ વિશ્વાસ અને દૃઢ બુદ્ધિ રહે એવો ઉપાય કરો! પ્રભુમાં ઉત્તમ બુદ્ધિ અને પૂર્ણ વિશ્વાસ તો ત્યારે જ થાય કે જ્યારે અષ્ટપ્રહર નિવેદનનું ચિન્તન થાય,

તેમજ અષ્ટાક્ષર અને શરણુની ભાવના થાય. નિવેદનમાં શું કહ્યું છે? હવે હું કેવી ક્રિયા કરૂં છું, કેટલા દિવસથી પ્રભુને ભુલું છુ? હવે મને શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે "પ્રભુ કેવા છે? જીવ કેવો છે? જીવે કયે પ્રકારે દાસત્વ કરવું?' ઇત્યાદિ વિચાર કરવો. 'પ્રભુજ મ્હારી ગતિ છે.' એમ દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો હવે નિવેદનના ચિન્તન કરવાનો પ્રકાર અગ્રે દર્શાવે છે (૪)

मूलम्--तत्रापि सहभावस्तु सतामेव निरूपितः ।
ते दुर्लभा दूरगाश्च ततो बुद्धिर्न तादृशी ॥५॥

શબ્દાર્થ.—નિવેદનના ચિન્તનમા પણ સત્પુરુષ (ભગવદીય)નો જ સંગ નિરૂપણ કર્યો છે. એ ભગવદીયો દુર્લભ છે અને દૂર રહે છે, તેથી એવી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી (૫)

વિવેચનઃ—નિવેદનનું ચિન્તન પોતાની બુદ્ધિથી થઇ શકતું નથી. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—"નિવેદન તો સર્વથા તાદૃશીય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો સાથે મલીને કરવું ત્યારેજ ભાવ સિદ્ધ થાય. પરન્તુ એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે દૂર દેશમાં રહે છે. તેથી એમના સગ વિના ઉત્તમ બુદ્ધિ કેવી રીતે થઇ શકે?

मूलम्ः--स्थितापि शीर्यते नित्यं पोषकाभावतो मम ।
खिन्नं च जायते चित्तं वार्त्ताश्रवणतोऽन्यथा ॥६॥

શબ્દાર્થઃ—મ્હારી બુદ્ધિ સ્થિત છે તો પણ એને પોષણ આપનારાના અભાવમાં એ બુદ્ધિ(ભાવ) શિથિલ થઇ જાય છે. અન્યથા વાર્ત્તાનું શ્રવણ કરીને ચિત્ત ખેદયુક્ત થાયછે (૬)

વિવેચનઃ—ભાવ વૃદ્ધ થાય એતો પરમ દુર્લભ છે પણ વધારે ખેદદાયક તો એ છે કે જે કંઇ ભાવ હૃદયમા સ્થિત છે તે પણ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતો જાય છે. કારણ કે પોષકના અભાવમા ભગવદીયનો મેળાપ થાય તો ભાવને પોષણ મલે. ભાવ—ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે, સત્સગ વિના ભાવ શિથિલ થાય છે લૌકિક મનુષ્યોનો સગ આવી મલે છે, લૌકિક વાર્તા કહેવી પડે છે આ પ્રકારે કર્ણમાં ભગવદ્વાર્તા કથારસ પ્રવેશ કરવાને બદલે લૌકિક શ્રવણ—અન્યથા શ્રવણ—અહર્નિશ થયા કરે છે, તેથી મનમાં ખેદ થાય છે. (૬)

मूलम्ः—श्रुतोत्तमप्रकाराश्च भगवन्मानसा अपि ।
अस्मदीया लौकिकेषु प्रतिष्ठामात्रसाधकाः ॥ ७ ॥
चित्तव्ययं प्रकुर्वन्ति वृथा देहं च तद्गतम् ।
भगवन्मार्गनिष्ठा तु लोकनिष्ठाविरोधिनी ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ.—અમારા જે ભગવદીયો ભગવાનમા મન રાખનારા છે, તથા જેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનું શ્રવણ કર્યું છે, તે પણ કેવલ લૌકિક પ્રતિષ્ઠા સાધનારા થઇ ગયા છે! તેઓ પોતાના ચિત્તનો તેમજ દેહનો વૃથા વ્યય કરે છે! ભગવન્માર્ગમાં નિષ્ઠા લૌકિક નિષ્ઠાથી વિરોધ કરનારી છે **વિવેચન**—આ પ્રકારે હું મનમાં દુઃખી છુ ભગવદ્ભાવ પ્રતિદિન શિથિલ થાય છે હું લોકોના મુખથી પોતાની મોટાઈ શ્રવણ કરૂ છુ! કોઇ કહે છે કે "હું અષ્ટપ્રહર ભગવાનમા ચિત્તને લગાડુ છુ!" ઇત્યાદિ. આ આત્મપ્રશસાથી

સત્સંગ જ દુર્લભ છે. હે વૈષ્ણવો! તમે આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ રાખજો! દુઃસંગથી બચજો! ભગવદીયોનો સંગ કરજો! અને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમલનું ચિત્તમાં ધ્યાન કરજો! (૧૦)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितमेकविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम्

શિક્ષાપત્ર ૨૨ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ બાવીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—"આ પુષ્ટિમાર્ગમા આપણો ભગવદ્ભાવ જ પરમ સાધન છે. ભગવાન્ ભાવાત્મા છે. ભગવાન્ પોતેજ પ્રમેય અને ફલરૂપ છે નિધિરૂપ ભાવથી ભગવાન્ હૃદયમાં નિરન્તર સ્થિતિ કરે છે એ ભગવદ્ભાવ જો નષ્ટ થાય તો તેની સાથે સર્વ ભાવાત્મક વસ્તુ નિવૃત્ત થાય. ભગવત્કથા, સેવા, સ્મરણ, દર્શનાદિ સર્વ ભાવથી થાય છે. એ સર્વ ભાવવિના નીરસ છે. આ પ્રકારે નિધિરૂપ ભાવની સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી. અતિશુદ્ધ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, મહાનુભાવી પરમ ભગવદીયોના સંગમાં રહી ગોષ્ઠી કરવાથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી ભગવાન સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સદા એવા ભગવદીયોના સંગમાં રહેવું હરિકૃષ્ણ નામના એક પરમ મહાનુભાવી ભગવદીયના સંગમા રહેવાથી અધિક લાભ છે એમ શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજીને આજ્ઞા કરે છે" ઉપર કહ્યું કે સત્સંગ વિના આ જીવ કાલદોષ દૂર કરી શકતો નથી તેથી સમસ્ત વૈષ્ણવોએ સાવધાન રહેવું આ માર્ગ ભાવાત્મક છે. દુઃસંગથી ભાવની રક્ષા અવશ્ય કરવી, હવે આ ભાવાત્મક માર્ગનો પ્રકાર બતાવે છે

मूलम्:--भावोऽत्र साधनं मार्गे प्रमेयं भगवान् हि सः।
प्रमाणं कृष्णसेवादिः स एव च फलं पुनः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાવ સાધનરૂપ છે, પ્રમેયરૂપ તે ભગવાનજ છે, પ્રમાણરૂપ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે, અને વળી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે (૧)

વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાવ છે તે જ સર્વોપરિ સાધન છે ભગવાનનું પ્રમેયબલ ફલ છે શ્રીઠાકોરજી પોતે જ ફલાત્મક ભાવરૂપ પ્રમેયરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એવું પ્રમાણ નથી કે 'આટલી સેવા કરે તેને આટલુ ફલ પ્રાપ્ત થાય' શ્રીકૃષ્ણની સેવાજ ફલરૂપ છે. જ્યારે પોતે પ્રમેયબલ વિચારે તે ક્ષણે ફલદાન થાય છે, આ માર્ગમા જે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પ્રમાણ છે તે પોતેજ ફલ છે, જ્ઞાનમાર્ગ તથા કર્મમાર્ગમાં સાધન ફલથી ન્યારૂ (ભિન્ન) છે, એ બન્ને માર્ગમાં "આટલું સાધન કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય ફલપ્રાપ્તિ થયા પછી સાધન વ્યર્થ છે" એમ પ્રકાર છે. પરન્તુ એવો પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગમા નથી[1] સાધનમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા અને ફલમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા એમ પ્રકાર છે

[1] પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ભગવત્કૃપા-ભગવદનુગ્રહ માર્ગ આ માર્ગમા સર્વ કંઇ ભગવત્કૃપાથી થઇ જાય છે, એ માર્ગમા જીવકૃત સાધનને અવકાશ નથી નિસાધન જીવનો-ભગવત્કૃપા પર આધાર રાખતા જીવનો-આ માર્ગમા પ્રવેશ છે. આ માર્ગમાં સાધન પણ ભગવાન્ થાય છે અને ફલ પણ ભગવાન્ થાય છે, ભગવાન્ અમુક જીવ પર કૃપા કરે કે "આ જીવ ભલે મ્હારા દર્શન કરે, મ્હારૂ સ્મરણ કીર્ત્તન કરે, મ્હારી સેવા કરે" કે તરત જ તે જીવ તે તે ફલ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર થાય છે. આ પ્રમાણે ભગવદીયો

તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા ફલરૂપ જાણી કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવા ઉપરાન્ત અધિક ફલ શું હોઈ શકે ? આ ઉદ્દેશથી નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન્ કહે છેઃ—

અર્થ—"જે ભક્તો મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે તેઓ મ્હારી સેવાથી પ્રતીયમાન સાલોક્યાદિ ચતુર્વિધ મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી તો પછી અન્ય પદાર્થો કાલથી નાશપામે એવા રાજ્યાદિકની અભિલાષા ક્યાંથી રાખે ? " આ પ્રકારે પૂર્ણ ભગવદીયો નથી ઇચ્છતા મોક્ષ, કે નથી ઇચ્છતા આ સંસારના ભોગવિલાસ, તેઓ તો શ્રીકૃષ્ણની સેવાને જ સદા પરમફલરૂપ ગણે છે તેમને તો પ્રમાણ અને ફળ શ્રીકૃષ્ણસેવાજ છે

मूलम्—तस्मात् स एव सरक्ष्यो निधिरूपस्तु सर्वथा ।
यत्तद्विरुद्ध तत्सर्वं ज्ञात्वा ज्ञात्वा निवर्त्तयेत् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ એજ પ્રધાન વસ્તુ છે તેથી એ નિધિરૂપ ભાવનુંજ સર્વ પ્રકારે સારી રીતે રક્ષણ કરવું એ યોગ્ય છે એભાવનું વિરોધી જે કંઇ છે, તે સર્વને જાણી તેનાથી નિવૃત્ત થવું (૨) વિવેચન—જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિધિરૂપ-સર્વસ્વ છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ ભાવ પણ નિધિરૂપ છે ભગવદીયોએ ભગવદ્ભાવની રક્ષા સર્વદા સર્વ પ્રકારે કરવી, કારણ કે ભાવનો નાશ થયો તો પછી ભગવદીયનું ભગવદીયત્વ પણ જતું રહે છે ભાવથી જ સર્વ સફલ છે, શ્રીકૃષ્ણસેવાસ્મરણકથાદર્શનાદિ સર્વમાં આસક્તિ ભાવથી થાય છે તો એ ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ ન કર્યું તો પછી ભગવદીય પાસે નિધિ જેવું કશું રહેતું નથી. એવા નિધિરૂપ ભગવદ્ભાવને લૌકિક દુઃસંગથી રક્ષવો, જે કંઇ પુષ્ટિમાર્ગને અનુકૂળ હોય તેનો સંગ્રહ કરવો અને પ્રતિકૂલ હોય તેનો ત્યાગ કરવો એમ શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા છે;

मूलम्—हरिकृष्णे यथापूर्वं स्नेह स्थाप्यो विशेषत ।
गोष्ठी च तादृशे [तादृशी] कार्या ध्रुवमस्मत्प्रयत्नत ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—હરિકૃષ્ણ નામના વૈષ્ણવપર પ્રથમની માફક વિશેષથી સ્નેહ રાખવો અને તેવાના સંગમાં સ્નેહસહિત વાતો આપણા પ્રયત્નથી નિશ્ચય કરવી,

વિવેચન—હરિકૃષ્ણ નામના જે પરમ વૈષ્ણવ છે તેમના પર પ્રથમની માફક સ્નેહ રાખવો એવા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદૃશીય વૈષ્ણવ હોય તેની સાથે ગોષ્ઠી પ્રયત્ન કરીને કરવી. એમને મળીને પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ વિચારવો. ત્યારે હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ જાગ્રત થાય તેથી ભગવદીયોનો સંગ અવશ્ય કરવો. (૩)

मूलम्—एतस्यान्त स्थिति प्राय समीचीनावलोक्यते ।
नान्यत्र लौकिक चित्ते विचार्यमिह सर्वथा ॥ ४ ॥

જે કંઇ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરે છે—ભગવત્સેવા સ્મરણ કથન, શ્રવણ આદિ—તે સર્વ સાધન છે અને એનાથી કંઈ ઉત્તમ ફલ છે જે ફલ પ્રાપ્ત થયાં પછી એ સર્વ વ્યર્થ છે—એવો પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી. એમ સાધન અને ફલ બન્ને ભિન્ન હોય—એ કર્મમાર્ગ વા જ્ઞાનમાર્ગમાં સમ્ભવે છે પુષ્ટિમાર્ગમાં તો કૃપાપાત્ર ભગવદીયોનું સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે થાય છે અને ફલ પણ પોતેજ થાય છે

શબ્દાર્થ:—આ હરિકૃષ્ણની વિશેષે કરીને અન્તર્મુખતા ભગવદ્ભાવમાં અત્યન્ત પ્રવેશ છે એમ જોઇ શકાય છે. તેથી એમનો સંગ કરવો. ચિત્તમાં આ સંસારનું કશું પણ લૌકિક સર્વથા ન વિચારવું (૪) **વિવેચનઃ**—આ હરિકૃષ્ણ જેવા પરમ અન્ત.પ્રવિષ્ટ, આરૂઢ ભગવદીયોના સંગમાં નિત્ય ગોષ્ઠી કરવાથી ભગવદ્‌ભાવની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યારે જ હૃદયમાં ભગવાન સદા સ્થિતિ કરે છે ત્યારે જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે ત્યારેજ આ જીવનું ચિત્ત લૌકિકમાં સર્વથા ન લાગે અને ત્યારે જ નાના પ્રકારના લૌકિક વિચાર, મિથ્યા વાણી એ સર્વ નિશ્ચય નિવૃત થાય છે. ૪

मूलम्ः—विशेषस्तु समग्रोऽपि भाण्डागारिकपत्रतः ।
विज्ञेयः सर्वथा शीघ्र लिख्यतां च तदुत्तरम् ॥५॥

શબ્દાર્થ:—સમગ્ર વિશેષ સમાચાર ભણ્ડારીના પત્રથી જાણજો. એ પત્રનો ઉત્તર નિશ્ચય ત્વરાથી લખજો. (ભણ્ડારીપરના પત્રથી વિશેષ સમાચાર જાણી જલદી પ્રત્યુત્તર લખશો.)

વીશમા શિક્ષાપત્રના ટિપ્પણ મુજબ શ્રીગોપેશ્વરજીએ પત્ર લખવાનો આરમ્ભ કરી દીધો છે. જ્યારે શ્રી હરિરાયજીને પોતાના પત્રના પ્રત્યુત્તર શ્રી ગોપેશ્વરજી પાસેથી મળવા માંડયા, ત્યારેજ પોતે લખે છે કે પ્રત્યુત્તર તુરત લખો જ્યાસુધી ઉત્તર ન આવતા ત્યા સુધી શ્રીહરિરાયજી ઉત્તર લખતા નહિ

इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वाविंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहित समाप्तम् ॥२२॥

શિક્ષાપત્ર ૨૩ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ત્રયોવિંશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ કર્યું છેઃ–લૌકિક દુઃખ હૃદયમાં ન ધરવું; અલૌકિકની ચિન્તા ન કરવી. બહિર્મુખતા ન રાખવી. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિના પ્રકાર–શ્રીભાગવતનો પાઠ, તથા શ્રીભાગવતનું અર્થ શ્રવણ. વૈષ્ણવોનો સંગ, નિવેદનનું સ્મરણ, સદા ભગવન્નામ ગ્રહણ, સદા શરણભાવના–ઇત્યાદિ કરવાં. અષ્ટાક્ષરનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો, પંચાક્ષર મન્ત્રથી તદીયત્વની ભાવના કરવી. વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવો ઉપર કહ્યુ કે, ભગવદીયના સંગમાં ગોષ્ઠી કરવાથી હૃદયમાં ભાવ સિદ્ધ થાય, ત્યારે હૃદયમા પ્રભુનાં દર્શન થાય. ત્યારે લૌકિક વિચારમાં ચિત્ત ન જાય. પરંતુ હૃદયમાંથી ચિન્તા ન જાય ત્યાં સુધી ભાવ કેમ આવી શકે ? એ સર્વ અત્રે નિરૂપણ કરેછે.

मूलम्ः--भवन्तः श्रुतसिद्धान्ताः कथं मुह्यान्ति लौकिके?
अलौकिके तु चिन्ता या विषयाभावतो न सा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે– તમે જો સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કર્યું છે તો કેમ લૌકિકમાં મોહ પામો છો ? અલૌકિકની ચિન્તા તો વિષયના અભાવને લીધે છે નહિ !

વિવેચનઃ—હવે શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે–તમે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વેદ, પુરાણ, શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સર્વનો સિદ્ધાન્ત જાણો છો તો તમે આ લૌકિકમાં મોહ કેમ પામો છો ? એ મોહ તમને યોગ્ય નથી હવે હું તમને સિદ્ધાન્ત દર્શાવું છુ તે ચિત્ત લગાડી વિચારશો. જ્યાં સુધી લૌકિક વિષય હૃદયમાથી નિવૃત્ત થતા નથી ત્યા સુધી અલૌકિક ભાવ હૃદયમાં સ્થિર થતો નથી. તથીજ ક્ષણુક્ષણુમા ચિન્તા થાય છે, જ્યારે હૃદયમાં વિષયનો અભાવ થાય ત્યારેજ એ ચિતા થતી નથી આ પ્રકારે આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં લૌકિક

તેમજ અલૌકિક એમ બન્ને પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી

मूलम्—यत सर्वसमर्थोऽस्मत्प्रभुः सर्वं करोति हि ।
पितेव निजदासानामैहिकं पारलौकिकम् ॥२॥

શબ્દાર્થ—જ્યારે આપણા સર્વસમર્થ પ્રભુ પિતાની માફક નિજ દાસ જનોના સર્વ ઐહિક તથા પારલૌકિક એમ બન્ને કાર્યો નિશ્ચય કરે છે વિવેચન.—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય યુક્ત છે શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે —, ઇશ્વર એવા છે કે તેમનામાં કરવાનું, પુનઃ ન કરવાનું, તેમજ કરેલું અન્યથા કરવાનું, સામર્થ્ય એ એવું છે એમાં સંશય નથી શ્રીકૃષ્ણ કર્તુંમ્, અકર્તુંમ્, અને અન્યથા કર્તુંમ્ એમ ત્રણે સામર્થ્ય યુક્ત છે એવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ (કાર્યો) આપણા સિદ્ધ કરશે. તેથી ભગવદીયોએ ચિન્તા ન કરવી. જેમ લૌકિક પિતા પોતાના પુત્રની અને સ્વામી નિજ સેવકની રક્ષા કરે છે તેમજ પ્રભુ નિજ દાસનું લૌકિક અલૌકિક સર્વ સિદ્ધ કરશે એમ નિશ્ચય જાણવું (૨)

मूलम्—अत एवास्मदाचार्यवचनं मे विराजते ।
"भगवानपि पुष्टिस्थो न करिष्यति लौकिकीं च गतिम्"॥३॥

શબ્દાર્થ—"ભગવાનજી પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજમાન છે તે લૌકિક ગતિ નહિજ કરશે" એવું શ્રીઆચાર્યજીનું વચન ખરેખર બિરાજી રહ્યું છે વિવેચન.—'પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.' એમ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત નવરત્ન ગ્રન્થમાં કે "પુષ્ટિમાર્ગમાં સાક્ષાત્ ભગવાન્ બિરાજે છે તે નિજ દાસની લૌકિક ગતિ કદાપિ નહિ કરશે. એમ વિચારી વૈષ્ણવે નિશ્ચય કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા કદાપિ ન કરવી." પુષ્ટિમાર્ગ સમાન અન્ય માગ નથી કેવલ પુષ્ટિમાર્ગમાંજ શરણે આવ્યા પછી લૌકિ ગતિ કદાચિ પણ થતી નથી. (૩)

मूलम्ः—मर्यादामार्ग वैराग्याद्यभावेऽपि गति सताम् ।
चिन्तासन्तानहन्तारोऽप्याचार्यपदरेणव ॥ ४ ॥

જે કોઇ એમ કહે કે "વૈરાગ્યથી લૌકિક ગતિ ન થાય પરન્તુ લૌકિકમાં રહે સત લૌકિ પ્રશ્ન કરે તેને લૌકિક ગતિ કેમ ન થાય ?" તો તેનું સમાધાન આ ચતુર્થ શ્લોકમાં કરે છે—

શબ્દાર્થ—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને મર્યાદામાર્ગના વૈરાગ્યાદિ સાધનનો અભાવ હોય તો પણ સત્પુરુષની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે (આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો) શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિંદની રજકણ પણ ચિન્તાના વિસ્તારનો નાશ કરે એવી બિરાજમાન છે (૪)

વિવેચન—મર્યાદામાર્ગની એવી રીતિ છે કે જ્ઞાનવૈરાગ્યથી પરમ ગતિ થાય છે. જેટલા સાધન જીવ કરે તે પ્રમાણે ઉત્તમ ગતિની કક્ષાઓ તે પ્રાપ્ત કરે જો વધારે સાધન કરે તો વધારે સારું ફલ પ્રાપ્ત કરે. જો ઓછા સાધન કરે તો ઓછું ફલ પ્રાપ્ત થાય. મર્યાદામાર્ગ એટલે પ્રમાણ માર્ગની એવી રીત છે કે, જ્ઞાનથી બ્રહ્મના લોકમાં—સત્ય લોકમાં ગતિ થાય, પરન્તુ જેમ સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થાય એવી રીતિ પુષ્ટિમાર્ગમાં

નથી. ભગવાન્ સ્વ [નિજ] પ્રમેયબલથી ફળદાન કરે છે. ભગવાન્ જ્યારે નિજ કૃપાથી–પ્રમેય બલથી ફલદાન કરે છે ત્યારે જીવકૃત સાધનનો વિચાર કરતા નથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રમેયબલથી ફલદાન થાય છે સાધનથી નહિ શ્રીભાગવત એકાદશ સ્કન્ધમા ભગવાન કહેછે કેઃ–"કેવલ ભાવથી જ ગોપીજનો, ગાયો, મૃગ, પક્ષી, તેમજ અન્ય મૂઢ મતિવાળા જીવ, નાગ, સિદ્ધ વગેરે વિના શ્રમ મને પ્રાપ્ત થયા છે." વ્રજમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નિઃસાધન છે, નિ સાધન–નિષ્કિન્ચન જીવોને પરમ ફલદાન કરે છે. તે જ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, સ્વત· પ્રમેયબલથી નિશ્ચય ફલદાન કરે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે લૌકિક ચિન્તા કદાપિ ન કરવી. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે "જેમણે નિજ આત્માને નિવેદન કર્યો છે એવા ભગવદીયોએ ચિન્તા કોઇ પણ પ્રકારની કદાપિ ન કરવી." તેમજ શ્રીગુસાંઇજી નવરત્નની ટીકાના મગલાચરણમાં કહે છે કેઃ—નિજભકતોની ચિન્તાના વિસ્તારને નાશ કરનારી જેના ચરણારવિન્દની રજકણો છે એવા નિજાચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશને વારંવાર હું પ્રણામ કરૂં છુ!" આ પ્રકારે આવા શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવેલા જીવોએ કદાપિ કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્ત્તવ્ય નથી.

मूलम्ः—अतस्तदीयाः किं भ्रान्ताश्चिन्तां विदधते जनाः ?
ज्ञानिनोऽपि न वै दुःखं चित्ते दधाति लौकिकम् ॥५॥
सेवारसादिरहिताश्चित्रं भक्ताः कथं तथा ।
यैः स्वरूपस्य सेवायां दर्शनस्पर्शनादिकम् ॥६॥
अनुभूतं सदा तेषा चित्तं दुःखयुतं कथम् ।
परमानन्द सम्बन्धे दुःख तिष्ठति नैवहि ॥७॥

શબ્દાર્થઃ—આમ ચિન્તા ન કરવાને આશ્વાસનરૂપ શ્રીમદાચાર્યજીના વચનામૃત છે, તો પણ શ્રીઆચાર્યજીના શરણાગત ભગવદીય જનો કેમ ભ્રાન્ત થઇને ચિન્તા કરે છે (તે સમજાતું નથી) જ્યારે જ્ઞાની લોકો પણ લૌકિક દુઃખને ચિત્તમા ધરતા નથી તો પછી સેવારસનો આસ્વાદ કરનાર ભગવદીયો લૌકિક દુ.ખને ચિત્તમાં શા માટે આણતા હશે? આ એક અતિ આશ્ચર્ય છે કે જે ભકતોએ (પુષ્ટિમાર્ગીય જનોએ) સ્વરૂપ સેવામાં દર્શનનો તેમજ ચરણ સ્પર્શાદિકનો સદા અનુભવ કર્યો છે તેમને ચિત્તમા લૌકિક દુઃખ ન જ થવું જોઇએ, કારણ કે પરમ આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધથી દુ ખ નિશ્ચય રહી જ ન શકે! **વિવેચનઃ**—જો જ્ઞાનમાર્ગીય જીવને લૌકિક દુઃખો પીડતા નથી તો આ તો પુષ્ટિમાર્ગ છે, જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જીવને ભગવાનનો સમ્બન્ધ થયો છે એ ભગવાન પરમ આનન્દરૂપ છે, સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત છે. તેથી એમના સમ્બન્ધી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને લૌકિક દુ.ખ નજ થવું જોઈએ.! એ ભગવદીયો અજ્ઞાનથી ચિન્તારૂપ અગ્નિમાં દાહ પામે છે! પ્રભુ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે એમ વિચારી ચિન્તા કદાપિ ન કરવી, જીવ પુષ્ટિમાર્ગમા આવીને શ્રીકૃષ્ણની સેવારસનો અનુભવ કેમ કરતો નથી? જે જ્ઞાની છે તેને સેવારસનું

જ્ઞાન નથી તો પણ તે ચિન્તાથી દુઃખ નથી, તો આ વૈષ્ણવો તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરે છે, ચરણ સ્પર્શ કરે છે, છતાં ભગવદ્રસનો આસ્વાદ કેમ કરી શકતા નથી? એમ નિશ્ચય થાય છે કે એમના હૃદય ચિન્તાથી પૂર્ણ છે અને તેથી તેઓ રસનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પુષ્ટિમાર્ગ એવો છે કે તેમાં સર્વ પદાર્થોનો ભાવાત્મક અનુભવ હોય છે તો પછી એ માર્ગમાં ચિન્તા શી રીતે થઈ શકે? પરમાનન્દરૂપ, રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા થયા પછી નિવેદિતાત્મ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તથા કથામાં—ગુણગાનાદિમાં એવો રસાનુભવ—એવો અલૌકિક આનન્દનો આસ્વાદ થાય છે કે એમના હૃદયમાં ચિન્તાને સ્થાન મળતું નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધમાં આવીને પણ જો લૌકિક ચિન્તા જીવને થાય તો એ તેનું મોટું અજ્ઞાન છે.

मूलम् –पित्रादयस्तु सर्वेऽपि सम्बन्धाद् दुःखहेतव ।
बहिर्मुखजनस्यैव बाहिर्मुख्य ततस्त्यजेत् ॥८॥

શબ્દાર્થ—પિતા વગેરે સર્વ પણ સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ માણસનેજ દુઃખના કારણરૂપ છે. તેથી બહિર્મુખતાનો ત્યાગ કરવો. વિવેચન.—લૌકિકમાં પિતા પુત્રને પ્રિય લાગે છે, કારણ કે પિતા પુત્રને સર્વ વસ્તુ આપે છે. તેજ પ્રકારે સ્ત્રી, પુત્રાદિકથી મ્હારાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એવું જ્ઞાન બહિર્મુખ જીવને થાય છે, પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની સાથે સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થવાથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ છે જીવે સ્નેહ તો ભગવાનની સાથે કરવાનો છે ભગવાનથી જ એનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે છતાં જીવ અજ્ઞાનથી અને ચિન્તાથી એમ માની રહ્યો છે કે "પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મ્હારાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને મને સુખ આપે છે," આમ ભ્રાન્ત થઈ, જે સ્નેહ ભગવાન સાથે કરવાનો છે તે એ જીવ ભૂલી જાય છે અને બહિર્મુખતાથી પોતાનો પ્રેમ—લૌકિક દેહ સમ્બન્ધીઓમાં વ્હાલાં સાથે બાંધે છે આ પ્રકારે ભગવદાસક્તિ ન થતાં પ્રપંચાસક્તિ થાય છે આ પ્રકારની બહિર્મુખતા થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો. (૮)

નિષ્કર્ષ કે દુરના દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી, પુત્ર પિતા આદિ, વિત્ત વગેરે જો ભગવત્સેવામાં તથા ભગવદાદિમાં ભગવદ્ધર્માચરણમાં—સહાયક થતાં હોય તોજ તેમની સાથે સમ્બન્ધ રાખવો, નહિ તો તેમને બહિર્મુખ માની તેમના ઉપરનો પ્રેમ ઉઠાવી લઈ ભગવાનમાં તે પ્રેમ સ્થાપવો એવું તાત્પર્ય આ શ્લોકનું છે

मूलम्ः—बहिर्मुखस्य बाधन्ते दोषा दैहिकमानसा ।
क्षीणधातोरिवार्त्तस्य रोगा वातिकपैत्तिका ॥९॥

શબ્દાર્થ—જેની ધાતુ ક્ષીણ થઈ છે એવા રોગી જનને જેમ વાયુના તથા પિત્તના રોગો બાધ કરે છે તેમ બહિર્મુખ જનને દેહ સમ્બન્ધી તેમજ મન સમ્બન્ધી દોષો બાધ કરે છે (૯) વિવેચન.—વૈષ્ણવને બહિર્મુખનો સંગ બાધક છે એના દુઃસંગથી દૈહિક દોષ તેમજ માનસદોષ નિશ્ચય આવી પડે છે એમાં દૃષ્ટાન્ત રોગનું છે. રોગીને, ધાતુ ક્ષીણ થવાથી વાયુ, પિત્તાદિ સર્વ પીડા કરે છે તેમ બહિર્મુખના સંગથી સર્વ દોષ આવી પીડા આપે છે (૯)

मूलम्‌:--तन्निवृत्तिस्तु सम्पाद्या सतां सङ्गेन सेवया ।
श्रीभागवतपाठेन तदर्थश्रवणादपि ॥१०॥

શબ્દાર્થ:—બહિર્મુખના દુઃસંગની નિવૃત્તિ સત્પુરુષના સંગથી તથા તેમની સેવાથી સંપાદન કરવી. તેમજ શ્રીમદ્‌ભાગવતના પાઠથી તથા એનો અર્થ સાંભળવાથી એ દુઃસંગની નિવૃત્તિ કરવી. (૧૦) **વિવેચન:**—કોઇ રોગી પુરુષ સુન્દર ઔષધિનું સેવન કરી રોગને નિવૃત્ત કરે તેમ વૈષ્ણવે તાદૃશીય ભગવદીયના સત્સંગથી તથા સેવા સન્માનાદિથી દુ:સંગ નિવૃત કરવો, બહિર્મુખતા દૂર કરવી. ભગવદીયના સંગથી દૈહિક, માનસિક સર્વ દોષ દૂર જતા રહે છે. એવા ભગવદીય દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. શ્રીભાગવત શ્રીકૃષ્ણનુંજ સ્વરૂપ છે. તેથી શ્રીમદ્‌ભાગવતના પાઠનો અભ્યાસ કરવાથી તેમજ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના મુખથી એના ગૂઢ અર્થનું શ્રવણ કરવાથી સર્વદોષ નિવૃત્તથાય એમા સંશય નથી.

मूलम्‌:—निवेदनस्मरणतः सद्भिः सह कथादिभिः ।
सदा नामग्रहणतः सदा शरणभावनात् ॥११॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનના સ્મરણથી. સત્પુરુષના સંગમાં કથાદિકનું શ્રવણ કરવાથી સદા ભગવન્નામનું ગ્રહણ કરવાથી, સદા શરણભાવનાથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત થાય છે

વિવેચન:—શ્રીભાગવતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ જો ન બની આવે તો અહર્નિશ નિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું. સદા ભગવદીયના મુખથી શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઇજીના ગ્રન્થોનું શ્રવણ કરવું. જો એ પણ ન બને તો સદા શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ કરવું. પરન્તુ નામનું સ્મરણ આ જીવને દુર્લભ છે. શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—

અર્થ:—શ્રીગુસાંઇજી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીને કહે છે કે “ તમારા નામનું ઉચ્ચારણ કરવાની યોગ્યતા જીવમાં નથી કારણ કે તમારૂં નામ તો મહાઅલૌકિક છે તે જીવની લૌકિક વાણીથી કેમ વદી શકાય. ’? આ પ્રકારે નામનું કથન પણ ન બની આવે તો શરણની ભાવના કરવી. વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—અર્થ —“ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચય હરિશરણ છે. દુઃખની હાનિમાં, પાપમાં, ભયમાં કામાદિક પૂર્ણ ન થાય ‘તેમાં’ ભકતકૃત દ્રોહમાં અથવા ભક્તનો દ્રોહ થઇ જાય તેમાં ભક્તિના અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યાં, અશકયમાં તથા સુશકયમાં, સર્વ અર્થમાં શરણ એક શ્રીહરિનું છે. ”-ઇત્યાદિ વચનાનુસાર શરણની ભાવના કરવી. (૧૧)

मूलम्‌:—अष्टाक्षरमहामन्त्रकीर्त्तनेन विशेषतः ।
पञ्चाक्षरेण मन्त्रेण तदीयत्वविभावनात् ॥१२॥

શબ્દાર્થ:—અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રના કીર્તનથી અને વિશેષે કરીને પંચાક્ષરમન્ત્રથી, તદીયપણાની વિશેષ ભાવનાથી ચિન્તા નિવૃત થાય છે. **વિવેચન:**—**श्रीकृष्णःशरणं मम** એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર છે. અષ્ટપ્રહર એ મન્ત્રનું કીર્તન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. દ્વાદશ સ્કન્ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે:—“ હે રાજન્ ! યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો નિધિ છે. તોપણ એમાં એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ છે કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન ગાવાથી

સર્વબંધનથી મુક્ત થઇ જીવ પરમગતિ પ્રાપ્ત કરે છે।" તેથી અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું કીર્તન કરવું તથા પંચાક્ષરમન્ત્રની ભાવના તદીય થઇને તદીયના સંગમાં કરવી. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે કે–" નિવેદનનું સ્મરણ તો સર્વથા તાદશીય જનની સાથે અવશ્ય કરવું જ " ભગવદીયના સંગ વિના પંચાક્ષર ભાવ પ્રકટ ન થાય. આ પ્રકારે નિવેદનના સ્મરણમાં ભગવદીયની અપેક્ષા છે તેથી ભગવદીયનો સંગ પ્રાપ્ત કરવો. (૧૨)

मूलम् —वैराग्यपरितोषाभ्यां कृष्णसन्निहितस्थिते ।
लौकिकक्लेशजौदास्यात् पुत्राद्यमनुरागत ॥१३॥
गृहवित्ताद्यनासक्त्या तदीयेष्वतिरागत ।
नवरत्नस्य पाठेन सर्वचिन्ता निवर्त्तते ॥१४॥

શબ્દાર્થ—વૈરાગ્ય તથા સન્તોષથી, શ્રીકૃષ્ણની નિકટમાં સ્થિતિ કરવાથી, લૌકિક ક્લેશથી ઉત્પન્ન થતી ઉદાસીનતાથી, પુત્રાદિકમાં અનુરાગ (સ્નેહ) ન રાખવાથી, ગૃહ અને ધનાદિમાં આસક્તિ ન રાખવાથી, તદીય વૈષ્ણવ જનમાં અતિ સ્નેહ રાખવાથી અને નવરત્ન ગ્રન્થનો પાઠ કરવાથી લૌકિક અલૌકિક સમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે.

વિવેચન—આ દેહસમ્બન્ધી લૌકિક પદાર્થમાં–સંસારમાં વૈરાગ્ય રાખવો એટલે–જીવે દેહસમ્બન્ધી સુખ સંસારમાં ન વિચારવું યથાકથંચિત્ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ટકી રહે એવી રીતે અનુસરવું લૌકિક પદાર્થોથી પોતાનું સુખ જીવે ન વિચારતાં, ભગવાનને સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણને–કેવી રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય એ વિચારથી વર્તન રાખવું આમ જીવ સર્વ વસ્તુઓમાં પોતાનું સુખ ન વિચારી ભગવાનને અર્થે એ વસ્તુઓ વિનિયોગ એનું નામ વૈરાગ્ય. બીજું સન્તોષ રાખવો. સહજમાં જે કંઇ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સન્તોષ થઇ ભગવત્સેવામાં ચિત્ત લીન કરવું અતિશય લૌકિક લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં જીવને બહિર્મુખ ન કરવો, લોભથી મનમાં વિક્ષેપ ન થાય તેથી સન્તોષ રાખવો. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ બિરાજતા હોય, પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી સેવા થતી હોય ત્યાં નિકટમાં સ્થિતિ કરવી અને દર્શન સેવા જે બની આવે તે કરવું, શ્રીભક્તિવર્દ્ધિનીગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—સમીપમાં અથવા દૂર જે પ્રકારે ચિત્ત દોષયુક્ત ન થાય તેમ વાસ કરવો. નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તના સર્વ દોષોનો નાશ થાય. પરન્તુ અતિશય નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તમાં દોષ ઉદ્ભવે તો દૂર રહેવું સેવાદર્શનાદિ યથાશક્તિ કરવાં લૌકિક ક્લેશમાં આપણું મન ઉદાસ–હર્ષ તથા શોક વિનાનું–રાખવું, ચિત્તમાં લૌકિક ક્લેશ ન રાખવો. દેહસમ્બન્ધી પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ બન્ધુ ઇત્યાદિ કશામાં અનુરાગ ન રાખવો (૧૩) ગૃહધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવી. દેહ સમ્બન્ધી સર્વ પદાર્થો તેમજ ધનાદિક એ સર્વે ચિન્તાના મૂળ છે તેથી એમનામાં પ્રીતિ ન રાખવી; પરન્તુ ભગવાનમાં અને પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોમાં અનુરાગ કરવો. ચિન્તા નાશ કરવી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ગોવિન્દદુબે નામના વૈષ્ણવના મિષે નવરત્ન ગ્રન્થ પ્રકટ કર્યો છે તેથી વૈષ્ણવોએ જેટલો બને એટલો પાઠ થી નવરત્ન ગ્રન્થનો કરી ચિન્તા નિવૃત્ત કરવી. [૧૪]

मूलम्:—एवं निवृत्तवैमुख्यं जनं दुःखं न बाधते ।
अतस्तन्मात्रयत्नैस्तु भवितव्यं भवादृशैः ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે જે વૈષ્ણવજનની બહિર્મુખતા નિવૃત્ત થઈ છે તેને દુઃખ બાધ કરતું નથી, તેથી તમારા જેવાઓએ તો બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરવા અર્થેજ યત્ન કરનારા ભગવદીયોના સંગમાં રહેવું. **વિવેચન:**—ઉપર જે સર્વ ભગવદ્ધર્મ દર્શાવ્યા તેનાથી જે વૈષ્ણવ બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરે છે તેના સકલ દુઃખ દુર થશેજ, અને તેને પરમ સુખ આનન્દ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખનિવૃત્તિના યત્નો કરી ભાવવૃદ્ધિ કરવી. તેના ભાગ્યમાં શીઘ્ર ફલદાન પ્રભુએ નિશ્ચય કર્યું છે તેને તે યત્ન ત્વરાથી શક્ય થશે! (૧૫)

मूलम्:—दुःखेन न वृथा नेयः कालः परमदुर्लभः ।
कृष्णसेवानुकूलस्तु निजाचार्याश्रयाश्रितैः ॥१६॥
द्रुतं हेया वृथा चिन्ता प्राप्तापि निजदोषतः ।
चित्तोद्वेगं विधायापीत्येतद्वचनचिन्तनात् ॥१७॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરનારના આશ્રિત જીવોએ આ પરમ દુર્લભ, અને ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ કાલ દુઃખથી વ્યતીત ન કરવો આપણા દોષથી પ્રાપ્ત થઈ હોય એવી વૃથા ચિન્તા ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે તેની લીલા છે" એવું મનન કરીને ત્વરાથી ત્યજવા. **વિવેચન.**—આવો સમય પરમ દુર્લભ છે! પુનઃ આવો મનુષ્યદેહાવતાર, જે શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્થે અતિઅનુકૂલ છે તે, નહિ આવે! જીવનો મનુષ્ય દેહ શ્રીકૃષ્ણની સેવાર્થે અનુકૂલ છે, એ દેહને લૌકિક ચિન્તાથી વ્યર્થ ન કરવો. આ મનુષ્યદેહથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા શક્ય નથી, આવો સમય બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ અન્ય યુગમાં કયાં હતું? આ મનુષ્યદેહ નાશ પામ્યા પછી પુન શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કયાથી થશે? પુનઃ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરનાર તાદૃશીય ભગવદીયોનો સમાગમ કયાથી થશે? આ પ્રકારે આ કલિકાલમાં પરમદુર્લભ માનુષ દેહનું સાર્થક કરવા, એ દેહને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં વિનિયોજવો લૌકિક ક્લેશથી ચિત્તને વ્યથ ન કરવુ, લૌકિકમાં કાલનો વૃથા વ્યય ન કરવો, ભગવદીયનો તેમજ શ્રીવલ્લભાચાર્યનો આશ્રય અવશ્ય કરવો, અને એક ક્ષણ પણ સેવા વિના ન રહેવુ; ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. એક ચિન્તાથી અનેક દોષ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—"ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે એમની લીલા છે એમ જાણી ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો" એ પ્રકારે શ્રી નવરત્નગ્રન્થનો પાઠ કરી તેના અર્થનું નિત્ય ચિન્તન કરી ચિન્તા દૂર કરવી (૧૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयोविंशतितम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ २३ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૪ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ ચોવીશમાં શિક્ષાપત્રમા નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—'ચિન્તાનો

ત્યાગ કરી ભગવત્સેવાદિક ભગવદ્ધર્મ કરવાનું કહ્યું છે, પરન્તુ તે સર્વ સારે પ્રકારે બની આવે તેમાં ભગવત્કૃપાજ કારણરૂપ છે. જીવ કાલદોષથી ગ્રસિત છે અને સામર્થ્યહીન છે, પણ અવતારદશામાં જેમ શ્રીયમુનાજી આદિ ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવતાં હતાં તેમ અનવતારદશામાં શ્રીમદાચાર્યવર્ય ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવી આપનાર છે. જેમ સર્વ કોઇ પ્રાણીના પ્રાણ હરી લેનાર સર્પ અમૃતપાન કરનારાઓને દુઃખી પણ કરી શકતો નથી તેમ સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરનાર આ કરાલકાલ શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય કરનાર જીવોને કંઇ હાનિ કરી શકતો નથી, તેથી આપણે સમ્પત્તિમાં તથા વિપત્તિમાં પણ શ્રીમદાચાર્યચરણે શ્રીમુખે ઉપદેશેલા અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્ર "શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ" નું સ્મરણ કરવું. એ મન્ત્ર જ શરણાગત જીવોને સાધ્યરૂપ તેમજ સાધનરૂપ છે. ઉપર કહ્યું કે ચિન્તા ત્યજી ભગવદ્ધર્મભગવત્સેવાદિ કરવાં, પરન્તુ જીવનું એવું ક્યાં સામર્થ્ય છે? જીવ તો કાલદોષથી ગ્રસિત હોઇ અસમર્થ થઇ રહ્યો છે! આમ શંકાનું સમાધાન એ છે કે જીવ જો શ્રીમહાપ્રભુજીનો દૃઢ આશ્રય કરે તો પ્રભુ એના ઉપર કૃપા કરે, અને તેથી સર્વ ભગવદ્ધર્માચરણ શક્ય થાય. આ નિરૂપણનો વિસ્તાર હવે થાય છે.

मूलम्—भक्तिमार्गे कृपामात्र कारण परमुच्यते ।
तेनैव मार्गे सकल सिद्धिमेति न संशय ॥१॥

શબ્દાર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં કૃપામાત્ર ઉત્તમ કારણ છે. તેથીજ પુષ્ટિમાર્ગમાં બધું સિદ્ધિ પામે છે એમાં સંશય નથી. (૧) વિવેચન—આ શ્રી મહાપ્રભુજીનો પુષ્ટિ—ભક્તિમાર્ગ છે. એ માર્ગમાં એક કૃપા જ ફલનું કારણ છે. સાધનથી ફલપ્રાપ્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં થતી નથી, કૃપાથીજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ ફલપ્રાપ્તિ કરી આપે છે. પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોનાં સકલ કાર્ય ભગવત્કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય છે. યદ્યપિ આ જીવથી સાધન ન બની આવે તો તેથી શું થયું! જીવને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ થઇ હોય, અને જીવને જો નિવેદન થયું હોય તો ચિન્તા કરવાનું કારણ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કર્યાથી અને આત્મનિવેદન કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયબલથી (જીવકૃત) સાધન વિનાજ સર્વ સિદ્ધ કરશે એમાં સંશય નથીજ.

मूलम्—सा तु स्वाचार्यशरणागतो तेनार्पित प्रभु ।
यदैव कुरुते कृष्णस्तदा भवति सर्वथा ॥२॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીઆચાર્યજીને શરણે જવાથી એમણે નિવેદેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે કૃપા કરે છે ત્યારેજ કૃપા સર્વથા થાય છે. વિવેચન—જીવો જ્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શરણે જાય, ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી એ જીવોને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરાવે છે, અને એમને શ્રીકૃષ્ણને સોંપે છે. શ્રીઆચાર્યજી એ જીવોને કૃષ્ણનું જ્ઞાન કરાવે છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાનો માર્ગ બતાવે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જીવનો અંગીકાર થાય છે, આમ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે જીવ શ્રીકૃષ્ણને શરણ આવે છે તેના પર સર્વથા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે. (૨)

मूलम्—अतस्सदाश्रयो जीवैर्हृद एव विधीयताम् ।
यथावतारलीलायां तासां श्रीयमुना मता ॥३॥

यथा वा हरिदासो हि पुलिन्दीनां गिरिर्मतः ।
यथा वाऽग्निकुमाराणां व्रते कात्यायनी मता ॥४॥
प्रादुर्भुतः स्वयं कृष्णा यथा स्वप्रापणे मतः ।
यथा वा दैन्यभावात्मा प्रादुर्भाव स्वयंमतः ॥५॥
तथा परोक्षे जीवानां पुष्टिसम्बन्धसिद्धये ।
श्रीमदाचार्यसम्बन्धो नान्यदस्ति हिं साधने ॥६॥

.(શ્રીયમુનાજી, શ્રીગિરિરાજજી, કાત્યાયની આ સર્વે શ્રીકૃષ્ણની અવતારદશામા ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે શ્રીકૃષ્ણની અનવતારદશામા શ્રીમહાપ્રભુજી ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે)

શબ્દાર્થ.—જેમ અવતારલીલામાં શ્રીગોપીજનોના આશ્રયરૂપ શ્રીયમુનાજી છે તેમ કુમારિકાના આશ્રય તરીકે કાત્યાયની મનાયલા છે, પુલિન્દીજીના (ભીલડીઓના) આશ્રય તરીકે ભગવદ્ભક્ત શ્રી ગિરિરાજજી મનાયલા છે, તેમ જીવોએ (અનવતારદશામાં) શ્રીમદાચાર્યજીનો દઢ આશ્રય સ્વીકારવો જેમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પ્રાદુર્ભુત થયા અથવા રાસપચાધ્યાયીમાં જેમ પ્રાદુર્ભાવમા શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ દૈન્યભાવાત્મક થયા તેમ પરોક્ષમાં જીવોનો પુષ્ટિસમ્બન્ધ સિદ્ધ કરવાને અર્થે શ્રીમદાચાર્યજીનો સબધ થાય એજ એક સાધન છે. અન્ય કોઈ સાધન રહ્યુ નથી જ, **વિવેચન**—શ્રીઆચાર્યજી જયારે શ્રી કૃષ્ણનું દર્શન કરાવે ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા થાય છે તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દઢ આશ્રય નિશ્ચય કરવો. ત્યારેજ ફલ પ્રાપ્ત થાય. આ સમયમાં તે પ્રભુ સમ્બન્ધ થવાને એક શ્રીઆચાર્યજીનું દ્વાર રહ્યુ છે. જેમ અવતારદશામાં શ્રીયમુનાજીદ્વારા કુમારિકાઓને પ્રભુપ્રાપ્તિ થઇ, જેમ પરમભક્ત શ્રીગિરિરાજજીના સત્સગથી પુલિન્દીજીઓને ભક્તિ સિદ્ધ થઇ, તથા લીલાની પ્રાપ્તિ થઇ, અને કુમારિકાઓને કાત્યાયનીના મિષે શ્રીયમુનાજીદ્વારા વરપ્રાપ્તિ થઇ તેમ આ સમયમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણે જવાથી એમના દ્વારા જીવને શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પ્રભુએ પુલિન્દીજીની સેવા શ્રીગિરિરાજજી—દ્વારા અગીકાર કરી અને કુમારિકાઓની સેવા શ્રીયમુનાજીદ્વારા અંગીકાર કરી તેમ આ સમયમાં વૈષ્ણવોની સેવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અગીકાર કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રાકટય દશામા પ્રભુ પોતેજ પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે રાસપચાધ્યાયીમાં દૈન્યભાવથી પ્રભુ પોતેજ પ્રકટ થયા ગોપિકાગીત પછી શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:—

"इति गोप्यः प्रगायन्त्यः प्रलपन्त्यश्च चित्रधा । रुरुदुः सुस्वरं राजन्कृष्णदर्शनलालसाः ॥
तासामाविरभूच्छौरिः स्मयमानमुखाम्बुजः । पीताम्बरधरः स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथः ।"

અર્થ—"એમ ઉત્કૃષ્ટ ગાન કરતી કરતી, વિચિત્ર પ્રકારના વિલાપ કરતી કરતી કૃષ્ણ દર્શનની લાલસાવાળી ગોપીઓ હે રાજન્ ! ઉચ્ચ સ્વરે રૂદન કરતી હતી ! એ ગોપીઓ વિપ્રયોગદ્યોતક સ્વરથી રૂદન કરતી હતી ! તે સમય તેમના મધ્યમાથી પ્રભુ, જેમનું મુખારવિન્દ હાસ્યયુક્ત છે, જેમણે પીતામ્બર ધર્યું છે, જેમણે વનમાલા ધારણ કરી છે. અને

જે સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવરૂપ છે એવા શૌરિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા' આ પ્રકારે જ્યારે ગોપીજનોને દૈન્ય થયું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ્યા. પરોક્ષદશામાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પુષ્ટિસમ્બન્ધ થાય છે આ કલિયુગમાં પુષ્ટિ સમ્બન્ધને અર્થે અન્ય કોઈ સાધન સહુ નથી. શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથીજ પ્રભુ ફલદાન કરે છે (૬)

मूलम् –अत एवोक्तमाचार्यैः स्तोत्रे कृष्णाश्रयाभिधे ।

"शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहम्" ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ —તેથીજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતાના કૃષ્ણાશ્રય નામના સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે "શરણમાં રહે એવા જીવોના ઉદ્ધારનિમિત્ત શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞપ્તિ કરું છું !"

વિવેચન.—અમારા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં જીવોને અર્થે શ્રીકૃષ્ણને વિજ્ઞપ્તિ કરી છે કે—હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે જીવ શરણે આવે તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો !" એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને જીવને વિશ્વાસ આપે છે કે "ચિન્તા મા કરો.'

मूलम् –विश्वासार्थं वरमदादिति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ।

अतो नान्यप्रकारेण फलं स्वहृदि चिन्त्यताम् ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ —વૈષ્ણવોના વિશ્વાસને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં અન્તે કહ્યું છે કે—"જે શ્રીકૃષ્ણની સમીપમાં આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થનો પાઠ કરશે તેને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત થશે" આવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેથી અન્ય પ્રકારે ફલનો વિચાર આપણા હૃદયમાં ન કરવો.

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણને શરણાગત જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞપ્તિ કરીને, શ્રી નિજપુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને ધીરજ આપી કહે છે કે—

'कृष्णाश्रयमिदं स्तोत्रं यः पठेत् कृष्णसंनिधौ । तस्याश्रयो भवेत्कृष्ण इति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ॥

અર્થ —"જે કોઈ આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થનો પાઠ શ્રીકૃષ્ણની સમીપ કરશે તેને શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય થશે એમ મ્હારી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞા છે" આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજી વૈષ્ણવોને ધૈર્ય રાખવાનું કહે છે, કારણ કે શરણાગત વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણ શરણે રાખશેજ જેમ શ્રીરુક્મણીલીલામાં શ્રીઠાકોરજીએ ભક્તોને કહ્યું કે "શરત્ઋતુમાં રાસ રચી તમારા મનોરથ પૂર્ણ કરીશ !" એમ જ્યારે શ્રીઠાકોરજીએ વચન આપ્યું ત્યારેજ ભક્તોને વિશ્વાસ આવ્યો તેજ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીએ કૃપા કરી પ્રતિજ્ઞા કરી નિજ સેવકોને વિશ્વાસ આપ્યો છે તેથી આ પ્રકાર વિના અન્ય પ્રકારે ફલપ્રાપ્તિનો વિચાર ન કરવો. (૮)

मूलम् –विश्वासेन यथाप्नोति चातकः स्वातिजं जलम् ।

तथा चेत्कृष्णजलदः स्वानन्दं वर्षयिष्यति ॥ ९ ॥

વિવેચન —વિશ્વાસથી જેમ ચાતક પક્ષી સ્વાતિ (નક્ષત્રમાં) મેઘજલને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ મેઘ રૂપ કૃષ્ણ પોતાના આનન્દને વર્ષાવશે. વિવેચનઃ—ચાતક પક્ષી સ્વાતિના જલની અપેક્ષા રાખી વિશ્વાસ રાખી બેસી રહે છે પરન્તુ તે પૃથ્વિપરના કૂપ, તળાવ નદી, સમુદ્રાદિ જે જલથી પૂર્ણ છે તે જલનો ગ્રહણ પણ કરતું નથી, ત્યારે જ્યારે મેઘ

ચાતક પક્ષીનો એવો અનન્ય વિશ્વાસ જોઇ જલદાન કરી એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ–અનન્ય આશ્રય મનમાં કરવો, અન્ય અવતાર તથા અન્ય દેવ, દેવતાના ફલની અપેક્ષા કદાપિ ન કરવી. ત્યારે સ્વ સેવકોનો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ મેઘરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દ વર્ષાવે છે.

मूलम्ः--एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भविष्यति ।

यतः परिवृढोऽस्माकं सर्वं कर्त्तुं क्षमो मतः ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—એમ વિશ્વાસ હોય તો સર્વ સિદ્ધ થશે, કારણ કે આપણા સ્વામી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરવાને સમર્થ છે, **વિવેચનઃ**—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમા વિશ્વાસ રાખવો કારણ કે પ્રભુ સર્વકરણસામર્થ્યયુક્ત છે. તેથી કૃપા કરશેજ

मूलम्ः—स हि स्वतः समर्थत्वान्नसाधनमपेक्षते ।

कालकार्यं विलोक्यात्र तदीयानां विशेषतः ॥ ११ ॥

निःसाधनत्वसंस्फूर्त्या दृढः स्यात्तत्पदाश्रयः

શબ્દાર્થ.—આપણા સ્વામી પ્રભુ સ્વતઃસમર્થ છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારના સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી. કાલના કાર્યને વિલોકીને તદીય વૈષ્ણવોને વિશેષે કરીને જ્યારે નિ:સાધનપણાની સ્ફૂર્તિ થાય ત્યારે એમના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય થાય છે (૧૧)

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ સ્વત. સર્વ સામર્થ્યવાન્ છે, પોતે સર્વસમર્થ હોઈ, નિજ ભક્તકૃત સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, જો આટલુ સાધન જીવ કરે તો એને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય એમ સાધનાનુસાર ફલપ્રાપ્તિ અન્ય દેવતાને વિષે છે. શ્રીકૃષ્ણ એવા અસમર્થ નથી કે જીવકૃત સાધનની અપેક્ષા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો પાસેથી રાખે, પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કૃપાબલથી જીવકૃત સાધનની કંઇ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વ લૌકિક તેમજ અલૌકિક ફલદાન કરે છે, આ કાલની કૃતિ મહા કઠિન તેમજ વિપરીત ધર્મયુક્ત જોઇને વિશેષે કરીને તદીય ભક્તો પર વિના સાધન કૃપા જ કરે છે. વ્રજભક્તો રાસપંચાધ્યાયીમા પ્રભુના અન્તર્ધાન સમય પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે અનેક સાધનથી વ્યર્થતા જોઈ અન્તે નિ.સાધન થયા અને ગુણગાન કરી ઉચ્ચ સ્વરથી એમણે રુદન કરવા માંડ્યું ત્યારેજ પ્રભુ તે નિઃસાધન ભક્તો પર કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે વૈષ્ણવે નિ:સાધન થઇ, હીમતાથી પ્રભુનો દૃઢ આશ્રય કરવો. ત્યારે પ્રભુ કૃપા કરે (૧૧)

मूलम्ः--आसुराणामविश्वासस्तथा तत्सङ्गिनामपि ।

मतिमाहो महादोषनिधानं सम्भविष्यति ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ:—આસુર જીવોને પ્રભુમાં અવિશ્વાસ છે તેમજ એમનો સગ કરનારાઓને પણ હોય છે એમાના કોઇનો પણ સગ થાય તો મહાદોષનો ભણ્ડાર મતિમોહ સમ્ભવે છે. (૧૨) **વિવેચન**—જેઓ મનમા પ્રભુ પ્રતિ અવિશ્વાસ ધારણ કરે છે તેઓ કેવલ આસુર છે. તેમનો જે કોઇ સગ કરે તેમને નિશ્ચય આસુરાવેશરૂપ અવિશ્વાસ થાય છે.

તેથી એમનો સંગ ત્યજવો. જીવને મતિનો મોહ થયો છે તેથી જીવ દોષરૂપ થઈ રહ્યો છે એનામાં નિઃસાધનતા આવતી નથી જીવ અહન્તાથી પૂર્ણ હોઈ એમ માને છે કે, 'જે કંઇ કરૂં છું તે હું જ કરૂં છું !' એ અજ્ઞાનદોષ દૂર થતો નથી।

मूलम्—यथा पूर्वकथा श्रुत्वा भगवत्पादसेविनाम्।
स्वस्मिन् दैन्यसमुत्पत्तिस्तथा साधननाशनम् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવાનના ચરણારવિન્દની સેવા કરનારની પૂર્વની (પ્રહ્લાદાદિક ભક્તોની) કથાનું શ્રવણ કરીને જેમ પોતાનામાં દૈન્યની બરોબર ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ સાધનનો નાશ થાયછે વિવેચન—પૂર્વના જે ભક્તો પ્રહ્લાદાદિક તથા ગજગ્રાહવાદિકનું વર્ણન શ્રી મદ્ભાગવતમાં કર્યું છે તેનું શ્રવણ કરવું પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીમહાપ્રભુજીના સેવક શ્રેષ્ઠ વૈષ્ણવોની વાર્તાનું શ્રવણ કરવું 'પ્રથમ તો સેવા આ પ્રકારે કરતા હતા અને હવે હું કેવો હીન પ્રકારે સેવા કરૂં છું !' એ વિચારી દૈન્યપૂર્વક ભગવત્સેવા કરી નિઃસાધન થવાય ત્યારે જ સર્વ દોષ દૂર થાય. તેથી શ્રવણ એ સેવાનું મુખ્ય પોષક છે શ્રીઆચાર્યજી ભક્તિ વર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે "સેવામાં કે કથામાં જેની દૃઢ આસક્તિ થાય છે તેનો જીવતાં સુધી કદાપિ નાશ થતો નથી એમ મારી મતિ છે ' આ પ્રકારે ભગવત્સેવા પ્રીતિથી કરવી તેમજ ભગવદીયના મુખથી કથા શ્રવણ કરવી, ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય અને હું સાધન કરૂં છું એવી દોષબુદ્ધિનો નાશ થાય છે

मूलम्—तदीयानां सर्वमस्ति सदा तद्भावभाविनाम्।
इतरेषां कालिकानां कालेन निखिलं गतम् ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—નિરન્તર એમના ભાવથી ભાવિત જે તદીયો છે તેમનું સર્વ સિદ્ધ છે અને અન્યજનો જેઓ કાલને વશ છે તેમનું સર્વ કાલથી ગયું છે વિવેચન—જે તદીયો સદા તદ્ભાવથી (ભગવાનના ભાવથી) ભાવિત હોય છે તેમને સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે. તદીયોને શ્રવણ પણ આવશ્યક છે ગોપિકાગીતમાં સાત્ત્વિક ગોપીજનો કહે છે કે—

तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहम्।
श्रवणमङ्गलं श्रीमदाततं भुवि गृणन्ति ते भूरिदा जनाः ॥

ભાવાર્થ—તપ્તજીવોને જીવન આપનાર, કિંબહુના કવિઓથી સ્તુત્ય (ભક્તો)ને જીવન રૂપ, કલિ

---

૧ એક સાત્ત્વિક ગોપીજન 'તવ કથામૃતં' શ્લોક ગોપિકા ગીતમાં કહે છે કે હે પ્રભુ ! આ સમયે જીવન તમે નથી છતાં પણ જે ટકી રહ્યું છે તે અમારી કૃતિથી ટકી રહ્યું નથી ! પરન્તુ આપની કથારૂપ અમૃત જ અમારા જીવનને ટકાવી રાખે છે આપના તીવ્ર વિરહતાપને લીધે અમારા પ્રાણ તો જતા રહે છે પરન્તુ આપનું કથારૂપ અમૃત તે પ્રાણને સજીવન કરી નાખે છે જેવું આપનું સામર્થ્ય ઐશ્વર્ય વીર્ય શ્રી યશ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એમ ષડ્ગુણ યુક્ત છે તેમ જ આપની કથા પણ ષડ્ગુણ યુક્ત છે (૧) તપ્તજીવનથી ઐશ્વર્ય સિદ્ધ થાય છે કારણ કે [illegible] તાપ હોય છે તે [illegible] જ્યારે પરાભવ કરે ત્યારે એમનો તાપ નિવૃત્ત થાય છે (૨) કવિભિરીડિતમ્ થી 'જ્ઞાન' ધર્મ કથાનો સિદ્ધ થાય છે આપની કથા જ્ઞાનયુક્ત હોય તો જ કવિ—બ્રહ્માદિક [illegible] એનું [illegible] કરે. (૩) કલ્મષાપહમ્થી 'વીર્ય' વા 'ધર્મ' ગુણ કથામાં સિદ્ધ થાય છે આપની કથા [illegible] ગુણથી યુક્ત હોઈને જ પાપને

એએ જેની પ્રશંસા કરી છે, જે સર્વ પાપોને હણનારૂં છે, જે શ્રવણથી મંગલરૂપ છે, જે લક્ષ્મીયુક્ત છે, અને જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે–એવું જે આપની કથારૂપ અમૃત છે તેનું જે ભગવદીયજનો લોકોમાં પ્રશંસા કરે છે તેઓ ખુબ અર્થ આપનારા જન છે, 'કેવળ' ભગવદ્રૂપ અથવા જનનાદિદોષરહિત છે!" એટલે કે જે વ્યાસાદિ ભગવદીયો તમારાં કથામૃતનું લોકોમા ગૃણન કરે છે તેઓ લોકોને પુષ્કલ અર્થ આપે છે તેમજ ભગવદ્રૂપ છે, અને જન્માદિદોષથી રહિત છે આ પ્રકારે શ્રવણથી સર્વદોષ દૂર થાય છે, ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. પરન્તુ જેઓ ભાવરહિત હોય છે તેમના સર્વસાધન આ કરાલ કાલ ખાઇ જાયછે.

मूलम्ः–यतःकालस्तद्विभूतिः " कालः कलयतामहम् "

मुख्याधिकार्यपि हरेरिच्छाशक्तिस्वरूपवान् ॥ १५ ॥

तदन्तरङ्गदासेषु न तत्सामर्थ्यमिष्यते ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ.—કારણ કે કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે "સંખ્યા કરવાવાળામા કાલ હું છું" આ કાલ મુખ્ય અધિકારી ઇચ્છાશક્તિરૂપ છે. તો પણ ભગવાનના અન્તરંગ દાસની ઉપર તેનું (કાલનું) સામર્થ્ય ચાલી શકતું નથી.(૧૫–૧૬)

વિવેચનઃ—કાલ ભગવાન્‌ની વિભૂતિ છે. આ કલિદોષથી મહામલિન સૃષ્ટિ આ કાલમાં લીન થાય છે એ કાલ ભગવાનનો મુખ્ય અધિકારી છે કાલ એ ભગવાન્‌ની ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ છે, તેથી બ્રહ્માદિને પણ છોડતો નથી. આવા સમર્થકાલનુ સામર્થ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણના અન્તરંગ ભક્તોઉપર ચાલી શકતું નથી ૨ ભગવદીયને કાલ બાધ કરી શકતો નથી (૧૬)

मूलम्ः–स हि सर्पो यथान्येषां मारकोऽपि न हि क्षमः ।

पीतामृतं जनं जातु स्प्रष्टुमाघ्रातुमेव च ॥ १७ ॥

तथा कालेऽपि मनुजं महापुरुषसंस्थितम् ।

भक्तिपीयूषपातारं न किञ्चित्कर्त्तुमीश्वरः ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થઃ—જેમ કોઇ સર્પ અન્ય જનોને મારવાને શકિતમાન હોય તો પણ તે અમૃતનુ પાન કરનારને સ્પર્શ કરવાને કે સુંઘવાને સમર્થ નથી, તેમ કાલ પણ મહાપુરુષનો

નાશ કરે છે (૪) श्रवणमङ्गलम् થી કથામા 'આનન્દ અને કીર્તિ–યશ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામા જો ઉદાર ચરિત્ર હોય તો જ કર્ણને આનન્દ આપે, આપની કથા આપનો યશ સર્વત્ર પ્રસારે છે તેથીજ શ્રવણને મંગલરૂપ થઇ પડે છે (૫) श्रीमद् થી આપની કથામા 'શ્રીત્વ લક્ષ્મીત્વ'નો ધર્મ સિધ્ધ થાય છે આપની કથા શ્રીનું દાન કરે એમ છે (૬) आततम् થી આપની કથામાં 'વીર્ય' રૂપ ગુણ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામા એટલુ બધુ અલૌકિક સામર્થ્ય છે કે તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઇ રહે છે આ પ્રકારે શ્રીસુબોધિનીજીમા ભગવત્કથા પણ ભગવત્તુલ્ય ષડ્ધર્મયુક્ત હોઇ ભગવદ્રૂપ છે અને તેથીજ વિરહમા ભકતજનોના પ્રાણ ટકાવી રાખે છે એવુ નિરૂપણ કર્યુ છે (શ્રીસુબોધિનીજી–રાસપંચાધ્યાયી)

(૨) જેમ કોઇ લૌકિક રાજાનો દીવાન, રાજાના હજૂરી પર હુકમ કરી શકે નહિ પણ એથી ઉલટો હજૂરીથી બ્હીતો રહે તેમ કાલ ભગવાનના હજૂરી રૂપ ભકતોનો ગ્રાસ કરી શકતો નથી પણ એમનાથી બ્હીતો રહે છે.

આશ્રય કરનાર અને ભક્તિરૂપ અમૃતનું પાન કરનાર મનુષ્યને કંઈ પણ હાનિ કરવાને શક્તિમાન નથી. વિવેચન.—આ કાલરૂપ સર્પ છે તે સર્વ જગતને ભક્ષે છે પરન્તુ શ્રી કૃષ્ણના ચરણામૃત તથા અધરામૃતનું પાન કરનાર ભક્તનો સ્પર્શ કરી શકતો નથી. શ્રી ગુસાંઈજી સપ્તશ્લોકીમાં કહે છે કે—અર્થ—"પાપના સમૂહરૂપ અંધકારથી આવૃત (ઢંકાયેલો), કલિરૂપ સર્પથી ગ્રસિત, જગતના વિષયરૂપ સમુદ્રમાં પડેલો, સ્વધર્મથી વિમુખ એવા જીવને જે શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાકટાક્ષરૂપ ચન્દ્ર ઉદિત થઈને એક ક્ષણમાં દયારૂપ અમૃતથી અમર કરે છે તે શ્રીઆચાર્યજીના પદામ્બુજ મ્હારૂં આશ્રયસ્થાન હજો!"

આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણામૃતનું જે કોઈ જીવ પાન કરે છે, તેને કાલરૂપ સર્પ સ્પર્શ કરતો નથી. (૧૭) મહાપુરુષ સર્વમાં ઉત્તમ શ્રીમહાપ્રભુજી તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયને આશ્રિત થઈ રહેલા મનુષ્યો પુષ્ટિભક્તિ અમૃતરસનું પાન કરે છે તેથી તેમને કાલદોષ રંચક પણ બાધ કરતો નથી. ઈશ્વર પણ જો ભગવદીયને બાધ કરતા નથી તો પછી કાલ કેમ બાધ કરી શકે? એવી વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાન, ભક્તને મુક્તિ જોઈતી હોય તો મુક્તિ આપે અને ભક્તિની ઈચ્છા હોય તો ભક્તિ આપે આમ ભગવાન જો ભક્તને વશ છે તો એવા વશ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે તો કાલ ભક્તોને શું કરનાર છે!

मूलम्:—तदीयैः सर्वकार्येषु न कालश्चिन्त्यतां हृदि ।
"तथैव तस्य लीलेति" वचनात् सैवचिन्त्यताम् ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ—તદીય જનોએ સર્વ કાર્યમાં કાલનું હૃદયમાં ચિન્તન ન કરવું કારણ કે "તેની તેવીજ લીલા છે" એ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં વચનથી એ લીલાનુંજ ચિંતન કરો.

વિવેચન.—તદીયજન સર્વ કાલમાં ભગવદ્ધર્મમાં નિપુણ છે તેણે કોઈ કાલે ચિન્તા કરવી નહિ. શ્રી મહાપ્રભુજીએ નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે "પ્રભુ જે જે કરે છે તે તે એમની લીલા છે" એમ સમજી પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રભુની લીલાનો વિચાર કરવો. (૧૯)

मूलम्—सर्गादिलीलाकर्तृत्वात् किं चित्रं तादृशि प्रभौ ।
विवेकोऽप्ययमेवात्र स हितं वै विधास्यति ॥ २० ॥
स्वकीयानां निजेच्छातस्ततश्चिन्तात्र का भवेत् ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમદ્ભાગવતમાં દશવિધી સર્ગાદિલીલા કરવાનું સામર્થ્ય જે પ્રભુમાં છે તેને વિષે શું આશ્ચર્ય હોઈ શકે? પ્રભુ નિજેચ્છાથી સ્વકીય ભક્તોનું હિત કરશે એવો વિવેક અત્ર કરવો, તેથી આ માર્ગમાં શું ચિંતા હોઈ શકે? (૨૦—૨૧)

વિવેચન.—શ્રીભાગવતમાં સર્ગ, વિસર્ગાદિ દશવિધ લીલા પ્રભુએ કરી છે એમ બતાવ્યું છે. સર્વ જગતમાં પ્રભુની લીલા છે એવું જે મનમાં ચિન્તન કરે છે તેને જ વિવેકી મનુષ્ય કહી શકાય. વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—"વિવેક તો તેજ કે હરિ સર્વ નિજ ઈચ્છાથી કરશે. 'સર્વકાર્યમાં ભગવાનની ઈચ્છા માનવી એનું નામ વિવેક છે' ભગવાનના નિજભક્તોએ સર્વકાર્યમાં ભગવદિચ્છા જાણવી એ સિદ્ધાન્ત છે (૨૦—૨૧)

मूलम्:--भवन्तः श्रुतसद्वार्त्ताः सत्सङ्गकृतयोऽपि हि।
प्रभुपादैकगतयस्तेषां का परिदेवना ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:--તમે કે જેઓએ સત્પુરુષોની–ભગવદીઓની વાર્ત્તા–કથાઓનું શ્રવણ કર્યું છે, તેમજ સત્સંગ પણ સેવ્યો છે, તથા પ્રભુના ચરણારવિન્દમાં એક આસક્તિ રાખી છે, તેમને શું ચિન્તા હોઇ શકે? **વિવેચન**—તમે તો ભગવાન્‌ના સમ્બન્ધી છો, ભગવદ્વાર્તાનું શ્રવણ કરો છો, સત્સગ પણ બહુ કરો છો! તેથી તમને કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્ત્તવ્ય નથી! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રી આચાર્યજીના પદકમલમાં પ્રીતિ રાખો છો તેથી તમને ચિન્તા હોઈ શકે નહિ! (૨૨)

मूलम्:--धर्मसंस्थापनार्थाय यस्य प्राकट्यमुच्यते।
स हि धर्मव्यतिकरं स्वकृतं सहते कथम् ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મના સુન્દર સ્થાપનાને અર્થે જેમનું પ્રાકટ્ય સર્વત્ર કહેવાય છે, તે પ્રભુ સ્વકૃતિથી ધર્મનો વ્યતિક્રમ થાય એ કેમ સહન કરી શકે? **વિવેચન.**—ધર્મસંસ્થાપનાર્થે શ્રીમહાપ્રભુજીનું તથા શ્રીગુસાંઇજીનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી પોતે ધર્મની રક્ષા કરે એ યોગ્ય છે, એક ભગવદીએ ગાયું છે કે.–

चहुंजुग वेदवचन प्रतिपार्यो। धर्मग्लानिभयोजवही जव तव तव तुम वपु धार्यो ॥ १ ॥ सत्ययुग श्वेतवराहरूप धरि हरि हिरण्याक्षको मार्यो। त्रेता रामरूप दशरथगृह रावणकुल संहार्यो ॥२॥ द्वापरव्रज ह्वतर्तें राख्यो सुरपति पावन पार्यो। कंसादिक दानव सब मारे वसुधाभार उतार्यो ॥३॥ कलियुग श्रीवल्लभगृह प्रगटे मायावाद निवार्यो। मानिकचन्द प्रभु श्री विट्ठलपुरुषोत्तमरूप निहार्यो ॥ ४

એ પ્રમાણે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી (શ્રીગુસાંઇજી) શ્રીપુરુષોત્તમરૂપ છે. ધર્મસ્થાપનાર્થે પોતે પ્રકટ થયા છે તેથી જે કોઇ વેદધર્મનું અતિક્રમણ કરે અને પોતાના મનમાં આવે તેમ ક્રિયાઓ કરીને ઉન્મત્તની પેઠે ભગવદ્ધર્મથી વિમુખ થાય તો તે પ્રભુને ગમતું નથી. (૨૩)

मूलम्:--ब्रह्मण्यो धेनुविप्रेशो वेदधर्मैकपालकः।
स कथं सहते कृष्णस्तद्विरोधं जनैः कृतम् ॥२४॥

શબ્દાર્થ:--શ્રી કૃષ્ણ બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવાવાળા છે ગાય અને વિપ્રના ઇશ છે વેદ ધર્મના મુખ્ય પાલક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ, બ્રાહ્મણ, ગાય, અને વેદધર્મનો વિરોધ મનુષ્યો કરે તે કેમ સહન કરી શકે? **વિવેચન.**—પ્રભુ બ્રહ્મણ્ય છે ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મના પ્રતિપાલક છે એવા ભગવાન ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મનો વિરોધ કરી બહિર્મુખ થનાર જનોની વિરુદ્ધ કૃતિ કેમ સહી શકે?

मूलम्:--परमानन्दसन्दोहो दयालुः सुतरामपि।
स कथं सहते कृष्णो दयाभावं जनेष्वपि।

अतोऽत्र यदिदं जातं तत्स्वदोषेण सर्वथा ॥२५॥

निर्दोषपूर्णगुणता हरौ नित्यं विराजते ।

कदाचित् स्वप्रभोर्दोषो नानेयः सर्वथा हृदि ॥२६॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમ આનન્દના સમૂહ છે અને નિરન્તર અત્યન્ત દયાળુ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યોમાં દયાના અભાવને કેમ સહન કરી શકે ? તેથી અત્ર જે કંઈ થયું છે તે આપણા પોતાના દોષથી થયું છે હરિમાં નિર્દોષપણું તેમજ ગુણથી પૂર્ણતા નિરન્તર વિરાજે છે તેથી કોઈપણ સમય પ્રભુના વિષે દોષ મતિ આપણા હૃદયમાં ન લાવવી.

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ પરમાનન્દરૂપ છે, પરમ દયાળુ છે તેથી કોઈનું દુઃખ સહી શકતા નથી, પ્રાણીમાત્રના આનન્દદાતા છે, તે શું પોતાના ભક્તોનેજ દુઃખ આપશે ? સ્વકીય ભક્તોને તો આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દાનુભવ કરાવી દુઃખ દૂર કરશે. ભગવદીયનું તેથી એવું લક્ષણ છે કે જો કોઈ પણ લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય વા કોઈપણ વસ્તુની હાનિ થાય ત્યાં પોતાનો દોષ જ વિચારવો, પરન્તુ પ્રભુમાં દોષબુદ્ધિ ન આણવી (૨૫) પ્રભુ જે કંઈ કરે તે સારૂં જ કરે છે 'મ્હારા જીવનો દોષ છે તેથી જ આ ક્લેશ મને પ્રાપ્ત થયો, એવો નિશ્ચય મનમાં કરવો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ દુઃખના હર્તા છે તેમજ સર્વગુણ પૂર્ણ છે તેથી એમને વિષે દોષ કદાપિ ન આણવો. (૨૬)

मूलम् — के वा वयं वराका वद्धवाद्या अपि प्रभो ।

श्रुतवन्तो विसदृशीं लीलां पश्चात्स्थिता अपि ॥२७॥

શબ્દાર્થ—અમારે ભગવાનના ઉદ્ધવાદિક (ભક્તો) પણ પ્રભુથી વિપરીત (પ્રભાસમાં આસુરવ્યામોહ) લીલાનું શ્રવણ કરીને પછી પૃથ્વી પર પ્રભુની (પછાડી) પરોક્ષ દશામાં પણ સ્થિતિ કરીને રહ્યા, તો પછી આપણે તુચ્છ જીવો તો કોણ માત્ર !

વિવેચન—શ્રી હરિરાયજી કહે છે કે હું તમને શું કહું ? હું તો મહા તુચ્છ છું ! ભગવાનના મહાભક્તો ઉદ્ધવાદિક પણ ભગવાનની અન્તર્ધાનદશામાં ભગવાનની આસુરવ્યામોહલીલાનું શ્રવણ કરીને પ્રભુ વિના પૃથ્વી પર સ્થિતિ કરી રહ્યા તો હું તુચ્છ જીવ તે શું કરૂં !

मूलम् —कुन्तीवदीदृशं भाग्यं कस्य भाग्यवतो भवेत् ।

सद्यः प्राणविमोकोऽत्र श्रीकृष्णविरहेण हि ॥२८॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી જેણે નિશ્ચય શીઘ્ર પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો એવા કુન્તીજીના સમાન ક્યા ભાગ્યવાનનું ભાગ્ય હોઈ શકે ? (૨૮)

વિવેચન—કુન્તીજી પરમભાગ્યવાન ભક્ત હતા એમને શ્રીકૃષ્ણનું અન્તર્ધાન સાંભળતાંજ શ્રીકૃષ્ણનો એટલો બધો વિયોગ થયો કે તત્કાલ તેમણે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો !

मूलम् —अस्माकं तु प्रभुर्नित्यमक्षताव्याहतोऽधुना ।

विराजते ततो दुःखं न विधेयं मनस्यपि ॥२९॥

શબ્દાર્થઃ—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સદા અખણ્ડિત હમણા પણ વિરાજે છે. તેથી આપણે તો મનમા દુ:ખ ન જાણવું જોઇએ. વિવેચનઃ—આપણા પ્રભુ નિત્ય પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે પ્રભુનો અમને સમ્બન્ધ થયો છે તે પ્રભુ તો નિત્ય અમારા ગૃહે બિરાજમાન છે તેથી મનમાં દુઃખ સર્વદા ધારણ ન કરવું (૨૯)

मूलम्ः—भवद्भिर्मिलितैः सर्वैरियं शिक्षा विचार्यताम्।

ततः सन्देहजातं यद् बुद्धिस्थं तद् व्यपोह्यताम् ॥३०॥

શબ્દાર્થઃ—આ શિક્ષા તમે ભગવદીયો એકત્ર મલીને વિચારજો અને એ શિક્ષાદ્વારા બુદ્ધિમાં જે સન્દેહ જન્મ્યો હોય તે સર્વ દૂર થશે. (૩) વિવેચનઃ—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'આ શિક્ષા તમે ગોપેશ્વરજી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોના સગમાં વિચારજો. તો તેથી ચિન્તારૂપ સકલ સન્દેહ તમારા દૂર થશે. આ શિક્ષા તમારી સુન્દર બુદ્ધિની પોષક થશે. (૩૦)

मूलम्ः—अस्माकं साधनं साध्यं "श्रीकृष्णः शरणं मम"।

सम्पत्स्वापत्स्वपि सदा स्वाचार्यचरणोदितम् ॥३१॥

શબ્દાર્થ.—આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ 'श्रीकृष्णः शरणंमम' નામનો જે અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર કહ્યો છે તે જ અમારી સમ્પત્તિ તેમજ આપત્તિમાં સાધન તથા ફલરૂપ છે.

વિવેચનઃ—અમને તો સાધન અને સિદ્ધિ પણ એક श्रीकृष्णः शरणं मम' જ છે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ આ અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર પ્રકટ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું શરણ સિદ્ધ કર્યું છે તેથી અમને તો એક શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય હૃદયમાં છે. અમે મનવચન અને કર્મથી શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણ જાણીએ છીએ અને એ શ્રીકૃષ્ણનેજ સર્વ પ્રકારે સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજીએ છીએ. સમ્પત્તિમાં—અનેક સુખમાં તેમજ આપત્તિમાં—અનેક દુ:ખોમાં, એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણ કરીએ છીએ. શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—"શ્રીમહાપ્રભુજીએ અમને જે 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણ મમ'નો મન્ત્ર પ્રકટ કરી શ્રીકૃષ્ણનું શરણ બતાવ્યું છે તેથી જ અમને આલોક તેમજ પરલોકસમ્બન્ધી સર્વ વસ્તુમાં નિશ્ચિન્તતા છે." (૩૧)

આથી સિદ્ધ થાય છે કે 'श्रीकृष्ण शरण मम' એ શ્રીઆચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા મન્ત્રની વૈષ્ણવોએ ઉજ્જવલિત ભાવના કરવી, એ મન્ત્રને જ સર્વ લૌકિક તેમજ પરલૌકિક કાર્યોમાં સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજવો પ્રત્યેક આપત્તિ તેમજ સમ્પત્તિથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દૃઢ કરવો.

इतिश्रीहरिरायजीविरचित चतुर्विंशतितम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ २४ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૫ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ પંચવિંશ શિક્ષાપત્રમા નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—"ફલાત્મક શ્રીમહાચાર્યચરણદ્વય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા એમા ફલનો સંશય રાખવો નહિ. જે જીવને એ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ફલસિદ્ધિમા સંશય થાય તે જીવને આસુર જાણવો. સુબો-

ષિન્ત્યાદિ મહારસિક તથા માર્ગોપદેશક રહસ્ય ગ્રન્થો વિદ્યમાન છે છતાં મનુષ્યો ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્કૃપા જ એક સાધન છે જેમ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણવિના ચાલી શકતી નથી તેમ પ્રભુની કૃપા વિના સાધનનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ભગવત્કૃપાજ શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું રહસ્ય સમજવાને સાધન કારણ છે શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું પરિશીલન ભગવત્કૃપાવિના અશક્ય છે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરવો. તો જ ચિન્તા ન થાય. અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રની ભાવના કર્યાથી પરમ શાંત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કોટાનકોટિ સાધન કરાય પણ જો શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ ન થાય તો કશું સિદ્ધ થતું નથી. તેથી હવે આ શિક્ષાપત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ થઈ જે પ્રકારે ફલદાન થાય તેનું નિરૂપણ થાય છે

मूलमः—श्रीवल्लभपदाम्भोजभजनादरणादपि ।

दयापरः कदा चित्तं न जहाति जनं हरिः ॥१॥

શબ્દાર્થ —શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલના ભજનમાં આદર રાખવાથી દયાલુ હરિ એ જનને કદાપિ ત્યજતા નથી. (૧) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દનું ભજન આદરપૂર્વક કરે છે, એક એમનો જ અનન્ય આશ્રય કરે છે. તેના પર હરિ શ્રીકૃષ્ણ સદા દયા કરે છે, પ્રસન્ન થાય છે, અને સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરે છે. (૧)

શ્રીસૂરદાસજી ગાય છે કે —भरोसो दृढ इन चरननकेरो । श्रीवल्लभनखचन्द्र छटा-बिन सब जगमांझ अन्धेरो'

मूलम् —कृपाकटाक्षसंपातपक्षपातपरो हरिः ।

क्षमते तत्कृतं दोपलक्षमप्यक्षमं स्वतः ॥२॥

શબ્દાર્થ —(શ્રીમદાચાર્યજીના) કૃપાકટાક્ષનો સુન્દર પાત જે જીવના પર થાય છે તેના ઉપર પક્ષપાત કરનાર હરિ તે જીવના લક્ષ દોષ, જે પોતે સહન ન કરે તે પણ સહન કરે છે (૨) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ ઉપર આપ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાકટાક્ષ કરે છે તેનો પક્ષપાત શ્રીઠાકોરજી કરે છે પદ્મનાભદાસ ઝોલા ધરતા હતા તે પણ શ્રીઠાકોરજી શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીની પ્રીતિને લીધે આરોગતા હતા. આ પ્રકારે કૃપાપાત્ર વૈષ્ણવ લક્ષાવધિ અપરાધ કરે તો પણ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી કૃપા કરે છે

मूलम्—येषां च हृदये श्रीमदाचार्यचरणद्वयम् ।

त एव शरणं दोषशताग्रस्तिमतो मम ॥३॥

શબ્દાર્થ —જેના હૃદયમાં શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણદ્વય છે તેઓ જ દોષશતની ગ્રસ્તિવાળો જે હું તેનું શરણ હશે, (૩) વિવેચન —જેમના હૃદયમાં નિરન્તર શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દ બિરાજી રહ્યા છે જેઓ નિરન્તર એમને વિષે પ્રીતિ ધરાવે છે, તેમનો સંગ કરવો. એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સંગમાં સેંકડો દોષથી પૂર્ણ એવા અન્ય જીવો પણ પોતાના દોષ દૂર કરી ભગવદ્ભાવનું સ્થાપન હૃદયમાં કરી શકે છે

શ્રીહરિરાયજી મૂલ શ્લોકમા દૈન્યભાવથી કહે છે કે " હુ પણ સેંકડો દોષથી પૂર્ણ છુ. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણવિન્દની પ્રીતિ કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો મ્હારૂ શરણ હજો "

मूलम्ः--यदङ्गुलिनखानन्दचन्द्रशैत्यं सदा हृदि ।
तापं हरति भक्तानां तदानन्दपदांबुजम् ॥४॥

શબ્દાર્થ:—જેમની આંગલીઓના નખરૂપ ચન્દ્રની શીતલતા સદા હૃદયમાં (પ્રસરે છે),તે શ્રીઆચાર્યજીના આનન્દરૂપ ચરણારવિન્દ ભકતોના તાપ હરે છે. (૪)

વિવેચન:—શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલની દશ અંગુલિયો પરમ સુન્દર છે. તેમાં નખચન્દ્ર દશ છે. એ એક નખચન્દ્રની છટા આગળ કોટિ ચન્દ્રમાની કલા લજ્જા પામે છે. એ નખરૂપ ચન્દ્ર જે વૈષ્ણવના હૃદયમાં ધારણ થયા હોય છે તે ભકતોના હૃદયના ત્રિવિધ તાપ-આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક; અને આધિદૈવિક તથા કાયિક, વાચિક અને માનસિક-એમ અનેક જન્મના દોષરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણમિલનમાં પ્રતિબન્ધરૂપ સર્વ પાપ દૂર થાય છે. એવા શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલ સેવકને સદા આનન્દ દાન કરે છે.

मूलम्ः—अस्तु वस्तुशतं लोके वेदे च परिकीर्त्तितम् ।
फलत्वेन निजाचार्यचरणाब्जद्वयं मम ॥५॥

શબ્દાર્થ:—લોકમાં તથા વેદમાં (ભલે) શત (સો) વસ્તુઓ (શ્રેષ્ઠતરીકે) જણાતી હોય, પરંતુ મને તો ફલરૂપે આપણા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનું યુગલ (જોડી) છે. (૫)

વિવેચન:—લોકમાં અને વેદમાં કીર્ત્તિત (શ્રેષ્ઠ તરીકે મનાયલા) વસ્તુરૂપ પદાર્થ બહુ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેમજ મર્યાદામાર્ગમા સત્યલોક (બ્રહ્મલોક) સર્વોપરિ ફલરૂપ છે. એવો બ્રહ્મલોક પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ અગાડી શી ગણનામાં છે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે એમાં મોક્ષચતુષ્ટય પર્યંત સર્વ તુચ્છ છે ! આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો શ્રીકૃષ્ણની અધરસુધાનું પાન જ પરમ ફલ છે ! એ પરમ ફલ સાધનથી સિદ્ધ થતું નથી. એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણામ્બુજદ્વયથીજ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન સિદ્ધ થાય છે (૫)

" શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ એજ પરમસિદ્ધિ અત્ર છે " એવુ સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં કહેલુ પરમ ફલ સિદ્ધિ થાય તો જ કૃતાર્થતા, નહિ તો મોક્ષસિદ્ધિ પણ વૃથા છે. આ પરમ ફલ મહાપ્રભુજી બન્ને ચરણે કમળનો દૃઢ આશ્રય કરવાથી થાય છે

मूलम्ः—न कर्म वेदविहितं फलं जनयति ध्रुवम् ।
यतो बहिर्मुखं चित्ते जायतेऽन्यश्रुतेर्हरेः ॥६॥

શબ્દાર્થ:—વેદોકત કર્મ નિશ્ચય ફલને ઉત્પન્ન કરતા નથી. કારણ કે ભગવાનના ભિન્ન શ્રવણથી ચિત્ત બહિર્મુખ થાય છે, વિવેચન:—વેદવિહિત અનેક પ્રકારના કર્મ છે, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, ઉપાસનામાર્ગ અનેક વ્રત, સંયમ નિયમ, ઇત્યાદિ અનેક સાધન છે, એ સાધનથી આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય જણાતું નથી. કારણ કે આ પુષ્ટિમાર્ગ વ્રજભકતોના ભાવથી પરિપૂર્ણ છે, તેમજ સર્વોપરિ છે એ ભાવાત્મક માર્ગ સાધનથી સિદ્ધ થતો નથી, પરન્તુ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી સાધ્ય છે બહિર્મુખ જીવોના ચિત્તમાં તથા શ્રવણમાં શ્રીહરિ ભગવાનનું કથામૃત તથા ભગવદ્ધર્મ ઉતરતાં નથી. (૬)

मूलम् ज्ञान तु भक्तिहेतुत्वात्सा नैव फलरूपिणी ।
यतो जीवस्य दासत्वहेतुभेदनिवर्त्तिका ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ —જ્ઞાન તો (મર્યાદા) *ભક્તિનો હેતુ છે તેથી કાચિત્ ફલરૂપ છે પરન્તુ એ મર્યાદાભક્તિ ફલરૂપ નથી. કારણ કે એ મર્યાદાભક્તિ જીવના દાસત્વમાં જે કારણરૂપ ભેદ—હું (જીવ) સેવક છું, અને ભગવાન્ [illegible] સ્વામી—સેવ્ય છે એમ સેવ્ય સેવકભાવરૂપ ભેદ છે તેનો (તે ભેદનો) નાશ કરનારી છે વિવેચન —શબ્દાર્થમાં એવું કહ્યું છે કે જ્ઞાન ભક્તિનો હેતુ છે જ્ઞાનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે એ ભક્તિ મર્યાદાભક્તિને નામે ઓળખાય છે એ ભક્તિનું ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમ ફલ છે. એ હેતુભૂત જ્ઞાન તથા ફલરૂપ મર્યાદાભક્તિ બન્ને પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરોધિ છે કારણ કે એ મર્યાદાભક્તિમાં દાસત્વ રહેતું નથી પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દાસત્વ એ જીવનો મુખ્ય ધર્મ છે જીવ સેવક છે પ્રભુ સ્વામી છે એ પ્રકારે શ્રીભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રચલિત છે એવા મુખ્ય ધર્મ દાસત્વને જ્ઞાન તથા મર્યાદાભક્તિ નિવૃત્ત કરે છે તેથી તે ભાવના વિરોધિ એવા જ્ઞાન તથા મર્યાદાભક્તિ એ બન્ને પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલરૂપ નથી

मूलम् —मर्यादाभक्तिरप्येषा तावदेव फलात्मिका ।
यावन्न जायते पुष्टिभक्तिः सकलमूर्द्धगा ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ —જ્યાં સુધી સકલ (ભક્તિ) શિરોમણિ પુષ્ટિભક્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી (અથવા જણાતી નથી) ત્યાં સુધી જ આ મર્યાદાભક્તિ પણ ફલાત્મક છે.

વિવેચન —આ મર્યાદાભક્તિમાં જ્ઞાન ‘ अहं ब्रह्म ’ ‘ હું બ્રહ્મ છું ’ એ પ્રકારનું હોય છે જીવ પોતાનો જ બ્રહ્મ વા ભગવાન સમજી લે તો પછી જીવ બ્રહ્મ વા ભગવાન થઇ રહે છે. જીવ પોતાની જાતને જ ભગવાન સમજે તો પછી પ્રભુ સેવ્ય છે—સ્વામી છે અને જીવ પોતે સેવક છે—એવો સેવ્યસેવકભાવ જીવમાંથી જતો રહે છે પુષ્ટિભક્તિમાં એમ થતું નથી. એ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો જીવ પ્રભુનો દાસ છે, પ્રભુ રમણીય, અલૌકિક તથા આનન્દપૂર્ણ છે એવા આનન્દમય, અપ્રાકૃત, રસાત્મક પ્રભુ જીવના સ્વામી છે તેથી દાસ સેવક જીવનો તો મુખ્ય ધર્મ એવા પોતાના અલૌકિક સ્વામીની સેવા કરવાનો, તેમજ તેમને શરણ રહેવાનો જ હોઇ શકે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવો ભાવ છે, તેથી પુષ્ટિભક્તિ, જ્ઞાન અને મર્યાદાભક્તિ પર શિરોમણિ થઇ વિરાજે છે. (૮)

मूलम् —पुष्टिभक्तिर्हरेरास्य तत्त्वसत्त्वमन स्वयम् ।
त एव सञ्चिता सत फलरूपा भवन्ति हि ॥ ९ ॥

---

*ક્વચિત् ज्ञानं तु मुक्तिहेतुत्वात् એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે એ પાઠાનુસાર અર્થ—જ્ઞાન મુક્તિને ઉત્પન્ન કરનાર છે પણ એ મુક્તિ ફલરૂપ નથી કારણ કે મુક્તિ જીવના દાસત્વના કારણરૂપ ભેદ (સેવ્યસેવકભાવ) ને નિવૃત્ત કરનારી છે મુક્તિમાં પ્રભુ અને જીવનો ભેદ રહેતો નથી. જીવ પ્રભુમાં લય પામે છે તેથી મુક્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલરૂપ નથી.

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિભક્તિ એ હરિ શ્રીભગવાનનું મુખારવિન્દ છે. અને એ ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ તે સ્વયમ્ આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી છે. (પુષ્ટિભક્તિ શ્રીઆચાર્યજીના મુખદ્વારા ઉત્પન્ન થઇ છે.) જો એમનોજ સારી રીતે આશ્રય થાય તો પોતે નિશ્ચય ફલરૂપ થાય છે. **વિવેચનઃ**—પુષ્ટિભક્તિમાં શ્રીઠાકોરજી રાસાદિ લીલા કરી ભક્તોને સુધાદાન કરે છે. આ કલિયુગમા એ પુષ્ટિભક્તિને પ્રવર્ત્તાવવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રકટયા છે. તેઓ શ્રીઠાકોરજીના મુખારવિન્દરૂપછે એવા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરનાર ભગવદીયને નિશ્ચય ફલ સિદ્ધ થાય છે.

મૂલમ્ઃ--तदुत्तरं न कर्त्तव्यमनुभूतेः परं किमु ।
यथा लोके फले प्राप्ते न भोगादधिका कृतिः ॥ १० ॥

શબ્દાર્થઃ—પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્તર-પ્રતિકૂલતર્ક ન કરવો, કારણકે અનુભવથી અધિક શું હોઇ શકે ? જેમ લોકમાં ફલ પ્રાપ્ત પછી તે ફલનો ભોગ કરવારૂપ કૃતિથી અધિક કંઇ રહેતું નથી. [તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુભવ થયા પછી બીજી કંઇ કૃતિ રહેતી નથી].

વિવેચન.—પુષ્ટમાર્ગથી પ્રતિકૂલ વિચાર (જ્ઞાન, કર્મ, વેદ, મર્યાદાભકિત ઈત્યાદિક વિરુદ્ધ ધર્મને અનુસરતા વિચારો) કર્ત્તવ્ય નથી. જેમ લૌકિક ફળ પ્રાપ્ત થયા પછી એનો ભોગ કરવો એ ક્રિયા ઉપરાન્ત અન્ય કોઇ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી તેમ પુષ્ટિમાર્ગનો અનુભવ થયા પછી અન્ય કોઇ અધિક કૃતિ છે એમ ન સમજવું. (૧૦)

મૂલમ્ઃ--तस्मात्फलं निजाचार्यपदाम्भोजद्वयं सदा ।
हृदि धार्यं नैव कार्यं संशयायितमानसम् ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેથી ફલરૂપ નિજાચાર્યજી (શ્રીમહાપ્રભુજી) ના બન્ને ચરણકમલને સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા. મનને સંશયયુક્ત ન કરવું. (૧૧) **વિવેચનઃ**—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મ-સેવા-કરીને, આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીના બન્ને ચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવાં. મનમાં એમને વિષે સંશય ન રાખવો. ગીતામાં કહ્યું છે કેઃ-'સંશયાત્મક અન્તઃકરણનો મનુષ્ય નાશ પામે છે તેથી અવિશ્વાસ સંશયાદિ ન કરવા (૧૧)

મૂલમ્ઃ--अत्र संशयमापन्नाः सर्वदा ह्यासुरा मताः ।
दैवा अपि पुरा तेऽपि हरिणा पातिताः करात् ॥ १२ ॥

શદાર્થઃ—આમાં સંશયને પ્રાપ્ત થનારા, સર્વથા અસુરો ગણાય છે દૈવી સૃષ્ટિમા પણ જે જીવો એવા હતા તેમને શ્રીહરિએ પોતાના શ્રીહસ્તથીજ સંસારમા પાડયા હતા.

વિવેચનઃ—જે જીવો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સ્વરૂપમા તથા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સંશય આણે છે તેમને સર્વથા આસુરજ જાણવા. દૈવી જીવ વા આસુરી જીવ જે કોઇ અવિશ્વાસ આણે છે તેને શ્રી ઠાકોરજી નિજ હસ્તથી સંસારમાં ફેંકે છે તેમનો અંગીકાર કદાપિ પ્રભુ કરતા નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે.-' અવિશ્વાસ ન કરવો કે તે સર્વથા બાધક છે.'

मूलम् —अहो महच्चित्रमिदमवतीर्णे हरौ भुवि ।
विद्यमाने भागवते विवृतावपि सर्वथा ॥ १३ ॥
सत्या भुवि सुबोधिन्यां सत्सु सत्सु क्वचित्क्वचित् ।
ग्रन्थेषु विद्यमानेषु सर्वार्थज्ञापकेष्वपि ॥ १४ ॥
तथापि न प्रवर्त्तन्ते जना भक्तिपथे पुन ।
प्राय कृपैव हरिणा कारणत्वेन रक्षिता १५ ॥

શબ્દાર્થ—આ એક મહાઆશ્ચર્યની વાત છે કે પૃથ્વીઉપર હરિ પ્રકટ થયા છે શ્રીભાગવત વિદ્યમાન છે વિવરણ પણ સર્વથા વિદ્યમાન છે, શ્રીસુબોધિનીજી પણ પૃથ્વી પર વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ ભગવદીયો પણ પ્રાપ્ત છે, સર્વાર્થનું જ્ઞાન કરાવી આપનાર ગ્રન્થો પણ વિદ્યમાન છે, તોપણ મનુષ્ય પુનઃ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી ! ! એ ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે હરિએ પોતાની કૃપાજ કારણ રૂપે રક્ષી રાખી છે. (૧૩–૧૪–૧૫)

વિવેચન.—મ્હારા મનમાં એજ અતિ આશ્ચર્યજનક વિચાર ઉદ્ભવે છે કે આ ભૂમિને વિષે શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિન્દરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રકટ્યા છે, તેમનું કુલ નિષ્કલંક ભૂમિ પર વિરાજમાન્ છે શ્રીમદ્ભાગવત પણ વિદ્યમાન છે, શ્રીમદ્ભાગવતની ટીકા પણ વિરાજમાન છે, છતાં જીવ સર્વથા ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી । શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીસુબોધિનીજી તેમજ નિબન્ધાદિ ગ્રન્થો વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ શ્રીસુબોધિનીજી તથા નિબ ધાદિકના વક્તા સત્પુરુષો પણ મળી આવે છે, શ્રીમહાપ્રભુજી તેમજ શ્રીગુસાંઈજીના સર્વ ગ્રન્થ પ્રાપ્ય છે એમના લઘુ તેમજ મહાગ્રન્થોદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગના ભાવ તથા રીત પ્રમાણાદિનું જ્ઞાન થઈ શકે છે—એ પ્રકારે સકલ પદાર્થ વિરાજે છે તો પણ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી એ કેવું વિચિત્ર છે ! ! આમ સર્વ પદાર્થ તૈયાર છે તોપણ જીવોની આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગીય દૃઢ સ્થિતિ થવામાં એક શ્રીહરિની કૃપાજ કારણરૂપ છે સર્વ પદાર્થ ઉપસ્થિત હોય પણ જો શ્રીહરિની કૃપા ન હોય તો કંઈપણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી શ્રીહરિની કૃપા હોય તોજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં દૃઢ સ્થિતિ કરી શકાય છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તો કેવળ પ્રમેય માર્ગ છે તેથી સર્વ કંઈ હરિકૃપાને આધીન છે શ્રીહરિકૃપા પ્રમેયબળ વિના થઈ શકે નહિ

मूलम् —मूर्च्छितेन्द्रियवृत्तीनामुद्भवो नासुमन्तरा ।
तथा कृपा विना सर्वसाधनानां न चोद्भव ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ—મૂર્છિત ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણ વિના ઉદ્ભવતી નથી તેમ સર્વ સાધનોની ઉત્પત્તિ શ્રીભગવત્કૃપા વિના થતી નથી વિવેચનઃ—શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાવિના સર્વ સાધનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, જેની સકલ ઇન્દ્રિયો મૂર્છિત હોય છે તેનાથી પ્રાણ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી, જ્યારે પ્રાણ આવે છે, ત્યારેજ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં ચૈતન્ય આવે

છે અને તેઓ પોતપોતાના કાર્યમા તત્પર થાય છે. તેજ પ્રકારે [પ્રાણસ્થાનીય] શ્રીકૃષ્ણની કૃપા જ્યાં થાય છે ત્યારે સર્વ સાધન આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અને એ કૃપાપાત્ર જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવી ભગવત્સેવાદિ કરે છે અને ભગવદ્ભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે

इति श्रीहरिरायजीविरचित अष्टादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૬ સું.

ઉદ્દેશ—આ છવ્વીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે—"જેમ માતા બાલકની રક્ષાર્થે ભૂતપિશાચાદિ ગ્રહોથી ભય રાખે છે તેમ વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે દુઃસંગથી ભય રાખવો. જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પરપુરુષને વિષે પોતાના સ્નેહભાવને પોતાના અન્ય સમસ્ત સમ્બન્ધીઓથી ગુપ્ત રાખે છે, અને દૂતીના વચનમાં તથા સંગમાં પ્રીતિ રાખે છે તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવને, પ્રતિબન્ધ કરનાર દેહ સમ્બન્ધી જનોથી ગુપ્ત રાખવો અને ભક્તોના વચનમાં તથા સંગમાં રહી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત નિરન્તર ગૃહાદિકમાં ચિત્તને ઉદાસીન રાખવું." ઉપર કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગીય સકલ પદાર્થ પ્રકટ હોય પરન્તુ જો શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોય તો જીવ પ્રવૃત્ત થતો નથી તો કોઇ એમ શંકા કરે કે જો શ્રીકૃષ્ણ કૃપા ન કરે તો જીવ શું કરે ? તેના સમાધાનાર્થે કહે છે.—

मूलम्:--स्वकीयानामैहिकं यदथवा पारलौकिकम् ।
अकरोत् कुरुते कर्त्ता प्रभुरेव न संशयः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ.—સ્વકીય ભક્તોનું જે ઐહિક અથવા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય પ્રભુએ કર્યું છે, પ્રભુ કરે છે અને કરશેજ. એમા સંશય નથી **વિવેચનઃ**—શ્રીકૃષ્ણ પરમ કૃપાલુ છે. સ્વકીય એટલે નિજભક્તોનું ઐહિક તથા પરલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે' એનો અર્થ એમ ન સમજવો કે પ્રભુ આ લોકના વિષયાદિક સિદ્ધ કરે છે. 'ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે' એટલે કે પ્રભુ આ લોકમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ સર્વને એવી કરે છે કે જેથી એ વસ્તુઓ ભગવત્સેવાદિકમા વિરોધી ન થતાં અનુકૂલ થઇ જાય. આ પ્રકારે લૌકિક સિદ્ધ કરે છે 'અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે' એટલે કે અલૌકિક લીલાનો અનુભવ તથા સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ નિજભક્તોને પ્રભુ કરાવે છે. ત્રિવિધ નામાવલિમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—**અર્થ**.—'ભક્તના સર્વ લૌકિક તથા અલૌકિક દુઃખનું નિવારણ કરનાર પ્રભુને પ્રણામ કરૂં છું' આ પ્રકારે પ્રભુ ભક્તોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે એમાં સન્દેહ નથી. [૧]

मूलम्:--तथापि कुरुते जीवः प्रयत्नं निजदोषतः ।
अज्ञानात्करुणावार्धिः क्षमते तादृशं स्वतः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ·—તો પણ જીવ પોતાના દોષથી, અજ્ઞાનથી પ્રયત્ન કરે છે એ જીવને કૃપાના સિન્ધુ એવા પ્રભુ સ્વતઃ ક્ષમા કરે છે (૨) **વિવેચન**·—આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તો પણ જીવ પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના સાધન

કરે છે, જીવ બુદ્ધિના અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારના યત્ન કરે છે, એવા અજ્ઞાની જીવ પર કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે અને પોતાના તરફથી જીવના સકલ અપરાધો ક્ષમા કરે છે અન્તઃકરણપ્રબોધ નામના નિજ ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે-" પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સત્યસંકલ્પ છે તેથી અન્યથા કરશે નહિ જ" સત્ય છે સંકલ્પ જેના એવા શ્રીકૃષ્ણ, શ્રી આચાર્યજી દ્વારા અંગીકૃત, દૃઢ આશ્રય કરનારા તથા અજ્ઞાનથી ભૂલ કરતા એવા જીવોને વિસરતા નથી તેવા શરણાગત જીવોનું તો પ્રભુ કલ્યાણ કરે છે જ (૨)

मूलम् –अविरुद्ध प्रकुरुते विरुद्ध वारयत्यपि ।
दासेषु कृष्णो बालेषु पितेव कुरुते हितम् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ પિતા બાળકોનુ હિત કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ નિજ દાસનુ અવિરુદ્ધ કાર્ય સારી રીતે કરે છે તેમજ વિરુદ્ધ કાર્ય નિવૃત્ત કરે છે, હિત કરે છે

વિવેચન —પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તોના પુષ્ટિમાર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવત્સેવાદિ ભગવદ્ધર્મ તરફ પ્રવર્તાવે છે, તેમજ પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે અનેક જીવકૃત સાધનો અન્ય ચોગો આચરે છે તે સર્વથી નિજ ભક્તોને દૂર રાખે છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિજ દાસની રક્ષા કરે છે બાલક અજ્ઞાથી દોષ કરે પરન્તુ પિતા એ દોષનો વિચાર કરતા નથી અને હિત જ કરે છે તેમ પ્રભુ પણ નિજ દાસના વિચાર ન કરતાં તેનું હિત જ કરે છે સંન્યાસનિર્ણયગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

અર્થ —"આ ભક્તિમાર્ગમાં ભગવાન્ બાધ કરવા સમર્થ નથી તો અન્ય કોણ બાધ કરી શકે એમ છે ? જો એમ ન હોય તો માતા બાલકોને ક્યારે પણ સ્તનપાન કરાવે નહિ." જેમ માતા પુત્રને વારંવાર પોતાના સ્તનથી પોષે છે તેમ જ જે જીવ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુને શરણ આવ્યો છે તેને પ્રભુ બાધ કરી શક્તિ નથી, પરન્તુ જે પ્રકારે દાસને ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે, તેનુ કલ્યાણ થાય તેમ પ્રભુ કરે છે એવા પ્રભુ પરમપાલક છે.

मूलम् –न जानाति निजाज्ञानाचत्कृर्ति स कृतघ्नत ।
क दोषराशिर्जीवोऽयं क हरिर्गुणवारिधि ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ —જીવ નિજ અજ્ઞાનતાથી કૃતઘ્ન છે તેથી પ્રભુની કૃતિ જાણતો નથી ક્યાં દોષથી પરિપૂર્ણ જીવ અને ક્યાં ગુણના સમુદ્રરૂપ હરિ શ્રીકૃષ્ણ !

વિવેચન.—પ્રભુ જીવ પર કૃપા કર્યાજ જાય છે. જીવના દોષ વિચારતા નથી જે પ્રકારે એનુ હિત થાય છે તે કરે છે પરન્તુ જીવ અજ્ઞાનથી કૃતઘ્ન થાય છે પ્રભુ જે કંઈ ઉપકાર (જીવ) પર કરે છે તે જીવ વિચારતો નથી. એ ઉપકારને માટે પ્રભુનો આભાર માનતો નથી. પણ કૃતઘ્ની થાય છે ઉપકારનો બદલો અપકાર વાળે છે જીવ આમ દોષનો નિધિ છે જ્યારે પ્રભુ તદન ગુણપૂર્ણ છે

मूलम् –कथमन्योन्यसम्बन्धः स्यात्तमस्तेजसोरिव ।
तथापि दोषराशीनां दास्येन निवेदनात् ॥ ५ ॥

स्वाचार्यद्वारकात्तु स्याद्योग्यता हरियोजने ।
अतः स्वाचार्यचरणौ स्थाप्यौ हृदि निरन्तरम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ.—ગુણનિધિ ભગવાન તથા દોષનિધિ જીવોના પરસ્પર સમ્બન્ધ તેજ તથા અન્ધકારની માફક કેવી રીતે થઇ શકે? તો પણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવાથી દોષ-રાશિનો દાહ થયાથી ભગવાનના સમ્બન્ધ વિષે યોગ્યતા થાય છે, તેથી આપના શ્રીઆ-ચાર્યજીના બન્ને ચરણકમલને નિરન્તર હૃદયમાં સ્થાપવા. [૫-૬]

વિવેચન — ઉપર કહ્યુ તેમ એવા નિર્દોષ પૂર્ણગુણ શ્રીકૃષ્ણની સાથે દોષનિધિ જીવનો સમ્બન્ધ કેમ થઇ શકે? જ્યા તેજ હોય ત્યાં અન્ધકાર કેમ આવી શકે? તેમ જ આ જીવ શ્રીકૃષ્ણને કેમ મલી શકે? આમ શકા થાય તો કહે છે કે અન્ય કઈ ઉપાય રહ્યો નથી, જીવ જ્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કરે ત્યારે જ તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્ત્તામા પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીઆચાર્યજીને આ વિષયમાં કંઇક ચિન્તા થઇ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાને શ્રીઆચાર્યજીને આજ્ઞા કરી કે, "**સમર્પણ કરાવો. નિવેદનથી જીવના સર્વ દોષ દૂર થશે.**' આ પ્રકારે જીવના સર્વ દોષ નિ-વેદનથી દૂર થાય છે એમા સશય નથી એવા દોષરૂપ જીવને જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થાય છે ત્યારે સકલદોષ દર થાય છે અને જીવ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવા યોગ્ય થાય છે. અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. આ પ્રકારે જીવના દોષ દૂર કરી ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલ હૃદયમા સ્થાપિત કરવા એ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવનો પરમ ધર્મ છે એમ થાય તોજ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૬)

मूलम्ः—यथा बालकरक्षार्थं डाकिनीतो बिभेति हि ।
माता तथैव भेतव्यं दुःसङ्गाद्भावरक्षकैः ॥७॥

શબ્દાર્થ —માતા જેમ બાલની રક્ષાર્થે ડાકિનીથી બ્હીતી જ રહે છે તેમ ભગવદ્-ભાવની રક્ષા કરનારા જીવોએ દુ:સગથી ભય રાખવો જોઈએ (૭) **વિવેચન.**—ડાકિની બાલકનો રખેને ઘાત કરે એવો ભય માતા સદા રાખે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ દુઃસગરૂપ ડાકિનીથી ભય રાખવો. જેમ માતા પોતાના બાલકને ડાકિનીથી ગુપ્ત રાખ્યા કરે છે તેમ ભગવદીયે અન્યજનોથી પોતાનો ભાવ ગુપ્ત રાખવો. દુઃસંગ બહુ બાધક છે, દુઃસં-ગથી સર્વ ભાવ જતો રહે છે તેથી દુ સગ દૂર કરવો કે જેથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે. [૭]

मूलम्—समस्तेभ्यो निजस्नेहं गोपायति यथासती ।
तथैव भगवद्भावगोपनं क्रियतां जनैः ॥८॥

શબ્દાર્થ.—જેમ અસતી (વ્યભિચારિણી) સ્ત્રી જારપરનો પોતાનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે અથવા જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપરનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે તેમ ભગવદીય જનોએ ભગવદ્ભાવનું ગોપન કરવું.

વિવેચનઃ—આપણા હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ હોય તે સર્વથી ગુપ્ત રાખવો. કોઇને એ ભાવ કહેવો નહિ. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો પતિ ઉપરનો સ્નેહ—હૃદયનો અભિપ્રાય

કોઈને ન કહેતાં પતિને જ કહે છે, તેમ ભગવદ્ભક્તોએ પોતાનો ભગવદ્ભાવ અન્ય સંબંધી ગુપ્ત રાખવો. આ પ્રકારે જો રહે તોજ આ કલિકાલમાં ધર્મ રહે છે નહિ તો બાધ થાય છે.

मूलम्—दूतिकालापसंसर्गे यथा वर्द्धयते रतिम्।
स्वैरिणी भक्तसंसर्गे भावशुद्धिं तथा नयेत् ॥९॥

શબ્દાર્થ—જેમ સ્વચ્છંદી સ્ત્રી દૂતિકાના સંગમાં વાર્તાલાપ કરવામાં તથા સંસર્ગમાં રતીને પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ કરે છે તેમ વૈષ્ણવે ભક્તોના સંસર્ગમાં ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી.

વિવેચન.—દૂતીની સાથે આલાપ કરવાથી-પ્રિયજનની વાર્તા કરવાથી વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનો કામભાવ-રતિભાવ વૃદ્ધિ પામે છે તે જ પ્રકારે વૈષ્ણવને તાદૃશીય ભગવદ્ભાવ મળે તો તેના સંગમાં ભગવદ્વાર્તા કરવાથી ભગવદ્ભાવ વધે છે. દૂતી અનેક પ્રકારના વિપ્રલમ્ભ થી મર્મવચન કહે તેથી વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનો કામ અંતરમાં વધે છે, તે પ્રકારે ભગવદીયો ભગવાનની ભાવાત્મક કથા કહે છે જેથી હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ પ્રકટ થઈ આવે છે આમ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ તાદૃશી ભગવદીયનો સંગ અવશ્ય કરવો. (૯)

मूलम्—असत्याः सर्वदा चित्तं गृहे उच्चाटितं यथा।
तथैव भवनादौ तु चेतः स्थाप्यं तदाश्रितैः ॥१०॥

શબ્દાર્થ—જેમ અસતી-વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું મન સર્વદા ઘરમાં ઉચાટવાળું રહે છે, તે પ્રકારે ભગવાનના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ ગૃહાદિકમાં અસ્થિર ચિત્ત રાખવું (૧૦)

વિવેચન.—જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત પોતાના ગૃહમાં સર્વથા ચોંટતું નથી પર પુરુષમાં આસક્ત રહે છે તેમ ભગવદીયોનું ચિત્ત શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપમાં આસક્ત થવું જોઈએ ભગવદીયોનું ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં જોડું તો લીન થવું જોઈએ કે તેમનું મન ગૃહદેહસંબન્ધી લૌકિકવૈદિક કાર્યમાં અસ્થિર રહે, ચિત્તની એવી સ્થિતિ થવી જોઈએ કે પ્રભુનું મુખ પ્રભુની વાર્તા, સેવા, સ્મરણ વિગેરે કાર્યમાં આનન્દ જોઈએ રહે.

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चिंशतितम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ २६ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૭ મું

ઉદ્દેશ.—હવે સપ્તવિંશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે—"સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરે એવો મહાકઠિન કાલ આવ્યો છે કોઈજાતના સાધન સિદ્ધ થતા નથી. સેવામાં નવ પ્રકારના પ્રતિબંધ પણ ઉપસ્થિત છે આમ છે તો પણ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણ કમલના આશ્રયથી કૃતાર્થ થશે / તેથી ફલની નિરાશા રાખવી નહિ ઉપર કહ્યું કે જે ભક્ત પ્રભુને આશ્રિત છે તેનું ચિત્ત લૌકિકમાં લાગતું નથી ફલમાં બાધક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો. હવે એ બાધક પદાર્થ ક્યા છે કે જેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેનું નિરૂપણ કરે છે."

मूलम्—निजाचार्यपदाम्भोजयुगलाश्रयणं सदा।
विधेयं तेन निखिलं फलं भावि विनाश्रमम् ॥१॥

શબ્દાર્થ:—આપણા આચાર્યજીના બન્ને ચરણકમલનો આશ્રય નિરન્તર કરવો. તેથી જ શ્રમ વિના નિખિલ ફલ નિશ્ચય થશે જ, (૧) **વિવેચનઃ**—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે આપણા આચાર્યજીના બન્ને ચરણનો આશ્રય નિરન્તર કરવો તેથી જ તે વૈષ્ણવને નિખિલ ફલ શ્રમવિના સિદ્ધ થાય છે, સાધન વિના શ્રીપ્રભુકૃપાથી સકલ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૧)

મૂલમ્ઃ—धनं गृहं गृहासक्तिः प्रतिष्ठा लोकवेदयोः।
कर्मादिनिष्ठा मनसः स्वर्गादिफलकाङ्क्षणम् ॥२॥

શબ્દાર્થ—ધન, ગૃહમાં આસક્તિ, લોકવેદમાં પ્રતિષ્ઠા, કર્માદિકમાં મનની નિષ્ઠા અને સ્વર્ગાદિફલની આકાંક્ષા એ સર્વ હરિને ભૂલાવે એવા દોષ છે. **વિવેચનઃ**—પુષ્ટિમાર્ગીય ફલમાં મુખ્ય ચાલીશ દોષ બાધક છે. એમનો ત્યાગ કરવાથી ફલસિદ્ધ થાય છે. હવે એ દોષ ગણાવે છે. (૧) ધન એ દોષરૂપ છે ધનમદથી આ જીવ અન્ધ થાય છે, કશાને ગણતો નથી. એ દોષ નિવૃત્ત કરવા ધનને પ્રભુમાં નિવેદિત કરી ભગવત્સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો ભગવત્‌સેવામાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરનારને પ્રભુ પોતાનો દાસ ગણી લે છે. (૨) ગૃહ એ બીજો દોષ છે 'આ ગૃહ મ્હારૂં છે. એ મ્હેં કરાવ્યું છે. એ મ્હને મ્હારા પિતા તરફથી દાયભાગમાં પ્રાપ્ત થયું છે,—એવી મમત્વબુદ્ધિ કરાવનાર ગૃહ છે. તેથી એ ગૃહ પરની બાધકરૂપ મમતાનો ત્યાગ કરવો. (૩) ગૃહમાં આસક્તિ અષ્ટ પ્રહર ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત થવું—આજે આ કરવું છે, કાલે બીજું કાર્ય કરવાનું છે ઇત્યાદિ ગૃહકાર્યમા આસક્તિ—એટલે ચિત્તની વ્યથતા બાધક છે. (૪) લોક તથા વેદમાં પ્રતિષ્ઠા એટલે જો લોકમાં કે વૈદિકમાં અમુક કાર્ય હુ કરીશ છો મ્હારી પ્રતિષ્ઠા વધશે. આ બન્ને પ્રતિષ્ઠા બાધકરૂપ છે. (૫) કર્માદિકમાં નિષ્ઠા એટલે સન્ધ્યા, તર્પણ. વ્રત, ઇત્યાદિકમાં રૂઢ નિષ્ઠા એ પણ બાધક છે. (૬) મનમાં સ્વર્ગાદિક ફલની આકાંક્ષા એટલે કે સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરી નાના પ્રકારના ભોગ વિલાસ હુ કરીશ—એવી સ્વર્ગાદિકના ભોગ વિલાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા—એ પણ બાધક છે

મૂલમ્ઃ—लौकिके परमा प्रीतिर्विरुद्धविषयेषणा ।
अविरुद्धे तथासक्तिर्विषयैर्भोगभोजनम् ॥३॥

શબ્દાર્થ—લૌકિકમાં અતિશય પ્રીતિ, ભક્તિથી વિરુદ્ધ વિષયની ઇચ્છા, લૌકિકથી અવિરુદ્ધ—લૌકિકને અનુકૂલ—વિષયમાં આસક્તિ, વિષયબુદ્ધિથી ભોગ ભોગવવા.

વિવેચનઃ—(૭) લૌકિક એટલે દેહસમ્બન્ધી જે સ્ત્રી, પુત્રાદિક છે તેમાં પરમ પ્રીતિ કરવી એ ભક્તિમાં બાધક છે (૮) ભક્તિમાં વિરુદ્ધ લૌકિક વિષય છે તેની ઇચ્છા ફલમાં બાધક છે (૯) લૌકિકથી અવિરુદ્ધ એટલે લૌકિકને અનુકૂલ વિષયમાં આસક્તિ રાખવી એ બાધક છે, (૧૦) વિષયભોગાર્થે સરસ પદાર્થોનુ ભોજન કરવું, વિષયાર્થે ઘૃતાદિક પદાર્થો ખાવા. ભોગવિલાસાર્થે વિવિધ પદાર્થોનુ સેવન કરવું એ સર્વ ભગવદ્ભાવમાં મહાદોષરૂપ છે વૈષ્ણવોએ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ટકાવી રાખવા મહાપ્રસાદ સાધારણ પ્રમાણમાં લેવાનો છે પણ મહાપ્રસાદ લેવાનો એ ભાવ ભુલી જઇ કેવલ ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવા મહાપ્રસાદ અતિશય પ્રમાણમાં જો કોઇ લે તો બાધક પડે.

मूलम् —देहाभिमानः कुलजो विद्यादिविहितोऽपि च ।
भगवत्सेवनाभावसहितं देहपोषणम् ॥४॥

શબ્દાર્થ—દેહનું અભિમાન, કુલનું અભિમાન, વિદ્યાદિકથી ઉત્પન્ન થતું અભિમાન ભગવાનની સેવાના અભાવસહિત દેહનું પોષણ-એ સર્વ હરિના વિસ્મારક છે, (૪)

વિવેચના—(૧૧) દેહાભિમાન એટલે સુન્દર બલવાન્ દેહનો મદ—તે એવો છે કે અન્ય સર્વ જનોને તુચ્છ ગણવાની બુદ્ધિ થઇ જાય છે દેહમાં મદ રાખવાથી સદા દેહનું સ્મરણ થયા કરે છે, દેહને જોઇ જોઇને જ જે જીવનું મન પ્રફુલ્લિત રહે છે, એ પ્રાણી દેહમાં અતિશય મમત્વ રાખનાર જીવ ભગવાનના સુન્દર સ્વરૂપનું દર્શન કરી શકતો નથી, (૧૨) કુલનો મદ એટલે કે હું ઉત્તમ—ઉદાર કુલમાં જન્મ્યો છું એવો મદ, મે મારાથી અન્ય સર્વ નીચ છે અને હું એકલોજ શ્રેષ્ઠ છું એવું ભાન થવાથી દીનતા નહીં રહે છે એથી કુલનો મદ પણ બાધક છે (૧૩) વિદ્યાનો મદ એટલે કે 'હું બહુ વિદ્યા ભણ્યો છું, મને ષટ્ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે અન્ય સર્વ તો મૂર્ખ છે' એવા વિદ્યામદથી ભગવાન પ્રતિ આવશ્યક દૈન્ય નિવૃત્ત થાય છે, ભગવત્સેવાના ભાવવિના (૧૪-૧૫) દેહનું પોષણ કરવું એટલે સદા દેહની રક્ષા દેહના સુખને અર્થે જ કર્મો કરવી, નિરન્તર દેહસુખાર્થે અન્નપાનાદિનો ભોગ કરવો તથા ઔષધિનું સેવન કરવું, એ સર્વ ભગવત્સેવાના વિરોધી છે, એ દેહની રક્ષા કરવી તો લૌકિકાર્થે નજ કરવી, પરન્તુ ભગવત્સેવોપયોગી તરીકે કરવી.

मूलम् —असत्सङ्गे सदा दुष्टः कृष्णानुच्छिष्टभक्षणम् ।
निवेदनानुसन्धानत्यागः शरणविस्मृतिः ॥५॥

શબ્દાર્થ—અસત્પુરુષના સંગથી સદા દુષ્ટ થવું શ્રીકૃષ્ણને ભોગ ન ધરેલા એવા પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું નિવેદનમન્ત્રના અનુસંધાનનો ત્યાગ કરવો, શરણની વિસ્મૃતિ કરવી, (૫) વિવેચના—[૧૬] અસત્સંગ એટલે મહાદુષ્ટ બહિર્મુખતા પ્રાપ્ત થાય છે (૧૭) શ્રીકૃષ્ણના મહાપ્રસાદનો ત્યાગ કરી અસમર્પિત અન્ન તથા અન્યપદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું એ મહાબાધક છે પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે —

अनिवेद्य तु यो भुङ्क्ते हरये परमात्मने । पतन्ति पितरस्तस्य नरके शाश्वतीः समाः ॥
[illegible] च पतितानां तथैव च । अनर्पितं तथा विष्णोः श्वमांससदृशं भवेत् ॥

અર્થ—"હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિનાનું અન્ન જે કોઇ ખાય છે તેના પિતૃપિતામહાદિક બહુ વર્ષ પર્યન્ત નરકમાં પડે છે, અવૈષ્ણવનું, પતિતજનનું તથા વિષ્ણુને અર્પણ ન કરેલું એવું અન્ન શ્વાનના માંસસમાન છે" કૂર્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

अनर्पयित्वा गोविन्दे यो भुङ्क्ते धर्मवर्जितः । श्वविष्ठासदृशं चान्नं नीरं तत्सुरया समम् ॥

અર્થ—"ગોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મરહિત અન્ન જે કોઇ ખાય છે તે શ્વાનની વિષ્ઠા સમાન અન્ન ખાય છે અને એવા જલનું પણ જે કોઇ પાન કરે છે તે સુરાનું પાન કરે છે" આ વાક્યાનુસાર અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ કરવાથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ ન કરવો (૧૮) પદ્યા [illegible] અભિમાન છે।

સમર્પણનો શું ભાવ છે?—એમ નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન ભૂલવું એ મહાબાધક છે. (૧૯) અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર "શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમઃ"ની વિસ્મૃતિ મહાબાધક છે, (૫)

मूलम्:--देवान्तराश्रयस्तेभ्यः प्रार्थनापि फलार्थितः ।
भगवच्चित्तरहिता व्यावृत्तिरपि लौकिकी ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દેવનો આશ્રય, ફલની ઈચ્છાથી એમની પાસે પ્રાર્થના કરવી, ભગવાનમા ચિત્તરહિત લૌકિક વ્યાવૃત્તિ. **વિવેચન.**—(૨૦) અન્યદેવનો આશ્રય મહાબાધક છે. સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજી અન્ય દેવોનો આશ્રય કરનારને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થતું નથી. હારીતસ્મૃતિમા કહ્યું છે કે.....**અર્થ**—" અન્ય દેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, તેમજ અન્ય દેવને મન્દિર ન જવું." આ પ્રકારે અનન્ગ ભક્તિ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ રાખવી શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે—

અર્થ:—ભગવાનના ચરણારવિન્દનુ સેવન કરનારને મૃત્યુસમાન આપત્તિ આવે તો પણ અન્ય દેવનો આશ્રય કરવો એ યોગ્ય નથી હાથીની સ્વારી કરનાર કદાપિ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી. અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મ્હારી ડોકનો બાધ કરે છે. આ પ્રકારે અન્ય દેવાદિકનો આશ્રય બાધક છે. [૨૧] અન્ય દેવ જેવા કે ઇંદ્રાદિક, શિવાદિક, બ્રહ્માદિ, ગણેશ, સૂર્ય—આ શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યદેવો પાસેથી ફલની પ્રાથના કરવી, એ પણ બાધક છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય યુક્ત છે. એવા શ્રીકૃષ્ણને ત્યજી એમને [શ્રીકૃષ્ણને] પરાધીન રહેતા [1]અન્ય દેવ પાસેથી ફલની આકાંક્ષા કરવી એ પુષ્ટિમાર્ગમાં મહાબાધક છે. [૨૨] ચિત્ત ભગવચ્ચરણકમલમા ન રાખતાં લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તની આસક્તિ થાય, મનમાં અસમ્ભાવના, વિપરીતભાવના તથા મિથ્યાધ્યાન થાય—એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમા બાધક છે. [૨૩] અષ્ટપ્રહર લૌકિક કાર્ય કર્યા કરવા એ મહાબાધક છે [૬]

मूलम्:--गुरुद्रोहस्तदीयेभ्यः स्वस्याधिक्यविभावनम् ।
अत्यन्तदेहसामर्थ्यमिन्द्रियाणां च पोषणम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—ગુરુનો દ્રોહ, પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોથી પોતાની અધિકતાની ભાવના, અત્યન્ત સામર્થ્ય. ઈન્દ્રિયોનું પોષણ. **વિવેચન**—ગુરુદ્રોહ કરે તો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય છે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે પણ જો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ગુરુદ્રોહ મહાબાધક છે (૨૫) પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને પોતાથી ન્યૂન જાણવા તેમજ પોતાને અધિક જાણવો એ મહાબાધક છે. (૨૬) દેહમાં અત્યન્ત બલ હોય તો અન્ય સર્વને તુચ્છ ગણવાનું મન થાય છે તેમજ વિષયી થવાય છે, તેથી

૧ આધુનિક સમયમા વૈષ્ણવો જો શ્રીઆચાર્યજીની અનન્યતા ધ્યાનમા લે તો કેવુ સારૂ ! શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણનુ અનન્યશરણ બતાવે છે ! તેજ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી પણ શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય સર્વથા વાચકના હૃદય ઉપર પ્રત્યેક પત્રમા ઠસાવે છે શ્રીકૃષ્ણને આધીન રહેતા દેવો—ચણ્ડી, ભૈરવ, હનુમાન, શિવ, બ્રહ્માદિકનો આશ્રય ફલાશાથી પણ જે વૈષ્ણવો હાલમા કેવળ અજ્ઞાનથી કરે છે તેમને કટલો બધો ઉપદેશ આ શિક્ષાપત્રમાથી મલી શકે એમ છે ?

અતિશય કૈહિકઅંત બાધક છે (૨૭) પોતાની ઇન્દ્રિયોના પોષણમાં તત્પર રહેવું-ઇન્દ્રિયને પ્રિય વિષય ભોગ ભોગવવા-એમ કરવાથી વિષયાવેશ વધે છે તેથી ઇન્દ્રિયોનું પોષણ બાધક

मूलम् —गृहेष्वभिरतिर्भार्यापुत्रादिषु मनोगतिः ।

कृष्णानुभावरहितदेशे सततसंस्थितिः ॥ ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ —ગૃહાદિમાં પ્રીતિ, સ્ત્રીપુત્રાદિકમાં મનની આસક્તિ, શ્રીકૃષ્ણની સેવા, કીર્તનાદિથી રહિત દેશમાં નિરન્તર સ્થિતિ, એ સર્વ હરિના વિસ્મારક છે.

વિવેચન —(૨૮) ગૃહાદિ લૌકિક કાર્યમાં અત્યન્ત પ્રીતિ (૨૯) સ્ત્રી પુત્રમાં મન લાગણી રાખવી-તેમના દુઃખથી દુઃખી થવું તથા તેમના સુખથી સુખી થવું (૩૦) શ્રીકૃષ્ણ અનુભવ રહિત દેશમાં રહેવું-એ સર્વે હરિના વિસ્મારક છે શ્રીગોવર્ધનનાથજી તથા સ્વરૂપના મન્દિર, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મન્દિર, તથા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદૃશીઓના ઘર રાજસેવા, તથા વ્રજ [દેશ] એ સર્વ સ્થળે વૈષ્ણવને શ્રીકૃષ્ણનો અનુભવ થાય છે ને જે પુષ્ટિમાર્ગીય રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ બિરાજમાન નથી, અથવા ભગવત્ કથા સેવા, કીર્તનાદિ થતાં નથી તેવા સ્થળમાં સ્થિતિ કરવી એ મહાબાધક છે [૮]

मूलम् :—हर्षशोकौ लोकलाभतदभावकृतौ तथा ।

स्वातन्त्र्यभावनं स्वस्य जीवस्वाभाविको हठः ॥ ९ ॥

अधिकारः पापरतिः पक्षपातो दुरात्मनाम् ।

हृदयक्रूरता दीनजनोपेक्षाक्षमा पुनः ॥ १० ॥

एते चान्ये च बोद्धव्या दोषा विस्मारका हरेः ।

सावधानीभूय दासैः कृष्णस्य स्थेयमादरात् ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ —લોકમાં લાભ અથવા હાનિની પ્રાપ્તિમાં હર્ષ વા શોક થાય તથા સ્વતંત્રતાની ભાવના, જીવની સ્વાભાવિક હઠ અધિકાર પાપમાં પ્રીતિ, દુરાત્મા [દુષ્ટપુરુષ] પક્ષપાત હૃદયમાં ક્રૂરતા દીનજનોની ઉપેક્ષા, અને અક્ષમા-આ તથા આ સિવાય અન્ય દોષ છે તે સર્વ હરિનું વિસ્મરણ કરાવનાર છે તેથી શ્રીકૃષ્ણના દાસજનોએ આ પૂર્વોક્ત સાવધાન થઈને રહેવું વિવેચન —વૈદશાસ્ત્ર થી, કુટુંબસ્નેહ થી તથા રાજ્યથી અનેક લૌકિક કાર્યો સારાં થાય ત્યારે હર્ષ ઉપજે એ એ લૌકિક કાર્યોમાં વિઘ્ન આવે તો દુઃખ પ્રાપ્ત થાય. એ હર્ષ અને શોક યથાક્રમ ભાવના એ હેતુ છે એ એ દુઃખમાં જીવ મગ્ન થાય તો સેવામાં બાધ આવે છે (૩૨) સ્વાતન્ત્ર્યના તાત્પર્ય કરવો-જેમ કે મ્હારી પાસે આટલું દ્રવ્ય છે અને બીજુ કેટલુંક આવશે એટલે બસ થશે-તેમજ કુટુંબનો લાભ-એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક છે (૩૩) 'હું સ્વતન્ત્ર' એવું ભાન મનમાં રાખવાથી પ્રભુ પ્રતિ દાસ્ય જતું રહે છે તેથી એ સ્વતન્ત્રતાનું તથા (૩૪) જીવની સ્વાભાવિક હઠ એ સર્વ બાધક છે (૩૫) અધિકાર એટલે કોઈ કામને માટે ઘણા માણસની ઉપર ત્રાસ થાય તો આવા અધિકારના સ્થાનમાં સર્વ

જે અનેક જીવો આપણી સત્તા નીચે હોય તેઓનું ભલું યા બુરૂં કરવાનો સમય આવે છે. એ અધિકાર પણ બાધક છે, કારણ કે એ અધિકારમાં ચિત્ત બહુ વ્યગ્ર થાય છે, અને અધિકાર સાચવી રાખવામાં જ સર્વ માનસિક તથા શારીરિક પ્રયાસો કરવા પડે છે. આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે ભગવત્સેવાદિમા બુદ્ધિ ઠરતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રસુબોધિનીજી તથા નિબન્ધમાં કહ્યું છે, કે નારાયણે બ્રહ્માન શ્રીભાગવત કહ્યુ, પણ બ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરવાના અધિકારસ્થાને હોવાથી એમને અનુભવ ન થયો. પુન બ્રહ્માએ નારદજીને શ્રીભાગવત કહ્યું પણ નારદજીનો સર્વ સ્થળે ભટકવાનો અધિકાર હોવાથી એમનું ચિત્ત એકાગ્ર ન થયુ તેથી નારદજીને અનુભવ ન થયો. નારદજીએ વેદવ્યાસને શ્રીભાગવતનું કથન કર્યું. એ વ્યાસજી વેદપુરાણના અધિકારી હોવાથી એમને પણ અનુભવ ન થયો. વ્યાસજીએ શ્રીશુકદેવજીને શ્રીભાગવત કહ્યુ શ્રીશુકદેવજી કોઇ વાતના અધિકારી ન હતા તેથી તેમને અનુભવ થયો. આ પ્રકારે અધિકાર ફલમાં બાધક છે. (૩૬) જે જીવ પાપમાં પ્રીતિ રાખે છે તેને ગુણદોષની પરીક્ષા થતી નથી. એવી પાપરતિ પણ ફલમાં બાધક છે. (૩૭) દુષ્ટ મનુષ્યો–પાપી જનો–નો પક્ષપાત કરવો–સાચાનું જુઠું કરવું. તેમજ જુઠાનું સાચુ કરવું એ ફલમાં બાધ કરે છે, આ પ્રકારે ચોરાદિક દુષ્ટ ક્રિયા કરનારનો કદાપિ પક્ષપાત કરવો નહિ. (૩૮) હૃદયની ક્રૂરતા–કોઇનું ભલું ન વિચારવું–મહાકપટ તેમજ છલ કરવો–એ સર્વ બાધક છે, (૩૯) જે કોઇ દીન જન શરણ આવે તેની ઉપેક્ષા કરવી એ પુષ્ટિભક્તિમાં બાધક છે. (૪૦) ક્ષમા ન કરવી–વિના કારણ ક્રોધ કરવો કોઇ પણ પ્રકારે ક્રોધને દૂર ન કરવો–આ સર્વ ચાલીશ પ્રકારના દોષ શ્રીહરિનુ વિસ્મરણ કરાવે છે. અન્ય ઘણા દોષ છે. પરતુ આ ચાલીશ દોષ શ્રીહરિની સ્મૃતિમાં મુખ્ય કારણરૂપ છે, શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ' જે જીવમાં આવા દોષ હોય છે તેનામા હરિ વિરાજતા નથી. તેથી સાવધાન રહી એ દોષથી દૂર રહેવું. (૯–૧૦–૧૧)

मूलम्ः—भगवन्मार्गमात्रस्थैस्तन्मार्गफलकांक्षिभिः ।
विरक्तैरन्यतः कृष्णगुणासक्तान्तरात्मभिः ॥ १२ ॥
स्वाचार्यशरणं यातैस्तद्विश्वाससमन्वितैः ।
परित्यक्ताखिलैः स्थेयं सदा तद्दर्शनोत्सुकैः ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભક્તિમાર્ગમાંજ રહેનારા, એ માર્ગના ફલની ઇચ્છા રાખનારા, અન્યથી વિરક્ત, શ્રીકૃષ્ણના ગુણમા અન્તરાત્માને આસક્ત કરનારા, આપણા શ્રીઆચાર્યજીને શરણ થયેલા એમનામાં વિશ્વાસ રાખનારા, સમગ્ર પદાર્થોનો ત્યાગ કરનારા, તથા એમના દર્શનમાં ઉત્સુક થઇને નિરન્તર વૈષ્ણવે સ્થિતિ કરવી (૧૨–૧૩) **વિવેચન.**—ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ થઇ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે, એવા ભગવન્માર્ગમા સ્થિતિ કરવી. (૨) આ પુષ્ટિમાર્ગના ફલની આકાક્ષા કરવી. મર્યાદામાર્ગના ફલની આશા ન કરવી. કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ–શ્રીકૃષ્ણસેવા, સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગનું ફલ સ્વર્ગાદિક, ચતુર્વિધ મુક્તિ ઇત્યાદિક છે. તે પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ કરતાં (ઉતરતા વર્ગનાં

છે તેથી એવા નિકૃષ્ટ ફલની આકાંક્ષા ન કરવી, (૪) અન્ય લૌકિક કાર્યથી વિરક્ત રહેવું શ્રીકૃષ્ણની સેવા-સ્મરણ રહિત અન્ય સર્વ સ્થલથી મનને વિરક્ત રાખવું (૪) શ્રીકૃષ્ણ ગુણમાં આસક્ત રહેવું આત્મા તેમ જ મનના ધ્યાનથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી, વચ નથી શ્રીકૃષ્ણના જ ગુણગાન કરવા, અને ક્રિયાથી શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા કરવી. એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણમાજ સર્વોત્તમભાવ રાખવો. એવા ભગવદીયનો સગ કરવો. (૫) આપણા શ્રી આચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરવો. (૬) મનમા એવો નિશ્ચય રાખવો કે શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી સકલ કામ સિદ્ધ થશે. (૭) પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ લૌકિક વૈદિક કાર્યનો ત્યાગ કરવો. (૮) શ્રીઆચાર્યજીના તથા શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્કંઠા રાખવી (૯) આ નવ પ્રકારના ગુણ હૃદયમાં આવે તો સર્વ રોગ દૂર થાય. એ ગુણયુક્ત ભગવદીયનો સગ થાય તો એ ગુણો હૃદયમાં આવે છે તથા સમસ્ત દોષ દૂર થઇ પ્રભુની કૃપા થાય છે તેથી એવા ભગવદીયનો સગ કરવો (૧૩)

मूलम्ः-इदानीमागत काल सर्वबुद्धिविनाशक ।
करे पताति दु सङ्गो मीलिताक्षस्य चापि हि ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થઃ—હવે સર્વની બુદ્ધિનો વિનાશકારક કાલ આવ્યો છે, નેત્ર બન્ધ કરીને ચાલનાર મનુષ્યને પણ નિશ્ચય દુ સગ હસ્તમાં આવી પડે છે. (૧૪) વિવેચન—ઉપર દર્શાવેલા આલીય દોષના નિવારક નવગુણ કહ્યા. પરન્તુ આ એવો કઠિન કાલ આવ્યો છે કે સર્વની બુદ્ધિ હરિ લે છે એ સત્પુરુષોના બુદ્ધિ કાલ ચોરી લે તો પછી અજ્ઞાની પુરુષોની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય એમાં શું કહેવું ? આ બાધક કાલ ઉપરાન્ત દુ સગ વિના ઇચ્છાએ પોતાની મેળે જ આવી પડે છે તેથી જે કઇ ધર્મનો લેશ રહ્યો છે તે પણ ચાલ્યો જાય છે આમ છે તો પછી ભગવદ્ધર્મની વૃદ્ધિ થાય એમ તો ક્યાંથીજ બને? પ્રતિદિન ભગવદ્ધર્મ ઘટે છે. તેથી કાલદોષ તથા દુ સગ દોષથી સાવધાન રહેવુ

मूलम्-किं कार्यं किमकार्यं वा यत स्फुरति नैव हि ।
प्रभुणा स्वबल तावदुपसङ्हृतमेव हि ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ—શું કરવા યોગ્ય છે તથા શું કરવા યોગ્ય નથી તેજ સ્ફુરતું નથી। ખચિત જ પ્રભુએ તો પોતાનું બલ સમેટી લીધુ છે। (૧૫) વિવેચન—હાલના સમયમાં કઇ પણ ભગવત્સબન્ધી કાર્ય કરીએ છીએ તો તેમાં કાલદોષથી વિપરીત સ્ફુરણાઓ થાય છે એક ક્ષણમા કઈક વિચાર આવે તો અન્ય ક્ષણમાં અન્ય વિચાર આવે એ પ્રકારે ભગવત્કાર્યમાં અનેક પ્રતિબ ધ પડે છે કેવલ પ્રભુનું પ્રતાપબલ જ મનમાં સ્ફુરે છે કે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોપરિ છે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. એમનો પ્રતાપ દશ દિશામાં પ્રકટ છે વેદ પુરાણ શ્રીભાગવત, ગીતા ઇત્યાદિ સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે તો અમને શું ભય છે ?" આવો પ્રભુનો પ્રતાપ જ મનમાં આવે છે પરન્તુ પ્રભુએ પોતાના એવા અલૌકિક બલનો ઉપસંહાર કર્યો છે, તેથી વિશ્વાસ છુટી જાય છે, અને લૌકિક સુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે। (૧૫)

मूलम्:—साधनानि न सिद्ध्यन्ति कालदोषाद्दुरात्मनः।
प्रतिबन्धश्च कालादिकृतः प्रत्यहमेधते ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—કાલદોષથી દુષ્ટ આત્માવાળા મનુષ્યથી સાધનો સિદ્ધ થતાં નથી તેમ જ કાલાદિકૃત પ્રતિબન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૬) વિવેચનઃ—જો કોઇ એમ કહે કે 'જે સાધનથી મનમાં દુર્વાસના ન ઉદ્ભવે તે સાધન કરો,' તો કહે છે કે સાધન સિદ્ધ થતાં જ નથી તો પછી ફલ મહાદુર્લભ હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય ? કાલાદિ પ્રતિબન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે તેથી સાધન સિદ્ધ થતાં નથી.

मूलम्:—उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगश्चापि प्रजायते।
प्रतिबन्धसेवनं तैः प्रत्याशा का फलस्य हि ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્વેગ અથવા પ્રતિબન્ધ અને [શરીરાદિકનો] ભોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ (ત્રણ) સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ છે, તેથી તેમનુ સેવન કર્યાથી ખરેખર ફલની શું આશા હોઇ શકે?

વિવેચનઃ—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સેવાફલ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે:— અર્થ.—'ઉદ્વગ વા પ્રતિબન્ધ વા ભોગ (સેવામાં) બાધક છે' આ પ્રકારે પ્રથમ મનનો ઉદ્વેગ થાય તો મન સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેમજ પ્રતિબન્ધ લૌકિક કે ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ થાય ત્યારે સેવા થતી નથી, જો લૌકિક પ્રતિબન્ધ થાય તો બુદ્ધિથી એ પ્રતિબન્ધને ગણકારવો નહિ. ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તો કંઇ ઉપાય નથી એમ સમજી ભગવાનની ઇચ્છા બલિષ્ઠ છે એ ભાવનાથી સમય વ્યતીત કરવો. શરીરાદિકના ભોગની ઇચ્છા થાય તો મન વિષયાવિષ્ટ થાય છે તેથી પ્રભુ અપ્રસન્ન રહે છે. આમ ભગવત્સેવા ન થાય તો પુષ્ટિમાર્ગીય ફલની શુ આશા રહી શકે ? આ માર્ગમા તો ભગવત્સેવા જ ફલ છે. જો ફળરૂપ સેવા ન થઇ શકી તો પછી શું ફલ હોઇ શકે ?

मूलम्:—तथापि श्रीमदाचार्यचरणाश्रयणान्मम।
निवर्त्तते निराशं सन्न मनः फललब्धितः ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ—તોપણ શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી મારૂં મન ફલની પ્રાપ્તિમાં નિરાશ છતાં નિવૃત્ત થતું નથી. (૧૮) વિવેચન.—આ માર્ગમાં સેવા જ ફલ છે .આ મહાકાલદોષથી હુ સેવાના અભાવથી ફલરહિત હોઇ નિરાશ છુ, તો પણ મ્હારા મનમા એક ભરોસો છે કે 'મ્હે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલના ચરણકમલનો આશ્રય ,મનયા કર્યો છે, તેથી ભગવત્સેવારહિત છુ તો પણ મને એમના આશ્રયથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ નિશ્ચય સિદ્ધ થશે જ'

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहित समाप्तम् ॥१२॥

શિક્ષાપત્ર ૨૮ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ અઠ્ઠાવિશમા શિક્ષાપત્રમા નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છેઃ—પોતાની દીનતાનો આવિર્ભાવ, ભગવત્પ્રાર્થનાનો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે ઉપર [illegible]

તથા સેવારહિત છુ તો પણ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમળથી નિશ્ચય કૃત થશે જ—એ પ્રકારે થશે એનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ આ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે આશયથી જે દૈન્ય સ્ફુરે છે. તે દૈન્યા જ દીનતાનું વર્ણન આ ગ્રન્થમાં કરવામાં આવશે.

मूलम्—कदा नन्दात्मजः स्वेषु कृपादृष्टिं करिष्यति ?
प्रतीक्षयैवास्मदादिमनः श्रान्तं सहेन्द्रियैः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર નિજ ભક્તોપર ક્યારે કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ! આ પ્રકારે રાહ જોવાથી અમારા સર્વનું મન ઇન્દ્રિયો સહિત શાન્ત થઈ ગયું છે ! (૧)

વિવેચન.—હવે શ્રીહરિરાયજી વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે 'શ્રીકૃષ્ણ નન્દના પુત્ર છે,' માટે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર સેવ્ય છે, શ્રીનન્દરાયજીના ભાવાત્મક, સ્વરૂપાત્મક, લીલાવિશિષ્ટ, શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવનીય છે આથી શ્રીકૃષ્ણ મૂળભૂત પુરુષોત્તમ છે અન્ય શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ વિભૂત્યાત્મક છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તે સેવનીય નથી.' શ્રીશુકદેવજીએ નન્દમહોત્સવના અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—જેમકે 'નન્દરાયજી આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રના જન્મસમયે અતિ આનન્દયુક્ત થઈ ઉદાર મનવાળા થાય' આ વાક્યમાંથી શ્રીકૃષ્ણ, નન્દરાયજીના આત્મામાંથી પ્રકટ થાય છે એમ બતાવ્યું છે, તેથી શ્રીનન્દસુનુ શ્રીકૃષ્ણ, જે ભાવાત્મક, પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ છે તેમને સ્વકીય નિજભક્ત ભણી ક્યારે પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ? આમ પ્રતીક્ષા કરતાં અમારું મન ઇન્દ્રિયો સહિત શિથિલ થઈ ગયું છે, શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—

અર્થ—'હે નાથ ! હું જેવી છુ તેવી આપના ચરણારવિન્દની દાસી છુ ! તેથી ગમે તેમ કરી આપનું મુખારવિન્દ મ્હારી દૃષ્ટિગોચર કરો !' (૧)

मूलम्—करुणावारिधिः स्वीयनिधिः सर्वाधिकः प्रभुः ।
उपेक्षते कुतः स्वीयानिति चिन्तातुरं मनः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—દયાના સમુદ્ર, આપણા નિધિરૂપ, સર્વથી અધિક એવા પ્રભુ શા માટે હજુ સુધી નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરે છે તે ન સમજાતા મ્હારું મન ચિન્તાતુર થઈ રહ્યું છે.

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કરુણાનિધિ છો ? સર્વ પ્રાણિમાત્રના તથા સર્વ જગતના તમે પ્રભુ છો ! એવા પ્રભુ થઈ સ્વીય ભક્તોની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો તે સમજાતું નથી ! તેથી અમારું મન ચિન્તાથી આતુર થઈ રહ્યું છે શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—

हा नाथ ! जीवितावीश ! राजीवदललोचन ! । यथोचितं विधेहीति प्रार्थना दासकस्य मे ॥

અર્થ—"હે નાથ ! હે જીવનના અધીશ ! હે કમલદલ લોચન ! જેમ યોગ્ય હોય તેમ કરો એવો હું જે તમારો છુ તેની પ્રાર્થના છે"

હે કમલલોચન ! હું તમને શું પ્રાર્થના કરી શકું ? હું તો તમારી કૃપાથી જ જીવું છુ ! તેથી મને તો આ વિપ્રયોગ જ ઉચિત છે ! તમે સર્વજ્ઞ છો ! (૨)

मूलम्ः—निजानन्दनिमग्नस्य भवेद्यद्यपि विस्मृतिः ।
भक्तार्थमवतीर्णस्य कृपालोरुचिता न सा ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ.—[1]નિજાનન્દમા નિમગ્નને જો કે વિસ્મૃતિ થાય, તો પણ ભક્તોને અર્થે પ્રકટ થાય એવા દયાલુ (પ્રભુને) એ વિસ્મૃતિ યોગ્ય નથી (૩)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા છે કે રાત્રિદિવસ પોતાના આનંદમાં મગ્ન રહે છે. તે સમય યદ્યપિ સંસારાદિ ભાવની વિસ્મૃતિ છે તો પણ જ્યારે પોતે ભક્તોના અર્થે અવતાર લે છે ત્યારે તો પોતે પરમ કૃપાલુ છે. હે શ્રીકૃષ્ણ! ભક્તોના ઉદ્ધારાર્થે અવતાર લઇને પણ જો સંસારમાં પતિત ભક્તોની વિસ્મૃતિ કરશો તો આપને યોગ્ય નથી! ત્યારે તો આપ કૃપા કરી એ સંસારી જીવો-ભક્તોનો અંગીકાર કરશો જ! શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે-**અર્થ:**—જીવોને વિષે આપનો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી હે પ્રભુ! હે દયાના નિધિ! એ જીવો વિચારને યોગ્ય નથી! તેથી કૃપા કરો!

હે નાથ! તમારો અંગીકૃત જીવ છે, તમારા અધિકારને યોગ્ય છે લૌકિક સમ્બન્ધથી, આપને ભૂલી ગયો છે, તેથી જો કે લાયક નથી તો પણ આપ કૃપાના નિધિ હોઇ એના પર કૃપા કરો!

मूलम्:--कं प्रार्थयेयुस्तं दीना विहाय निजनायकम्।

तदेकशरणा नित्यं विमुक्ताः सर्वसाधनैः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વ સાધનથી રહિત, નિત્ય એક પતિ શ્રીકૃષ્ણજ છે શરણ જેમનું, એવા દીન ભક્તો પોતાના નાયકને ત્યજી કોની પ્રાર્થના કરે? (૪)

વિવેચન:—હે નાથ! અમે આપની પાસે શું પ્રાર્થના કરી શકીએ? અમે તો દીન છીએ! અમે આપને અમારા નાયક-પતિ-જાણીએ છીએ! આપના વિના અન્યને અમે જાણતા નથી! અમે સર્વસાધનરહિત છીએ! નિત્ય અમને એક આપનું જ શરણ છે! એ જ અમને ભરોસો રહ્યો છે! જો અમે કોઈ સાધન કરી શકીએ તો આપને પ્રાર્થના કરી શકીએ! પરન્તુ એવા સાધનથી કેવલ રહિત હોઇ કેવલ આપનો આશ્રય કરી સર્વથા આપને શરણે આવ્યા છીએ! શ્રીમહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમા કહે છે કે:-'અશક્ય અથવા સુશક્યમાં સર્વથા હરિ શરણ છે' એ વચનાનુસાર અમને દીન જીવોને કંઇ સાધન ઉપાય-સૂઝતા નથી અમે તો એક આપને-શ્રીકૃષ્ણને-શરણે રહ્યા છીએ.

मूलम्:--मन्नाथ! प्रार्थये नूनं भवामि विरहाकुलः।

दर्शनं स्पर्शनं वापि देहि वेणुस्वरश्रुतिम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—હે મ્હારા નાથ! હું આપના વિરહથી આકુલ થયો છું તેથી નિશ્ચય પ્રાર્થના કરૂં છું કે દર્શન, સ્પર્શન, અને વેણુસ્વરની શ્રુતિનું દાન કરો! (૫)

વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મ્હારા નાથ છો! હું વિરહથી વ્યાકુલ થયો છું! આ સંસારના કાર્યમા તત્પર છુ! તમારી સેવાથી રહિત છુ! સંસારાગ્નિથી પીડા પામું છુ! શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમા કહે છે કે:—**અર્થ:**—"તમારા દર્શનરહિત તમારા ભક્તોનું જીવિત, હે નાથ! વિધવા સ્રીની નવીન અવસ્થાના જેવું છે!" શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે

[1] હે શ્રીકૃષ્ણ! જ્યારે આપ આનન્દાત્મક ધામમાં વિગજો તે સમય તો જીવ સ્મરણમાં ન આવે, પરન્તુ જ્યારે આપ ... જોઇએ.

'તમે અમને દર્શન આપો અને આપના શ્રીઅંગનો સ્પર્શ કરાવો ! અર્થાત્ સેવા કરાવો કે જેથી અમને દર્શન તથા ચરણસ્પર્શ થાય વેણુનાદ કરી વેણુદ્વારા અમારા હૃદયમાં સુધા પૂરો ! ત્યારે જ અમને સુખ થાય ! અમે વિરહાગ્નિથી પીડિત હોઈ અમને આપ દર્શન દેશો તેથી અમારો તાપ નિવૃત્ત થશે નહિ ! દર્શન ઉપરાન્ત અમારી પાસે આપની સેવા કરાવો કે જેથી અમને સ્પર્શ સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ વેણુનાદ વગાડો કે જેથી સુધા મિશ્રિત સૂર અમારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી અમારું સર્વ દુઃખ દૂર કરે !

मूलम् –निजाचार्याश्रितानस्मान्यदि कृष्ण ! प्रहास्यसि।

गमिष्यति हरे ! नाथ ! प्रतिज्ञैव तदा तव ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ —હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપના આચાર્યજીને આશ્રિત ભક્તજનનો જો આપ ત્યાગ કરશો તો હે નાથ ! હે હરિ ! આપની પ્રતિજ્ઞા જતી રહેશે. (૬)

વિવેચન—આપના શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રિત પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ જનોને અસત જાણી ત્યાગ કરશો તો નિશ્ચય આપની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી કૃપા કરો ! કારણકે તમે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે— 'તમે (શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી) જે જીવોને બ્રહ્મસમ્બન્ધ કરાવશો તેમના સકલ દોષ દૂર થશે, અને તેઓનો હું અંગીકાર કરીશ." એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધાન્ત રહસ્ય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે– અર્થ —બ્રહ્મસમ્બન્ધ કરવાથી સર્વના દેહના તથા જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે એ નિશ્ચય છે એ દોષ પાંચ પ્રકારના છે ' આવી પ્રતિજ્ઞા છતાં જો તમે અમારા (જીવોના) દોષ જોશો તો તમારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી આપ આપની પ્રતિજ્ઞા વિચારી અમને શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત જાણી, અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

मूलम् –वयं तु सर्वथा दुष्टा स्वधर्मविमुखा अपि ।

त्वमस्मदीयान् मा धर्मान् गृहाण गुणपूरितः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ —અમે તો સર્વથા દુષ્ટ છીએ તેમજ સ્વધર્મથી વિમુખ પણ છીએ તમે ગુણથી પૂરિત, અમારા ધર્મનું ગ્રહણ મા કરો. વિવેચનઃ—અમે બાલ્યાવસ્થાથી જ દુષ્ટ આચરણ કર્યા કરીએ છીએ. સર્વ પ્રકારે અમે દુષ્ટ છીએ પુષ્ટિમાર્ગથી વિમુખ છીએ. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ અનુસાર ભાવપૂર્વક સેવા કરી શકતા નથી, કારણ કે સ્વધર્મથી વિમુખ છીએ. હે નાથ ! તમે અમારા જેવા નથી તમે તો સર્વગુણપૂર્ણ છો. તેથી તમારે અમારા ધર્મની ભાવના કરવી જોઈએ નહિ. અમારા જેવા અવગુણી જનો ઉપર નિશ્ચય આપના પ્રમેયબળથી કૃપા કરશો જ શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે,—અર્થ —' મારા મનમાં પણ બળવાન્ દોષો તમારી કૃપા પાસે અતિ દુર્બળ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વર ધર્મ છે જ્યારે દોષો જીવ ધર્મ છે ઈશ્વરધર્મ કૃપા પાસે જીવ ધર્મ દોષ નિર્બળ થાય જ " (૭)

मूलम् –कृपालो ! पालनीयानां गुणदोषविचारणा ।

न कार्या स्वीयशरणविहितं मरणं यदि ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—હે કૃપાલુ પ્રભુ ! જો આપનું વરણ આપણા શરણથી થાય એવું છે તો પછી આપને પાલન કરવા યોગ્ય જીવોના ગુણ, દોષનો વિચાર આપે ન કરવો. [૮]

વિવેચનઃ—હે નાથ ! તમે કૃપાલુ છો તો પાલન કરો ! અમારા ગુણદોષોનો વિચાર મા કરો ! અમે તમારા છીએ ! શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અમારો ધર્મ તમારાથી થયો છે તેથી અમારૂં વરણ થયું છે અમારા કાર્યને લીધે જો અમારાથી સેવા, ટહેલ આદિ ભગવદ્ધર્મ ન બની આવ્યા અને તેથી વિરુદ્ધ અનેક દોષ તથા અપરાધ થઇ ગયા તો પણ તમે તે તરફ જોશો નહિ ! મને આપનું વરણ થયું છે એમ જાણી મ્હારા પર કૃપા કરો ! શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કેઃ-**અર્થ**:—હે પ્રભુ, જીવને વિષે તમારો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી યોગ્ય હોય વા દોષથી અયોગ્ય હોય તોપણ એ દોષનો વિચાર કરવાનો નથી. આપ કૃપાનિધિ છો તેથી કૃપા કરો ! (૮)

मूलम्ः--अश्रान्तोऽपि हरे ! दोषगणनायां मम प्रभो ! ।
श्रममेष्यसि गोपीश ! ततो विस्मर सर्वथा ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—હે હરિ ! આપ શ્રમરહિત છો તો પણ હે પ્રભુ ! તમે મ્હારા દોષની ગણનામાં થાકી જશો. તેથી હે ગોપીશ ! તમે સર્વથા એ દોષને વિસ્મરો.

વિવેચનઃ—હે નાથ ! તમે કોઇ વાતમાં હારો એવા નથી ! તમને કોઇ પણ કાર્યમા શ્રમ પહોંચે નહિ ! તમે એક ક્ષણમાં જે ચાહો તે કરો એવા છો ! એવા અશ્રાન્ત, તથા સમર્થ તમે છો તો પણ તમે જો અમારા દોષની ગણના કરશો તો તે દોષો એટલા બધા છે કે તે ગણવામાં તમે થાકી જશો ! એવા અપાર દોષથી અમે પૂર્ણ છીએ ! તેથી હે ગોપીશ ! જેમ તમે સાધનથી રહિત એવા ગોપીજનો ઉપર કૃપા કરી તેમ તમે અમારા ઉપર-નિઃસાધન જીવો ઉપર-કૃપા કરો ! સર્વથા અમારા દોષ હે પ્રભુ ! તમે વિસ્મરો ! શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમા કહે છે કેઃ—**અર્થ**:—" હે વ્રજના અધિપ ! નિઃસાધનના ફલાત્મક ! તમારે અમારા દોષની ગણના ન કરવી કારણકે આપની પાસે સહજ ઐશ્વર્ય છે, જયારે અમે આતક્ષુદ્ર છીએ !

मूलम्ः—दीनेषु गुणलीनेषु तावकीनेषु मत्प्रभो ।
पराधीनेषु करुणा करणीयैव सर्वथा ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ.—દીન, સસારના ગુણમાં લીન થયેલા, (અથવા ગુણરહિત) પરાધીન, એવા જે તમારા ભક્ત છે તેમના ઉપર સર્વથા કૃપા કરવી જ યોગ્ય છે (૧૦)

વિવેચનઃ—હે નાથ ! હું અત્યન્ત દીન છુ, દુઃખી છું, કારણકે માયાના ગુણથી સસારમા લીન થયો છુ ! તેમજ હું પરાધીન છુ ! તેથી મારા ઉપર સર્વથા કૃપા જ કરો ! શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે-**અર્થ**—' હે સુન્દર ! મારા પ્રતિ કાલકર્મનું અધીનપણું આપ પ્રવર્ત્તાવો છો (કરો છો) તે આપને યોગ્ય નથી ! કારણકે હું આપનો છુ એમ આપે મ્હારો અંગીકાર કર્યો છે ! ' હે પ્રભુ ! હું તમારો છુ તેથી તમારે મને કાલ તથા કર્મને આધીન ન કરવો જોઇએ પણ કૃપા જ કરવી એ યોગ્ય છે ! (૧૦)

मूलम् –नि साधना गतधना मनोदीनाः सुदु:खिता ।
निजाचार्याश्रिता शोकलोभमोहभयाकुला ॥ ११ ॥
भवन्ति ते कृपापात्र महोदार दयानिधे ।।
प्रयच्छ करुणां तेभ्यो दत्त पात्रेऽक्षय भवेत् ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—નિ:સાધન, જેમનું ધન જતું રહ્યું છે તે, મનમાં દીન જનો, અત્યન્ત દુઃખી જનો, નિજ આચાર્યશ્રીના આશ્રિત, તથા શોક, લોભ, મોહ, અને ભયથી વ્યાકુલ—એવા જીવો આપની કૃપાના પાત્ર છે તેથી હે દયાનિધિ ! હે મહોદાર ! તેમના ઉપર કરુણા કરો, કેમકે પાત્રમાં ભરેલું દાન અક્ષય થાય છે ! (૧૧–૧૨)

વિવેચન—" હું નિ:સાધન છું મ્હારામાં જે કંઇ ભાવરૂપી ધન હતું તે નષ્ટ થઇ છે, તેથી હું અતિદીન છું હું નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશનો આશ્રિત છું તેમજ શોક લોભ, મોહ, ભય, ઇત્યાદિક માયાના ગુણથી વ્યાકુલ છું " એ પ્રકારે ભાવ રાખનાર ઉપર પ્રભુની કૃપા થાય છે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે—તમે મહાન્ ઉદારતાવાળા છો ! દયાના નિધિ છો ! તેથી દયાના પાત્ર ઉપર દયા કરો કારણકે પાત્રમાં જે દાન છે તે અક્ષય થાય છે.

मूलम् –ससारदावदग्धानां जीमूतजलकाङ्क्षिणाम् ।
न नीलजलदानन्तजलदान विना सुखम् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—સંસારરૂપ દાવાનલથી દગ્ધ એવા, તેવા મેઘના જલની આકાંક્ષા કરનારા જનોને શ્યામ મેઘના અનન્ત જલના દાન વિના સુખ ન થાય.

વિવેચન—હવે લૌકિક દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે 'વનમાં દાવાનલથી સર્વ જીવ બલતા હોય છે તેમને શીતલ કરવાને એક મેઘજલનો વર્ષાદ થાય એજ ઉપાય છે, અન્ય ઉપાય નથી કેવલ જલથી શીતલતા ઉત્પન્ન થતી નથી કારણ કે જલ તો સમુદ્ર નદી, ઇત્યાદિ અનેક સ્થલે ભરેલું છે છતાં એ જલથી દાવાનલ નિવૃત્ત થતો નથી, વનનો દાવાનલ તો મેઘજલના વર્ષાદથી જ દૂર થાય છે તે પ્રકારે આ માયાસમ્બન્ધી, અહન્તામમતાત્મક સંસારરૂપ દાવાનલમાં જે જીવો ચારે તરફથી બળી રહ્યા છે, તેમને નીલમેઘરૂપ શ્રીગોવર્ધનનાથજી જ્યારે પોતાના આનન્દરૂપ જલનું દાન કરે ત્યારે જ તે જીવોને સુખ પ્રાપ્ત થાય. સંસારથી બળી રહેલા જીવોને શાન્ત થવાને એક પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના રસની જ જરૂર છે એ પ્રભુનો એક સ્વરૂપ આનન્દ વા રસ, અગ્નિવત્ દુઃખ વા તાપની નિવૃત્તિ કરે છે અન્ય કોઇ ઉપાયથી સંસારનું દુઃખ નિવૃત્ત થતું નથી. એ દુઃખ તો એક શ્રી પ્રભુ—શ્રીગોવર્ધનનાથજીની કૃપાથી જ દૂર થાય છે (૧૩)

मूलम् –ये मयाङ्गीकृता सर्वे त्वत्सेवाये गृहस्थिताः ।
त एव भावनाशाय भवन्ति करवे किमु ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—જેઓને મેં આપની સેવાને અર્થે ગૃહમાં રાખ્યા છે—જેમનો અંગીકાર કર્યો છે—તેઓ જ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) નો નાશ કરવાને તત્પર થયા છે તો હું શું કરું !

વિવેચન:—જેઓને મ્હેં સેવક કરી પ્રભુની સેવાર્થે ગૃહમા રાખ્યા છે, જેઓને મ્હે પ્રાર્થના કરી, પ્રભુના અગીકૃત કર્યા છે—એવા અંગીકૃત સેવકો બહુ છે. મ્હારાથી ગૃહસ્થાશ્રમમા સેવા સારી રીતે થઇ શકે તે અર્થે મ્હારા ઘરમા (ગૃહમાં) સેવકોની જરૂર હતી તેથી મ્હે કેટલાક જીવોને ગૃહસ્થિત તથા અંગીકૃત સેવક કર્યા મ્હારો ઉદ્દેશ એ સેવકોને ગૃહમાં રાખવાનો એવો હતો કે ' ગૃહસ્થ ભગવાન્-નિધિરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણને સુખ પ્રાપ્ત થાય. આ ઉદ્દેશથી મ્હે એમને સેવાનો પ્રકાર પણ બતાવ્યો ? આમ છતાં એ અગીકૃત સેવકો ગૃહમાં સ્થિતિ કરીને પણ ભગવત્સેવામાં ભાવ નાશ પામે એવાં વિરુદ્ધ કૃત્યો કરે છે તો હું શું કરૂં ? (૧૪)

मूलम्:--बहिर्मुखाः प्रकुर्वन्ति स्वसम्बन्धं बहिर्मुखम् ।
सहायताभ्रमादेव न हातुमहमुत्सहे ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ.—બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધથી (મને) બહિર્મુખ કરે છે. (અથવા બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધને બહિર્મુખ કરે છે) એઓ મને ભગવત્સેવામાં સહાય કરશે એવા ભ્રમથી હું એમનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કરી શકતો નથી. (૧૫)

વિવેચન —જે જીવ સ્વભાવથી બહિર્મુખ છે તે પોતાના સમ્બન્ધમાં આવતા અન્ય સર્વ જીવોને બહિર્મુખ કરે છે, એ જીવો મને સહાય આપશે એમ ભગવત્સેવાની વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી જ મ્હેં એમને ગૃહમાં રાખી અગીકૃત કર્યા છે ! પરન્તુ એ જીવો વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે ! ભગવત્સેવા કરતા નથી ! તો પણ હું એમનો ત્યાગ કરી શક્તો નથી ! (૧૫)

मूलम्:--सहायभ्रममुत्पाद्य वञ्चयन्ति यथा जनम् ।
मार्गस्थितं तथा नाथ ! वञ्चितोऽहं गृहस्थितः ॥ १६ ॥
यथान्धकूपपतितं मण्डूका दुःस्वरैर्जनम् ।
व्यथयन्ति तथा मह्यं दुर्वचोभिर्गृहस्थिताः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ.—જેમ ઠગ પુરુષો માર્ગમા સ્થિતિ કરી મનુષ્યને (વટેમાર્ગુને) સહાયનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી ઠગે છે, તેમ હે નાથ ! ગૃહસ્થિત જનોથી હું ઠગાયો છું ! (૧૬) જેમ અન્ધારા કુવામા પડેલા મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી પીડા આપે છે તેમ મને પણ ગૃહસ્થિત જનો દુષ્ટ વચનથી પીડા આપે છે ! (૧૭) **વિવેચન**:—ગૃહસ્થિત વૈષ્ણવો મને ઠગે છે ! મ્હારી સ્થિતિ માર્ગમાં ચાલનાર વટેમાર્ગુના જેવી છે ! જેમ વટેમાર્ગુને માર્ગમા ઠગ મલે છે તેમ ગૃહમા ઠગ પુરુષો પ્રાપ્ય છે ! જેમ કોઇ કૂપપતિત મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી ભય ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ગૃહસ્થિત લોકોના દુષ્ટ વચનો મને પણ મહાભય ઉત્પન્ન કરે છે ! (૧૬-૧૭)

मूलम्:-कियत्पर्यन्तमेवं हि मदुपेक्षां करिष्यसि ।
त्यक्तो वा दोषसाहित्याद्बहिर्मुखोऽहं दयालुना ॥ १८ ॥

त्यक्त कुत्र गमिष्यामि न मेऽस्ति शरण क्वचित् ।
नावसमारोप्य दीन स्व मध्येधार न मज्जय ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ—હે પ્રભુ ! ક્યાં સુધી તમે આ પ્રકારે મ્હારી ઉપેક્ષા કરશો ? અથવા શું દયાળુ પ્રભુએ મ્હારા દોષસાહિત્યથી મ્હને વિમુખને (ભગવદ્વિમુખને) તજ્યો છે ! (૧૮) આપ જો મ્હારો ત્યાગ કરશો તો હું ક્યાં જઈશ ? મને અન્ય કોઈનું શરણ પ્રાપ્ય નથી ! આપ પોતાના દીન જનોને નૌકામાં બેસાડી ધારા (નદીની) મધ્યમા ડુબાવશો નહિ !

વિવેચન—હે નાથ ! એ પ્રકારે હું દુ ખી છુ ! તેવી મ્હારી ઉપેક્ષા આપ ક્યાંસુધી કરશો કે મ્હારો ત્યાગ કરશો ? એટલું તો હું જાણુ છુ કે તમે દયાળુ છો તેથી ત્યાગ તો ક્યાપિ નહિ કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—અર્થ—હું ચિત્તથી, કાયાથી વચનથી, ક્રિયાથી, જ્ઞાનથી ભજનથી એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છુ ' તો હે પ્રભુ ! તમે મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો !” એટલે કે મ્હારૂં ચિત્ત તમારામાં નથી, તેથી દુષ્ટ છે ! મ્હારી વાણી મિથ્યા ભાષણ કર્યા કરે છે, તમારૂં કીર્તન કરી શકતી નથી, તેથી દુષ્ટ છે ! મ્હારી કાયાથી તમારી સેવા થઈ શકતી નથી, તેથી કાયા પણ દુષ્ટ છે ! મ્હારી ક્રિયાશક્તિ લૌકિક કાર્યમા આસક્ત છે, કઈ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી થતી નથી ! મ્હારૂં જ્ઞાન પણ ભગવજ્જ્ઞાન નથી પણ લૌકિક છે ! મ્હારૂં ભજન પણ નિષ્કપટ નથી ! આમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છુ ! તેથી હે પ્રભુ ! કૃપા કરો ! હે નાથ ! તમે ઇશ્વર છો ! તમે કર્તુમ અકર્તુમ, અને અન્યથાકર્તુમ્ એમ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છો ! તેથી કદાચ એમ આપના મનમાં આવે કે ' આવો દુષ્ટ તથા ક્ષુદ્ર જીવ મ્હારા શરણયોગ્ય નથી, એનો તો મ્હારે ત્યાગ કરવો જોઈએ ! એમ વિચારી જો આપ મને તજશો તો હું ક્યાં જઈશ ? આપના વિના અ ય કોઈ મ્હારૂં આશ્રયસ્થાન નથી ! એક આપનું શરણ વિના મને રક્ષક પણ ભાન નથી ! આપ ત્યાગ કરશો તો મ્હારી શું દશા થશે ? જો ખલાસી નૌકામા મનુષ્યોને બેસાડી ધારા (નદીની)ની મધ્યે એમનો ત્યાગ કરે તો એ મનુષ્યો શું કરી શકે ? એ મનુષ્યને પાર લઈ જનાર વા ડુબાડનાર એ ખલાસી જ છે તેજ પ્રકારે અમને પુષ્ટિમાર્ગની નૌકામા બેસાડયા છે હવે જો આપ અમને (સ સારના) પાર ઉતાર્યા વિના ત્યાગ કરશો તો અમે શું કરવાના હીએ ? સ સારને પાર ઉતારવા કે સંસારસાગરમા મગ્ન કરવા (ડુબાડવા) એ આપના હસ્તમાં છે ! તેથી આપની ઇચ્છામાં આવે એમ કરો ! અમે તો તમારે શરણે છીએ (૧૯)

मूलम्-निजाचार्यकुले जन्म किमर्थं विहितं मम ।
विहित चेन्मयि सदा दोषपीने कृपा कुरु ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ—આપના આચાર્યજીના કુળમા શું કરવા મારો જ મ કર્યો ? હવે જો જ મ એ કુળમા આપ્યો છે તો હું સદા દોષથી પુષ્ટ છુ તો પણ મ્હારા ઉપર કૃપા કરો

વિવેચન—હવે તમે મ્હારો ત્યાગ કરશો તો તમારી પાસે મ્હારૂં શું ચાલવાનું છે ! પણ મ્હા તો એટલુંજ કહેવાનું છે કે "મ્હારો જ મ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના કુળમા

શું કરવા કર્યો તમે શું પ્રથમ જાણતા ન હતા ? હવે કેમ ત્યાગ કરી શકો ? હું સદા દોષપૂર્ણ છુ, તોપણ મ્હારાપર કૃપા કરો. (૨૦)

मूलम्ः—असङ्गः सर्वथा दूयेऽसत्सङ्गसहितोऽप्यहम् ।

यथारण्ये परित्यक्तः कांदिशीको मृगादनैः ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ.—સંગ વિનાનો થઇ દૂર રહું છું છતા મને પીડા ઉદ્ભવે છે. જેમ કોઇ વનમાં પરિત્યક્ત મનુષ્ય પોતાની ભૂલો પડેલો હોઈ સિંહાદિકથી ભય પામે છે તેમ હું અસત્ પુરુષોથી ભય પામું છું. (૨૧ **વિવેચન**.—હે નાથ ! અસત્સંગ મને દશ દિશાથી ઘેરે છે, રચક પણ કુસંગથી બુદ્ધિભ્રંશ થાય તો હું સર્વ દિશાથી વેષ્ટિત હોઈ, મ્હારી સુન્દર મતિ નાશ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય ! સત્સંગથી દૂર છુ, દુઃસંગ મધ્યે પડેલો છું. એકલો છુ. તો મ્હારી શુ દશા થશે ! જો કોઇ મનુષ્ય વનમાં પરિત્યક્ત હોઈ, પોતાની દિશા ભૂલી જાય છે તો સિંહાદિ–મૃગનું ભક્ષણ કરનાર–ભયાનક પશુઓની ગર્જના સાંભળી કોઇ શરણની દિશા ખોલવા આકુલ વ્યાકુલથઇ રહે છે,તેમ મ્હને પણ કઇ દિશામા જવું તે સૂઝતું નથી.

मूलम्ः—जातपक्षाः खगाः स्वीयजननीं च त्यजन्ति हि ।

यथा तथा करालेऽस्मिन् कालेऽहं भगवज्जनैः ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થઃ—જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થયલી છે એવા પક્ષીઓ જેમ પોતાની માતાને ત્યજી દે છે, તેમ ભગવાનના ભક્તો મને આ કરાલ કાલ ક્ષમધ્યે ત્યજી દે છે.

'जातपक्षान् खगान् स्वीयजननी त्यजति ध्रुवम् । એવો પાઠ ક્વચિત ઉપલબ્ધ છે એ પ્રમાણે અર્થ —જેમ માતા જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થઇ છે એવા પોતાના પક્ષીઓનો ત્યાગ કરે છે, તેમ જેને (સ્વલ્પ) ભગવદ્ભાવ થયો છે એવો જે હું તેને આ કરાલકાલમા ભગવદીયો ત્યજી દે છે.

વિવેચન.—મ્હારી અવસ્થા એક પક્ષીના જેવી છે, જેમ પાંખ પ્રાપ્ત કરીને નાના પક્ષીઓ પોતાની માતાને ત્યજી ચાલ્યા જાય છે તેમ અમારી પાસે ભગવદીયો કથાવાર્તાદિ કરીને આ કરાલ કાલમા મ્હારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે તો હું શું કરુ ? (૨૨)

मूलम्ः—चिन्तापारावारे पतितस्यात्रैव मग्नस्य ।

एतज्जलवडवाग्निः शरणं श्रीवल्लभाचार्याः ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ—ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડેલો તથા તેમાંજ ડુબતો જે હું તેનું,એ જલના (શોષણને અર્થે) વડવાગ્નિરૂપ **શ્રી**વલ્લભાચાર્યજી શરણ છે. (૨૩)

વિવેચન.—ભગવદીયોના સંગ વિના મ્હારા હૃદયમાં અપાર ચિન્તા ભરાઇ રહી છે, હું ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન છુ, જેમ કોઇ જીવ મહાગમ્ભીર જલથી પૂર્ણ એવા સમુદ્રમાં ડુબેલો હોય તેને એ વડવાનલ જ તેનું જલ શોષી લઈ સહાય આપે છે, તેમ હું આ સંસારરૂપ ભવસાગરના ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડી ડુબુ છું, તે સમય મને સહાય એક શ્રીઅગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો વડવાનલ જ અલૌકિક અગ્નિજ–એક ક્ષણમાં સર્વ ચિન્તા–સર્વ સંસારના દુઃખ–શોષી લેશે એમનું શરણ એ જ એક ઉપાય રહ્યો છે.

मूलम् —हा कृष्ण ! हा नन्दसूनो ! हा यशोदाप्रियार्भक ! ।
हा गोपिकाहृदाधार ! धारयस्व करेण माम् ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થઃ—હા શ્રીકૃષ્ણ ! હા શ્રીનન્દરાયજીના પુત્ર ! શ્રીયશોદાજીના પ્રિયપુત્ર ! હે શ્રીગોપીજનના હૃદયનો આધાર ! ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન જે હું, તેને આપના શ્રી હસ્તથી પકડી લ્યો ! વિવેચન —ઉપર દર્શાવેલા પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી દીનતા કરતા હતા એ દીનતા કરતાં કરતાં પોતાને, વિપ્રયોગાત્મક અગ્નિ હૃદયમાં પ્રકટ થયો. એ વિરહાત્મક અગ્નિ એવી અત્યન્ત પરાકાષ્ઠાનો પ્રાપ્ત થયો કે પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન પોતે વિસર્યા છે, અને 'હે કૃષ્ણ' 'હે નન્દસુનુ' ઇત્યાદિ વચનો બોલે છે એમાં 'હા કૃષ્ણ !' એ પ્રથમ એક નામ શ્રુતિરૂપાના ભાવથી બોલાયલું છે ! 'હા નન્દસુનુ' એ દ્વિતીય નામ શ્રીનન્દરાયજીએ અમને પાળ્યા છે તેમ તમે પણ અમારૂં પાલન કરો' એમ કુમારિકાનો ભાવ સૂચવે છે 'શ્રી યશોદાજીના પ્રાણપ્રિય પુત્ર' એ તૃતીય નામ શ્રીયમુનાજીનો ભાવ સૂચવે છે 'હે ગોપીજનના પ્રાણાધાર' એ નામ મુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીનો ભાવ દર્શાવે છે, આ ચાર નામ લઇ કહે છે કે 'હે પ્રભુ ! વિપ્રયોગસમુદ્રમાં પડેલો જે હું તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો (૨૪)

इति श्रीहरिरायजीविरचितमष्टाविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ २८ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૯ મું

ઉદ્દેશ—હવે આ ઓગણત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ છે—"બુદ્ધિને નાશ કરનાર આ કાલ આવ્યો છે, તેથી સત્સંગ શ્રીકૃષ્ણસ્મરણ તથા શરણાગતિ સાધનથી બુદ્ધિ સ્થિર રાખવી, જો એમ ન થાય તો સર્વ કૃતિ વ્યર્થ છે અને એટલા માટેજ શ્રીઆચાર્યજીએ 'બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ" એમ પ્રાર્થના કરી ગાયત્રીનો અર્થ દર્શાવ્યો છે શ્રીકૃષ્ણસ્મરણથી તથા શરણાગતિથી શ્રીકૃષ્ણ બુદ્ધિ સ્થિર રાખશે. એવું નિરૂપણ આ પત્રમાં કર્યું છે ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે દૈન્યથી વિપ્રયોગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભગવદ્ધર્મ સિદ્ધ થાય છે પણ એમ બુદ્ધિ કયે પ્રકારે સ્થિર રહે તે અહીં દર્શાવે છે"

मूलम् —बुद्धिनाशककालोऽयं सर्वेषां समुपागत ।
अतो हि सर्वथा गोप्यं बुद्धिरत्नं सुबुद्धिभिः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ —આ કાલ સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરે એવો આવ્યો છે તેથી સુબુદ્ધિમાન જનોએ સર્વથા બુદ્ધિરૂપ રત્નનું રક્ષણ નિશ્ચય કરવું (૧) વિવેચન.—આ વર્તમાન કલિકાલમાં સર્વત્ર બુદ્ધિનો નાશ થયો છે આ કલિયુગમાં અનેક ધર્મ થઇ ગયા છે તેથી જીવ એમ વિચાર કરે છે કે 'આ ધર્મ ન પળાયો તો શું થયું ? અન્ય ધર્મ સ્વીકારીશું' આમ ધર્મથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઇ છે જે બુદ્ધિ સ્વધર્મને અનુકૂલ છે તે બુદ્ધિને કાલે હરી લીધી છે તેથી જ સુન્દર ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. કુબુદ્ધિથી જીવ વિપરીત આચરણ કર્યા કરે છે તેથી શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે "સાવધાન રહેજો. તમારી બુદ્ધિનું હરણ કરનાર કરાલકાલ આવ્યો છે સુબુદ્ધિવાન્ વૈષ્ણવોએ પોતાના સુબુદ્ધિરૂપ રત્નનું સત્સંગ, કૃષ્ણસ્મરણ

તથા શરણાગતિરૂપ સુબુદ્ધિરત્ન બતાવવું નહિ, જેમ કોઈને બતાવવાથી રત્ન ચોરાઇ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ રત્ન બહિર્મુખ જનોને બતાવવાથી ચોરાઇ જાય છે.

मूलम्ः—सत्सङ्गकृष्णस्मरणशरणागतिसाधनैः ।
तदभावे कृतिः सर्वा यतो वैयर्थ्यमेति हि ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્સંગ, શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, અને શરણાગતિરૂપ સાધનથી બુદ્ધિની રક્ષા કરવી. જો એમ રક્ષા ન કરે તો સર્વકૃતિ નિશ્ચય વ્યર્થ થઇ જશે. (૨)

વિવેચનઃ....હવે શ્રીહરિરાઠજી બુદ્ધિરક્ષણનો ઉપાય કહે છે. સદા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના સત્સંગમાં રહેવું, શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના નિરન્તર મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થમાં જે અષ્ટાક્ષર કહ્યા છે તદનુસાર શરણની ભાવના કરવી. ભાવ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. જેમ રાખમાં(ભસ્મમાં)હોમવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ ભાવવિના સર્વ વ્યર્થ છે.

मलम्ः—अत एवोक्तमाचार्यैः स्वकीयकरुणात्मभिः ।
बुद्धिप्रेरककृष्णस्य पादपद्मं प्रसीदतु ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વકીયજનોના ઉપર કરુણા કરનાર શ્રીઆચાર્યજીએ તેથી જ કહ્યું છે કે "બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ."(૩)

વિવેચન—જો કોઇ એમ શંકા કરે કે "બુદ્ધિરત્નના રક્ષણનો પ્રકાર તમે તમારા મુખથી જ કહો છો કે કોઈ સ્થલે એ પ્રમાણભૂત છે" તો કહે છે કે અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ (વેદમાતા ગાયત્રી, શ્રીમદ્ભાગવત, ગીતા ઈત્યાદિ સકલ પ્રમાણ શાસ્ત્રના અર્થને અનુસરીને) શ્રીમુખથી કહ્યુ કે "બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ." એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી મન, વચન, અને કર્મથી જે કોઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણ રહે તેની સન્દર બુદ્ધિ થશે એ નિશ્ચય છે. (૩)

मूलम्ः—उपकारोऽपि गायत्र्या ध्यानहेतुरयं मतः ।
गीतायां हरिणाप्युक्तमर्जुनं प्रति मोदतः ॥ ४ ॥
'ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते' ।
बुद्धिस्थैर्ये हृदि स्थैर्यं हरेरिति न संशयः ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ.—બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થનારૂપ આ ઉપકાર પણ ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણે પણ આનન્દથી કહ્યું છે કે "એવો બુદ્ધિયોગ હું તને આપુ છુ કે જેથી તેઓ મારી પાસે આવે છે." બુદ્ધિની સ્થિરતા થાય ત્યારેજ હૃદયમાં હરિની સ્થિરતા થાય એમાં શંસય નથી,

ऋपक्रमोऽपि गायत्र्या એવો પાઠ उपकारोऽपि ને બદલે પ્રાપ્ત થાય છે. તદનુસાર અર્થ.—"બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી પ્રાર્થનાનો પ્રારમ્ભ છે તે ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે"

વિવેચનઃ—બ્રાહ્મણના બાલકને ગાયત્રીમન્ત્ર આપવામા આવે છે તેના તૃતીયપાદમાંથી બુદ્ધિના પ્રેરણરૂપ અર્થ નીકળી શકે છે. (ગાયત્રીનો મન્ત્ર.—હરિઃ ૐ ।

वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ અર્થ—"તે સવિતા દેવના વરણીય (વરણ કરવા યોગ્ય–અલૌકિક સૌન્દર્યયુક્ત), અવિદ્યાનાશક (સ્વરૂપ)નું ધ્યાન કરીએ છીએ, જે [સવિતા] અમારી બુદ્ધિને સન્માર્ગથી પ્રેરે." આ મન્ત્ર ઉપર શ્રીઆચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાધીશે અતિ રમણીય ભાષ્ય કર્યું છે જેનો સારાંશમાં અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.—(સવિતાદેવના) સર્વવિશ્વલીલાકારક અવિકૃત પરમકાષ્ઠાપન્ન પુરુષોત્તમના વરણીય અતિસુન્દર–રમણીય, તથા અવિદ્યાનાશક રસાત્મક સ્વરૂપનું રસપાન કરીએ (ધ્યાન કરીને પ્રીતિ કરીએ)છીએ. કે જે (દેવ) રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, મ્હારી તથા મ્હારા અન્તર્ગાહી પરિકરની બુદ્ધિઓને કૃપા કરી મહારસનો આસ્વાદ થાય ત્યાં પર્યન્ત પ્રેરો)

આ તૃતીયપાદમાં દર્શાવ્યું છે કે 'સવિતા દેવ–જેમાંથી સર્વ જગત્ રમણાર્થે પ્રકટ થાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ–સર્વે અમારી બુદ્ધિઓને સારી રીતે પ્રેરો. શ્રીકૃષ્ણજ અમારી તથા અમારા અન્તર્ગાહી સમ્બન્ધીઓની બુદ્ધિના પ્રેરક છે, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ સુન્દર બુદ્ધિ (ભક્તોની) કરી આપે એ એમનો ઉપકાર છે ગાયત્રીના ઉપદેશથી વેદના કર્મો કરવાની યોગ્યતા આવે છે તે જ પ્રકારે બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી વૈષ્ણવની બુદ્ધિ નિર્મલ થાય (અને મહાઅલૌકિક ભગવદ્રસનું પાન કરવાને યોગ્ય થાય) એ પ્રભુનો અતિશય ઉપકાર છે બુદ્ધિ નિર્મલ થાય તોજ શ્રીઠાકોરજીનું ધ્યાન થઇ શકે શ્રીભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે–"હે અર્જુન ! હવે હું તને એવો બુદ્ધિયોગ આપું છું કે જેથી તે ભક્તો મને પ્રાપ્ત થાય છે" શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ અર્થે જે નિર્મલ બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તે નિર્મલ બુદ્ધિનો પ્રકાર ગીતાના દ્વિતીય અધ્યાયમાં સવિસ્તર બતાવ્યો છે ભગવાન્ અર્જુનને બુદ્ધિયોગનું દાન કરે છે કારણ કે જો સુન્દર હોય તોજ સર્વ ધર્મ જપ, તપ, દાન વ્રત, મર્યાદામાર્ગના સાધન, કર્મમાર્ગના સાધન, જ્ઞાનમાર્ગના સાધન. યોગમાર્ગના સાધન, પુષ્ટિમાર્ગના સાધનાદિ સર્વ કાર્ય સાધ્ય થાય છે (૫)

मूलम् —तन्नाश एव गीतायां सर्वनाशो निरूपितः ।
अतो बुद्धिः सुसंरक्ष्या भावभावनकारणम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થઃ—બુદ્ધિના નાશથી સર્વનો નાશ થાય છે એમ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં નિરૂપણ કર્યું છે, તેથી સર્વભાવની ઉત્પત્તિનું કારણ રૂપ જે બુદ્ધિ તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું.

વિવેચન.—ભગવાન્ ગીતાજીમાં બુદ્ધિનાશ કેમ થાય છે તે કહે છે કે–

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते । सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥१॥
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात् स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति॥

અર્થ —' વિષયોનું ધ્યાન કરવાથી પુરુષનો સંગ (આસક્તિ) તેઓમાં થાય છે તે વિષયમાં આસક્તિ થવાથી તેમને અર્થે કામ (તીવ્ર ઇચ્છા) થાય છે તે ફલીભૂત થતી નથી તો તેથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, ક્રોધથી સંમોહ ઉત્પન્ન થાય છે સંમોહથી સ્મૃતિમાં વિભ્રમ થાય છે સ્મૃતિનો ભ્રંશ થવાથી બુદ્ધિનાશ થાય છે બુદ્ધિનાશ થવાથી આત્માનો નાશ થાય છે" સ્મૃતિનો વિભ્રમ થવાથી અજ્ઞાન થાય છે અજ્ઞાનથી લૌકિક સંસારને જીવ પોતાનો માની લે છે એ સંસાર પાછળ જીવ આયુષ્ય વ્યર્થ વ્યય કરે છે આ પ્રકારે સ્મૃતિનો ભ્રંશ થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે માટે બુદ્ધિની જ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી

मूलम्ः—प्रसादभक्षणैर्नित्यं सेवनाकरणैरपि ।
सत्सङ्गेन सदा कृष्णकथा श्रवणकीर्तनैः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—મહાપ્રસાદના ભક્ષણથી, નિત્ય ભગવત્સેવા કરવાથી, સત્સંગથી તથા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કર્યાથી તથા શ્રીકૃષ્ણની [લીલાનું] કીર્તન કર્યાથી બુદ્ધિનું રક્ષણ થઇ શકે છે. **વિવેચનઃ**—બુદ્ધિની રક્ષા કરવાના મુખ્ય પ્રકાર હવે બતાવે છે (૧) અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ ન કરવું. સદા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આરોગેલી પ્રસાદિત વસ્તુનું જ-મહાપ્રસાદનું જ ભક્ષણ કરવું. (૨) શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિત્ય કરવી. (૩) ભગવદીયનો સંગ કરવો. (૪) દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો (૫) શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કરવું, લીલા તથા નામનું કીર્તન કરવું ત્યારેજ બુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે, અને પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે. (૭)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितमेकोनत्रिंशत्तमशिक्षापत्रश्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्

શિક્ષાપત્ર ૩૦ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ ત્રિંશત શિક્ષાપત્રમાં જેમ કર્મફલસિદ્ધિમાં દેશાદિ ષટ સાધન છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલસિદ્ધિમાં પણ દેશાદિ ષટ સાધનો છે. જે સાધનોનું પણ સાધન સત્સંગ છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે ઉપર બુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો. પરન્તુ કાલદોષ મહાન્ છે તે દોષથી બુદ્ધિ ન લોપાય ત્યારેજ બુદ્ધિ સુન્દર રહે છે એ કહે છે.

मूलमः—स्मर्त्तव्यः सर्वदा कृष्णो विस्मर्त्तव्यं जगत् पुनः ।
प्रपञ्चस्मरणे कृष्णस्मृतिर्नैव भवेदिति ॥ १ ॥
प्रयतेत ततो जीवस्तदभावाय सर्वथा ।
कृष्णार्थताभावनेन गृहादेर्विस्मृतिर्भवेत् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જગત્ પુનઃ વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં સુધી પ્રપંચનું સ્મરણ હોય છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણની સ્મૃતિ થતી નથી. (૧) પ્રપંચની વિસ્મૃતિને અર્થે જીવે સર્વથા યત્ન કરવો તેથી શ્રીકૃષ્ણને અર્થે સર્વ ક્રિયાની ભાવના કરીએ તો ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય **વિવેચન**.—સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનુંજ સ્મરણ કર્ત્તવ્ય છે. શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે.-

ते सभाग्या मनुष्येषु कृतार्था नृप निश्चितम् । स्मरन्ति स्मारयन्ति ये हरेर्नाम कलौ युगे ॥

અર્થ:—હે રાજન્! જે કલિયુગમા હરિનું નામ સ્મરે છે કે સ્મરણ કરાવે છે તે મનુષ્યો નિશ્ચય કૃતાર્થ અને ભાગ્યસહિત હોય છે.' આ વચનાનુસાર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરનાર મહાભાગ્યશાલી છે. આ જગતમા (અહન્તામમતાત્મક) સંસારની વિસ્મૃતિ કર્ત્તવ્ય છે. જ્યા સુધી જગતમાં દેહસમ્બન્ધી અનેક કુટુમ્બ તથા ગૃહાદિકમાં મન આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં ચિત્ત લીન થતું નથી તેથી પ્રપંચને જોઇ, એવો વિચાર કરવો કે, ' આ પ્રપંચનું કારણ, સર્વના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ છે. આ પ્રપંચ શ્રીકૃષ્ણનું અલૌકિક માહાત્મ્ય સૂચવે છે. આ પ્રપંચના કર્ત્તા શ્રીકૃષ્ણ છે

તેથી પ્રપંચના પણ કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું જોઈએ,' આ પ્રમાણે પ્રપંચને વિસ્મૃત કરી શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું (૧) શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ ઉદ્ભવે એવો પ્રયત્ન સર્વથા કરવો. શ્રી કૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં ભાવવૃદ્ધિ થાય તે અર્થે ગૃહાદિકમાં, સ્ત્રી પુત્રમાં, ધનાદિમાં અહન્તામમતાનો ત્યાગ કરવો. આપણા સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, ધનાદિ તથા આપણા દેહ સહિત જે કંઈ હોય તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં વિનિયોજવું, સર્વ ક્રિયા શ્રીકૃષ્ણને અર્પિત કરવી. આ પ્રકારે સંસારના પદાર્થોમાંથી અહન્તામમતા દૂર થઈ શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્ત આસક્તિ થશે. જે કંઈ ભગવદ્ભાવમાં બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થવાનો આ એક ઉપાય છે (૨)

શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણમાં સંસારના પદાર્થો સ્ત્રી પુત્ર, ગૃહ, વિત્ત, દેહાદિ ઉપરની અહન્તામમતા મુખ્ય બાધકરૂપ હોય છે અને અહન્તામમતા દૂર કરવા એક ઉપાય ઉપર બતાવ્યો કે એ અહન્તામમતાના પદાર્થોને ભગવત્સેવામાં વિનિયોજવા. સ્ત્રી પુત્ર ગૃહ, વિત્ત, દેહ, આત્મા ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો મ્હારા નથી પણ ભગવાનના છે તેથી મારા સુખાર્થે એમનો ઉપયોગ ન થાય 'એ' પણ સર્વના પોષણ કર્તા સર્વભોક્તા સર્વકર્તા, સર્વનિયન્તા સર્વના પતિ એવા શ્રીકૃષ્ણના ઉપયોગમાં એમનો વિનિયોગ કરવો એટલે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં આપણા સમ્બન્ધી જે સ્ત્રી, પુત્ર વિત્તાદિ છે તેને વિનિયોજીએ ત્યારે આપણી અહન્તામમતા એમના ઉપરથી જતી રહી શ્રીકૃષ્ણની સાથે આપણો વસ્તુતઃ સમ્બન્ધ છે એમ ભાન થાય છે. ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિનો આ એક પ્રકાર બતાવ્યો હવે બીજો પ્રકાર બતાવે છે કે ગૃહાદિક બાધક છે તેથી એમનો સર્વથા ત્યાગ કરી શુદ્ધ અદ્વૈતની ભાવના કરી હરિમાં કામ સ્નેહ ભયાદિભાવ રાખવાથી તથા સર્વ પ્રપંચના પદાર્થો ભગવાનની લીલા સૃષ્ટિ અર્થે છે એવી ભાવનાથી ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય છે

મૂલમ્—अथवा बाधकत्वेन त्यागभावनया पुन ।

अखण्डाद्वैतभावेन कामाद्यावेशतो हरौ ॥ ६ ॥

प्रापञ्चिकपदार्थेषु लीलासृष्टित्वभावनात् ।

શબ્દાર્થ.—અથવા (ગૃહાદિકમાં) બાધકપણાથી ત્યાગની ભાવના કરી, અખંડ (શુદ્ધ) અદ્વૈતની ભાવના કરી, હરિમાં કામાદિના[2] આવેશથી, અને પ્રપંચના સર્વ પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિપણાની[3] ભાવનાથી ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય છે.

---

૧ અખંડ શુદ્ધ—અદ્વૈત. અદ્વૈત શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો શુદ્ધાદ્વૈતને નામે ઓળખાય છે તે બ્રહ્મ અદ્વૈત શુદ્ધ છે એટલે માયારહિત છે બ્રહ્મ જગદ્રૂપે (અન્યમાર્ગીય માયાદિ જેમ બ્રહ્મમાં કાર્યાર્થ પ્રયોજન સ્વીકારે છે તેવી માયાનું કાંઈ સ્વીકાર વિના) પરિણામ પામે છે બ્રહ્મ પોતેજ ચેતનમાં કાંઈ પણ જાતનો વિકાર ન થાય એમ અલૌકિક પ્રકારે જગદ્રૂપે પરિણામ પામે છે. બ્રહ્મ—ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પોતેજ અવિકૃત રહીને જગદ્રૂપે થઈ જાય છે તેથી સર્વ જગત્ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે સર્વ જગત્ કૃષ્ણરૂપ છે એવો ભાવ તે શુદ્ધાદ્વૈતનો ભાવ કહેવાય છે (શ્રીઅણુભાષ્ય—૧ ૧ ૧.)

૨ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહ ઐક્ય, સખ્ય ઇત્યાદિ સર્વ ભાવ, લૌકિક પદાર્થોમાં ન રાખવા, પણ પ્રભુમાં રાખવા, સ્ત્રી પુત્રાદિ સાથે કામસ્નેહાદિ ન કરવા. પણ પ્રભુ સાથે સ્નેહ કરવો આમ પ્રભુમાં સ્નેહ કામાદિ કરવાથી પ્રભુની સાથે તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ આ સર્વ જગત્ પ્રભુની ક્રીડાનું સ્થાન છે સર્વ પદાર્થ ભગવાનના લીલાસમ્બન્ધી છે ભગવાનના રમણાર્થે આ સૃષ્ટિ છે એમ સર્વ પ્રાપંચિક પદાર્થોમાં ભગવલ્લીલાસમ્બન્ધની ભાવના કરી

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં સ્ત્રીપુત્રાદિક તથા દેશ બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ અદ્વૈત વિચારી–શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સ્થલે સદા વિરાજે છે એમ વિચારી–કામાદિકનો આવેશ પ્રભુમાં કરાવે. જેમ કોઇ લૌકિક સંસારી જીવ કામ, ક્રોધ, ભય સ્નેહાદિ ગૃહકુટુમ્બાદિકમાં રાખે છે તથા અષ્ટપ્રહર પોતાના સંસારના પદાર્થોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે–એમની જ ટહેલ ઉઠાવ્યા કરે છે–તેમ વૈષ્ણવે લૌકિક પદાર્થોમાંથી પોતાના કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ઉઠાવી લઇ શ્રીઠાકોરજીમાં એ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ રાખવા, તથા શ્રીઠાકોરજીની સેવામા અષ્ટ પ્રહર મચ્યા રહેવું. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નન્દસૂનુ મ્હારે ત્યાં બિરાજે છે, તો એમને સેવામાં કેવી રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય એમને કેવી રીતે કોઇ પણ જાતનો શ્રમ ન થાય' એ પ્રકારના વિચારો તથા કાર્યો દાસજન–ભક્ત વૈષ્ણવના મનમાં નિરન્તર ચાલી રહેવા જોઈએ. 'આજે શ્રીઠાકોરજીને આવા વસ્ત્ર તથા આવી સામગ્રી ધરાવવી જોઇએ. આજે આવો ઉત્સવ છે તેથી આવી સામગ્રી શ્રીઠાકોરજીને આરોગાવવી જોઇએ !' એ પ્રકારે શ્રીઠાકોરજીને વિવિધ ભોગ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય તેવા વિચારો તથા તેવીજ ક્રિયાઓમાં વૈષ્ણવે અષ્ટપ્રહર લીન થઇ રહેવું આમ શ્રીકૃષ્ણસેવામાં ચિત્ત વ્યગ્ર થવાથી ધીમે ધીમે પ્રપંચની વિસ્મૃતિ થઇ જાય છે આવા પ્રપંચના પદાર્થોમા લીલાસૃષ્ટિની ભાવના કરવી તેમા મુખ્ય વિચાર એ રાખવો કે 'શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થનો વિનિયોગ છે તે સ્વરૂપાત્મક છે, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થનો ઉપયોગ થતો નથી તે માયા સમ્બન્ધી, પદાર્થ આસુરી છે.'

मूलम्ः—कृष्णसन्निहितो देशः कालः सत्सङ्गहेतुकः ॥ ४ ॥
द्रव्यं सर्वस्वमेवात्र कर्त्ताभिमतिवर्जितः ।
मन्त्राः श्रीकृष्णनामानि गुणलीलासमन्विताः ॥ ५ ॥
कर्माणि कृष्णसेवैव सर्वसाधनसंग्रहः ।
एतच्छट्कस्य भक्तो हि सत्सङ्गः साधनं मतम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા હોય તે દેશ, સત્સંગના કારણરૂપ કાલ, આપણું સર્વસ્વ–દ્રવ્ય, અભિમાનરહિત કર્તા, શ્રીકૃષ્ણના નામ તથા ગુણ લીલાયુક્ત મન્ત્રો, સર્વ સાધનના સંગ્રહરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ કર્મ–ભક્તિમાર્ગમાં આ છ પદાર્થ (દેશ કાલ દ્રવ્ય કર્તા મન્ત્ર તથા કર્મ) નું સાધન નિશ્ચય સત્સંગ છે.

વિવેચન·—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ બિરાજે છે તે દેશ ઉત્તમ છે જે કાલમાં ભગવદીયનો સમાગમ થાય તે કાલ ઉત્તમ છે, પ્રથમ સ્કન્ધમા શૌનક કહે છે કે.–" ભગવાન્‌ના સંગ કરનારા ભગવદીયોના સંગની એક ક્ષણ સમાન સ્વર્ગની તથા મોક્ષની તુલના કરી શકાતી નથી, તો પછી મનુષ્યના આશિષરૂપ રાજ્યાદિક તો ભગવદીયોના સંગ સમાન ન હોઇ શકે એમા શું કહેવુ ?" આ વાક્યાનુસાર સત્સંગની સમાન સ્વર્ગ તથા મોક્ષ પર્યન્ત સુખ પણ નથી. તેથી જે કાલમાં સત્સંગ થાય તે સમય અત્યુત્તમ

આપવો. દ્રવ્યમાં મમત્વ રાખવુ તેમજ કાર્ય કરવામાં અભિમાન–અહંભાવ, અહંકાર રાખવો–એ બન્ને (મમત્વ, અને અહંભાવ) બાધક છે. તેથી એમનો ત્યાગ કરવો સર્વ મન્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણનુ નામ છે તે જ સર્વોપરિ તથા મહામન્ત્ર છે અન્ય (મનુષ્ય તથા દેવના) ના ગુણગાન કરતા શ્રીકૃષ્ણના અનેક ગુણ તથા લીલાનુ ગાન શ્રેષ્ઠ છે અષ્ટમ સ્કન્ધમાં શુકાચાર્ય કહે છે કે—

અર્થ —' મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ, કાલ અને દ્રવ્યથી જે કંઇ અપૂર્ણ હોય છે તે સર્વ તમારા નામના કીર્તનથી પૂર્ણ થાય છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણનુ નામ લેનાર સર્વ મન્ત્ર કરી ચુકે છે શ્રીગુસાંઇજી કહે છે કે—અર્થ —" હે હરિ !' આપના નામનો અર્થ જે વેદ કહે છે કે ' હરિ સર્વના દુ ખના હર્તા છે,' તેનો હું ઉચ્ચાર કરૂ છુ તેથી હે નાથ ! એ વેદાનુસાર અર્થ પ્રમાણે આપ સર્વ દુ ખનુ હરણ કરનારા છો તો તેજ પ્રમાણે ભલે થાઓ, અર્થાત તમારા 'હરિ' એ નામના અર્થ પ્રમાણે તમે સર્વ દુ:ખનુ હરણ કરો ! આપના નામમો અન્યથા અર્થ મા થાઓ ! " શ્રીકૃષ્ણનુ નામ સર્વ વેદની શ્રુતિઓનો સાર છે એ નામ લેવામાંજ સર્વ મ ત્ર આવી જાય છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જે ઉત્તમોત્તમ કર્મ છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવામાંજ સર્વ સાધન થઇ જાય છે ચતુર્થ સ્કન્ધમાં પ્રચેતા કહે છે કે—" જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલનુ સિ ચન કરવાથી સર્વ શાખાઓમાં જલની તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ એક વિષ્ણુની આરાધના કરવામાં અન્ય (સર્વ) દેવની તેમજ આત્માની તૃપ્તિ થઇ જાય છે " અર્થાત વૃક્ષના મૂલમાં જલ ન સિંચતા વૃક્ષની શાખાઓમાં જલ સિંચાય તો શ્રમ વ્યર્થ જાય છે–ઉલટો બગાડ થાય છે તેમ એક મૂલ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ રસાત્મક પ્રભુની સેવા ત્યજી અન્ય દેવની આરાધના થાય તો કશું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી એમ ન કરતાં મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણની સેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણને પરાધીન સર્વ દેવોની તૃપ્તિ થાય છે પરન્તુ જેમ શાખાઓને જલની તૃપ્તિ કરવાથી મૂલને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ અન્ય સર્વ દેવોની આરાધનાથી મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થતા નથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા ત્યજી અન્યદેવની આરાધના કરવી એ વિધિપૂર્વક નથી તેથી એક શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય સેવા કરવી એજ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા જ સર્વ કર્મમાં મુખ્ય છે સર્વ સાધનના ફલરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીજી સાત સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભકુલાદિ સ્વરૂપ જ્યાં વિરાજે તે દેશ ઉત્તમ છે (૧) સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તે કાલ ઉત્તમ છે (૨) પ્રભુમા વિનિયોગનુ દ્રવ્ય ઉત્તમ છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણનુ નામ, શ્રીકૃષ્ણની લીલા, શ્રીકૃષ્ણનુ ગુણગાન એ સર્વોપરિ છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ સર્વોપરિ કર્મ છે (૬) આ ષટ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ ભગવદીયોનો સંગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ સપ્તમધર્મી શ્રીકૃષ્ણ સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે (૬)

मूलम् —कृष्णसान्निध्यदेशे तु यतस्तिष्ठन्ति साधव ।
काल सत्सङ्गहेतुस्तु मिलितैस्तैरुदेति हि ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ —સાધુપુરુષો શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સત્પુરુષના મળવાથી સત્સંગના કારણરૂપ કાલનો ઉદય થાય છે (૭)

વિવેચનઃ—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય શ્રીકૃષ્ણની નિકટના દેશમા સ્થિતિ કરે છે. જ્યા શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વિરાજે છે ત્યા ભગવદીય પણ દર્શનસેવાર્થે રહે છે. ત્યાં કાલનું સામર્થ્ય ચાલી શકતું નથી. તેથી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સાત સ્વરૂપ, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મન્દિર હોય છે ત્યાં ભગવદીય મલી શકે છે. ત્યારેજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે જ ઉપર બતાવેલી દેશની તથા કાલની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. (૭)

मूलम्ः—सर्वस्वस्योपयोगोऽपि सिद्ध्येत्सद्बुद्धिदातृभिः ।
अभिमाननिवृत्तिस्तु तदाश्रयवतामिह ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થઃ—સુન્દર બુદ્ધિનું દાન કરનાર ભગવદીયોથી સર્વસ્વનો (દ્રવ્યાદિનો) ઉપયોગ (શ્રીકૃષ્ણસેવામાં) થઈ શકે છે. (એ પ્રકારે દ્રવ્યની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.) એમના આશ્રય કરનારના અભિમાનની નિવૃત્તિ પણ અહિ થાય છે (એ પ્રકારે કર્તા અભિમાન રહિત થઈ ઉત્તમ થાય છે.) **વિવેચનઃ**—એવા પ્રભુ અને ભગવદીય જ્યાં વિરાજે છે ત્યાં સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે, સર્વ તાદશીયના સંગથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. પ્રભુનો આશ્રય સિદ્ધ થાય ત્યારે અજ્ઞાનથી થતું અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે. ભગવદીયનો આશ્રય કરે તો સર્વ સિદ્ધ થાય [૮]

मूलम्ः—कृष्णनामस्वरूपादिज्ञानं तु तत एव हि ।
भगवत्सेवनं वापि पुरुषार्थस्तदैव हि ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીકૃષ્ણનું નામ તથા સ્વરૂપાદિકનું જ્ઞાન પણ તેથીજ થાય છે અને પુરુષાર્થરૂપ એવી જે શ્રીકૃષ્ણ સેવા તે પણ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણના નામનું તથા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની સેવાને પરમ પુરુષાર્થરૂપ તથા ફલરૂપ જાણીએ, અને એમ જણાય તે પણ જ્યારે પ્રભુકૃપા કરે ત્યારે જ, સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે કે.— " શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીકૃષ્ણની માનસી સેવા પર–ઉત્તમ છે." મનઃપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય, અને પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. આમ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે ત્યારે જ જાણવું કે માનસી સેવા સિદ્ધ થઇ. તેથી ભગવત્સેવા પરમપુરુષાર્થરૂપ જાણી કરવી. [૯]

मूलम्ः—यदा तथाविधाः सन्तो दृश्यन्ते सेवनोद्यताः ।
अतः सत्सङ्ग एवास्मिन् मार्गे सर्वस्य साधनम् ॥ १० ॥

શબ્દાર્થઃ—જ્યારે એવા સેવનમા [ભગવદીયો] જોવામા આવે છે, [ત્યારે ઉપર બતાવેલા ષટ્ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે] તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમા તો સત્સગજ સર્વનું સાધન છે.

વિવેચન.—ઉપર બતાવેલા ષટ્ પદાર્થો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર એવા ભગવદીયના સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે ભગવદીય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થઇ સમજવી. શ્રી હરિરાયજી કહે છે કે ' અમારા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સત્સંગ જ સર્વોપરિ નિશ્ચય સાધન છે

તેથી નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે-અર્થ —" તાદૃશીયના સંગમાં
નિવેદન તો સ્મર્ત્તવ્ય છે" તેથી ભગવદીયનો સંગ કરવો. [૧૦]

मूलम् —सदभावे सर्वथैव न किञ्चिदिह सिध्यति ।
तस्मात्प्रयत्न कर्त्तव्य सत्सङ्गाय सुबुद्धिभि ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ —સત્સંગના અભાવમાં આ માર્ગમાં સર્વથા કશું સિદ્ધ થતું નથી. તે સુન્દર બુદ્ધિવાળા જીવોએ સત્સંગને અર્થે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૧૧

વિવેચન —ઉપર કહ્યા એવા ભગવત્સેવામાં ઉદ્યત–તત્પર ભગવદીયોના સંગથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે, અને એવા તદીયના સંગ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી. તેથી પ્રયત્નથી એમનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. સત્સંગ કરનાર વૈષ્ણવ જ સુબુદ્ધિમાન છે, એકાદશ સ્કંધમાં ભગવાન કહે છે કે-અર્થ—" હે ઉદ્ધવ ! મને જેવી રીતે સર્વ દુઃસંગ વા આસક્તિને નાશ કરનાર સત્સંગ વશ કરી શકે છે, તેમ નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે નથી સાંખ્ય કે, નથી ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય, કે તપ, કે ત્યાગ કે કૂપારામાદિક, કે દક્ષિણા, કે વ્રતો, કે યજ્ઞો, કે નિયમો, કે યમ–આમાંથી કોઈ પણ સત્સંગની સમાન વશ કરી શકતું નથી." આ વચનાનુસાર સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન યોગ, વ્રત, યજ્ઞ, છન્દ, સ્વાધ્યાયાદિ સાધન કરવાથી વશ થતા નથી, પણ સત્સંગથી વશ થાય છે તેથી બુદ્ધિમાનોએ સત્સંગ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવો.

मूलम् —अत एवोक्तमाचार्यैर्हरिस्थाने तदीयकैः ।
'अदूरे विप्रकर्षे वा यथा चित्तं न दुष्यति' ॥१२॥

શબ્દાર્થ —તેથી જ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ પોતાના ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે-"હરિના સ્થાપનમાં ભગવદીયો સહિત, સમીપમાં અથવા જે પ્રકારે ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ રહેવું" [૧૨] વિવેચન—આમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે —અર્થ —તેથી [ત્યાગમાં દુઃખ થશે તથા દુઃસંગના બાધક ઘણા બાધક આવે છે તેથી] હરિ બિરાજતા હોય એવા સ્થાનમાં તદીયના (ભગવદીયના) સંગમાં, હરિસ્થાનથી બહુ દૂર નિકટ પણ નહિ એમ જે પ્રકારે ચિત્ત દૂષિત ન થાય એમ સ્થિતિ કરવી.' આ વચનામૃતાનુસાર જ્યાં શ્રીઠાકોરજી બિરાજતા હોય ત્યાં તદીય ભગવદીયો સહિત સેવા કરવી જે પ્રકારે ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ દૂર વા નિકટમાં સ્થિતિ કરવી. જે પ્રકારે નિત્ય સેવા, દર્શનાદિ બની આવે એમ નિકટ વા દૂર હરિસ્થાનમાં ભગવદીયના સંગમાં ચિત્ત દોષયુક્ત ન થાય એમ નિવાસ કરવો. (૧૨)

मूलम् —चित्तदोषे कथं सेवा चेतस्तत्प्रवणं भवेत् ।
अतो विचारः कर्त्तव्यः सर्वथैकत्र वासकृत् ॥१३

શબ્દાર્થઃ—ચિત્તમાં દોષ પ્રવેશે તો પછી 'ભગવાનમાં ચિત્તનું પરોવાવું ' એમ સેવા ક્યાંથી થઈ શકે ? તેથી સર્વથા એક સ્થળમાં (ભગવદીય હોય હરિસ્થાનમાં) વાસ થાય એવો વિચાર કર્ત્તવ્ય છે વિવેચન —જો ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના દોષ ઉદ્ભવે તો દોષયુક્ત ચિત્તથી સેવા થઈ શકતી નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્ત

ક્તાવલિ ગ્રન્થમાં તેથી જ એકાગ્રચિત્તથી સેવા કરવાનું કહે છે. અર્થ:—"ચિત્તનું ભગવાનમાં પરોવાવું તે સેવા. એવી માનસી સેવાની સિદ્ધિને અર્થે તનુજા અને વિત્તજા સેવા કરવી." એ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્તથી માનસી સેવા ભગવાનની કરવી એ જ પરમ ફલ છે. એવી ભગવત્સેવા કરવામાં દોષયુક્ત ચિત્ત ઉપયોગી નથી, તેથી ચિત્તમાં દોષનો આવેશ ન થવા દેવો. તનુજા અને વિત્તજા સેવા મન લગાડી કરવામાં આવે ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ રાત્રિદિવસ ચાલી રહી છે, તેમ વૈષ્ણવનું ચિત્ત અહર્નિશ ભગવત્સેવા રસમાં તલ્લીન થઈ રહે ત્યારે માનસી સેવા એને સિદ્ધ થાય છે. પરન્તુ જો તનુજા વિત્તજા સેવા કરતાં કરતાં ચિત્ત દુષ્ટ થાય તો અગ્રે ફલરૂપ (માનસી)સેવા સિદ્ધ ક્યાંથી થાય?

મૂલમ્:--बुद्ध्या विचार्य मत्प्रोक्तं निधाय हृदि सर्वथा ।
स्वार्थसम्पत्तये कार्यो वास एकत्र तत्परैः ॥१४॥

શબ્દાર્થ:—મ્હે જે કહ્યું છે તે સર્વથા હૃદયમાં સ્થાપન કરી, બુદ્ધિથી એનો વિચાર કરી, સ્વાર્થની પ્રાપ્તિને અર્થે તત્પર એવા ભગવદીયો સહિત એકત્રવાસ કરવો. (૧૪)

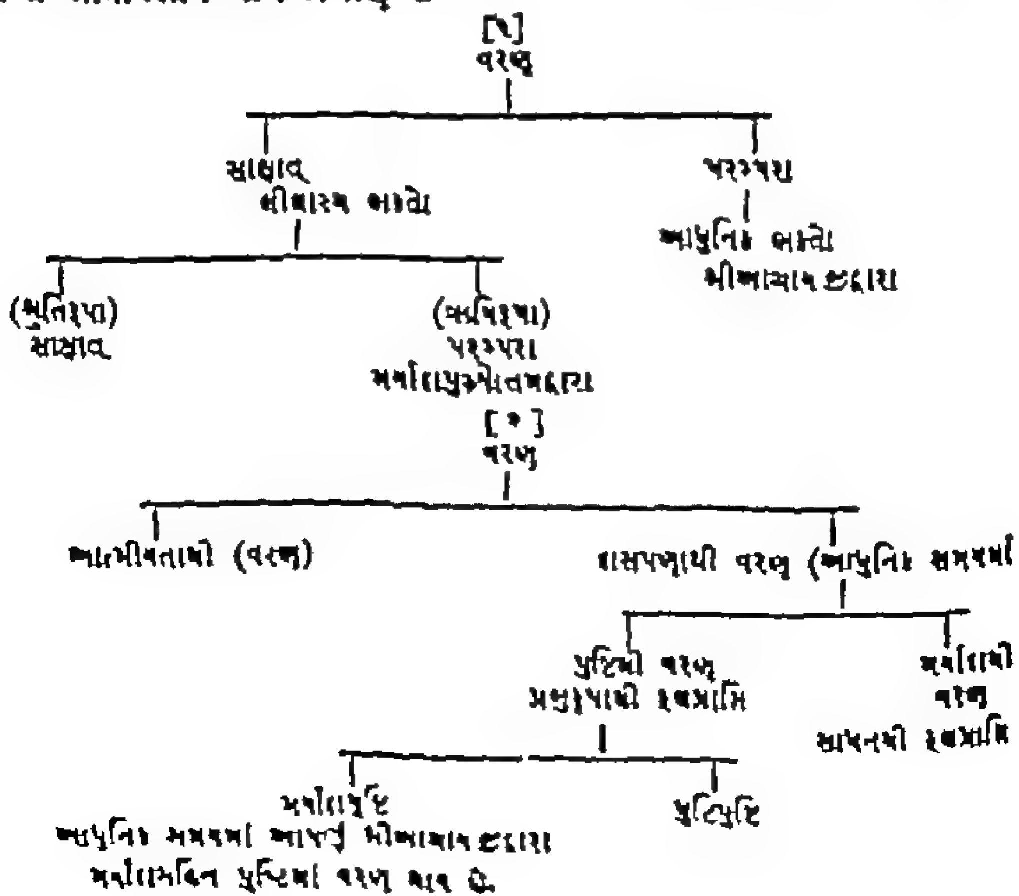
વિવેચન:—એકાન્તમા સ્થિતિ કરી પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર ન થાય તો ભગવદીયના સંગમાં વિચાર કરવો. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે:— અર્થ:—"બાધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તનાં વાસ ન કરવો. હરિ તો સર્વથી રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી" આ રીતે એકાન્તમાં વા ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્સેવા ભગવત્કથાદિક કરવા, તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનામૃત હૃદયમાં વિચારવા, અનેક પ્રકારના સુખ. દુ:ખ, એમ કરતાં જો બાધ કરે તો શ્રીમહાપ્રભુજી વિશ્વાસપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે કે 'કોઇ પણ પ્રકારના પ્રતિબન્ધથી ચિન્તા મા કરશો. હરિ–ભગવાન્–સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી !' એ પ્રકારે એકાન્તમાં વૈષ્ણવે સેવા દર્શનાદિ સમય સેવા તથા દર્શન કરવા અને અનોસરમાં ભગવદીય સહિત સુન્દર બુદ્ધિથી ભગવત્કથાવાર્તાદિક કરવા. તેમજ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોનો વિચાર કરવો. (૧૪)

इतिश्रीहरिरायजीविरचित त्रिंशतित्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ३० ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૧ મું.

ઉદ્દેશ:—આ એકત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે કે.–વરણુ બે પ્રકારનું છે, (૧) સાક્ષાત્ વરણ; (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થભક્તોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ હોય છે આધુનિક ભક્તોને વિષે (શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પરમ્પરાથી પ્રભુ વરણ કરે છે લીલાસ્થ ભક્તોમાં પણ બે વિભાગ છે (૧) શ્રુતિરૂપા ભક્તો, (૨) ઋષિરૂપા–અગ્નિકુમાર ભક્તો એમા શ્રુતિરૂપાને વિષે સાક્ષાત્ વરણ પ્રભુએ કર્યું છે તથા ઋષિરૂપા (અગ્નિકુમાર)ને વિષે પરમ્પરાથી એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ વરણ કર્યું છે. વરણના પુન: બે પ્રકાર છે-(૧)આત્મીયપણાથી વરણ અને (૨) દાસપણાથી વરણ એમાં અવતારદશામા આત્મીયપણાથી વરણ થયું છે, તથા અનવતારદશામાં (હાલમાં) દાસપણાથી વરણ થાય છે દાસપણાના વરણમા બે પ્રકાર છે–(૧) મર્યાદાથી વરણ તથા (૨)પુષ્ટિથી વરણ મર્યાદા રીતિએ જે વરણ થાય છે તેમાં સાધન નિષ્ઠાથી ફલ છે. પુષ્ટિ

રીતિએ જે વરણ થાય છે તેમાં અનુગ્રહથી–કૃપાથી ફલ થાય છે પુષ્ટિના વરણમાં બે પ્રકાર હોય છે–(૧) મર્યાદાપુષ્ટિનું વરણ તથા (૨) પુષ્ટિપુષ્ટિનું વરણ તેમાં આપણે તો શ્રીઆચાર્યજીના અનુગ્રહથી મર્યાદાસહિત પુષ્ટિમાં અંગીકૃત થયા છીએ તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞારૂપ મર્યાદા છે તે આપણને હિતકારી છે આપણા પ્રભુ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ છે તે ભક્તની આ લોક તથા પરલોકસમ્બન્ધી સકલ ચિંતા દૂર કરે છે તેથી આપણે નિશ્ચિન્ત રહેવું આ માર્ગમાં શ્રીભગવાનની સેવા, કથા, ગુણગાનાદિ સર્વ આર્તિથી થાય તો જ મુખ્ય ફલ પ્રાપ્ત થાય છે વિપ્રયોગ–આર્તિ એટલે પ્રભુથી આપણને વિયોગ થયો છે તો આપણે એમના દર્શન ક્યારે કરીશું એમની સેવા તથા એમની લીલાનો રસ ક્યારે અનુભવીશું ? ઇત્યાદિ તાપ–ક્લેશ, એ તાપ ક્લેશ આર્તિ–વિના, સેવા કથા તથા ગુણગાનાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય મુખ્ય ફલ આપી શકતા નથી પણ ન્યૂન ફલ (સાયુજ્ય વા ભગવાનમાં લય)નું દાન કરે છે એ આર્તિ સિદ્ધ થવાને ઉપાય એ છે કે ભગવદીયોના સંગમાં એકાન્ત સ્થલે બેસી જીવની નિઃસાધનતાનો વિચાર કરવો. શરણભાવના કરવી, શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઇજીએ રચેલા ગ્રન્થ તેમજ શ્રુતિસ્તુત શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધાદિ ગ્રન્થનો પાઠ કરવો તેમજ પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય સમજવા ભગવદીયો પાસેથી એના ગૂઢાર્થ સમજવા. ત્યારે વિપ્રયોગાગ્નિસ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી કૃપા કરી વિપ્રયોગ–આર્તિનું દાન કરે. આ માર્ગ નિઃસાધન ફલાત્મક છે” વરણના પ્રકારનો સંક્ષિપ્ત ભાગવિભાગ નીચે પ્રમાણે છે —

मूलम्:--निःसाधनफले मार्गे बलं नैवोपयुज्यते ।
साधनानामतो नायमात्मेत्येषोदिता श्रुतिः ॥१॥

શબ્દાર્થ:—નિ:સાધનના ફલરૂપ એવા આ માર્ગમાં [પુષ્ટિમાર્ગમાં] સાધનનું બલ ઉપયોગી નથી તેથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.-અર્થ—"આ આત્મા (પરમાત્મા] પ્રવચનથી લભ્ય નથી. બુદ્ધિથી લભ્ય નથી, બહુ શ્રુતથી-જ્ઞાનથી લભ્ય નથી, પણ તે જીવથીજ આ આત્મા લભ્ય છે કે જેને આ આત્મા (પરમાત્મા) વરે છે. તેવા વૃત જીવનેજ આ આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે." એ શ્રુત્યનુસાર આ આત્મા-પરમાત્મા પ્રભુ જે જીવનું વરણ કરે છે તેનાથીજ પ્રભુ લભ્ય છે. વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગ સાધનસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે, જીવ પોતાના બલથી કોટાનકોટિ સાધન કરે તો પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી તેથી શ્રુતિમાં સાધનનો નિષેધ કહ્યો છે. મર્યાદામાર્ગમાં સાધનની કૃતાર્થતા હોઈ શકે પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ભગવાન્ જયારે જીવનુ વરણ કરે ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય, મર્યાદામાર્ગમાં પ્રભુની જેટલી કૃપા તેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય, પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પુષ્ટિ તથા મર્યાદામાર્ગનું આ તારતમ્ય અગ્રે નિરૂપણ કરે છે.

मूलम्:--किन्तु सर्वस्य मूलं हि हरेर्वरणमुच्यते ।
यथैव वृणुते कृष्णस्तथा तिष्ठति वै जनः ॥२॥

શબ્દાર્થ:—કિન્તુ હરિનું વરણ સર્વનું મૂળ કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ જે પ્રકારે જીવને વરે છે તે પ્રકારે જીવ નિશ્ચય સ્થિતિ કરે છે, (૨) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગનુ ફલ શ્રી હરિના વરણથી થાય છે. જીવના સાધનથી સાધ્ય નથી, જે જીવનું જેવું વરણ ભગવાન કરે છે તે પ્રકારે એ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે છે [૨]

मूलम्:—वरणं तु द्विधा साक्षात्पारम्पर्यविभेदतः ।
लीलास्थितेषु वै साक्षादन्येष्वस्ति परम्परा ॥ ३ ॥

પુષ્ટિમાર્ગમા ફલ જીવકૃતસાધનસાધ્ય નથી. ભગવાનના વરણથી ફલ સિદ્ધ થાયછે. એવરણ બે પ્રકારનુછે.

શબ્દાર્થ.—વરણ બે પ્રકારનું છે. [૧] સાક્ષાત્ વરણ (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થિત ભકતોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ થાય છે. અને અન્ય ભકતોને વિષે પરમ્પરાથીવરણ થાયછે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની લીલાસ્થિત સૃષ્ટિને વિષે સાક્ષાત્ વરણ અને અન્યમાં પરમ્પરાથી વરણ એ બે પ્રકારના વરણ છે, [૩]

मूलम्:—आचार्यद्वारकं तत्र वरणं न हरेः स्वतः ।
लीलस्थेष्वपि भक्तेषु वृतेर्द्वैविध्यमीक्ष्यते ॥ ४ ॥
साक्षाच्छ्रुतिषु हरिणा वरणं वह्निसूनुषु ।
परम्पराप्रकारेण मर्यादापुरुषोत्तमात् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા હરિનુ વરણ થાય છે. તે સ્વતઃ [વરણ] નથી, પણ

પરમ્પરાથી વરણ થયેલું કહેવાય છે લીલાસ્થિત ભક્તોને વિષે જે વરણ થાય છે તે બે પ્રકારનું છે શ્રુતિરૂપા (ગોપીજન) ભક્તોને વિષે હરિએ સાક્ષાત્ વરણ કર્યું છે અને અગ્નિકુમાર (ઋષિરૂપા) ગોપીજન ભક્તોને વિષે પરમ્પરાથી–મર્યાદાપુરુષોત્તમ [શ્રીરામચન્દ્રજી] દ્વારા હરિએ વરણ કર્યું છે (૪–૫) વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે જીવને વરણ થયું છે તે સ્વત વરણ નથી પણ પરમ્પરાથી [શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા] હરિ જીવને વરે છે શ્રીકૃષ્ણની લીલાસૃષ્ટિ વિષે પોતે બે પ્રકારના વરણ કર્યાં છે [૧] સાક્ષાત્ (૨) પરમ્પરાથી. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં શ્રુતિરૂપા (ગોપીજન) ભક્તોનું વરણ ભગવાને સાક્ષાત્–પોતે કર્યું છે. શ્રુતિઓને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણથી વરપ્રાપ્તિ થઈ એ વાત બૃહદ્વામનપુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઋષિરૂપા સોળ હજાર અગ્નિકુમારનું વરણ પરમ્પરાથી એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ (શ્રીરામચન્દ્રજી) દ્વારા થયું છે એ વાર્તા રામાયણમાં [1]પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રકારે લીલાસૃષ્ટિને વિષે પણ બે પ્રકારના વરણ છે (૪–૫)

मूलम्—अन्यथाप्यत्र भेदोऽस्ति दासतात्मीयतादिभिः ।
आत्मीयत्वेनावतारे दासत्वेनान्यदा वृतिः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ—અન્ય પ્રકારે પણ અત્ર વરણમાં દાસતા તથા આત્મીયતા એમ બે પ્રકારનો ભેદ છે અવતારદશામાં આત્મીયતાથી વરણ છે અને અનવતારદશામાં દાસતાથી વરણ છે.

વિવેચન—સાક્ષાત્ તથા પરમ્પરા એમ બે ભેદ ઉપરાન્ત વરણના અન્ય બે પ્રકારના ભેદ છે એક આત્મીય વરણ અને એક દાસભાવથી વરણ. અવતારદશામાં ભગવાનના સમ્બન્ધીઓને જે વરણ થાય છે તેને આત્મીય વરણ કહે છે અનવતારદશામાં દાસભાવ થાય ત્યારે વરણ થાય છે (૬)

मूलम्—दासत्वेऽप्यस्ति भेदो हि मर्यादापुष्टिभेदतः ।
अतो न जीवस्वातन्त्र्य दासत्वाद्धि निसर्गतः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—દાસપણાના વરણમાં પણ મર્યાદાથી વરણ તથા પુષ્ટિથી વરણ એમ બે પ્રકારના ભેદ છે તેથી જીવને સ્વભાવથી દાસત્વ છે અને તેથીજ સ્વતન્ત્રતા નથી (૭)

વિવેચન.—દાસભાવમાં બે પ્રકાર છે એક મર્યાદા તથા એક પુષ્ટિથી વરણ. દાસત્વ ધર્મ જીવમાં સ્વભાવથી છે તેથી સ્વતન્ત્ર નથી જીવ દાસત્વધર્મથી પ્રભુનો સમ્બન્ધી થાય છે તેથી દાસત્વધર્મ સર્વથી અધિક છે (૭)

मूलम्—यथा वृतिस्तथा सर्वं कृष्णस्तस्य करोति हि ।

---

૧ શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યારે વનવાસ કરતા ચાલ્યા જતા ત્યારે કેટલાક ઋષિકુમારો શ્રીરામચન્દ્રજીના સૌન્દર્યથી મોહ પામ્યા. અને શ્રીરામચન્દ્રજીની પાસે જઈ વિનતિ કરી કે હે પ્રભુ! અમારે આપનો અંગસંગ કરવો છે શ્રીરામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે આ અવતારમાં તો તમારો એ મનોરથ મ્હારાથી પરિપૂર્ણ થઈ શકે એમ નથી કારણ કે હું એકપત્નીવ્રત છું પણ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થશે. એ ઋષિકુમાર આ વચનાનુસાર નરકાસુરને ત્યાં સોળહજાર કુમારિકાઓનું રૂપ ધરી શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરનાર દાસીરૂપે રહ્યા હતા. અને એમનો મનોરથ પણ પોતે પરિપૂર્ણ કર્યો. એ પ્રકારે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રદ્વારા પ્રભુએ એ ઋષિરૂપાઓનું વરણ કર્યું હતું.

मर्यादायां वृतौ तस्य भवेत् साधननिष्ठता ॥ ८ ॥
पुष्टावनुग्रहे दृष्टिस्तयैव सकलं पुनः ।
वयं त्वनुग्रहाचार्यैः पुष्टौ मर्यादया सह ॥ ९ ॥
अङ्गीकृतिसमर्यादैः सर्वेऽप्यङ्गीकृताः स्वतः ।
अतस्तदुक्तमर्यादास्थितिर्हि हितकारिणी ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—જે જીવનુ જેવું વરણુ છે તેવું સર્વ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે. જેનું મર્યાદામાં વરણુ છે તેને સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે. પુષ્ટિમાં જેનું વરણુ હોય છે તેની દષ્ટિ અનુગ્રહમાં થાય છે. તે અનુગ્રહની કૃપાની દષ્ટિથી તેનું સર્વ સિદ્ધ થાય છે. આપણુ સર્વને તો અંગીકારમાં મર્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિમાં મર્યાદાસહિત અગીકૃત કર્યા છે. તેથી એમના વચનામૃતની મર્યાદામા સ્થિતિ રાખવી તે આપણુ હિત કરનારી છે. (૮–૯–૧૦)

વિવેચન:—જેવી જેની વૃતિ (વરણુ) તે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણુ તેને ફલદાન કરે છે. એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદાગ્રન્થમાં કહી છે:–એ વચનાનુસાર પ્રવાહી સૃષ્ટિ, પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી મનથી સર્જી છે એ સૃષ્ટિને સંસાર ફલ પ્રાપ્ત છે, પ્રભુએ વચનથી વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી. એ સૃષ્ટિનું ફલ સત્યલોક (મોક્ષ) છે. ભગવાને નિજ શ્રીઅંગમાંથી જે સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ કહેવાય છે, એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ ભગવત્સેવા કરવામાં જ આસકત થઈ રહે છે. એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિનું ફલ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ છે. એ પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવો ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવાને જ પ્રકટયા છે, અન્ય કોઇ કાર્ય કરવાને અર્થે નહિ. એ પુષ્ટિજીવોના શરીર સ્વરૂપથી, ગુણુથી તથા લિંગથી ભગવાનના જેવા સુન્દર છે, એમને રોગ, પીડા, તથા ઉપદ્રવાદિ, દુઃખ આપી શકતા નથી, એ પ્રકારે જેવો જીવ તેવી જ તેની ક્રિયા અને તે પ્રકારે જ શ્રીકૃષ્ણુ તેને ફલદાન કરે છે. જે જીવનુ વરણુ મર્યાદામાં થયું છે તે જીવની નિષ્ઠા સાધનમા થાય છે, અને તેથી તે જીવ એમ ઇચ્છા કરે છે કે 'અમુક સાધન કરીશ તો અમુક ફલ મને પ્રાપ્ત થશે.' જે જીવનું વરણુ ભગવાને પુષ્ટિમાર્ગમાં કર્યું છે તે જીવ પ્રભુનો અનુગ્રહ જોઇ રહે છે. એ જીવ સર્વ કર્મ કરે, ભગવદ્ધર્મ પણ પાલે પરન્તુ મનમાં 'હું સાધન કરૂ છું તેથી મને ફલ પ્રાપ્ત થાય છે' એમ સ્વકૃત સાધનબલનો વિચાર કરતો નથી. એ પુષ્ટ જીવ નિઃસાધન–નિષ્કિંચન થાય છે. એ જીવ એમ જ જાણે છે કે 'પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારેજ મ્હારૂં કાર્ય સિદ્ધ થશે.' એ પ્રકારે સર્વ સ્થળે સર્વકાર્યમા પ્રભુનો અનુગ્રહ જોઇ રહે છે. (૯)

પુષ્ટિમાર્ગમા જેનું વરણુ થયુ છે એવો જીવ પોતાનું સર્વકર્તૃત્વ પ્રભુનું છે એમ સમજે છે. એ જીવ જે કઇ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે તે પોતાના સાધનબલથી થયુ છે એમ સ્વીકારતો નથી સર્વ ફલમા, સર્વ કોઇ કાર્યમાં ભગવત્કૃપાનુ જ બલ જોઇ રહે છે એ જીવના સાધન તથા ફલ એ બંને ભગવાન પોતે જ થઇ જાય છે 'મ્હારૂ સાધન તથા ફલ ઉભય ભગવાનથીજ થાય છે' એમ દઢ વિશ્વાસ હોય છે.

અનુગ્રહરૂપ શ્રીઆચાર્યજીએ આપણુને પુષ્ટિમાર્ગમા મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમા શ્રીગુસાંઇજી શ્રીમહાપ્રભુજીનુ નામ આપે છે કે.–'अङ्गीकृतौ समर्यादः' અર્થ:—અંગીકારમા પણ મર્યાદાસહિત પોતે (શ્રીઆચાર્યજી) છે.' એ વાક્યાનુસાર

સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોનો અંગીકાર, પોતાની સ્વત મર્યાદાથી[1] કર્યો છે, તેથી શ્રીમદાચાર્યજી મહાપ્રભુજીની ઉક્ત પ્રમાણે સ્થિતિ કરવામાં વૈષ્ણવનું હિત થાય છે (૯-૧૦)

मूलम् —पुष्टिप्रभुत्वादस्माकं लौकिकी पारलौकिकी ।
सर्वा चिन्ता हरेरेव निश्चिन्तत्वं विभाव्यताम् ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—આપણી આ લોક સંબંધી તથા પરલોકસમ્બન્ધી સકલ ચિન્તા પુષ્ટિપ્રભુપણાથી હરિને જ છે, તેથી નિશ્ચિન્તપણું વિચારવું (૧૧) વિવેચન:—ભગવાન પ્રભુ પુષ્ટ છે, તેથી પોતાની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવની લૌકિક વૈદિક સર્વ ચિન્તા દૂર કરશે—એમ નિશ્ચય મનમાં રાખવો. એ પ્રકારે નિશ્ચિન્તપણું રાખવું

मूलम् —अत एवोक्तमाचार्यैर्निजेच्छातः करिष्यति ।
नोपेक्षते निजानार्त्तबन्धुः श्रीगोकुलेश्वरः ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે—'પોતાની તથા પોતાનાં ભક્તની ઇચ્છાથી સર્વ કંઇ ભગવાન કરશે.' દીનબન્ધુ શ્રીગોકુલેશ્વર નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરતા નથી (૧૨) વિવેચન.—ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે નિશ્ચિંત થઇ પ્રભુની ઇચ્છા જાણવી. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત છે કે—'સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વાત્મા નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ' પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જે સર્વના ઇશ્વર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે નિજેચ્છાથી વિના માગે સર્વ સિદ્ધ કરશે આર્ત્ત જનોના બંધુ શ્રીગોકુલેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ નિજજનની ઉપેક્ષા કરશે નહિ

मूलम् —हरीच्छा विपरीताऽपि दासदुःखावलोकनात् ।
अनुकम्पानिधानत्वाद्धरेर्विपरिवर्त्तते ॥ १३ ॥

શ્રીકૃષ્ણ નિજેચ્છાથી સર્વ કરશે એમ કહ્યું ત્યાં કોઇ શંકા કરે છે કે—પ્રભુ સ્વતંત્ર છે તો જ્યારે એમની વિપરીત ઇચ્છા થાય ત્યારે પ્રાર્થના કરવી કે નહિ, તો તેના ઉત્તરમાં કહે છે

શબ્દાર્થ—હરિની ઇચ્છા વિપરીત હોય તો પણ દાસનું દુઃખ જોવાથી, તથા પોતે કૃપાના નિધાન છે તેથી એ વિપરીત ઇચ્છા પણ અનુકૂલ થઇ જાય છે

વિવેચન—હરિની ઇચ્છા વિપરીત દેખાય છે તે તો જીવના અજ્ઞાનથી જ વિપરીત દેખાય છે પ્રભુ વિપરીત દુઃખ બતાવીને પણ અન્તે ભક્તનું સુખ જ ઇચ્છે છે ભક્તનું દુઃખ

1 સકૃદ્ધૃતી સમર્પણાદ્ઃ અંગીકારમાં શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વમાર્ગીય મર્યાદા સહિત છે અંગીકૃતિમાં સ્વીકૃત સાધનની અપેક્ષાનો નિષેધ કર્યો છે તેથી ભક્તિમાર્ગીય પ્રપત્ત્યાદિ સાધનનો ઉપયોગ થઇ એવો ભ્રમ શંકા દૂર કરવા સકૃદ્ધૃતી સમર્પણ એ નામની આજ્ઞા શ્રીગુસાંઇજી કરે છે (૨) અમુક જીવની આ પ્રકારે અંગીકૃતિ એમ અંગીકાર સમાન છે પણ અંગીકારનો પ્રકાર ભિન્ન છે તેથી અંગીકાર મર્યાદા સહિત છે નિયમ નથી. (૩) અંગીકૃતિ જ્યાં શ્રીઆજ્ઞારૂપ મર્યાદાસહિત શ્રીગોસાંઇજી છે મૂળ સિદ્ધાંત પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વ છે તથા શ્રીઆજ્ઞારૂપ મર્યાદાથી અંગીકાર કરે છે (૪) સમર્પણાંગીકારમાં શાસ્ત્રોક્તિરૂપ મર્યાદા સહિત શ્રીમહાપ્રભુ છે (૫) ભગવાન શ્રીભક્તની સેવાના અંગીકારમાં મર્યાદારૂપ ભક્તોપયોગ સહિત છે, જુઓ. પુષ્ટિભક્તિવિષયક ભાષિકમાં સર્વોત્તમ ટીકા.

अन्यथा क्रियमाणं तु कृष्णसायुज्यसाधकम्।
न मुख्यफलसम्बन्धस्ततो भवति निश्चितम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ—આર્તિપૂર્વક જે સેવા શ્રવણ કથાદિક થાય છે, તે આ આપણા પ્રભુ(શ્રીમદ્ આચાર્યજી)એ કહેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિશ્ચય પ્રવિષ્ટ થાય છે, અન્ય પ્રકારે જે [આર્તિ વિના] જે સેવાશ્રવણકથાદિક થાય છે તે તો શ્રીકૃષ્ણના સાયુજ્ય-સાધક હોય છે તેથી મુખ્ય ફલનો સમ્બન્ધ થતો નથી એ નિશ્ચય છે. વિવેચન.—આર્તિસહિત ભગવત્સેવા કરવી, આર્તિસહિત વચનથી ગુણ ગાન કરવા, આર્તિસહિત સંયોગના પદ તથા અનોસર વિપ્રયોગના પદનું ગાન કરવું. આર્તિસહિત શ્રવણથી શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થ સાંભળવા તથા મનથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું સ્મરણ કરવું. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે સેવા કરવી. ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ પ્રાપ્ત થાય. કોઈ એમ શંકા કરે કે 'વેદમાં અને સાધનથી ફલ બતાવ્યાં છે, છતાં 'સાધનથી ફલ પ્રાપ્ત થાય છે', એમ તમે કહો છો તેનું શું કારણ?' ત્યાં સમાધાન કરે છે કે—"પુષ્ટિમાર્ગીય ક્રિયાનો ભાવ ન સમજી, એક સાધન જાણી સેવા કરે તો શ્રીકૃષ્ણનું સાયુજ્યરૂપ [શ્રીકૃષ્ણમાં લયરૂપ] મુક્તિફલ પ્રાપ્ત થાય. પણ તેથી પુષ્ટિમાર્ગના મુખ્ય ફલનો સમ્બન્ધ કદાપિ થતો નથી, એ સિદ્ધાન્ત છે.

मूलम्ः—तदार्त्तिप्राप्तिरेतेषां तत्कृपाचार्यसेवनात् ।
तत्कृपातस्तदुदितवचोवृन्दविचारणात् ॥१७॥
निवेदनानुसन्धानात् सदा सत्सङ्गसम्भवात् ।
अन्यथा न भवेदेव स्वकृतानन्तसाधनैः ॥१८॥

શબ્દાર્થ—ઉપર કહેલી આર્તિની પ્રાપ્તિ વિપ્રયોગના અગ્નિરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સેવનથી, એમની કૃપાથી, એમના વચનામૃતના સમૂહના વિચારથી, નિવેદનના અનુસન્ધાનથી, તથા સદા સત્સંગથી થાય છે. અન્ય કોઈ પ્રકારે આપણે [કરેલાં] અનન્ત સાધનથી એ આર્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. (૧૭–૧૮) વિવેચન.—વિપ્રયોગાત્મક આ પુષ્ટિમાર્ગીય આર્તિની પ્રાપ્તિને અર્થે વિપ્રયોગાગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલની અત્યન્ત પ્રીતિથી સેવા કરવી. જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીના લઘુ તથા સુવિસ્તૃત ગ્રન્થ શ્રીસુબોધિનીજી આદિમાં વચનામૃતનો વિચાર અહર્નિશ કરીએ ત્યારે એમની કૃપાથી આર્તિનું દાન થાય. નિવેદનનું અનુસન્ધાન અષ્ટપ્રહર કરવું. નવરત્નગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—"તાદૃશીય વૈષ્ણવોના સંગમાં સર્વથા નિવેદનનું સ્મરણ કર્તવ્ય છે" એ પ્રકારે આર્તિ થાય છે. અન્યથા કોટાનકોટિ સાધન કરો પણ આર્તિ સિદ્ધ થતી નથી અને એ વિપ્રયોગ-આર્તિ-તાપક્લેશના અભાવમાં ફલની આશા ક્યાંથી હોઈ શકે? (૧૮)

मूलम्—ये भाव वर्द्धयन्त्येव हृष्टं वचनदर्पणे ।
सङ्गोऽपि तेषां कर्त्तव्यो नान्येषामिति निश्चयः ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો વચનની વૃષ્ટિથી ભગવદ્ભાવની દૃઢ વૃદ્ધિ કરે એમનો સંગ કરવો અન્ય કોઇનો સંગ ન કરવો એ નિશ્ચય છે. (૧૯) **વિવેચન:**—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ભાવની વૃદ્ધિ કરાવનાર, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઇજીના લઘુ તેમજ સુવિસ્તૃત ગ્રન્થ શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ, ભાષ્યાહ્નિકનું શ્રવણ કરાવનાર, તથા એમાં રહેલા ગૂઢ અર્થ સમજાવનાર ભગવદીયનો સંગ કરવો આ પ્રકારે શ્રવણ તથા અર્થનું જ્ઞાન થયા પછી વૈષ્ણવે પોતે એ ગ્રન્થનો પાઠ કરવો. ત્યારે આર્ત્તિ સિદ્ધ થાય એમાં સન્દેહ નથી. (૧૯)

मूलम्:--तद्दुर्लभत्वे बाधिर्यं मूकत्वं वा वरं मतम्।
वाचः प्रभूणां वदने दुर्जनानां भवन्ति न ॥२०॥

શબ્દાર્થ:—એવા ભગવદીયો દુર્લભ હોય તો બહેરાપણું વા મૂંગાપણું ઉત્તમ છે. કારણ કે દુર્જનના મુખમાં પ્રભુનાં ગુણગાનની વાચા હોતી નથી. (૨૦)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યા એવા ભગવદીયનો સંગ આ કાલમાં બહુ દુર્લભ છે. તેથી અન્ય કશું ન થાય તો પણ વૈષ્ણવે લૌકિકમાં મૂક (મૂંગા) તથા બધિર (બહેરા) થઇ રહેવું. વૈષ્ણવે લૌકિકમાં દુ:સંગનો ભય દૂર કરવા ન તો કોઇ (લૌકિક) વાત શ્રવણ કરવી કે ન તો કોઇ વાતનું ભાષણ કરવું. લૌકિકમાં બધિરપણું વા મૂંગાપણું જ આ સમયમાં શ્રેષ્ઠ છે, પ્રભુના મુખમાંથી નિકળેલા વચનામૃત દુર્જનના મુખમાં હોઇ શકે નહિ. તેથી એવા દુષ્ટજનની વાર્ત્તા શ્રવણ કરવામાં ફલ નથી, કે એનો સંગથી લાભ નથી. ભગવદીયે દુર્જન વા અન્યમાર્ગીયના મુખથી ભગવદ્વાર્ત્તા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ સર્વથા ન કરવું. અન્યમાર્ગીયના મુખથી શ્રવણ કરવું એ કેમ બાધક છે તે હવે સમજાવે છે. (૨૦)

मूलम्:--म्लेच्छानामिव गायत्री ततः श्रवणतः किमु।
तत्सधर्मास्तत्र वर्णा अनुभावतिरोहिताः ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ.—જો મ્લેચ્છના મુખમાં ગાયત્રી હોય તો તેના શ્રવણથી કંઇ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, કારણકે એ ગાયત્રીના અક્ષરો દૈવીપ્રભાવરહિત તથા મ્લેચ્છના સમાન થઇ રહે છે.

[તે જ પ્રકારે જો અન્યમાર્ગીય મનુષ્યના મુખથી ભગદ્વાર્તા તથા કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્ત્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા અન્યમાર્ગીયના સમાન થઇ રહે છે. એથી કંઇ ફલમળતું નથી]

વિવેચન:—મ્લેચ્છના મુખથી ગાયત્રીનું શ્રવણ કરવાથી કઇ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ વિપરીત બાધક પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આસુરના દુષ્ટ ધર્મને લીધે ગાયત્રીના વર્ણમાંથી આધ્યાત્મિક તથા આધિદૈવિક ભાવનું તિરોધાન થાય છે. કેવલ આધિભૌતિક ભાવ એ ગાયત્રીમા રહે છે. તે જ પ્રકારે અવૈષ્ણવના મુખથી ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ કર્યાથી ભગવદ્વાર્ત્તા ફલરૂપ થતી નથી, પરન્તુ બાધક થાય છે ગંગાજલ સુન્દર છે પરન્તુ નીચ જાતિ (ચમાર, ચાણ્ડાલાદિક) ના પાત્રમા પડવાથી એ જલ અશુદ્ધ થાય છે તથા એનું પાન કરનાર ઉચ્ચ જ્ઞાતિજનને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. તે જ પ્રકારે ભગવદ્વાર્ત્તા-કથાદિક વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવના મુખમાં ...

मूलम्-अत फल न श्रवणाद्दोष प्रत्युत जायते ।

सावधानस्तमे स्थेयमीदृक्श्रवणकीर्त्तनात् ॥ २२ ॥

અર્થ—એથી, કથાવાચકાદિકના શ્રવણથી ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પણ ઉલટો દોષ ઉદ્ભવે છે તેથી એવા અવૈષ્ણવની કથાના શ્રવણ તથા કીર્તનથી બહુ સાવધાન થઈ વૈષ્ણવોએ રહેવું (૨૨) વિવેચન—એવા દુષ્ટ બહિર્મુખ તથા અન્યમાર્ગીયના મુખથી ભગવદ્ધર્મનું શ્રવણ કર્યાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પ્રત્યુત એ શ્રવણના દોષ દૂર કરવા પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે એમ છે તેથી "હે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો! તમે સર્વે સાવધાન રહેજો! જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરતો હોય, તથા પુષ્ટિમાર્ગને અનુસરી ક્રિયા કરતો હોય એવા સુન્દર પાત્રના મુખથી શ્રવણ તથા કીર્તન કરજો! ત્યારે જ તમારો ભક્તિમાર્ગમાં-પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થશે." એમ શ્રીહરિરાયજીની શિક્ષા છે

આધુનિક સમયમાં જે વૈષ્ણવો અજ્ઞાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ધર્મનો સ્વીકાર જેમણે કર્યો નથી એવા અવૈષ્ણવ શૈવમાર્ગીયોના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાદિ ભગવચ્છાસ્ત્રનું શ્રવણ કરે છે તેઓને કેટલો બધો ઉપદેશ શ્રી હરિરાયજી આપે છે! જો એ વૈષ્ણવો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવતાદિ શાસ્ત્રની કથાનું શ્રવણ કરે તો તેઓ શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞાનો આદર કર્યો.

मूलम्-निरपेक्षा कृष्णजना निजाचार्यपदाश्रिताः ।

श्रीभागवततत्त्वज्ञा दुर्लभा एव भूतले ॥ २३ ॥

अत शरणमात्र हि कर्त्तव्यमखिल सत ।

यदुक्त तातचरणैरिति वाक्यात्सेत्स्यति ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ—નિરપેક્ષ, શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરનાર, કૃષ્ણના ભક્તો ભૂતલ ઉપર દુર્લભ છે (૨૩) તેથી શરણમાત્ર જ કર્તવ્ય છે શ્રીગુસાંઈજીએ વિજ્ઞપ્તિમાં કહ્યું છે કે—"તાતચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ સર્વ આશ્રયસ્થાન છે અને એમના (શ્રીકૃષ્ણના) શરણથી જ અમને નિશ્ચિન્તતા છે" એ વાક્યથી સર્વ સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તે કશાની અપેક્ષા રાખતા નથી. એમના હૃદય પૂર્ણકામ હોય છે એટલે કે એમના સર્વ કામ-અભિલાષા પરિપૂર્ણ થયા હોય છે જેથી એમને લૌકિક વૈદિક કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની ઉત્કંઠા હોતી નથી. એ ભગવદીયો લૌકિક વૈદિક-કામથી રહિત હોય છે એઓ એવા નિરપેક્ષ હોય છે કે એમને ચાર પ્રકારના મોક્ષની પણ વાંછના હોતી નથી. એઓ એક શ્રીકૃષ્ણના દાસજન હોય છે એ ભગવદીયો શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય દેવ તથા અન્ય અવતારાદિ કશામાં આસક્તિ રાખતા નથી. આમ અન્યાશ્રય ત્યજી શ્રીગોકુલેશ્વર-રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ રાખે છે એ ભગવદીયો નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરે છે એ શ્રીભાગવતનું તત્ત્વ, શ્રીસુબોધિનીજી તથા નિબન્ધાદિ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજી પ્રણીત ગ્રન્થોને અનુસરી પોતે સમજ્યા હોય તથા અન્યને સમજાવતા હોય એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો દુર્લભ છે. જો એવા ભગ

कृष्णलीलादोषदृष्टौ तथा कर्मजडेऽपि च ॥४॥

आचार्यविमुखे नित्यमसद्वादविभूषिते ।

एतादृशे तु हृदये हरिर्नाविशते क्वचित् ॥५॥

શબ્દાર્થ—કામથી આવિષ્ટ, ક્રોધયુક્ત, સંસારમાં આસક્તિયુક્ત, લોભથી વ્યાપ્ત, નિરંતર ધનસંચય કરવામાં તત્પર, દયાથી રહિત, નિત્ય સંતોષરહિત, શોકથી આકુળ, ભયથી અત્યન્ત વિષયધ્યાનમાં તત્પર, અહંકારયુક્ત, ક્રૂર, દુષ્ટજનના પક્ષનું પોષણ કરનાર, જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર, સર્વદેવસમાન પ્રભુની તુલના કરે એવા ચિન્તનયુક્ત લૌકિકમાં સંમુખ, શ્રીકૃષ્ણના જન પ્રતિ વિમુખતાયુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની લીલામાં દોષદૃષ્ટિ કરનાર, કર્મમાં જડની સમાન આસક્ત થનાર, શ્રીઆચાર્યજીથી વિમુખ તથા નિત્ય અસત્ વાદમાં ભૂષિત—એવા હૃદયમાં હરિ કદી પ્રવેશતા નથી.

વિવેચન—અવિદ્યાના ઉપર બતાવેલા દોષો જે હૃદયમાં હોય તેમાં ભગવાન કદાપિ પ્રવિષ્ટ થતા નથી જો હૃદયમાં કામાદિનો આવેશ હોય તો શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત પ્રમાણે વિષયથી પૂર્ણ એવા દેહમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી. શ્રી આચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે—('વિષયથી વ્યાપ્ત દેહ છે જેમના એવા જીવોમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી) આ પ્રકારે કામ દુષ્ટ છે, ક્રોધ, વ્યાકુળતાસ્વરૂપ ક્રોધ હૃદયમાં પૂર્ણ થયો હોય ત્યાં પણ પ્રભુ કેવી રીતે પધારી શકે? એ પ્રકારે ક્રોધ પણ બાધક છે આ લૌકિક સંસારમાં દેહસંબંધી કુટુમ્બ, ગૃહાદિના ભરણપોષણમાં અષ્ટપ્રહર આસક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન આવિષ્ટ થતા નથી. જે લોભથી દ્રવ્ય એકત્રિત કરે છે, જે દ્રવ્યને લીધે આપઘાત, ચોર્ય, તથા અન્ય ક્રૂર કર્મો કરે છે, જે દ્રવ્યનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માની રહે છે, જે અષ્ટપ્રહર એક કોડી પાઈને જોડવામાં તત્પર થઈ રહે છે અને જેને દેહસંબંધીઓમાં લોભ હોય છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન્ ક્વાપિ સ્થિતિ કરતા નથી જે ધન-ઉપાર્જન કરવામાં અષ્ટપ્રહર પરાયણ છે જેને સદા ધનનીજ વાર્તા કરવાનું મન થાય છે, અને જે ધનમાંજ મગ્ન રહે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન્ રહેતા નથી (૧) જે જીવ દયાથી રહિત હોય છે, સર્વદા અન્ય જીવોની હિંસા કરે છે, તથા કોઈને પણ દુઃખી જોઈ પ્રસન્ન રહે છે તેના હૃદયમાં બિરાજતા નથી, જે જીવ સ્નેહરહિત હોય છે, જેને ભગવદીય વૈષ્ણવમાં રંચક પણ સ્નેહ હોતો નથી, જે ભલે એટલી ભગવદ્વાર્તાનું શ્રવણ કરે પણ જેને સ્વલ્પ ભગવદ્રસ પણ ઉદ્ભવતો નથી એવા રુક્ષ (લુખા) હૃદયમાં—શુષ્ક હૃદયમાં ભગવાન્ સ્થિતિ કરતા નથી, જેને યથાલાભથી સન્તોષ થતો નથી જે સદા હાય! હાય પૈસાને માટે કરે છે, "આજે તો કંઈ દ્રવ્યોપાર્જન કર્યું નથી હાવે કાર્ય કેમ નિભાવાશે!" એમાં નિરન્તર કલેશ કરી રહે છે તો તેના હૃદયમાં હરિ સ્થિતિ કરતા નથી, જે સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુમ્બ તથા ગૃહ વ્યાપારના શોકથી નિરન્તર આકુળવ્યાકુળ થઈ રહે છે ગૃહ તથા કુટુમ્બનો નિર્વાહ કેમ ચાલશે એમાં ને એમાં જ બાલ્યાવસ્થાથી તે વૃદ્ધાવસ્થાપર્યન્ત શોકથી વ્યાકુળ થઈ રહે છે—એવા અતિશય સંસારી લૌકિક જીવના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજતા નથી, જે સદા ભયથી કંપ

યમાન રહે છે, જેને સદા રાજભય, કાલ ભય, ચૌર ભય, જ્ઞાતિસમ્બન્ધી ભય, દેહસમ્બન્ધી, ભય, ઈત્યાદિક લૌકિક ભય આકુલવ્યાકુલ કરી દે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન્ કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી. જે વિષયાદિકના સાધનમાં તત્પર રહે છે, જ્યારે દેહના વિષય સિદ્ધ થતા નથી ત્યારે જે મનમાં વિષય પ્રાપ્ત કરવા અનેક વિચાર કરે છે, જે વૈષ્ણવધર્મ પાલવાના મિષથી અન્ય વૈષ્ણવો પાસેથી સુન્દર ખાનપાન તથા વસ્ત્રાદિકની આશા રાખે છે, તથા જે પરસ્ત્રી સાથે વિષયભોગ કરવાનું ધ્યાન કર્યા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ સર્વથા આવેશ કરતા નથી. (૨) જે અહંકારયુક્ત રહે છે, જે એમ અભિમાન કરે છે કે:—મારા સમાન અન્ય કોઇ નથી, હું વૈષ્ણવધર્મનું ખરેખરૂ રહસ્ય સમજું છું! મ્હારામાં વૈષ્ણવતા સારી છે! હું અનેક મનોરથ કરૂં છું! હું સકલ કુટુમ્બનું પોષણ કરૂં છું! સર્વ મ્હારી આજ્ઞા પાલે છે!' તેના હૃદયમા ભગવાન્ વિરાજતા નથી. જે હૃદયમાં ક્રૂર રહે છે, પર જનનું અનિષ્ટ ઇચ્છે છે, જે મનમાં એમ અભિલાષ રાખે છે કે 'ક્યારે મારો દાવ આવે કે એને દુઃખ આપુ' જે સદા વાંકોને વાંકો જ ચાલે છે, તેના ક્રૂર હૃદયમાં તથા દુષ્ટ કાર્ય કરનારા—ચોરી, અન્યાય તથા અન્ય નિર્દોષ જનોનું અનિષ્ટ કરનારા અસત્ પુરુષોનો પક્ષપાત કરે છે તેમના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને સ્વામિસેવકભાવ જાણતા નથી, તથા સર્વગુણયુક્ત ભગવાન્‌ના સ્વરૂપને સમજતા નથી. તેમજ જેઓ ભગવાન્‌ને નિરાકાર જાણે છે એવા જ્ઞાનીના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી. કેટલાક જીવો એમ કહે છે કે ભગવાન તો સર્વ દેવની સમાન છે અને તેથી બ્રહ્મા, મહાદેવ, ગણેશ, ઈન્દ્ર, ચણ્ડી ઇત્યાદિક દેવતાસમાન ભગવાન્‌નું ચિન્તન કરવું જોઇએ અને ભગવાન્‌ના આશ્રય સાથે એ દેવોનો પણ સમાન આશ્રય કરવો જોઇએ, એ દેવો પણ ફલ આપે છે તેથી એમની પાસે ફલની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ' એમ સમજનાર તથા સમજાવનાર લોકો પોતે અન્યાશ્રય કરે છે તથા અન્ય (વૈષ્ણવો) ને અન્યાશ્રય કરાવે છે તેથી એવા જીવોના હૃદયમાં ભગવાન્ પ્રવિષ્ટ થતા નથી

ભગવાન્‌થી કોઇ અધિક નથી ભગવાનની સમાન કોઇ નથી ભગવાન્‌ની સમાન કોણ હોઇ શકે?' એ અર્થની અનેક શ્રુતિ તથા અનેક સૂત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી કૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે "સકલ દેવ પ્રાકૃત હીન છે—પ્રકૃતિસમ્બન્ધી છે બૃહત બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત હોઇ શ્રીકૃષ્ણથી નિકૃષ્ટ—હીન છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણજ (અન્યદેવતા નહિ) મ્હારી ગતિ થાઓ" તેજ પ્રકારે શ્રીગુસાઇજી કહે છે કે—અન્યદેવ કે અન્યમાર્ગીયોના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ગળુ કાપે છે, એ પ્રકારે વેદ, ગીતા, તથા શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પ્રમાણશાસ્ત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય પ્રાકૃત દેવના આશ્રયનો ગન્ધ પણ ત્યજવાની સખ્ત આજ્ઞા કરે છે છતા એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવો આધુનિક સમયમાં અન્યાશ્રય કરે છે એ કેવુ શોચનીય છે! (૩)

લૌકિક કાર્યમાં તત્પર રહેનાર—અષ્ટ પ્રહર મિથ્યા ક્રિયા, મિથ્યા ધ્યાન, મિથ્યા ભાષણાદિક લૌકિક કાર્યમા મગ્ન રહેનારના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવ શ્રીકૃષ્ણ (ભગવદીય) થી વિમુખ રહે છે તથા ભગવદીયોની નિન્દા કરે છે. ભગવદીયોને દુઃખ આપે છે, તેના હૃદયમા ભગવાન્ સ્થિતિ કરતા નથી. શ્રીકૃષ્ણની લીલા આનન્દમય, નિર્દોષ છે. જેમ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પોતે નિર્દોષ છે, આનન્દમય છે તેમ એમની લીલાઓ પણ નિર્દોષ અને આનન્દમય છે. એ રસમય લીલાઓમાં

કામાદિ દોષ જેવા-પ્રભુ પરસ્ત્રીને વશ છે ઇત્યાદિ એવી દોષદૃષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. જે જીવ કર્મજડ છે-એટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શ્રાદ્ધ, સન્ધ્યા ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી એમાં જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી એવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલથી વિમુખ થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી શું દર ભગવદ્વાર્તા, ભગવતકથા, ભગવલ્લીલાદિકનું હાસ્ય કરે તથા લૌકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે એવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજતા નથી. એ પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે જેના હૃદયમાં એ દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ક્વાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે આ બાવીશ દોષ પોતાનામાં પ્રવેશ ન કરે એમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આગળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

मूलम्—दीने शुद्धे निष्प्रपञ्चे लीलाचिन्तनतत्परे ।
स्वाचार्यशरणे नित्य सर्वकामविवर्जिते ॥६॥
व्रजस्त्रीचरणाम्भोजरेणुप्राप्त्यभिलाषुके ।
गुणगानपरे कृष्णनामार्थपरिभावुके ॥७॥
अनन्येऽनन्यसेवैकनिष्ठातत्परता गते ॥
भगवद्धर्मनिरते विरक्ते गुणसङ्गिनि ॥८॥
कृष्णार्तिभावसयुक्ते सरसेऽन्यरसातिगे ।
अचञ्चले कृष्णलीलाचञ्चले दर्शनाकुले ॥९॥
मनोरथशताक्रान्ते सर्वोदासीन्यसयुते ।
एतादृशे तु हृदये हरिराविशते क्षणात् ॥१०॥

શબ્દાર્થ—દીન, શુદ્ધ, પ્રપંચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાચાર્યના દૃઢ આશ્રયયુક્ત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, વ્રજભક્તના ચરણારવિન્દની રજ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાયુક્ત, ગુણગાનમાં તત્પર, 'શ્રીકૃષ્ણ' એ નામનો અર્થ 'કૃતાત્મક' છે એમ યથાર્થ ભાવયુક્ત, અનન્ય ભાવયુક્ત અનન્ય ભક્તની સેવામાં એક નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિયુક્ત, વિરક્ત, ભગવદ્ગુણના સંગયુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાવથી યુક્ત, ભક્તિના રસસહિત અન્ય ધર્મના રસનું ઉલ્લંઘન કરનાર. ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી ચંચલ અથવા વિકલ થનાર, શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ યુક્ત, લૌકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, એવા હૃદયમાં પ્રભુ ક્ષણમાં પધારે છે (૬-૧૦) વિવેચનાઃ—જે હૃદય દીન હોય છે-કોઇ એની નિન્દા કરે વા એને કટુ શબ્દ કહે તો પણ સહીજ લે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે -અર્થ—શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીયમુનાષ્ટપદીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો એક ઉપાય

બતાવ્યો છે તે એક દૈન્ય છે. તેથી વૈષ્ણવે દૈન્ય અવશ્ય રાખવું. શુદ્ધ હૃદય રાખવું. મનમાં
છલ કપટ ન રાખવા–શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુનું ભજન, સ્મરણ કરવું, ત્યારે ભગવાન્ શુદ્ધ હૃદયમાં
વિરાજે, શ્રીકૃષ્ણની આનન્દરૂપ અનેક લીલા–બાલલીલા, દાનલીલા, રાસલીલા, માનલીલા-
દિકનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર રહેવું નિરોધલક્ષણમાં શ્રીગુસાંઇજી કહે છે કે ‘ભગવાનના
ગુણમાં આવિષ્ટ છે ચિત્ત જેમનું એવા ભક્તોને સંસારના કલેશ તથા દોષ પીડતા
નથી, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીઆચાર્યજીનું (જેના ચરણકમલની રજને, ભક્તો પોતાનું
સર્વસ્વ ધનરૂપે ઇચ્છે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી) એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમળનો
દૃઢ આશ્રય કરનાર, તથા લૌકિક, વૈદિક સર્વ કામથી જે રહિત હોઇ પ્રભુ વિના અન્ય
કોઇ પણ પદાર્થ ઉપર આસક્તિ કરતો નથી, એવા અનન્ય વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ
બિરાજે છે (૬) ઉદ્ધવજીએ ભ્રમરગીતના અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે–**અર્થઃ**—અરે ! આ વ્રજ-
ભક્તોના ચરણારવિન્દની રજનું સેવન કરનાર આ વૃન્દાવનમાં (સ્થિતિ કરીને રહેલા)
ગુલ્મ, લતા ઓષધિ [તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક] એમાંનો કોઇ પણ હું જો થાઉં
તો મ્હારૂં અહો ભાગ્ય ! આ વ્રજભક્તોએ, જેમનો ત્યાગ દુષ્કર છે. એવા પોતાના દેહ
સમ્બન્ધી જનના વર્ગનો તેમજ વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી, શ્રુતિઓથી પણ વિમૃગ્ય [શોધવા
યોગ્ય] એવી મુકુન્દની–શ્રીકૃષ્ણની–પદવીનું ભજન કર્યું; [શ્રીગોપીજન પોતે શ્રુતિરૂપા છે
તો પણ શ્રીકૃષ્ણને ભજે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ એવા પર છે કે એમને શ્રુતિઓ પણ શોધી રહી
છે.] શ્રીનન્દરાયજીનાં વ્રજની સ્ત્રીઓના ચરણારવિન્દની રજને હું વારંવાર વન્દન કરૂં છું;
જેમની ભગવત્કથાનું પરવશ્યતાથી ઉચ્ચ સ્વરે નીકળેલું ગુણગાન ત્રણે ભુવનને પાવન કરે
છે !” “ ઉદ્ધવજી જેવા જ્ઞાનીઓ પણ જે વ્રજભક્તોની ચરણરજની આકાંક્ષા કરે છે
તથા એ ચરણરજનો નિરન્તર સમ્બન્ધ થવાને વૃન્દાવનના કોઇક લતા વા ઓષધિ થવાની
તીવ્ર અભિલાષા કરે છે, તે વ્રજભક્તોની ચરણકમલની રજ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ! ’
એમ નિશદિન વાછના કરનારના હૃદયમાં શ્રીગોપીજનવલ્લભ બિરાજે છે ‘ શ્રીકૃષ્ણના
કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધ દૂર થાય છે. એમ શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે તે પ્રમાણે જે શ્રીકૃ-
ષ્ણના નામનું કીર્તન કરે છે તથા જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી શ્રીકૃષ્ણનું નામ લે છે તેના
હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે શ્રીમદ્ભાગવતના ષષ્ઠ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે. કે.–“અજ્ઞાનથી અથવા
જ્ઞાનથી ઉત્તમશ્લોક (ભગવાન્)ના નામનું જે સારી રીતે (આર્તિયુક્ત થઇને) કીર્તન કરે છે
તેના સર્વ પાપ કાષ્ઠ જેમ અગ્નિથી ભસ્મ થાય છે તેમ ભસ્મ થઇ જાય છે હે પુત્રો !
હરિના નામના ઉચ્ચારમાત્રનું તો માહાત્મ્ય જુઓ ! અજામિલ જેવો દુષ્ટ પણ પુત્રભાવથી
હરિનું નામ લઈ મૃત્યુના પાશથી થયો ” તેમજ વળી અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કેઃ–
“ હે રાજન્ ! જે આ કલિયુગમાં પોતે હરિનું નામ સ્મરે છે તથા અન્યને સ્મરણ કરાવે
છે, તે મનુષ્ય સુન્દર ભાગ્યવાન્ તથા કૃતાર્થ છે એમાં સંદેહ નથી.” એ વચનાનુસાર
શ્રીકૃષ્ણ પોતાના નામમાત્રથી પણ હૃદયમા વિરાજે છે (૭) જે શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ
રાખતો હોય, શ્રીકૃષ્ણનું જ ગુણગાન, તથા મન, વચન અને કર્મથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય
હોય તેના હૃદયમા શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે —**અર્થઃ**—અનન્ય
આશ્રયવાળા (એક શ્રીકૃષ્ણનો જ અનન્ય આશ્રય કરનાર) તે જ પ્રકારે અનન્ય સાધન

કામાદિ દોષ જેવા-પ્રભુ પરસ્ત્રીને વશ છે ઇત્યાદિ એવી દોષદૃષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી જે જીવ કર્મજડ છે-એટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી થાક, સન્ધ્યા ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી એમાં જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી એવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલથી વિમુખ થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી સુન્દર ભગવદ્વાર્તા, ભગવત્કથા, ભગવલ્લીલાદિકનું હાસ્ય કરે તથા લૌકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે એવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજતા નથી. એ પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે જેના હૃદયમાં એ દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે આ બાવીસ દોષ પોતાનામાં પ્રવેશ ન કરે એમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે ગુણથી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આગળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

मूलम्—दीने शुद्धे निष्प्रपञ्चे लीलाचिन्तनतत्परे ।
स्वाचार्यशरणे नित्य सर्वकामविवर्जिते ॥६॥
व्रजस्त्रीचरणाम्भोजरेणुप्राप्त्यभिलाषुके ।
गुणगानपरे कृष्णनामार्थपरिभावुके ॥७॥
अनन्येऽनन्यसेवैकनिष्ठातत्परतां गते ॥
भगवद्धर्मनिरते विरक्ते गुणसङ्गिनि ॥८॥
कृष्णार्त्तिभावसंयुक्ते सरसेऽन्यरसारोगे ।
अचञ्चले कृष्णलीलाचञ्चले दर्शनाकुले ॥९॥
मनोरथशताक्रान्ते सर्वौदासीन्यसंयुते ।
एतादृशे तु हृदये हरिराविशते क्षणात् ॥१०॥

શબ્દાર્થ—દીન, શુદ્ધ, પ્રપઞ્ચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાચાર્યના શરણયુક્ત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, વ્રજભક્તના ચરણારવિન્દની રજ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાયુક્ત, ગુણગાનમાં તત્પર, 'શ્રીકૃષ્ણ' એ નામનો અર્થ 'સદાનન્દ' છે એમ યથાર્થ ભાવયુક્ત, અનન્ય ભાવયુક્ત અનન્ય ભક્તની સેવામાં એક નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિયુક્ત, વિરક્ત, ભગવદ્ગુણના સઙ્ગયુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની આર્ત્તિ તથા ભાવથી યુક્ત, ભક્તિના રસસહિત અન્ય ધર્મના રસનું ઉલ્લઙ્ઘન કરનાર, ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી ચઞ્ચલ બનવા વિકલ થનાર શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ યુક્ત, લૌકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, એવા હૃદયમાં પ્રભુ ક્ષણમાં પધારે છે (૬-૧૦) વિવેચનાઃ—જે હૃદય દીન હોય છે-કોઈ એની નિન્દા કરે વા એને કટુ શબ્દ કહે તો પણ સહીજ લે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે—અર્થ—શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો એક ઉપાય

સમજી, સર્વાત્મભાવથી, શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવામાં અનેક મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા. જો દ્રવ્યાદિક ન હોય તો માનસી–મનથી–નાના પ્રકારના મનોરથ કરવા. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં વિરાજે છે. લૌકિક, વૈદિક તથા દેહસમ્બન્ધી સર્વકાર્યમાં વૈષ્ણવે પોતાના મનને ઉદાસ રાખવું. લૌકિકમાં તેમજ સંસારના સુખદુઃખમાં સાક્ષિવત્–મધ્યસ્થપણાથી, ઉદાસીનતાથી–રહેવું. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે–જેમ વ્રજભક્તોની પંચપર્વા અવિદ્યા દૂર થઈ અને વિદ્યા સિદ્ધ થઈ તેમ જ વૈષ્ણવ અવિદ્યાના બાવીશ દોષથી મુક્ત થઇ બાવીશ ગુણને યુક્ત કરે તો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ એના હૃદયમાં પધારે છે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે. [૧૦]

इति श्रीहरिरायजीविरचित द्वात्रिंशत्तमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत–
टीकानुवादसहित समाप्तम्॥ ३२ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૩ મું.

ઉદ્દેશઃ—બત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં વિદ્યા તથા અવિદ્યાના પ્રકાર કહ્યા, વ્રજભક્તોની અવિદ્યા પ્રભુએ જ નિવૃત્ત કરી અને પ્રભુએ જ એમને વિદ્યા સિદ્ધ કરી. એ ભક્તોનું સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું તથા વિદ્યા સિદ્ધ કરવાનું ન હતું. પ્રભુએ જ એમને સામર્થ્ય આપ્યું ત્યારે તેઓ સકલ પ્રતિબન્ધ તોડીને, રાસપંચાધ્યાયીમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુએ તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો. એ પ્રકારે એ ભક્તોનું સર્વ કંઇ પ્રભુની કૃપાથી જ સિદ્ધ થયું હતું. એમને જ્યારે સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા. જે પ્રભુની સાથે પોતે રમણ કર્યું હતું તે પ્રભુ વિના તેઓ રહી શક્યા નહિ. એ ભક્તોએ પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે યાવચ્છક્ય સાધન કર્યાં એમના સર્વસાધન વ્યર્થ ગયાં. અન્તે ભગવલ્લીલા કરી, નિઃસાધન થઇ શ્રીયમુનાજીના તીરપર બેસી એમણે રુદન કર્યું. એ પ્રકારે જ્યારે પોતે નિ.સાધન થઈ દૈન્ય દર્શાવ્યું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા અને એમના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. આમ પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનથી ફલ થતું નથી, ફલ તો પ્રભુ કૃપા કરે ત્યારે જ થાય છે. સર્વનું કારણ ભગવદિચ્છા છે એ ઇચ્છાથી પ્રતિકૂલતા પણ દૈન્ય કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે. દીનજન ઉપર પ્રભુ પોતાની ઇચ્છા અનુકૂલ કરે છે અને જો ભગવદિચ્છા અનુકૂલ થઇ તો પછી દાસને શું દુર્લભ છે ? જો લોકો પણ દીનજન ઉપર દયા કરે છે તો પરમકૃપાલુ પ્રભુ દૈન્યયુક્ત ભક્તોપર પ્રભુ કૃપા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ? ભક્તોને દૈન્ય જ એક જ સાધન છે. દૈન્યના વિરોધી અભિમાન તથા મદનો ત્યાગ કરવો. જો એ પણ ન બને તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દૃઢ આશ્રય કરવો, એમના ગ્રન્થો શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ તથા ષોડશગ્રન્થાદિકનું અવલોકન કરવું અને દુઃસંગથી દૂર રહેવું. ત્યારે સર્વ દોષ નિવૃત્ત થાય છે એવું નિરૂપણ તેત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે

मूलम्ः--अस्मिन्मार्गे प्रभोरिच्छामात्रं सर्वत्र कारणम् ।
सैव चावरणं यावत्प्रतिकूला फलं निजे ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ.—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વકાર્યમાં માત્ર પ્રભુની ઇચ્છા જ કારણ છે. જ્યાં સુધી એ ઇચ્છા આપણ ફલમાં પ્રતિકૂલ થાય છે ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે.

કરનાર, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેનાર એવા અનન્ય સર્વે ભક્તો ભક્તિમાર્ગમાં અધિકારી છે અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનું દર્શન ન કરવું, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, અન્યદેવના સ્થાનમાં પણ ન જવું—એમ સર્વથા શ્રીકૃષ્ણને અનન્ય રહેનારના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજે છે જે જીવ પુષ્ટિમાર્ગીય અનન્ય ભગવદીયની સેવા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે એક ભગવદીયે ગાયું છે કે—' એક ભરોસો વ્રજભક્તનકો, કૃષ્ણ નન્દ કિશોરકો ' તેમજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—(ત્યાગમાં દુઃસંગથી તથા દુરાન્ન ભક્ષણથી બાધા આવે છે તેથી હરિસ્થાનમાં—ભગવન્મન્દિરમાં અથવા મન્દિરમાં નિકટમાં—ભગવત્પરાયણ ભગવદીયના સંગમાં રહેવું ") એમ ભગવદીયનો સંગ કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે જે ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતો હોય, વિરક્ત હોય તથા ભગવાનના ગુણનું ગાન કરતો હોય તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—(સંસારાદિક કાર્યમાં યાહિવત્ સર્વે જનોએ રહેવું—એટલે જલમાં જેમ કમલ જલથી લેપાતું નથી તેમ વૈષ્ણવે સંસારમાં આસક્તિથી લેપાવું નહિ. સર્વ પ્રભુ ઇચ્છાથી થયું જાય છે) એમ ભગવદ્ધર્મમાં રતિ કરવી. લૌકિકથી વિરક્ત થવું એટલે સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરવું તે ઉદ્દેશથી શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધાન્ત રહસ્યગ્રન્થમાં કહે છે કે—તેથી આરમ્ભમાં સર્વ કાર્યમાં સર્વવસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી' એ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં રતિ કરનાર, વિરક્ત બનાર તથા પ્રભુનું ગુણગાન કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજે છે (૮) શ્રીકૃષ્ણમાં આર્તિ થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—" જ્યારે પ્રભુ ભક્તોને આર્તિથી ક્લેશયુક્ત જુએ છે. ત્યારે કૃપાયુક્ત થઇ સદા આનન્દમય પ્રભુ હૃદયમાંથી બહાર પ્રકટે છે" એ પ્રમાણે જ્યાં આર્તિ હોય છે ત્યાં પ્રભુ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ નિવેદનથી થાય છે, જેમ લૌકિકમાં સ્ત્રીનો ભાવ પતિમાં વિવાહ થયા પછી થાય છે તેમ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થયા પછી શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ ઉપજાવે છે જે જીવ શ્રીકૃષ્ણ મ્હારૂં સર્વસ્વ છે એવો ભાવ રાખે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન્ પધારે છે જે અન્યમાર્ગીય રસ તથા વિષયાદિકના રસથી રહિત થઈ એક પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતના આસ્વાદની ચાહના કરે છે એવા વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે જે વૈષ્ણવ અન્યમાર્ગીના સંગથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી ચલાયમાન થતો નથી તેવા દૃઢ ભગવદીયના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે જે ભગવદીય શ્રીકૃષ્ણની નાના પ્રકારની લીલાના રસમાં અતિમગ્ન હોય છે, ક્ષણક્ષણમાં લીલારસમાં નિમગ્ન થઈ જાય છે, તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે જે જીવ ભગવાનના તથા ભગવદ્ભક્તના દર્શનને અર્થે આકુલવ્યાકુલ થઇ રહે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજે છે કુમ્ભનદાસજી એક દર્શનના અન્તરાયમાં પણ ગાય છે કે—" कैसे दीन खेउ गये बिनु देखे "એ પ્રકારની આર્તિ દર્શનમાં આવે ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુ પધારે. [૯] જેમ વ્રજભક્તો શ્રીઠાકોરજીના સુખાર્થે નાના પ્રકારના મનોરથ કરતા, વાઘા, વસ્ત્ર, આભૂષણ અને સામગ્રી, પ્રભુને સમર્પતા અને એમ સર્વાત્મભાવ પ્રભુમાં રાખતા તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીવલ્લભકુલ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પે છે—એક શ્રીકૃષ્ણમાં સર્વાત્મભાવ રાખે છે, નિષ્કપટ બની તન–મન ધનથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે તે પ્રકારે વૈષ્ણવે પણ તન, મન, અને ધનથી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને પોતાનું સર્વસ્વ

સમર્થ છે ?" તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યું છે કે-અર્થ:—"વ્યભિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધુ છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન્) વિના અન્ય કોણ મુક્ત કરવાને સમર્થ છે ?" વ્યાસજી કહે છે કે.—અર્થ:—"સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી." એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી, ગજેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

मूलम्ः--अतो दैन्यं हि मार्गेऽस्मिन् परमं साधनं मतम् ।
अभिमानो मदश्चापि सततं तद्विरोधिनौ ॥ ४ ॥
तौ विज्ञाय प्रयत्नेन परित्याज्यौ फलार्थिभिः ।
दौष्टयं समस्तेन्द्रियाणां साधनैरेव नाशयेत् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમા દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇદ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય-ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઇ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે.-હે નાથ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું મુખારવિન્દ મ્હારી દૃષ્ટિગોચર કરો !" શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:-'દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે.' અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમા કહે છે કે:-અર્થ—'હું સ્વામીને આધીન છુ એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો' જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ. દાસ સર્વ કંઇ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનુ દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઇ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.-અર્થ:-સંસારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી. ભગવાનમા આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

मूलम्ः--अथवाश्रयमात्रेण नाशयिष्यति मत्प्रभुः ।
निजाचार्याश्रितानां तु दोषो वह्निस्वरूपतः ॥ ६ ॥
सम्बन्धमात्रतो भस्मीभवति क्षणमात्रतः ।

વિવેચન—શ્રીવલ્લભાધીશના પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાજ સર્વ કાર્યમાં મુખ્યરૂપ છે. જ્યાં સુધી એ ઇચ્છા પ્રતિકૂલ રહે છે એટલે પોતાની ફલદાન કરવામાં વિલંબ કરવાની ઇચ્છા રહે છે, ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે, ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર એમ ગમે તે વર્ણનો જીવ હોય અથવા હીનજાતિ, મ્લેચ્છ, ચાંડાલ, મહાઅધમ નીચ જાતિમાં જન્મ્યો હોય તો પણ એના અનધિકારી તેમજ સર્વધર્મથી રહિત જીવને જો પ્રભુ ફલદાન કરવાની ઇચ્છા કરે તો એવો હીનજાતિનો જીવ પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં શરણે આવી નિશ્ચય ફલ પ્રાપ્ત કરે છે. તે જ પ્રકારે જો કોઇ જીવ સર્વધર્મસહિત હોય તથાપિ જો પ્રભુને એને ફલદાન કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો એને ફલપ્રાપ્તિ નથીજ થતી. વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે—અલીખાં તથા અલીખાની પુત્રીને પ્રભુએ ફલદાન કરવાની ઇચ્છા કરી તેથી સત્વર એ બન્ને 'બાબા હરિવંશજી દ્વારા' શ્રીગુસાંઇજીને શરણે આવ્યા. એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા—ભગવદિચ્છા આ માર્ગમાં પરમ કારણ છે (૧)

मूलम् –तदावरणनाशस्तु दैन्यादेव हरौ कृतात् ।
स दासेषु निजामिच्छामनुकूलां करोति हि ॥ २ ॥

શબ્દાર્થઃ—એ આવરણનો નાશ, હરિ પાસે દૈન્ય દર્શાવવાથી થાય છે એ ભગવાન દીન તરફ પોતાની ઇચ્છા નિશ્ચય અનુકૂલ કરે છે. વિવેચન—જે જીવનો ભગવત્સેવાનો અંગીકાર થયો છે, જે જીવ ભગવાનનો આશ્રય લઇ ચૂક્યો છે, જેને દીનતાથી દાસભાવ થયો છે, તેને પ્રભુ પોતાના તરીકે જ સ્વીકારી લે છે. પ્રભુ એમ સમજે છે કે 'આ જીવ મ્હારો છે મ્હારે એનો ત્યાગ કરવો જોઇએ નહિ!' તેથી પોતે એના ઉપર પોતાની જો પ્રતિકૂલ ઇચ્છા હોય તો તે પણ અનુકૂલ કરી દે છે! (૨)

मूलम् –तदानुकूल्ये दासानां किं फलं दुर्लभं मतम् ।
कृपा च जायते दीने लोकसिद्धिनिदर्शनात् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભગવાનની ઇચ્છા અનુકૂલ થાય તો દાસને શું ફલ દુર્લભ થાય? લોકસિદ્ધ દૃષ્ટાંતથી દીન જનો ઉપર કૃપા થાય છે (૩) વિવેચન—જો પ્રભુની ઇચ્છા અનુકૂલ થઇ તો સર્વફલ સિદ્ધ થાય એમાં સંદેહ નથી. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાનું કારણ એક દૈન્ય જ છે. લૌકિકમાં એ પ્રસિદ્ધ વાત એ છે કે ગમે તેવો વેરી હોય, ગમે તેવા કાર્યમાં હાનિ કરે એવો હોય તો પણ તેવો દીન જન જો શરણે આવી કહે કે 'હું તમારો છું, મ્હારાથી દુષ્ટ કાર્ય થઇ ગયું છે! હવે તમારે કરવું હોય તે કરો! તમારે કૃપા કરવી હોય તો તેમ અથવા શિક્ષા કરો!' તો તેવા જન ઉપર લોકો કૃપા જ કરે છે. તે મારી જતો નથી. એ જ રીતે જીવ અનેક જન્મથી પ્રભુને ભૂલી ગયો છે છતાં પણ જો તે જીવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પ્રભુને શરણે આવે અને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે અને દીન થઇ વર્તે તો પ્રભુ નિશ્ચય એના પર કૃપા જ કરે છે. શ્રીભાગવતમાં વાક્ય છે કે—અર્થ—'સંસારરૂપ કૂપમાં પતિત, વિષયથી ઘેરાઇ ગયાં છે નેત્ર જેનાં એવો તથા મદરૂપ સર્પથી ગ્રસ્ત છે આત્મા જેનો એવા જીવને ઇશ્વર વિના અન્ય કોણ રક્ષવાને

સમર્થ છે ?" તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યુ છે કે'–અર્થ.—"વ્યભિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન્) વિના અન્ય કોણ મુક્ત કરવાને સમર્થ છે ?" વ્યાસજી કહે છે કે:—અર્થ:—" સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ–ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી." એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી; ગજેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

मूलम्:--अतो दैन्यं हि मार्गेऽस्मिन् परमं साधनं मतम् ।
अभिमानो मदश्चापि सततं तद्विरोधिनौ ॥ ४ ॥
तौ विज्ञाय प्रयत्नेन परित्याज्यौ फलार्थिभिः ।
दौष्टयं समस्तेन्द्रियाणां साधनैरेव नाशयेत् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમા દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇદ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪–૫

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમા પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય–ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઇ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:–હે નાથ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું મુખારવિન્દ મ્હારી દષ્ટિગોચર કરો !" શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:–'દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે.' અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમા કહે છે કે:–અર્થ:—'હું સ્વામીને આધીન છુ એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો' જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ દાસ સર્વ કંઇ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઇ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.–અર્થ:–સંસારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી ભગવાનમા આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

मूलम्:--अथवाश्रयमात्रेण नाशयिष्यति मत्प्रभुः ।
निजाचार्याश्रितानां तु दोषो वह्निस्वरूपतः ॥ ६ ॥
सम्बन्धमात्रतो भस्मीभवति क्षणमात्रतः ।

શબ્દાર્થ—અથવા તો આશ્રયમાત્રથી આપણા સ્વામી સર્વદોષનો નાશ કરશે. અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સ્મરણમાત્રથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત જીવોના સર્વ દોષ ક્ષણમાત્રમાં ભસ્મ થઈ જાય છે (૬) વિવેચન—અન્યાશ્રયથી કુળનો નાશ થાય છે દામોદરદાસ સંભરવાળાની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે, એમની સ્ત્રીએ રંચક પણ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી એમનો પુત્ર મ્લેચ્છ થયો. એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ વિના તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય વિના અન્ય કોઈ દેવ દેવાન્તર વા અન્યમાર્ગીયોનો આશ્રય કરવાથી મહાબાધ પ્રતિબંધ ઉત્પન્ન થાય છે અન્યાશ્રય સર્વથા ત્યજી અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરવો, તો તેથી એમના સ્મરણમાત્રથી ક્ષણમાં સર્વ દોષ ભસ્મ થઈ જાય છે (૬)

मूलम्ः—अत स्वाचार्यमात्रैकशरणैस्तत्पराश्रितै ॥ ७ ॥
तद्ग्रन्थार्थावबोधार्थविहितातिप्रयत्नकै ।
दु सङ्गवर्जितै सङ्गसम्प्राप्त्याशायुतैरपि ॥ ८ ॥
स्थेय सेवापरैरन्याश्रयत्यागविचक्षणै ।
कामलोभादिदोषैकपरित्यागेच्छुभि सदा ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત જીવોએ સદા એક એમનું જ શરણ સ્વીકારી, એમના ગ્રન્થોનો અર્થ ગ્રહણ કરવા પ્રયત્નવાન થઈ, દુસ્સંગથી રહિત થઈ, સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવાને આશાયુક્ત થઈ, સેવામાં ચતુર થઈ, અન્યાશ્રયના ત્યાગમાં ચતુર થઈ, સદા કામલોભાદિ મુખ્ય દોષનો સર્વથા ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા થઈ સ્થિતિ કરવી.

વિવેચનઃ—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમળનો દૃઢ આશ્રય કરનાર ભગવદીયનો આશ્રય કરવો. (૭) પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રન્થ જે શ્રીઆચાર્યજીએ તથા શ્રીગુસાંઈજીએ રચ્યા છે તેમનું મનન કરવું શ્રીમહાપ્રભુજીના રચેલા શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ, ભાષ્ય, ષોડશ ગ્રન્થ તથા શ્રીટિપ્પણીજી, શ્રીસર્વોત્તમજી, (શૃંગારરસમણ્ડનાદિ) ગ્રન્થનું રહસ્ય સમજવાથી આશ્રય દૃઢ થાય છે શ્રીગુસાંઈજી શ્રીસર્વોત્તમ ગ્રન્થમાં કહે છે કે—અત્ર (આ પુષ્ટિમાર્ગમાં) શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ એ જ સિદ્ધિ છે એમા સંશય નથી,' તેથી એ ગ્રન્થોનો પાઠ અવશ્ય કરવો. તેમ કર્યાથી સુબોધ, દૈન્ય, આશ્રયાદિ સિદ્ધ થાય છે દુસ્સંગનો ત્યાગ કરી સત્સંગ કરવો. શ્રીભાગવત પ્રથમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—ભગવાનના સંગી જે ભગવદીય હોય છે તેના સંગની એક માત્ર સમાન પણ અમે નથી સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરી શકતા, તો પછી મનુષ્યનું સુખ તો શું લેખામાં હોઈ શકે ?" એ પ્રકારે સત્સંગ અવશ્ય કરવો. (૮) શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર રહેવું કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્સેવા જ પરમ ફલરૂપ છે સેવાસમાન અન્ય કંઈ નથી. નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન કહે છે કે—

અર્થઃ—'ભગવદીયો મ્હારી સેવાથી એટલા બધા પૂર્ણ છે—મ્હારી સેવાને જ એટલી બધી ફલરૂપ માને છે કે મ્હારી સેવાથી સાક્ષાત્કાર થતી ચતુર્વિધ મુક્તિની પણ ઇચ્છા કરતા નથી તો પછી કાલથી નષ્ટ થાય એવું શબ્દાદિકરૂપ ફલ તો ક્યાંથી જ ઇચ્છે ?" એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની જ સેવામાં સ્થિતિ કરવી. અન્યદેવનો આશ્રય ફલાદિક સિદ્ધ થવાને પણ ન કરવો,

અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવા આતુર થવું. કામ, લોભ, વિષયાદિનો આવેશ થવાથી શ્રીઠાકોરજી હૃદયમાં પધારતા નથી. લોભથી સંસારમાં આસકિત થાય છે અને તેથી પાપ પુણ્યનો વિચાર આવતો નથી. કામી તથા લોભી પોતાના સ્વાર્થનેજ વશ્ય છે. તેથી કામલોભાદિનો સત્વર ત્યાગ કરવો ત્યારે ફલરૂપ દૈન્ય સિદ્ધ થાય છે

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयास्त्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहितं समाप्तम् ३३

શિક્ષાપત્ર ૩૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—શ્રીકૃષ્ણ સદા સેવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ જ ફલ છે. તેમનું સેવન મુખારવિન્દની ભકિતદ્વારા તથા ચરણારવિન્દની ભકિતદ્વારા એમ બે પ્રકારે થઇ શકે છે. ચરણારવિન્દની ભકિત કરવી એ દાસધર્મની ભકિત છે. અને એ ભકિતદ્વારા ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે—સાયુજ્ય ફલ થાય છે, મુખારવિન્દની ભકિતદ્વારા પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ભગવાનના અધરામૃતના સેવનરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રકારે પુષ્ટિભકિતની અવસ્થા, સાધન અને સર્વાત્મભાવનું નિરૂપણ કરવું એ આ ચોત્રીશમા શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ છે. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં મન્ત્રના બીજ વિના જેમ કંઇ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ જ પુષ્ટિમાર્ગમા પણ દૈન્ય વિના કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પુષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિ તો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી થાય છે. તેથી એમનો આશ્રય કરવો. ઉપર ગ્રન્થના બોધથી, સત્સંગથી અને સેવાથી દૈન્ય થાય છે એમ નિરૂપણ કર્યું હવે સેવાના ઉભય પ્રકાર—ચરણારવિન્દની ભકિત તથા મુખારવિન્દ—ભકિત એમનું નિરૂપણ કરે છેઃ—

मूलम्ः--श्रीकृष्णः सर्वदा सेव्यः फलं प्राप्यं स्वतस्तु सः ।
मुखारविन्दभक्त्यैव साक्षात्सेवैकरूपया ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—સાક્ષાત્ સેવારૂપ મુખારવિન્દની ભકિતથી જ સ્વતઃ પ્રાપ્ત ફલ જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ સદા સર્વદા સેવ્ય છે. (૧) **વિવેચન**—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ જ સેવ્ય છે ચતુ.શ્લોકી ગ્રન્થમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કેઃ— અર્થ:—'સર્વદા સર્વભાવથી વ્રજના અધિપ (શ્રીકૃષ્ણ) ની સેવા કરવી જોઇએ, આપણો એજ ધર્મ છે, અન્ય કોઇ પણ ધર્મ અમારો કદાપિ નથી' પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વ કોઇનો આ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ ધર્મ છે. મુખારવિન્દની ભકિત સાક્ષાત્સ્વરૂપસેવાથી સિદ્ધ થાય છે, જેમાં દર્શન, સ્પર્શ તથા સર્વાંગના સુખનો અનુભવ થાય છે. સ્વરૂપસેવામાં સાક્ષાત્કાર થાય છે એવી મુખારવિન્દની ભકિત છે. (૧)

मूलम्ः--चरणात्मकभक्त्या तु धर्मसेवात्मरूपया ।
धर्मद्वारा तद्विशिष्टः प्रभुः प्राप्यो न संशयः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મસેવાસ્વરૂપ ચરણાત્મક ભક્તિથી ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે એમા સંશય નથી **વિવેચન**—ચરણાત્મકભકિત ધર્મ સેવારૂપ છે જેમ અગ્રે બ્રહ્મા આદિએ મર્યાદાસયુક્ત ભક્તિ કરી છે એમ મર્યાદાસયુકત ધર્મવત્ ભકિત કરવી તે ચરણારવિન્દની ભકિત છે. તેથી પણ પ્રભુ—પ્રાપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. (૨)

કોઈ શંકા કરે કે મુખારવિન્દ અને ચરણારવિન્દની ભક્તિથી જે પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે તે એ બન્ને એક જ પ્રકારની છે તો પછી શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીમુખભક્તિમાં અધિકતા શું બતાવી ?

मूलम्—तत्र सायुज्यसम्बन्धो न लोभामृतसेवनम् ।
मुखारविन्दभक्तौ तु साक्षात् तत्सेवनं मतम् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—ચરણારવિન્દની ભક્તિમાં સાયુજ્યસમ્બન્ધ છે પણ લોભાત્મક અધરામૃતનું સેવન નથી; જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિમાં તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે. (૩) વિવેચન.—મુખારવિન્દની એટલે પુષ્ટિભક્તિ અને ચરણારવિન્દની એટલે મર્યાદાભક્તિ એ બન્નેમાં બહુ ભેદ છે, ચરણાત્મક મર્યાદાભક્તિથી સાયુજ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમાં લોભામૃત—અધરસુધા—ભગવત્પ્રસાદનું સેવન થતું નથી, જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિ તો પ્રભુની સાક્ષાત્ સેવારૂપ છે, ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે, તેથી મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ સર્વોપરિ છે અને ધર્મરૂપ ચરણાત્મક (મર્યાદાભક્તિ) તેથી ઉતરતી છે આ પ્રકારે બન્નેમાં બહુ તારતમ્ય છે (૩)

मूलम्—एतादृक्फलिका भक्तिर्भवेत्केवलपुष्टित ।
तत्रापि मुखरूपाखण्डाचार्यानुग्रहात्पुन ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—લોભાત્મક અધરામૃતના સેવનરૂપ ફલને સિદ્ધ કરનારી મુખારવિન્દની ભક્તિ કેવલ પુષ્ટિથી થાય છે અને તેમાં પણ મુખારવિન્દરૂપ આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીના અનુગ્રહથી થાય છે (૪) વિવેચન.—જેમાં અધરામૃતની પ્રાપ્તિ થાય એવી ભક્તિ તો માત્ર મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ છે અને શ્રીસ્વામિનીજીની વિપ્રયોગભાવાત્મક પુષ્ટિભક્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પ્રકટ કરી છે તેથી તે જ્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અનુગ્રહ કરી તે ભક્તિનું દાન કરે ત્યારે જ તે સિદ્ધ થાય છે (૪)

मूलम्—अत एतद्भक्तिमद्भिः श्रीमदाचार्यसंश्रय ।
प्रथम सर्वथा कार्यस्तत एवाखिल भवेत् ॥५॥

શબ્દાર્થ—તેથી એ મુખારવિન્દની ભક્તિવાળાઓએ પ્રથમ શ્રીમદાચાર્યજીનો આશ્રય સર્વથા કરવો કેમકે તેથીજ સર્વ સિદ્ધ થાય છે (૫) વિવેચન.—એ મુખારવિન્દની ભક્તિનું સાધન એક શ્રીમદાચાર્યજીનો આશ્રયજ છે તેથી પ્રથમ એ કાર્ય કર્તવ્ય છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શરણે આવી નામનિવેદન કરીને પછી પોતાના મનમાં એમના ચરણકમલનો આશ્રય કરવો. આ આશ્રય વિના અન્ય કોઈ સાધન મુખારવિન્દની ભક્તિમાં નથી.

मूलम्—अत परं तु तद्भक्तेरवस्थासाधनादिकम् ।
निरूप्यते स्वतोषाय तत्कृपातो हृदि स्थितम् ॥६॥

શબ્દાર્થ—ઉપર એ ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યા પછી એ ભક્તિની અવસ્થા તથા સાધનાદિક જે શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી મ્હારા હૃદયમાં સ્થિત છે તે હું સ્વસન્તોષને અર્થે તથા સ્વકીય ભગવદીયના સન્તોષને અર્થે નિરૂપણ કરૂં છું [૬] વિવેચન.—ઉપર ઘ

રણાત્મક તથા મુખારવિન્દરૂપ ભકિતનું નિરૂપણ કરી પુષ્ટિભકિતમાં કેવળ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય બતાવ્યો. હવે એ સમ્બન્ધી સાધનાદિક જેનું શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી અમને જ્ઞાન થયું છે અને તેથી જે અમારા હૃદયમા સ્થિર રહ્યાં છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

मूलम्ः—यथा मर्यादया भक्तौ ब्रह्मभावस्तु साधनम् ।

तथा सर्वात्मभावोऽत्र साधनेत्वन बुध्यताम् ॥७॥

શબ્દાર્થ:—જેમ મર્યાદાભકિતમા બ્રહ્મભાવ મુખ્ય સાધન છે તેમ અત્ર પુષ્ટિભકિતમાં સર્વાત્મભાવ એજ મુખ્ય સાધન છે એમ સમજવુ, [૭] **વિવેચન**—સકલ બ્રહ્મમય છે. પોતે પણ બ્રહ્મ છે, આ પ્રકારનો બ્રહ્મભાવ અર્થાત્ અક્ષરબ્રહ્મનું જ્ઞાન, મર્યાદાભકિતનુ સાધન છે તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વાત્મભાવ એજ સાધન છે. જેવો વ્રજભકતોનો સર્વાત્મભાવ તેવો રાખવો એજ પરમ સાધન છે.

मूलम्ः—वस्तुतस्तु फलं चैव फलं स्यात्तत्प्रवेशतः ।

तत्स्वरूपं तु सर्वेषा देहान्तःकरणात्मनाम् ॥८॥

येन भावेन भगवत्यात्मभावो हि जायते ।

यस्माद्भावात्स्वदेहादि सकलं स्यात्तदर्थकम् ॥९॥

શબ્દાર્થ.—વસ્તુત. તો એ (સર્વાત્મભાવ) ફલરૂપજ છે કારણ કે તેનો પ્રવેશ થાય ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય. તેનું સ્વરૂપ જ એવુ છે કે દેહ, અન્ત કરણ, આત્મા એ સર્વનો જે ભાવથી ભગવાન્માં નિશ્ચય આત્મભાવ થાય. અને જે ભાવથી આપણું દેહાદિક સમગ્ર ભગવદર્થે [ઉપયોગી] થાય [૮-૯) **વિવેચનઃ**—મર્યાદામાર્ગમાં વસ્તુતઃ અક્ષરબ્રહ્મ ફલ છે, જેમાં ગયા પછી પુન' માયાના ગુણમા અવાતું નથી. તેમ પુષ્ટિમાર્ગીયનો પ્રભુનાં લીલારૂપ ફલમા પ્રવેશ થાય છે ત્યા સ્વરૂપાત્મક રસનો અનુભવ થાય છે. મન, સાથે સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમા તત્પર થાય છે બ્રહ્મસમ્બન્ધમાં કહેલા પ્રકારે મુખ્ય ફલનો અનુભવ પુષ્ટિમાર્ગીય ભકતને થાય છે આ પ્રકારે મર્યાદાભકિત અને પુષ્ટિભકિતના ભિન્ન ભિન્ન ફલ બતાવ્યા તેમા પુષ્ટિભકિતનું ફલ સર્વોપરિ છે [૮] જ્યારે ઇન્દ્રિય, મન તથા દેહાદિ સર્વ પ્રભુને અર્થે લાગી રહે, તન, મન, અને ધન એ ત્રણે પ્રભુને અર્થે વિનિયોજાય ત્યારે દેહાદિક સર્વની ક્રિયા ભગવદર્થેજ થાય છે આ પ્રકારે તનુજા અને વિત્તજા સેવા થાય ત્યારે એમ જાણવું કે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે (૯)

मूलम्ः--न देहाद्यर्थसिद्ध्यर्थं भगवानप्यपेक्षते ।

यतो देहादिरक्षापि प्रभुलीलोपयोगतः ॥१०॥

न स्वार्थबुद्ध्या स्वार्थोऽपि भगवा नेव यत्र हि ।

येन भावेनानिमित्ता प्रीतिर्भवति वै हरौ ॥११॥

શબ્દાર્થ·—દેહાદિક અર્થ સિદ્ધિને લીધે ભગવાન્ પણ અપેક્ષા રાખતા નથી;

તેથી દેહાદિકની રક્ષા કરવી, છે પણ પ્રભુની લીલામાં ઉપયોગી થાય તેટલા માટેજ કરવી સ્વાર્થબુદ્ધિથી ન કરવી, જ્યાં (જે સર્વાત્મભાવમાં) સ્વાર્થ પણ ભગવાનજ છે અને એ ભાવવડે હરિમાં નિષ્કારણ પ્રીતિ નિશ્ચય થાય છે (૧૧) વિવેચન.—ભગવત્સેવા પણ દેહાદિકની સિદ્ધિને અર્થે કે ; દેહસમ્બન્ધી કુટુમ્બ તથા ; દ્રવ્યાદિની કામનાને અર્થે ન કરવી. ભગવત્સેવામાં પોતાના ભોગસુખનો કંઇપણ વિચાર ન કરવો, કેવલ ભગવાન્‌નીજ અપેક્ષા રાખવી કે પ્રભુને ક્યે પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થશે'? રખેને કોઇ અપરાધથી પ્રભુને દુઃખ થાય!'' એમ પ્રભુનું સુખ જ વિચારવું તથા ભગવાનના દર્શનની તથા સ્વરૂપાનન્દના અનુભવની અપેક્ષા રાખવી. મહાપ્રસાદ પણ દેહેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવા ન લેવો પણ પ્રભુની સેવા કરવામાં સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તથા ઇન્દ્રિયાદિક શિથિલ ન થઇ જાય એ ઉદ્દેશથી મહાપ્રસાદ લેવો. શ્રીગુસાંઇજી પરદેશ પધારતા ત્યારે વિપ્રયોગથી કૃશ થઇ જતા અને જ્યારે પરદેશથી શ્રીજીદ્વારા પધારતા ત્યારે અત્યન્ત પ્રીતિથી સુંદર મહાપ્રસાદ લેતા પણ તે એવા ભાવથી કે શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી અમને કૃશ થએલા જોઇને તો તેમના મનમાં દુઃખ થાય તે યોગ્ય નહિ. પ્રભુ અમને જોઇ સુખ પામે તેજ સારૂં એ. વ્રજભક્તોએ પણ પોતાના દેહની રક્ષા એવાજ ભાવથી કરી છે તેમાં તેમણે પોતાનું સુખ વિચાર્યું નથી. આ પ્રકારે દેહાદિકની રક્ષા પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ કરવી. કોઇક લૌકિક વૈદિક ફલ નિશ્ચય થશે તથા પ્રભુની સેવા કરવાથી કૃતાર્થ થવાશે એવી સ્વાર્થ બુદ્ધિથી ભગવત્સેવા ન કરવી, કારણ કે ભગવાન વિના વિચારે નિજેચ્છાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એમ શ્રીઆચાર્યજીએ નવરત્નગ્રન્થમાં કહ્યું છે અર્થ —પ્રભુ સર્વના ઇશ્વર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે પોતે નિજ-ઇચ્છાથી દાસના સકલ મનોરથ પૂર્ણ કરશે.' તેમજ ઓછું ભાવથી થતી ક્રિયાના જેવી બુદ્ધિ પણ ન રાખવી. ભાવયુક્ત થઇ પ્રીતિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. કારણ કે ભગવાનને એક પ્રીતિથી ધરાવેલો ભોગજ પ્રિય છે (૧૧)

આ પ્રકારે પ્રીતિ પણ ભગવાન્‌માં રાખવી તે અમુક કારણને લીધે વા સ્વાર્થને લીધે ન રાખવી પણ નિષ્કારણ-નિસ્વાર્થ પ્રીતિ રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનો સ્વાર્થપણ ભગવાન્ છે મહાપ્રસાદ સ્વાદેન્દ્રિયાદિની તૃપ્તિને અર્થે લેવાનો નથી પણ યથાકથંચિત્ દેહ ટકી રહે અને ભગવત્સેવા થઇ શકે એ ઉદ્દેશથી જ લેવાનો છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે તેમ અતિસ્વલ્પ પણ નહિ તેમ અતિશય પણ નહિ એવો યુક્ત આહાર લેવો-મધ્યમ પ્રમાણનો પ્રસાદ લેવો.

मूलम्—न फलाकाङ्क्षणं यत्र लौकिकानां यथा धने ।

तदभावे यथा लोका दु खेनासूंस्त्यजन्ति हि ॥१२॥

શબ્દાર્થ —જ્યાં (જે સર્વાત્મભાવમાં) ફલની આકાંક્ષા નથી. જેમ લૌકિક જનોની જે ધનમાં પ્રીતિ હોય છે તે ધન જ્યારે નષ્ટ થાય છે ત્યારે તેઓ દુઃખથી પ્રાણ ત્યાગ કરે છે તેમ [સર્વાત્મભાવવાન્ ભક્તને] સેવામાં પ્રીતિ લાગે છે અને સેવાના અભાવમાં પ્રાણત્યાગસમાન દુઃખ થાય છે, (૧૨) વિવેચન.—ફલની ઇચ્છા રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલનો નાશ થાય છે તેથી પ્રભુની સેવામાં કંઇપણ ફલની આકાંક્ષા ન રાખવી કામના ભાવમાં બાધક છે જેમ લૌકિકમાં ધન પર લોકો પ્રીતિ રાખે છે અને તેના અભાવમાં દુઃખી થાય છે, તેમ વૈષ્ણવોને ભગવત્સેવામાં પ્રીતિ અને અભાવમાં દુઃખ થાય છે

मूलम्ः–सर्वत्यागस्तु सहजो यत्र लौकिकवेदयोः ।
नैरपेक्ष्यं स भावस्तु सर्वभावो निगद्यते ॥१३॥

શબ્દાર્થ:—જેમાં લૌકિક વૈદિકનો સર્વત્યાગ સહજ થાય અને નિરપેક્ષતા થાય તે સર્વભાવ કહેવાય છે. (૧૩) **વિવેચન**:—શ્રીભગવાન્‌માં સહજ પ્રીતિદ્વારા સર્વત્યાગ પણ સહજ થાય–એટલે આપોઆપ કુદરતી રીતે સર્વ લૌકિકવૈદિકનો ત્યાગ થાય છે. લૌકિક વૈદિક કશાની ચાહના થતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુ.શ્લોકીમાં કહે છે કે:–**અર્થ**:—જો, સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલાધીશને હૃદયમાં ધારણ કરે તો પછી લૌકિક વૈદિકથી પણ અન્ય શું અધિક પ્રયોજન છે તે કહો ? અર્થાત્ લૌકિક વૈદિકથી અન્ય કઈ અધિક પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારે સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમા ધારણ કરવા એમની સેવા કરવી, લૌકિક વૈદિકની ચાહના ન કરવી નિરપેક્ષ રહેવું એમ સર્વાત્મભાવથી એક પ્રભુમાંજ મન રાખવું.

मूलम्ः--तथात्र दैन्यमेवैकं मार्गे न श्रवणादिकम् ।
दैन्येनैव च सन्तुष्टः प्रादुर्भूतः फलं ददौ ॥१४॥
तदेवात्र हि संसेव्यं येन दैन्यं प्रसिध्यति ।
यद् दैन्यनाशकं ताद्धि विरोधि सकलं मतम् ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—તેવી રીતે આ માર્ગમાં દૈન્યજ એક મુખ્ય છે શ્રવણાદિક મુખ્ય નથી. દૈન્યથી જ પ્રભુ સન્તુષ્ટ થયા અને પ્રકટ થઇ શ્રીગોપીજનોને ફલદાન કર્યું. (૧૪) જે પ્રકારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનુ સંસેવન આ માર્ગમાં કરવું. જે દૈન્યનો નાશ કરનારૂ છે તે સર્વ વિરોધિ છે એમ સમજવુ. (૧૫) **વિવેચન**.—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એક દૈન્યજ સાધન છે તેથી અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે, દોષ નિવૃત્ત થાય છે તથા શ્રીઠાકોરજી પ્રકટ થઇ દર્શન આપે છે રાસપચાધ્યાયીમાં વ્રજભકતોએ ગુણગાન કરી, નિઃસાધન થઇ, દીનતાપૂર્વક રુદન કર્યું ત્યારે તત્કાલ પ્રભુ પધાર્યા ! તેથી જ્યાં સુધી શ્રવણાદિક સાધનના બલનો વિચાર મનમાં થાય છે ત્યાં સુધી દૈન્ય ઉદ્‌ભવતું નથી, દૈન્ય થતા પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય છે અને પ્રકટ થઇ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે ? [૧૪] જે દૈન્યભાવનો નાશ કરનાર હોય તે સર્વને વિરોધી સમજી તેમનાથી દૂર રહેવું કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગ વિના અન્યમાર્ગની જે ક્રિયાઓ સાધનરૂપ છે તે સર્વે પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે એવો નિશ્ચય મનમાં આણી તે ક્રિયાઓ કરવી નહિ (૧૫)

मूलम्ः–एतन्मार्गाङ्गीकृतौ हि हरिर्दैन्यं विवर्द्धयेत् ।
मदादिजनकं दुष्टं नाशयत्यपि लौकिकम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ.—આ માર્ગમાં અંગીકાર થાય તો હરિ નિશ્ચય દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે. મદાદિકની ઉત્પત્તિ કરનારો એવો જે દુષ્ટ લૌકિક તેનો પણ હરિ નાશ કરે છે.

વિવેચન.—જે એતન્માર્ગીય ભકતો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ...

આવ્યા છે તે ભક્તોનો દૈન્યભાવ પ્રભુ વૃદ્ધિગત કરે છે મનમાંનું અભિમાન જે દુઃખ લૌકિકને વધારે છે અને ફલમાં પ્રતિબંધ કરે છે તેનો નાશ જ કરે છે રાસપંચાધ્યાયીમાં પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાને વેણુનાદ કરી વ્રજભક્તોને બોલાવી રાસ કર્યો ત્યારે વ્રજભક્તોને મદ થયો તત્કાલ શ્રીઠાકોરજી અન્તર્ધાન થયા અને જ્યારે એ ભક્તોને દૈન્ય થયું ત્યારે પુનઃ પ્રકટ થયા. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન્ લૌકિક આસક્તિને નિવૃત્ત કરી તથા મદનો નાશ કરી દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે (૧૬)

मूलम् —स्वाङ्गीकृतेर्हि निर्वाहः प्रभुणैव विधीयते।

जीवा स्वभावतो दुष्टा हि प्रचलेयु कथं तथा ॥ १७ ॥

अतो दण्डप्रदानेन पितेवाचरति प्रभु ।

दण्डोऽप्यनुग्रहत्वेन मन्तव्यस्तु तदाश्रितै ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ—જેમનો પ્રભુએ અંગીકાર કર્યો છે તેમનો નિર્વાહ નિશ્ચય પ્રભુથી જ થાય છે જીવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે એટલે તે પ્રમાણે કેવી રીતે ચાલી શકે? તેથી પ્રભુ પિતાની સમાન દંડ આપીને હિત કરે છે તેથી ભગવદાશ્રયવાળાઓએ પોતાનો દંડ થાય તો પણ તે (દંડ)ને અનુગ્રહરૂપ માનવો જોઈએ. (૧૭–૧૮)

વિવેચન.—પોતાના અંગીકૃત જીવોનો નિર્વાહ પ્રભુ સ્વતઃ જ કરે છે પરન્તુ જીવ આ વાત જાણતા નથી, કારણકે તેઓ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે શ્રીબાલબોધ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે કે–અર્થ—'જીવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે" શ્રીઠાકોરજી નિજ અંગીકૃત જીવોનો નિર્વાહ પ્રથમથી જ કરતા આવ્યા છે, કરે છે અને કરશે જીવને એક ક્ષણ પણ દુઃસંગ પ્રાપ્ત થાય તો મન તે ક્ષણમાં કંઈ જુદું જ થઈ જાય. તેથી નિર્વાહ તો પ્રભુ કરે ત્યારેજ થાય છે (૧૭) જેમ માતાપિતા અજ્ઞાની બાળકોની રક્ષા અગ્નિજલાદિથી દંડ આપીને પણ કરે છે, તેમ પ્રભુ અંગીકૃત ભક્તોની રક્ષા, તેમની ભૂલ થાય ત્યારે દંડ કરીને પણ કરે છે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી પોતાની ભૂલ સમજતો નથી પણ પ્રભુ તો દંડ એવા ઉદ્દેશથી કરે છે કે પુનઃ તેવી ભૂલ જીવ કરતો અટકે, શ્રીનન્દરાયજીને પણ અગ્નિહોત્રપૂજનરૂપ અન્યાશ્રયમાંથી નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ સર્પદંશરૂપ દંડ આપ્યો, તેથી ભગવદીયે પોતાને દુઃખ થાય એમાં પણ ભગવદનુગ્રહજ સમજવો, શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે.—અર્થ—હેપ્રભુ! આપ અમને આપના નિજજન સમજી દંડ આપશો તો તે દંડ અમને ઇષ્ટ જ છે જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે આપ અમને આપના માનીને જ દંડ દેશો!' આ પ્રકારે દંડ પણ કૃપારૂપજ છે, તેથી આશ્રય ન ત્યજવો.

मूलम् —दण्डदानं स्वकीयेषु परकीये ह्युपेक्षणम् ।

आर्तिरेवात्र सततं भाव्या कृष्णपरोक्षतः ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ।—પ્રભુ સ્વકીયજનોને દંડ આપે છે અને પારકાની ઉપેક્ષા કરે છે અત્ર સતત આર્તિજ કર્તવ્ય છે કારણકે શ્રીકૃષ્ણ પરોક્ષ છે વિવેચન.—જે ભક્તને પ્રભુ પોતાનો કરે છે તેને જ દંડ આપે છે અને જે સંસારમાં આસક્ત પ્રવાહી સૃષ્ટિ છે

તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને દણ્ડ આપતા નથી, પણ ઉલટાં લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિકમાં વધારે ને વધારે આસક્ત કરે છે, દણ્ડ રક્ષણને અર્થે છે. લૌકિકમાં પણ તેમજ છે જે પોતાનું હોય તેને જ દણ્ડ આપી રક્ષવામાં આવે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા થાય છે. રાસપચાધ્યાયીમાં આર્ત્તિને અર્થે પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા હતા તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ટેરા છે, તે આર્ત્તિ વધારવાને અર્થે છે. આર્ત્તિ વિના પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરતા નથી

मूलम्ः–अत्र भक्तार्त्तिदृष्ट्यैव मुदितो हि हरिर्भवेत्।

सङ्गो भाववतामेव भाववृद्धिर्यतो भवेत् ॥ २० ॥

શબ્દાર્થઃ—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ ભકતોની આર્ત્તિયુકત દૃષ્ટિથી જ પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવયુક્ત વૈષ્ણવોનો જ સગ કરવો કે જેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય

વિવેચન.—જેમ જેમ ભકત આર્તિક્લેશ વધારે અને વધારે કરતો જાય છે તેમ તેમ તે ભકતને જોઈને ભગવાન્ વધારે અને વધારે પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવયુકત ભગવદીયનો સંગ કરવો કે જેથી ભાવ સત્વર વૃદ્ધિ થાય.

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે –" જ્યારે પ્રભુ નિજ ભકતોને તાપકલેશથી પીડાતા જુએ છે ત્યારે પોતે કૃપાયુકત થાય છે અને ત્યારે જ હૃદયમા સ્થિત થયેલો સર્વ નિજ–આનન્દ બહાર નીકળે છે."

मूलम्ः–व्याघ्रस्याग्रे यथा देही तथा दुःसङ्गतो बिभेत् ।

दुःसङ्ग एव भावस्य नाशकः सर्वथा मतः ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ—જેમ વ્યાઘ્રની પાસે જીવ ભય પામે છે તેમ દુસંગથી ભય રાખવો. દુસંગ જ સર્વથા ભાવનો નાશક છે એમ માનવુ (૨૧) **વિવેચનઃ**—જેમ વાઘની પાસે શરીરનો નાશ જ થાય છે તેમ દુંસગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે તેથી તેની રક્ષા કરવી

मूलम्–दुःसङ्गतश्च्युताः सर्वे श्रुता हि भरतादयः ।

दुःसङ्गान्निजदोषाभ्यामभूद् भीष्मो बहिर्मुखः ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થઃ—દુસગથી ભારતાદિક સર્વે અધોગતિ પામ્યા છે એવું શ્રવણ થાય છે. દુંસગ તથા અન્નથી ઉત્પન્ન થયલા દોષોને લીધે ભીષ્મ બહિર્મુખ થાય છે (અર્થાત્–શ્રી ઠાકોરજીની સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા !) [૨૨] **વિવેચનઃ**—અનેક જીવો દુસંગથી ભગવદ્ધર્મમા પડયા છે, શ્રીભાગવતમાં ભરતને મૃગના સગથી જન્મનો અન્તરાય (મોક્ષમાં) થયો હતો, અને ભીષ્મ પિતામહ જેવા ભગવદીયને પણ દુર્યોધનના દુષ્ટ અન્નના ભક્ષણને લીધે એવો દોષ પ્રાપ્ત થયો કે એવા [ભીષ્મ] ભકતને પણ શ્રીભગવાન્‌ની સામે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! આ પ્રકારે દુસગ તથા દુષ્ટ–અન્ન ભક્ષણાદિ દોષથી ભગવદીયોનો અધ:પાત થાય છે તો આધુનિક જીવોની દુર્દશા થાય એમાં તો શું કહેવું ? (૨૨)

मूलम्ः—लौकिकाभिनिवेशात्तु मनोनिष्कासनं सदा ।

अलौकिकस्तु तद्भावस्तेनापि च विनश्यति ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ—લૌકિકમાં અભિનિવેશ–આવેશ (કરવા)માંથી મનને જુદા દૂર કહાડવા રહેવું જોઈએ, કારણ લૌકિકમાં આવેશ થવાથી અલૌકિક ભાવ પણ નાશ થાય છે, (૨૩)

વિવેચના—જ્યાં જ્યાં લૌકિકમાં મન આસક્ત થાય તે સર્વેને દુઃસંગ જાણવો અને તેને તજી ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી લૌકિકથી ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ થાય તો જ ભાવ રહે છે

मूलम्—वैराग्यपरितोषौ च हृदि भाव्यौ निरन्तरम्।

तदभ्यासात्तु मनसः कदाचिन्निर्गतिस्ततः ॥ २४ ॥

कामाभावाय वैराग्य चिन्त्य चेतसि सर्वथा ।

परितोषस्त्वलोभाय भक्तौ तावेव बाधकौ ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ—હૃદયમાં નિરન્તર વૈરાગ્ય અને સન્તોષની ભાવના કરવી કારણ કે એમના અભ્યાસથી કોઈક દિવસે મન લૌકિકમાંથી નિવૃત્ત થશે. [૫] કામના અભાવને અર્થે વૈરાગ્યનું ચિત્તમાં સર્વથા ચિન્તન કરવું, અને સન્તોષ તો લોભના અભાવને અર્થે રાખવો કારણ કે એ ઉભય જ ભક્તિમાં બાધક છે વિવેચન—દુઃસંગ દોષનો નાશ કરવા વૈરાગ્ય અને સર્વ પ્રકારે સંતોષ—આ ઉભય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા. સર્વ લૌકિક વિષય તથા દેહસમ્બન્ધી પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય રાખવો અને સહેજમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થોથી મનમાં સન્તોષ રાખવો. આમ અભ્યાસ રાખવાથી દુઃસંગથી બચી શકાય છે મનમાં દૃઢ વૈરાગ્ય રાખવાથી કામાદિક વિષયનો નાશ થાય છે અને સન્તોષથી લોભનો નાશ થાય છે આ ઉભય દોષ ભક્તિમાર્ગમાં બાધક છે, તેથી એમનો ત્યાગ કરવા વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવા. ૨૪–૨૫

मूलम्—कामेनेन्द्रियवैमुख्यं लोभे पाखण्डसम्भव ।

क्रोधस्तु मध्यपातित्वान्महाबाधक ईर्यते ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ—કામથી ઇન્દ્રિયો વિમુખ થાય છે લોભમાં પાખંડનો સમ્ભવ થાય છે ક્રોધ મધ્યે પડતો હોવાથી મહાબાધક ગણાય છે વિવેચન—કામ પ્રકટ થવાથી વિષયાદિક કરવામાં આવે અને તેથી સકલ ઇન્દ્રિયો શ્રીભગવાનથી તથા ભગવદ્ધર્મથી બહિર્મુખ થઈ જાય છે ઇન્દ્રિયોનો વિષયમાં આવેશ થાય છે, અને લોભ હૃદયમાં હોય તો તેથી પાખંડ પ્રકટ થાય છે સન્યાસનિર્ણયનામના ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—અને પોતે વિષયથી આક્રાન્ત થઈ કાંઈ કરી પાખંડી થાય છે, આ પ્રકારે કામ પ્રાપ્ત ન થવાથી ક્રોધ થાય છે તેમજ લોભ સિદ્ધ ન થાય તો પણ ક્રોધ ઉપજાવે છે ક્રોધ પછી મોહ થાય છે આ પ્રકારે અષ્ટપ્રહર લૌકિકમાં આવેશ કરવાથી દૈન્યનો નાશ થાય છે

मूलम्—यतो मार्गीयसर्वस्वदैन्यभावविनाशकः ।

दैन्य सर्वेषु कार्येषु कृष्णसेवाकथादिषु ॥ २७ ॥

बीज यथा मन्त्रशास्त्रे तद्युक्तमखिलं भवेत् ।

तदभावे न सेवादि सकलं पुष्टिसाधकम् ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્રોધ, પુષ્ટિમાર્ગના સર્વસ્વરૂપ દૈન્યનો નાશ કરનારો છે તેથી મહાબાધક છે. જેમ મન્ત્રશાસ્ત્રમાં બીજયુકત મંત્રોજ ફલ આપી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાદિક સર્વ દૈન્યયુકત હોય તો ફલદાન કરી શકે છે, દૈન્યનો અભાવ હોય તો સેવાદિક સર્વ પુષ્ટિને (ભગવદનુગ્રહ) સિદ્ધ કરતા નથી. (૨૭–૨૮) **વિવેચનઃ**— દૈન્યભાવ આ પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વસ્વ છે. તેનો નાશ કરનાર ક્રોધ છે તેથી ક્રોધનો નિશ્ચય ત્યાગ કરવો. સર્વ કાર્ય વિષે દૈન્ય રાખવું, તેના ઉપાયમા શ્રીકૃષ્ણની તનુજા તથા વિત્તજા સેવા પ્રીતિ પૂર્વક કરવી અને શ્રીકૃષ્ણની કથા શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રંથોમાંથી શ્રવણ કરવી. મંત્રશાસ્ત્રમાં ૐ, હ્રીં, શ્રીં, ક્લીં, ક્ષ્રૌં, ઐં ઇત્યાદિક બીજ હોય છે અને તે વિનાના મંત્રો જપવાથી કશું ફલ થતુ નથી એવી જેમ તે શાસ્ત્રની મર્યાદા છે, તેમ સેવામાં દૈન્યભાવ વિના કંઇ પણ ફલ થતું નથી તેથી દૈન્યપૂર્વક સેવા કરવી. (૨૭–૨૮)

मूलम्ः—तस्माद्रक्षेत् प्रयत्नेन दैन्यं भक्तियुतो नरः ।
दैन्येन गोपिकाः सिद्धाः कौण्डिन्योऽपि परोक्षतः ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી ભકિતયુકત નરે (જીવે) પ્રયત્નથી દૈન્યનું રક્ષણ કરવુ જોઈએ દૈન્યથી ગોપીજન પણ સિદ્ધ થયા અને કૌણ્ડિન્ય ઋષિ પણ પરોક્ષથી સિદ્ધ થયા છે,

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે યત્નપૂર્વક દૈન્યની રક્ષા કરવી. એમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે દૈન્યવડે કૌણ્ડિન્ય બ્રાહ્મણે અનન્ત ! અનન્ત ! રટયા કર્યુ તેથી એમને પણ સિદ્ધિ થઈ. આમ શ્રીઆચાર્યજીએ સંન્યાસનિર્ણયગ્રંથમા કહ્યુ છે કે—**અર્થાત્**:—"કૌણ્ડિન્ય ઋષિ અને ગોપીજન ભક્તિમાર્ગના ગુરુ છે. તેમણે કરેલું સાધન તે જ સાધન છે. ભાવ, ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે અન્ય કોઇ સાધન નથી' આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુ ગોપીજન છે અને મર્યાદામાર્ગના ગુરુ કૌણ્ડિન્ય બ્રાહ્મણ છે. તેમણે આદરેલા પ્રકારનો ભાવ વિચારી દૈન્ય જ ભક્તિભાવમા કારણ છે એમ જાણવુ.

मूलमः—फलमत्र हरेर्भावो विरहात्मा सदा मतः।
रसात्मकत्वात्तद्रूपे सर्वलीलासमन्वितः ॥ ३० ॥
स्वरूपे तस्य सततं साक्षात्कारो विशेषतः ।
युगपत्सर्वलीलानामनुभूतिः प्रजायते ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ.—વિરહાત્મક રૂપમાં રસાત્મકપણું છે તેથી સર્વલીલારહિત જે પ્રભુનો સદા વિરહાત્મક ભાવ છે તે જ અત્ર ફલરૂપ ગનાય છે આ વિરહાત્મક ભાવના સ્વરૂપમાં નિરન્તર વિશેષત સાક્ષાત્કાર થાય છે કારણકે સર્વલીલાનો અનુભવ એમાં એકી વખતે થાય છે [૩૦–૩૧] **વિવેચનઃ**—આ પુષ્ટિમાર્ગમા હરિમા ભાવ રહે એજ ફલરૂપ છે. તેથી વિરહાત્મક મન થઇ રહે છે કારણ કે સંયોગના અનુભવમાં પ્રભુ અન્ત.કરણગામી નથી, બહારની સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેહનો વિનિયોગ પ્રભુમાં થાય છે વિપ્રયોગમાં અન્ત.કરણમા સર્વ સિદ્ધ થાય છે તેથી વિપ્રયોગભાવ હૃદયમા રાખવો એજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધિ છે. સંયોગમાં તો જયાં સુધી દર્શન થાય ત્યાં સુધીજ સુખ છે. પણ વિપ્રયોગમાં રસાત્મક

પુરુષોત્તમનો સર્વલીલાસયુક્ત અનુભવ સર્વત્ર થાય છે વિપ્રયોગભાવ એટલે જ સર્વ પરિ છે કે તેમાં પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર સર્વસ્થળે થાય છે વિપ્રયોગની લીલાના ભાવમાં મગ્ન થવાથી સર્વત્ર સાક્ષાત્ લીલાસહિત સ્વરૂપનું દર્શન થયા કરે છે, તેથી તેનું સુખ સંયોગના સુખ કરતાં અધિક છે એકી વખતે સર્વ લીલાનો અનુભવ સાથે થવાને અર્થે ભાવે વ્રજભક્તોનો ભાવ વિચારવો એટલે કે પ્રભુ ગાયો ચરાવવા પધારતા હતા ત્યાં વ્રજભક્તો વિપ્રયોગની જેવી ભાવના કરતા તેવી ભાવના કરવી, અને પછી સંધ્યાસમયે પ્રભુ વનમાંથી પાછા પધારતા ત્યારે વ્રજભક્તો જેવો ભાવ કરતા તેવો ભાવ વિચારવો આ પ્રકારે વિપ્રયોગમાં બંને લીલાના ભાવનો અનુભવ થઈ શકે છે (૩૦-૩૧)

मूलम् —एवं विज्ञाय मनसा पुष्टिमार्गे विभावयेत्।

प्राप्तिं श्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः ॥ ३२ ॥

अतः स एव सततं सर्वभावेन सर्वथा।

सुधीभिः कृष्णरसिकैः शरणीक्रियतां सदा ॥ ३३ ॥

શબ્દાર્થ—એમ જાણીને મનથી પુષ્ટિમાર્ગની ભાવના કરે તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના પ્રસાદથી (ફળની) પ્રાપ્તિ થાય તેથી નિરંતર સર્વભાવથી નિશ્ચય શ્રીકૃષ્ણના રસને જાણનારા બુદ્ધિમન્ત પુરુષોએ સર્વદા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આશ્રય (શરણ) સ્વીકારવો. (૩૧-૩૩) વિવેચન—ઉપર વિપ્રયોગ આદિનો પ્રકાર કહ્યો. તેનો અનુભવ જે પ્રકારે થાય તે હવે કહે છે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે પોતાના મનની ભાવના અન્યથા કરવી નહિ એ પ્રકારે ભાવના કરતાં કરતાં જ નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગની સિદ્ધિ થાય છે.

અર્થ — અધિકારીઓથી સારીરીતે જેમના ચરણકમળનું સ્વરૂપ મન સેવવા યોગ્ય છે એવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે—એમ શ્રીગુસાંઈજીએ સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ કહ્યું છે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમળની રજને સેવનાર પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તજનને શ્રીકૃષ્ણાધરામૃત ફળની સિદ્ધિ થાય છે તેથી નિરન્તર એમના આશ્રયપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના સર્વથા કરવી મનમાંથી છળકપટનો ત્યાગ કરી હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણચરણનું શરણ સ્વીકારનારને તથા શ્રીકૃષ્ણરસમાં રસિક હોય એવા શુદ્ધ ભક્તજનને તથા દૈન્યથી નિર્મળ મન થનારને પુષ્ટિમાર્ગીય ફળની નિશ્ચય પ્રાપ્તિ થાય છે (૩૨)

इति श्रीहरिरायप्रभुविरचितं [illegible] शिक्षापत्रं [illegible] समाप्तम् ॥ ३४ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૫ મું

ઉદ્દેશ—ભગવદીયોને વિજાતીયનો સંગ અને સજાતીયના સંગ મહાદુઃખકારક છે એ બન્ને મન પ્રાપ્ત થયા છે। શ્રીભગવાનનો દ્વેષ કરનાર જન તથા નામ સમાન છે જેમ નરકાગાર મહાઅસુરીય પરીક્ષિતને કહ્યો તેમ ભગવાનનો દ્વેષ કરનાર દુઃખી પુરુષ દુઃખ આપનારો ભગવદીયોને દુઃખ આપે છે અર્થાત્ દ્વેષ કરનાર જનો ત્રણ પ્રકારના હોય છે (૧) આ માર્ગના અનધિકારી (૨) આસુરીમાં અનધિકારી જનો સાથ સુખ તેમજ વિષયીન સાંભળવા હોય છે (૩) શ્રીનાથજીના મહાપુરુષના જનો નવું[illegible]

સમાન હોઇ કોઇ પણ ઔષધથી પ્રીતિયુક્ત થતા નથી. તેવા જનોને આસુરી ગણી તેમનો સંગ આસુરાવેશ ઉત્પન્ન કરશે એમ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો. ઉપર વિપ્રયોગભાવ સર્વોપરિ છે એમ સિદ્ધ કર્યું એમા સાધન કૃપા વિના કઇ નથી. પરન્તુ એ વિપ્રયોગ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દુઃસંગાદિ અનેક પ્રતિબન્ધથી દૂર રહીએ તેથી હવે પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક દોષ કયા કયા છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

मूलम्ः—तदीयानां महद्दुःखं विजातीयेन सङ्गमः ।
संभाषणं सजातीयैरसङ्गो भाषणं च न ।
तदेतदुभयं जातं ममैवाद्य स्वभाग्यतः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—વિજાતીય બહિર્મુખનો સંગ અને તેની સાથે ભાષણ તેમજ સજાતીય એટલે ભગવદીયનો સંગ પણ નહિ, અને તેથી સાથે ભાષણ પણ નહિ—આ બન્ને મને મારા ભાગ્યથી હવે પ્રાપ્ત થયા છે !! (૧) **વિવેચન**:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે આ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને એક મહાદુઃખ છે, તે એ કે વિજાતીય એટલે અન્યમાર્ગીયનો સંગ અને એતન્માર્ગીય સંગનો અભાવ. આ દુઃખ અન્યને શું પણ મને પોતાને આવી પડ્યું છે ! તેથી મને મહાદુ.ખ થાય છે. જેમ વ્રજભકતોને શ્રીકૃષ્ણની કથાવાર્તામાં પ્રતિબન્ધ કરનાર સંગ દુઃખદાયી લાગતો અને જેમ તે સર્વે ભકતો એકત્ર થઇ આનન્દપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની લીલા–વાર્ત્તાનું સ્મરણ કરી પરમાનન્દ પ્રાપ્ત કરતા, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઇ ભગવલ્લીલા વાર્ત્તા કરવી અને વિજાતીયનો સંગ તથા તેની સાથે ભાષણ પણ બાધકરૂપ છે એમ સમજવું જેનો સંગ અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે તે ભગવદીયો દુર્લભ છે અને જેનો સંગ ત્યાજ્ય છે એવા દશેદિશાથી આવી મળે છે એવો વિરોધ પ્રાપ્ત થયો છે !!

मूलम्ः—दुःखान्तरं तु ज्ञानेन भक्त्या वापि निर्वतते ।
लौकिकं विषयप्राप्त्या न हि दुःसङ्गजं क्वचित् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દુઃખ તો જ્ઞાનથી કે ભક્તિથી પણ નિવૃત્ત થાય છે. (શબ્દાદિક વિષય ન પ્રાપ્ત થવાથી ઉદ્ભવેલું) લૌકિક દુઃખ વિષયની પ્રાપ્તિથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કદાપિ નિવૃત્ત થતું નથી. (૨) **વિવેચન**—અન્ય સર્વે પ્રકારના દુ.ખ નિવૃત્ત કરવાના ઉપાય છે—જેમકે જ્ઞાન ભક્તિ ઇત્યાદિ લૌકિક વિષયાદિકની અપ્રાપ્તિથી ઉદ્ભવતું દુઃખ તે તે વિષયની પ્રાપ્તિથી દૂર થાય છે. પણ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુ.ખ કશાથી દૂર થતું નથી તેથી વિષયના સંગી બહિર્મુખનો સંગ ત્યજવો. (૨)

मूलम्ः—दुष्टानां दुर्वचोबाणैर्भिन्नं मर्मणि मद्वपुः ।
न क्वापि लभते स्वास्थ्यं समाहितमपि स्वतः ॥ ३ ॥
इदानीं तु जनाः प्रायो दुःसङ्गपदवीं गताः ।
शुद्धं मनः कलुषितुं क्षणेनातिविचक्षणाः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—દુષ્ટજનના દુર્વચનના બાણથી મારૂં શરીર મર્મ ભાગ પર્યન્ત ભેદાયું છે !! સ્વત એનું સમાધાન થયા છતાં એ શરીરને કોઈ પણ રીતે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતી નથી !! હવે તો મનુષ્યો ઘણું કરીને દુઃસંગ પામીને પડેલ્યા છે અને શુદ્ધ મનને મલિન કરવામાં અતિવિચક્ષણ (ચતુર) છે !! વિવેચન—દુષ્ટજનના દુર્વચનો મ્હારાં મર્મ ભેદે છે એવો દુઃસંગ મને પ્રાપ્ત થયો છે કે મને સ્વરૂપ પણ ધીરજ રહેતી નથી !! અષ્ટપ્રહર દુઃસંગ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે " દુઃસંગથી વૈષ્ણવ નિશ્ચય દુઃખ પામે છે " એવો દુઃસંગ તો મળે છે જ ! લોકો પણ એવા દુષ્ટ થઈ ગયા છે કે શુદ્ધ મનને મલિન કરવામાં પોતાનું ચાતુર્ય વાપરે છે. (૩-૪)

मूलम्ः—गृहस्थितस्य व्यावृत्तियुतस्य न हि तादृशाम् ।

सङ्गो वारयितु शक्यो व्यावृत्तेर्विनिरोधत ।

अव्यावृत्तौ न विश्वासदार्ढ्यं येन तथा कृति ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—જે જન ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે છે જે વ્યાવૃત્તિયુક્ત છે તેનો એવા લૌકિકજનનો સંગ નિવૃત્ત કરવાનું પરવડતું નથી કારણ કે તેમ કરવાથી વ્યાવૃત્તિનો વિશેષત નિરોધ થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિમાં દૃઢ વિશ્વાસ નથી તેથી જ આવી કૃતિ થાય છે (૫)

વ્યાવૃત્તિ=ઉદરપોષણાર્થ વૃત્તિ, ધન્ધો રોજગાર. અવ્યાવૃત્તિ=ધન્ધા રોજગાર ન હોય એવો સમય

વિવેચન—ગૃહસ્થને વ્યાવૃત્તિ વિના કેમ ચાલે ! પરદેશમાં મનુષ્યોનો સંગ તો કરવોજ પડે, તેમાં બહિર્મુખ પણ આવી મળે એ સર્વ દુઃસંગ વ્યાવૃત્તિ ન કરીએ તો જ દૂર થાય. આ પ્રકારે વ્યાવૃત્તિમાં દુઃસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને અવ્યાવૃત્ત થવાનું સામર્થ્ય નથી. તો ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી માર્ગ બતાવે છે કે—અર્થઃ—અવ્યાવૃત્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન, સેવા તથા શ્રવણ કીર્તનાદિકથી કરવું એ માર્ગ ઉત્તમ છે પણ અવ્યાવૃત્તિ બનાઈ ન બને અને વ્યાવૃત્તિ કરવીજ પડે તો પોતે કહે છે કે વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ ચિત્તને શ્રવણાદિકથી હરિમાં પરોવવા સદા યત્ન કરવો.'

मूलम्—भगवद्द्वेषिसा यात स तु तक्षक एव हि ।

यथा विप्रार्भकवचःप्रेरित· क्रोधमूर्छित ॥ ६ ॥

अदशत्स समागत्य महाभक्त परीक्षितम् ।

तथा दुर्जनवाक्यैकप्रेरितो ह्यतितामस ॥ ७ ॥

अवज्ञया दुर्वचनैरधिक्षेपेण मामयम् ।

दुष्कर्मा भौतिको दुष्ट स साध्य सत्क्रियोक्तिभि ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવાનના દ્વેષપણાને પ્રાપ્ત થયેલો જે તો તક્ષકનાગ જ છે જેમ બ્રાહ્મણના બાળક (શૃંગીઋષિ) એ મોકલેલો અને ક્રોધથી મૂર્છિત (જ્ઞાનરહિત) થયેલો એવો જે તક્ષક તે આવીને મહાભક્ત એવા પરીક્ષિત રાજાને ડસ્યો, તેમ દુર્જનના દુર્વચનોએજ મોકલેલો એવો તમોગુણી આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર પુરુષ મને નિન્દા; દુર્વચન અને તિરસ્કારથી

સે છે. એ આધિભૌતિક દુષ્ટ છે અને એ સારી ક્રિયા અને સારા વચનોથી સાધ્ય છે (૬-૭-૮)

વિવેચન:—ઉપર વ્યાવૃત્તિથી દુઃસંગરૂપ દોષ કહ્યો હવે કાલદોષ બતાવે છે. આ કાલ ભગવદ્ધર્મમા મહાબાધક છે બ્રાહ્મણના બાલકે ક્રોધયુક્ત થઇ પરીક્ષિત્ રાજાને શાપ આપ્યો એ કાલદોષનું જ કાર્ય છે. રાજા પરીક્ષિત ભગવદ્ભક્ત હતો, ભગવદ્ધર્મોમાં ચતુર હતો. એ ભક્ત હોઇ એની રક્ષા ભગવાને ગર્ભમાં કરી હતી. તોપણ તેને કલિયુગના કાલ દોષથી દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. એ સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે કે-"ब्राह्मणं मत्यभूद् ब्रह्मन् मत्सरो मन्युरेव च" અર્થઃ—શમીક ઋષિએ આદર સન્માન કર્યું તેથી રાજાએ બ્રાહ્મણ તરફ મત્સર તથા ક્રોધ થઇ આવ્યો એ દોષ બુદ્ધિ કલિકાલના દોષથી થઈ એ દુર્બુદ્ધિથી રાજાએ મૃત સર્પને લઇ શમીકઋષિના કણ્ઠે વીંટાળી દીધો. શમીકઋષિના પુત્રે આ વાર્ત્તા સાંભળી શાપ આપ્યો કે 'તક્ષક સર્પ સાત દિવસમા દંશ કરશે'[1] મહાભક્ત એવા પરીક્ષિત્ રાજાની બુદ્ધિ પણ કલિકાલના દોષથી ભ્રષ્ટ થઇ !!

કલિકાલમા દુષ્ટ થયલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ જીવોમાંથી આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રકારે દુષ્ટ જીવો તો કોઇ પણ સમય ભગવદ્ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય. પરન્તુ આધિદૈવિક દુષ્ટ જીવો તો કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં આવતા નથી, તેથી એમનો સંગ સર્વથા ત્યજવો. જે અનેક દુર્વચન કહે, અજ્ઞાનથી થઇ અવજ્ઞા કરે. દુર્વચન કહી અન્યના મન વિક્ષિપ્ત કરે, અને જે શરીરથી દુષ્ટ કર્મ કરે તેને ભૌતિક દુષ્ટ સમજવો. એવો ભૌતિક દુષ્ટ પણ ભગવદીયના સંગથી અને ભગવત્સેવાથી પોતાના મનનો વિક્ષેપ દૂર કરે છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે (૬-૭-૮)

मूलम्:--आध्यात्मिको ज्ञानशून्यो ह्यन्यथाज्ञानवानपि ।
कष्टसाध्यः कदाचित्स तत्त्वबोधेन शुध्यति ॥ ९ ॥
प्रीतिशून्यो महादुष्टः स न साध्यः कथंचन ।
यथा नपुंसको नैव ह्यौषधैः पुरुषो भवेत् ॥ १० ॥
यथा त्रिदोषग्रस्तो न कथंचिदपि जीवति ।
प्रीतिशून्यो नीरसश्च न तथा श्रवणादिभिः ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ.—જ્ઞાનશૂન્ય અને અન્યથા જ્ઞાનવાળો એટલે કે વિપરીત જ્ઞાનવાળો એ આધ્યાત્મિક દુષ્ટ કહેવાય છે અને તે કષ્ટસાધ્ય છે પણ કોઇ દિવસ તત્ત્વબોધથી તે શુદ્ધ થાય છે પ્રીતિશૂન્ય હોય તે મહાદુષ્ટ સમજવો તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી જેમ

---

૧ જો કે પરીક્ષિત્ રાજા મહાભકત હતા અને જ્યારે ભગવાને એમની રક્ષા ગર્ભમાં પણ કરી હતી ત્યારે ભગવાને તક્ષકસર્પના દંશ સમયે કેમ ન કરી ? એમ શંકા થાય તો સમાધાન એ છે કે પરીક્ષિત્ દ્વારા કેટલુંક કાર્ય ભગવાનને કરાવવું હતું તે કરાવ્યું અને પછી શ્રીભાગવતની પ્રવૃત્તિ લોકમાં કરાવવી હતી તેથી શાપના નિમિત્તે તેને સ્વલ્પ સમયમાં મોક્ષ આપે એવું શ્રીમદ્‌ભાગવતનું શ્રવણ શ્રીગંગાજીના તટપર બેસાડી શ્રીશુકદેવજીદ્વારા કરાવ્યું આ પ્રકારે શ્રીમદ્‌ભાગવતની કથાનો લોકમાં પ્રચાર કર્યો

નપુંસક ઔષધથી પુરુષ થતો નથી, જેમ ત્રિદોષથી પીડાતો જન કોઈ પણ પ્રકારે જીવતો નથી, તેમ તે જીવ પ્રીતિશૂન્ય છે નીરસ [રસ વિનાનો] છે તે શ્રવણાદિકથી સિદ્ધ થતો નથી.

વિવેચન.—આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જ્ઞાનથી શૂન્ય હોઈ સર્વ કાર્ય અજ્ઞાનથી કરે છે એટલે જ્યારે કોઈ જ્ઞાનવાન્ મહાભગવદીય જન મળે અને જો એવાના સત્સંગમાં બહુ દિવસ રહે તો એ ભગવદીય એવા દુષ્ટને પણ અનેક પ્રકારે સમજાવી શુદ્ધ કરી શકે. જે જીવ પ્રીતિરહિત હોય છે તે આધિદૈવિક દુષ્ટ કહેવાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી તેને કોટિકલ્પ પર્યન્ત સત્સંગ મળે અને ગમે તે પ્રકારે જ્ઞાન આપવામાં આવે તો પણ તેની કંઈ પણ અસર તેના હૃદયમાં થતી નથી એ તો કેવલ પ્રવાહમાં જ આસક્ત રહે છે એવા પ્રવાહી જીવનું મન આસુરી હોઈ ભગવાનમાં તથા ભગવદ્ધર્મમાં કદાપિ લાગતું નથી કરોડો ઔષધથી નપુંસક પુરુષત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેજ પ્રકારે આધિદૈવિક મહા દુષ્ટનું મન ભગવત્સમ્બન્ધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતું નથી કફ, પિત્ત અને વાત એ ત્રણ દોષ કુપિત થયા હોય તેનો જીવ ઔષધથી બચાવી શકાતો નથી તેમ ભક્તિરસરહિત મહાદુષ્ટને ગમે તેટલી ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરાવે તોપણ તેના હૃદયમાં સ્વલ્પ પણ ભગવદ્ભાવ ઉત્પન્ન કરી જતો નથી પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—

અર્થ:—"એ પ્રવાહી જીવ ચર્ષણી કહેવાય છે ચર્ષણી જીવો સર્વે સર્વ માર્ગમાં ભ્રમણ કરે છે એક ક્ષણમાત્રમાં સર્વ માર્ગ ભમે છે તો પણ તેમની રુચિ કોઈ પણ સ્થલે થતી નથી " એ વચનાનુસાર પ્રીતિશૂન્ય જીવ પ્રવાહી આસુરી જીવસમાન જન્મોજન્મ સંસારમાં આસક્ત રહે છે કુંભનદાસજીએ ગાયું છે ' કૃષ્ણપ્રતાપ દેખિયત આપને લાખ અરુમસાર જ્યોં ભેદે ન તોય ' જેમ કાળા પત્થરને હજારો વર્ષ પર્યન્ત જળમાં નાખી મૂકીએ પણ બહાર કહાડીએ કે તરત સૂકાઈને જેવો હતો તેવો થઈ જાય છે તેમ પ્રીતિશૂન્ય આધિદૈવિક મહાદુષ્ટ આ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રતાપ દેખે અને શ્રવણ સાંભળે પરન્તુ તે કદીએ પોતાના હૃદયમાં લેશ પણ ભગવદ્ધર્મનું ગ્રહણ કરે નહિ.

मूलम्ः—प्राय स आसुरो जीवो यस्मिन् प्रीतेरसम्भव ।
तादृशैर्नित्यसङ्गेन भवेदासुरभाववान् ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —જેનામાં પ્રીતિનો અસમ્ભવ હોય તેને પ્રાયે કરીને આસુરી જાણવો. એવા આસુરી જીવ સાથે નિત્ય સંગ કર્યાથી આસુરી ભાવવાળા થવાય છે

વિવેચન.—ઉપર જણાવ્યા તેવા મહાદુષ્ટ પ્રીતિશૂન્ય આસુરી જીવમાં પ્રીતિની સમ્ભાવના પણ નથી તેથી એમનો સંગ ત્યજવો. ભગવદીયના સંગ વિના નિત્ય આસુરભાવ ઉદ્ભવે છે જ્યારે તાદૃશીયનો સંગ થાય છે ત્યારે આ આસુરભાવ નિવૃત્ત થાય છે શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ પ્રતિ કહે છે કે ' યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ સ્વાધ્યાય, તપ ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્તિ, દક્ષિણા, વ્રત, યજ્ઞ તીર્થ, નિયમ, યમ—આમાંથી કોઈપણ મને (ભગવાનને) વશ કરી શકતું નથી. જેમ સત્સંગ મને વશ કરી શકે છે તેમ અન્ય કોઈ મને વશ કરવા અશક્ત છે કેમકે સત્સંગ એ સર્વ સંગ અને દુઃખને દૂર કરનાર

છે. સત્સંગથીજ રાક્ષસ, દૈત્ય, પક્ષી, પશુ. ગન્ધર્વ, અપ્સરા, નાગ, સિદ્ધ, ચારણ, ગુહ્યક, વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદાદિ નીચ વા ઉચ્ચ યોનિમાં જન્મ પામેલા સત્સંગથીજ મને પ્રાપ્ત થયા છે.

मूलम्:--दुष्कर्मा कर्मदुष्टः स्यात् ज्ञानदुष्टोऽन्यथाहशिः ।
प्रीतिशून्यो भक्तिदुष्टस्तत्तन्मार्गगतस्त्यजेत् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—દુષ્ટ કર્મ કરનાર કર્મદુષ્ટ થાય છે; વિપરીત દૃષ્ટિવાળો જ્ઞાનદુષ્ટ થાય છે, પ્રીતિથી રહિત જીવ ભક્તિદુષ્ટ થાય છે, જે જે માર્ગમાં આ ત્રણ દોષ હોય છે તે તે માર્ગમાં રહેનારે આ દોષ ત્યજવા [૧૩] વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે દુષ્કર્મ કરનાર જીવને ભૌતિકદુષ્ટ જાણવો અન્યથા (વિપરીત) જ્ઞાવવાનને જ્ઞાનદુષ્ટ જાણવો. આ આ બન્ને દુષ્ટ જીવના સત્સંગથી ભગવદ્ધર્મમાં કદાચિત્ પ્રવેશ પણ કરે, પ્રીતિશુન્ય–ભક્તિરસરહિત જીવને આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જાણવો, એ જીવ કદાપિ ભકતોનો અધિકારી થતો નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીયોએ સર્વથા એનો ત્યાગ કરવો.

इतिश्रीहरिरायजीविरचित पञ्चत्रिंशतितम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ३५ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૬ મું.

ઉદ્દેશ:—વૈષ્ણવોએ ચિન્તા કરવી નહિ વાળી ઝુડીને શુદ્ધ કરેલા ગૃહમાં ઘરધણી રહે છે તેમ ચિન્તાદિકથી રહિત ચિત્તમાં પ્રભુ પધારે છે. નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી ‘કોઈ ચિન્તા પણ કદાપિ ન કરવી’ એમ કહે છે. કલિયુગમાં ધર્મમાર્ગના વિચારમાં કર્તા લિપ્ત રહે છે સંસર્ગનો એટલો બધો બાધ નથી, જો કે શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા–અવૈષ્ણવનો સંગ ન કરવો–એમ છે તોપણ લૌકિક સંકોચ (ન છુટકે) રાખવો. અને તેમની નિવૃત્તિ કરવામાં યત્ન કરવો આપણા મનને મોહ કરે એવી ચિન્તા કરવી નહિ. એવી ચિન્તાથી આયુષ વ્યર્થ જાય છે તેથી ભગવચ્ચરણારવિન્દમા ચિત્તને સ્થાપવું, અને આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતા ત્યજવી. પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે શ્રીહરિની શરણભાવના કરવી શ્રીહરિજ આપણું સર્વ સિદ્ધ કરશે આપણે તો શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન માત્ર કરવાનું છે’ એમ વિચારી મનને ચિન્તાયુક્ત કરવુ. હવે ચિન્તાનિવૃત્તિનો પ્રકાર દર્શાવે છે

मूलम्:--नैव चिन्ता प्रकर्त्तव्या लौकिकी भक्तिमार्गगैः ।
चित्ते चिन्तातुरे कृष्णः कथमाविशतेऽगुणः ॥ १ ॥
यथा गृहे गृहपतिः शुद्धे संमार्जनादिभिः ।
स्वस्थस्तिष्ठत्यन्यथा तु परावर्त्तेत सर्वथा ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ લૌકિકી ચિન્તા ન જ કરવી. જેમ ઘરધણી, લિમ્પન તથા ઝાપટ ઝુપટથો શુદ્ધ થયલા ગૃહમા સ્વસ્થ થઈ રહે છે નહિ તો સર્વથા પાછો ફરે છે તેમ ચિન્તાતુર ચિત્તમાં નિર્ગુણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કેમ આવેશ કરી શકે ?

વિવેચન.—શ્રીહરિરાયજી હવે સર્વ પુષ્ટિમાર્ગીયોને શિક્ષા આપે છે. "હે વૈષ્ણવો તમારે લૌકિક ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! જેનું ચિત્ત ચિન્તાથી વ્યાકુલ છે. તેના હૃદયમાં સકલગુણયુક્ત પ્રભુ કેમ પધારી શકે ? ચિન્તા સકલ દોષની માતા છે જ્યાં ચિન્તા આવે ત્યાં સકલ દોષો આવ્યા, અને જ્યાં હૃદયમાં દોષ આવ્યા ત્યાં સકલગુણસમ્પન્ન પ્રભુ કેમ સ્થિતિ કરે ? સર્વકારણસમર્થ ભગવાન્ આપણે શિર વિરાજે છે તો આપણે શું ચિન્તા હોઇ શકે ? હવે લૌકિક દૃષ્ટાન્ત સ્પષ્ટ કરે છે જેમ લૌકિક વરધણી ઘરમાં રહેતા પહેલા સર્વ મલિનતા દૂર કરી શુદ્ધ કરીને રહે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ, જે વૈષ્ણવનું હૃદયરૂપ ગૃહ શુદ્ધ જુએ છે તેમાં પ્રવેશ કરે છે જ્યાં લૌકિક ચિન્તા જુએ છે ત્યાં પ્રભુ પધારતા નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન કર્યા પછી હૃદયમાં મોહ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, ચિન્તાદિક સર્વને કહાડી નાંખી શુદ્ધ અને શાન્ત હૃદયથી એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરશે ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયમાં પધારે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. ૧-૨

मूलम् –उक्तं च प्रभुभिस्तस्मान्नवरत्ने कृपालुभिः ।
अतोऽन्यविनियोगेऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपि चेत् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થઃ—તે કારણથી કૃપાલુ શ્રીમહાપ્રભુજીએ નવરત્નગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે જો જીવ પોતાનો ભગવાનનો છે તો અન્યવિનિયોગ નિમિત્ત પણ ચિન્તા શી ?

વિવેચન.—જો કોઈ શંકા કરે કે પ્રભુની સેવા-ટહેલ થતી નથી પણ અન્યવિનિયોગ થાય છે—પ્રભુની સેવામાં દ્રવ્યાદિનો વિનિયોગ ન થતાં સ્ત્રીપુત્રાદિની સેવામાં દ્રવ્યાદિનો ઉપયોગ થાય, તો ત્યાં ચિન્તા કરવી કે નહિ ? તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે, શ્રી આચાર્યજીના વચનાનુસાર અન્યવિનિયોગમાં પણ ચિન્તા ન કરવી કારણકે નિવેદન કર્યું ત્યારે પુત્ર, સ્ત્રી તથા ગૃહાદિનું પણ નિવેદન થયું છે જેથી તે પણ પ્રભુનાં થયા છે તેથી તેમને અર્થે દ્રવ્યાદિકનો વિનિયોગ થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી.

मूलम् –धर्ममार्गविचारेऽपि कलौ कर्तैव लिप्यते ।
न संसर्गकृतो दोषस्तथा कलियुगे भवेत् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મમાર્ગના વિચારમાં પણ કલિયુગમાં કર્તાજ લિપ્ત થાય છે કલિયુગમાં સંસર્ગ દોષ થતો નથી વિવેચન—ધર્મમાર્ગની રીતિ વિચારીએ તોપણ ધર્મશાસ્ત્રમાં સર્વત્ર એમ જ કહ્યું છે કે કલિયુગમાં જે દોષ કરે તે જ લિપ્ત થાય છે દોષ કર્તાના સંસર્ગથી અન્યને દોષ લાગતો નથી તેથી આપણા સ્નેહીના દોષથી આપણે લેપાતા નથી જો સમ્બન્ધીઓ ભક્તિની રીત ત્યજી અન્યાશ્રય કરે તોપણ ચિન્તા ન કરવી. એમના સંસર્ગથી આપણને દોષ નથી. એમ જ સમજવું કે જે કરશે તે ભોગવશે એમાં મને શો બાધ છે ? એમ વિચારી આપણે આપણા ધર્મમાં સાવધાન રહેવું (૪)

मूलम् —युगान्तरे तथैवाय पञ्चमत्वेन गण्यते ।
यद्यप्युक्तं निजाचार्यैः स्थेयं नावैष्णवैः सह ॥ ५ ॥

तथापि लोकसंकोचः कर्त्तव्यस्त्वग्रदर्शनैः ।
मनः स्थाप्यं तन्निवृत्तौ समये तन्निवर्त्तनम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—તેમજ અન્યયુગમાં આ કલિયુગ પંચમપણાથી ગણાયો છે યદ્યપિ આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યુ છે કે 'અવૈષ્ણવની સાથે ન રહેવું' તોપણ આગળ (કેમ કર્યાથી સારૂં થશે એમ) વિચાર કરનારાઓએ લોક સંકોચ કરવો. એમની નિવૃત્તિમાં મન સ્થાપવું. સમય આવે અવૈષ્ણવનો સંગ નિવૃત્ત કરવો ૫–૬

વિવેચન—સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, કલિયુગ, એ ચાર યુગોમાં આ વર્તમાન કલિયુગ પંચમ કહેવાય છે-ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, કારણકે આ યુગમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પ્રાકટય છે એ વાત શ્રીગુસાંઈજી સપ્તશ્લોકીમાં કહે છે:—

मायावादिकरीन्द्रदर्पदलनेनास्येन्दुराजोद्गतश्रीमद्भागवताख्यदुर्लभसुधावर्षेण वेदोक्तिभिः ।
राधावल्लभसेवया तदुचितप्रेम्णोपदेशैरपि श्रीमद्वल्लभनामधेयसदृशो भावी न भूतोऽस्त्यपि ॥

અર્થ:—માયાવાદિરૂપ મદોન્મત્ત હાથીના ગર્વ તોડવાને લીધે શ્રીઠાકોરજીના મુખચન્દ્ર[1] રાજથી પ્રકટ થયેલ શ્રીમદ્ભાગવતનામની દુર્લભ[2] સુધાની વૃષ્ટિ[3]–વર્ષણ–કરવાને લીધે વચનથી રાધાવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્થાપવાને લીધે અને એ સેવામાં ઉચિત પ્રેમસહિત ઉપદેશોથી–ભક્તિરસથી પૂર્ણ એવા ઉપદેશોને લીધે પણ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશનાં નામની પણ સમાનતા કરનાર કોઈ થયું પણ નથી છે પણ નહિ અને થશે પણ નહિ.

વળી વધાઈમા પણ કહે છે કે ' एसी भइ न ह्वे हे कबहुं जैसी अब निधि आई ' એમાં જેવો ભાવ છે તેવો ભાવ મનમા રાખવો. દૈવીસૃષ્ટિનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રી આચાર્ય-જીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે. તેથી આ યુગ અન્ય યુગ કરતાં ભિન્ન છે અને તેથી જ આ વર્તમાન યુગને પંચમ યુગ કહ્યો છે. અવૈષ્ણવનો સંગ ન કરવો એમ કહ્યું છે છતાં જો લોકસંકોચ આવી પડે અને અવૈષ્ણવનો ત્યાગ કરવાથી અધિક દુઃખ આવી પડે તો એવો સંસર્ગ કરવો પણ મનને સ્થિર રાખી એ સમ્બન્ધી સત્વર મુક્ત થવાય એમ

૧ ચન્દ્રરાજ એટલે ચન્દ્રનો રાજા, ચન્દ્ર એક છે તો એનો રાજા શીરીતે સમ્ભવે એમ શંકા કરનારનું સમાધાન શ્રીઠાકોરજીની વાણીરૂપ શ્રુતિરૂપા અનેક ભક્ત છે તે ચન્દ્રરૂપ છે અને તેમના ભાવાત્મક આપ છે તેથી એમને ચન્દ્રરાજ કહ્યા છે ૨ યુગલગીતમા ઇન્દ્ર, શિવ, તથા બ્રહ્માને પણ એ અલૌકિક રસનું તત્ત્વજ્ઞાન નથી તેથી એ સુધા દુર્લભ કહેવાય છે. ૩ વૃષ્ટિથી જેમ બીજ ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ આ સુધા–અમૃત વૃષ્ટિ કર્ણદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ભાવરૂપ અંકુર ઉત્પન્ન થાય ૪ વેદ (શ્રુતિ) પ્રતિપાદન કરે છે કે अक्षण्वतां फलमिदं न परं विदाम અર્થ—આંખો તથા અન્ય ઇન્દ્રિયો જેમને પ્રભુએ આપેલી છે તેનુ ફલ તો આ–પ્રકટ ભાવાત્મક, રસાત્મક શ્રીગોપીજનવલ્લભ છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો જેમને છે તેઓએ તો પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ એ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની સેવામા કરવાનો છે અરે ! જો સર્વે ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવા અશક્ત હો તો એક આંખોનો વિનિ-યોગ પ્રભુના દર્શન કરવામા તો કરો ! એથી પરમ ફલ–એ રસાત્મક પુષ્ટિપુરુષોત્તમથી અધિક ફલ--અન્ય કંઇ જ નથી ! કારણ કે અમે ગોપીઓ ઉપનિષદ્રૂપ–શ્રુતિરૂપા–હોઇ મર્વ જાણીએ છીએ !' શ્રીમહાપ્રભુજી આ શ્લોકના શ્રીસુબોધિનીજીમા શુષ્ક જ્ઞાનીઓનો નિરાકાર બ્રહ્મની હીનતા इदम् શબ્દથી સૂચવી સાકાર રસેશ શ્રીકૃષ્ણ–શ્રીગોપીજનવલ્લભનુ જ પરમફલત્વ સિદ્ધ કરે છે.

યત્ન કરવો. સમય આવે એ દુઃસંગથી નિવૃત્ત થઈ પોતાના મનને પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી —સેવા સ્મરણમાં—યોજવું (૫-૬)

मूलम्—तत्काल तत्प्रयत्ने तु रोगस्यैवोद्भवो भवेत् ।
अत कार्यं शनैरेव प्रतिबन्धनिवर्त्तनम् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થઃ—રોગની ઉત્પત્તિને જો તત્કાલ તેના મૂળનું શોધન કર્યા વિના કાઢી દેવામાં આવે તો પુનઃ તે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિ ધીમે ધીમે કરવી (૭) વિવેચન.—કુટુમ્બ લૌકિકાદિકનો સંકોચ આવી પડે તો તત્કાલ એમનો ત્યાગ ન કરવો. તે સમય તેમની સાથે ભળી જવું અને ત્યાગની ભાવના રાખવી. ક્રમશઃ એમનો ત્યાગ કરવો. તત્કાલ ત્યાગ કરવાથી રોગની માફક પુનઃ એના સંસર્ગની વાસના થઈ આવે

मूलम्—वृथा चिन्ता न कर्त्तव्या स्वमनोमोहकारणम् ।
यथा सच्छिद्रकलशाज्जल स्रवति सर्वशः ॥ ८ ॥
तथायु सतत याति ज्ञायते न गृहस्थितैः ।
एवं हि गच्छत्यायुष्ये क्षण नैव विलम्बयेत् ॥ ९ ॥
भगवच्चरणे चेत स्थापनेऽतिविचक्षण ।

શબ્દાર્થ—આપણા મનને મોહનું કારણ થઈ પડે એવી વૃથા ચિન્તા ન કરવી (કારણકે) જેમ છિદ્રવાળા કલશમાંથી સર્વ દિશામાંથી જલ સવી જાય છે તેમ આયુષ નિરંતર ચાલ્યું જાય છે । તે ગૃહસ્થાશ્રમીના જાણવામાં આવતું નથી ! આમ જો આયુષ ચાલ્યું જાય છે તો અતિચતુર વૈષ્ણવે ભગવાનના ચરણારવિન્દમાં પોતાનું ચિત્ત સ્થાપવા એક ક્ષણ પણ વિલમ્બ ન કરવો. વિવેચન—મનના મોહનું કારણ એક વૃથા ચિન્તા જ છે એ નિશ્ચય જાણવું જેમ કલશના છિદ્રમાંથી સર્વ જલ સરી જાય છે તેમ વૃથા ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે, એક ક્ષણ પણ ભગવદ્ધર્મ બની આવતો નથી એકાદશસ્કન્ધમાં રાજા જનકે કહ્યું છે કે ' જીવને મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે; એમ હું માનું છું તેથી આ માનુષ દેહની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી પ્રભુનો આશ્રય કરે તો જ સાર્થક થયું સમજવું ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વૃથા જવા દઈ સંસારમાં ન પડવું એક શ્રીપ્રભુનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આયુષ્ય ક્ષણે ક્ષણે ન્યૂન થાય છે એમ ગૃહસ્થાશ્રમી જીવોએ સમજી ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિબન્ધ કરનાર દુઃસંગી બહિર્મુખોનો ત્યાગ તત્કાલ કરવો એક ક્ષણ પણ વિલમ્બ ન કરવો. ક્યારે દેહપાત થશે તે નિશ્ચય નથી આમ વિચારી પ્રતિબન્ધરૂપ ગૃહકુટુમ્બનો ત્યાગ તત્ક્ષણ કરવો, કારણકે એમના દુઃસંગથી મન વિપરીત અને સંસારયુક્ત થઈ જાય છે એ પ્રતિબન્ધનો ત્યાગ કરી વિચક્ષણ જીવે શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં પડવું એમ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જ્ઞાની તથા મર્યાદામાર્ગીય જીવ પણ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલનું સ્મરણ કરે છે તથી એમનાથી જુદી રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય રીત મુજબ સર્વ ઇન્દ્રિય દેહ, મન વગેરેને શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં વિનિયોજવા.

मूलम्:--शरीरं प्राकृतं तद्धि ह्यनित्यं सर्वथा मतम् ॥ १० ॥
तत्सम्बन्धेऽप्यविद्यातस्ततोहंममतात्मकः ।
संसारस्तत्कृतः सवसम्बन्धोऽपि मृषा मतः ॥ ११ ॥
तत्सम्बन्धकृतं दुःखं नहि मन्तव्यमुत्तमैः ।
प्रतिबन्धनिवृत्त्यर्थे हरिं शरणमाव्रजेत् ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ:—શરીર પ્રાકૃત છે તે પણ સર્વથા અનિત્ય મનાય છે, તેનો સમ્બન્ધ પણ અવિદ્યાથી છે તેથી અહન્તામમતાત્મક સસાર છે. એવા અહન્તામમતાત્મક સસારનો સમ્બન્ધ પણ મિથ્યા છે, તેથી એવા સમ્બન્ધથી થતું દુઃખ પણ ઉત્તમ જીવોએ ગણકારવું નહિ, અને પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણ જવું.

વિવેચન:—હરિના ચરણારવિન્દમાં મન ક્યારે લાગે ? જ્યારે જીવ પોતાના શરીરને પ્રાકૃત જાણે, અને તેથી એવા દેહના પોષણમાં મન લગાડે નહિ, અને ચિત્તપૂર્વક તનુજા તથા વિત્તજા સેવા કરે ત્યારે. શરીરને પ્રાકૃત–પ્રકૃતિનું બનેલું જાણવું, જીવને નિત્ય પ્રભુનો દાસ જાણવો. દેહનો એક દિવસ નાશ થશે એમ સમજવુ. જીવ અને આ. દેહનો સમ્બન્ધ કોઈ કાલમાં (નિત્ય) નથી જીવ અનાદિ કાલથી લક્ષ ચોરાશીમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેમાંના કોઈપણ શરીર સાથે એને સમ્બન્ધ નથી એનું કારણ એ છે કે દેહ પ્રાકૃત પચ-તત્ત્વથી થયો છે. અને જીવ તો સદા એકરસ અખણ્ડ છે, એને અગ્નિ દાહ કરી શક્તો નથી, શસ્ત્રો છેદી શક્તાં નથી, એવો તે નિત્ય છે. પણ એને અવિદ્યાનો સમ્બન્ધ છે, તેથી તે આ શરીરને પોતાનું સમજી રહે છે. જીવને અહન્તા–અહભાવ અને મમતા–આ સર્વ–સ્ત્રી, પુત્રાદિ, દ્રવ્યાદિ મારા–લાગેલી છે, અને તેથી મિથ્યાસસારમાં આસક્ત થઈ રહે છે અહન્તામમતાત્મક સસારમા અવિદ્યાવશ થઈ જીવ દેહને તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર, તથા દ્રવ્યાદિક–જેઓ ખરૂં જોતા એના નથી પણ ભગવાનના છે–તોપણ એમને પોતાના ગણી લે છે, તેથી જ્યારે જીવ પોતાના ' આત્મા, દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, વિત્ત, ઐહિક, તથા પારલોકિક—એ સર્વ ભગવાનના છે, મ્હારા નથી ' એમ સમજે અને એમને ભગવાનને સમર્પિત કરે તથા ભગવત્સેવા–સ્મરણમાં પોતાને તથા પોતાના સર્વસ્વને વિનિયોજે ત્યારે જ એ સસારમાંથી મુક્ત થાય ઉત્તમ ભગવદીયો લૌકિક સમ્બન્ધને ઉત્તમ ગણતા નથી. તેઓ અહન્તામમતારૂપ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણ જાય છે. નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કેઃ—અર્થઃ—જે ભક્તો સ્ત્રી, ગૃહ; પુત્રો, સ્નેહી વર્ગ, પ્રાણ, દ્રવ્ય, આ લોક તથા પરલોક ત્યજી મારે શરણ આવ્યા છે તેમને ત્યજી દેવાને હુ કેમ ઉત્સાહ કરૂં ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યુ છે કે—અર્થાત્ કાયાથી, વાચાથી, મનથી, ઈન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી વા એમને અનુસરેલા સ્વભાવથી હુ જે જે કરૂં છું તે તે સર્વ પર નારાયણ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ)ને અર્થે કરૂં છું એમ પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરવુ,' તે જ સ્કન્ધમાં એમ પણ કહ્યું છે કે " જે ઇષ્ટ કરેલું, જે દાન કરેલું. જે તપ કરેલું, જે વ્રત કરેલું, અને સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, પ્રાણ વગેરે જે સર્વ પોતાના આત્માને

પ્રિય છે તે સર્વને પર–પ્રભુને અર્પણ કરવું" આ વચનાનુસાર પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરવું અને આશ્રય માત્ર એક પ્રભુનો જ કરવો.

मूलम्–भक्तदुःखासहिष्णुस्तु तदैव हि निवर्तयेत् ।
अशक्ये हरिरेवास्तीत्येवमेव प्रभोर्वचः ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભક્તોનાં દુઃખને સહન ન કરી શકે એવા પ્રભુ તે જ સમય પ્રતિબન્ધ નિશ્ચય નિવૃત્ત કરે, કારણકે આપણાથી કંઈ ન બને ત્યાં હરિ જ આપણા રક્ષક છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે. **વિવેચન.**—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નિવૃત્તિને અર્થે સર્વ પદાર્થ સ્ત્રીપુત્રાદિક પ્રભુમાં નિવેદન કરી હરિશરણે રહેવું પરન્તુ તેમાં સર્વ કુટુંબ દુઃખ આપે, જ્ઞાતિનું દુઃખ થાય, પોતે એકલો રહે, રોગાદિક થાય, દ્રવ્યાદિકની હાનિ થાય, નેત્રાદિક અંગ શિથિલ થાય, રાજાદિકનો કષ્ટ થાય, ખાનપાનાદિકનો સંક્ષેપ થાય ત્યારે જો એકલો હોય તો કોણ સહાય કરે ? એ સંશયનું નિરાકરણ એ છે કે, શ્રીઠાકોરજી ભક્તનું દુઃખ સહી શકતા નથી, ભક્તને દુઃખ પામતો જોઈ શ્રીઠાકોરજી તત્કાલ તે દુઃખ નિવૃત્ત કરે છે. વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચન છે કે–'અશક્યમાં કે સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિજ શરણ–આશ્રયસ્થાન હોવું જોઈએ.' આ પ્રકારે હરિશરણભાવના રાખી દુઃખ સહન કરવાથી ભગવાન્ પ્રતિબન્ધ દૂર કરશે. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રહ્લાદજીને ભગવાને અન્ય સર્વ પ્રતિબન્ધથી નિવૃત્ત કર્યા. ભગવાન્ ગીતાજીમાં અર્જુનને અતિરહસ્ય–ઉપદેશ અન્તે આપે છે–અર્થ—સર્વધર્મનો પરિત્યાગ કરી એક મને શરણ આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર ! આમ અન્તે સુંદર શરણમાર્ગ ભગવાન્ સ્વયં અર્જુનને ઉપદેશે છે. ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે અર્થ—બાધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તમાં વાસ યોગ્ય નથી. હરિ તો સર્વતઃરક્ષા કરશે જ એમાં સંશય નથી. તેથી સર્વ પ્રકારે એક શ્રીહરિનો જ આશ્રય કરવો.

मूलम्–यावच्छक्ति प्रकर्त्तव्यो ह्युपायस्तन्निवर्त्तने ।
प्रतिकूले च तत्यागपर्यन्तं विहितं पुनः ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિ નિમિત્ત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાય કરવો. સ્ત્રીપુત્રાદિક પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એમ શ્રીઆચાર્યજી નિબન્ધમાં કહે છે–"સ્ત્રીપુત્રાદિક ઉદાસીન રહે તો વૈષ્ણવે પોતે સેવા કરવી, પણ જો પ્રતિકૂલ થાય તો મૂક ત્યજવું."

વિવેચન.—આ પ્રકારે વૈષ્ણવે પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિપૂર્વક હરિશરણમાં રહેવું. પ્રતિબન્ધના ત્યાગમાં મન રાખવું. જો કોઈ કુટુંબી સ્ત્રી, પુત્ર, માતા, પિતાદિ પ્રતિકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવો. જો અનુકૂલ ન હોય તો એકલો સેવા કરે અને એમને મહાપ્રસાદ અને પ્રસાદિ વસ્ત્ર આપી એમનું પોષણ કરે. જો તેઓ કેવલ પ્રતિબન્ધરૂપ હોય ભગવદ્ધર્મમાં દ્વેષ રાખે તો એમનો ત્યાગ કરવો. કારણકે ભગવાન્ તો આત્મસમ્બન્ધી જ જન્મજન્મના પ્રભુ છે અને સ્ત્રીપુત્રાદિક તો આ દેહસમ્બન્ધી છે, જ્યાં સુધી આ દેહ રહે ત્યાં સુધી એમનો સમ્બન્ધ છે જ્યાં દેહનું મરણ થયું ત્યાં સ્ત્રી

પુત્રાદિકનો સમ્બન્ધ નિવૃત્ત થયો તેથી દેહસમ્બન્ધી સગા સ્નેહીને અર્થે આત્મસમ્બન્ધી (પ્રભુ) નો સમ્બન્ધ ન ત્યજવો (૧૪)

મૂલમ્:–सर्वथा स्वस्य चाशक्तौ हरिरेव हि रक्षकः ।
स्वकीयचिन्तां कुरुते कर्ता स च करिष्यति ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વથા આપણી અશક્તિમાં હરિ જ રક્ષક છે. સ્વકીય–પોતાના ભક્ત–ની ચિન્તા સર્વ કર્ત્તા ભગવાન્ કરે છે અને કરશે. (૧૫)

વિવેચન.—જો સર્વથા જીવ અશક્ત હોય તો તેના રક્ષક હરિ (-સર્વદુઃખહર્ત્તા) જ છે. તે પોતાના નિજ ભકતોની ચિન્તા પ્રથમથી કરતા આવ્યા છે કરે છે અને અગ્રે કરશે. ત્રણે કાલમાં કદાપિ ભકતને ભૂલતા નથી, સન્યાસનિર્ણયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે अन्यथा मातरो बालान्न स्तन्यैः पुपुषुः क्वचित्, અર્થ—જેમ માતા પોતાના બાલક પુત્રને સ્તન અતિપ્રીતિથી પાન ન કરાવે એમ બને જ નહિ, પણ ક્ષણક્ષણમાં બાલકની રક્ષા કરે છે, તેમ ભગવાન્ ચિન્તા કદાપિ ન કરે એમ બને જ નહિ, જે પ્રકારે ભક્તનુ હિત થાય તે જ કરે છે. એ નિશ્ચય જાણવું" (૧૫)

મૂલમ્:–स्वयं किमर्थं कर्त्तव्या पितरीव शिरःस्थिते ।
न त्यक्ष्यति कृपापूर्णः सेवकं सर्वदा श्रितम् ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—જો પિતાસમાન શ્રીઠાકોરજી આપણા શિર ઉપર વિરાજે છે તો આપણે શું કરવા ચિન્તા કરવી જોઇએ ? કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ,જે સેવક સર્વદા આશ્રિત છે તેનો ત્યાગ કરશે નહિ.

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા શુ કરવી જોઇએ ? કારણકે શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીકૃષ્ણ ધણી આપણા શિર પર વિરાજે છે જો લૌકિક બાલકના શિર પર પિતા હોય તો તેને ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી, તો આપણા શ્રીકૃષ્ણ તો ઇશ્વરના પણ ઇશ્વર છે, સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. એવા પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગમા વૈષ્ણવને શિર બિરાજે છે, જેમની કૃપાદષ્ટિ સદા એકરસ ભકતોપર છે તેથી વૈષ્ણવે કદાપિ ચિન્તા ન કરવી. [૧૬]

મૂલમ્:–आचार्यशरणं तस्य चिन्तालेशोऽपि नैव हि ।
तस्माच्छ्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जद्वयाश्रितैः ॥ १७ ॥
न कापि चिन्ता कर्त्तव्या कृष्णसेवां विना पुनः ।
निवेदनानुसन्धानचिन्तामात्रं विधीयताम् ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને શ્રીઆચાર્યજીનું શરણ સિદ્ધ થયું છે તેમને ચિન્તાનો લેશ પણ નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રિતોએ શ્રીકૃષ્ણની સેવા વિના બીજી કોઇ પણ ચિન્તા કરવી નહિ તેમણે તો માત્ર નિવેદનના અનુસન્ધાનની ચિન્તા કરવી ૧૭–૧૮

વિવેચન:—જે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણે છે અને જે નામમન્ત્ર એટલે અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર પામ્યા છે તેમણે સેવા અને નિવેદનના અનુસન્ધાન વિના અન્ય કોઇ પણ પ્રકારની ચિન્તાનો લેશ પણ રાખવો નહિ. શ્રીગસાંઇજીએ વિજ્ઞપ્તિમાં ...

અર્થાત્—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એમ કહ્યું છે તેથી જ આ લોક તથા પરલોકના ફલ વિષેશમાં નિશ્ચિન્તતા છે” પરન્તુ એથી એમ સમજવાનું છે કે પોતાના ઉદ્ધારની અને લૌકિક વૈદિક ફલની ચિન્તા ત્યજવી જોઇએ. પણ શ્રીકૃષ્ણની સેવા તો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ છે, તેથી તેની ચિન્તા કરવી તથા અહર્નિશ નિવેદનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે હું કેટલા સમયથી પ્રભુને ભૂલી ગયો છું હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે હું પ્રભુનો દાસ છું હવે મ્હારે શું કર્તવ્ય છે, મ્હેં સર્વ શ્રી પ્રભુને સમર્પણ કર્યું છે, એમા આપણી સત્તા નથી સર્વ પ્રભુનું છે.”

मूलम्—लोके स्वास्थ्यं तथा वेद इति श्रीमत्प्रभोर्वचः ।

स्मृत्वा शीघ्रं हृदिस्था सा निवर्त्या सेवनार्थिभिः ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે–‘હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્વસ્થતા કરશે નહિ.’ એ વચનનું સ્મરણ કરીને પ્રભુની સેવાના અર્થવાળા વૈષ્ણવોએ પોતાના હૃદયમાં રહેલી ચિન્તાને શીઘ્ર નિવૃત્ત કરવી. વિવેચન.—શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે–

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ સ્વકીય જનોની સ્વસ્થતા લોકમાં તથા વેદમાં કદાપિ કરશે નહિ’ તદનુસાર જે કોઇ વૈષ્ણવ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિત થતો હશે તો પ્રભુ તે કાર્યમાં તેને સિદ્ધિ આપશે નહિ. તે વૈષ્ણવે તત્કાલ લૌકિક તથા વૈદિક કાર્યસંબંધી ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો અને પ્રભુનો આભાર માનવો કે ‘ આ કાર્યમાં મારૂં અનિષ્ટ થવાનું હશે તેથી જ પ્રભુએ એ કાર્ય સિદ્ધ થવા ન દીધું, પ્રભુનું ચિન્તન કરવું કે પ્રભુ મ્હારા પર પ્રસન્ન છે. શ્રીઆચાર્યજીના સન્તદાસજી નામના મહાસમ્પત્તિવાન્ સેવક પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય ગયા પછી ૨૦ ટકાની પુંજીથી ૨॥ ટકામાં નિર્વાહ કરીને પ્રસન્ન રહેતા, પછી નારાયણદાસે ૧૦૦ મોહોર મોકલી તો તેનો સ્પર્શ પણ ન કર્યો અને પ્રભુની ઇચ્છાનુસાર આવતા ગોઠવ્યું તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પ્રભુનો ગુણ સર્વથા માનવો.

इति श्रीहरिरायजीविरचितं पत्रचित्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ३६ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૭ મું

ઉદ્દેશ—હવે આ સપ્તત્રિંશતમાં શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ આપણી નિઃસાધનતાની ભાવના કરવી, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ચિંતા ન કરવી, જ્યારે નિઃસાધન થવાય ત્યારે ફલ પ્રાપ્ત થાય એમ નિરૂપણ કરે છે, નિઃસાધનતાની ભાવનાનો પ્રકાર દર્શાવે છે

मूलम्—न शुद्धभावो नैवास्ति सर्वभावो न दीनता ।

नाज्ञापरत्वं विश्वासो न चास्ति परमादर ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવજ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી, દીનતા નથી, શ્રીઆચાર્યજીમાં તત્પરતા નથી, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસ નથી, અને પ્રભુમાં પરમ આદર નથી

વિવેચન.—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે આ પ્રકારે જીવ નિઃસાધન થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે પણ પ્રથમ તો શુદ્ધ ભાવજ નથી મનમાં કપટ, છલ, ઇર્ષ્યા, ઇત્યાદિક ભરાયો છે.

શ્રીકૃષ્ણમાં શુદ્ધ ભાવ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃશ્લોકીમાં કહે છે કે "સર્વદા સર્વભાવથી શ્રીવ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન (સેવા) કર્ત્તવ્ય છે." એ આજ્ઞાનુસાર સર્વભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન મ્હારાથી થતું નથી. કદાપિ દેહથી ભજન કરૂં છુ, તો ઇન્દ્રિયો અને મન તેમાં લાગતાં નથી. મન જો સેવામાં લીન થાય તો દેહ સેવામાં આસક્ત થતો નથી. મન, વચન અને કર્મ એમ સર્વભાવથી સેવા મારાથી થતી નથી. અરે અરે ! અન્ય કંઇ ન બને તો દીનતાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ! શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે "શ્રીઆચાર્યચરણ પ્રભુને સન્તોષ કરવા દૈન્ય એક પરમ કારણ બતાવે છે." એ દૈન્ય પણ નથી. શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા શાસ્ત્રાદિકમાં કરેલી છે તે પણ મ્હારાથી પળાતી નથી. ચાતકપક્ષીનો વિશ્વાસ પણ હું પ્રભુમાં રાખી શકતો નથી. પ્રભુમાં પ્રીતિ પણ નથી. પ્રભુવિના અન્ય સ્થળે મ્હારૂં મન આસક્ત થાય છે. (૨)

मूलम्:–न सत्सङ्गो नैव सेवा न निवेदनसंस्मृतिः ।
नाश्रयो न विवेको हि धैर्यं न शरणस्थितिः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—નથી સત્સગ, નથી સેવા, નથી નિવેદનની સારી સ્મૃતિ, નથી આશ્રય નથી વિવેક, નથી ધૈર્ય તથા નથી શરણમાં સ્થિતિ ! **વિવેચન**—અન્ય સાધન ન હોય પણ સત્સંગ હોય તો તેથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલનો અનુભવ થાય, પણ મને તો પુષ્ટિમાર્ગીય (વૈષ્ણવોનો) સત્સગ નથી. સત્સંગથી અષ્ટપ્રહર ભગવત્સેવામાં મન લાગે તો ફળરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય, પણ મ્હારાથી તનુજા તથા વિત્તજા સેવા જ બનતી નથી, તો પછી માનસી સેવા દુર્લભ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? આ માર્ગમાં તો સેવા જ મુખ્ય છે. તે પણ મ્હારામાં નથી. નિવેદનનું અનુસન્ધાન પુષ્ટિમાર્ગમાં અવશ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે **અર્થ**—"સર્વથા તાદૃશીય જનોની સાથે નિવેદનનું તો સ્મરણ કરવુ જ જોઇએ," એ પણ મ્હાથી થતું નથી. એક પ્રભુનો આશ્રય મનમાં રાખવો એ પરમ સાધન છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે "અશક્યમા હરિજ છે તેથી સર્વ આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે" આ પ્રકારે એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પણ મ્હારામાં નથી, વિવેક આવશ્યક છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે **અર્થ**—"હરિ પોતાની ઇચ્છાથીજ સર્વ કરશે એમ માનવું તે વિવેક કહેવાય છે."

"हरामि दुःखं स्मर्तॄणां हविर्भागान् क्रतुष्वहम् । वर्णोऽपि मे हरिच्चेष्टस्तस्माद्धरिरहं स्मृत

અર્થ—"સ્મરણ કરનારાઓનુ પાપ હું કરૂ છુ યજ્ઞોમા હવિષનો ભાગ હુ લઉં છું અને મને રંગ પણ હરિત પ્રિય છે તેથી હું હરિ કહેવાઉ છુ" એ વચનાનુસાર ભક્તોના દુખનુ હરણ કરવારૂપ જે 'હરિ' નામનુ માહાત્મ્ય છે એ સમજવામાજ વિવેકનું મૂળ સમાયલુંછે આ મહાભારત વાક્ય છે.

પ્રભુ સર્વ નિજ ઇચ્છાથી સિદ્ધ કરે છે, જીવનું કરેલું કંઇ સિદ્ધ થતું નથી—એમ વિવેક વૈષ્ણવે અવશ્ય રાખવો વળી એજ ગ્રન્થમાં ધૈર્યનું વિવેચન શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—**અર્થ**—મૃત્યુ સમાન સકટ આવી જાય અથવા મૃત્યુ થઇ જાય ત્યાં પર્યન્ત પણ સર્વ તરફથી સદા અધ્યાત્મિક વિગેરે ત્રિવિધ દુ:ખ સહન કરવાં તે ધૈર્ય છાશની

(૧-૨) છાશ મન્થનને સહન કરે છે ત્યારે સારરૂપ માખણ તેમાથી નીકળે છે, અને પછી

સમાન, [3]જડ ભરત સમાન, અને [4]વ્રજભક્તોની સમાન વા [5]ગોપભાર્યા સમાન,' જીવોએ ભાવના કરવી અથવા [6]દેહની સમાન જીવોએ ભાવના કરવી, એમ આધ્યાત્મિકાદિ ત્રિવિધ દુઃખ સહન કરનાર વૈષ્ણવપર પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે. પ્રહ્લાદજીના ટેક રાખવો જોઈએ, પરન્તુ તેવું ધૈર્ય મ્હારામાં નથી. વળી એજ ગ્રંથમાં " આ લોક તથા પરલોકમાં સર્વથા હરિનુંજ શરણ છે. દુઃખની હાનિમાં, પાપમાં, ભયમાં કામના પૂર્ણ ન થાય તેવા પ્રસંગે, ભક્તદ્રોહ થઈ જાય તેમાં, ભક્ત દ્રોહ કરે તેમાં, ભક્તિના અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યારે, અશક્યમાં કે સશક્યમાં—સર્વ અર્થમાં હરિ શરણસ્થાન છે " એમ કહેલું છે, શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં અર્થાત્ " શરણમાં રહેનાર જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિનંતિ કરૂં છુ " એમ કહ્યુ છે. શ્રીગીતાજીમાં પણ એ છે કે—' સર્વધર્મનો ત્યાગ કરી મને એકલાને શરણે આવ ! હું તને પાપમાંથી મુક્ત કરીશ, શોક મા કર ' આમ સર્વત્ર પ્રભુશરણનો ઉપદેશ કર્યો છે પણ હું શરણમાં સ્થિત થયો નથી.

मूलम्—न माहात्म्यपरिस्फूर्त्तिः स्नेहस्तु नहि कुत्रचित् ।
आसक्तिव्यसनादीनां कथाऽपि खलु दुर्लभा ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—માહાત્મ્યની મ્હારે તરફથી સ્ફૂર્તિ નથી. કોઈ પણ સ્થલમાં સ્નેહ નથી. આસક્તિ વ્યસનાદિની કથા ખરેખર દુર્લભ છે. વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણના માહાત્મ્યની હૃદયમાં સ્ફૂર્તિ થાય પ્રમેયબલથી ગાય ગોપી જેવા નિઃસાધન જીવોને કૃતાર્થ કર્યાં, અજામિલને પુત્રભાવના નિમિત્તથી તાર્યો, અવિદ્યારૂપી પૂતનાને એક ક્ષણમાં મારી ભક્તોની અવિદ્યા દૂર કરી છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીશુકાદિકો પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉદ્ધાર કર્યો છે. સ્વરૂપકૃપાદૃષ્ટિથી ભક્તના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તો મને શી ચિંતા છે ? આ પ્રકારે માહાત્મ્યની સ્ફૂર્તિ નથી. પ્રભુમાં પ્રથમ સ્નેહ થાય તો પછી આસક્તિ તથા વ્યસન થાય ત્યારે અનુભવ થાય. પણ પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણના એ ચરણકમલમાં સ્નેહ જ નથી, તો આસક્તિ અને વ્યસનની શી વાત ? ત્રિવિધનામાવલિમાં કહ્યું છે કે—અર્થ—બાલલીલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ થાય છે. પ્રૌઢલીલાના નામના પાઠથી આસક્તિ થાય છે અને રાજલીલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાં વ્યસન થાય છે તેથી ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાઓએ સદા એ ત્રણ નામનો જપ કરવો.

તેમાં મમત્વ રહેતું નથી. તેમ દેહ વિદ્યમાન હોય ત્યાં પર્યન્ત કાર્ય કરી લેવું અને દેહ તથા સમ્બન્ધીમાં મમત્વ રાખવું નહી. (૩) જડ ભરતને મારવા તેને ભદ્રકાળી પાસે લઈ ગયા તે પણ તેમણે સહન કર્યું ત્યારે તેમના તેજથી ભદ્રકાળીની મૂર્તિ ભેદાઈ અને તેમાંથી દેવી નીકળી અને તેણે જડભરતના મારનાર રાજાઓને ઉલટા મારી નાખ્યા. (૪) વ્રજભક્તોએ લૌકિક વૈદિક તજ્યાં અને તેમ કરતાં આવતી પીડા દુઃખો સહ્યાં. (૫) અર્થ—રાજાને મારીને પતિની પાસે ગઈ ત્યાં પતિને સર્પ દંશ થયેલો જોઈ દેહાન્તરમાં ગઈ ત્યાં પ્રારબ્ધ યોગથી વેશ્યા થઈ ત્યાં પુત્રની સાથે પતિની સમાન સમાગમ થયો એટલે ચિતામાં પડી ત્યાંથી હવે ગોપી થઈ તો જગતનો શોક શા માટે કરૂં ! " (૬) દેહમાં અહંતાંમમતા કરવાથી બન્ધન થાય છે અને જ્યારે તે અહંતામમતા છુટી જાય છે તથા તે શરીરની દુઃખ સહેવાય ત્યારે છે ત્યારે ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

જોઈએ." ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં કહ્યુ છે કે 'જેમાંથી પ્રેમ, આસક્તિ તથા વ્યસન ઉદ્ભવે તેને શાસ્ત્રમાં બીજ કહ્યું છે' પણ આવા સ્નેહ, આસક્તિ તથા વ્યસન મને નથી.

मूलम्ः–भक्तिमार्गप्रवेशो न धर्ममार्गे न च स्थितिः ।

देशादिशुद्धभावो न कालदोषान्न वैदिकम् ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમા પ્રવેશ નથી, ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ નથી, દેહાદિશુદ્ધભાવ નથી, અને કાલદોષથી વૈદિક નથી. (૪) **વિવેચનઃ**—સર્વથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ કે જેમાં બ્રહ્માદિ તથા શિવાદિનો પણ પ્રવેશ નથી તેમાં મ્હારો પ્રવેશ નથી. ગોપાલદાસે વલ્લભાખ્યાનમાં ગાયું છે કે 'એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો જ્યાં નહિ પ્રવેશ વિધિ હરનો !' એવા શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનું એક પણ સાધન મ્હારામા નથી. લોકધર્મમાં પણ મ્હારી સ્થિતિ નથી, તેથી મારી સ્થિતિ નથી લૌકિકમાં કે નથી અલૌકિક ભક્તિમાર્ગમાં કેટલાક જીવો દેશાદિની શુદ્ધતાથી પવિત્ર થાય છે તો મ્હે કાશી, પ્રયાગ વ્રજદેશાદિનો પણ આશ્રય કર્યો નથી; શાસ્ત્રમાં કર્મમાર્ગથી સ્વર્ગાદિક ફલની પ્રાપ્તિ બતાવી છે ' પણ એવું વૈદિક કર્મ પણ મ્હારાથી થતુ નથી સંન્યાસનિર્ણયનામના ગ્રન્થમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ' કલિકાલના પ્રબલ દોષથી વિશેષત આવી સ્થિતિ છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં કહ્યુ છે કે—" સર્વ કર્મ અને વ્રતાદિ નાનાપ્રકારના વાદથી વિનષ્ટ થાય છે પાખણ્ડી જનોના યત્નો સર્વત્ર છે તેથી કૃષ્ણ મ્હારી ગતિ થાઓ !" આ પ્રમાણે કલિકાળ આવ્યો છે તેથી મર્યાદામાર્ગના સર્વ સાધન નષ્ટ થયા છે તેથી વૈદિક માર્ગમાં પણ હું સ્થિત નથી. (૪)

मूलम्ः–न च व्यावृत्तिराहित्यं व्यावृत्तौ न हरौ मनः ।

न त्यागश्चापि सेवार्थं स्वतन्त्रस्य तु का कथा ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્યાવૃત્તિરહિતપણુ નથી વ્યાવૃત્તિમા પણ હરિમાં મન નથી ત્યાગ પણ સેવાર્થે નથી, સ્વતન્ત્રતાની તો શું વાત ? **વિવેચન**.—ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે —**અર્થ** —અવ્યાવૃત્ત થઈને વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણની સેવા તથા શ્રવણાદિથી ટહેલ ઉઠાવવી [એ અવ્યાવૃત્તિપણુ મ્હારામાં નથી.] વ્યાવૃત્તિ કરવામાં પણ ચિત્ત શ્રવણાદિકમા પરોવવા યત્ન કરવો. [એ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ પણ મ્હને નથી. જેમ સન્તદાસજી કોડી વેચવાની વ્યાવૃત્તિ કરતા પણ અબોલા રહી હરિમા ચિત્ત પરોવતા તેમ હું કરી શકતો નથી. ત્યાગ વિના સેવા થતી નથી એમ શ્રીઆચાર્યજી સેવાફલમાં કહે છે કે.—"ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ, અને ભોગ એ ત્રણ બાધક છે તેથી એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો જોઈએ," ભોગ–વિષયાર્થ સારૂ ખાનપાનાદિનો ત્યાગ કરવો સ્વતન્ત્ર પણ હુ નથી. દેહ તથા ઇન્દ્રિયોને વશ હુ છુ આ પ્રકારે"અન્ય સર્વ સ્થળથી સ્વતન્ત્ર થઈ મને પ્રભુ શરણ થતું નથી ! (૫)

मूलम्ः–न कृष्णविरहस्फूर्त्तिः संयमो न च वाग्दृशोः ।

नौदासीन्यमभक्तेषु नानासक्तिर्गृहादिषु ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્ફૂર્તિ નથી, અને મનનો સંયમ નથી; અભક્ત પ્રતિ ઉદાસીનતા નથી, અને ગૃહાદિ પ્રતિ અનાસક્તિ નથી (૬)

વિવેચનઃ—" હે નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રેષ્ઠ ! તું ક્યાં છે ! હે મહાભુજ ! હે સખા મને–તમારી કૃપણ દાસીને દર્શન આપો !" એ પ્રકારે પ્રભુ–અન્તર્ધાન–સમયે વ્રજભક્તોને જે ભગવાનના વિરહની સ્ફૂર્તિ થઈ તેવી મને થતી નથી શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્ફૂર્તિ સર્વ વૈદિક લૌકિક કાર્યને ભૂલાવે છે એ મુખ્ય ભક્તોનો વિલાપ તથા તેથી ઉજ્જવલું હૃદય પણ મને થતું નથી. તેમજ વાણી તથા નેત્રનો સંયમ એટલે નિરોધ પણ નથી. શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે – અર્થ—"જે નેત્રો ભગવાનના ચિન્હનાં દર્શન કરતાં નથી, તે નેત્રો મોરના પિચ્છમાં આંખ સમાન છે ! જે જીહ્વા ભગવાનની કથાનું ગાન કરતી નથી તે દુષ્ટ દેડકાની જીહ્વા સમાન વ્યર્થ છે" જો વાણીનો નિરોધ ન થાય તો મુખરતાદોષ આવે છે. જો નેત્રનો નિરોધ ન થાય તો મનદ્વારા હૃદયમાં ઉછળવે છે. મને આ ઉભય પ્રકારનો નિરોધ નથી ભગવદીયજનો સાથે સંગ અને સ્નેહ રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમની પ્રીત સ્નેહ રાખવા. ભક્તિહીન જીવો પ્રતિ ઉદાસ રહેવું તે પણ મ્હારાથી બન્યું નથી. મન પૂર્વક ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત રહેવાથી ફલસિદ્ધિમાં બાધ થાય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તથા શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોમાં આ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે, તો પણ મ્હારાથી અનાસક્તિ રખાતી નથી. [૬]

मूलम्ः—नाऽहंकारादिराहित्यं न स्वधर्मपरिग्रहः ।
नाऽन्यधर्मनिवृत्तिश्च किं करिष्यति मत्प्रभु ॥ ७ ॥
मयि दोषनिधाने तु सर्वसद्गुणवर्जिते ।
निःसाधनत्वमेव हि स्वस्य नित्यं विभावयेत् ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—અહંકારાદિથી રહિતપણું નથી સ્વધર્મ ભક્તિમાર્ગ સર્વ પ્રકારે ગ્રહણ કર્યો નથી અન્યધર્મની નિવૃત્તિ પણ મારાથી થઈ નથી હું એટલા બધા દોષોનો નિધાન રૂપ છું, સર્વસદ્ગુણરહિત છું તો મારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે ? એમ નિત્ય આપણું નિ:સાધનપણાની ભાવના કરવી (૭–૮) વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજી ભક્તિવર્ધિનીગ્રન્થમાં કહે છે –સ્વામીને અધીનપણાની ભાવનાથી અભિમાનનો સારી રીતે ત્યાગ કરવો ' અભિમાન અને અહંકાર ભક્તિમાર્ગમાં બાધક છે જે સ્વતન્ત્ર હોય તે અભિમાન કરે પણ વૈષ્ણવે તો દાસ્યધર્મ સ્વીકારી અહંકાર કરવાનો નથી. અભિમાન અહંકાર—દાસ્યધર્મનો નાશ કરે છે, મ્હારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને આધીન સેવક થઈ અહંકારરહિત થવું જોઈએ' એમ ભાવના રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને છીતસ્વામીના જેવો ધર્મનો દૃઢપરિગ્રહ જોઈએ. બીરબલે છીતસ્વામીને પુછ્યું કે "તમે તો શ્રીગુસાંઈજીને શ્રીઠાકોરજી સમાનરૂપે જાણો છો તો દેશાધિપતિ પ્રશ્ન કરશે તો શું ઉત્તર આપશો ?" ત્યારે છીતસ્વામીએ કહ્યું કે મ્હારે મનતો તમે આવી રીતે ભાષણ કરો છો તો મ્લેચ્છસમાન તમે લાગો છો આજ પછી હું તમારૂં મુખ જોઈશ નહિ" એટલુંજ નહિ પણ બીરબલના વર્ષાસનનો પણ ત્યાગ કર્યો. એ પ્રકારે વૈષ્ણવે સ્વધર્મની રક્ષા કરવી કામ, ક્રોધ, મદ તથા મત્સરથી ધર્મને

બચાવવો મને આવો દૃઢ ધર્મનો પરિગ્રહ નથી બાધક કર્મોથી હું નિવૃત્ત નથી. આ પ્રકારે બત્રીશ દોષયુક્ત હું છું ! હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મ્હારા સ્વામી છો તો મ્હારો ત્યાગ કરશો કે અંગીકાર કરશો ? એ કાંઈ સમજાતું નથી અગણિત દોષનો ભણ્ડાર હું છું ? મ્હારામાં એક પણ ગુણ નથી તો હે પ્રભુ ! તમે શું કરશો ?' એ પ્રકારની ભાવના કર્યાથી નિઃસાધનપણું સ્ફુરે છે. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે અને અનુભવ કરાવે છે, (૭-૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तत्रिंशत्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-टीकानुवादसहितं समाप्तम्॥ ३७ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૮ મું.

ઉદ્દેશઃ—વ્યાપિવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન પૂર્ણાનન્દ છે રમાવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન્ વિભૂતિરૂપ -ગણિતાનન્દ છે. જેમ વ્યૂહરચનામા સ્થિતિ કરનાર પુરુષ કોઇને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ વ્યૂહમધ્યે સ્થિતિ કરનાર પુરુષોત્તમ અભક્તોને પ્રાપ્ય નથી. ભાવાત્મક પ્રભુ સદા રસાત્મક લીલા કરે છે. અન્યકાર્ય કરતા નથી ભૂભારહરણાદિક કાર્યો તો અંશના એટલે ભગવાનની વિભૂતિના છે, ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત, વ્રજમાં છે. સર્વધર્મવિશિષ્ટ મર્યાદાસહિત શ્રીપ્રભુ મથુરાજીમાં છે. પરમાન્દરૂપ બાલલીલા વિગેરે ઉચ્છૃંખલલીલા વ્રજમાં કરી છે. એ સર્વ લીલામાં રસરૂપપણું ગૂઢભાવથી વર્ણવ્યું છે, આવી મૂલલીલાયુક્ત તથા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં નિરન્તર ચિત્તને સ્થાપિત કરવું એ જ આપણા પુષ્ટિમાર્ગની સેવા છે, એ સેવાની સિદ્ધને અર્થે તનુજા તથા વિત્તજા સેવા કરવી. તેમજ તાદૃશીય ભક્તોના સંગમાં નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવુ. પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્તક શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીમાં સુદૃઢ સ્નેહ રાખવો. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને વિષે દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. નિજદોષની ભાવનાપૂર્વક નિઃસાધન થઇ દૈન્ય કરી રહેવું જોઇએ. પરન્તુ ત્યાર પછી વૈષ્ણવનું શું કર્તવ્ય છે. તે આ શિક્ષાપત્રમાં દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ છે. વ્રજમાં ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સદા ભક્તોની સાથે લીલા કરે છે તેમને સર્વોપરિ જાણી તેમનો અનુભવ થાય ત્યારે સર્વફલ સિદ્ધ થાય એમ નિરૂપણ હવે કરે છે.

સારસ્વતકલ્પમા શ્રીવ્રજમા એકાદશ વર્ષ પર્યંત લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે એ જ શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક લીલાવિશિષ્ટ છે અને એ જ મૂલરૂપ કહેવાય છે. અન્ય યુગમાં, તેમજ અન્ય સ્થલે પ્રકટ થયલા કૃષ્ણ મૂલરૂપ નથી

मूलम्ः—कृष्णे रसात्मके नित्यं गोपिकामण्डलास्थिते।
यमुनापुलिनान्तःस्थवृन्दावनविराजिते ॥ १ ॥
नित्यगानरसाविष्टे निविष्टेऽक्षरतः क्षरात् ।
भावैकगम्ये सर्वत्र प्रसिद्धे पुरुषोत्तमे ॥ २ ॥
यस्यावतारः पुरुष आद्यो ब्रह्माण्डविग्रहः ।
तस्यांशा एव ये सर्वे मत्स्याद्या इति बुध्यताम् ॥ ३ ॥

જીના પુલિન (સમીપ) શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજિત છે; નિત્ય ગાનરસમાં આવિષ્ટ છે ક્ષર તથા અક્ષરથી શ્રેષ્ઠ છે, ભાવગમ્ય છે, સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે; જેમનો આદ્ય અવતાર બ્રહ્માણ્ડસ્વરૂપ—પુરુષ—વિરાટ્ પુરુષ છે ભૂમિપર જે મત્સ્યાદિ અવતાર છે તે એ પુરુષોત્તમના અંશ છે, એવા રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં બુદ્ધિ રાખવી (૧–૨–૩)

વિવેચન.—આ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. તે કયે પ્રકારે વ્રજમાં વિરાજે છે? તો કહે છે કે, શ્રીગોપીજન (વ્રજભક્ત) ના મણ્ડલમાં સ્થિત છે, શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે; એટલે નિત્ય શ્રીસ્વામિનીજીના સંગે રાસલીલા કરે છે. એ લીલાર્થે શ્રીયમુનાજીના પુલિન મધ્યે શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે નિત્યગાનરસાવિષ્ટ ને બદલે नित्यगानरसाविष्टा ઇત્યાદિ પાઠ ભેદ છે તો અર્થ—"નિત્યગાન રસમાં આવિષ્ટ એવા શ્રીકૃષ્ણ છે" શ્રીયમુનાષ્ટકમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—અર્થ:—"તટમાં રહેલા નવીન વનમાં પ્રકટ સુગન્ધયુક્ત પુષ્પોના મકરન્દવડે શુદ્ધ ભાવવાળા સુર અને માનાદિક કરનારા અસુરોએ જેમને પૂજેલા છે એવા સ્મરપિતા શ્રીકૃષ્ણ—તેમની શોભાને ધારણ કરનાર શ્રીયમુનાજીને નમસ્કાર કરૂં છું" શ્રીયમુનાજીના તીરપર વિરાજી પ્રભુ બે પ્રકારની લીલા કરે છે પ્રથમ સ્થલક્રીડા કરે છે અને જ્યારે તેમાં શ્રમ થાય છે ત્યારે જલક્રીડા કરે છે અને સદા સર્વદા પ્રભુ એમ જ વિરાજે છે માટે તેવું સ્મરણ કરવું જોઇએ. અર્થ:—'શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્મરણ વૃન્દાવનમાં સ્થિત થયેલા અને ગોપિકાઓના સમૂહમાં ક્રીડા કરતા એવા સ્વરૂપને વિષે જ કરવું જોઇએ.' [૧] શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીયમુનાજીના તીરે નિત્ય ગાન રાસાદિલીલા અત્યન્ત રસાવિષ્ટ થઇ વ્રજભક્તના સંગે કરે છે આ નિત્યલીલાના બે પ્રકાર છે, છે, એક અવતાર લીલા અને એક મૂલલીલા, અવતાર લીલામાં પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન તથા ફલ એમ ક્રમ છે શ્રીભાગવત દશમસ્કન્ધમાં નિરૂપણ કર્યું છે કે પ્રથમ શ્રીઠાકોરજીનું પ્રાકટ્ય પ્રથમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તેની તપસ્યા પ્રશ્નિ સુરીતિથી કરી, ત્યારે પ્રભુજીએ પ્રકટ થઇ પ્રમેયબલ બતાવી વરદાન આપ્યું એ સર્વ વાત શ્રીવસુદેવજી અને દેવકીજીને ત્યાં વ્યૂહરૂપે પ્રકટ થઇને બતાવી શ્રીનન્દરાયજી (તથા) શ્રીયશોદાજીને ત્યાં વિપ્રયોગાત્મક ભાવરૂપે પ્રકટીને જ જન્મમહોત્સવથી પ્રમાણલીલાના ક્રમે કરીને માખણ ચોરી, રીંગણલીલા, વિગેરે અનેક લીલાદ્વારા સુખ આપ્યું, પ્રમેયબલ પ્રકટ કરી વેણુગીત પર્યન્ત અનેક લીલા કરી અને ત્યાર પછી પ્રભુમિલનની કામનાથી કુમારીએ કાત્યાયનીનું અર્ચન કર્યું ત્યાંથી આરમ્ભી શ્રીગિરિવર્દ્ધનોત્સવ તથા બ્રહ્મવૈકુણ્ઠ અક્ષરધામકે દર્શન કરાવ્યું અને પછી રાસપંચાધ્યાયીથી શ્રીયુગલગીત પર્યન્ત ફલ દર્શાવ્યું, આ અવતારદશાનો ક્રમ છે મૂલલીલામાં સદા નિત્યલીલા છે ક્ષર એટલે દેહાદિતત્ત્વ અને અક્ષર એટલે સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ એ બન્ને ક્ષર તથા અક્ષરથી પુરુષોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે એમ શ્રીગીતામાં કહ્યું છે—અર્થ:—"હું ક્ષરથી પણ અતીત છું તેમ અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું તેથી લોક તથા વેદમાં હું પુરુષોત્તમ કહેવાઉં છું" એ રસાત્મક પુરુષોત્તમનો એક અવતાર વિરાટ્ સ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપને શ્રીભગવદ્ગીતા તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં પુરુષ કહ્યો છે આ બ્રહ્માણ્ડ એનું વિરાટ્ શરીર છે અપાર મસ્તક, અપાર ભુજ, અપાર ચરણ તથા આકાશ મસ્તક, પાતાલચરણ, વૃક્ષાદિક રોમાવલિ એ સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડનું મૂલ પ્રભુનો આદ્ય અવ-

તાર છે. જ્યારે અર્જુનને એ સર્વનું દર્શન કરાવ્યું ત્યારે અર્જુને યુદ્ધ કર્યું. એવા વિરાટ્ સ્વરૂપના મત્સ્યાદિ કૂર્માદિ અંશાવતાર છે. જેટલું કાર્ય કરવાને એમનો અવતાર છે તેટલું કાર્ય કરી ભગવાનનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરે છે. સમુદ્રમથન સમય મન્દરાચલ ડુબવા લાગ્યો ત્યારે કચ્છપરૂપ ધારણ કર્યું. તેમજ શ્રીવામનજી, શ્રીનૃસિંહજી, શ્રીરામચન્દ્રજી, તેમજ શ્રીવસુદેવ દેવકીજીને ત્યાં ચતુર્વ્યૂહ સંયુક્ત એ રૂપે પ્રકટયા, એ ચાર અવતાર ભક્તોદ્ધારક કહ્યા છે. તેથી ભક્તજનો એ ચાર જયન્તિ માને છે, અન્ય અવતાર માનતા નથી આ પ્રકારે પૃથ્વીપર અનેક અવતાર લઇ લીલા કરી ભક્તોને નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરે છે.

मूलम्:--अक्षरं धाम वैकुण्ठं व्यापिवैकुण्ठसंज्ञकम् ।
ब्रह्मानन्दस्तत्र लक्ष्मीः पूर्णानन्दो हरिः स्वयम् ॥ ४ ॥
रमावैकुण्ठवासी तु विभूतिर्यस्य वैष्णवी ।
रमा तु पालिका तत्र शक्तिरित्यवगम्यताम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સંજ્ઞાવાળું અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠ છે. ત્યાં બ્રહ્માનન્દ લક્ષ્મી છે. આ પૂર્ણાનન્દ હરિ પોતે છે.[1] રમાવૈકુણ્ઠવાસી–વિષ્ણુ, વિભૂતિ છે, [2]જેમની રમા શક્તિ છે. એ શક્તિ વૈકુણ્ઠમાં પાલન કરનારી છે એમ જાણવુ. **વિવેચન**—અક્ષરધામ છે તે વ્યાપિવૈકુણ્ઠ છે તેની ભીતર પ્રભુ વિરાજે છે. એ ધામ લોકાલોક પર્વતથી પણ પર છે, જ્યાં અર્જુનને લઇ જઇ દર્શન કરાવ્યું હતું એ સર્વનું મૂલ છે. એ ધામ વ્યાપિવૈકુણ્ઠને નામે ઓળખાય છે. એ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વત્ર વ્યાપક છે જેમ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી પ્રભુ ભૂમિ ઉપર વિરાજે છે અને લીલાનો અનુભવ થાય છે, તેમ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વમાં છે તો પણ સર્વને ભિન્ન અનુભવ થાય છે, તથા તેમાં પ્રભુનાં દર્શન ભીતર થાય છે. એજ પ્રમાણે અક્ષર સર્વમા વ્યાપક છે અને સર્વથી ન્યારૂ છે. એ અક્ષરની ભીતર ભક્તોને પ્રભુનો અનુભવ થાય છે. ૐકાર સર્વથી ન્યારો પણ છે, તેમજ સર્વવેદનું મૂલ છે અને સર્વત્ર રહે છે, તેજ પ્રકારે વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ પર્યન્ત પહોંચે છે એ તો પ્રભુને વ્યાપક સમજે છે તેથી એમનો દાસભાવ દૂર થાય છે. ભક્તોને તો તે સર્વત્ર વ્યાપક છે એ વાતનો પણ અનુભવ છે તેમજ સર્વથા ન્યારા છે. એ વાતનો પણ અનુભવ છે એટલે તેઓ વ્યાપક જાણીને ન્યારો અનુભવ થાય એમ માને છે અને પોતાને તેનો દાસ જાણે છે એવા અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠમાં બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મી છે તેથી અક્ષરબ્રહ્મની ઉપાસનાવાળા બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મીજીમાં મુક્ત થાય છે. એમને પૂર્ણાનન્દ હરિનો પૃથક્ અનુભવ થતો નથી બ્રહ્માનન્દ એજ એમનો મોક્ષ છે, વ્યાપિવૈકુણ્ઠ ઉપરાન્ત બીજુ એક રમાવૈકુણ્ઠ છે કે જે અક્ષરધામની વિભૂતિરૂપ છે અને જ્યાં સનકાદિકોએ જયવિજયને શાપ આપ્યો હતો ત્યાંના વાસી વિષ્ણુ છે, તે પૂર્ણાનન્દ હરિની

(૧) રમા એટલે લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાથી જે વૈકુણ્ઠલોક કર્યો તે રમાવૈકુણ્ઠ કહેવાય છે
(૨) શકિતઃ—શ્રી, પુષ્ટિ, ગિર, કાન્તિ, તુષ્ટિ, કીર્ત્તિ ઇલા, ઊર્જા વિદ્યા, અવિદ્યા, શક્તિ. માયા આ દ્વાદશશક્તિ જાણવી

વિખ્યાત છે ત્યાંની લક્ષ્મી છે તે પાલિકા શક્તિ છે, જ્યાં જ્યાં જેવા જેવા પ્રભુ બિરાજે ત્યાં ત્યાં શક્તિ પણ તેવી તેવી બિરાજે છે અને સર્વના મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણાવતાર તે છે ઇત્યાદિ પ્રકાર હવે આગે કહેવાશે, [૪–૫]

मूलम्—मूलभूतस्यावतारे मूर्त्तिर्व्यूहोभिधीयते ।
प्रद्युम्नो वासुदेवश्चानिरुद्धोऽनत एव च ॥ ६ ॥
व्यूहं विरच्य यस्तत्र स्थाप्यते प्राप्यते न सः ।
तथैतेरावृतः कृष्णो नावतारेऽवगम्यते ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ—મૂલભૂત (શ્રીકૃષ્ણ)ના અવતારમાં મૂર્ત્તિ વ્યૂહ કહેવાય છે. અને તે વ્યૂહ પ્રદ્યુમ્ન, વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને અનન્તજ છે વ્યૂહ રચીને જેની ત્યાં સ્થાપના થાય છે તે જેમ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ આ વ્યૂહથી આવૃત્ત અથવા—વ્યૂહની ભીતર બિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ અવતારમાં ગમ્ય થતા નથી—અગમ્ય રહે છે, વિવેચન—હવે પ્રભુ શ્રી વસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ થયા તે કહે છે, સર્વ અવતારોના મૂલભૂત જે છે તે મૂર્ત્તિ તે એક છે; ચતુર્વ્યૂહ પ્રકટ થયા છે તેથી ચતુર્ભુજરૂપે પ્રકટ થયા, તે વ્યૂહનાં નામ પ્રદ્યુમ્ન વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને સંકર્ષણ છે એમાંથી સંકર્ષણ વ્યૂહ દુષ્ટોનો નાશ કરવા, વાસુદેવ વ્યૂહ મોક્ષનું દાન કરવા, પ્રદ્યુમ્ન વ્યૂહ વંશવૃદ્ધિને અર્થે, અને અનિરુદ્ધ વ્યૂહ ભક્તોની રક્ષા કરવાને અર્થે—એમ અનેક કારણથી આ વ્યૂહો પ્રકટ થાય છે આ ચાર વ્યૂહોની ભીતર જે પુરુષોત્તમ બિરાજે છે તેમનો જન્મ વા અવતાર થતો નથી એ વાત શ્રીભાગવતના *શ્લોકમાં કહી છે:—અર્થ—જન છે નિવાસસ્થાન જેમનું એવા શ્રીકૃષ્ણ; દેવકીજીને ત્યાં એમનો જન્મ છે—એવો વાદ પણ જેમને વિષે અસમાપ્ત વા કથન માત્ર જ છે (એટલે કે પ્રભુ દેવકીજીને ત્યાં જન્મ્યા એ વાત નામનીજ છે—અસત્ છે) યદુકુલના શ્રેષ્ઠ યાદવો જેમની સભા છે, નિજ શ્રીહસ્તથી જે અધર્મનો નાશ કરે છે; [1]સ્થાવર અને [1]જંગમ એ બન્નેનું દુઃખ જેમણે નિવૃત્ત કર્યું છે; અને જે પોતાના હાસ્યયુક્ત શ્રીમુખથી વ્રજની તથા પુરની સ્ત્રીઓના કામદેવને વૃદ્ધ કરે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી અધિક બિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તો ચતુર્વ્યૂહ રચીને પોતે સ્વત ભીતર બિરાજે છે. પરન્તુ તેથી સન્દેહમાં ન પડવું કે ચતુર્વ્યૂહ છે તે શ્રીકૃષ્ણસહિત જ છે, એટલે એ વ્યૂહનું પૂજન કરવાથી શ્રીકૃષ્ણનું પણ પૂજન થઇ જાય. જો કે શ્રીકૃષ્ણ વ્યૂહવડે આવૃત છે, પરન્તુ તેથી એમ ન સમજવું કે એ ચારે વ્યૂહઅવતારોની ઉપાસનાથી શ્રીકૃષ્ણનું અવગાહન થઇ શકે કેમકે પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સર્વમાં છે ને સર્વથી ન્યારા છે એ

*પૂર્વદિશાથી ચન્દ્ર તથા સૂર્ય પ્રકટે છે પણ જેમ એ ચન્દ્ર તથા સૂર્યનો જન્મ પૂર્વદિશામાંથી છે—એ વાત કેવળ નામમાત્રજ છે ચન્દ્ર તથા સૂર્ય વસ્તુત પૂર્વ દિશામાંથી થતા નથી તેમ પ્રભુ તથા દેવકીજીનો સમ્બન્ધ નામમાત્ર છે પ્રભુ વસ્તુત દેવકીજીને ત્યાં જન્મ લેતા નથી, ૧ શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો સ્થાવર હતા, અને તેમને જ્યારે વેણુનાદનો સમ્બન્ધ થયો ત્યારે વેણુનાદની સુધાથી એમનું જડતારૂપ દુઃખ નિવૃત્ત થયું. ૨. ગ્રામ્ય તથા નાગરિક સ્ત્રીઓને સમાન અનુભવ ન થાય પણ વ્રજ તો ગ્રામ્ય સ્ત્રીઓને વિશેષ અનુભવ થયો।

ટલે જે વ્યૂહ છે તે પુરુષોત્તમની આજ્ઞાને અનુસરે છે અને તેમને પ્રભુ જેટલું કાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરે છે તેટલું કાર્ય કરીને તે પુનઃ પોતાના ધામમાં પધારે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ તો નિત્ય લીલાવિનોદ કરે છે. વ્યૂહની ઉપાસનાની સહાયથી સ્વર્ગલોક તથા મુખ્યફલ (સાયુજ્ય, સામીપ્ય, સાલોક્ય, સારૂપ્ય, એ) ચાર પ્રકારની મુકિત મલે છે. ભકિતરસની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ વ્યૂહની ઉપાસનાથી મલતું નથી. એ ફલપ્રાપ્તિને અર્થે તો સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણની ન્યારી ભાકત કરવી જોઈએ. વ્યૂહની સત્થે મળેલી ભકિતથી તો ફલને ન્યૂનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય જીવથી સત્સંગ વિના જણાતું નથી.

मूलम्ः—अत एव जना भ्रान्ता प्राकृतं तं वदन्ति हि ।
अंशकार्यं मूलरूपे कल्पयन्त्यज्ञतां गताः ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ જનો ભ્રાન્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત મનુષ્ય સમાન ગણે છે. અજ્ઞાનયુકત એવા જનો મૂલરૂપને વિષે અંશના કાર્યની કલ્પના કરે છે. (૮)

વિવેચન—અંશ અથવા ચતુર્વ્યૂહ જગત્‌માં અનેક લીલા કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી નાશીને કદાચ શોક કરે છે, કોઈકની ટહેલ કરે છે; અને કોઈ કોઈને મલીને અનેક પ્રકારના વિચાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણની આવી લીલા જોઈ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો મોહવશ થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત (પ્રકૃતિના બનેલા) મનુષ્ય જેવા જાણે છે. અવતારદશામાં કેટલાક ભગવદીય જનો જ પ્રભુને જાણતા હતા. અને કેટલાક જાણતા નહતા, તો પછી કલિના જીવોનું તો શું કહેવું ? અંશાવતારના લીલાકાર્યોને જોઈ સર્વ કોઈ એમ કહેતું કે 'શ્રીકૃષ્ણે આ કાર્ય કર્યું' આ સર્વ અજ્ઞાનની કલ્પના છે, અને તેથી જ અંશના કાર્યોની કલ્પના મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને વિષે એ જીવો કરતા હતા. અંશના કાર્યો મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણના હોઈ શકે નહિ, એ મિથ્યાકલ્પનાથી સર્વનો નાશ થયો. કેવલ ઉદ્ધવજી જે ભકત હતા તે શાપથી મુકત થયા. શ્રીકૃષ્ણની ભકિત અતિદુર્લભ છે. શ્રીકૃષ્ણને કેવલ આનન્દમય, રસાત્મક—લીલાના કર્ત્તારૂપે જાણવા. અન્યત્ર જેવું કાર્ય તેવી વ્યૂહની લીલા સમજવી. આ ભાવ દૃઢ રહે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ ઉત્પન્ન થાય.

શ્રીકૃષ્ણનું શ્રીઅંગ પ્રાકૃત માંસમજ્જાથી પૂર્ણ નથી, પણ આનન્દપ્રચુર છે એમના કર, પાદ, મુખ, ઉદરાદિ સર્વ અંગ આનન્દમાત્ર છે आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादि ઇત્યાદિ વાકયો પ્રમાણ છે. છતાં કેટલાક મૂઢ જીવો શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત ગણે તે એમનો તિરસ્કાર કરે છે તેથી એ જીવોને ભગવાન્ અધમ યોનિમાં ફેંકે છે तानहं द्विषतः क्रूरान् क्षिपामि—ઇત્યાદિ શ્રીગીતા અર્થ—મ્હારો પ્રદ્વેષ કરનાર તેવા ક્રૂર, અધમ નરોને વારંવાર હું સંસારમાં ફેંકું છું, આથી શ્રીકૃષ્ણને વિષે પ્રાકૃતત્વની બુદ્ધિ ન કરવી.

मूलम्—श्रीकृष्णस्तु केवलं लीला करोति रसरूपिणीम् ।
भूभारहरणं चक्रे कलाभ्यामेव सर्वथा ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ તો કેવલ રસરૂપ લીલા જ કરે છે. ભૂભારહરણ તો સર્વથા કલાથીજ કર્યું છે **વિવેચન**—શ્રીકૃષ્ણ તો સદા સર્વદા વ્રજભકતોની સાથે જ રસરૂપ લીલા જ કરે છે એનું વર્ણન પણ કરી શકાતું નથી. તેથી તેનો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના અન્તરંગ નિજભકતોએ મનમાં અનુભવ કરવો એ જ યોગ્ય છે માનાદિ,

વિહારાદિ રસરૂપ લીલા કરતા એવા શ્રીકૃષ્ણ છે, સદા સર્વદા શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે, દૈત્ય, રાક્ષસ, વગેરેના પાપનો ભાર પૃથ્વીપરથી દૂર કરવા શ્રીકૃષ્ણ અવતાર ધારણ કરે છે, દુષ્ટોનો વધ કરી દેવતાનું રક્ષણ કરે છે આ પ્રકારે વ્રજમાં જે લીલા પ્રભુ કરે છે તે લીલા નિત્ય, એકરસરૂપ, (તેમજ મુખ્યભૂત રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની) છે; અને ધર્મિ કાર્ય કરનારી જે લીલા તે અવકાશ થાય છે. (૯)

मूलम् –परमानन्ददान तु स्वरूपेणेति निश्चय ।

भजस्य एव सतत पुरस्थो वा कृपापर ॥ १० ॥

तत्रापि रूपभेदेन क्रीडति स्म तथा रस ।

धर्मिमात्र स्वमर्यादारहित केवल व्रजे ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ—વ્રજમાં વિરાજનાર નિરન્તર પરમાનન્દનું દાન કરે છે; પુર (મથુરા) માં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે (ફલ) સ્વરૂપથી પરમાનન્દનું દાન કરે છે એ નિશ્ચય છે તેમાં પણ રસરૂપ પ્રભુ ક્રીડાઓ રૂપભેદ કરીને કરે છે વ્રજમાં જે રૂપ છે તે સ્વમર્યાદારહિત કેવલ ધર્મિમાત્રરૂપ છે. (૧૦–૧૧)

વિવેચનઃ—પરમાનન્દનું દાન તો સદા વ્રજમાં લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય અને પુરી એટલે મધુપુરી તથા દ્વારિકાના સ્વરૂપોની બહુ બહુ કૃપા થાય તો જ પરમાનન્દનું દાન પ્રાપ્ત થાય, નહિ તો તે સ્વરૂપથી તો માત્ર મોક્ષરૂપ ફલ જ પ્રાપ્ત થાય. વ્રજમાં સ્થિત સ્વરૂપ તો નિરન્તર આનન્દરૂપ લીલા કરે છે અને,પુરીમાં સ્થિત સ્વરૂપ વ્યૂહસહિત છે, એટલે જે જીવો તેમનો આશ્રય કરે તેમને કદાપિ આનન્દ મળવાનો સંભવ નથી. પુરીમાંનું સ્વરૂપ મર્યાદાસહિત છે તેથી મર્યાદામાર્ગીય રસદાન જ કરી શકે છે ગીતામાં ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે –ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥ ' જે પ્રકારે જેઓ મ્હારો આશ્રય કરે છે તે પ્રકારે હું તેમને ભજું છું " આ જગતમાં શ્રીકૃષ્ણ અનેક સ્વરૂપ ધરી સ્થલે સ્થલે ક્રીડા કરે છે, જ્યાં જેવું સ્થલ ત્યાં તેવું જ સ્વરૂપ –તેવો જ રસ છે. કેવલ મર્યાદારહિત ધર્મિરૂપ લોકવેદાતીત રસાત્મક સ્વરૂપ સદા વ્રજમાં વિહાર કરે છે (૧૦–૧૧)

मूलम्—सर्वधर्मविशिष्ट तु समर्याद पुरे मतम् ।

उच्छृङ्खला तु या लीला केवलेन व्रजे कृता ॥ १२ ॥

परमानन्दरूपा सा बाललीलादिभेदत ।

सर्वत्र रसलीलात्स गूढभावेन वर्णितम् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વધર્મયુક્ત મર્યાદાસહિત સ્વરૂપ તો મથુરા તથા દ્વારકામાં મનાયલ છે ને ઉચ્છૃંખલ એટલે મર્યાદારહિત લીલા છે તે તો કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપે વ્રજમાં કરી છે, અને તે લીલા બાલલીલાદિ ભેદરૂપે પરમાનન્દરૂપ છે (એ) રસલીલાપણાનું વર્ણન સર્વત્ર ગૂઢ ભાવે કર્યું છે વિવેચન—વ્રજના સ્વરૂપમાં, તેમ જ મથુરા તથા દ્વારકાના

સ્વરૂપમાં ભેદ છે, તેમ જ ફલમાં પણ ભેદ છે. મથુરા તથા દ્વારકાનું સ્વરૂપ ધર્મસહિત અને મર્યાદાયુક્ત છે, પણ વ્રજમાં વિરાજતું સ્વરૂપ ઉચ્છલિત રસરૂપ છે અને ઉચ્છૃંખલ લીલા કરે છે, અને એ જ પુષ્ટિ પુરુષોત્તમને નામે ઓળખાય છે વૈષ્ણવે એ વ્રજસ્થ સ્વરૂપની ભાવના કરવી જોઈએ વ્રજમા શ્રીયશોદોત્સંગલલિત શ્રીકૃષ્ણપરમાનંદરૂપ છે. એમની બાલલીલા, પૌગણ્ડલીલા કિશોરલીલા એ સર્વરસરૂપ જ છે એનુ વર્ણન શ્રીગુસાંઈજીએ ગૂઢ ભાવે ગ્રન્થમાં વર્ણવ્યું છે અન્તરંગ ભક્તોએ તેનો અનુભવ પોતાના મનમાં ધરવો જોઈએ. વ્રજસ્થ રસાત્મક સ્વરૂપની સર્વલીલા જાણવી જોઇએ. (૧૨–૧૩)

मूलम्:–कामरूपतया कृष्णे वयो न हि नियामकम् ।
एतादृशे मूलरूपे मूललीलासमन्विते ॥ १४ ॥
चित्तं निरन्तरं स्थाप्यं सैव सेवा स्वमार्गगा ।
तत्सिद्ध्यर्थं शरीरेण वित्तेनाऽपि विधीयताम् ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ પોતે કામરૂપ હોવાથી એમને વિષે વય કઈ નિયામક નથી. એવા મૂલ લીલાવાળા મૂલરૂપમા ચિત્તને નિરન્તર સ્થાપન કરવું એજ સ્વમાર્ગની સેવા છે, અને તેની સિદ્ધિને અર્થે શરીરથી અને ધનથી પણ સેવા કરવી (૧૪–૧૫)

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં વ્રજભક્તોને સુખ–દાન આપવાને કોટિકામરૂપે પ્રકટ્યા છે, તેથી રાસપંચાધ્યાયીમાં એમને साक्षान्मन्मथमन्मथः અર્થાત—" કામદેવના પણ કામદેવ ' કહ્યા છે. જન્મતાં જ શ્રીકૃષ્ણભગવાને આનંદરસનુ દાન કર્યું એટલે તેમના સ્વરૂપમાં અવસ્થાનો નિયમ નથી. શ્રીગુસાંઈજીએ પાલનામાં કહ્યું છે કે, मानिनीमानहरणं

અર્થાત—શ્રીયશોદાજીની નિકટ પાલનામા ઝુલે છે અને તેજ સમય શ્રીસ્વામિનીજીનું માન પણ હરે છે. એ પ્રકારે બાલલીલા કરતી વખતે પણ સર્વલીલા કરે છે એ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયયુક્ત સ્વરૂપ વ્રજમાં છે, એવા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં મૂલલીલાસહિત છે. જેમ મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં સદા એક રસલીલા કરે છે તેમ મૂલરૂપ લીલા પણ સદા એકરસ છે. એમાથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય છે તેમ શ્રીકૃષ્ણની લીલા પણ નિત્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના મૂલરૂપ રસાત્મક છે તેથી તેમના તેવા (મૂલરૂપ રસાત્મક) સ્વરૂપનું સ્થાન હૃદયમા કરવું એ જ આપણા માર્ગની રસાત્મક સેવા છે. પ્રભુનો લીલા સહિત અનુભવ નિરન્તર ચિત્તમા કરવો તનું નામ માનસી સેવા છે.

मूलम्:–निवेदनानुसन्धानं विधेयं तादृशैः सह ।
सत्सङ्ग एव कर्त्तव्यो विश्वासः स्थाप्यतां दृढः ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ—નિવેદનનું અનુસન્ધાન તાદૃશીય ભગવદીય જનોની સાથે કરવું, સત્સંગ કરવો ને દૃઢ વિશ્વાસ સ્થાપન કરવો **વિવેચન**—શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ પ્રકટ થાય તે અર્થે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઇ નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવુ (૧૬)

मूलम्:–कृष्णः कृपापराधीनो दीनानामनुपेक्षकः ।
स्वकीयानामन्यभावात्करिष्यत्यवनं स्वतः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પોતાની કૃપાને લીધે પરાધીન છે તે દીનજનોની ઉપેક્ષા કરતા નથી, અને પોતે જ સ્વકીય ભક્તોને અન્યભાવથી રક્ષી લે છે. વિવેચન—કૃપાલુપણાના સ્વભાવને લીધે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના દાસને આધીન છે 'ભગવદીય જનો આપ છે કે "भक्तविरहकातर करुणामय डोलत पाछे लागे" શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનનો રથ હાંક્યો, પાંડવોના આજ્ઞાકારી થયા તથા વ્રજ ભક્તોથી તો એક ક્ષણ પણ જુદા રહેતા ન હતા એ વાત પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાદ્વારા નિજભક્તાધીન છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શરણ આવી નિઃસાધન થાય, દૈન્યપૂર્વક રહે તેવા ભક્તની ઉપેક્ષા શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ કરતા નથી. સંસારાસક્ત જીવોને 'લૌકિક વૈદિક' સુખ વા દુઃખ આવી પડે છે પણ નિજ ભક્તોને તો પ્રભુ કદાપિ અન્યથા ભાવ થવા દેતા નથી. પ્રભુ પોતે સદા ભાવની રક્ષા કરતા આવ્યા છે, કરે છે અને કરશે.

मूलम्–धर्ममार्गप्रवृत्तिस्तु चित्तशुद्धया यथा हरौ ।

मतिः स्यान्नैव पाखण्डे तदर्थं सर्वथेष्यते ॥ १८ ॥

मार्गप्रवर्त्तकाचार्यचरणेषु निरन्तरम् ।

विश्वासः सुदृढः कार्यस्ततः सर्वं फलिष्यति ॥ १९ ॥

विशेषो गोवर्धनदासपत्राज्ज्ञेय किमधिकम् ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની શુદ્ધિથી હરિમાં મતિ થાય અને પાખંડમાં મતિ થવા પામે નહિ તે અર્થે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો સર્વથા અપેક્ષિત (૧૮) પુષ્ટિમાર્ગને પ્રવર્તાવનાર શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલમાં અતિદૃઢ વિશ્વાસ કરવો. તેથી સર્વ સિદ્ધ થશે.

વિશેષ વાર્તા ગોવર્દ્ધનદાસ પરના પત્રમાંથી જોઈ લેવી. અધિક શું લખું ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितमष्टत्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ।

શિક્ષાપત્ર ૩૯ મું

ઉદ્દેશ—સત્સંગથી નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપવું પ્રથમ જે નામનિવેદનના મંત્રોનું શ્રવણ થયું હોય તેના અર્થનું અનુસંધાન કરવું નિશ્ચલ બુદ્ધિથી ભગવત્સેવા કરવી વૈષ્ણવનું સમાધાન ભગવત્સેવામાં જ છે, પ્રભુમાં પ્રપત્તિ વૃદ્ધ કરે એ જ કરવું દુરારાધ્ય પ્રભુ સેવાથી વશ્ય થાય છે તેથી ભગવત્સેવા કરનાર જીવ ભાગ્યવાન છે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સેવ્ય છે, તેથી ભગવદીયે એ સ્વરૂપની સેવા કરવી હવે સત્સંગ તથા સેવાનો પ્રકાર બતાવે છે

मूलम्–सत्सङ्गेन प्रभौ चित्तं स्थापनीयं निरन्तरम् ।

पूर्वं श्रुतानामर्थानामनुसन्धानमादरात् ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ—સત્સંગથી નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપવું પૂર્વે શ્રવણ કરેલા નામનિવેદનના મન્ત્રના અર્થનું અનુસંધાન આદરસહિત કરવું (૧) વિવેચન—નવરત્નગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે–"નિવેદનનું તો સર્વથા તાદૃશીય જનની સાથે સ્મરણ

કરવું !' ત્યારે ચિત્તમાં પ્રભુ નિરન્તર સ્થિત થાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિરન્તર સત્સંગ કરવો. તથા શ્રીવલ્લભદ્વારા પ્રથમ જે અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું શ્રવણ થયું છે તેનું આદર પૂર્વક અર્થાનુસન્ધાન રાખવું. શ્રીકૃષ્ણનામ સકલ વેદ શસ્ત્રનો સાર છે, પરમરસાત્મક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણને શરણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા આવ્યો છુ એમ ભાવ રાખવો. (૧)

मूलम्ः--भगवत्सेवनं सम्यग्विधेयमिति निश्चयः ।
वैष्णवादिसमाधानं कृष्णसेवैव सर्वथा ॥ २ ॥
यतः प्रभौ प्रपत्तिर्हि वर्द्धते कार्यकारणात् ।
सेवयैव हि सन्तुष्टः सुखसेव्यः प्रभुर्भवेत् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—ભગવાનની સેવા સારી રીતે કરવાનો નિશ્ચય રાખવો. સર્વથા શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ વૈષ્ણવનુ કર્તવ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કારણ છે અને પ્રપત્તિની વૃદ્ધિ કાર્ય છે એમ કાર્યકારણભાવથી નિશ્ચય પ્રભુમા પ્રપત્તિ વધે છે, સેવાથી સન્તુષ્ટ પ્રભુ સુખ સેવ્ય થાય છે.

વિવેચન:—અત્યન્ત પ્રીતિપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિથી ભગવત્સેવા કરવી એજ વૈષ્ણવનો ધર્મ છે. નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કેઃ—મ્હારી સેવાથી જેમને સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા ભક્તો સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિને પણ ઈચ્છતા નથી એટલા બધા તેઓ મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે અને મ્હારી સેવામાં તેમને એટલું બધું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેઓ આ ચતુર્વિધ મુક્તિની ઇચ્છા નથી રાખતા તો પછી કાલથી નાશ થાય એવા સ્વર્ગાદિક રાજ્યની તો વાંછના તેઓ ક્યાંથી કરે ? તેમજ તૃતીયસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કેઃ—

અર્થ—"દુષ્ટ પૂતના કે જેણે મારવાની ઇચ્છાથી સ્તનમાં કાલકૂટ વિષ ભગવાનને પાન કરાવ્યું તેને પણ ધાત્રી—માતાને યોગ્ય પદવીની પ્રાપ્તિ થઈ, તો એવા પ્રભુ વિના અન્ય કોણ વધારે દયાલુ છે કે જેને શરણ અમે જઈએ?" અષ્ટમ સ્કન્ધમાં કહે છે કે.—

અર્થ:—'જેમ વૃક્ષના મૂલમા જલ—સિંચન કરવાથી નાની મોટી સર્વ શાખાને તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ વિષ્ણુનું આરાધન સર્વ દેવને તથા આત્માને સન્તોષકારક છે, એ વચનાનુસાર નિત્યનિયમ પૂર્વક ભગવત્સેવા કરી, પ્રસાદી વસ્તુથી તાદૃશીય વૈષ્ણવનું સમાધાન કરવું.

પ્રભુની પ્રાપ્તિને અર્થે દીનતાથી પ્રાર્થના કરવી, શ્રીગુસાંઇજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે.—

यद्दैन्यं त्वत्कृपाहेतुर्न तदस्ति ममाऽण्वपि । तां कृपां कुरु राधेश यया तद्दैन्यमाप्नुयाम् ॥१॥
प्रियसङ्गमराहित्याद् व्यर्थाः सर्वे मनोरथाः । निरपत्रपतासिद्ध्यै जीवामि सखि साम्प्रतम् ॥२॥
विज्ञप्तौ वाऽपराधे वा पाषण्डे वा मदुक्तयः । पर्यवस्यन्ति कुत्रेति न जानेऽहं विमूढधीः ॥४॥
वलिष्ठा अपि मद्दोषास्त्वत्कृपाग्रेऽतिदुर्बलाः । तस्या ईश्वरधर्मत्वात् दोषाणां जीवधर्मतः ॥५॥
त्वद्दर्शनविहीनस्य त्वदीयस्य तु जीवितम् ॥ व्यर्थमेव यथा नाथ ! दुर्भगाया नवं वयः ॥६॥

અર્થ —જે દૈન્યથી આપની કૃપા થાય છે તે દૈન્ય મારામાં અણુ માત્ર પણ નથી, તેથી હે રાધિકેશ ! એવી કૃપા કરો કે જેથી મારામાં આપની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એવું દૈન્ય આવે [૧] પતિના સંગમવિના સર્વ મનોરથ વ્યર્થ છે તેથી હે સખી ! નિર્લજ્જપણાની સિદ્ધિને અર્થે હું જીવ છુ ! [૨] ચિત્તથી, વચનથી, શરીરથી, ક્રિયાથી, વિજ્ઞાનથી, અને

ભજનથી હું દુષ્ટ છું, મ્હારા અપરાધ તમે કેટલા પ્રકારે વિચારશો ! (૨) મારાં સ્વ વિજ્ઞપ્તિમાં અપરાધમાં કે પાખણ્ડમાં શામાં ગણાશે તે મૂઢ થયેલી બુદ્ધિવાળો હું સમજી શકતો નથી (૨) મારા દોષ બહુ બલવાન્ છે, તો પણ આપની કૃપા આગળ તે અતિદુર્બળ છે કારણકે કૃપા એ આપનો ઈશ્વરધર્મ છે, અને દોષ તે અમારા જીવનો ધર્મ છે તે ઈશ્વરના આગળ જીવના ધર્મો દુર્બળ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, આપના ભક્તો, આપ દર્શનરહિત થઈ જીવે એ હે નાથ ! ભાગ્યહીન વિધવાની યૌવનદશા સમાન વ્યર્થ છે.(૧) એ પ્રકારે 'હું મહાદુષ્ટ છું આપ મ્હારા પ્રભુ છો, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા મને આપનું સમ્બન્ધ થયો છે તેથી હે પ્રભુ, કૃપા કરો' ઈત્યાદિ ભાવના કરવી. એ દૈન્ય જોઈ પ્રભુ દયાળુ થઈ કૃપા કરશે, ભાવની વૃદ્ધિ કરશે, દીન થઈ શ્રીકૃષ્ણસેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ સન્તુષ્ટ થાય છે, ત્યારે પ્રભુ સુખસેવ્ય થાય છે, સેવામાં પ્રતિબન્ધ કરતા નથી, તથા રોગાદિ ઉપદ્રવ ઉત્પન્ન કરતા નથી એમ સકલ આયુષ્યપર્યન્ત નિર્વિઘ્ને શ્રીકૃષ્ણસેવા થઈ શકે છે (૨-૩)

मूलम् —दुराराध्यस्य सेवैव वशीकरणसाधनम् ।

कृष्णसेवा प्रकुर्वन्तो भाग्यवन्तो जना मताः ॥४॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુ દુરારાધ્ય છે તેમને વશ કરવાનું સાધન માત્ર સેવા છે તેથી જે જીવો કૃષ્ણસેવા સારી રીતે કરે છે તેઓ ભાગ્યવન્ત છે (૪)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા અત્યન્ત દુરારાધ્ય છે કે બ્રહ્મા તથા શિવાદિકોને પણ કોટાન કોટિ વર્ષપર્યન્ત અનેક સાધન કરવાથી સમાધિમાં સ્વરૂપ દર્શન માત્ર થાય છે જીવ તો અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તેથી એવા દુષ્ટ જીવને પ્રભુ દુરારાધ્ય થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? મહાયોગી જનો હૃદયમાં એની કલ્પના કરે છે, મુનિજનો જેમને અર્થે જન્મો જન્મ યત્ન કરે છે એવા દુરારાધ્ય પ્રભુને જીવ શી રીતે આરાધી (પ્રસન્ન) શકે ? પણ જે દૈવી જીવો શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણ આવ્યા છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિએ ભગવત્સેવા કરે તે તથા દીનતાને સાધન કરે છે તેમને પ્રભુ વશ્ય થાય છે તેથી જે વૈષ્ણવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી એમની રીતિએ ભગવત્સેવા કરે છે તે પરમ ભાગ્યવાન છે સપ્તમસ્કન્ધમાં પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું છે:—"દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ કે ગન્ધર્વ—એમાંથી ગમે તે કોઈ મોક્ષદાતા ભગવાનના ચરણારવિન્દને ભજે છે તે જેવા આપણે અસુર છીએ તેવા હોય તો પણ કલ્યાણયુક્ત થાય છે" તેમજ અષ્ટમસ્કન્ધમાં પાર્વતીને મહાદેવજીએ કહ્યું છે—"નારાયણપરાયણ જીવો કોઈથી ભય પામતા નથી. તેઓ સ્વર્ગ મોક્ષ, અને નરકમાં પણ તુચ્છ અર્થ લેનારા છે ' એવા અનન્ય ભગવદ્ભક્તો સમાન અન્ય કોઈ નથી

मूलम् —तस्माद् दृढ मनः कृत्वा कृष्ण एव हि सेव्यताम् ।

अत्रत्य वृत्तमखिल वदिष्यति विशेषत ॥५॥

श्रीविट्ठलप्रभोर्दास श्यामदास इह स्थित ।

तत्रत्यवृत्तान्तोऽखिलो विविच्य ज्ञेय किमधिकम् ?

શબ્દાર્થ:—તેથી મન દૃઢ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરવું અત્રેનું સર્વ વૃત્તાન્ત શ્યામ

દાસના સંગમાં રહેલો અને શ્રીવિઠ્ઠલરાયજીનો દાસ, વિશેષતઃ કહેશે. (૫) ત્યાંનો સર્વ વૃત્તાન્ત વિસ્તારથી લખશો. વિશેષ શું લખું ? **વિવેચન:**—સર્વોપરિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની સેવા દેહ મનથી પ્રીતિપૂર્વક કરવી, શ્રીભાગવતસપ્તમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:— અર્થ:—"દાન, તપ, યજ્ઞ, પવિત્રતા. વ્રત-એમાંના કર્મથી પ્રભુ રાજી થતા નથી. જેટલા શુદ્ધ ભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે. તેથી શુદ્ધ ભક્તિ વિના અન્ય સર્વ વિડમ્બનારૂપ છે." દશમસ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજીએ કહ્યું છે કે:—"દાન, વ્રત, તપ, હોમ, જપ, સ્વાધ્યાય, નિયમ, તથા અન્ય વિવિધ પ્રકારનાં કલ્યાણમાર્ગથી શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે." એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે-અર્થ:—" મ્હારો ભક્ત સ્વર્ગ, મોક્ષ, મ્હારૂ ધામ [વ્યાપિવૈકુણ્ઠ] જો એની ઇચ્છા હોય તો એ સર્વ ભક્તિયોગ વડે શ્રમવિના જ પ્રાપ્ત કરે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ જ સર્વોપરિ છે. નિષ્કામ થઇ સેવામાં મન લગાડવું એજ કર્ત્તવ્ય છે. અત્રેનું સર્વ વૃત્તાન્ત શ્રીગોકુલનાથજીના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલરાયજીનો દાસ તથા શ્યામદાસ કહેશે. તે જાણીને તમારા ત્યાંના સર્વ સમાચાર વિસ્તારપૂર્વક લખશો, અધિક શું લખું ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकोनचत्वारिंशत्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजी-
कृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ३९ ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૦ મું.

ઉદ્દેશ—હું સર્વસાવધાનરહિત થયો છુ એમ દર્શાવવાને અર્થે આ શિક્ષાપત્રમાં બહુ દીનતાના વાક્યો છે અમારા અધિકારીએ એક નિન્દિત કાર્ય કર્યું છે, તેથી મનમાં બહુ ખેદ થયો છે, પરન્તુ પુનઃ શાંતિ થઇ છે. [સંગ કરવો તે બહુ વિચાર કરીને કરવો એમ સૂચન કરવા આ વૃત્તાન્ત શ્રીહરિરાયજી ૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-ઇત્યાદિ શ્લોકમાં નિન્દિત કાર્યને વિષે લખે છે] હવે એની ઉપર મ્હારી કૃપા પણ પૂર્વવત્ થઇ છે. એમ થવાથી પ્રેમજી ઉદાસ થયો છે, તેથી તમારે પણ ત્યાંથી એના ઉપર ભિન્ન પત્ર લખવા ઉપર કહ્યુ કે આ પુષ્ટિમાર્ગમા શ્રીકૃષ્ણની સેવા સર્વોપરિ છે, એ સેવા જ સાધન તથા ફલ એમ ઉભયરૂપ હોવાથી કર્ત્તવ્ય છે પરન્તુ મ્હારાથી કશું થઇ શકતું નથી, આવું નિરૂપણ છે.

मूलम्:—पत्रद्वारा प्रकरवै स्वदुःखविनिवेदनम् ।
महत्तराख्ये चलिते दूरगेषु भवत्सु च ॥ १ ॥
जानामि निजमार्गस्य धर्मं किञ्चित्कृपाबलात् ।
तदसिद्धिजहृत्क्लेशं को मे दूरीकरिष्यति ॥२॥

શબ્દાર્થ:—મહત્તર નામના ભગવદીય દૂર દેશ ચાલ્યા ગયા અને આપ પણ દૂર છો. તેથી પત્રદ્વારા હું સ્વદુઃખનું વિશેષ નિવેદન કરૂં છું કૃપાબલથી હું કંઇક આપણા માર્ગના ધર્મને સમજું છું તેથી એ ધર્મની અસિદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયલા હૃદયકલેશને દૂર કરશે ? **વિવેચન:**—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે હું દુઃખ તમને પત્રદ્વારા નિવેદન કરૂં છુ કારણકે તમે સર્વ લાયક મ્હારા પ્રિય ભ્રાતા છો તેથી દુઃખસુખ તમારા વિના અન્ય કોને કહી શકાય ? તમે દૂર છો જો

તેમજ મને તમારા સંગમાં દુઃખ પણ થાત નહિ. મહોત્તર છે નામ જેનું એવા ભગવદીય મ્હારી પાસેથી કંઈક મર્મપ્રસંગે આવ્યા ગયા છે. તમે દૂર હોવાથી તમારા મિલનની આશા મને નથી ! તેથી પત્રદ્વારા સમાચાર જણાવશો. [૧] શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજીની કૃપાના બળથી મને નિજ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગનો ધર્મ કંઈક સ્ફુરે છે એ ધર્મ (ભગવદીય દૂર જવાથી અને દુઃસંગ પ્રાપ્ત થવાથી) સિદ્ધ થતો નથી તેથી મને હૃદયમાં અત્યન્ત દુઃખ થાય છે તે એ દૂર કરશો ? હું સકલસાધન રહિત છું દોષપૂર્ણ છું તો પણ મ્હારૂં દુઃખ નિવૃત્ત કરશો જ.

मूलम्—प्रायः पापण्डिमुख्योऽहं हरिणा हृदि चिन्तितः ।
कृपालुरप्युपेक्षां मे कुरुते दीनवत्सलः ॥ २ ॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રાયઃ 'હું પાખંડીઓમાં મુખ્ય છું' એમ શ્રીહરિએ હૃદયમાં વિચાર્યું છે, (કારણકે) શ્રીહરિ જો કે દયાળુ છે દીનવત્સલ છે તો પણ મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે (૨)

વિવેચન—હવે શ્રીહરિરાયજી દીનતાના લક્ષણ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને બતાવવા 'હું પાખંડી છું તો તે મ્હારે મુખે શું કહું ?' એમ નિઃસાધનપણાનું કથન કરે છે. શ્રીહરિજી મને સર્વ પાખંડી જનોમાં મુખ્ય જાણે છે જે શ્રીહરિ સર્વદુઃખહર્તા, પરમ દયાળ, તથા દીનવત્સલ છે તેવા પણ જ્યારે મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે તો તેથી સિદ્ધ થાય છે કે 'હું મહાપાખંડી છું' હવે હું શું કરૂં ? વિજ્ઞપ્તિમાં કહ્યું છે કે—

અર્થઃ—શ્રી ગુસાંઈજી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીને કહે છે કે—'હું ચિત્તથી દુષ્ટ છું, વાણીથી દુષ્ટ છું, કાયાથી દુષ્ટ છું, ક્રિયાથી દુષ્ટ છું, જ્ઞાનથી દુષ્ટ છું, ભજનથી દુષ્ટ છું—એ પ્રકારે મ્હારા અપરાધ કેટલા કેટલા વિચારશો ? હું જાણું છું કે હું મંદભાગ્યવાન્ છું, કારણકે આપ ગોકુલેશ્વરે ગાયો, ગોપ, ગોપીઓ અને સર્વ વ્રજની રક્ષા કરી છે, આપે ક્વાપિ ભક્તનો ક્લેશ સહ્યો નથી, આપનો સ્વભાવ જ એવો પરમદયાળુ છે તેના આપ શ્રીગોકુલેશ્વરે નિજ સ્વભાવ—ભક્તનો ક્લેશ ન સહન કરવો એવો સ્વભાવ—અન્યથા કર્યો કે જેથી આપ કઠોર થયા અને ભક્તનો ક્લેશ સહન કરવા લાગ્યા !' આ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજીએ જેમ કહ્યું છે એ જેમજ પુષ્ટિમાર્ગમાં હરિને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે ભગવદીય જનો જેનાથી 'हौं पतितनको राजा, हौं पतितनको ईस, हौं पतितनको टीको, हौं पतितनको नायक,' ઇત્યાદિક ગાય છે, જીવ જ્યારે ભગવાનથી ન્યારો પડે છે ત્યારે દુષ્ટ થાય છે તેથી જ શ્રી આચાર્યજી બાલબોધમાં કહે છે કે—'સ્વભાવથી દુષ્ટ છે' એ ભાવને અનુસરીને અત્ર શ્રીહરિરાયજી કહે છે કેઃ—"હું પાખંડીમાં મુખ્ય છું" એમ વિચારીને જ શ્રીહરિએ મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે (૩)

વાચ્ય પુરાણ શ્રીમદ્ભાગવત, ગીતા વિગેરેમાં એવું પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ ભક્તની ઉપેક્ષા કરતા નથી, ત્યાં તમે શી રીતે જાણ્યું કે "મ્હારી પ્રભુએ ઉપેક્ષા કરી છે ?" આ શંકાનું સમાધાન કરે છે

मूलम्—उपेक्षितश्चेद्धरिणा स्वजनैरप्युपेक्ष्यते ।
अतः क्व यामि शरणं वनस्थ इव विस्मृतः ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—જેની હરિ ઉપેક્ષા કરે છે તેની સ્વજનનો પણ ઉપેક્ષા કરે છે તેથી હું વનસ્થ પુરુષની સમાન (સર્વજનોથી) વિસ્મૃત છું તો હું કોને શરણે જાઉં ? (૪)

વિવેચનઃ—મ્હારો પુષ્ટિમાર્ગીય તદીયોએ ત્યાગ કર્યો તેથી હું એમ જાણું છું કે શ્રીકૃષ્ણે મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે. મ્હેં મહાનુભાવીના શ્રીમુખદ્વારા શાસ્ત્રવાર્તાનું શ્રવણ કર્યું છે કે ભગવદીયનો સમાગમ થાય ત્યારે જાણવું કે ભગવાન્ પ્રસન્ન થયા છે, અને જ્યારે ભગવદીયો ત્યાગ કરે ત્યારે જાણવું કે ભગવાન્ ઉદાસીન થયા છે. હાલ ભગવદીયો મ્હારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે તેથી હુ એમ જાણું છું કે ભગવાને મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે! હવે હુ શું કરૂં ? કોને શરણ જાઉં ! એ વિચારથી હૃદયમા ચિન્તા થયા કરે છે. જેમ કોઈ મહાગાઢ વનમાં ભૂલા પડેલા પુરુષને કોઇપણ દિશામાં સ્વમાર્ગ સૂઝતો નથી અને તેથી તેને બહુ ચિન્તા થાય છે તેમ મને પણ બહુ ચિન્તા થાય છે. (૪)

કોઈ એમ શકા કરે કે—'પ્રભુ ઉપેક્ષા કરી ચાલ્યા ગયા' એમ કહેવાથી પ્રભુ ઉપર દોષનુ આરોપણ કરવા જેવુ થાય છે, એવી ભક્તિમાર્ગની રીત નથી. પ્રભુ તો નિર્દોષ છે એવા નિર્દોષ પ્રભુ પર દોષનો આરોપ કેમ લાવો છો ?" આ શકા થાય તો તેનુ સમાધાન કરે છે

મૂલમ્ઃ—प्रभोरपि न वै दोषो गुणलेशोऽपि नो मयि ।

विस्मृत्य दोषनिचयं यं गृह्णीयाद् गुणग्रहम् ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ.—નિશ્ચય પ્રભુનો પણ દોષ નથી. પણ પ્રભુ જેનું ગ્રહણ કરે છે તેના દોષના સમૂહનું વિસ્મરણ કરી ગુણનું જ ગ્રહણ કરે છે. (૫)

વિવેચનઃ—પ્રભુનો દોષ સ્વલ્પ પણ નથી, એ સર્વ દોષ મ્હારો છે. મ્હારામાં ગુણલેશ નથી, દોષ નખથી શીખા પર્યન્ત ભર્યા છે. મ્હારા દોષ હું વિસરી ગયો છું. મ્હારામાં એવી અયોગ્યતા છે એ જ મ્હારો દોષ છે. પ્રભુ તો સર્વદા ગુણસયુક્ત છે એટલે દોષને જોતા નથી, જેનો અંગીકાર કરે છે તેના ગુણને જ જુએ છે. (૫)

મૂલમ્ઃ—यथा निःश्वासरहितं किं करोति सुभेषजम् ?

तथा विगतभावं मां कथासेवादिकं पुनः ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થઃ—જેમ શ્વાસરહિત મનુષ્યને સુન્દર ઔષધ કંઇ કરી શકતું નથી તેમ ભાવરહિત એવો જે હુ તેને કથાસેવાદિક શું [અસર] કરી શકે ? [૬]

શિબ્દાર્થ—જો પુરુષને શ્વાસ નથી હોતો તો સુન્દર ભેષજ પણ વૃથા છે. અર્થાત કંઇ પણ પરાક્રમ કરી શકતુ નથી. તે પ્રકારે મ્હારામા (ભગવાન પ્રતિ) [1]ભાવ નથી તો મને સેવાકથાદિક ભગવદ્ધર્મ શું અસર કરી શકે ? કઇ પણ નહિ, તેથી મને દુ:ખ થાય છે. ભાવ વિના સેવાકથાદિક ક્રિયાવત્ હોઇ શુ ફલ સિદ્ધ કરે ? (૬)

મૂલમ્ઃ—प्रायः कथैव[2] नैषास्ति यतस्तिष्ठति नो हृदि ।

न वानुभावं कुरुते निजं त्यागाऽभिधं मयि ॥ ७ ॥

(૧) સેવાફલ ગ્રન્થમા દર્શાવેલુ મુખ્ય ફલ—અલૌકિક સામર્થ્ય, સેવામાં ઉપયુક્ત એવો વૈકુણ્ઠમા દેહ વા સાયુજ્ય—ભાવ વિના થતુ નથી તેથી શુ ફલ સિદ્ધ કરે ? કંઇ પણ નહિ ! એવુ અત્ર વિવેચન કર્યું પરતુ ગૌણ ફલ તો થાય છે, (૨) नैषास्ति ને બદલે नैवास्ति પણ પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે, એટલે કથા પણ એવી (શ્રેષ્ઠ) થતી નથી કે જે હૃદયમ[illegible]

શબ્દાર્થ—ઘણું કરીને એવી કથા પણ થતી નથી અને તેથી હૃદયમાં તે સ્થિર થતી નથી. મ્હારા પર પોતાના ત્યાગ નામનો અનુભવ પણ કરતા નથી. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણની કથા સેવાદિકમાં જીવ સ્થિત થયો નથી, ત્યારે હૃદયમાં ભાવ ક્યાંથી સ્થિર થાય? જો ભગવદીય દ્વારા શ્રવણ થાય તો હૃદયમાં ભાવસિદ્ધ થાય એમ 'શ્રીમદ્ ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધમાં કહ્યું છે—'અર્થ —' સ્વભક્તના કર્ણના છિદ્ર દ્વારા ભાવરૂપ કમલ પ્રતિ પ્રવિષ્ટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ, જેમ શરદ્ ઋતુ જલનો મલ દૂર કરે છે તેમ ભક્તના હૃદયનો મલ નિવૃત્ત કરે છે' વળી શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું છે કે—અર્થ—જ્ઞાન દરશથી સુન્દર એવું જે ગોવિન્દનું માહાત્મ્ય તેનું શ્રવણ અને કીર્તન, જે નિત્ય કરે છે તે નિઃસંશય કૃતાર્થ થાય છે.' 'કથા તથા કીર્તનાદિનું માહાત્મ્ય જાહું વચનોથી પ્રતિપાદિત થઇ શકે છે એવી કથાના શ્રવણ વિના હૃદયમાં ભાવ શી રીતે સ્થિર રહે? જ્યાં સુધી દેહ સમ્બન્ધી કાર્યોમાંથી મનનો ત્યાગ ન થાય—એમ 'નિવૃત્ત ન થાય ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો અનુભવ ક્યાંથી થાય? કારણ કે મનથી ભાવ સિદ્ધ થાય છે, અને તે મન તો લૌકિક સંસારાદિક-વિષયમાં આવિષ્ટ છે—એમ છે—ત્યારે અનુભવ ક્યાંથી થાય? અર્થ —વિષયાદિ કામનાથી ભરેલા દેહમાં હરિનો આવેશ સર્વથા થતો નથી, એવું સંન્યાસનિર્ણયમાં શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે એ ગ્રન્થમાં પ્રતિપાદિત લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ મ્હારામાં નથી તેથી અનુભવ નથી! (૭)

मूलम्ः—सेवा तु प्रतिबद्धा मे भोगोद्वेगादिबाधकैः ।

गेहवित्तादिकासक्त्या कथं सा मानसी भवेत् ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ—ભોગ, ઉદ્વેગાદિ પ્રતિબન્ધથી સેવા પણ પ્રતિબદ્ધ થયેલી છે તો ઘર, ધન, વિગેરેની આસક્તિને લીધે માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? (૮)

વિવેચન.—તનુજા અને વિત્તજા ભગવત્સેવામાં અનેક પ્રતિબન્ધ છે, શરીર અને ઇન્દ્રિયોના વિષયની કામના ઉદ્ભવે છે ત્યારે સેવા કરતાં એવો ઉદ્વેગ થાય છે કે ક્યારે સેવા થઇ રહે કે હું ખાનપાન કરું! આ પ્રકારે પ્રથમ તો વિષયભોગની કામનાને લીધે મનમાં ઉદ્વેગ થવાથી સેવામાં મન આસક્ત થતું નથી જે પ્રભુને ઇષ્ટ હોતું નથી અને તેથી જ પ્રતિબન્ધ આવી પડે છે જેમાં સેવા બની આવતી નથી અને ગૃહાદિક કાર્યમાં વ્યગ્ર થવાય છે આ સ્થિતિમાં માનસી સેવા ક્યાંથી સિદ્ધ થાય! સેવાફલમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—'उद्वेगः प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात्तु बाधकम्' આ વચનાનુસાર ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ અથવા ભોગ સેવામાં બાધક છે ઉદ્વેગ થવાથી તનુજા વિત્તજા સેવા થઇ શકતી નથી લૌકિક આસક્તિ થવાથી માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? તનુજા અને વિત્તજા સેવાના અભાવમાં માનસી સેવા પરમ દુર્લભ છે (૮)

मूलम्ः—तातपादेषु यातेषु दुर्भगस्य परोक्षताम् ।

सत्सु सर्वेषु यातेषु दृशोर्दूरमहं स्थितः ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—તાતપાદ (શ્રીકલ્યાણરાયજી) મ્હારા જેવા દુર્ભાગ્યવાન્ જીવથી પરોક્ષ થયા! સર્વ સજ્જનો દૃષ્ટિથી દૂર ગયા છે અને હું એકલો રહ્યો છું અથવા દૃષ્ટિથી દૂર

રહ્યો છું. **વિવેચનઃ**—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે મ્હારી આ અવસ્થા છે અને માર્ગ પ્રકટ કર્ત્તા શ્રીઆચાર્યજી, માર્ગપ્રકાશકર્ત્તા શ્રીગુસાંઇજી, નામનિવેદન કરનાર મ્હારા ગુરુદેવ શ્રીગોકુલનાથજી અને મ્હારા તાત શ્રીકલ્યાણરાયજી–આ સર્વ મ્હારાથી પરોક્ષ થયા છે! હું તેમનાથી વિખુટો પડયો છું! આ દુઃખમાં મને કોણ સહાય આપશે! હું દુર્ભાગી છું કારણ કે સર્વગુણથી યુકત એવા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોથી પણ હું દૂર પડયો છું. મ્હારૂં રંચક પણ સમાધાન કરનાર કોઇ નથી તેથી હું શું કરૂં? હું દુઃખ પામું છું.

મૂલમ્ઃ–શ્રીભાગવતચિન્તા તુ ન વિના સંગતેઃ સતામ્ ।
મનસોऽત્યન્તવિક્ષેપાન્ન વા શરણભાવનમ્ ॥૧૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—સત્પુરુષની સંગતિ વિના શ્રીભાગવતનું ચિન્તન થતું નથી અને મનના અતિશય વિક્ષેપને લીધે શરણભાવના પણ નથી. (૧૦) **વિવેચનઃ**—કોઇ કહે કે તમે મહાજ્ઞાની છો તો સત્સંગ નથી તેથી શું થયું? શ્રીભાગવતનું અવલોકન કરો! તેથી સર્વ ચિન્તા અને કલેશ દૂર થશે, તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે, એકાગ્ર ચિત્ત હોય અને સત્પુરૂષનો સંગ હોય ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સમજાય છે, મને તો ચિન્તાથી હૃદય દુઃખી થયું છે અને સત્સંગ પણ નથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનો ભાવ કયાંથી સ્પષ્ટ થાય? કોઇ કહે કે હરિના શરણની ભાવના કરો! કારણ કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કેઃ–અર્થાત્—'અશકયમાં વા સુશકયમાં સર્વથા શ્રીહરિ શરણ છે' વળી ગીતાજીમાં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ કહ્યું છે કેઃ—'સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરી તું મને (શ્રીકૃષ્ણને) એકલાનેજ શરણ આવ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુકત કરીશ! શોક મા કર!' 'આ પ્રકારની શરણભાવના પણ' શ્રીહરિરાયજી કહે છે 'મ્હારાથી ચિત્તના અત્યન્ત વિક્ષેપને લીધે થતી નથી (૧૦)

મૂલમ્ઃ–વાર્ત્તાન્તરકૃતિપ્રેમ્ણા નાષ્ટાક્ષરમનોજપઃ ।
મહત્વમત્યા લોકાનાં પ્રપત્ત્યા દૈન્યનાશનમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ.—(ભગવદ્વાર્ત્તા વિના) અન્ય વાર્ત્તા કરવામા પ્રેમ થવાથી અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો મન.પૂર્વક જપ થતો નથી સર્વ લોકો મને મહાન્ જાણી શરણ આવે છે એવી મહત્ત્વબુદ્ધિથી–અભિમાનથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. (૧૧) **વિવેચન**—કોઇ કહે કે બીજું કંઇ ન થાય તો અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરો તેમ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે–'તેથી સર્વાત્મભાવથી નિરન્તર **શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ** એમ ઉચ્ચાર કરતાં કરતા જ સદા સ્થિતિ કરવી એમ મ્હારી મતિ છે.' આ શંકાનું સમાધાન કરે છેઃ–'મને તો લૌકિક વાર્ત્તાન્તરમા અત્યન્ય પ્રેમ ઉદ્ભવે છે, તેથી અષ્ટાક્ષરજપ શકય નથી, કોઇ કહે કે તેમ ન થાય તો પ્રભુ પ્રતિ દૈન્ય દર્શાવો. તેમ કરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થશે, શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે–દૈન્ય તમને (શ્રીકૃષ્ણને) સન્તુષ્ટ કરવાનું સાધન છે, આ પ્રકારે શંકા થાય તો સમાધાન કરે છે–લૌકિકમાં સર્વ લોકોમાં મારી મહત્તા છે તેથી મ્હને અહન્તામમતા આવે છે કે 'હું મહાન્ છું બહુ સમજુ છું, મ્હારામા બહુ ધર્મ છે' અને તેથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. લૌકિક મહત્તાથી ઉન્મત્ત

થઈ પ્રમુદિત થઈ ફરૂં છું આ પ્રકારે દૈન્યનો નાશ થયો છે (૧૧)

मूलमः—निवेदनानुसन्धानं सद्भिस्त्यक्तस्य मे कथम् ?

केवलं शरणं सर्वत्यागाभावाच्च दुर्लभम् ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—સત્પુરુષોથી ત્યજાયલો એવો જે હું તેને નિવેદનનું અનુસન્ધાન ક્યાંથી હોઈ શકે ? સર્વત્યાગ પણ નથી તેથી કેવલ શરણ પણ દુર્લભ છે (૧૨)

વિવેચના—કોઈ કહે કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થશે તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે સત્પુરુષ એવા જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો છે તેમણે તો મ્હારો ત્યાગ કર્યો છે, તો હવે નિવેદનનું અનુસન્ધાન શી રીતે કરી શકું ? કારણ કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ કરવાનું છે, એમ શ્રીઆચાર્યજી નવરત્નમાં કહે છે—'નિવેદનનું સ્મરણ તો સર્વથા તાદૃશીય જનોએ મળીને કરવું', આ વચનાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન એકલાથી થઈ શકે નહિ. કોઈ કહે કે—કેવલ પ્રભુ શરણ કરો. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં શરણમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે તે શરણ સ્વીકારો—તો સમાધાન કરે છે કે—'કેવલ શરણ તો સર્વ લૌકિક વૈદિકનો મનમાં ત્યાગ થાય ત્યારે સિદ્ધ થાય પણ મ્હારામાં તો લૌકિક વૈદિક કાર્ય આસક્ત થઈ ગયાં છે, તેથી સર્વત્યાગનો અભાવ હોવાથી શરણ ક્યાંથી થઈ શકે ? શરણ પરમ દુર્લભ છે ! હું શું કરૂં

मूलम्—चाञ्चल्याच्चेतसः कुत्र दृढः कृष्णपदाश्रयः ?

विवेकधैर्ये तद्धेतू मूर्खाधीशस्य मे कथम् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની ચંચલતાને લીધે શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય ક્યાંથી હોઈ શકે ? તે આશ્રયના કારણરૂપ વિવેક તથા ધૈર્ય છે—એ ઉભય મૂર્ખનો અધીશ એવો જે હું તેને કેમ સમ્ભવે ? (૧૩) વિવેચન.—મ્હારૂં ચિત્ત લૌકિક દેહસમ્બન્ધી કાર્યમાં અતિચંચલ થઈ રહ્યું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી. આશ્રયની વાત તો ક્યાં રહી ? પ્રથમ તો વિવેક અને ધૈર્ય જે આશ્રયની સાધન છે તે મ્હારામાં—મૂર્ખના શિરોમણિમાં—નથી. વિવેક, ધૈર્ય તથા આશ્રય એ ત્રણ આવશ્યક છે એમ શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાં કહે છે—'વિવેક તથા ધૈર્યનું નિરન્તર રક્ષણ કરવું તેમજ આશ્રય પણ રાખવો. અજ્ઞાનીને વિવેક ધૈર્ય સમ્ભવતાં નથી અને તેથી આશ્રય પણ આવી શકતો નથી. [૧૩]

मूलम्—भावो यदनुभावेन भवेत्सिक्तासितस्ततः ।

क्व सा व्रजभुवः कृष्णचरणाम्बुजलाञ्छिताः ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—જેના અનુભવથી ભાવ ઉપજાવે છે તે વ્રજદેશથી હું દૂર થયો છું ! શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દના ચિહ્ન (ધ્વજ, વજ્ર અંકુશ, પદ્મ ઇત્યાદિ) થી અંકિત એવી વ્રજભૂમિ પણ ક્યાં ? (૧૪) વિવેચના—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'કશું ન બની આવે તો વ્રજલીલાની ભાવના કરવી. તેમ કરવાથી અનુભવ થાય છે ! પણ તે ભાવનો અનુભવ તો વ્રજસમ્બન્ધી લીલા સાંભળી લેવાથી થઈ શકે અને હું તો તે વ્રજભૂમિથી

દૂર પરદેશમાં સ્થિતિ કરૂં છું. આ પરદેશમાં શું નિરીક્ષણ કરવાથી ભાવ પ્રકટ થાય ?' આ પ્રકારે પોતે દૈન્ય કરે છે એટલામાં નિસાધનતાની ભાવના કરતા કરતા તેમને (શ્રીહરિરાયજીને) તીવ્ર વિરહ [વિપ્રયોગ] પ્રકટ થાય છે તેથી પોતે દેહાનુસન્ધાન ભૂલી જાય છે અને વ્રજની લીલામા તન્મય થઈ ઉચ્ચાર કરે છે કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ સર્વલીલા સ્થલે સ્થલે વ્રજભકતોના સગમાં કરે છે તે વ્રજભૂમિ કયાં છે ? જે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણના દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નવ ચિન્હ જેમકે-ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, સ્વસ્તિક, પદ્મ, અષ્ટકોણ, યવ, ઊર્ધ્વરેખા, કલશ, તેમજ વામચરણારવિન્દના સાત ચિન્હ જેમકે ગોપદ, જમ્બુ, મત્સ્ય, ધનુષ, ત્રિકોણ, અર્ધચન્દ્ર, અને આકાશ-એમ ષોડશ ચિહ્નયુક્ત વ્રજભૂમિ કયાં છે. ? [૧૪]

મૂલમ્:--क्व शैलः कृष्णदासाख्यः पुलिन्दीभावपोषकः ।

क्व ते श्रीयमुनोद्देशा लीलारसवितारकाः ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ.—પુલિન્દીના ભાવપોષક તથા કૃષ્ણદાસ છે નામ જેમનું એવા શ્રીગિરિરાજ પર્વત કયાં છે ? લીલારસનો વિસ્તાર કરનારા શ્રીયમુનાજીના ઉત્કૃષ્ટ દેશ-પ્રદેશો કયાં છે ?

વિવેચનઃ—પરમ ભક્ત શ્રીગિરિરાજજી જે 'શ્રીકૃષ્ણદાસ' એવા નામથી ઓળખાય છે, તે કયાં છે ? શ્રીગિરિરાજ પર્વત, શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે, અને દયાળુ છે કારણ કે તેમણે પુલિન્દી જેવા (નિકૃષ્ટ જાતિના) જીવોમાં ભગવદ્ભાવ સ્થાપિત કર્યો ! શ્રીગિરિરાજ (પર્વત)ના સગથી પુલિન્દીને ભાવ પ્રકટ થયો ! શ્રીગિરિરાજજી સર્વાંગે પ્રભુની સેવા કરે છે. સર્વઋતુમા પ્રભુને સુખ આપે છે, ગાયોને સુખ આપે છે, એવા પોતે ભાવના પોષક છે, તો તે શ્રીગિરિરાજ પર્વત કયાં છે ? શ્રીયમુનાજી કયાં છે ? કુમારિકાના મનોરથ પૂર્ણ કરનાર શ્રીયમુનાજી જયા વિરાજે છે, અને જેના આશ્રયથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનો અનુભવ થાય છે એવા વ્રજના સ્થલો કયાં છે ? (૧૫)

મૂલમ્:—क्व ते वेणुरवा यैर्वा समाकृष्टा व्रजस्थिताः ।

व्रजनाथकराम्भोजप्रोंछिताः क्व गवां गणाः ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજમાં સ્થિતિ કરનારા (વ્રજભકતોનું) જેમણે આકર્ષણ કર્યું એવા વેણુરવ કયાં ? અને શ્રીકૃષ્ણના હસ્તકમલથી પમ્પાળાયલા ગાયોનાં યૂથ કયાં ? (૧૬)

વિવેચન—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનાદ કરી સમસ્ત સ્થાવર તેમ જ ગમને સુધા (અમૃત)નું દાન કર્યું એવા વેણુના રવ કયા છે ? વ્રજના નાથ (શ્રીકૃષ્ણ) નિજ કરામ્બુજથી જેમને પમ્પાળે છે અને જેમનું સુખપૂર્વક લાલનપાલન કરે છે એવા ગાયોનો સમૂહ કયાં છે ? (૧૬)

મૂલમ્:—अनन्तलीलाधारास्ते द्रुमाः क्व विपिनस्थिताः ?

वेणुनादपरा वृक्षभुजारूढाः क्व पक्षिणः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ—અનન્ત લીલાના આધારરૂપ અથવા અનન્ત લીલારૂપ (મધુ) ધારાઓને

(૧) કૂજન ગીત, રવ, એમ વેણુકૂજન. વેણુગીત અને વેણુરવ-એ ત્રણ પ્રકારનો વેણુનાદ છે. વેણુગીતમાં તે પ્રસિદ્ધ છે આ ત્રણમાથી વેણુરવથી આકર્ષણ થાય છે એમ શ્રીસુબોધિનીજીના વેણુગીતમા કહ્યુ છે.

સવનારા એવા શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો ક્યાં છે ? અને વૃક્ષની શાખા પર બેઠા બેઠા વેણુનાદનું શ્રવણ કરવામાં તત્પર એવા (મુનિરૂપ) પક્ષીઓ ક્યાં છે ? (૧૭) વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં ભક્તોના સંગમાં અનન્ત લીલા કરે છે એવા શ્રીવૃન્દાવનના સુન્દર દ્રુમો છે એ વૃક્ષો વેણુનાદનું શ્રવણ કરતાંજ મધુની ધારાઓ સવે છે એવા વૃક્ષો ક્યાં છે ? વેણુનાદના રસનું પાન કરવામાં પરાયણ એવા પક્ષીઓ વૃક્ષની ભુજારૂપ શાખાપર બેસીને, પોતાનો ચંચલ સ્વભાવ ત્યજે છે અને મુનિસમાન (એકચિત્ત) થઇ ગયા છે વેણુગીતમાં વ્રજભક્તો કહે છે કે—અર્થ—શ્રીયશોદાજીને વ્રજભક્તો કહે છે કે હે માતા ! આ વૃન્દાવનના પક્ષીઓ મુનિયો છે કે જેઓ વૃક્ષનાં રુચિર કુંપળોવાળી શાખાપર બેસીને શ્રીકૃષ્ણમાંજ દૃષ્ટિ રાખીને, તેમનું ગાયેલું એવું જે અત્યન્ત મધુર વેણુગીત છે તેનું આંખ મીચીને અન્યવાર્તાનો ત્યાગ કરી, શ્રવણ કરી રહ્યાં છે એ વચનમાં વ્રજભક્તોએ જે પ્રકાર કહ્યો છે તેવાજ ભાવથી શ્રીહરિરાયજી મગ્ન થઇ ભાવના કરે છે (૧૭)

मूलम्—व्रजस्त्रीचरणाम्भोजरेणवः क्व व्रजस्थिताः ।
दधिनिर्मन्थनोन्नादाः क्व ते श्रवणमङ्गलाः ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ—વ્રજમાંની વ્રજવનિતાઓના ચરણારવિન્દની રજ ક્યાં ? અને શ્રવણ કરતા મંગલ થાય એવા દધિમન્થનના મોટા નાદ ક્યાં ? વિવેચન—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે વ્રજની સ્ત્રીઓના ચરણકમલની રજ વ્રજમાં સ્થિત છે તે મને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ! શ્રીહરિરાયજીની વ્રજભક્તોના ચરણકમલનાં રજની એ વિરહભાવના ઉદ્ધવજીએ ભ્રમરગીતમાં ગાઇ છે અર્થઃ—'અરે ! વ્રજભક્તોની ચરણરજનું સેવન કરનારા આ વૃન્દાવનના જે ગુલ્મ, લતા અને ઓષધિ છે તેમનો કોઇ પણ હું થાઉં તો કેવું સારું ! કારણ કે વ્રજભક્તોએ, જેમનો ત્યાગ કઠિન છે એવા સ્વજન પી જનનો, અને વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી શ્રુતિઓ જેની શોધ કરી રહી છે એવા મોક્ષદાતા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની પદવીની સેવા કરી છે વળી પ્રાતઃકાલમાં દધિમન્થનનો સ્વર મંગલરૂપ છે દશમસ્કંધમાં કહ્યું છે કે—

गोप्यः समुत्थाय निरूप्य दीपान् वास्तून्समभ्यर्च्य दधीन्यमन्थयन् ॥
यद्दीपदीपैर्मणिभिर्विरेजू रज्जूर्विकर्षद्भुजकङ्कणस्रजः ।
चलन्नितम्बस्तनहारकुण्डलत्विषत्कपोलारुणकुङ्कुमाननाः ॥
उद्गायतीनामरविन्दलोचनं व्रजाङ्गनानां दिवमस्पृशत् ध्वनिः ।
दध्नश्च निर्मन्थनशब्दमिश्रितो निरस्यते येन दिशाममङ्गलम् ॥

અર્થાત—(ગોપીજનો પ્રાતઃકાલમાં ઉઠી, દીવા કરી, ગૃહભૂમિનું પૂજન કરી, દધિમન્થન કરવા લાગ્યા, અને વલોણાની દોરીઓ ખેંચવા લાગ્યા; તે સમયે હસ્તની કંકણમાલા, નિતમ્બસ્તન, હાર તથા કુંડલ ચલાયમાન થઇ રહ્યાં છે; અને કાન્તિયુક્ત

(૧) કુંપળો રુચિર એટલે સ્વાદિષ્ટ છે જ્યાં વેણુનાદ એટલો અધિક મધુર રસ ઉત્પન્ન કરે છે કે સ્વાદિષ્ટ કુંપળોને ખાવાની ઇચ્છા ત્યજી દઇને પક્ષીઓ વેણુનાદના શ્રવણમાં આસક્ત થયાં છે વેણુનાદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુએ કર્યો છે અને વેદ પણ પ્રભુએ કર્યા છે તેથી વેણુનાદ વેદરૂપ છે પક્ષીઓ તેના ધ્યાનમાં છે તેથી તેમને મુનિરૂપે વર્ણવ્યા છે એ પક્ષીઓ અન્ય સર્વ વાતનો ત્યાગ કરી વેણુનાદમાંજ નિમગ્ન થઇ રહ્યા છે

ગાલ રાતા કંકુ જેવા શોભી રહ્યા છે? તેથી ઝગઝગતો અત્યન્ત પ્રકાશક દીપક જેની પાસે મૂકેલો હોય છે એવા મણિથી પણ અધિક શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે. તેઓ કમલનેત્રયુક્ત શ્રીકૃષ્ણનું ઉચ્ચ સ્વરે ગાન કરે છે. એ ગાનના શબ્દ અને દહિંના વલોણાનો અવાજ મિશ્રિત થઈ આકાશમા પ્રસરવા લાગ્યો છે, કે જેથી સર્વ દિશાનું અમંગલ નિવૃત્ત થાય,' એવા ભાવમા મગ્ન થઇ શ્રીહરિરાયજી દધિમન્થનના શબ્દની વિરહભાવના કરે છે.

मूलम्ः—यमुनावालुकादेहसम्बन्धः क्व जलस्पृशिः ।

बहिर्मुखत्वसातत्ये तदीयत्वं च मे कुतः ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયમુનાજીની રેતીથી દેહનો સમ્બન્ધ ક્યાં? શ્રીયમુનાજીના જલનો સમ્બન્ધ ક્યાં? નિરન્તર બહિર્મુખતાનો ભાવ એટલે મને તદીયત્વ પણ ક્યાંથી સમ્ભવે?

વિવેચન.—શ્રીયમુનાજીની વાલુકા (રેતી) ક્યાં છે? તથા શ્રમજલના સમ્બન્ધયુક્ત એટલે પરમ લીલારસથી ઉત્પન્ન થયેલા શ્રમજલના [પરસેવાના] મિશ્રણવાળું શ્રીયમુનાજીનું જલ ક્યાં છે? એવા જલ અને વાલુકા(રેતી–રમણરેતી)ના સ્વલ્પ સમ્બન્ધથી પણ અલૌકિક દેહ સિદ્ધ થાય છે. પરન્તુ તેનો સમ્બન્ધ પણ ક્યા છે? શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીયમુનાષ્ટપદીમાં કહ્યું છે કેઃ—'આપના તટમાંની વાલુકાને હું આનન્દથી મ્હારા સકલ અંગમાં ક્યારે વ્યાપ્ત કરીશ? એ શ્લોકાનુસાર શ્રીહરિરાયજી ભાવાવિષ્ટ થાય છે. અને વિપ્રયોગભાવથી વ્રજની લીલાનો અનુભવ કરી દૈન્ય કરે છે કે 'હું નિરન્તર બહિર્મુખજ છું' એટલે મને તદીયત્વ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? તદીયત્વ હોય તો તદીય ભગવદીયનો સંગ થાય અને ભાવ વૃદ્ધિ પામે. પણ મ્હારામાં તદીયત્વજ નથી (૧૯)

मूलम्ः-परमानन्ददूरस्थे चित्रं किं दुःखसन्ततौ ?

पोषकाऽभावतो नैव दृढः स्वाचार्यसंश्रयः ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ:—પરમાનન્દ (શ્રીઠાકોરજી)થી દૂર સ્થિતિ કરનારામા દુઃખની પરમ્પરા આવે એમાં શું આશ્ચર્ય? (ભાવનું) પોષણ કરનારના અભાવથી નિજ આચાર્યનો દૃઢ આશ્રય પણ નથી (૨૦) **વિવેચન**—પરમાનન્દ શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સપ્તસ્વરૂપ, શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી, અને પોતાને માથે વિરાજતું હોય તે સ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ સેવવાં જોઇએ, આ પુષ્ટિમાર્ગમા પરમાનન્દરૂપ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. પરન્તુ એવા શ્રીકૃષ્ણ મ્હારાથી દૂર છે, તેથી મ્હારા ચિત્તમા નિરન્તર દુઃખ થાય છે એક તો મ્હારામાં ભાવ નથી અને બીજું ભાવના પોષણકર્ત્તા પણ કોઇ પાસે નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી, હું નિરન્તર દુઃખ પામું છું (૨૦)

मूलम्ः—विषयाभिनिवेशेन प्रेक्षा न विशति प्रभौ ।

जातोऽस्मि साम्प्रतं सर्वसाधनाभाववानहम् ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ:—વિષયના અભિનિવેશથી મ્હારી દૃષ્ટિ પ્રભુમાં પ્રવેશ કરતી નથી હવે હું સર્વ સાધનના અભાવવાળો થયો છું (૨૧) **વિવેચન**—હું વિષયના આવેશથી ભરપૂર છું તેથી મ્હારામાં પ્રભુ પ્રવેશ કરતા નથી સંન્યાસનિર્ણયમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કેઃ—

વિષયથી આક્રાન્ત દેહવાળાના હૃદયમાં સર્વથા પ્રભુનો આવેશ થતો નથી." હું વિષયપૂર્ણ છું તેથી પ્રભુ મ્હારા હૃદયમાં પધારવાની કેમ ઈચ્છા કરે ? આ પ્રકારે હું સર્વથા ધનસહિત હોવાથી ભાવ મને ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ! (૨૧)

मूलम् —नि साधनत्व भावे तु विद्यमाने प्रयोजकम् ।
तद्भावे केवलं मे दोषायैव न चान्यथा ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ —મ્હારામાં ભાવ વિદ્યમાન હોઈને નિઃસાધનપણું હોત તો તે પ્રયોજનવાળું (ઉપયુક્ત) થઈ શકત પરન્તુ ભાવના અભાવને લીધે મ્હારે નિ સાધનપણું છે તેથી એ તો કેવલ દોષને અર્થેજ છે, અન્ય કશાને અર્થે નથી. વિવેચન.—હું ભાવ વિના નિઃસાધન થઈ બેઠો છું સર્વ કાર્ય તથા ભગવદ્ધર્મ પણ મેં ત્યજ્યા છે એ નિઃસાધનપણું અપ્રયોજક છે કારણ કે એનાથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે કે સંસારી જીવ ભગવદ્ધર્મ કરી શકતો નથી તે શું નિ સાધન કહેવાઈ શકે ? તે જ પ્રકારે હું સંસારી જીવ સમાન લૌકિકાસક્તિથી પ્રભુની સેવા સ્મરણ સત્કર્મ ઈત્યાદિક કરતો નથી તેથી શું હું નિઃસાધન કહેવાઈ શકું ! (નહિજ) ભગવાન્માં તદ્રૂપ ભાવ થયા વિના સત્કાર્મ ત્યજી નિઃસાધન થવું એ તો કેવલ દોષરૂપ છે

मूलम्ः—शरीरेणाप्यशक्तस्य क्रिया का वात्र सेत्स्यति ?
यथान्धो बधिरो मूको विहस्त पङ्गुरुन्मना ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ અંધ, બધિર (બહેરો), મૂક, હસ્ત વિનાનો, પાંગળો અને ઉન્મત્ત કંઈ ક્રિયા સિદ્ધ કરતો નથી તેમ શરીરથી પણ અશક્ત હોય તેવા જીવથી અત્ર કંઈ ક્રિયા સિદ્ધ થઈ શકે ! (૨૩) વિવેચન.—શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોય તો લૌકિક વા અલૌકિક કોઈ પણ ક્રિયા બનતી નથી, તેમ ભાવ વિના સકલ સાધન જૂઠાં છે. એમાં દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે અંધ શી રીતે જુએ ? બહેરો શી રીતે શ્રવણ કરે ? મૂંગો શી રીતે બોલે ? હસ્ત વિના કંઈ ક્રિયા કરે ? પગ વિના કેમ ચાલી શકે ! અરે બાવરો શું કાર્ય કરે ! તેજ પ્રકારે જે ભાવરહિત છે, લૌકિકમાં આસક્ત છે તે કયે પ્રકારે અત્યન્ત દુર્લભભાવ પ્રાપ્ત કરે ? ભાવવિના પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થતું નથી. આ સમ્બન્ધમાં એક ભગવદીય આપ છે કે —

भय सखि भावभावित देष । कोटि सापन करो कोऊ सोऊ न माने सेष ॥१॥
धूमकेतु कुमार मांग्यो कौन मारग प्रीति । पुरुषतें त्रियभाव उपज्यो सबे उलटी रीति ॥२॥
बसन भूषन पलटि पहरे भावसों संयोग । उलटि मुद्रा दई अंकन बरन सुधे होय ॥३॥
वेदविधिको नेम नाहीं प्रेमकी पहिचान । व्रजवधू वश किये मोहन सूर चतुरसुजान ॥४॥

मूलम् —अकाम कामविक्षिप्तो हरिणोपेक्षितोऽधुना ।
विमृशामि सदा स्वान्ते का गतिर्मे भविष्यति ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ —ભગવદ્ધર્મની કામનાથી રહિત છું અને લૌકિક કામનાથી વિક્ષિપ્ત છું હમણાં હરિએ મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે એટલે સદા મનમાં એમ વિચાર કરું છું કે મ્હારી

શી ગતિ થશે ? (૨૪) **વિવેચન**—ભગવત્કામના એટલે નાના પ્રકારના સેવા-સમ્બન્ધી મનોરથથી રહિત છુ ! મ્હારૂં મન પ્રભુસેવામાં એક ક્ષણુ પણુ આસક્ત થતું નથી; પણુ લૌકિક કામના વિષયાદિક તથા દેહના ભરણુપોષણુ સમ્બન્ધી કામનાઓથી ગ્રસિત છું ! તેથી હરિ શ્રીકૃષ્ણુ મ્હારી સુધ (ચિન્તા-સંભાળ) લેતા નથી ! હુ મહાદોષનો સમુદ્ર છું તેથી તેથી તેમણે મ્હારો ત્યાગ કર્યો છે ! હવે હુ કયા જાઉ અને શું કરૂ ? હવે મ્હારી શી ગતિ થશે ?

એક દોષ મ્હારામાં સર્વોપરિ છે, તેથી ભગવદીયજનો ઇર્ષ્યારહિત હોય છે. જેમ વિભીષણુને રાવણે પગથી લાત મારી તો પણુ વિભીષણે તો વિનતિ કરીને સારી જ વાત કહી, અને કૃષ્ણુદાસે શ્રીગુસાંઇજીનાં દર્શન બન્ધ કર્યાં તો પણુ શ્રીગુસાંઇજીએ તો એમનુ ભલુંજ કર્યું તેવી રીતે સન્તોએ કરવું જોઇએ અને તેમ કરે તો પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય. પણુ હું તો અષ્ટ પ્રહર ભગવદીયની ઇર્ષ્યામા જ તત્પર છુ તેથી મ્હારો ત્યાગ પ્રભુએ કર્યો છે

मूलम्ः—विरक्तवेषिणास्माकमधिकारकृता पुनः ।
कृतं युवतिवश्येन कार्यमेकमनीदृशम् ॥ २५ ॥
कस्याश्चित्सुरतिग्रामे विधवायाश्च सङ्गमात् ।
दुष्टेन स्थापितो गर्भः पातितश्च तथौषधात् ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ:—અમારા અધિકારી, જેણે વિરક્ત વેષ ધારણુ કર્યો છે, તેણે, પુન. યુવાન સ્રીને વશ થઇને એક અનુચિત કાર્ય કર્યું છે ! એ દુષ્ટે સુરત નામના ગામમાં કોઈક વિધવાના સમાગમમા આવીને ગર્ભ સ્થાપિત કર્યો અને તે ગર્ભને ઔષધથી પાડયો !

શ્રીહરિરાયજી જેવા અલૌકિક, ભગવત્પરાયણુ તેમજ નિવૃત્ત અને સદ્વૃત્તિથી પૂર્ણ એવા ગોસ્વામી મહારાજશ્રી પણુ પ્રવાસમાં દુષ્ટ જીવના દુષ્ટ કાર્યોનું નિરીક્ષણુ કરી ખેદપૂર્વક આ વૃત્તાન્ત પત્રમાં જણાવે છે. એમના પર પણુ દુષ્ટ અધિકારીના સમ્બન્ધમાત્રથી આપત્તિ આવે છે અને તે નિવૃત્ત થાય છે ! પત્રમાં આ વૃત્તાન્ત લખીને, શ્રીહરિરાયજી એમ સૂચન કરે છે કે સંગ કરો તો તે બહુ વિચારીને કરજો ! બહારથી વૈરાગ્યનો ઢોગ જીવો કરે છે અને અન્દરથી કપટી હોય છે ! બહાર વૈરાગ્યયુક્ત ધર્મિષ્ઠ દેખાશે પણુ ભીતરથી વ્યભિચાર કરતા હશે-લૌકિક વિષયમાં અનુચિત આચરણુ કરતા હશે-ધર્મવિરુદ્ધ કામમાં લપટાયા હશે ! એવા બહારથી ધર્મનો દેખાવ કરનાર લોકોથી બહુ સાવધ રહેજો !

અધિકારી વિરક્ત થઇને પણુ પાછળથી યુવતિની જાળમા ફસાયો ! તેથી વિરક્ત થઇને પુન. સ્રીને વશ ન થવુ એમ બોધ લેવાનો છે

વિવેચન—મ્હારા હ્રદયમાં ભગવદ્ધર્મસમ્બન્ધી દુ ખ તો બહુ છે જ ! તેમાં એક લૌકિક દુ.ખ આવી પડ્યું તે વર્ણવે છે વિરક્તવેશ એવો એક મ્હારો અધિકારી છે, જેની જગત્મા બહુ ખ્યાતિ છે ! મ્હે એનો કૃપાપાત્ર જાણી સગ કર્યો, અને પાસે રાખ્યો ! એ અધિકારી સ્રીને વશ થયો ! આ કલિયુગમા સ્રી એક મોહિની છે, અને તે ધીરજ, જ્ઞાન તથા વિવેકાદિ સર્વને ઢાકી દે છે અધિકારી થઇને સ્રીવશ થવામાં અયોગ્ય કાર્યનું તેણે આચરણુ કર્યું એ કાર્યથી એના હ્રદયમા કામ વધી ગયો અને દિવસ જતા એક દિવસ સુરતગામમાં એક વિધવાના સમ્બન્ધમાં આવવા લાગ્યો કોઇ આ વાત

જાણતું હતું તે વિધવા સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો. તેથી એ સ્ત્રી તથા અધિકારી એ ઉભય મનમાં મહાદુઃખ પામવા લાગ્યા કે હવે શું થશે ?' પછી તેમણે અનેક ઔષધ–ઉપચાર કરી ગર્ભને પાડયો આ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ !

मूलम्–मरणं चोभयोर्मध्ये कस्यचित्स्यान्न संशयः ।
यत्नेन प्रेमजिन्नाम्ना मदापत्तिर्निवारिता ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ—એમાંથી એકનું મરણ થાત એમાં સંશય ન હતો. પ્રેમજી નામના વૈષ્ણવે યત્ન કરીને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી (૨૭) વિવેચન.—ઔષધ આપીને ગર્ભ પાડયો તે મૃત થઈને પડયો ! રાજ્યના હાકેમને ખબર પડી એટલે નિઃસંશય મરણ સમાન દુઃખ થયું ! એમાં પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ મ્હારા સંગમાં હતો તેણે અનેક પ્રયત્નો કરી રાજ્યદ્વારનું સમાધાન કર્યું અને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી છે તે જાણવો. (૨૭)

मूलम्–विश्वासः कस्य कर्त्तव्य इति खिन्नं मनो मम ।
गृहकार्यं न चलति मनुष्याणाममावत ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ—હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? એ વિચારથી મ્હારૂં મન ખિન્ન થયું છે મનુષ્ય વિના ગૃહનું કાર્ય ચાલતું નથી [૨૮] વિવેચન—આવી વાર્તા બનેલી જોઈને હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? લૌકિક સંબંધથી દૂર રહેવાને અર્થે ગૃહસ્થને ત્યજી, વિરક્ત અને પ્રામાણિક વૈષ્ણવને સાથે લીધા તો તેની પણ આવી ગતિ થઈ ! ત્યારે હવે પાસે કોને રાખવો ? વિશ્વાસ કોનો કરવો. એવો મનુષ્ય મળતો નથી, એ મહાદુઃખ છે ઘરકે ઘરમાં જાણીતો મનુષ્ય જોઈએ પણ તેનો અભાવ છે વિશ્વાસ કોઈ પર આવતો નથી તેથી સુખ થતું નથી (૨૮)

मूलम्–अन्तः स्निग्धोऽपि कार्ये तु मद्दोषानुस्मृतेः सदा ।
प्रायशः प्रेमजिन्नामा वर्त्ततेऽसौ विरक्तवत् ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ અન્તઃકરણથી સ્નેહયુક્ત છે તો પણ કાર્યમાં તો મ્હારા દોષની અનુસ્મૃતિને લીધે સદા વિરક્ત જેવો રહે છે (૨૯)

વિવેચન—અને મ્હારો પરમ સ્નેહી એક પ્રેમજી છે કે જેણે લૌકિક કાર્યોમાં વા અલૌકિક કાર્યોમાં કોઈ પ્રકારે અમારી લૌકિક વદિક ક્રિયા જોઈ છે, અને તેથી એના મનમાં અમારા દોષની સ્વલ્પ પણ વિસ્મૃતિ થતી નથી તોપણ તે યત્ન કરીને સર્વ તરફથી મ્હારે વિષે દૃઢ ભાવ રાખે છે એ કેવલ વિરક્ત જેવો રહે છે યથાશક્તિ મ્હારી ટહેલ કરાય છે અને વર્ણાશ્રમથી ન્યારા રહે છે તે ગૃહસ્થ . . . . જેવા વિરક્તના ધર્મો કહ્યા છે તેવા વિરક્ત રહે છે અને તેથી એના સંગમાં મ્હારૂં મન ઠેકાણે રહે છે (૨૯)

मूलम्—चरितु यतते तस्माद्भिया यद्गृ समाप्तिति ।
क्षान्तोऽपराधः सर्वोऽपि मृषा मोषयदास्तत ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ—સર્વ અપરાધ[1] સહન કર્યો તેથી મિથ્યા ક્રોધને વશ થયલો પ્રેમજી જતા રહેવાનો યત્ન કરે છે. તથા તેનું સમાધાન થાય એવું લખજો. [૩૦]

વિવેચન—એ પ્રેમજી[2] હવે મ્હારી પાસેથી જવાનો વિચાર કરે છે. તો હવે હુ કયે પ્રકારે નિર્વાહ કરીશ તેથી તમે કંઇક સમાધાન પત્ર લખો. હુ મારૂં દુ:ખ તમને લખું છું અપરાધ સહ્યો છે તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે, પણ તાદશીયજનોને એવો ક્રોધ ન હોવો જોઇએ, કારણકે ક્રોધ ભગવદ્ધર્મમાં બાધક છે. ક્રોધથી ભગવદાવેશ દૂર થાય છે.

मूलम्ः--इदानीं तु कृपा पूर्ववदस्तीतिभयोज्झितैः ।

भवद्भिः सर्वथा लेख्यं पत्रं सर्वैः पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ.—હવે તો પ્રથમની માફક કૃપા છે તેથી અભયરહિત થઇ તમારે સર્વેએ ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખવા જોઇએ [૩૧] વિવેચન—હવે તો પ્રથમ જેવી કૃપા રાખતા હતા તેવી કૃપા છે તથા અમારા ઉપર સ્નેહ રાખી તમારે ભયથી નિવૃત્ત થઇ પત્રો લખવા કારણ કે અમે પરદેશમા છીએ.

તેથી પાસે મનુષ્યો તો જોઇએ અને જાણીતો મનુષ્ય ચાલ્યો જાય તો બીજો રાખવો પડે. તેથી એના ચિત્તના સમાધાન અર્થે ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખશો. (૩૧)

આ શ્લોકને બદલે કેટલાંક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે:—

इदानीं तु कृता (कृपा) पूर्वमनोवृत्तिस्तु सर्वथा । तस्माद्भयोज्झितैः पत्रं सर्वैः लेख्य पृथक् पृथक् ॥

અર્થ:—હવે તો પૂર્વની મનોવૃત્તિ તથા કૃપાપૂર્વક મનોવૃત્તિ સર્વથા કરી છે. તેથી ભયરહિત થઇ તમે સર્વે ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખશો, એટલે કે સૂરતનો વૃત્તાન્તે પ્રથમ જેવી વૃત્તિ હતી તેવી વૃત્તિ કરી છે, તેથી પત્ર આવશે કે તરત વૃત્તિ સ્થિર થશે.

मूलम्ः—अतिप्रशंसया चित्तं यथा तस्य स्थिरं भवेत् ।

मुखरोऽपि समीचीनो मुख्यदोषविवर्जितः ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રકારે એનું ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ અતિપ્રશંસાથી (એના પર પત્ર લખશો.) કારણકે એ મુખર (બહુ બોલનારો) છે, તો પણ એ મુખ્ય દોષ (અવિશ્વાસ તથા અન્યાશ્રય) થી વિશેષત: રહિત છે એટલુ સારૂ છે (૩૨)

આ શ્લોક તથા ઉપરના તેમજ હવે પછીના શ્લોકના વિવેચનમાં વ્રજવાસીના લિખિત પુસ્તકોમાં મૂલથી વિરુદ્ધ કેટલુંક લખાણુ છે તે અત્રે છોડી દીધુ છે

मूलम्ः—वैद्यकेन गृहेऽस्माकं विशेषपरितोषणात् ।

भवत्सङ्गात्कन्दुकवत्पतितः पुनरुत्थितः ॥ ३३ ॥

૧ વિરક્ત (એવા અધિકારી) નો (વ્યભિચારરૂપ) દોષ સહન કર્યો તેથી પ્રેમજીના મનમાં એવુ આવ્યુ કે આવો અપરાધ કેમ સહન કર્યો ? અને તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે

૨ કોઇ એવુ સમાધાન આપે છે કે--દુષ્ટ અધિકારી તે પ્રેમજી જ હતો, અને પ્રેમજીને શ્રીહરિરાયજીએ ઠપકો આપ્યો તેથી તે ક્રોધવશ થઇને જતો રહેવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યારે શ્રીહરિરાયજીને એમ લાગ્યુ કે એના વિના લૌકિક કાર્યો કોણ કરશે ? અને તેથી સમાધાન પત્ર લખાવવાનું લખે છે—પણ આ સમાધાન કલ્પિત લાગે છે વ્રજવાસીના લખેલા ...

विशेषः प्रेमजित्पत्राद्बोध्यः ॥

શબ્દાર્થ—તમારા સંબંધી વૈદક વડે આપણા ગૃહમાં વિશેષ સન્તોષ છે, તેથી કઠાની પેઠે પડેલો તે પાછો ઉઠયો છે (૩૭) વિશેષ સમાચાર પ્રેમજીના પત્રથી જાણવા.

વિવેચન.—એ આપણા ગૃહમાં વૈદ્ય છે સર્વ રોગના ઓસડ જાણે છે તેથી આપણા ગૃહમાં ઉપયોગી છે જેમ કઠો પડે છે અને પાછો ઉઠી જાય છે (તેમ એ વિકૃત પડયો છે અને પાછો વૈદક વડે ઉઠયો. એ ફલ તમારા સત્સંગનું છે) વિશેષ સમાચાર પ્રેમજીના પત્રથી જાણશો. (૩૭)

इतिश्रीहरिरायजीविरचितं चत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ४० ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૧ મું

ઉદ્દેશ.—આ એકચત્વારિંશત્તમ શિક્ષાપત્રમાં પ્રભુની સેવામાં જે ઉપયુક્ત હોય એવું લૌકિક કાર્ય ભગવદીયોએ કરવું ભગવાનમાં શુદ્ધભાવ રાખવો લૌકિકમાં દ્રવ્યનો જેટલો આવશ્યક હોય તેટલોજ વિનિયોગ કરવો. આ માર્ગમાં સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફલ છે. આ જન્મમાં જે તનુજા અને વિત્તજા સેવા થાય છે તે ઐહિક ફલ છે અને અલૌકિક દેહથી જે સેવા થાય તે પારલૌકિક ફલ છે તે અર્થે સત્સંગ કરવો. પ્રભુના દર્શનાદિક વિષે આર્તિ રાખવી. તદીયોની ચિન્તા શ્રીહરિજ કરે છે તો પણ જે ચિન્તા કરે છે તે મૂર્ખ છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીના સેવકોને માટે જે શિક્ષા લખી છે તે પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રભુની સેવા કરવાથી નિશ્ચય સર્વ સિદ્ધ થાય છે એવું નિરૂપણ છે. આ પત્રમાં શ્રીહરિરાયજી સકલ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત નિરૂપણ કરે છે જે સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ ધારણ કરવા યોગ્ય છે

मूलम्—लौकिकं सकलं कार्यं प्रभुसेवोपयोजनात् ।

परं सर्वत्र पूर्वं हि प्रभुश्चिन्त्यो न लौकिकम् ॥ १ ॥

न रोचते हरेः स्वानां लौकिकासक्तियुङ्मनः ।

तदोपेक्षावशात्तस्य न सिध्यत्यपि लौकिकम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ—સકલ લૌકિક કાર્ય પ્રભુ સેવામાં ઉપયુક્ત થાય એ ઉદ્દેશથી કરવું પરન્તુ સર્વત્ર સર્વ કાર્યમાં પ્રથમ પ્રભુનુંજ ચિન્તન કરવું લૌકિકનું ચિન્તન ન કરવું. કારણ કે હરિને સ્વકીય ભક્તોનું મન લૌકિકમાં આસક્ત થાય એ ગમતું નથી, અને હરિની ઉપેક્ષા થાય તો તેનું લૌકિક કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી. (૧–૨)

વિવેચન.—શ્રીહરિરાયજી હવે પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે જેટલું લૌકિક કાર્ય હોય તે સર્વનો ભગવદીયજનોએ પ્રભુસેવામાં ઉપયોગ કરવો એ સર્વોપરિ મુખ્ય ધર્મ છે ગૃહ પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથી તેની અપેક્ષા રાખવી. તેમજ દેહસંબન્ધી કુટુંબ, ઇન્દ્રિયાદિ સર્વનો વ્યવહાર પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયુક્ત હોય તોજ રાખવો. જે કથામાં સ્નેહ રાખવો તે એવા ઉદ્દેશથી કે જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ થઈ પડે એમ છે

તેથી એમાં સ્નેહ રખાય છે સ્ત્રીનો સંગ પણ એવા ઉદ્દેશથી કરવો કે કૃષ્ણભકત પુત્ર પ્રાપ્ત થાય. નિરોધલક્ષણમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ભગવદ્ભકત-કૃષ્ણભકત પુત્રમાં સ્નેહ રાખવો. જે કોઇ ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિબન્ધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો અને જે તેમાં અનુકૂલ હોય તેનો સંગ્રહ કરવો. જ્યાં જ્યાં મનની વૃત્તિ દોડે, જે જે શ્રવણ કરવામાં આવે અને જે જે જોવામાં આવે તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે એમ જાણવું. આ સકલ જગત્ તેમની ક્રીડાનું સ્થાન છે એમ જાણવુ. પોતાના પ્રભુનું ચિન્તન કરવું અને મનમાં લૌકિક ન વિચારવું. ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. અત્ર કોઇ શંકા કરે કે 'લૌકિક તો અતિપ્રબલ છે. અને એ લૌકિક કર્યા વિના ચાલતું નથી. તેથી લૌકિક સમય લૌકિક કરવું અને ભગવત્સેવા સમયે ભગવત્સેવા કરવી તો નિર્વાહ થઇ શકે. પ્રભુ તો કૃપાલુ છે ને સ્વલ્પ (સેવા) થઇ આવે તેનાથી પણ બહુ માની લે છે. તેથી સર્વ લૌકિક ત્યજવાનું શું પ્રયોજન છે?'

આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન દ્વિતીય શ્લોકથી કહે છે કે 'પોતાના ભકતો લૌકિક કાર્ય કરે એ પ્રભુને સોહાતું નથી, ત્યારે પ્રભુ ઉપેક્ષા કરે છે, ઉદાસ થઇ જાય છે. *પ્રભુને ત્યજી ભકત લૌકિકમાં આસકત થાય તો તે કાર્ય જ પ્રભુ સિદ્ધ કરતા નથી. તેથી મનને સર્વથા લૌકિકમા આસકત ન કરવું. નિરન્તર પ્રભુસેવામાં જ તત્પર રાખવું.

મૂલમ્ઃ--शुद्धभावः प्रभौ स्थाप्यो न चातुर्यं प्रयोजकम् ।
अन्तर्यामी समस्तानां भावं जानाति मानसम् ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધભાવ પ્રભુમાં સ્થાપન કરવો જોઇએ. ચાતુર્ય પ્રયોજક નથી. સમસ્ત જીવના અન્તર્યામી એવા પ્રભુ મનમાં રહી ભાવને જાણે છે. (૩) **વિવેચનઃ**—પ્રભુસંબન્ધી કાર્યમાં શુદ્ધ ભાવ સ્થાપવો, એ કાર્ય સદા એક રસ પ્રીતિપૂર્વક કરવા જોઇએ, કોઇને દેખાડવાને કરવાના નથી. કોઇ વૈષ્ણવ આવે ત્યારે તેને દેખાડવાને અનેક ચતુરાઇથી શૃંગાર કરવા, જપ, પાઠાદિ ભલી ભલી વાર્ત્તા કરવી અને સાધારણ દિવસે કોઇ ન આવે ત્યારે તેમ ન કરવું-એ સર્વ ચાતુર્ય નિરર્થક છે શ્રીગુસાંઇજી જ્યારે આગ્રા પધાર્યા ત્યારે તેમણે પ્રથમથી જ એક વૈષ્ણવને મોકલ્યો હતો..તે વૈષ્ણવ ગયો ત્યારે તેમના દેખતાં ત્યાંના વૈષ્ણવે પોતાના ગૃહની સેવા ચાતુર્યથી કરી શ્રીગુસાંઇજીએ જ્યારે એ વાત જાણી ત્યારે પોતે કહ્યું કે એ સર્વ ખાલી ઢોંગ છે. તેથી એવી ચતુરાઇ નિષ્ફળ છે. કવચિત્ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય પણ તેવી પ્રતિષ્ઠાથી ઉલટો ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. પ્રભુ અન્તર્યામી છે તેથી હૃદયની વાત જાણે છે. તેમના આગળ કશું કપટ ચાલી શકતું નથી. વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કહ્યુ છે કે '**सर्वत्र तस्य सर्वोहि सामर्थ्यमेव च**' અર્થ-સર્વત્ર તેનું સર્વજ છે અને તે સર્વપ્રકારના સામર્થ્યયુકત છે. જેવા ભાવની સેવા

*સેવામાં ઉદ્વેગાદિ પ્રતિબન્ધની વાત મૂલને અનુસરતી નથી, છતા કેટલાક પુસ્તકોમા નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે—સેવાફલમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે "सेवायां प्रतिबन्धकत्रयम्—उद्वेग प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात्तु बाधक—बाधकानां परित्यागे भोगेऽप्येकं तथा परम्॥ અર્થ-સેવામા ત્રણ પ્રતિબન્ધક છે, ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ અને ભોગ" એ સર્વનું મૂલ દેહસમ્બન્ધી ભોગ છે તેથી ખાનપાન, વિષય ઇન્દ્રિયોનું સુખ વિગેરે જો ઇચ્છે નહિ તો જ ભગવત્સેવા થાઇ શકે ... ... "

તેવું તેનું ફલ છે તેથી લોભપૂર્વક કે પ્રતિષ્ઠાને અર્થે કપટયુક્ત સેવા કદાપિ ન કરવી. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી જેટલી મર્યાદારીતિ બન્ધાય છે તે રીતિપૂર્વક જ સેવા કરવી અને લૌકિક વૈદિકની કંઇ કામના મનમાં રાખવી નહિ. (૩)

मूलम्:-शुद्धभावे तदीय तु लौकिकं साधयेत्स्वयम् ।
तत्साधितमविघ्नेन सर्वं सिध्यति नान्यथा ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવ હોય તો તેનું લૌકિક તો (પ્રભુ) પોતેજ સિદ્ધ કરે છે, અને પ્રભુનું સિદ્ધ કરેલું તો વિઘ્ન વિના સિદ્ધ થાય છે, અન્યથા થતું નથી, (૪)

કોઇ કહેશે કે "પ્રભુમાં શુદ્ધ ભાવ રાખી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કરે તો પછી લૌકિક કાર્યાદિ વિના સેવા શી રીતે કરી શકાય ! તો તે સંદેહ નિવૃત્ત કરે છે

વિવેચન—જે વૈષ્ણવ શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમાં મન આસક્ત કરવા તત્પર થાય છે તેનો શુદ્ધ ભાવ જોઇ પ્રભુ તેનું લૌકિક વૈદિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે સન્તદાસની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ જ છે કે ચોરા ટકાની પુછીમાં પ્રભુ તેનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરતા હતા. વળી પદ્મનાભદાસજીના ઘરમાં પ્રભુ સકલ પદાર્થ સિદ્ધ કરતા જે એમ સન્દેહ થાય કે લૌકિક વૈદિકવાળા લોકો શુદ્ધ ભાવમાં વિઘ્ન કરે તો શું કરવું તો સમાધાન કરે છે કે શ્રી આચાર્યજીનું ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં વચન છે કે જે જીવ સેવા અથવા કથામાં આસક્ત છે તેનો નાશ કદાપિ કુત્રાપિ યાવજ્જીવમ્ થતો નથી-જેની સેવા કે અથવા કથામાં દૃઢ આસક્તિ થાય છે તેનો નાશ જ્યાં સુધી તે જીવે છે ત્યાં સુધી કોઇ પણ સ્થળે થતો નથી, એવી મ્હારી મતિ છે. એકાન્તમાં રહેવાથી બાધ થાય એવો સમ્ભવ હોય તો એકાન્તવાસ કંઇ નથી, પ્રભુ સર્વતઃ રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી. (૨) આ પ્રકારે અન્ય સર્વ સ્થલેથી મનને ખેંચી પ્રભુસેવામાં અથવા કથામાં આસક્ત કરવું એવા ભક્તની પ્રભુ સર્વતઃ રક્ષા કરે છે જેમકે અમ્બરીષ રાજાની દુર્વાસાના શાપમાંથી રક્ષા કરી આમ છે તેથી પ્રભુના ધર્મમાં મન લગાડી તત્પર રહેવાથી પ્રભુ નિર્વિઘ્નતાથી સર્વ સિદ્ધ કરે છે અન્યથા તેમ કરતા નથી અન્યથા વર્તન રાખવાથી નિર્વિઘ્ને કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તેથી આ લોક તથા પરલોકમાં એક પ્રભુ જ મિત્ર છે એમ જ્ઞાન રાખવું જોઇએ.

मूलम्:-आवश्यको हि कर्त्तव्यस्तदीयैर्लौकिकव्ययः ।
अनासक्तौ लौकिकं तु वर्द्धते न च बाधते ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—તદીયોએ જેટલો આવશ્યક હોય તેટલો જ લૌકિકમાં વ્યય કરવો. આસક્તિ ન હોય તો લૌકિકતા વધે છે બાધ કરતી નથી, (૫) વિવેચન:—મુખ્ય વાત તો એ છે કે લૌકિક કરવું નહિ પણ જો તે છુટે એવું ન હોય તો આવશ્યક હોય એટલું જ લૌકિક કરવું અને તેમાં આસક્ત થવું નહિ મનની આસક્તિ એ જ બાધક છે આસક્તિ વિના લૌકિક ગમે તેટલું વધે તો પણ તે બાધક થતું નથી. શ્રીઆચાર્યજી કહે છે.—

અર્થ —"સર્વાત્મભાવથી ગૃહ ત્યજવા યોગ્ય છે જો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય

૧ દેહ, ઇન્દ્રિય મન વિગેરે સહ ગૃહથી ન્હાસી જઇ જાય એનો ત્યાગ તે સર્વાત્મભાવે કરીને ઘરનો ત્યાગ કહેવાય છે

એ ગૃહને શ્રીકૃષ્ણને અર્થે [વાપરવું] પ્રયોજવું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ[૨] સંસારમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે વળી ભક્તિવર્દ્ધિની ગ્રન્થમાં વચન છે.

અર્થ.—'અવ્યાવૃત્ત થઇ સેવાથી તથા શ્રવણાદિથી શ્રીકૃષ્ણને ભજવા વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ હરિમાં અને શ્રવણાદિમાં ચિત્ત પરોવવા સારુ યત્ન કરવો.' આ વચનાનુસાર તીવ્ર વૈરાગ્ય થાય તો સર્વત્યાગપૂર્વક પ્રભુનું ભજન કરવુ અને ત્યાગ ન થઇ શકે તો સર્વ ગૃહ શ્રીકૃષ્ણ સેવાર્થે વિનિયોજવું વ્યાવૃત્તિરહિત થવાય તો તે સર્વથી ઉત્તમ છે. પરન્તુ તેમ ન થાય તો એવી વ્યાવૃત્તિ કરવી કે જેથી નિરન્તર હરિમાં ચિત્ત રહે.આ પ્રકારે રહેવાથી બાધ થતો નથી.

मूलम्ः--अन्यथा वृद्धमप्येतद्बाधते तदुपेक्षया ॥ ६ ॥
कृष्णसेवैकविषये मुख्यं चेतो निधीयताम् ।
अन्यत्तदुपयोगित्वात्क्रियतां न तु मुख्यतः ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉપર કહ્યુ તેમ ન કરે તો લૌકિક જો કે વધી ગયું હોય તો પણ પ્રભુની ઉપેક્ષાને લીધે બાધ આવે, તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ મુખ્ય વિષયમાં ચિત્તને સ્થાપવુ અને બીજુ સેવામાં ઉપયોગી થાય છે તેથી કરવું. પણ મુખ્યતાથી ન કરવું. ૬—૭

વિવેચન:—લૌકિક વૈદિકમાં ચિત્ત બહુ વધે તો પણ પ્રભુ તો અન્તઃકરણમાં બિરાજે છે પરન્તુ લૌકિકમાં આસક્તિ જોઇ ઉપેક્ષાથી ઉદાસીન થઇ જાય છે. તેનો ત્યાગ કરે છે તેથી કોઇ પણ પ્રકારે મનને લૌકિક વિષયમાં આસક્ત કરવું નહિ. પ્રભુની સેવાસમ્બન્ધી અમુક કાર્ય છે જેમ જાણી તે કરવુ. પ્રભુસમ્બન્ધી વિષય ધારણ કરવો કે અમુક ઉત્સવમાં પ્રભુને અમુક વસ્તુ ઇષ્ટ છે તો તે પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો અમુક સામગ્રી પ્રભુ આરોગે તો સારૂ, અમુક વાગા, અમુક વસ્ત્ર, આભૂષણાદિનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થાય તો સારૂ એમ જેમ પ્રકારે હરિવિષયક રાગ થાય તેમ કરવુ. કથા પણ એવી શ્રવણ કરવી કે જેથી લૌકિક વૈરાગ્ય દૃઢ થાય અને પ્રભુના ધર્મમાં અનુરાગ દૃઢ થાય. આ પ્રકારે કૃષ્ણસેવાર્થ ચિત્તમાં વિષયનો આવેશ થાય એ જ સર્વોપરિ મુખ્ય ફલ છે, સકલ પદાર્થ પ્રભુના જ જાણવા. આપણી (જીવોની) સત્તા કઇ માનવી નહિ સેવાર્થે પ્રભુની પ્રસાદી દાસ ધર્મ જાણીને લેવી પણ તેને પોતાના શરીરના ભોગરૂપે ન જાણવી એ જ ઉત્તમભગવદીયનાં લક્ષણ છે.

मूलम्ः--सेवैव साधनं सेवा फलमैहिकमत्र सा ।
सेवाऽलौकिकदेहेन सम्भवेत् पारलौकिकम् ॥ ८ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજી સેવાફલમાં ત્રણ ફલ દર્શાવે છે—**અર્થ:**—સેવા પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી સેવાયા સેવાનું ફલ ન કહેતા સેવામાં ત્રણ ફલ દર્શાવ્યા.— (૧) અલૌકિક સામર્થ્ય, (૨) સાયુજ્ય, (૩) વૈકુણ્ઠાદિમા સેવામા ઉપયોગી થાય એવો અલૌકિક દેહ.—શ્રીહરિરાયજી આ શ્લોકના દ્વિતીયચરણમાં ત્રીજા ફલની એટલે અલૌકિક દેહથી સેવા થવી એમ પારલૌકિક ફલનું સૂચન કરે છે.

શબ્દાર્થ—સેવા જ સાધન છે અને અત્ર જે સેવા થાય છે તે ઐહિક ફલ છે,

૨, જ્યા અહન્તામમતા હોય ત્યા સસાર સમજવો ગૃહ, દાર, પુત્ર, વિત્ત, આપ્ત, દેહ, ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ, આ લોક તથા પરલોક ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરવાથી પોતાની 'અહન્તામમતા છૂટે છે એટલે સંસારમાંથી મુક્તિ મળી સમજવી.

આ લૌકિક દેહથી જે જે સેવા થાય છે તે પારલૌકિક ફલ છે. વિવેચન.—પ્રભુની સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફલ છે. એજ પુષ્ટિમાર્ગીયોનું સર્વોપરિ સ્વરૂપ છે એમ ક મજી કરવી એ સેવા સાધનરૂપ છે એમ ન સમજવું; કારણ કે સેવા સાધનરૂપ છે એમ વિચાર કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગીય થઈ જવાય છે શ્રીકપિલદેવજીએ માતા પ્રતિ જ્ઞાનની ભાવના કરી હતી નખશિખથી પ્રભુમાં મન લગાડીને પછી મનને (ત્યાંથી) ખેંચી લઈ નિર્ગુણની ભાવના કરી, પણ તે તો શૂન્ય ફલ છે આ પ્રકારે સેવાને સાધનરૂપ જાણવાથી મોક્ષ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી સદા સેવાને ફલરૂપ સમજવી. અત્ર જે લૌકિક દેહથી સેવા થાય તેને લૌકિક ફલ, અને અલૌકિક દેહથી જે થાય તેને પારલૌકિક જાણવું (૮)

मूलम् —तदर्थमेव कर्त्तव्य सत्सङ्गो भाववर्धक ।
अनिन्धनो वह्निरिव भाव शाम्येत्तु लौकिकात् ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ—તે અર્થે જ ભાવને વધારનારો સત્સંગ કરવો; કારણ કે બળતણ વિના જેમ અગ્નિ શાન્ત થાય છે તેમ ભાવ લૌકિકથી શાન્ત થાય છે (૯)

વિવેચનઃ—ભગવદીયનો સત્સંગ ન થાય ત્યારે સેવાનો ભાવ હૃદયારૂઢ થતો નથી અને સેવા ક્રિયાવત્ થઈ જાય છે તેથી બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયે સેવામાં તત્પર થઈ સત્સંગ કરવો. શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—અર્થાત્ —"ભગવદીયના સંગમાં કીર્તન કરવાથી બહુ આનન્દ આવે છે ઘૃતયુક્ત ભોજનનો સ્વાદ મધુર લાગે છે, તેવો સ્વાદ એવા કીર્તનમાં આવે છે; અને લૌકિક વાર્તામાં તો લુખા ભોજનના સ્વાદ જેવો સ્વાદ આવે છે" તદીયના મુખથી શ્રવણ કરવાથી પ્રતિદિન ભાવ વૃદ્ધિગત થાય છે, પણ લૌકિકના મુખથી શ્રવણ કરવામાં પેટ તો ભરાય છે પણ લુખા ભોજન જેવું લાગે છે તેથી ભાવવૃદ્ધિને અર્થે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ સેવાસ્મરણ કરવું જેમ અગ્નિમાં કાષ્ઠાદિકની પૂર્તિ ન થાય તો અગ્નિ શીતલ થઈ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ અગ્નિમાં સત્સંગરૂપ ઇન્ધન ન લગાડવામાં આવે તો અગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે જો ભગવદીયનો સંગ થાય તો સર્વભાવ અગ્નિવત્ વધે છે; અને લૌકિકનો સંગ થાય તો ભાવનાશ પામે છે, તેથી ભગવદીયનો સંગ કરવો. (૯)

मूलम्—आर्त्तिरेव सदा स्थाप्या हरिसद्दर्शनादिषु ।
स्वास्थ्य तु लौकिके नैव ददाति करुणानिधि ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ—હરિના સુન્દર દર્શનાદિમાં સદા આર્ત્તિ (આતુરતા) સ્થાપવી, કરુણાનિધિરૂપ પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા આપશે નહિ. (૧૦) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં આર્ત્તિ સર્વોપરિ ફલ છે તેથી પ્રભુના દર્શનની આર્ત્તિ રાખવી. તેમ કરવાથી પ્રભુ કૃપા કરે છે એમ નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે અર્થ—જેમ કાષ્ઠની ભીતર અગ્નિ છે અને તે અગ્નિ જેમ મંથન કરવાથી બહાર નીકળે છે તેમ પ્રભુના દર્શનાર્થ કલેશ કરે તો પણ કૃપાનન્દ પરમ દુર્લભ છે પ્રભુ ભક્તોપર કૃપા જ કરે છે.' તેથી હરિદર્શનની આર્ત્તિ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવી. લૌકિકમાં આર્ત્તિ ન રાખવા કારણ કે પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા કરે તો જીવ બહિર્મુખ થઈ જાય. પ્રભુ પોતે કરુણાનિધિ છે. તેથી લૌકિકમાંથી

સ્નેહ છોડાવી પ્રભુમાંજ સ્નેહ જોડે છે. શ્રીમદ્‌ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજીપ્રતિ શ્રીભગવાન્ કહે છે કેઃ **અર્થ**—હે ઉદ્ધવ. તું તો સ્વજનબન્ધુ ઉપરના સ્નેહનો પરિત્યાગ કરી મ્હારામાં મનનો સારી રીતે આવેશ કરી સર્વત્ર સમદૃષ્ટિ રાખીને ભૂમિપર ફર.

मूलम्ः—तदीयाना स्वताश्चिन्ता कुरुते पितृवद्धरिः ।
पुनश्चिन्ता प्रकुर्वाणा मूर्खा एव न संशयः ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—હરિ [સર્વના દુઃખનું હરણ કરનારા પ્રભુ]. તેમ બાલકોની ચિન્તા પિતા પોતે કરે છે, તેમ તદીય–ભગવદીયોની ચિન્તા પોતે જ કરે છે. તેથી પોતાની ચિન્તા પોતે જ કરનારા મૂર્ખ છે એમાં સંશય નથી, (૧૧) **વિવેચનઃ**—તદીયોએ પોતાની તથા દેહસમ્બન્ધી તેમજ આ લોક વા પરલોકસમ્બન્ધી કોઇ પણ ચિન્તા કરવી નહિ. પિતા પુત્રના પાલનની ચિન્તા રાખે છે તેથી પુત્રને કોઇ પણ ભય નથા. તે પ્રકારે પ્રભુ પોતે જ નિજ ભકતોની ચિન્તા કરે છે. તો પણ જે કોઇ ભકત અજ્ઞાનથી ચિન્તા કરે તો તે મૂર્ખ છે–એમાં સંશય નથી (૧૧)

मूलम्ः—तस्मादाचार्यदासैस्तु मच्छिक्षायां सदास्थितैः ।
सेव्यः प्रभुस्ततो भद्रमखिलं भावि सर्वथा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવી દાસ થયલા હોય અને મ્હેં જે શિક્ષા લખી છે તેમાં સ્થિત હોય એવા વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવા કરવી તેથીજ તેમનું સર્વ ભદ્ર સર્વપ્રકારે થશે. (૧૨) **વિવેચનઃ**—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના દાસ છે, તેમણે તો નિરન્તર આ મ્હારી શિક્ષા હૃદયમાં ધારણ કરવી, તેમને અર્થે આટલો બધો યત્ન કર્યો છે. જે અનેક ધર્મ છે તે અધિકારિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન દર્શાવ્યા છે. ભકિતમાર્ગમાં પણ પાઠ, ગુણગાન, વાર્ત્તા, શ્રવણ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે એ સર્વમાં પ્રભુની સેવા મુખ્ય છે. તેમાંજ પ્રભુનું સન્મુખત્વ છે સેવા વિના મુખ્ય ફલનો અધિકાર ન થાય, તેથી જે કોઇ પ્રભુની સેવા કરે છે તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે–એમ મનમાં નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત રાખવો. (૧૨) શિક્ષાપત્રનું વિવેચન પૂર્ણ થતાં શ્રીગોપેશ્વરજી હરિજીવનદાસને કહે છે કે "ધન્ય છે તને! કે તારા હૃદયમાં શ્રીહરિરાયજીએ આવીને મ્હારૂં દુઃખ નિવૃત્ત કર્યું આ શિક્ષાપત્રમાં મ્હેં જે વિવેચન કર્યું તે મ્હારી કૃતિ છે એમ ન જાણવું, કારણ કે મ્હારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શ્રીહરિરાયજીએ જ કર્યું છે, શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઇજી નિરન્તર વિરાજે છે, તેથી એ ભાવ પ્રકટ થયો છે, તમે પરમ ચતુર છો. તેથી એ રત્નને, અત્યન્ત ગુપ્ત રાખજો કોઇને બતાવવા યોગ્ય નથી"

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकचत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत–
टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ४१ ॥

ભાવસ્વરૂપનિરૂપણ.

મૂલ શ્લોકનાં એક પુસ્તકમા આડત્રીસમું શિક્ષાપત્ર નવીન જ છે જે અન્ય કોઇ

પુસ્તકમાં નથી એટલે એ કે શિક્ષાપત્રોની અન્તર્ગત નથી, તથાપિ શ્રીહરિરાયજીકૃત છે અને એનો અભિપ્રાય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ જાણવા જેવો છે તેથી તેના મૂળ શ્લોક તથા અર્થ નીચે પ્રમાણે છે —

मूलम्—रसात्मकतया सिद्धः परमात्मा श्रुताविति ।
संयोगविप्रयोगाभ्यां शृङ्गाररससो हरिः ॥ १ ॥

અર્થ —શ્રુતિમાં રસાત્મકતાથી પરમાત્મા [શ્રીકૃષ્ણ] સિદ્ધ છે[1] સંયોગ અને વિપ્રયોગના ભેદથી શૃંગારરસથી સરસ [રસપૂર્ણ] હરિ છે કારણ કે વેદમાં પોતે (પરમાત્મા હરિ) રસરૂપ છે એમ કહ્યું છે તેથી રસનું ગ્રહણ કરીને પોતે આનન્દયુક્ત થાય છે પોતે આનન્દઘન છે. સર્વ રસમાં શૃંગારરસ મુખ્ય છે એ શૃંગાર સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનો છે. તેથી એ બે પ્રકારના શૃંગારથી પ્રભુ સરસ છે

मूलम्—धर्मधर्मिविभेदेन तावपि द्विविधौ मतौ ।
धर्मरूपस्तु संयोगो यद्वहिः प्राकट्यपालितः ॥ २ ॥
परोक्ष आन्तरो यस्तु स धर्मित्वेन संमतः ॥
वियोगोऽपि तथा यस्तु प्रभुप्राकट्यसाधकः ॥ ३ ॥
स्वतन्त्रफलरूपो यः स्वरूपावेशतो हरेः ।
धर्मिरूपः स विज्ञेयो नाविर्भावप्रयोजनम् ॥ ४ ॥

અર્થ:—સંયોગ અને વિપ્રયોગ પણ ધર્મ અને ધર્મી એવા ભેદને લીધે બબ્બે પ્રકારના છે. તેમાં જે સંયોગ બહાર પ્રભુના પ્રાકટ્યથી સિદ્ધ થાય છે તે ધર્મરૂપ છે; અને પરોક્ષમાં (હૃદય ભીતર પ્રભુ પધારે ત્યારે) ભીતરનો સંયોગ થાય છે તે ધર્મિરૂપે મનાયો છે. તેમજ વિપ્રયોગ પણ જે પ્રભુના પ્રાકટ્યને સાધનારો છે. તે ધર્મરૂપ છે (જેમ રાસપંચાધ્યાયીમાં વ્રજભક્તોને વિરહ થયો ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા.) અને હૃદયમાં પ્રભુનો આવેશ થઈ જાય છે તેથી જે વિપ્રયોગ સ્વતંત્ર ફલરૂપ થાય છે તેને ધર્મિરૂપ જાણવો. (જેમ કે વ્રજભક્તોને વિરહદશામાં ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો છે,) શ્રીભાગવતના એકાદશસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાને ઉદ્ધવ પ્રતિ કહ્યું છે કે—અર્થ —મારામાં સ્નેહથી જેમણે બુદ્ધિ બાંધી છે એવા ગોપીજનો પોતાના દેહને, પરલોકને તથા આ જગતને જાણતા ન હતા. એમાં દૃષ્ટાન્ત—મુનિઓ સમાધિમાં તથા નદીઓ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થઈને પુનઃ પોતાનાં નામ તથા રૂપને કંઈ પણ જાણતા નથી; તે જ પ્રકારે ગોપીજનો પણ (ભગવદ્ધ્યાનમાં તલ્લીન થઈ જઈ), પોતાનું કંઈ પણ જાણતા ન હતા. આ પ્રકારે જે વિપ્રયોગમાં ભગવદાવેશ થઈ જાય તે (વિપ્રયોગ) ધર્મિરૂપ છે, તેમાં આવિર્ભાવનું પ્રયોજન નથી. (૩)

---

૧ શ્રુતિ કહે છે કે:—रसो वै सः रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दीभवति । आनन्दघन रसघन एव आत्मा । તે (પરમાત્મા) નિશ્ચય રસ છે નિશ્ચય આ રસને પ્રાપ્ત કરીને જ આનન્દી થાય છે આ આત્મા (પરમાત્મા) આનન્દઘન છે રસઘન છે ઇત્યાદિ

मूलम्ः--वहिःसंवेदनं वापि तदसंवेदनं तथा ।
तयोरवस्थाद्वितयं भावेनैव न चान्यथा ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થઃ—અથવા જે વિપ્રયોગમાં બહારનું જ્ઞાન રહે (અથાત્ સર્વ પ્રપંચનું જ્ઞાન રહે), તે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગ છે અને જેમાં એ જ્ઞાન ન રહે (અર્થાત્ ભગવન્મય ચિત્ત થઈ જાય, અન્ય કશું જાણે નહિ,) તે ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગ છે. આ બન્ને પ્રકારના વિપ્રયોગની ઉભય અવસ્થા ભાવથી થાય છે, અન્યથા (ભાવ વિના થતી નથી. (૪)

मूलम्ः--वियोगात्मस्वरूपेण संयोगाभाववद्द्वयम् ।
वहिःसंवेदनाभावे तत्र साक्षात्तथा क्रिया ॥ ६ ॥
तदा संवेदने विप्रयोगानुभव एव हि ।
एवं सततं द्वावेव स्वतन्त्रा भक्तिरुच्यते ॥ ७ ॥

અર્થ.—વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપે કરીને ધર્મ અને ધર્મિરૂપ એમ બે અવસ્થા છે. તે સંયોગના અભાવવાળી છે એમાં સંયોગ નથી. જો બહારના પ્રપંચનું જ્ઞાન ન રહે એવો ભગવદાવેશ થઇ જાય તો એ વિપ્રયોગાત્મક-સ્વરૂપમા સાક્ષાત [તેવી ?] ક્રિયા છે સંયોગમાં જેટલો આનન્દ છે તથા જેવી ક્રિયા છે, તે પ્રમાણે આ વિપ્રયોગમાં થાય છે. (૫) વિપ્રયોગ થાય ત્યારે બહારના પ્રપંચનું જ્ઞાન રહે તો કેવલ વિપ્રયોગનો જ અનુભવ થાય. ભગવદાવેશનો અનુભવ થાય નહિ. એમ નિરન્તર બે પ્રકારનો વિયોગ છે તેને જ સ્વતન્ત્ર ભક્તિ કહી છે.

मूलम्ः--भावरूपः स्वरूपात्मा निरुद्धः पूर्ण एव सः ।
धर्मरूपवियोगेऽपि प्रविशन्ति गुणा हरेः ॥ ८ ॥
धर्मिरूपे तत्र कृष्णः कोशवत्प्राविशेत्पुनः ।
यथा (भगवदाविष्टा मूर्त्तिः) भगवदावेशो मूर्त्तिकोशे हरेस्तथा ॥९॥

અર્થ.—વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુ ભાવરૂપ છે અને તે (હૃદયમાં) નિરુદ્ધ થયેલા પૂર્ણ જ છે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં પણ હરિના ગુણ એમાં પ્રવેશ કરે છે.[1] અને ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમા શ્રીકૃષ્ણ મૂર્ત્તિની પેઠે પ્રવેશ કરે છે જેમ મૂર્ત્તિરૂપમાં ભગવદાવેશ થાય છે તેમ એમાં હરિનો આવેશ થાય છે. (૮-૯)

मूलम्ः--तेषु भावद्वयं सिद्धं स्त्रीभावः सहजः पुरा ।
आविष्टभगवद्भावः पश्चाज्जातो विशेषतः ॥ १० ॥

૧ ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં હૃદયમા પ્રભુના ગુણનો આવેશ થાય છે અને એ ગુણોના અનુભવથી વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય છે ૨ મૂર્તિમા જેમ પ્રભુનો આવેશ થાય છે, તેમ ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણનો આવેશ થાય છે જેમકે વ્રજભક્તોને વિપ્રયોગથી સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થયો હતો.

तेषु धर्मा अपि तथा दृश्यन्ते द्विविधा अपि ॥

एवमेवास्मदाचार्यस्वरूपमवबुध्यताम् ॥११॥

અર્થઃ—ઉપર જે ધર્મ અને ધર્મીના ભેદ કહ્યા તેમાં બે ભાવ સિદ્ધ છે પ્રથમ સહજ થયો હોય એવો શ્રીભાવ છે અને પછી આવિષ્ટ થયેલા ભગવાનનો ભાવ વિશેષ થાય છે (૯) તેમાં એવા (બે પ્રકારના) ધર્મ પણ દેખવામાં આવે છે આપણા શ્રીઆચાર્ય મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ પણ એવુંજ જાણવું.

मूलम् —स्वामिनीभगवद्भावयुतं चापि विलक्षणम् ।

अत एवोभयं तत्तद्ग्रन्थेषु विनिरूप्यते ।

प्रभुभि स्वामिनीभावभगवद्भाववत्त्वतः ॥ १२ ॥

અર્થ —ઉપર બે શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવનું નિરૂપણ કર્યું તે ભાવયુક્ત શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ છે અર્થાત્ ધર્મ અને ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગ ભાવયુક્ત તો પણ તે વિલક્ષણ છે તે જ પ્રકારે તે તે ગ્રન્થમાં શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવયુક્તપણાથી બન્ને ભાવાત્મકનું નિરૂપણ કર્યું છે (૧૧)

मूलम् —' सर्वलक्षणसम्पन्न ' इति नाम विराजते ।

तथा तत्रैव ' रासस्त्रीभावपूरितविग्रह ' ॥ १३ ॥

वस्तुत कृष्ण एवेति चोक्त श्रीवल्लभाष्टके ।

एव विदित्वा तद्रूप कर्त्तव्य सर्वदाश्रय ॥ १४ ॥

અર્થ —શ્રીસર્વોત્તમજીમાં ' सर्वलक्षणसम्पन्ना ' (સર્વલક્ષણયુક્ત) એ નામ વિરાજિત છે તે જ પ્રમાણે અત્ર પણ ' रासस्त्रीभावपूरितविग्रहः ' રાસસ્ત્રી એટલે વ્રજભક્તો; તેમના ભાવથી જેમનું શ્રીઅંગ પૂર્ણ છે એવા ભાવાત્મક શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતે છે શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીવલ્લભાષ્ટક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કેઃ—

અર્થઃ—"ત્રિલોકમાં અજ્ઞાનાદિક અન્ધકારની શાન્તિ કરવાનું ચાતુર્ય પ્રસિદ્ધ કરવાને અર્થે આપનું (શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું) અગ્નિત્વ કવિઓએ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ખરા વસ્તુત. આપ શ્રીકૃષ્ણ જ છો. એવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના સ્વરૂપને જાણીને સદા સર્વદા એમનો આશ્રય કરવો. (૧૨-૧૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं ग्मारमकभावस्वरूपनिरूपणं समाप्तम् ॥

